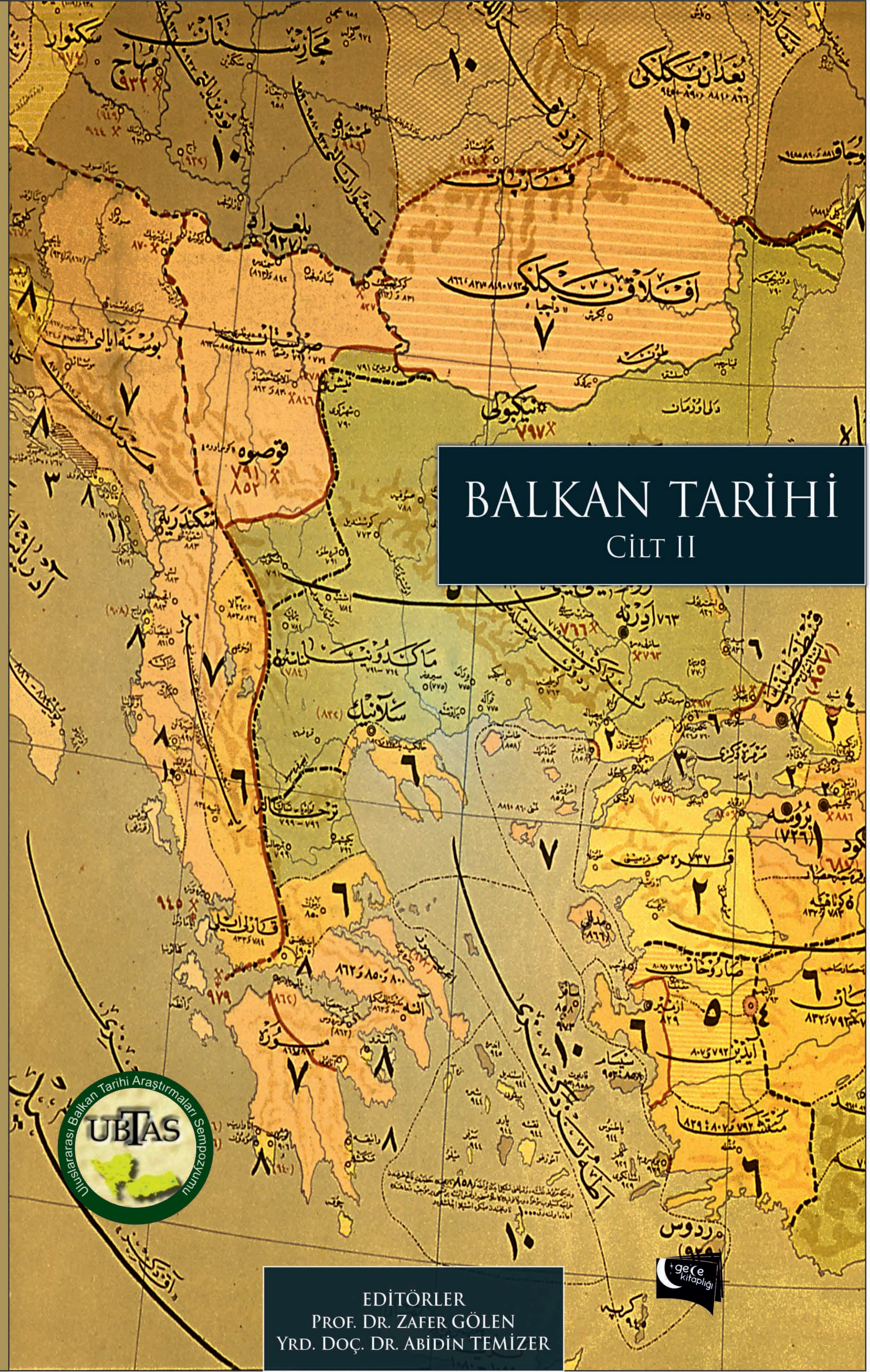
Osmanlı Devleti yaklaşık 550 yıl yönettiği Balkanlar'ın tarihinde derin izler bırakmıştır. Sosyal, kültürel, ekonomik ve askerî açıdan Balkanlar'ı etkileyen Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyada bıraktığı maddi ve manevi miras günümüze kadar uzanmaktadır. Bugün Balkan halklarının konuştuğu dilde, yediği yemekte, içtiği suda, kullandığı köprüde, oynadığı oyunda Osmanlı'nın, Türkçenin ve Türk kültürünün izlerini bulmak mümkündür. Ancak bu etkiye rağmen Osmanlı dönemi Balkan tarihi, yeteri kadar araştırılmış değildir. Yapılan sınırlı araştırmalarda ise Osmanlı arşivlerinin eksikliği görülmektedir. UBTAS'ın amacı Balkan tarihinde önemli yer tutan Osmanlı dönemini araştırmak, Osmanlı kaynaklarının yerli ve yabancı tarihçiler ve araştırmacılarca kullanımını teşvik etmek, Balkanlar'daki Osmanlı mirasını ortaya çıkarmaktır. UBTAS bu amaçla, uluslararası düzeyde sempozyum düzenlemek, kitap yayınlamak, uluslararası hakemli dergi çıkarmak gibi akademik çalışmalar yapmaktadır. Bu kitap, UBTAS'ın faaliyetleri çerçevesinde Romanya'nın başkenti Bükreş'te düzenlenen "Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: Balkan Tarihi ve Balkanlar'da Türk Dili" başlıklı sempozyuma sunulan bildirilerin hakem sürecinden geçmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

9786051802763

BALKAN TARİHİ - CİLT II

2016

BALKAN TARİHİ

CİLT II

EDİTÖRLER
PROF. DR. ZAFER GÖLEN
YRD. DOÇ. DR. ABİDİN TEMİZER

gece kitaplığı

BALKAN TARİHİ

İKİNCİ CİLT

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Zafer GÖLEN

Yrd. Doç. Dr. Abidin TEMİZER

Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

III. BÖLÜM
Balkanlar'da Kimlik ve Osmanlı Algısı

IV. BÖLÜM
Tematik

ÖN SÖZ

Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (UBTAS) Komitesi, üyeleri yurtiçi ve yurtdışı öğretim üyeleri ile kurum yetkililerinden oluşan ve Balkan tarihi ve kültürü konulu akademik çalışmaları öne çıkarmayı misyon edinmiş bir kuruluştur. UBTAS'ın amacı Balkan tarihinin önemli bir kısmını oluşturan Osmanlı dönemini araştırmak, Osmanlı kaynaklarının yerli ve yabancı tarihçiler ve araştırmacılarca kullanımını teşvik etmek, Balkanlar'daki Osmanlı mirasını ortaya çıkarmak ve netice itibarıyla Balkanlar'daki Osmanlı barışını (Pax Ottomana) yeniden tesis etmektir. UBTAS bu amaçla, uluslararası düzeyde sempozyum, kitap ve dergi gibi akademik çalışmalar yapmaktadır. UBTAS ilk sempozyum çalışmasını "*I. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: Metodolojik Yaklaşımlar*" başlığı ile Balıkesir Üniversitesinin ev sahipliğinde 26-28 Nisan 2013 tarihlerinde gerçekleştirmiştir (http:// balkansemp2013.balikesir.edu.tr). Söz konusu sempozyum UBTAS, Balıkesir Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü ve Kültür ve Turizm Bakanlığının ortak çalışmasıyla yapılmıştır. Sempozyumun amacı Balkan tarihi araştırmalarında eksik bırakılan Osmanlı kaynaklarının Balkan tarihi ile ilgilenen yerli ve yabancı akademisyenler ve araştırmacılar tarafından kullanımını teşvik etmek ve bu konudaki eksikliğe dikkati çekmek olmuştur. Sempozyum ABD, Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, İngiltere, Karadağ, Kosova, Romanya, Sırbistan, Slovenya ve Yunanistan'dan 23, Türkiye'den de 34 akademisyen ve kurum yetkilisinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Sempozyumda sunulan tebliğler *Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar* başlığıyla Libra Kitap tarafından basılmıştır (http://www.librakitap.com.tr/content/view/410/219).

UBTAS ikinci sempozyumunu 1-4 Mayıs 2014 tarihlerinde Karadağ'da "Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî" temasıyla düzenlemiştir (http://ubt.mehmetakif.edu.tr). Söz konusu sempozyum UBTAS öncülüğünde, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Balıkesir Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Karadağ İslam Meşihatı, Türk Tarih Kurumu, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü ve T.C. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünün katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Sempozyumda sunulan bildiriler *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî* adıyla iki cilt olarak Libra Kitap

tarafından basılmıştır (http://www.librakitap.com.tr/content/view/483/219/).

UBTAS üçüncü sempozyumunu 22-26 Nisan 2015 tarihleri arasında Romanya'nın Bükreş kentinde "Balkan Tarihi ve Balkanlar'da Türk Dili" temasıyla gerçekleştirmiştir (http:// balkansemp2015.mehmetakif.edu.tr/). Söz konusu sempozyum Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ile Romanya Bilimler Akademisinin işbirliği ve Türk Tarih Kurumunun desteğiyle yapılmıştır. Sempozyumda iki konu ele alınmıştır. Birincisi, ağırlıklı olarak Osmanlı dönemini kapsayan Balkan tarihi, ikincisi ise Balkanlar'da Türk dili ve edebiyatına dair konular olmuştur. Elinizdeki bu kitap Balkan tarihi konusunu ele alan bildiriler içinden hakem sürecini olumlu olarak tamamlamış 46 yazıdan oluşmaktadır.

Kitapta yer alan yazıların Balkan tarihine dair yapılan çalışmalara katkı sağlamasını ve okuyuculara faydalı olmasını diliyor, sempozyuma verdikleri destek için Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Romanya Bilimler Akademisi ve Türk Tarih Kurumu yetkililerine teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Zafer GÖLEN & Yrd. Doç. Dr. Abidin TEMİZER

Burdur 2016

III. BÖLÜM

Balkanlar'da Kimlik ve Osmanlı Algısı

EVENTS OF THE OTTOMAN HISTORY REFLECTED BY THE CHRONICLERS OF MOLDAVIA

Camelia CĂLIN*

Abstract

The most frequent foreign policy information recorded in the Moldavian chronicles of the 15th to 18th centuries refers to the relationship between the state located east of the Carpathians Mountains and the Ottoman Empire. This is fully explained by the geographical proximity and through the crucial role played by the Ottoman Empire in the domestic and foreign policymaking of the Romanian Principalities. Chroniclers fully reflect this historical reality. The Moldavian foreign policy was dominated by the relationship with the Ottomans and by what was happening at the South of the Danube River. In this paper, we aim to summarise the most important moments in the history of the Ottoman state as they were recorded by the Moldavian chroniclers from the 15th to 18th centuries and to analyse their significance.

Key Words: Chronicles, Ottoman Empire, Moldavia, Christianity, sultans

Rezumat

Cele mai numeroase informații de politică externă consemnate în cronicele moldovenești ale secolelor XV-XVIII se referă la relațiile dintre statul de la est de Carpați și Imperiul otoman. Acest fapt este deplin explicabil atât prin apropierea geografică față de acest centru de putere, cât și prin rolul decisiv pe care Poarta l-a jucat în politica internă și externă a Țărilor Române. Cronicarii reflectă pe deplin conștiința acestei realități istorice. Orizontul politicii externe era dominat de relația cu otomanii și de ceea ce se pet-

* (Ph.D); .Assistant professor, Faculty of International Relations, History and Philosophy, Spiru Haret University, Bucharest-Romania; e-mail: cameliacalin13@yahoo.com

recea la sud de Dunăre. În lucrarea de față, vom încerca să sintetizăm cele mai importante momente ale istoriei statului otoman așa cum au fost consemnate de către cronicarii moldoveni și vom analiza semnificațiile atașate acestora.

Cuvinte Cheie: Cronici, Imperiul otoman, Moldova, Creștinătate, sultani

The Balkan region is not only a geographical reality, but a political and economic one. It is a spiritual area located at the confluence of several cultures. This is the second Europe's region where two great monotheistic religions- Christianity and Islam- have met, fought and lived together.

This paper aims to address a fundamental dimension of the Romanian history: our long relationship with the Ottoman world as it is reflected in the chronicles written in Moldavia from the anonymous chronicler of Stephen the Great to Ion Neculce. We aim to identify which, according to Moldavian chroniclers, are the political and military events that shaped the history of the Ottoman Empire through centuries.

Written in the early years of the 16th century (probably soon after 1512) *Cronica sârbo-moldovenească* (The Serbian-Moldavian Chronicle) covers the period from 1359 to 1512, and includes various news on the medieval history of the peoples who lived at the south of the Danube river. The relative richness of the information about the southern neighbours is explained by the fact that this book was written using Serbian chronicles, even transcribing identical passages.[1] The anonymous author of the above mentioned chronicle had left some information on the Serbian history to insert a long comment about the beginnings of the Ottoman state. The raising power of the Ottomans is placed in the context of the dissolution of the Byzantine state. There were mentioned the conquest of the two major political and spiritual towns of the Chris-

[1] Gheorghe Mihăilă, „Istoriografia română veche (sec. al XV-lea – începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină şi slavă" [Old Romanian Historiography (15th century- early 17th century) in relation to the Byzantine and Slavic historiography], *Romanoslavica*, no. XV, 1967, p. 179.

tian culture - Jerusalem and Constantinople - and there were listed some of the European conquests of the Ottomans: Macedonia, Serbia, Bosnia and Hungary.[2]

The strength and greatness of the Ottoman empire, born on the ruins of the Byzantine world, were related for the 16th century men to the rule over the Holy Land, and, in particular, the possession of Jerusalem. We note that only secondly it was mentioned the conquest of Constantinople, perceived more as a political, rather than a sacred place of Christian Orthodox spirituality. The Muslim possession of the Holy Sites could be justified only as a religious act- the God's will to punish Christians' sins. The existence of this type of approach in a chronicle written around the year 1512 is, for us, the sign of the fact that in the early 16th century the Ottoman supremacy was perceived as inevitable and that the Moldavian elite was in the search for a way to adapt its Christian religious and ethical system to this political reality.

The 17th century chronicler Grigore Ureche informed its readers about the extent of Ottoman rule that "were widened and multiplied, that land comprises two parts, namely Asia and Africa, has spread to grab a big part of the third, Europe".[3] We observe that by mentioning especially Asia and Africa as areas dominated by the Ottoman Empire, this is labelled as non-European, the otherness of the Christian European world. The same Moldavian chronicler gives an extensive presentation to the early Ottoman history, formulating in archaic terms an accurate explanation for the modern historical theory of the border phenomenon: "He[4] came out of the land of Tartars and began to plunder the roads in Cappadocia, with only 50 people. Then men were added one by

[2] *Cronica sârbo-moldovenească [The Serbian-Moldavian Chronicle]* in P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan [Slavo-Romanian Chronicles XV-XVI centuries published by Ion Bogdan]*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1959, p. 193.

[3] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei [The Chronicle of Moldavia]*, edited by P. P. Panaitescu, Ed. de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1955, p. 118.

[4] Osman bey

one, some bad people, others in need, some who meant harm, others who sought earnings".[5]

Only one chronicle, so called the Serbian-Moldavian Chronicle, mentioned the conquest of the Gallipoli fortress. The 16th century chronicler understands this event, which he dates to the year 1359, as the beginning of the Ottoman rule over the Christian territories. The author reinforced the image of an utter disaster showing that even nature felt the Ottoman danger and reacted: "There were great earthquakes in various countries"[6]

Regarding the battles and actions of the sultans Murad I and Bayezid I chronicles recorded the struggle for the control of Thrace during the first sultan mentioned[7] and all European territories[8] controlled by the Ottomans during the reign of the second sultan referred to. It is interesting to note that from the viewpoint of the chronicler Grigore Ureche the great battle of Nicopolis (1396) between the army of Bayezid I and that of the Crusaders was only a disruptive moment of the main attack who aimed at Constantinople.[9] Two chronicles - *Cronica sârbo-moldovenească* (The Serbian-Moldavian Chronicle) and *Letopisețul* by Grigore Ureche- mentioned the end of the reign of Bayezid I and the battle of Ankara (1402). Most details were provided by Ureche who was also the Romanian historian who gave the first overview of the Ottoman military actions who oscillated between the European and Anatolian battlefields. Always very careful to provide his readers with some interesting details about the historical figures of his chronicle, Grigore Ureche did not forget to insert the information about Tamerlane who captured the Ottoman sultan and subsequent humiliate him by keeping him in a cage: "and they (the Mongols) took him alive, and bound him in gold's handcuffs and locked him in a cage and took him to Asia".[10]

[5] G. Ureche, *ibid.*, p. 118.
[6] *Cronica sârbo-moldovenească*, p. 191.
[7] G. Ureche, *ibid.*, p. 119.
[8] Macedonia, Bulgaria, Dobruja, northern Albania, southern Montenegro. G. Ureche, *ibid.*, p. 119.
[9] G. Ureche, *ibid.*, p. 120.
[10] G. Ureche, *ibid.*, p. 119.

The civil war that lasted from 1402 to 1413 as the sons of Bayezid fought over succession has not attracted the interest of the Moldavian historians.

About the reign of Mehmed I the chronicler Ureche recorded the reaffirmation of the Ottoman authority throughout the Balkans and its extension to the north of the Danube River, over Wallachia, but he said no word about the actions leading to the recovery of the lost territories in Anatolia.[11]

From the battles between Ottomans and Hungarians led by John Hunyadi *the Serbian-Moldavian Chronicle* mentioned only the minor attacks dated 1442 and 1443 and none of the major confrontations from 1443 to 1456.[12] In the 17th century, Grigore Ureche emphasised the matrimonial alliance strategy applied by Murad II (his marriage to Mara Brancovici, daughter of the Serbian despot George Brancovici), and not the territorial conquests of this sultan, they were just listed. The chronicler portrayed this alliance between Serbian and Ottomans as a betrayal of the Christianity.[13]

Cronica sârbo-moldovenească (The Serbian-Moldavian Chronicle)[14], *Traducerea românească a Letopisețului de la Putna* (Romanian Translation of the Chronicle of Putna)[15] and *Letopisețul Țării Moldovei* (Chronicle of Moldavia)[16] by Grigore Ureche are the three historical writings that recall the conquest of Constantinople by the Ottomans under Mehmed II's command. All the three records of this event are laconic and two of three are inaccurate in terms of

---

[11] G. Ureche, *ibid.*, p. 119.

[12] *Cronica sârbo-moldovenească,* p. 192. For further details on the information available to the anonymous Moldavian chronicler see Anca Iancu, „Ştiri despre români în izvoarele istoriografice sârbeşti (secolele XV-XVII)" [News about Romanian in the Serbian historiography sources (XV-XVII centuries)], in *Studii istorice sud-est europene [South-eastern European Historical Studies]*, vol. I, edited by Eugen Stănescu, Ed. Academiei, Bucureşti, 1974, pp. 7-41.

[13] G. Ureche, *ibid.*, p. 121.

[14] *Cronica sârbo-moldovenească*, p. 192.

[15] *Traducerea românească a Letopisețului de la Putna [Romanian Translation of the Chronicle of Putna]* in P. P. Panaitescu, *ibid.*, p. 70.

[16] G. Ureche, *ibid.*, p. 120.

dating. We think that an important question arises now: why an event like this, with political and ideological reverberations for all Europeans, is treated so briefly and without care for details? By referring to the mentality of the orthodox people in the late 15th century and the beginning of the 16th century a possible answer can be drafted. Between 1453 and the end of the 15th century, when it began to be written chronicles in Moldavia, almost half a century had passed, enough time for people to get used to the change of the political rule in Constantinople. We also notice that, for Moldavians, Constantinople was rather the core of the imperial power that was exercised beyond the ethnic and religious profile of the holders of power and only secondary it is the Orthodox Patriarch seat that exerted the theocratic authority over an orthodox Eastern Europe. The only name that chronicles labelled this great city is the old and traditional denomination *Ţarigrad* (the town of the tsar). The use in the chronicles both in relation with Greek and Turkish history indicates the consideration of the Ottoman rule as continuing the Byzantine one. With the conquest of the Byzantine capital, in 1453, the Ottoman Turks have incorporated the Byzantine imperial ideology to their own image of the universal empire: "The Sultan (...) remains the emperor, *Împăratul*, who is magnanimous, merciful and grace dispenser".[17] Thus there is no wonder why the chronicler Ureche paid more attention to other events of the Mehmet II's reign- the assault of Belgrade (1456), the conquests of Serbia (1454-1459), Morea (1460), Trabzon Empire (1461), Lesbos Island (1462), Bosnia (1461-1463), Euboea (1470) and the Black Sea shores[18]- that the conquest of the *Red Apple* (Constantinople).

Ottoman sultan between 1512 and 1520, Selim I was an energetic man with a keen political sense, an effective administrator, incorruptible, a man with extensive cultural and artistic concerns[19] whose military actions had caught chronicler Macarie's interest:

---

[17] Nicolae Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, vol. II, Ed. Albatros, Bucureşti, 1998, p. 98.
[18] G. Ureche, *ibid.*, p. 121.
[19] Selcuk Aksin Somel, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, Scarecrow Press, Maryland, 2003, pp. 262-263.

"He[20] has gathered lots of Turks and big power … against kingdom Sofi, who is from the East, and there was a great war with them and has not prevailed nothing, but lost a lot of its soldiers. And returning, and preparing himself again and he went to the land of Palestine and took it, and Jerusalem. And from there he went against Egypt, which is now called by the Turks Misir and took a city and cut a lot of Egyptians and their leaders returned to his seat in Constantinople."[21] Macarie informed his readers about the major events of the reign of Selim, and does so with wit, pedagogical sense and accuracy. He proved to be a well-informed chronicler, noting the exact directions of the Ottoman army attacks and the political and territorial results of these actions.

The sultan Suleiman I (1520-1566) redirected the Ottoman *gaziler* to Europe who became his main battlefield. The conquest of Belgrade in the year 1521 is the first event of Suleiman's reign recorded by the Moldavian chroniclers. If *Letopisețul de la Putna nr.*1 (the Chronicle of Putna no. 1) recalled briefly this event, Macarie and Ureche were deeply impressed by what happened when Belgrade fell under the ottoman rule. Grigore Ureche was more concerned by the fall of Belgrade, than the conquest of Constantinople. If the later event was reported without comment, the conquest of Belgrade by the Ottomans represents a great danger for Christian Europe in the view of the chronicler: "they took Belgrade, the defence not only to Hungary, but to all Christendom."[22] Macarie's account is thorough and punctuated by personal comments, some very rough, directed less against the Ottomans and more against the Hungarians, who were accused of abandoning not only the besieged city, but also a very important symbol of the Orthodox faith: "In the year 7030 (1522) the king Suleiman left *Țarigrad* … and headed up the Danube River and arrived at the border of the Hungarian country and began to loot their country and burn it and came to Belgrade and besieged the city. I do not know how the Hungarians were not terrified and gave them no help against the Turks. Latter Belgrade surrendered and Turks took him, and many other cities and pillaged the Srem country and turned back and

[20] Selim I.
[21] *Cronica lui Macarie* in P. P. Panaitescu, *ibid.*, pp. 92- 93.
[22] G. Ureche, *ibid.*, p. 121.

took our mother Paraskevas' relics from Belgrade and took them in the city of Constantine."[23] The location of Belgrade at the end of the imperial road leading to Constantinople, across the Balkans, made him a strategic location both from a military point of view, but also for commercial purposes. His conquest strengthened the Ottoman rule in the Balkans and, at the same time, opened the way to the conquest of Central Europe. The Chronicle of Putna no.1 and Macarie's chronicle narrates the battle of Mohacs (1526) mainly in terms of a Hungarian disaster, rather than an Ottoman victory. These two historical narrations are like a couple of a contemporary TV reportage of war: short, dynamic and bloody. The chronicles used verbs who expressed only destructive actions: to cut, to escape, to drown, to hit, to burn, to tear down, to raid, to pillage. Although both are chronicles written by clerics, we observe that only Macarie appealed to the tools of the ideological war between Christians and Muslims, when he called Suleiman I "the three times cursed emperor".

In Moldavian chronicles, when the subject is Suleiman I, the recorded information concerns only the military operations in Europe. The battles in the Middle East, whose results were not at all remarkable according to the human, financial and military capital invested by the Ottomans, were not mentioned. Chroniclers, people with a shrewd political spirit, guessed right that the most important political and military actions of the sultan Suleiman I were those that focused on the European territories that had also a directly impact on the Moldavian-Ottoman political relations. The military campaign from the year 1538 was considered by the Ottomans as *gazâ*, the sultan Suleiman I has released a letter (*Fetihnâme-i Kara Boğdan*) which stated the conquest by the sword of the Moldavia. Since then this claim has allowed the Ottoman sultans to be increasingly involved in the internal affairs of Moldavia.[24] The document issued by the sultan at the installation of Stephen V *Lăcustă* as a ruler of Moldavia was no longer an *'ahdnâme* (capitula-

[23] *Cronica lui Macarie*, p. 93.

[24] Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII) [Peace, War and Trade in Islam. The Romanian Principalities and the Ottoman Law of Nations. 15th – 17th Centuries]*, Ed. All, București, 1997, p. 410.

tion), but a *berât* (an appointment diploma), which marked the effective obedience toward the Sublime Porte.[25] From 1538 to the 19th century, the Ottoman sultan (saw as an institution, not as a particular person) was a reference for what means legitimacy and order as God has instituted them, an instrument through which his divine will was enforced at the north of the Danube River.

If for the Selim II's reign Grigore Ureche recorded the conquests, about Murat III he has nothing to say, but Mehmet III stands out through the bloody act of killing his19 siblings.

Miron Costin's writing- covering the period from the end of the 16th century and the first six decades of the 17th century- evoked four of the six sultans who ruled from 1595 to 1648: Osman II, Mustafa I, Murad IV and Ibrahim I. In his chronicle the events of the Ottoman history were integrated to those who have happened in Moldavia. In the texts did not appear any demarcations or chapters as there were in the chroniclers' previous works. Costin paid more attention to the fights against safavid Iran and to the implications of the Oriental policy for the supremacy in Europe. From the reign of Osman II he pointed out the Janissaries revolt that took place in 1622, and when he mentioned Mustafa I and Ibrahim I the chronicler announced his readers that the sultans were mentally disturbed. The author showed respect and appreciation only for the sultan Murad IV, but did not overlook the flaws of the imperial administration. Miron Costin states that people belonging to the Sultan entourage (the *silâhdâr*[26] and the *kizlar aghasi*[27]) hold effective power over the grand vizier, diverting the normal function of the administration.[28] The Moldavian chronicler has recorded the most notable military actions of Murad IV: the war against Safavids in which Ottoman forces invaded Azerbaijan,

25 Tahsin Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză [The Ottoman-Tatar-Polish Aggression]*, in Leon Şimanschi (editor), *Petru Rareş*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1978, p. 158.

26 The sultan's sword carrier

27 General of the girls, the black eunuch in charge of the palace of the harem

28 Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei [The Chronicle of Moldavia]*, in *Opere [Writings]*, Edited by P.P. Panaitescu, Ed. de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958, p.114.

occupied Revan, Tabriz and Hamadan, and recaptured Baghdad in 1638.[29]

Miron Costin show his respect to few Ottoman statesmen; Köprülü Mehmed Pasha, great vizier from 1656 to 1661, was one of them. The chronicle registered the campaign against George Rákóczi II, but the most interesting records about Köprülü Mehmed Pasha's administration highlight those measures by which order was restored in the empire: "…when Köprülü stood as vizier, he took all over and first established the state affairs, clarified payments, and who has taken undue payments was killed."[30] The same appreciation of his the domestic policy we find in the work of Ion Neculce.[31]

The Moldavian Chronicle of Neculce recorded especially the military events which took place in the empire. In his work the Romanian and Ottoman history are so close related, that we find very difficult to separate them mainly because the Wallachian and Moldavian were participants in the Ottomans campaigns in the Europe against Habsburgs, Polish and Russians.

At the beginning of his chronicle Neculce briefly recorded the 1663-1664 Ottoman campaign against the Austrians. The war against Poland (1672) and the conquest of Kamianets-Podilskyi (Camenița in Romanian language) was recorded with details, from the gathering of information through the Moldavian spies, the sultan Mehmed IV's visit to Iassy, the assault of the Polish fortress and the subsequently prosperity of the Podolia eyalet.[32] A very active official of the Moldavian administration, Neculce was aware of the military and politic events of his time. He knew all the details of the Ottoman defeat at Vienna (1683) and also those of the great repercussions for the Ottoman domination in the European territories and he hoped that this will be the end of it. In the early 18th century in the historical writings of Neculce we find the same religious language that opposes Christianity to the pagan Ottoman,

---

29 M. Costin, *ibid.*, p. 116.
30 M. Costin, *ibid.*, p. 178.
31 Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte [The Chronicle of Moldavia and A few stories]*, București, Ed. Minerva, 1982, p. 187.
32 I. Neculce, *ibid.*, pp. 197-214.

a discourse that the Moldavian chroniclers no longer used from de mid-16th century.[33] Found himself in the whirl of the events from 1709 to 1711, Neculce, a close adviser of the Moldavian prince Dimitrie Cantemir, recounted in detail the preparations and machinations that took place in Iassy, Bucharest, Bender, Istanbul, Moscow, military operations and peace negotiations. Neculce's chronicle recorded the wars of 1716-1718 and 1736-1739, and ended with de pace treaty of 1739. The border established in 1739 between the Habsburgs and Ottomans remained unchanged until the Congress of Berlin in 1878.

The historical texts that were written in Moldavia from the 15th to the 18th centuries recorded an extensive information, assessments and analysis of the history, personalities, institutions and customs of Ottoman Turks. Compared to other Balkan nations (Albanians, Bulgarians, Greeks and Serbs) the Turks are the only community whereof data is recorded about their institutions (the sultanate, the great vizier, the *devşirme* system, the *timâr* system, the organization of the permanent army), their political and military legal practices (*da'vet*[34], *amân*[35]) and their habits (the drink of coffee).

Since the beginning of the 16th century not only the foreign policy, but also the domestic affairs of Moldavia were affected by the increasing domination of the Ottoman power. Within this context, the information on the interaction between Romanian and Ottoman were more numerous. It has also been multiplied considerably the information about Ottoman history, but unrelated to what was happening in Moldavia. The chroniclers Macarie, Eftimie and Azarie gradually gave up the idea of fighting and resignedly accepted the Ottoman domination. This change of attitude was dictated by the awareness of the disproportion between Moldavian and Ottoman political and military strengths. The croniclers from the mid-16th and 17th centuries considered the actions against the

[33] I. Neculce, *ibid.*, p. 259.
[34] The call or summons to convert to Islam or to accept the Ottoman domination.
[35] The pardon, the safety, the protection granted by the Muslims to the *harbî* who accepted their domination.

Ottomans were uninspired and perilous, threatening the very existence of the Moldavian state.

In the late 17th century and the beginning of the 18th century the image of the Ottoman Empire was very damaged and associated with the ideas of disorder, bribery, the abusive increase of the formal and informal obligations, the devastating invasions of the Turks, Polish, Austrian and Russian armies. The defeats suffered by the Ottomans on the battlefields have aroused the hope that freedom can be achieved. Ideologically, Ion Neculce has brought to attention the image of the pagan and devilish Turk, the traditional enemy of the Moldavians Christians.

Bibliography

Aksin Somel, Selcuk, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, Scarecrow Press, Maryland, 2003.

Costin, Miron, *Opere*, Edited by P.P. Panaitescu, Ed. de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958.

Iancu, Anca, „Ştiri despre români în izvoarele istoriografice sârbeşti (secolele XV-XVII)", in *Studii istorice sud-est europene*, vol. I, edited by Eugen Stănescu, Ed. Academiei, Bucureşti, 1974.

Iorga, Nicolae, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, vol. II, Ed. Albatros, Bucureşti, 1998.

Mihăilă, Gheorghe, Istoriografia română veche (sec. al XV-lea – începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină şi slavă", *Romanoslavica*, no. XV, 1967.

Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte,* Bucureşti, Ed. Minerva, 1982.

Panaite, Viorel, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII*, Ed. All, Bucureşti, 1997.

Panaitescu, P. P., *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1959.

Şimanschi, Leon (editor), *Petru Rareş*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1978.

Ureche, Grigore*, Letopisețul Țării Moldovei,* edited by P. P. Panaitescu, Ed. de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1955.

NICOLAUS OLAHUS, A BISHOP OF ZAGREB ON THE CHRISTIAN-OTTOMAN BORDERLINE (1543-1548)

Castilia MANEA-GRGIN*

Abstract

Nicolaus Olahus (1493-1568), an important humanist of Transylvanian origin and Romanian descent (on his father's side) also belonged to the ethnically hybrid ruling class which governed Hungary in those times of crucial historical events. He served under King Louis II Jagiellon before the battle of Mohács (1526), and subsequently under the Habsburgs, reaching the highest positions of Archbishop of Esztergom and Regent of Hungary. In this paper, the author attempts to follow Olahus's activity as Bishop of Zagreb, appointed by King Ferdinand I of Habsburg in 1543 (until 1548). Actually, Olahus' political career began in the difficult conditions of war and destruction of 1542, when Ferdinand invited him to the royal chancellery. Consequently, it is unlikely that Bishop Olahus ever resided in Zagreb; the Pope did not confirm this appointment or approve of his Episcopal consecration (these were not unusual situations at that time). Nevertheless, Nicolaus Olahus exercised his Episcopal authority. This is evident, for example, from a few archival documents which are briefly presented in this paper. On the other hand, Bishop Olahus played a key role in the beginnings of the construction of the Sisak fortress (1544-1552). Situated on the feudal estate of the Zagreb Chapter as well as on the Christian-Ottoman borderline, the Sisak castle had, in the second half of the century, a very important role in the defence system built on the territory of today's Croatia.

Key Words: Nicolaus Olahus, Ferdinand I of Habsburg, Hungary, Ottoman Empire, Zagreb Bishopric, Zagreb Chapter, Sisak fortress, 16th century.

The origin and life of Nicolaus Olahus (1491/1493-1568) are not fully clear yet, although these topics have been debated in historiography to a large extent.[36] For example, historians have not reached a consensus on whether or not he invented his noble ancestry.[37] Nevertheless, it is likely that he was a relative of Prince Vlad III Țepeş Dracula of Wallachia (1431–1476/77), from whom his father Stoian had to flee to Transylvania belonging to Hungary, where the King was his other probable relative, Matthias Corvinus (1443-1490, also of Romanian descent on his father's side).[38] Nicolaus thought of himself as a "Pannonian",[39] and wrote about Wallachia as the *patria mea paterna* (*Olahus* meaning "the Wallachian").[40] Born in Transylvanian Sibiu (Hermannstadt/Nagyszeben), he probably studied theology in Pécs (*Quinque Ecclesiae*), where he started to pursue an ecclesiastical career.[41] The fact that Olahus did not study abroad (he himself later admitted it), as was the custom among the noble classes, prompted some historians to deny his noble origin.[42] Nevertheless, he became the secretary and councillor of King Louis II Jagiellon (1506-1526) right before the decisive battle of Mohács (1526).[43] After that, Olahus chose exile (like his father)[44] and entered the service of the late Louis II's Queen, Mary

* Senior Research Fellow/Assistant Professor, The "Ivo Pilar" Institute of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb-Croatia; e-mail: castilia.grgin@pilar.hr.

[36] See old Romanian and Hungarian historiography for these debates in Tonk 1969, p. 13; Bezdechi 1928-30, pp. 64-5; Bezdechi 1939, pp. 31-2; Firu and Albu, pp. 50, 84-5; Tonk 1994, p. 11.

[37] Bezdechi 1928-30, pp. 64-65; Bezdechi 1939, pp. 31-32; Firu and Albu, pp. 84-85; Tonk 1994, p. 11.

[38] Olahus's *Hungaria*, XII, pp. 23-4.

[39] Olahus's *Carmina*, p. 345 (No. 69): *Nos Pannones…*

[40] Olahus's *Codex epistolarum,* 7 March 1533 (311).

[41] See Birnbaum, p. 126, although the author did not provide any evidence of this.

[42] *Carmina*, p. 303 (No. 19, *Ad Emerici Calnai Litteras Responsio* …, 1536). See also Gyöngyvér, p. 5.

[43] Olahus's *Chronicon*, p. 39.

[44] *Codex epistolarum,* p. 216.

of Habsburg (1505-1558). Olahus followed the Queen on her *peregrinatio* through Central Europe (1526-1531), and after that to her court in Brussels, where she was appointed governor by her brother, Emperor Charles V (1500-1558). In the meantime, Charles's brother Ferdinand (1503-1564) and John Zápolya (1487-1540) started to fight for the Hungarian crown, which opened the door to the Ottoman intervention, the partition of Hungary in 1541 and other crucial historical events. On the other hand, Olahus became a part of a very important humanist circle (including Erasmus of Rotterdam) in the Habsburg Netherlands;[45] he became a respected humanist himself and wrote his most famous works there (*Hungaria*, *Atila* and the *Carmina*).[46] However, he transformed his return to the homeland into an obsession.[47]

The end of Olahus's exile and the beginnings of his political career took place in 1542, with Ferdinand I's invitation to the royal chancellery.[48] He finally fulfilled his dream and also became a bishop.[49] According to two of Ferdinand's diplomas (1548, 1558), the king appointed him as Bishop of Zagreb and his chancellor for Hungary in August 1543, although he was introduced to the diocese in 1544.[50] The King, in fact, intended to make Olahus (then a canon of Székesfehérvár/*Alba Regia*) Bishop of Eger/*Agria* or Transylvania (the latter one was Nicolaus's wish), but appointed him as Bishop of Zagreb following the advice of the Primate of Hungary, Paul Várdai (1483-1549). Nevertheless, in historiography some are still searching for answers as to why he became a bishop

---

45 See Olahus's letters in *Codex epistolarum*, 10 March 1532, 24 May 1532. See also *Ibidem*, 1 June and 23 August 1533 - Erasmus's letters to Olahus, etc.
46 Birnbaum, p. 127.
47 See for example Olahus's letters in *Codex epistolarum*: to Cristofor Seydlovetz in 1531, no exact date and place; 10 March 1532 and 7 March 1533 to other recipients.
48 *Codex epistolarum*, p. 313.
49 Birnbaum, pp. 152-53.
50 See the originals in Tonk 1969, pp. 21-31. See also *Chronicon*, p. 40.

at 50, since in those times nobles were usually appointed to such a function for the first time at the age of 25.[51]

As in the case of his successor Wolfgang Gyulay (bishop until 1550), some researchers have asked whether Nicolaus could be included among the Zagreb bishops. Ferdinand appointed them both, but the Pope did not confirm these appointments or approve of Olahus's and Gyulay's Episcopal consecration (these were not unusual situations at that time and later). Consequently, they are not on the list of Zagreb bishops in Eubel's "Hierarchia Catholica".[52] Moreover, Pope Julius III (1487-1555), who appointed Olahus as Bishop of Eger in 4 July 1550, called him a "Transylvanian cleric". On the same day, the Pope appointed Paul Gregorijanec as Bishop of Zagreb (until 1554) and stated that "the bishop's chair was vacated following the death of Simon Erdödy", i.e. in 1543.[53] In spite of this, Olahus and Gyulay signed as Bishops of Zagreb and the Zagreb Chapter acknowledged them.[54] In all probability, even the Pope did not perceive them as real usurpers; otherwise the proceedings regarding them would have been entirely different.[55]

According to B.A. Krčelić, the writer of an eighteenth-century history of the Zagreb bishopric, the local church received news that Ferdinand promoted Olahus with "unique joy", as evidenced by Nicolaus's letter (Vienna, 8 September 1543) in which he thanked the Zagreb Chapter.[56] However, relatively little is known about his five-year activity as Bishop of Zagreb. In the same letter from September 1543 Olahus revealed that he would not be able to take care of the Zagreb church, because as Ferdi-

---

[51] Gyöngyvér, p. 5.
[52] Eubel, p. 338.
[53] *Ibidem*.
[54] The cathedral chapter is the corporate ecclesiastical body whose principal object is to assist the bishop in the government of his diocese.
[55] Lukinović, p. 239.
[56] Krčelić, pp. 221-22.

nand's chancellor he was busy at the King's court, a job which was beneficial to the Church, the Chapter, and the homeland. He pitied Slavonia (the former name of the wider region where Zagreb is situated) and his diocese because of war devastations, attributing them to human sins.[57] However, it is known that the senior clergy's process of secularization had already begun during the reign of Matthias Corvinus. A growing number of religious dignitaries hardly participated in any church activities; instead, they worked in the royal chancellery, dealt with diplomacy as emissaries, participated in battles and hunting, studied classical writers, enriched their libraries, and decorated their church headquarters in the Renaissance style.[58]

Nevertheless, Bishop Olahus played a key role in the beginnings of the construction of the Sisak (Hung. Sziszek) fortress (about 50 km S-E from Zagreb), for which he supported and praised the Zagreb Chapter – the forerunner, it seems, of modern defence in the region, as one of the largest landowners there.[59] The decision of the Zagreb Chapter, along with that of the ban of Croatia, Nikola Zrinski (c. 1508-1566) to build a modern, Renaissance-style fortress was made in August 1544.[60] At that time, Croatian lands were still losing territories to the Ottomans, whose pressure towards the west, i.e. Zagreb and the neighbouring regions, was growing stronger and stronger.[61] Situated on the feudal estate of the Chapter, as well as on the Christian-Ottoman borderline, the Sisak castle had, in the second half of the century, a very important role in the renewed defence system in the territory of today's Croatia. By building new forts and fortresses - from Đurđevac (Szentgyörgyvár) on the river Drava to Sisak, an outstanding strategic position at the confluence of the rivers Kupa and Sava -, a

57 Krčelić, p. 225.
58 Bitskey, p. 230.
59 Kruhek 1991, p. 90-91.
60 Kolanović *et alia*, p. 31.
61 See, for example, Kruhek 1995, pp. 128-129.

defence line that began in the mid-16th century was created and stopped all Ottoman attempts at new conquests in Slavonia until the end of the century.[62] Moreover, Sisak became the middle of a larger fortification system that extended from Karlovac (Karlstadt) to Koprivnica (Kapronca), and in 1593 a Christian army stopped the Ottomans under its very walls. This important Christian victory, which was very well received in contemporary Europe, marked the beginning of a century of border war equilibrium, but also of the Habsburg-Ottoman "Long War".[63]

In 1544, Olahus approached Ferdinand for permission and financial help to build the Sisak castle and construction began in the same year.[64] Consequently, the first castellan of the fortress, John Tominić, was already appointed in October 1545.[65] Ferdinand was aware that the castle was not only needed for the defence of Croatian lands, but also for his Austrian hereditary provinces, Styria, Carinthia and Carniola.[66] As explicitly mentioned in Ferdinand's documents, his measures that benefitted the Sisak castle were mainly inspired by Olahus. For example, the repeated re-direction of all royal taxes, extraordinary taxes, etc. paid by the subjects of the Zagreb Chapter towards financing of the Sisak construction; request of support from all noblemen of Zagreb and neighbouring counties, in the form of (church) tithes also directed to the Chapter. In September 1544, Olahus apologized to the Chapter because he could not provide money as he also had to defend the borders of his Episcopal estates. However, he reas-

62 See, for example, Kruhek 1995, pp. 108, 139-40, 149, 175, 303-04, 311, 323. In 1563 there were around 20 fortifications on the Slavonian defense border (from Đurđevac to Sisak), *Ibidem*, p. 248.
63 Kruhek 1991, p. 90; Kolanović, pp. 7, 23-27; Kruhek 1995, pp. 272, 312-17, 365.
64 See Kruhek 1991, pp. 94-98 on the process of construction; Kruhek 1995, pp. 128-140; more about the castle's importance in *Ibidem*, pp. 136-137.
65 Krčelić, p. 260.
66 Kolanović *et alia*, pp. 122, 125; Kruhek 1995, p. 130 and *passim*.

sured it that he would provide support as soon as possible. He also advised the Chapter to behave as if he had already given support, so that the nobles would help too – the Bishop foresaw, it seems, the Croatian estates' opposition.[67] Olahus also requested aid from the King for the acquisition of guns and gunpowder to defend the Sisak castle.[68] By September 1552, the fortress was finished and equipped for defence.[69] However, Olahus co-signed with Ferdinand some documents for the benefit of Sisak until 1561, which attests to his permanent care for the realization of this great construction project.[70]

In addition, Nicolaus wrote in a letter in 1544 that, if it would be possible, he would come to Zagreb the following autumn.[71] However, it is unlikely that Bishop Olahus ever resided in Zagreb[72] (quite a common situation at that time), because he constantly followed the King – this is what one can conclude from the documents he signed as chancellor. Olahus appointed the great provost, George Tompa as his *locum tenens* and diocese administrator,[73] while he stayed in Bratislava, Prague, Vienna and Worms. However, Olahus indeed exercised his Episcopal authority. This is evident from a few not yet published documents. In December 1545, Olahus took the function of canon (a member of the cathedral chapter) away from the humanist of Dalmatian origin, Tranquillus Andronicus/Andreis (1490/1495-1571, a diplomat of the Habsburgs and former loyalist of John Zapolya), since after the

[67] Kolanović *et alia*, pp. 122-31; Krčelić, pp. 11, 225-28. See also Lukinović, p. 240.
[68] Kruhek 1995, 130.
[69] Kruhek 1995, p. 135.
[70] Kolanović *et alia*, pp. 139-140.
[71] Krčelić, p. 225.
[72] It seems that Krčelić, p. 228 was the first to think that he didn't.
[73] *Venerabili magistro Giorgio Thompa Preposito Galgonczensis Vicario temporali, et in eodem Episcopatu nostro Zagrabiensis Locumtenentis nostro* - The Zagreb Archdiocesan Archives, *Acta donationalia*, 6/187 (Vienna, 8 November 1545). See also Krčelić, pp. 225, 228, 236; Lukinović, p. 247.

double call of Olahus's Vicar General Tranquillus did not return to Zagreb (he was probably in Poland).[74] Moreover, there are four of Olahus's documents related to property grants in the Counties of Zagreb and Varaždin (Varasd/Warasdin) in the Zagreb Archdiocesan Archives. The documents offer the picture of a bishopric "almost devastated because of the Ottomans' tyranny": people displaced or even taken into captivity, land abandoned by peasants for many years, etc. All of the four diplomas were issued in Vienna (which became one of Olahus's residences after 1542) in November-December 1545 and show that he really managed the Zagreb diocese himself.[75]

Moreover, according to Krčelić, Olahus, whom he also strongly praised as a scholar, favoured the Zagreb Church, fulfilled what he promised and always supported it, thus causing an "eternal yearning for him."[76] Even King Ferdinand praised Nicolaus *summa cum laude* for his management of the Zagreb diocese.[77] His bishop's coat of arms has been preserved only on a few embossed seals of his documents, as the above mentioned four diplomas from the Zagreb Archdiocesan Archives, and is shown on his portrait in his work on the Church Synod in Trnava (Nagyszombat/Tyrnau), published in Vienna in 1560.[78]

---

74 The original document is kept in the archive of the Franciscan monastery in Jastrebarsko (near Zagreb), without a code - Lukinović, p. 240. See also Birnbaum, p. 123. It is interesting that Andronicus later sought the support of Olahus (then primate of Hungary), to whom he dedicated Latin poems – Cavazza, *ad vocem* „DE ANDREIS, Francesco Tranquillo".

75 The Zagreb Archdiocesan Archives, *Acta donationalia* 6/184 (3 November 1545: *episcopatu nostro Turcarum tyranide iam pene desolato*), 6/185 (3 November 1545), 6/186 (6 December 1545) and 6/187 (8 November 1545), all incorrectly cited as *Acta donationalia* 7/12 in Lukinović, p. 240.

76 Krčelić, p. 228.

77 Tonk 1969, pp. 23, 29.

78 Klaić, p. 305, see also Zmajić, p. 479; Lukinović, p. 239. See the description of Olahus's coat of arms in the originals of Ferdinand's diplo-

Further proof of Olahus's influence over Ferdinand in the period he was Bishop of Zagreb is the fact that he became the godfather of the King's daughter, Johanna in 1546. The following year he participated, on the side of the victorious army of Emperor Charles V and his allies, in the Schmalkaldic War against the Lutheran League of princes (1546-1547) and was among Ferdinand's soldiers in the decisive Battle of Muehlberg (24 April 1547). Immediately after that he participated in the suppression of the revolt against the Habsburgs in Bohemia[79] (where the Hussite and pro-Protestant Czech nobility sympathized with the German Protestant princes). At the end of 1548, Ferdinand promoted Nicolaus by appointing him Bishop of Eger,[80] the second in importance in Hungary after the Archbishop of Esztergom, but he only rarely visited this diocese. In 1548, the King issued a diploma to him and the families of his brother and sisters confirming their nobility, as well as in 1558, when he was also made Baron of the Empire.[81] At the time when he became Bishop of Eger, Nicolaus tutored Ferdinand's children.[82] Moreover, he later reached the highest positions, those of Archbishop of Esztergom/Primate (1553-1568) and Regent (1562-1563) in Hungary, as a culmination of his long and fruitful ecclesiastical and political career.

mas from 1548 and 1558 in Tonk 1969, pp. 23-4, 30-31, as well as their photos at: http://hu.wikibooks.org/wiki/C%C3%ADmerhat%C3%A1roz%C3%B3/Ol%C3%A1h_c%C3%ADmer. [Accessed 10 March 2015].

[79] *Chronicon*, p. 40. See also Ferdinand's diplomas in Tonk 1969, pp. 23, 29.

[80] *Chronicon*, p. 40.

[81] See the original documents in Tonk 1969, pp. 21-31.

[82] Birnbaum, p. 153; Neagu, p. 31.

References

The Zagreb Archdiocesan Archives (Nadbiskupijski arhiv Zagreb), *Acta donationalia* 6/184, 6/185, 6/186 and 6/187.

***

Carmina (poetry) – see Neagu, Cristina, *Servant of the Renaissance* ..., pp. 291-352.

Chronicon - Bel, Mathias (ed.), "Nicolai Oláhi, Compendiarum suae Aetatis Chronicon", *Adparatvs ad Historiam Hvngariae* [...], Posonii (Joannes Paulus Royer) 1735, pp. 38-41.

Codex epistolarum – Ipolyi, Arnold, *Oláh Miklós, II Lajos és Mária Királyné Titkára, Utobb Magy. Orsz. Cancellár, Esztergomi Érsek-Primás és Kir. Helytarto Levelezése*, Monumenta Hungariae Historica, series *Diplomataria*, 25, M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest 1875.

Hungaria – Bel, Mathias (ed.), "Nicolai Oláhi Archi-Episcopi Strigoniensis Hvngaria", *Adparatvs ad Historiam Hvngariae* [...], Posonii (Joannes Paulus Royer) 1735, pp. 1-38.

Kolanović (Josip) *et alia* eds., *Sisak u obrani od Turaka: izbor građe 1543.-1597.*, Arhiv Hrvatske, Sisak-Zagreb 1993.

***

Bezdechi, Ştefan 1928-30, "Familia lui Nicolae Olahus", *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* [Cluj], V, 1928-30, pp. 63-85.

Bezdechi, Ştefan 1939, *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*, Editura Ram, Aninoasa 1939.

Birnbaum, Marianna, *Humanists in a Shattered World: Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, UCLA Slavic Studies 15, Slavica Publishers, Columbus – Ohio 1986.

Bitskey, István, "Spiritual Life in the Early Modern Age", *A Cultural History of Hungary: From the Beginnings to the Eighteenth Century*, Lásló Kósa ed., Corvina Books, Budapest 1999, pp. 229-85.

Cavazza, Silvano, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Vol. 33, Istituto della Enciclopedia Italiana, Rome 1987, *ad vocem* „DE ANDREIS, Francesco Tranquillo".

Eubel, Conrad, *Hierachia Catholica medii et recentioris aevi*, Vol. III (1503-1592), W. Van Gulik, C. Eubel and L. Schmitz-Kallenberg eds., Monasterii Sumptibus et typis librariae Regensbergianae 1923 (2nd edition 1960).

Firu, I.S. and Albu, Corneliu, *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493-1568)*, Editura Ştiinţifică, Bucharest 1968.

Gyöngyvér, Antal, *Nicolaus Olahus: Ungaria. Atila*, Institutul European, Iaşi 1999 (bilingual edition).

Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata*, Vol. 5, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1980 (3rd edition).

Kolanović, Josip, "Predgovor ", *Sisak u obrani od Turaka: izbor građe 1543.-1597.*, Josip Kolanović *et alia* eds., Arhiv Hrvatske, Sisak-Zagreb 1993, pp. 7-27.

Krčelić, Baltazar Adam, *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrebiensis*, Typis primo Rainerianis, dein Zerauschegianis, ac demum Antonii Jandera Typographi, Zagrabiae 1770.

Kruhek, Milan 1991, "Zašto i kako je građen kaptolski kaštel u Sisku 1544.-1552. godine", *Riječi – Časopis za književnost, kulturu i znanost* [Sisak], No. 2/1991, pp. 89-99.

Kruhek, Milan 1995, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1995.

Lukinović, Andrija, "Nikola Olah", *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Franko Mirošević ed., Školska knjiga, Zagreb 1995, pp. 239-240.

Neagu, Cristina, *Servant of the Renaissance. The Poetry and Prose of Nicolaus Olahus*, Peter Lang, Bern-Berlin 2003.

Tonk, Al. 1994, "Cariera unui intelectual în secolul al XVI-lea", *De la umanism la iluminism*, Ioan Chiorean ed., Institutul de Cercetări Socio-Umane/Mica-Doris, Tîrgu-Mureş 1994.

Tonk, Al.1969, "Diplomele de înnobilare ale lui Nicolaus Olahus: Unele probleme privind genealogia familiei Olahus", *Revista Arhivelor*, 1/1969, pp. 13-31.

Zmajić, Bartol, "Grbovi zagrebačkih biskupa i nadbiskupa", *Kulturno-poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije*, Hrvatski izdavalački bibliografskih zavod, Zagreb 1945, pp. 471-492.

THE ORTHODOX FACTOR IN RUSSIAN GEOPOLITICS: THE CASE OF MOLDAVIA AS A RUSSIAN GATEWAY TO THE BALKANS

Rus Jeopolitiğinde Ortodoks Faktörü: Rusya'nın Balkanlar'a Açılan Kapısı Olarak Moldova Örneği

Muharrem ERENLER*

Abstract

The geography is not the fate of nations and its organized political form, the state. Nevertheless, the geography sets the setting in which the states perform and it establishes the constraints the states are to shape their behaviors accordingly. However, as ideology is no longer an instrument for promoting Russian geopolitical aims, and not to mention the archaism of an authoritarian rule, Russia rests on Orthodoxy to compensate for the solidarity provided by ideology and the handicap created by the inviolability of borders principle. Orthodox fraternity functionally helps Russia neutralize its geopolitical disadvantages it has inherited from the dissolution of the USSR. In this article, I look at the geopolitical constants in Russian statehood with a special focus on Moldavia. Also, I argue that the Russian geopolitical aims are best served by various tools depending on the concrete characteristics of each state born out of the Soviet Union, whose space Russia considers its area of privileged interest, and in Moldavia the key tool is Orthodoxy.

Key Words: Russia, Orthodoxy, Balkans, Moldavia, Geopolitics, Russian Foreign Policy

* (Arş. Gör.); İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü, İstanbul-Türkiye; e-mail: muharremerenler@gmail.com

Özet

Coğrafya, milletlerin ve devletlerin kaderi üzerinde tek belirleyici olmasa da devletlerin hareket alanlarını çizen şartları oluşturan, onların davranışlarını şekillendiren kısıtlamaları yaratan vasıtadır. Rus jeopolitik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde Çarlık ordularının ve Sovyet ideolojisinin bir araç vazifesi görmediği durumlarda ise Rusya, bu eksiklikleri Ortodoksluğun birleştirici gücü ile tazmin edebilmektedir. İşlevsel olarak, Ortodoks kardeşliği Rusya'ya askeri ve ideolojik unsurların kaybının sebep olduğu jeopolitik dezavantajı bertaraf etmesine yardım etmektedir. Bu makalede Rus devlet geleneğindeki jeopolitik süreklilikler, Balkanlara açılan bir kapı olan Moldova örneğinden hareketle incelenmektedir. Makalede Rus jeopolitik amaçlarının, imtiyazlı nüfuz alanı saydığı Çarlık ve Sovyet topraklarında neşet eden devletlerin somut özelliklerine göre farklı araçlarca temin edildiğini, Moldova örneğinde ise bu aracın Ortodoksluk olduğu öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ortodoksluk, Balkanlar, Moldova, Jeopolitik, Rus Dış Politikası

The geography is not the fate of nations and its organized political form, the state. Nevertheless, the geography sets the setting in which the states perform and it establishes the constraints the states are to shape their behaviors accordingly. As one Russian scholar defines, no other country has been so much shaped by its geopolitical setting than Russia.[83] The absence of natural defense lines and the vulnerability of Russian borders vis-à-vis nomadic incursions left its mark on the formation of consistent Russian political behavior irrespective of the different regime types. As H. Kissinger states to emphasize constants in strategic cultures:*if ideology determined foreign policy, Hitler and Stalin would never have joined hands. Any more than Richelieu and the Sultan of Turkey would have three centuries earlier.*[84]

[83] Aleksey Georgiyevich Arbatov, "Rossiyskaya Natsional'nayaIdeya i Vneshnyaya Politika: Mify i Real'nosti", Moskovskiy Obshchestvennyy Nauchnyy Fond, Vol. 53. 1998, p. 4.

[84] Henry Kissinger, *Diplomacy, Simon&Schuster,* New York 1994, p. 332.

Empires expanse over history until they reach well-defined natural borders or another strong political organization. They, in this process, also risk overstretching beyond their power and decline. Likewise, Russian territorial expansion which was mandated by a mixture of the need to survive, geography, history and the mentality of Russian leadership[85] stopped before a strong state or natural borders. When the world physical map is examined it is seen that a state born in Moscow shall not have impediments to expansion until it reaches Arctic Ocean in the north, Pacific Ocean in the east, China in the south-east, Afghanistan, Caspian Sea and Caucasus in the south, Black sea and Carpathian Mountains in the south-west and a strong state in the west if it ever arises.

This geographical reality underlies the Russian agony. The further the borders are moved for security necessities, the less homogenous the state becomes. External threats to security transform into internal ones as centrifugal forces are planted inside the borders. Such a vast empire predetermines its unavoidably autocratic regime prioritizing security issues. And autocratic security state cannot be governed without a crowded bureaucratic mechanism. As bureaucracy expanses, the entropy of state drowns civil society and this triggers centrifugal forces. Under this dilemma, Russian state need ideological tools to reinforce a common fate and integrate different ethno-religious groups with the empire.

In the following part, I will concentrate on the geopolitical importance of Moldova to Russian security and foreign policy. I will also look at the use of Russian Orthodox Church (ROC) as an ideological apparatus in Russian foreign policy toolkit.

Moldova amidst a Tug of War

Moldova is a landlocked country in Eastern Europe with a population of 3.5 million people. Moldovans make 75.8% of the population while Ukrainians are 8.4%, Russians are 5.9% and Gagauzs are 4.4%. [86]Contemporary Moldova was the eastern part Ottoman Bogdan and it was historically defined as Bessarabia bo-

[85] Dmitri Trenin, *The End of Eurasia Russia on the Border between Geopolitics and Globalization, Carnegie Endowment for International Peace Washington,* 2001, p. 42, 81.

[86] Based on CIA Factbook Data.

unded by the Dniester River in the east and the Prut River in the west. As a result of 1812 Treaty of Bucharest, the Ottoman Empire ceded Bessarabia to Russia. Since then, it served as a strategic Russian bridgehead for further penetration into the Balkans.

As a part of imperial policy to integrate Bessarabia in the imperial borders, Moscow placed under the ROC the Orthodox community of Bessarabia which was part of the Church of Constantinople until that date. ROC established the Eparchy of Chisinau and Hotin under its jurisdiction. Moldova did not possess an independent identity when it was absorbed by the Russian Empire and its Romanian culture was suppressed through Russification practices.[87] It first declared independence then union with the Kingdom of Romania in the wake of Bolshevik revolution in Russia. However, Bolshevik Russia never recognized the union and regarded it as a Romanian occupation of Russian territory. To emphasize its demand on restoring the Moldovan territories, Moscow established the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic as a part of Ukrainian Soviet Socialist Republic and it encompassed modern Transnistria, a breakaway state in east Moldova, and some territories of modern day Ukraine.

Following the Molotov-Ribbentrop Pact, Soviet Union annexed Bessarabia, combined it with some parts of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic and elevated it to Republic level to form Moldavian Soviet Socialist Republic. When Soviet Union was nearing its end, the Supreme Soviet of the Moldavian SSR adopted in 1989 the Moldavian language as the official language and acknowledged the reintroduction of the Latin script. The nationalist policies followed by the Moldovan elite, and an inclination to reunion with Romania with the end of Soviet Union on the horizon provoked the minorities in the country. While Gagauzia was peacefully incorporated in the new republic, the dispute with the self-proclaimed Transnistrian independence led to a civil war in 1992. The armed conflict between Moldovan forces and the

[87] "Moldova and Belarus: Landmarks of Contradiction." *Stratfor Analysis,* March 2014, 34. http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=95421592&lang=tr&site=eds-live&authtype=ip,uid. (accessed March 12, 2015).

Transnistrian separatists, backed by the Soviet 14th Guards Army[88], was stopped with Russian intervention just to transform the status of the Russian army into peacekeepers. The problem has turned into a frozen conflict, which enables Moscow a foothold in the country and region.

Moldova adopted an anti-Russian stance after its independence in 1991 and the organization of GUAM, initiated by Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Moldova, directly aimed at curbing Russian influence on post-Soviet space. Moldova is also not a member of the Collective Security Treaty Organization and instead flirts with NATO as a security partner. In 2001 elections, Communist party, sympathetic to Russia and a defender of a distinct Moldovan identity, came to power followed by a short period of honeymoon in relations. Even though the Communist leader Voronin declared Russia strategic partner and made moves to set Russian as an official language, the relations soon soured over Transnistrian problem. Even for the benefit of a strong ally in the person of Voronin, Russia could not sacrifice its strategic acquisitions in Transnistria. The Russian proposed Kozak Plan, giving a disproportionate representation to the Transnistrian senators in Moldovan Senate and de facto recognizing Russian clout over the country, was rejected by Moldovan authorities. The tension between the sides culminated in the 2006 wine exports crisis. Since 2009, Moldova has been governed by pro-European coalitions.

Moldova is sandwiched between Ukraine and Romania, of which Moldova is an ethnic and linguistic extension. Historically, culturally and linguistically, Moldova is inclined towards Romania while political considerations vis-à-vis minorities force it to observe a balance with Moscow. The minorities in the country are against a possible merge with Romania which will make them an islet in Romanian speaking ocean. Russia emerges as the guardian of ethnic and linguistic rights of Moldovan minorities, which allows her to maintain her military presence in the country. The ability to

[88] Jeffrey Mankoff, "Russia's Latest Land Grab." *Foreign Affairs* 93, No. 3 (May 2014): 60-68. http://www.foreignaffairs.com/articles/141210/jeffrey-mankoff/ russias-latest-land-grab (accessed March 12, 2015).

fan ethnic tensions in the country makes Russia Moldova's third neighbor.

Moldova is fraught with dire societal fault lines including some who regard union with Romania as the ultimate goal, some others who insist on an independent Moldovan state in EU, some who see closer relations with Russia strategic and some other who form distinct ethno-linguistic groups. Moldovan electorate is also roughly divided between Communists and Socialists on the one hand and pro-European parties on the other hand. The Communists and Socialists are more inclined to Russia even though not all deny the importance of a strategic European integration. The European integration project approximate the political spectrum in Moldova as even pro-Russians see in it economic advantages and development for the country while pro-Romanian electorate regard it as an indirect integration with Romania.

Romania, another contender on Moldovan prize, provides Romanian passports to Moldavian subjects. Even though until Romanian accession to EU, the number of dual citizens was not high, the EU passport is a versatile Romanian tool to divert Moldavian from Russian orbit. As a result, the EU integration serves as a lip service to many sectors of the Moldovan society and implies a political unity for the country which is plagued with political, ethnic, cultural and linguistic dissimilarities. However, Russia has been insistent on seeing Moldova on her own side. Therefore it continues the tug of war with European Union, and Romania as a key player behind the scenes, for a number of geopolitical and ideational reasons. In this tug of war, while Romania has got soft power advantages, Russia is the carrier of the stick. However, especially the urban and younger segments of the society, with a blurred Soviet past, are more oriented to Romania.[89]

Moldova as a Geopolitical Asset

Russian relations with Moldova is a proof of that its motivations vis-à-vis Moldova is more than having good neighborhood relations. It aims at a stronghold in the region which will depend

---

[89] "Russia, Romania: The Competition over Moldova",Stratfor Analysis, 2012 March, 53. http://www.stratfor.com/analysis/russia-romania-competition-over-moldova. (accessed March 12, 2015).

on Russia for its territorial integrity and ethno-linguistic rights, as in the case of Transnistria. The Russian insistence on clouton Moldova can be actualized in two ways: either through a solution to the secession problem as in Kozak Plan which enables Russia to have a determining voice in the whole Moldovan politics, or through preservation of the status quo which guarantees its military presence in the region albeit in a limited territorial strip. The Russian refusal to Moldovan union with Romania both after 1991 and before World War II as well as the establishment of Moldavian A.S.S.R. to further its claim on Bessarabia show that Russian interest in the region is a geopolitical constant.

The geopolitical importance of the region for Russia rests on three main motives: Firstly, the importance of Moldova rests on its strategic advantage for security considerations. The natural boundaries in the south-west of Russia is Carpathians. The state incorporating this natural castle will have a strategic upper hand in the region. The strategic mountain ranges, which could be compared to the importance of Golan Heights to Israeli security, are also natural barrier dividing Russia and the Balkans. They draw a natural border to Russian political boundaries. If control over the mountain ranges cannot be maintained, either for example due to a politically organized Ottoman Empire or EU backed Romania, the strategic advantage of it must be curbed by denying the other state the maneuver space beyond them i.e. Moldova.

Secondly, the importance of Moldova rests on its strategic advantage for offence. A strong Russia which seeks dominance in the Balkans, mostly populated with ethnic and religious brethren, have two geographic hindrances: the Danube River and the Carpathians. In this case, Moldova under Russian control and Moldovan Orthodox Church (MOC) under ROC jurisdiction reinforces Russian advantage for a coherent Balkan policy.

Thirdly, the importance of Moldova rests on its strategic advantage to counterbalance NATO expansion to Russian borders. Defined as second Kaliningrad[90], a natural fortress functioning as a surveillance base and military outpost in the middle of Europe, the

---

[90] Bertil Nygren, *The Rebuilding of Greater Russia: Putin's Foreign Policy Towards the CIS Countries, Routledge, Oxon*, 2007, p. 83.

Transnistrian republic is home to Russian military presence in Moldova, which is a precious bargaining chip in NATO-Russia negotiations. A proposed NATO missile system in Poland and Czech Republic which Russia regards as a threat to its national security can be countered with Russian bases in the north and south of Eastern Europe, respectively in Kaliningrad and Moldova.

Strategic Depth in Russian Foreign Policy: Russian Orthodox Church

Although the USSR failed to survive the 20th century, most members of the new Russian elite successfully adapted themselves to the realities of the new system, which led to the preservation of Soviet *nomenklatura* influence in politics.[91] Most members of the new Russian elite, with Soviet background shaping their worldview, have preserved a keen interest in traditional geopolitics.[92] Therefore, the ideological gap between the Soviet and Post-Soviet policy making is filled with the consistency in geopolitical outlook of both regimes. However, geopolitical advantages cannot be long-term acquisitions without buttressing them with strategic depth which is by no means provided by the material capabilities of the state. This is well-proven by the breakup of the former satellites and inner empire of the Soviet Union when the military might of Moscow was no longer perceived as a threat. The strategic depth can best be served by the attraction of another state into one's orbit based on shared ideas. This is conceptualized as a soft power by Joseph Nye and embodied as a state's culture, political values and its foreign policies.[93] As ideology is no longer an instrument for promoting Russian geopolitical aims, and not to mention the value of marketing an authoritarian rule, Russia rests on Orthodoxy to compensate for the loss of solidarity provided by ideology and the handicap created by the inviolability of borders principle. Orthodox fraternity functionally helps Russia neutralize

---

[91] Olga Kryshtanovskaia, "Transformation of the Old Nomenklaturainto a New Russian Elite." *Russian Social Science Review,* 37-4, 1996, p. 39.

[92] Dmitri Trenin, *The End of Eurasia Russia on the Border between Geopolitics and Globalization, Carnegie Endowment for International Peace Washington,* 2001, p. 282.

[93] Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics,Public Affairs New York, 2004*, p. 11

its geopolitical disadvantages it has inherited from the dissolution of the USSR.

The Russian presence in this strategic location is served by both its role as the guardian of ethno-linguistic minority rights and church hierarchy which subordinates MOC to ROC. After the dissolution of the USSR, the political bond between Russian and Moldova was broken and it adopted a more anti-Russian stance compared to many other CIS countries. However, ideological bond between the churches was carefully kept with clever maneuvers of ROC.

The geographical identity of the ROC, which views the whole Post-Soviet space its own canonical territory, was clearly defined by the secular Soviet legacy.[94] This legacy allows ROC to redefine the former Soviet sphere of influence in religious terms.[95] Therefore, ROC officially declares that its jurisdiction includes *persons of Orthodox confession living on the canonical territory of the Russian Orthodox Church in the Russian Federation, Ukraine, the Republic of Belarus, Moldova, the Republic of Azerbaijan, the Republic of Kazakhstan, the People's Republic of China, the Republic of Kirghizia, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Tajikistan, Turkmenia, the Republic of Uzbekistan, the Republic of Estonia, Japan and also Orthodox Christians living in other countries.*[96]

The tsars of Russian Empire took advantage of ROC for ideological justification of their rule while the officially atheist Soviet Union manipulated ROC to reinforce its rule over Soviet dominions. The state-defined tasks for ROC not only shape its self-identificationbut also serve the state interests. Accordingly, the ROC have become the main champion of post-Soviet integration process, which coincides with both state and church interests.

94 Andrew Evans, "Forced Miracles: The Russian Orthodox Church and Post-soviet International Relations", *Religion, State and Society*, 30: 1, 2002, p. 34.
95 Andrew Evans, "Forced Miracles: The Russian Orthodox Church and Post-soviet International Relations", *Religion, State and Society*, 30: 1, 2002, p. 39.
96 Statute of the Russian Orthodox Church, General Provisions, https://mospat.ru/en/documents/ustav/i/ (accessed March 12, 2015).

While the former insists on preserving its area of privilegedinterest[97], the latter helps it to monopolize the ROC jurisdiction over former Soviet territories. At this point, the ROC emerges as an *empire-saving institution*[98] as Russia's paternalistic view of its post-Soviet neighbors is not subject to change in short term.[99]

The integration of CIS is a ROC priority just second to the union of Russia, Ukraine and Belarus.[100] This is the area which Medvedev Doctrine declares its privileged area of interest. Even though the core of the Slavic based KievanRus was composed of Russia, Ukraine and Belarus territories, ROC also emphasizes special relations with Moldova. In his 2009 Address at the Grand Opening of the Third Assembly of the Russian World, Patriarch Kirill considers Moldova part of the Russian world and juxtaposes it with Russia, Ukraine, and Belorussia as of the Rus' historical space.[101] In this way, economic and political integration projects in the post-Soviet space are complemented by ideological consolidation efforts by ROC as a "state actor". In fact, this approach displays historical consistencies in state-church unity for sublime interests of the Russian statehood.

The RussianEmpire which annexed Bessarabia in 1812 in accordance with the Bucharest Treaty detached the spiritual loyalty of Moldovans from Metropolitanate of Moldova subordinate to Patriarchate of Constantinople. Within a year, ROC established eparchy of Bessarabia and Hotin and took up Russification process. The status of the Church was downgraded to archbishopric

97 Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics, Rowman&Littlefield Publishers Lanham,* Md. 2009, p. 31.
98 John Dunlop, "The Russian Orthodox Church as an 'Empire-Saving' Institution." in *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia, Ed. Michael Bourdeaux,* ME Sharpe New York, *1995,* p. 15.
99 Jeffrey Mankoff, "Russia's Latest Land Grab." *Foreign Affairs* 93, No. 3 (May 2014): 60-68. http://www.foreignaffairs.com/articles/141210/jeffrey-mankoff/russias-latest-land-grab (accessed March 12, 2015).
100 Anar Somuncuoğlu, "Rus Ortodoks Kilisesinin Eski Sovyet Alanındaki Misyonu", *Karadeniz Araştırmaları*, 2. 2, 2004, p. 104.
101 Patriarch Kirill, "Address at the Grand Opening of the Third Assembly of the Russian World", *Russian Politics & Law*, 49:1, 2011, pp. 58, 62.

until the end of Russian Empire to further limit its autonomy. Even though the Bessarabian eparchy was incorporated into Romanian Orthodox Church (ROOC) after the Great War and elevated to Metropolitanate, Moscow displayed consistency vis-à-vis the importance of Moldova for the state security by establishing Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic to underline its demands on lost territories of Bessarabia. After the Bolshevik restoration of Moldova, the status of church was downgraded to bishopric, and it was put under ROC jurisdiction, policies of Russification resumed. IeronimZaharov was appointed to head the church, which saw no native Moldovan head until the dissolution of USSR. The parallelism of the policies of the Empire, with ROC its legitimization instrument, and those of the USSR, which was determined to purge it, showed ROC was a useful accomplice for state designs.

Discarding Cyrillic and Russian language yoke was among the first policies adopted by the emerging post-Soviet Moldovan ruling elite in accordance with nationalist sentiments. This provoked ethnic and linguistic minorities creating an unresolved problem to this day. Likewise, in post-independence period, the centrifugal forces of Moldova led to a split in religious establishment. The Metropolis of Bessarabia which was created under ROOC jurisdiction, but banned after Soviet occupation in 1940, was reactivated in 1992. ROC appeased the separatist aspirations of Moldovan Church by granting it autonomy. The Romanian intervention in so-called canonical territories of ROC led to harsh disputes between hierarchs of Romanian and Russian churches.The ROC jealously defended its canonical rights to block official recognition of Bessarabian Orthodox Church by Moldovan government. Moldovan authorities refrained from an official recognition for several reasons. They feared that official recognition could provoke and alienate ROC which in turn, aided by the patronage of Russian state, could fuelethnic tensions in the republic. Lastly, the new Moldovan elite feared the process could lead to reunification with Romania which would deprive them their present status and spoils

as rulers of an independent state.[102] The fears testified that the authorities were aware of a strong support behind MOC by secular Russian state ina spiritual dispute. Additionally, it should be taken into consideration that a shift of allegiance from ROC to ROOC was prevented thanks to two hundred years of successful Russian policy of reinforcing pro-Russian identity based on a common church. Where the post-Soviet political and economic integration policies failed, religion came to fore as a glue of societies. Therefore, the MOC has preserved its clout on spiritual loyalty with 86 percent of Moldovans still claim membership in MOC while just 11 percent in Bessarabian Church.[103]

Moldovan Minister of Justice Ion Morei already admitted that the dispute over the official recognition of Bessarabian Orthodox Church, in fact an administrative one, could lead to a political conflict between Romania and Russia; if the government were to intervene by recognizing, the consequences would be detrimental to the independence and territorial integrity of the young Republic of Moldova.[104] In that sense, in addition to its identity-shaping role and its power as an ideological cement, state-sponsored ROC swings like a Damocles sword over the post-Soviet space together with Russian-language speakers, ethnic Russians, Russian passport-holders and ethnic minorities in the service of Russian state for its geopolitical motives.

In lieu of Conclusion

Moscow has long-lasting geopolitical ambitions in the post-Soviet space. Losing the outer empire of Soviet socialist satellites and then the remaining insular belt, the former Soviet republics, left Russia prone to external physical and ideological threats and challenges. The geopolitical importance of post-Soviet space is

[102] Lucian Turcescu and Stan Lavinia. "Church-State Conflict in Moldova: The Bessarabian Metropolitanate." *Communist and Post-Communist Studies,* 36, 2003. p. 454.

[103] Moldova 2012 International Religious Freedom Report, www.state.gov/documents/organization/208556.pdf (accessed March 12, 2015).

[104] Lucian Turcescu and Stan Lavinia. "Church-State Conflict in Moldova: The Bessarabian Metropolitanate." *Communist and Post-Communist Studies,* 36, 2003. p. 459.

reinforced by ideational elements in Russian statecraft which regards former Soviet territories not through metropolis-colony prism but as an integral part of its identity.The absence between metropolis and colony of any geographical barriers made Russia establish organic, not functional, ties with its former lands.[105] Russia also sees in CIS countries the glory of the past and a springboard for recovering the prestige and great power status. In that sense, geopolitics interact with identity letting the dog wag the tail and vice versa while which one is the dog is unclear in Russian case.

The preservation of religious bonds between Moldova and Russia allows Russia to reinforce its geopolitical aspirations in the region while it also provides ideological solidarity between the nations and prevents Russia from ideological break with its former dominions.

Russian Orthodox Church, Russian language, Russian culture and Russian compatriots abroad are all instruments of Russian foreign policy but they are also active participants in shaping Russian foreign policy orientation and reflexes. The interplay between geopolitics and identity, Russian state and non-governmental interest groups lie in the basis of Russia's adaptation problem in modern international system.

---

[105] Orlando Figes, *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia, Metropolitan Books,* New York, 2002, p. 381.

References

Aleksey Georgiyevich Arbatov, "Rossiyskaya Natsional'naya Ideyai Vneshnyaya Politika: Mifyi Real'nosti", Moskovskiy Obshchestvennyy Nauchnyy Fond, Vol. 53. 1998.

Anar Somuncuoğlu, "Rus Ortodoks Kilisesinin Eski Sovyet Alanındaki Misyonu", *Karadeniz Araştırmaları*, 2. 2, 2004.

Andrew Evans, "Forced Miracles: The Russian Orthodox Church and Post-soviet International Relations", *Religion, State and Society*, 30:1, 2002.

Bertil Nygren, *The Rebuilding of Greater Russia: Putin's Foreign Policy Towards the CIS Countries, Routledge, Oxon*, 2007

Dmitri Trenin, *The End of Eurasia Russia on the Border between Geopolitics and Globalization, Carnegie Endowment for International Peace Washington,* 2001.

Henry Kissinger, *Diplomacy, Simon&Schuster, New York,* 1994.

Jeffrey Mankoff, "Russia's Latest Land Grab." *Foreign Affairs* 93, No. 3 (May 2014): 60-68. http://www.foreignaffairs.com/articles/141210/jeffrey-mankoff/russias-latest-land-grab (accessed March 12, 2015).

Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics, Rowman& Littlefield Publishers Lanham, Md.* 2009.

John Dunlop, "The Russian Orthodox Church as an 'Empire-Saving' Institution." in *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia, Ed. Michael Bourdeaux, ME Sharpe New York, 1995..*

Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics, Public Affairs New York, 2004.*

Lucian Turcescu and Stan Lavinia. "Church-State Conflict in Moldova: The Bessarabian Metropolitanate." *Communist and Post-Communist Studies,* 36, 2003.

Moldova 2012 International Religious Freedom Report, www.state.gov/documents/organization/208556.pdf (accessed March 12, 2015).

Olga Kryshtanovskaia, "Transformation of the Old Nomenklaturainto a New Russian Elite." *Russian Social Science Review* 37-4, 1996.

Orlando Figes, *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia, Metropolitan Books, New York, 2002.*

"Moldova and Belarus: Landmarks of Contradiction." *Stratfor Analysis* March 2014, 34. http://search.ebscohost.com/ login.aspx?direct=true&db=bth&AN=95421592&lang=tr&site=eds-live&authtype=ip,uid. (accessed March 12, 2015).

"Russia, Romania: The Competition over Moldova", Stratfor Analysis, 2012 March, 53. http://www.stratfor.com/ analysis/russia-romania-competition-over-moldova. (accessed March 12, 2015).

Patriarch Kirill, "Address at the Grand Opening of the Third Assembly of the Russian World", *Russian Politics & Law*, 49:1, 2011.

Statute of the Russian Orthodox Church, General Provisions, https://mospat.ru/en/documents/ustav/i/ (accessed March 12, 2015).

OSMANLI TARİH YAZICILARININ KAZIKLI VOYVODA (VLAD III. TEPEŞ) TASVİRLERİ*

Vlad III. Tepeş (Kazıklı Voyvoda)'s Description in Ottoman Historiography

Prof. Dr. Mustafa GENCER**

Özet

Eflâk Voyvodası Vlad III. Tepeş'in (Kazıklı Voyvoda) Osmanlılarla karşılaşması, babası Drakula'nın 1443 yılında Sultan II. Murat'ın karşısına çıkması ile başlar. Sultan, Drakula'dan şüphelendiği için oğlunu esir alır. 1448 yılına kadar Osmanlı topraklarında kalan Vlad Tepeş, II. Kosova savaşından hemen sonra (1448) Eflâk'ta babasının yerine geçmek üzere Osmanlı başkentini terk eder. Böylece Vlad'ın tutsaklığı ve Osmanlı ordusundaki görevi sona erecektir. Vlad Tepeş'in kişiliğini tahlil eden Osmanlı tarih yazıcıları, onun hakkında "kazıklı" tabirini Osmanlı'dan ayrıldıktan hemen sonra kullanmazlar. Hatta bu ayrılığından sonra bile yaklaşık beş yıl ülkesini voyvoda olarak yönetmiş, Osmanlı'ya vergi vermiş ve sultanla iyi geçinmiştir. Bu beş yıl boyunca bile Osmanlı yazarları için Vlad Tepeş, henüz "kazıklı" değildir. Peki, Vlad ne zaman Osmanlı yazarları için "Kazıklı Voyvodadır?": Osmanlı'ya başkaldırdığı zaman. Osmanlı'ya başkaldıran ve vergisini ödemeyen Vlad'ın bütün insanlık dışı uygulamalarını Osmanlı tarih yazıcıları ortaya dökmeye başlamışlardır. Bu makale, Vlad Tepeş'in ilkin saygı ve kabul gören, baş tacı, cesaretli Voyvoda, ardından asi, isyankâr, haddini aşan ve padişah II. Mehmet'e karşı hilekârlığa başvuran, akabinde zalim, katil, melun ve kazığa vurmayı siyaset edinen özelliklerini ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazıklı Voyvoda, Vlad Tepeş, Eflak, Osmanlı Tarih Yazıcılığı

---

* Bu çalışmanın kaynak teminine katkılarından dolayı sayın Yrd. Doç. Dr. Levent Düzcü'ye teşekkür ederim.

** (Prof. Dr.); Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bolu-Türkiye; e-mail: mustafagencer1@hotmail.com

Abstract

Vlad III. Tepes's (Kazıklı Voyvoda: *impaler prince*) first encounter with the Ottomans was in 1443 when his father, Dracula, appeared before the Sultan Murat II. The Sultan took Vlad as a captive because he suspected from Dracula. Vlad Tepes stayed in Ottoman lands until 1448. After the Second Kosova War, he left Ottoman capital to take his father's throne. Therefore, his captivity in Ottoman hands and compulsory service in the Ottoman army had ended. The Ottoman chroniclers, who analyzed Vlad Tepes's personality, did not use "kazıklı" to describe Vlad immediately after his departure. He ruled Walachia as an Ottoman voyvoda for five years, he paid his tributes, and he was loyal to the Sultan. During this period, the Ottomans did not use "kazıklı" to describe him. The moment he rebelled against the Ottoman rule, he became "Kazıklı Voyvoda" for the Ottomans. From that moment on, the Ottoman chroniclers started to focus on the diabolical deeds, and misbehaviors of rebellious Vlad. This article will be about different discourses on Vlad Tepeş in the Ottoman realm, from his honored and confirmed figure to his depiction as a rebel and transgressor, and his deceitful attitudes towards Sultan Mehmet II., subsequently his representations such as vicious, murderer, damned, and Vlad's impaling practices.

Key Words: Kazıklı Voyvoda, Vlad Tepes, Wallachia, Ottoman Historiography

Giriş

Kont Drakula ya da Drakulaoğlu Kazıklı Voyvoda adıyla tanınan Vlad III. Tepeş[106] (1431-1476), 1448, 1456-62 ve 1476 yıllarında Osmanlı Devleti'nin Eflâk Prensliği'ni yönetmiştir. Vlad Te-

[106] En eski manası "ordu kumandanı" olan "voyvoda" kelimesi Slav kökenli bir unvan olup prens manasına gelmektedir. Vlad, işlediği zulümler nedeniyle yerli halk dilinde "Tepeş" (kazıklı) ya da "Drakul" (Şeytan) olarak adlandırılmıştır; basit halk literatüründeki korkulan Vampir Drakula'nın korkunç görünüşü bu "kan içici" voyvodaya dayanmaktadır. Bkz. Josef Matuz, *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1985, s. 63.

peş, muhaliflerine karşı olan acımasız tutumu ve kazık uygulamaları ile meşhur olmuştur. Vlad'ın faaliyet sahası coğrafi olarak, doğu ve batı ile kuzey ve güneyin, bilhassa da 15. yüzyıl Avrupası ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kesişme noktası olan Transilvanya'dır.

16. yüzyıldan sonra Avrupa'da Vlad Tepeş hakkında basmakalıp yargılar ve sözler yayılmıştır. Vlad, halkın bilincine bir düşman imgesi (Türk tehlikesi: *Türkengefahr*) yerleştirmek için kullanılmış ve böylece Avrupa'da Türklere karşı savunma harcamaları için toplanan "Türk vergileri" (*Türkensteuer*) meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Batı Avrupa'daki düşman imajı Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde İslama odaklanmıştır.[107] Diğer taraftan Vlad, Alman şair Michel Beheim'ın şiirlerinde genel olarak kötünün, tiranın ve deccalın sembolü yapılmıştır. Avrupa'da bütün ahlaki, dinî ve insani değerleri hiçe sayan, dinle ilgili her şeyi karalayan, acımasızca ve sınırsızca öldüren bir figür olarak tasvir edilmektedir.[108]

Bu açıdan bakıldığında Vlad hakkında şu iki önemli sonuç öne çıkmaktadır: Birincisi Avrupa'daki Türk korkusu çerçevesinde büyük güç hâline gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümdarı Fatih Sultan Mehmet'e karşı isyanı ve ikincisi onun kurbanlarını din, milliyet ya da sınıf ayrımı yapmadan acımasızca öldürmesidir. Altı buçuk yıl süren Eflâk Voyvodalığı esnasında III. Vlad düşmanlarını korkutmak ve hâkimiyeti altındaki insanları kontrol ve disipline etmek için şiddeti siyasi bir unsur olarak kullanmıştır. Onun kazığa vurma pratiğine istinaden atfedilen takma ad Tepeş (Kazıklı) tabirine ilk kez 1550 yılına ait bir dokümanda rastlanmaktadır.[109]

Kazıklı Voyvoda sadece Batı ve Doğu Avrupa literatüründe değil, Bizans ve Osmanlı kaynaklarında da bilinen ve kötü şöhret

107 Thomas M. Bohn, "Der Dracula-Mythos. Osteuropaeischer Volksglaube und westeuropaeische Klischees", *Historische Antropologie*, 14/3, 2006, 391-409; s. 408.

108 Gregor C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht ueber den Woiwoden Wlad II. Drakul,* Bucharest 1903, s. 110-112.

109 Thomas M. Bohn, a.g.m., s. 395.

sahibi bir kişi olarak tanınmaktadır. Güneydoğu Avrupa'da 1462 seferinden sonra gözlemcilerin sözlü anlatıları temelinde kendine özgü bir Kazıklı resmi yaratılmış ve gelenekselleştirilmiştir.[110]

Vlad, 45 yıllık ömrü boyunca Osmanlı İmparatorluğu ile çeşitli şekillerde ilişki içerisinde olmuştur. Onun Osmanlı kaynaklarındaki tasviri, Osmanlı'ya yakınlığına ve sadakatine göre önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Osmanlı tarih yazıcılarının Vlad algısı, saygın bir zattan kötü bir tirana kadar değişmektedir. Bu çalışma, Osmanlı tarih yazıcılığındaki Vlad algısının oluşumuna ve bu algının değişimine odaklanmaktadır. Bu bağlamda ilk önce Vlad'ın çocukluğu esnasındaki esaretine daha sonra Eflâk Voyvodası olduğu zamana ve son olarak Osmanlı İmparatorluğu'na isyan ettiği döneme değinilecektir.

1. Bir Osmanlı Tutsağı Olarak Vlad Tepeş

Vlad Tepeş, 1431 yılında babası Drakula'nın küçük Sighişoara Sarayı'nda doğdu. İlk çocukluk yılları saray kadınları, hizmetkârlar ve dadılar arasında geçti. Sarayda bulunan kadınlardan ilk eğitimini de bu surette aldı. Soyluluk eğitimi denilen bu eğitim yöntemiyle Vlad, ahlak, dil ve sağlık konularında bilinçli bir şekilde yetiştirildi. Anne ve babası Katolik olduğu için dinî eğiliminin bu yönde olduğu tahmin edilmektedir. Onun kazığa olan merakı, muhtemelen çocukluğu sırasında, Danışmanlar Meydanı'ndaki küçük hapishaneden alınıp idam sehpasının kurulduğu Kuyumcular Burcu'na götürülen katilleri yatak odasından izlemesi ile başlamıştır. Babasının Eflâk'a gelmesiyle birlikte (1436-37) beş ila on bir yaşlarını burada geçirdi. Şövalye yamaklığı döneminde yüzme, eskrim, mızrak kullanma, okçuluk ve saray terbiyesi öğrendi. Ayrıca Latince ve siyaset bilimi dersleri aldı. Vlad Tepeş'in Osmanlı ile karşılaşması, babası Drakula'nın 1443 yılında Sultan II. Murat'ın karşısına çıkması ile başlamıştır. Sultan, Drakula'dan şüphelendiği için onu ve iki oğlunu yanında alıkoymuştur. Bu iki çocuk Radu ve Vlad Tepeş'ti. İşte Vlad'ın Osmanlı ülkesine ilk defa gelişi de böyle oldu. Vlad, altı yıl Türklerin arasında yaşadı. Belirli bir süre kardeşi ile Kütahya'da bulunan Eğrigöz Kalesi'nde tutuklu kaldı. Daha

---

[110] Heiko Haumann, *Dracula. Leben und Legende*, München 2011, s. 60-62.

sonra Tokat'a, oradan da Edirne'ye götürüldü. 1448 yılına kadar Osmanlı topraklarında kalan Vlad Tepeş, Edirne'den sonra sultanın yanında önce Bursa'ya, oradan da yine sultanın Manisa'daki yazlık sarayına gitti. Burada Arnavut isyanının başkahramanı İskender Bey ve Şehzade Mehmet gibi ileride karşılaşacağı ve mücadele edeceği simalarla birlikte benzer eğitimi aldı. Kur'an-ı Kerim, Aristo mantığı, matematik ve Türkçe derslerini takip etti. Buradaki eğitimi onun soğuk ve sadist kişiliği üzerinde haylice etkili olmuştur.[111]

Vlad Tepeş, babası Drakula'nın kendilerini Osmanlı ülkesinde bırakıp gitmesini daha sonra içine sindiremeyecektir. Drakula, rehine olarak bırakılan oğullarının hayatları pahasına kalkıp haçlılarla iş birliği yapmıştır. Vlad, babasının, kardeşi Radu ile kendisinin canlarını nasıl tehlikeye attığını görmüş ve babasına olan güvenini de yitirmiştir. Yine de babasının 1447'de Osmanlılar tarafından öldürülmesini unutamayacaktır. Bu sırada Vlad Tepeş, Osmanlı ordusunda çok yetenekli bir askerdi ve onun ciddi kişiliği ve önderlik niteliği II. Murat'ı da etkilemiştir. Babasının ölümü üzerine Vlad, II. Kosova savaşından hemen sonra Eflâk'a geçerek babasının yerine tahtı ele geçirmek üzere Osmanlı başkentini terk etmiştir.

Başkenti terk eden Vlad, Eflâk'ta başarısız olmasına rağmen Macar Kralı Hunyadi Yanoş, Doğu'nun savaş taktiklerini ve stratejilerini bilen bu genç Eflâk prensini kaçırmak istememiş, ondan yararlanmayı düşünmüştür. Elbette Vlad da Eflâk üzerinde söz sahibi olmak için Macar kralına ihtiyaç duymuştur. Böylece Vlad, Erdel sınırının korunması görevini üstlenmiştir. Daha sonra, sultanın Belgrad kuşatması sırasında ise şehrin doğu kanadını savunmuştur. Bu sefer esnasında Eflâk Prensi II. Vladislav'ı öldüren Vlad, nihayet 22 Ağustos 1456'da tahta oturmuştur.[112]

Eflâk Vovyodası olduktan sonra Sultan II. Mehmet, kendisine elçi göndermiş ve ondan yıllık vergisini ödemesini istemiştir. Voyvoda, vergi nedeniyle Osmanlı ile karşı karşıya gelmek istemediği için bunu kabul etmiştir. Bu sırada o Osmanlı'ya karşı ka-

[111] Radu R. Florescu – Raymond T. McNally, *Drakula ya da Kazıklı Voyvoda: Eflak Prensi III. Vlad Tepeş'in Yaşamı*, Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000, s. 75-77.
[112] R. Florescu – R. McNally, *a.g.e.*, s. 78-104.

rargâhını ülkenin kuzeyinde bulunduruyordu. Yalnız ve sükûnet içindeki manastırları sık sık ziyaret ediyordu. Fakat çoğu zaman Tuna Nehri kenarlarında yaşamayı uygun bulmuş ve bugünkü Bükreş kentini kurmuştur. Bütün bunları yaparken Osmanlı sultanı ile iyi geçinmiştir. Her yıl vergisini düzenli bir şekilde getirmiş, kendisine layık bir törenle sultan tarafından kabul edilmiş, hilat ve kızıl börk ile altın üsküflü serpuş giydirilip ülkesine öyle gönderilmiştir. Voyvodanın bu şekilde İstanbul ile iyi geçinmesinin başka bir nedeni de içerideki "Boyar" denilen aristokratlarla hesaplaşmak istemesindendi. Vlad, boyarları 1457 ilkbaharında Paskalya kutlamalarında yok etmiştir. Bu süreçte onlara karşı uyguladığı kazığa vurma uygulaması ise bundan sonra sıklıkla başvuracağı öldürme yöntemlerinden en acımasızı olacaktır.

Kazıklı Voyvoda, sonraki yıllarda Osmanlı istekleri karşısında köylüleri korumaya başlamış, hem mal hem de para olarak ödenen vergiyi ödemeyi reddetmiştir. Ayrıca Eflâk gençlerinin Osmanlı Yeniçeri Ocağı'na gitmesini de engellemiştir. Bu sıralarda Avrupa'da papa önderliğinde Türklere karşı Haçlı seferi hazırlıkları yapılmak istenmiş, yapılan çağrıya Kazıklı da olumlu cevap vermiştir. "Mantova" adı verilen bu çağrıya Eflâk prensinin verdiği karşılığı öğrenen Fatih Sultan Mehmet ise Balkan devletlerini ele geçirmek için planlar kurmaya başlamıştır. Bunun üzerine Eflâk prensi de 10 Eylül 1460'da Braşov kenti ileri gelenlerine Osmanlıların Katolik inancını yıkmanın yollarını aradığını anlatarak onları kışkırtmıştır. Kendisine gönderilen elçileri de alıkoyarak onları kazığa geçirmiştir. Bu hareketi, Osmanlı-Eflâk ilişkisinin iyice gerilmesine yol açmıştır. Fatih, bu sırada Trabzon seferinde olduğu için Kazıklı üzerine bir sefer düşünmemiş, onu payitahta davet etmiştir. Tabii bu arada Kazıklı üç yıllık vergisini de göndermemişti. Padişahın davetini Erdel bahanesi ile reddeden Kazıklı'nın amacı zaman kazanmaktı. Osmanlılar ise Tuna Nehri üzerindeki kaleleri alarak doğu-batı istikametinde güvenliğe dayalı bir strateji izliyordu.[113]

113 R. Florescu – R. McNally, *a.g.e.*, s. 105-123, 155-158; Yaşar Yücel – Ali Sevim, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih - Yavuz - Kanuni*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 58-59.

2. Kazıklı Voyvoda Olayının Perde Arkası

Kazıklı Voyvoda olayının patlak vermesi Fatih'in işte bu Trabzon seferi sırasına denk gelir. Esasında bu sefer sırasında Rumeli muhafızı İshak Paşa Osmanlı'ya bağlı Eflâk Voyvodası hakkında olumsuz izlenimlere sahipti. Bunlar, Vlad'ın Macarlarla anlaştığı, Bulgaristan'a sarktığı yönünde haberlerdi. Ancak voyvoda hediyeler göndererek padişahı tebrik etmiş ve kendisini bir süre daha unutturmuştu. Kazıklı Voyvoda yerli ve yabancı halka çok sert davranan ve insanlık dışı uygulamalara imza atan biriydi. Öldürmek istediği insanları kazıklara vurarak, onların ortasında yemek yemekten zevk duyardı. Fakat Fatih'in onun üzerine sefer açmasının asıl sebebi, Macarlarla ittifak yapmasıydı. Fatih kendisine karşı önlem almak istemiş, Hamza ve Yunus Bey'i göndererek getirilmesini emretmişti. Ancak Vlad, Tuna boyunda bekleyen bu iki Osmanlı komutanını ve ordusunu yok etmiş, Hamza Bey'in kafasını keserek Macar kralına göndermişti. Vlad'ın bu hareketlerinden sonra Sultan II. Mehmet, 1462'de Eflâk'a doğru sefere çıktı. Yanında Mahmut Paşa, İshak Paşa ve Evrenus Bey gibi komutanlar da vardı. Padişah yirmi beş kadırga ile Tuna Nehri'nden sefere katıldı. Vlad, Türk ordusuna karşı baskınlarda bulunmak istediyse de başarılı olamadı ve büyük bir yenilgi ile Macar kralına sığındı.[114] Çünkü sultanın ordusu hemen hemen 300.000 kişiden oluşuyordu. Sultan, bu seferle Kazıklı Voyvoda meselesini hallettikten sonra Eflâk'ın yönetimini Voyvoda Radu'ya bıraktı ve Edirne'deki imparatorluk sarayına geri döndü.[115] Vlad, Macaristan'dan sultana yazdığı mektupta yeniden prens olarak tanınmak amacı ile Macar kralına karşı tekliflerde bulunmuştur. Ancak kardeşi Radu bu mektuplara el koyup içeriği hakkında Macar kralını bilgilendirince, Kral Matyas hemen

---

114 Halil İnalcık, "Mehmed II", *TDVİA*, c. 28, s. 399; Kemal Karpat, "Eflak", *TDVİA*, c. 10, s. 467-468; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt II, TTK, Ankara 1994, s. 73-77; Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed, ve Zamanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 186-190; Joseph von Hammer, *Fatih Sultan Mehmed Cihan İmparatoru*, Çeviri: Şerif Kaya Bilir, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 107-110.

115 Adrian Gheorghe – Albert Weber, *Corpus Draculianum. Dokumente und Chroniken zum walachischen Fürsten Vlad dem Pfähler 1448-1650, Bd. [Vol.] 3: Die Überlieferung aus dem Osmanischen Reich. Postbyzantinische und osmanische Autoren*, hrsg. v. [Ed. by] Thomas M. Bohn, Adrian Gheorghe und Albert Weber, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2013, s. 112-119.

Vlad'ı esir alarak onu yıllarca esir olarak kalacağı Vişegrad'a gönderdi.[116] Hammer'e göre Vlad, on yıl kadar zindanda kaldıktan sonra kaçmış ya da bırakılmış, iki yıl sonra da bir köle tarafından öldürülmüştür. Böylece hem Eflâk prensleri hem de Osmanlılar, Vlad'ın Eflâk hakkındaki planlarından artık kesin olarak emin olabilmişlerdir.[117]

3. Osmanlı Tarih Yazıcılarının Kazıklı Voyvoda Tasvirleri

Osmanlı tarih yazıcılarının III. Vlad Tepeş'i (Kazıklı Voyvoda) çok çeşitli şekillerde ve evsafta tanımladıkları bilinmektedir. Ona atfedilen evsaf gruplandırıldığında Osmanlı yazarlarının algısını yer yer tedrici ve bazen de yan yana vermek suretiyle şu şekilde sıralamak mümkündür.

Saygı ve Kabul Gören, Baş Tacı, Cesaretli

Vlad Tepeş ya da diğer adıyla Kazıklı Voyvoda, Osmanlı tarih yazarları tarafından ilk zamanlar olumlu bir şekilde anılır. O henüz "Kazıklı" değildir. Hoca Sadettin'e göre ilk zamanlar babası Drakula gibi padişahla ilişkisi gayet iyiydi. Oğluna da aynı ölçüde padişah ve bürokrasi tarafından değer verilmekte ve ilgi gösterilmekteydi. Vlad Tepeş, bağlılığını duyurmak için güzel hediyelerle elçisini payitaht Edirne'ye gönderdikçe Fatih'ten iltifat görür, kendine denk beylerden üstün tutulur, baş tacı edilirdi.[118] Aslında Eflâk Voyvodası yaratılış itibarıyla cesaretli biriydi.[119] Onun bu şekilde baş tacı edilmesini en iyi İdris-i Bitlisi açıklamaktadır. İdris-i Bitlisi'ye göre onun böylesine saygı görmesinin ve beyliğinin bu kadar güçlü olmasının sebebi, kendisinin sultana hizmetkâr bir kul ve düzenli haraç ödeyen bir bey olmasından kaynaklanmaktaydı. Yazara göre Vlad, her yıl vergisini, hediyelerle birlikte Sultan'ın huzuruna getirir, karşılığında kendisine değerli hilatlar verilirdi. Fatih Sultan Mehmet onu yiğitliği yönünden akranları arasında üstün

[116] Nicolae Jorga, *Büyük Türk*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 140-141.
[117] J. Hammer, *a.g.e.,* s. 111.
[118] Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, cilt III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 59.
[119] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, cilt II, Haz.: Hüdai Şentürk, TTK, Ankara 2003, s. 120.

tutuyordu.[120] Bu özelliklerinin yanında Gelibolulu Mustafa Ali de, onu cesaretli biri olarak tanımlamaktadır.[121]

Fakat zaman ilerledikçe Vlad Tepeş hakkında Osmanlı sultanına şikâyetler gelmeye başlamıştır. Bu şikâyetlerden birini İshak Paşa yapmıştır. İbn-i Kemal bu şikâyeti doğrulayarak, İshak Paşa'nın Kazıklı'yı sultana şikâyet ettiğini, ancak kendisine şimdilik tahammül edildiğini yazmaktadır.[122]

Asi, İsyankâr, Haddini Aşan

Vlad'ın Osmanlı'ya vergi ödemeyi kesip sultana isyan etmesi Osmanlı tarih yazarları tarafından kötü vasıflarla anılmaya başlamasına da neden olacaktır. Nitekim Osmanlı yazarlarının hemen hepsi Vlad'ın sultana isyan ettiği ve dolayısıyla bir asi olduğu konusunda hemfikirlerdir.

İbn-i Kemal'e göre voyvoda, Hamza ve Yunus Bey'i öldürüp başlarını Macar kralına göndererek asiliğini kanıtlamıştır. Kazıklı isyanını açıkça ifade etmiş, başını ortaya koymuş, pervasızlık yolunu seçmiştir.[123] Enveri, 1464/65 yıllarında kaleme aldığı ve günümüze ulaşan en eski üçüncü Osmanlı tarih kitabı sayılan Düsturnâme (Vezirin Kitabı) isimli eserinde Vlad'a karşı düzenlenen sefere şiir formunda değinmektedir. Yazar voyvodanın adını anmadan hadiselere tamamen kendi bakış açısından konsantre olmaktadır.[124] Enveri, onun sultana açıkça karşı geldiğini, bunu da "*gelse sultan uğrasa sanma dönem*" sözüyle ifade ettiğini belirtir.[125] Mustafa Nuri'ye göre o, asiliği ve yaptıkları ile haddini aşmış olduğunu göstermiştir.[126] Yine Hoca Sadettin, padişahın kapısından yüz çevirdi-

120 İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihişt,* Tercüme: Muhammed İbrahim Yıldırım, cilt 7, TTK, Ankara 2013, s. 157.
121 Gelibolulu Mustafa Âlî, *a.g.e.,* s. 120.
122 İbn-i Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, VII. Defter, Haz.: Şerafettin Turan, TTK, Ankara 1957, s. 202-218.
123 İbn-i Kemal, *a.g.e.,*s. 206.
124 A. Gheorghe – A. Weber, *a.g.e.*, s. 23.
125 Enveri, *Düsturname-i Enveri,* Haz.: Necdet Öztürk, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 65-66.
126 Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat,* Haz.: Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008, s. 64.

ğini, yaptıkları ve asiliği ile haddini aştığını yazmaktadır.[127] Selâniki Mustafa Efendi ise bütün bu asilikleri yavaş yavaş ortaya çıktığında bile başlangıçta sultanın onu affettiğini nakletmektedir.[128]

Hilekâr

Osmanlı yazarları, Kazıklı'nın asiliğini göstermeden önce Osmanlı padişahına karşı birtakım hilelere başvurduğunu, yani onun aynı zamanda bir hilekâr olduğunu belirtirler. Buna göre Kazıklı'nın ilk büyük hilesi sultanın onu payitahta çağırması ile başlamıştır: Padişahın Trabzon'u fethinden sonra İshak Paşa, huzura çıkarak sultana voyvoda hakkında bazı olumsuz değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunun üzerine padişah Kazıklı'yı derhâl İstanbul'a çağırmış, Kazıklı ise kendisinin gelmesi hâlinde ülkesi Eflâk'ın boş kalacağını, halkının Macarlara bağlanacağını, bu yüzden topraklarını kendisi İstanbul'da iken koruyacak dirayetli komutanların gönderilmesini talep etmiştir. Böylece o İstanbul'da iken ülkesi emin ellerde olacaktı. Sultan, bu söze güvenip Hamza Bey ve Yunus Bey gibi önemli komutanları ona göndermiştir. Ancak o, bir hile tertiplemiştir. Bir gece baskını ile kendisine yardıma gelen Osmanlı kuvvetlerini ele geçirerek katletmiştir. Hamza Bey'in başını da Macar kralına göndermiştir.[129]

İbn-i Kemal, Kazıklı'nın dost gibi görünüp ardından niyetini açık ettiğini ifade etmektedir.[130] Kazıklı'nın hilesine değinen diğer bir yazar olan Âşık Paşazade, voyvodanın yukarda sözü edilen hile-

127 Hoca Sadettin, *a.g.e.,* s. 62.

128 Selâniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selâniki*, Haz.: Mehmet İpşirli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 564.

129 Hadidi, *Tevarih-i Al-i Osman*, Haz.: Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 262-264; Fatma Kaytaz, *Behişti Tarihi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 240; Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, cilt 1, Haz.: Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 305; Hoca Sadettin, *a.g.e.*, s. 60; Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi*), Haz.: Ahmed Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 263-265. Neşri de padişahın Kazıklı'nın hilesini anlamadığını ve onun sözüne itimat ettiğini aktarır. Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, Haz.: Faik Reşit Unat – Mehmed A. Köymen, TTK, Ankara 1957, s. 755-759; İdris-i Bitlisi, *a.g.e.*, s. 158.

130 İbn-i Kemal, *a.g.e.*, s. 206.

ye başvururken "*Padişahtan dileğim uç beylerinden birini su kenarlarına göndermesidir. O gelen uç beyi vilayetimi beklesin, ben de devletlü sultanımın eşiğine yüz sürüyerek varayım*" dediğini yazmaktadır. Âşık Paşazade, onun bu hilesini şu dörtlük ile ifade etmektedir:[131]

Ne hile etti Voyvoda Kazıklı
Necis ve murdar, lanet azıklı
Drakulaoğlu o bedbaht mundar
Kırar demez masum mu suçlu mu

Nitekim voyvoda, bu davranışıyla Osmanlılara karşı isyanını ve düşmanlığını açıkça göstermiş, böylece Osmanlı sultanına müdahale hakkı doğmuştur.[132]

Zalim, Katil, Melun: Kazığa Vurmayı Siyaset Edinen

Osmanlı yazarları, Kazıklı'yı çoğunlukla zalim ve melun tabirleri ile tanımlarlar. Zalim olan melun olarak algılandığına göre her iki tabirin de bazen birbiri yerine kullanıldığını dahi söyleyebiliriz. Genelde yazarların ortak ittifakı Kazıklı'nın zalim olduğudur. Bu tanımlamalarını onun halkına karşı yaptığı katliamlara dayandırmışlardır. Osmanlı tarih yazarlarından Hadidi, yaptığı katliamların feryadının göklere ulaştığını belirterek bunun dinî açıdan da ne büyük bir günah olduğunun altını çizmektedir.[133] Onun zulümlerini daha ağır bir şekilde Kıvami tasvir etmiştir. Kıvami'ye göre o, zorba, kanlı, kara dinli, kara yüzlü, bozguncu ve lanetli bir şeytandır. Kazıklı'nın zalimliğini neredeyse bütün Osmanlı yazarları işlemiş ve onun bu yönüne daha çok vurgu yapmışlardır. Onlara göre onun ismini öne çıkaran zalimliği, insanları, kadın, erkek, yaşlı, çocuk ayrımı yapmaksızın malikânesine yakın yerlerdeki kazıklara vurmasında açıkça görülmekteydi.[134] Oruç Bey'e göre, insanların burnunu ve kulağını kesen adamları, ardından bunları alıp Kazıklı'ya nişan

---

131 Âşıkpaşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz.: Kemal Yavuz – M. A. Yekta Saraç, Koç Kültür Sanat Tasarım, İstanbul 2003, s. 243.
132 A. Gheorghe – A. Weber, *a.g.e.* s. 25.
133 Hadidi, *a.g.e.*, s. 262-264.
134 Kıvamî, *Fetihname*, Haz.: Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul 2007, s. 281-289; Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, Haz.: Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 116; Hadidi, *a.g.e.,* s. 262-264; İbn-i Kemal, *a.g.e.*, s. 202; Hoca Sadettin, *a.g.e.*, s. 59.

diye getiriyorlardı. Yaptığı zulmü Müslüman ve kâfirlere kimse yapmamıştı.[135]

Kendi mezhebi ve kendi dininden olanları bile düşman olarak sayar ve etrafındaki insanlara yaptığı katliam ve zulüm ile övünürdü. Bu, onun azgınlığının da bir kanıtıydı.[136] Onun yaptığı "zulüm" fiillerini bazı yazarlar detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bunlardan biri İbn-i Kemal'dir. İbn-i Kemal, onun kan dökücü ve korkusuz olduğunu, siyaset ettiği kimseleri kazığa vurma âdetinden dolayı lakabının Kazıklı olduğunu aktarmaktadır. Ona göre Kazıklı, Eflâk memleketini yakmış, kötülük unvanı etrafa yayılmıştı. Yanında bulunan insanların malı, canı ve evlatlarının kanı ona mubahtı. Onun gibi kindar, hunhar ve katil biri görülmemişti. Az cinayet için çok işkence yapardı. Küçük bir alçaklık için (cüz-i şenaat) büyük bir siyaset takip ederdi:[137]

Az günaha siyaseti çoğ idi
Kimseye rahm ü şefkati yoğ idi

Kazıklı, köyünde ve çevresinde kendine ihanet eden kişilerin her birini evladı, akrabasıyla hatta küçük çocukları ile birlikte kazığa vururdu. Ağaçhisar denilen mevkii onun Eflâk'ı yönettiği yerdi. Burası altı mil uzunluğunda ve iki kenarında çit bulunan muhkem ve korunaklı bir merkezdi. Bu büyük malikânesinin çitlerinin arası "*siyasetle öldürüp kazığa vurduğu cinayet ehliyle dolup dururdu.*" Bostanının kenarında lale bahçesi bulunurdu. Burası taze saçılmış kanların olduğu bir yerdi. Ağaçlarda insan başları sergilenirdi ve yaz kış bu devam ederdi. Öyle ki hisarının civarında nice uzak mesafede yer alan ağaçlar arasında iplere dizili insanların başının sayısı ve hesabı yoktu.[138]

Yaptığı bu zulümleri benzer bir şekilde tekrar eden bir başka önemli Osmanlı tarih yazarı Tursun Bey'dir. Tursun Bey, Âşık Paşazade ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda Kazıklı Voyvoda tasvirinin ve geleneğinin babası sayılmaktadır. Vlad'a karşı düzenlenen sefere katılan yazar, voyvodanın psikolojisini ele aldığı ve onu şeytanlaştırdığı uzun ve ayrıntılı bir rapor yazmıştır. Siyasi ha-

---

135 Oruç Bey, *a.g.e.*, s. 116-117.
136 Gelibolulu Mustafa Âlî, *a.g.e.*, s. 121.
137 İbn-i Kemal, *a.g.e.*, s. 202.
138 İbn-i Kemal, *a.g.e.*, s. 203.

diseleri açıklamaya ağırlık veren Âşık Paşazade'nin aksine Tursun Bey, fazla analize dayanmayan ve tek taraflı bakış açısının hâkim olduğu tasvirinde merkezî Avrupa'daki Drakula efsaneleriyle ilişki kurmaya çalışmaktadır. Tursun Bey'e göre Eflâk valisi Vlad, kana susamış bir despot ve hayâsız bir kâfir idi. Tursun, Osmanlı'nın Eflâk'a müdahalesini meşru göstermek için Kazıklı'nın zalimane karakterine vurgu yapmaktadır. Ona göre voyvoda, zulümde o kadar ileri gitmişti ki kâfirlerin Haccac'ı olarak anılmaya başlanmıştı.[139]

Kazıklı Voyvoda'yı en iyi tasvir edenlerden biri de II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devrinin en önemli tarih yazarı sayılan İdris-i Bitlisi'dir.[140] Voyvoda'nın "*gayet cebbar, kahhar*" (gaddar) olduğunu, kendi memleketinde zalim olarak tanındığını dile getiren yazar, onun zalimlik siyasetini detaylıca anlatmaktadır:

Ona göre Kazıklı Voyvoda, malikânesinin hemen karşısında altı millik düz bir arazinin etrafını duvarlarla çevirmiş ve yerlere ağaç veya bitki yerine ucu yontularak kazık şekline getirdiği ağaçları dikmiş, düşmanlarını bu kazıkların üzerine oturtmuş veya çarmıha germiştir. Kazığın başında veya haça bağlı vaziyette uzun süre tutulan bu kişileri zamanla yırtıcı kuşlar ve hayvanlar yemiştir. Ölülerin kazıklar ya da haçların üzerinden indirilip defnedilmesine de kesinlikle izin vermemiştir. Kahır ve gazabına uğrayanlardan bir grubu da mezkûr alanın etrafında, değişik şekillerde, özellikle haç şeklinde sürekli asılı tutar, hiç birini dışarıya çıkarmaya müsaade etmemiştir. Herhangi biri, bunlardan birisini indirip götürürse kendisini kazığa oturtmuş veya haça asmıştır. Dinlenme yerini ve evini bu alana

---

139 A. Gheorghe – A. Weber, *a.g.e.* s. 20. "Keferenün Haccac'ı", bir başka ifadeyle gayrimüslimlerin en zalimiydi. Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, Haz.: A. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1977, s. 111.

140 İdris-i Bitlisi XV. yüzyılın ortalarında doğmuştur. II. Bayezid'in emriyle "Heşt Behişt" isimli tarih eserini kaleme almaya başlamış ve otuz ay içinde tamamlamıştır (1506). Daha sonra Yavuz Sultan Selim'in doğu politikasında danışmanlıkta bulundu. Yavuz'un İran Seferi ve Çaldıran Savaşı'nda yer aldı. 1520 yılında vefat etti. Yazdığı tarih kitabıyla (Heşt Bihişt) Osmanlılarda İran ekolünün başlatıcısı, tarihe edebiyatı sokup süslü yazma geleneğinin öncüsü olmuştur. Arapça, Farsça ve Türkçe eserleri bulunmaktadır. Bkz., Abdülkadir Özcan, "İdris-i Bitlisi", *TDVİA*, cilt 21, s. 485-488.

bakar vaziyette yaptırmış ve "dinlendiğim ve hoş vakit geçirdiğim yerdir burası" demiştir. [141]

Kazıklı Voyvoda sonraki yüzyıllarda da Osmanlı tarihçilerinin gündeminde yer almıştır. Nitekim 1909 yılında neşredilen kitabında Tahazade Ömer Faruk bin Mehmed Murad uzunca bir Kazıklı tasvirine yer vermektedir. Ancak bu eser önceki tarih yazarlarından yaklaşık 400 yıl sonra kaleme alınmıştır. Akademik bir eser olmadığını hemen belirterek Kazıklı hakkındaki "zalim" tasvirine başlayabiliriz. Yazar, Kazıklı'yı tarihin kaydettiği insan sıfatlı canavarların başı olarak tanımlayarak bilgi vermeye başlamaktadır. Ona göre "Şeytan Vlad", "Cellad Vlad" lakaplarını taşıyan Kazıklı Voyvoda, zeki bir insan olmasına rağmen vahşetlere, eziyetlere alışmış biriydi. Çünkü insana azap çektirmekten başka bir şeyden lezzet alamama derecesine varmıştı. Vahşetleri saymakla bitmeyen bu kişiyi araştıran bir insan, insanlığın âdeta küçüldüğünü görürdü. Çünkü bu kadar alçaklığın bir insanoğlundan çıkabileceği düşünmekle insan üzülürdü. İnsani açıdan Kazıklı'nın yaptıklarını tasvip etmeyen yazar onun zalimliğine dair uzun örnekler vermektedir:[142]

Onun seçtiği işkence yöntemi şöyleydi: İnsanı kazığa oturtmak, günlerce azap çektirirdi. Ziyafetlerini verdiği yerlerin etrafını kazıklarla çevirirdi. Herkesin derecesine göre alçaklı yüksekli kazıklar yaptırarak, bunları insanlar ile donatırdı. Onların acı dolu sesleri, inlemeleri ona müzik sesi gibi gelirdi. Arkadaşlarından biri, bir gün, üzerleri kokmuş insan cesetleri ile dolu olan kazıklar ormanını gezerken "böyle pis bir kokuya nasıl tahammül ettiğini" sormuştu. Bunun üzerine Kazıklı Vlad, hemen yüksek bir kazık ısmarlamış, üzerine de arkadaşını oturtmuştu. Sonra da ona dönerek "Bu kadar yüksek bir mevki tevcih edişim seni pis kokudan masun kılmak içindi. Elbette bu lütfumun kadrini takdir edersin." cevabını vermişti. Bunun dışında bir gün kendisine gelen Osmanlı elçisi karşısında kavuklarını çıkarmayınca "Mademki kavuklar bu kadar kıymetlidir. Daima başlarınızda durmasını temin ile size hizmet edeyim." diyerek kavukları üçer çiviyle başlarına mıhlamıştı. Başka bir örnek de verdiği bir ziyafet ile ilgilidir. Vlad bir gün ziyafet vereceğini ilan ederek ülkesinin fakirlerini çağırmış, toplamıştı. Çok sayıda

141 İdris-i Bitlisi, *a.g.e.*, s. 157.

142 Ömer Faruk bin Mehmed Murad, *Tarih-i Ebu Faruk*, cilt 2, Matbaa-i Amedi, İstanbul 1325, s. 75-79.

sofra kurdurmuş, insanlara ikramlarda bulunmuştu. Ancak ziyafetin sonuna doğru yemek verdiği yerin etrafında bulunan barakaların kapılarını kapatıp içeriyi ateşe vermişti. Onun bir başka katliamı bu kez Macarlara karşıydı. Dil öğrenmek için Eflâk ülkesine gelmiş olan 400 Macar erkeğini, ya da ticaret için gelmiş olan 500 kadar tüccarı sebepsiz yere kazıklara oturtmuştu. Zulmüne bu suretle uğramış insanların sayısı 20.000'i aşmıştı. Onun bu zulmünün ne denli korkunç olduğuna Fatih Sultan Mehmet de şahit olmuştu. Kazıklı'yı yendikten sonra bir gün Bükreş civarında gezerken bir tepeyi aşan Fatih, birden kendisini kazıklarla dolu bir orman içinde bulmuştu. Binlerce ceset arka arakaya manzara oluşturuyor, kokularıyla insan hissiyatına azap veriyordu. Fatih, oldukça müteessir olmuş, bunların derhâl kaldırılmasını, icap edenlerin ise defnolunmasını emretmişti.

Kazıklı Voyvoda'nın Diğer Özellikleri

Kazıklı'nın yukarıda öne çıkan bu özellikleri yanında tali diyebileceğimiz diğer hususiyetlerini ise yazarlar şöyle izah etmiştir:

Kötü Tabiatlılığı: Osmanlı tarih yazarları, Kazıklı'nın yaptığı bütün zulümlerin gerçekte onun tabiatının bozukluğundan kaynaklandığını belirtmişlerdir. İşlediği cinayetler aslında onun kişiliğinin (cibilliyet) alçaklığından kaynaklanmaktaydı. İbn-i Kemal'e göre bu onun fena tabiatından dolayı idi. Onun fena huylu oluşunun acı sonu vahşet ve dehşetti.[143] Hoca Sadettin de İbn-i Kemal'e yakın düşünmektedir. Onun yaradılışı dengesiz ve kendisi içi bozuk bir kimse olduğundan, tabiatında saklamakta olduğu kötülüğü en sonunda açığa vurmaktan kendini alamamıştı. Yapısındaki eşkıyalık nedeniyle eğri büğrü yollara sapmıştı.[144] İdris-i Bitlisi, voyvodanın bu vaziyetinin devam etmesi nedeniyle Nemrut soyu olan dimağında şeytani kibrin kendini gösterdiğini anlatır.[145]

Akılsızlığı: Bazı Osmanlı yazarlarına göre voyvoda akılsız biriydi. Çünkü daha baştan yanlış işlere tevessül etmişti ve sultana başkaldırmıştı. Mesela İbn-i Kemal, voyvodanın Osmanlıyı doğrudan ilgilendiren yönünü ele almaktadır. Buna göre Kazıklı vermesi gereken yıllık cizyeyi ihmal etmiştir. Bunun üzerine kendisine elçi

143 İbn-i Kemal, *a.g.e.*, s. 204
144 Hoca Saadettin Efendi, *a.g.e.*, s. 59
145 İdris-i Bitlisi, *a.g.e.*, s. 157.

gitmiş, o da memleketini koruyacak askerin kendisine gönderilmesini istemiş, bu şekilde cizyeyi kendisinin başkente getireceğini belirtmişti.

Varmamak ihtimali vardır
Südde-i padişaha rah bulan
Bâb-ı izzet-meaba kim varmaz
Devletinden kaçar mı akıl olan?

Bu dörtlüğü ile İbn-i Kemal voyvodanın akılsızlık yaptığını vurgulamaktadır. Eflâk beyinin özür haberi beklenirken, Tuna kenarına giden Hamza ve Yunus Bey'e bir gece ani baskın yapması bunun açık bir kanıtıdır.[146]

Bir başka Osmanlı yazarı Gelibolu Mustafa Ali ise, Kazıklı'nın kafasının içinin fenalığa çalıştığını, bunun sonucunda da isyan etme cüretine kalkıştığını, gaflet içine girdiğini ve değiştiğini belirtmektedir.[147]

Dinsiz ve Batıl Oluşu: Bazı yazarlara göre Vlad dinsiz ve batıl biridir.[148]Devlete itaatsizliği onun dinsizliğindendir.[149]Yeterince gerekçelendirmeye gitmeyen yazarların kullandığı bu kavramlar dinî terminolojiye ait referanslardır. Hem Gelibolulu Mustafa Âlî hem de İbn-i Kemal, dönemin ve şartların ruhuna uygun olarak bu kavramları kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ancak Kazıklı'nın dinsiz ve batıl oluşunu yazarlar yeterince açıklamamaktadır. Bu durum bize "dinsiz ve batıl" kavramlarının bir tür propaganda malzemesi olarak kullanıldığını göstermektedir.

Fitneci, Bozguncu: Kazıklı'nın bir başka yönü fitneci ve bozguncu oluşudur. Tarihte varlığını devam ettiren bütün devletler için olduğu gibi Osmanlı içinde de kendisine ülke içinde başkaldıran, silahlanan her türlü oluşum pek hoş karşılanmamıştır. Bununla da yetinilmemiş devlete karşı çıkan her türlü silahlı veya silahsız gruplar "bir şekilde yola getirilmeye" çalışılmıştır. Türk devlet geleneğinde asiler için kullanılan en iyi kelime şüphesiz fitneci, fesatçıdır. Bu aslında bir yerde iktidarın kendisini meşrulaştırmak için seçeceği yegâne ve en isabetli kavramdır. Çünkü bu kavramın dinî

146 İbn-i Kemal, *a.g.e.*, s. 205-206.
147 Gelibolulu Mustafa Âlî, *a.g.e.*, s. 121.
148 Hadidi, *a.g.e.*, s. 262-264.
149 İbn-i Kemal, *a.g.e.*, s. 207.

bir yönü de vardır. İslam hukukuna göre "fitne" toplum ve bireyler için çok tehlikeli ve tehdit içeren bir kavramdır. Fitneyi çıkaranlara lanet edilmiş, bunu yapanların dünyada günah işledikleri varsayılmıştır. Tabii öncelikle bu dinî bakışın en fazla devlet gücünü elinde bulunduranların iktidarlarını korumak amaçlı olduğu göze çarpmaktadır. İktidar sahipleri fitne olayını dinî referans evreninde kullanır, böylece halkın gözünde meşruiyetini koruma ve artırma yolunu bir şekilde bulmaya çalışır. Buradan fitne ve fitnecinin toplumun birlik ve beraberliğini bozduğu sonucu da çıkar ki zaten otoriteler dinî bağlamın dışında en çok da bu yönüyle meseleye bakar ve fitnecileri toplumun gözünde alçaltma yoluna gitmeyi ihmal etmezlerdi. Bu genel çerçeve, Osmanlı tarihinde idarecilerin en çok dikkat ettiği durumdur. Bu çerçeve içinde Osmanlı yöneticileri, özellikle de içeride ortaya çıkan her türlü isyana "fitne", isyan çıkaranlara da "fitneci" sıfatını yapıştırmaktan geri durmamıştır. Kazıklı olayını da Osmanlı yazarları benzer bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.

Kazıklı'nın fitnecilik sıfatını Hoca Sadettin, oldukça detaylı bir şekilde tarif ve tavsif etmiştir. Yazarın ifadesine göre Kazıklı'nın kafasında bir baykuş tünemiş, bozgunculuk bayraklarını dalgalandırmıştı. Öyle ki sultanın *akıl beldelerinde tek gözlü bir karganın kargaşa tohumlarını saçtığı belli olunca* yine padişahın gayretli doğanları (askerleri) kanat çırpmaya başlamış, bu kargaşaya son vermeye doğru açılmışlardı.[150] Bu karar, fitnenin açıkça imhasından başka bir şey değildi. Padişah Fatih Sultan Mehmet, "o kâfirin ortaya çıkardığı fitne ve fesadı ortadan kaldırmak için intikam kılıcını yavaş yavaş kınından çıkarmaya başlamıştı."[151]

Korkaklığı: Yazarların Kazıklı için kullandıkları bir başka tabir "korkak"tır. Onun korkaklığını en baştan itibaren kullanmayan yazarlardan bazıları bunu sona saklarlar. Fatih'in Kazıklı'nın üstüne gitmesiyle beraber Kazıklı karşımıza korkak biri olarak çıkmaktadır. Osmanlı ordusunun artık Kazıklı ve ordusunu yok etmeye çalıştığı son çatışma anı ile birlikte onun korkaklığı da başlamış veya başlatılmıştır. Elbette bu da yazarların kendi şahsi düşünceleridir.

---

[150] Hoca Sadettin, *a.g.e.*, s. 59-60.
[151] İdris-i Bitlisi, *a.g.e.*, s. 158.

Kazıklı'nın korkaklığını açıkça dışa vuran iki yazar karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki Solakzâde'dir. Yazara göre Kazıklı, sultanın gönderdiği orduya karşı yüzünü gösterememiş, sarp vadilerde, zorlu yerlerde gizlenip durmuştur. Ordusu yok edilince şaşkınlığa uğramış ve aklı başından gitmiştir. Son bir gece baskını yaptıysa da başarısız olmuştur. Yazar, "namusu olmayan, cenkten meyus olup (üzülüp) Macaristan'a firar etti" demektedir.[152]

Kazıklı'nın korkaklığını dile getiren ikinci yazar Hoca Sadettin'dir. Ona göre Kazıklı, Osmanlı askerinden kaçmış, "yere çakılan kazık gibi batıp kaybolmuş, savaşçı askerle karşılaşmaya gücü yetmediğinden geçilmesi güç yerlere gizlenmişti." Osmanlı ordusunun önünden kaçan Kazıklı, Boğdan yolunu kapatmak için bir birlik hazırlamıştı. Ancak hazırladığı bu zavallı birliğin başına geleni öğrenince, acı ile yandı. "Biçtiği emel ürünlerini umutsuzluk harmanında esen yellere kaptırdığını, dilek tanelerini korku değirmeninde öğütüp, toz eylediğini anlayınca keder içinde kaldı." Umutsuzluk duygusuna kapılan Kazıklı, padişahın kılıcının alevine kendisini vurmaktan başka bir yol bulamamıştı. Her ne kadar savaş meydanında ayak diremeye çalıştı ve direnmek istediyse de buna gücü yetmedi. Sonunda savaş meydanından gizlice kaçıp bazı yakınlarıyla birlikte ortadan kaybolmaya ve Macar memleketine doğru atını sürmeye başladı.[153]

Sonuç

Yukarıda Vlad Tepeş'i tasvir eden yazarların, Eflâk'ta insanlara türlü işkenceler yapmasına rağmen vergisini ödediği ve Osmanlılarla iyi geçindiği müddetçe, onu "Kazıklı" olarak nitelendirmediklerini görüyoruz. Yazarlar, Kazıklı Voyvoda'yı daha çok kendi kişisel kanaatlerine göre tasvir etmişlerdir. Bunları rasyonel değerlendirmeler olarak görmek yanlış olur. Çünkü yazarlar, onun daha çok kötü özellikleri üzerinde durmaktadırlar. Bunu yapmaktaki amaçlarından biri hâliyle mensup oldukları devlet ve sultanın yüceliğini ve meşruluğunu kanıtlama gayretidir. Yazdıkları eserler, Osmanlı Devleti'nin en tepesindeki kişinin, yani sultanın okuması için yazılmıştır. Kazıklı büyük bir devlete karşı çıkmıştır. O hâlde,

---

152 Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *a.g.e.*, s. 306.
153 Hoca Sadettin, *a.g.e.*, s. 62-68.

tarih yazarlarının onu olumsuz imgelerle tanımlamaya çalışması gayet normal ve hatta dönemin politik-sosyal çevre ve algısı açısından doğaldır. Yazarların, genelde devlet merkezli bir tarih yazdıkları da düşünüldüğünde, bu şekildeki tanımlamaların ortaya çıkması da olağandır. Bu tür tanımlamalar, devlete karşı gelenlere veya geleceklere de ciddi bir uyarı anlamını taşımaktadır.

Yapılan, öncelikle devletin otorite ve gücünün sağlamlaştırılması hadisesidir. Osmanlı yazarlarının Kazıklı'yı reel ve rasyonel değerlendirmelerini beklemek herhâlde pek safiyane bir yaklaşım olur. Yazarların yukarıdaki değerlendirmeleri kendi içinde oldukça tutarlıdır. Çünkü onlar eserlerini, hem saraya hem de topluma mal edilen yanı itibarıyla mevcut siyasi yelpazenin ekseninde yazmışlardır. Onlardan özellikle gayrimüslim bir beyliğin yöneticisine karşı daha objektif bir yazı kaleme almalarını beklemek herhâlde doğru bir tavır olmayacaktır.

Yazarları birkaç açıdan değerlendirmekte yarar vardır. Örneğin önceleri Vlad'ı bir dönem bağlı bir bey olarak tanıtmakta fakat çok geçmeden, Hamza Bey ve ordusuna pusu kurmasından sonra asi biri olduğu için kendisine çok sert eleştiriler yöneltmektedirler. Ancak yazarlar, onun cesaretli ve kabiliyetli bir lider oluşunu da ifade etmekten kaçınmamakta, böylece hakkını teslim etmektedirler. Bununla beraber voyvodanın daha çok olumsuz insani özellikleri üzerinde durmayı yeğlemektedirler. Aslında tarih yazarlarının çoğunun dönemin bu olayına şahit olmadıkları düşünüldüğünde yaptıkları tespitlerde bir derece özgür oldukları söylenebilir. Çünkü bu yazarlar, içinde yaşadıkları güçlü bir devletin üyesidirler ve Kazıklı hakkındaki eleştirileri de ister istemez bu yönde olmuştur. Burada Kazıklı'nın yaptıklarının doğruluğu ya da yanlışlığı ayrı bir konudur.

Yazarlar, kaleme aldıkları satırlarda daha çok bize olumsuz bir Vlad algısı çıkarmaktadırlar. Ancak bu olumsuz algı ve tasvirler öylesine derindir ki, tarih yazarları voyvodayı ve yaptıklarını âdeta kriminal olarak incelemişler ve ortaya suçlu ve mutlaka cezalandırılması gereken bir imaj çıkarmışlardır.

Kısacası Osmanlı kaynaklarında Osmanlı sultanı ve İmparatorluğa sadık kaldığı müddetçe Voyvoda'ya saygı gösterilmekte, Osmanlılara isyan ettiğinde ise lanetlenmektedir. Kazıklı Voyvoda,

öğrenciler ve halk arasında Modern Türkiye'de de epeyce tanınmaktadır. Çünkü o, büyük heyecan yaratan tarihi bir figür olduğu için hafızalarda kalmıştır. Hatta 1972 yılında "Fatih'in Fedaisi Kara Murat Kazıklı Voyvoda'ya Karşı" isimli bir film çekilmiştir. Yine bugün bazı siyasetçi, iş adamı ve benzerleri tarafından dile getirilen zalimane cazalar Kazıklı Voyvoda'nın kazık uygulamasıyla ilişkilendirilmektedir.

Kaynakça

Âşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz.: Kemal Yavuz – M. A. Yekta Saraç, Koç Kültür Sanat Tasarım, İstanbul 2003.

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed, ve Zamanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2003.

Bohn, Thomas M., "Der Dracula-Mythos. Osteuropaeischer Volksglaube und westeuropaeische Klischees", *Historische Antropologie*, 14/3, 2006, 391-409.

Conduratu, Gregor C., *Michael Beheims Gedicht ueber den Woiwoden Wlad II. Drakul,* Bucharest 1903.

Enveri, *Düsturname-i Enveri*, Haz.: Necdet Öztürk, Kitabevi, İstanbul 2003.

Florescu, Radu R. – McNally, Raymond T., *Drakula ya da Kazıklı Voyvoda: Eflak Prensi III. Vlad Tepeş'in Yaşamı*, Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2000.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, cilt II, Haz.: Hüdai Şentürk, TTK, Ankara 2003.

Gheorghe, Adrian – Weber, Albert, *Corpus Draculianum. Dokumente und Chroniken zum walachischen Fürsten Vlad dem Pfähler 1448-1650*, *Bd. [Vol.] 3: Die Überlieferung aus dem Osmanischen Reich. Postbyzantinische und osmanische Autoren*, hrsg. v. [Ed. by] Thomas M. Bohn, Adrian Gheorghe und Albert Weber, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2013.

Hadidi, *Tevarih-i Âl-i Osman*, Haz.: Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.

Hammer, Joseph von, *Fatih Sultan Mehmed Cihan İmparatoru*, Çeviri: Şerif Kaya Bilir, Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2011.

Haumann, Heiko, *Dracula. Leben und Legende*, München 2011.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Cilt III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

İbn-i Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, Haz.: Şerafettin Turan, TTK, Ankara 1957.

İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihişt*, Tercüme: Muhammed İbrahim Yıldırım, Cilt 7, TTK, Ankara 2013.

İnalcık, Halil, "Mehmed II", *TDVİA*, Cilt 28, s. 395-407.

Jorga, Nicolae, *Büyük Türk*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

Karpat, Kemal, "Eflak", *TDVİA*, Cilt 10, s. 466-469.

Kaytaz, Fatma, *Behişti Tarihi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

Kıvamî, *Fetihname*, Haz: Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul 2007.

Matuz, Josef, *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1985.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, Haz.: Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008.

Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi)*, Haz.: Ahmed Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, Haz.: Faik Reşit Unat – Mehmed A. Köymen, TTK, Ankara 1957.

Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, Haz.: Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007.

Ömer Faruk bin Mehmed Murad, *Tarih-i Ebu Faruk*, Cilt 2, Matbaa-i Amedi, İstanbul 1325.

Özcan, Abdülkadir, "İdris-i Bitlisi", *TDVİA*, Cilt 21, İstanbul 2013.

Selâniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selâniki*, Haz.: Mehmet İpşirli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989.

Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, Cilt 1, Haz.: Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, Haz.: A. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1977.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, TTK, Ankara 1994.

ANADOLU VE RUMELİ'DE GAYRİMÜSLİM CEMAAT LİDERLERİNİN VAZİFELERİ BAĞLAMINDA PATRİKLİK MAKAMI VE PATRİK YERMİYALAR (16. YÜZYIL)

Anatolia and Rumelia in the non-Muslim community leaders and Patriarch Yeremia's duties are covered by the Patriarchal Authority (16th Century)

Rıfat GÜNALAN*

Özet

Anadolu ve Balkanlar'ın fethiyle birlikte Osmanlı Devleti toplumsal uzlaşma ve birlikte yaşam gereği olarak gayrimüslim reaya ile ilgili çeşitli kanuni düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin başında gayrimüslimlerin dinî hayatlarını özgürce yaşayabilmeleri için gayrimüslim toplumun kendi içlerinden seçtikleri rahipleri merkezden patrik olarak tayin etmesidir. Böylece gayrimüslim toplumun hem dinî hayatı kanunlarla koruma altına alınmasında, hem de toplumsal adaletin yerine getirilmesinde, patriklere önemli sorumluluklar yüklenmiştir. Bu düzenlemelerle gayrimüslim reayanın sadece dinî ritüelleri koruma altına alınmamış, devletle olan ilişkileri, Müslim, gayrimüslim arasındaki toplumsal ilişkiler, gayrimüslim toplumların kendi aralarındaki ihtilafların çözüm yeri olarak da başta patriklik makamı adres gösterilmiştir. Bunların dışında gayrimüslimlerden devlete ait vergilerin toplanması konusunda ve kendi dinî ihtiyaçlarının giderilmesi için para toplanmasında patrik ve adamları yetkili kılınarak patriklik makamı devlet mekanizması içerisinde önemli bir konuma getirilmiştir. Çalışmanın temel özneleri İstanbul patriklik makamına 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçtiği yıldan bir yıl sonra (1522) İstanbul patriği tayin edilen rahip I. Yeramiye ve yüzyılın son çeyreğinde patrik tayin edilen II. Yeramiye'dir. Bu iki patrik ve arası dönemde belgelere yansıyan patrik, metropolit, piskopos, papaz, keşiş gibi gayrimüslim reayanın

* (Doç. Dr.); İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul-Türkiye; e-mail: rifatgunalan@gmail.com

din adamlarının tayinleri, görevleri, gayrimüslim reayanın kendi içlerinde yaşadığı problemler ve devletle olan ilişkileri, belgeler ışığında değerlendirilmiştir. Ek olarak gayrimüslim din adamlarının kilise ve manastırlarının yönetim şekilleri, sahip oldukları vakıf arazileri ve bunların yönetimine ait belgeler de çalışma kapsamında incelenmiştir. Konu hakkında döneme ait şeriye sicilleri, mühimme defterleri ve kanunnameler de değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Patrik Yermiye, Patriklik

Abstract

Ottoman Empire with the conquest of Anatolia and the Balkans, as required by social consensus and living together has made various legal regulations related to the non-Muslims. This is the non-Muslims at the beginning of the arrangements to live freely in the religious life of the non-Muslim society is not appointed as the patriarch of the centers of their choice from among themselves priests. Thus, the non-Muslim religious life in society and be protected by law have been uploaded to the patriarch important in fulfilling the responsibilities of both social justice. Only be protected religious rituals of the non-Muslims with this arrangement, the relationship with the state, the social relations between the Muslim and the non-Muslim, the non-Muslim communities is shown in particular patriarchate address as the location for resolving their conflict between them. Also in the collection of state taxes and the collection of money for the removal of their religious needs of the patriarchate by the patriarch and his men were raised to authorized an important position within the state mechanism. Basic subjects at the Istanbul patriarchate authority 16th Century in the first quarter a year after the year in which Suleiman the throne (1522), Istanbul patriarch appointed priest I. Yerami and century who are appointed patriarch in the last quarter II. is Yerami. There are important documents, especially in the 16th century finance ahkâm register about the Patriarch Yeramiye's. Patriarch reflected in the documents in these two patriarchal period, metrepolid, papas, the non-Muslim determination of the clergy, such as monks, tasks, the non-Muslim relations with the rear the

problems and the state has been assessed in light of documents. In addition, the non-Muslim clerics management forms of churches and monasteries, foundations land they have, and documents were also analyzed in the study about their management. About the issue, the court registers for the year, were also examined Mühimme Registers and legal descriptions (Kanunname's).

Key Words: The Ottoman Empire, Prime Ministry Ottoman Archives, Patriarch Yermiye, Patriarchate

Giriş

Bu çalışmada genel itibarıyla 16. yüzyılda gayrimüslim reayadan Ortodoksların dinî liderlerinin seçimi, tayini, azilleri, kilise ve manastırların işleyişi, kilise vakıf arazilerinin işletilmesi, devlet ile kilise arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Bütün bu konular öncelikle, 16. yüzyıl maliye ahkâm defterleri, nizamnâmeler ve şeriye sicilleri ışığı altında değerlendirilmiş olup belgelere göre konular; patrik seçim ve tayinleri, Ortodoks kiliselerinde hiyerarşi, **16. yüzyıl Osmanlı belgelerinde Gayrimüslim Cemaatler ve Patrik I. ve II. Yermiye şeklinde sıralanmıştır.**

Patrik, Ortodoks kiliseleri, Oriental Ortodoks kiliseleri, Süryani kilisesi ve diğer doğu kiliselerinde kilisenin başında bulunan en yüksek rütbeli piskopostur. Patriğin yetkileri sadece kendi patriklik bölgesiyle sınırlıdır. Bu bakımdan her ülkenin Ortodoks kilisesi, kendi Sinod'unu seçer ve kendi başpiskoposunca idare edilirdi.

İslam dünyasının gayrimüslim tebaayla resmî ilişkileri Hz. Ömer'in Kudüs'ü alması ve buradaki gayrimüslimlere verdiği ahitnameyle başlamaktadır.[154] Bunu Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra, Ortodoks Rumları resmî olarak muhatap kabul ettiğini belirttiği kanuni düzenlemeler takip etmiştir. Fatih patriklik makamına Georges Scholarios "Gennadios" adlı bir rahibi patrik olarak tayin edilmiştir. Bu patrik İstanbul'a tayin edilen patrikler arasında 159. sırada yer almakla beraber Osmanlı Devleti'nin merkezden tayin ettiği ilk patrik olması açısından önemlidir. Fatih Sultan Mehmet, Gennadios'a (1454-1456) ruhani hâkimiyeti temsil eden patriklik asası ve tacını vermesi, Gennadios'un merkezî idare

[154] BOA, *HAT.* No: 1516/47-6

içerisindeki statüsünü de belirlemiştir.[155] Ayrıca kendisine Ortodoks kilisesinin ve mensuplarının hak ve sorumluluklarını belirleyen bir de ferman vermiştir. Bu fermanda; kiliselerin korunacağı, evlenme, boşanma ve defin işlerinin kendi dinî geleneklerine göre yürütüleceği, paskalya yortusunun yapılmasına devam edileceği, patrik ve maiyetinde bulunan büyük rahiplerin her türlü avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulacağı ifade edilmektedir. Bütün bunların yanı sıra patriğe aynı zamanda "milletbaşı" unvanı verilerek ruhani yetkilerine bir de yönetim yetkisi ilave edilmiştir. Millet sistemi, her dinî grubun kendi içinden seçtiği en yüksek rütbeli bir din adamı tarafından yönetilmesi esasına dayanan idari ve hukuki bir yapıya sahip idi. Böylece Müslüman olmayan Osmanlılar kendilerine tanınan özerk yönetimle kendi din, hukuk, gelenek ve eğitimlerinin sürdürülmesi olanağını bulmuşlardır. Dinî grupların liderleri birer devlet memuru olarak toplumların yönetiminde, Sultan'a karşı sorumlu olmuşlardır. Fatih'in aynı içeriğe sahip bir başka ahitnameyi de Bosna ruhbanlarına verdiği bilinmektedir.[156]

Osmanlı'da İstanbul Rum Patrikliğinin dışında Mısır, İskenderiye, Antakya, Kudüs, İpek, Ohri ve Bosna Rum patriklikleri mevcuttu. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi bu patriklikler taşra patriklikleridir ve devlet nazarında temsil yetkileri yoktur. 16. yüzyıl maliye ahkâm defterleri üzerinde yaptığım araştırma ve incelemelerde İstanbul ve Ohri Rum patrikliği dışında kalan patriklere ait kayıtlara rastlanılmamıştır.

Patriklerin Seçim ve Tayinleri

Rum Ortodoks Kilisesinin Sinod Meclisi tarafından seçilen patrikler, padişah tarafından atanarak (üç tuğlu vezir payesiyle) yüksek rütbeli bir devlet memuru statüsüne yükseltilmekteydi. Zaman zaman devletin seçilecek kişinin belirlenmesinde yönlendirmelerde bulunduğu olmuştur ancak temel prensip olarak patrik seçimine pek karışılmamış hatta ruhbanın tayin, azil ve cezalandı-

155 Anastasios G. Papademetriou, *Ottoman Tax Farming and the Greek Orthodox Patriarchate: An Examination of State and Church in Ottoman Society (15-16th Century)*, US, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, 2001, s. 11-12.

156 BOA, *C. ADL.*No: 1289.

rılmaları konusunda patriklere açık yetkiler tanınmıştır.[157] Osmanlı Devleti'nde yapılan tüm tayinler berat adlı bir belgeyle olmaktadır. Ayrıca her padişah değişiminde bu beratlar yenilenmekteydi.[158] Bu beratlar 16. yüzyılda tahvil kalemi tarafından düzenlenmekteydi.[159] 17. yüzyıldan itibaren patrik, metropolit ve diğer ruhbana ait kayıtlar piskoposluk kalemi tasnifi içerisinde tutulmaya başlanmıştır.[160] Patriklerin berat kayıt suretlerine 16. yüzyıldan itibaren maliye ahkâm defterlerinde de rastlanılmaktadır.[161]

Ortodoks Kiliselerinde Hiyerarşi

Ortodoks kilisesi kendi içerisinde bir hiyerarşiye sahiptir; patrik, metropolit, piskopos şeklinde üst makamlar ile bunların yanında arçbişop, eksarh, yardımcı piskopos gibi ara dereceler vardır. Rütbe itibarıyla en üst ruhani makamı oluşturan patriklerin altında metropolitler yer almaktadır. Metropolitler her biri bir eyalet olarak nitelendirebileceğimiz bölgelerdeki ruhani işleri yürütmekle görevli olup bir anlamda patriğin vekili makamındadırlar. Her metropolitliğin altında da çok sayıda papazlık bölgesi yer almaktadır.[162]

Patrikler, metropolitlerin tayin ve azilleri konusunda baştan itibaren yetkilidir. Bu durum çeşitli tayin beratlarında açıkça ifade edilmektedir.[163] Bir metropolitin görev yeri değiştiğinde veya metropolitliklerde bir boşalma olduğunda yerine yenisinin tayini İstanbul Rum Patriği ve cemaat-i metropolitan tarafından padişaha arz

---

157 M. Zafer Karaca, *"Fetihten Sonra* İstanbul *ve Rum Toplumu",* Tarih ve Toplum, 18, S: 104, (Ağustos 1992), s. 80.
158 BOA, *KK*, Nr:61, s. 108.
159 Recep Ahıskalı, "Tahvil", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, Cilt 39; s. 441.
160 Piskoposluk Kalemi Belgeleri (D.PSK). Bu kalem "Evâmir-i Maliye" kalemine bağlı olduğundan dolayı bazı belgelerde "Kalem-i Maliye" adıyla geçmektedir. Piskopos ve metropolit gibi Hıristiyan din adamlarına verilen berat vesair emirler Maliye Kalemi'nden yazılır, Osmanlı Devleti sınırları içindeki manastır ve kiliselerin kayıtları da burada tutulurdu. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 3.bsk. İstanbul, Başbakanlık Basımevi 2010, s. 294. ISBN: 978-975-19-4805-2.
161 BOA, KK, Nr: 61, s. 108.
162 Kürşat Demirci, "Ortodoksluk", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, cilt:33, s. 409-414.
163 *Üsküdar mahkemesi 84 numaralı sicil* s. 96a-2, hüküm no: 1019.

edilirdi. Metropolit beratlarının yenilenmesi de öteden beri patrik arzı ile olmaktaydı. Yeni fethedilen bir yerde bulunan gayrimüslimlerin ayinlerini idare için metropolit tayini talebi de patrik tarafından yapılmakta ve bu gibi kimselerin defterde kaydı olmadığından pişkeşi karşılığında yeni bir berat verilmekteydi.[164]

Ortodoks kilisesinin birçok patrikliği bulunduğunu yukarıda ifade edilmişti. Özellikle İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi merkez patrikhane konumunda olup diğerleri ise taşra patriklikleridir. Merkez patriklikleri devletçe verilen beratlarla doğrudan doğruya kendilerine tanınan, bizzat ve bilfiil kullandıkları yetkileri bulunmaktadır. Merkez patriklikleri bu yetkilerini ancak kendi yetkili oldukları alan üzerinde kullanabilirler. Bir taşra patrikliğinin yetki sahasına girerek bu yetkilerini kullanmaları mümkün değildir.[165]

16. Yüzyıl Osmanlı Belgelerinde Gayrimüslim Cemaatler

16. yüzyıl Osmanlı arşiv belgeleri arasında gayrimüslim cemaatlere ait kayıtları içeren birçok defter ve belge serileri bulunmaktadır. Bunlar arasında maliye ahkâm defterlerindeki kayıtlar ilk sırayı almaktadır. Bu kayıtlar gayrimüslim cemaatlerin Osmanlı idari yapısında konumları, sosyal hayatta karşılaştıkları sorunlar, tarım ve ekonomik üretimdeki yerleri, dinî yapıları ve hayatları, devlete karşı sorumlulukları, hakları, vergileri gibi önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca bu belgeler, devletin azınlıklara yaklaşımlarını, sosyal birlikteliğin sağlanması için aldığı tedbirleri, cemaat liderlerinden patrik, metropolit, piskopos gibi dinî liderlerin tayinleri ile bu liderlerin sorumlulukları ve azillerine dair uygulama örneklerini göstermektedir.

Bu çalışmanın temel kaynaklarından olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 16. yüzyıla ait maliye ahkâm defterlerinin toplamı 12 adettir. Bunların ilki 927/1521 tarihli Kâmil Kepeci tasnifinde yer alan 61 numaralı defter,[166] son defter ise, mühimme

---

[164] *Üsküdar mahkemesi 84 numaralı sicil* s. 96a-2, hüküm no: 1019.

[165] *Gayrımüslim Cemaat Defteri, Nr:3, s.81-82, t.1263.*

[166] Kepeci 61 numaralı defter bir maliye ahkâm defteri olup formaları tam ve ciltli olarak günümüze ulaşmıştır. Fakat tam bir yılı ihtiva etmemektedir. Defter Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarına aittir.

defterleri serisinden 41 numaralı defter olup 987/1580 tarihlidir.[167] Gayrimüslim cemaatlere ait yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi için bu defterlerde yer alan gayrimüslimlere ait belgeler kavramsal olarak tespit edilip her kavramın kaç defterde ve hangi kavramlarla geçtiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla, belgelerin daha rahat analiz edilerek objektif bilgilere ulaşılmasının sağlanması olarak amaçlanmıştır.

Kavramlar dört kategoride ele alınmıştır. Birincisi Rum Ortodoks kiliselerinden görev yapan din görevlileri (patrik, metropolit, papaz ve keşişler). İkincisi bu din görevlilerinin görev yaptıkları patrikhane, kilise ve manastırlar ve bunlara ait araziler. Üçüncüsü Aynaroz Adası ve son olarak Ermeni cemaatidir.

Maliye ahkâm defterlerindeki kayıtlardan ilk olarak, Rum Ortodoks kiliselerinin başı olan ve devlet tarafından tayin edilen patriklere ait 51 kavram tespit edilmiştir. Bu kavramları; patrikler,[168] patrik tayinleri,[169] patriklerin reayaya zulümlerinin engellenmesi,[170] patrik beratlarının teftişi,[171] patriklik rüsumu tahsili[172] ve patriklik makamı olarak sıralamak mümkündür.[173]

Gayrimüslim cemaat liderlerinden metropolitlere dair ise 7 kavram tespit edilmiştir. Bu kavramlara ait 4 adet maliye ahkâm defterinde 25 kayıt bulunmaktadır.[174] Bu kavramları belge sayısına göre; metropolit tayinleri,[175] metropolit beratlarının yenilenmesi,[176]

---

167 Rıfat Günalan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, İstanbul, Kayıhan, 2009, s. 102-105.

168 BOA, *KK*,, Nr: 61, s. 702, 827, 884; BOA, *İE.DH.* Nr: 20, s. 19, 53, 124, 182; BOA, *KK*, Nr: 62 s. 274, 354, 366, 451, 532, 533, 539, 540, 549, 599, 629, 870, 882, 887, 974, 981, 982, 1006, 1199, 1200, 1315, 1574, 1575.

169 BOA, *İE.DH.* Nr: 20, s. 179; BOA, *KK*, Nr: 62, s. 41, 529, 1024.

170 BOA, *MAD.* Nr: 2775, s. 4289, 4290.

171 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 285.

172 BOA. *MAD.* Nr: 7534, s. 4529.

173 BOA, *MAD.* Nr: 2775, s. 1455.

174 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 117, 316, 497, 498, 541, 560, 611, 777, 778, 806, 908, 1063, 1064; BOA, *KK*, Nr:62, s. 549, 1240, 1315, 1336, 1384, 1411, 1413, 1422, 1494, 1608; BOA, *MAD.* No : 19322, s. 2; BOA *KK*, Nr:63, s. 995.

175 BOA, *KK*, Nr : 62, s. 145, 302, 492, 504, 905, 954.

metropolitlik,[177] metropolit pişkeşi,[178] metropolitlerin reayaya zulümlerinin engellenmesi[179] ve metropolitlik rüsumunun tahsili şeklinde sıralamak mümkündür.[180]

Rum milletinin metropolitten sonraki önemli ruhani liderlerinden biri de hiyerarşide üçüncü sırayı alan piskoposlardır. Piskoposlara dair yapılan taramalarda 4 maliye ahkâm defterinde 14 belge tespit edilmiştir. Bu belgelerde ilk sırayı piskopos,[181] daha sonra piskopos tayini[182] ve bunları da piskopos beratlarının yenilenmesi takip etmektedir.[183]

Rum kiliselerinde görev yapan papazlara ait 4 farklı maliye ahkâm defterinde 14 belge tespit edilmiştir.[184] Bu kayıtlarda, papazlara tanınan vergi muafiyetleri[185] ile papaz pişkeşleri ele alınmaktadır.[186] Bazı maliye ahkâm defterlerinde gayrimüslimlere ait kiliselerde görev yapan papazların yerine rahip tabiri kullanıldığı görülmektedir. Rahip kavramı altında 4 farklı maliye ahkâm defterinde 18 kayıt bulunmaktadır.[187] Maliye ahkâm defterlerinde gayrimüslim din adamlarına ait son kavramı keşişler oluşturmaktadır. Keşişler genelde manastırlarda münzevi bir hayat yaşayan, eğitim ve ibadetle uğraşan din adamlarıdır. Bu kavram altında tespit edilen belgeler;

176 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 136, 342, 628, 630.
177 BOA, *İE.DH.* Nr: 20, s. 100, 108, 142.
178 BOA, *KK*, Nr : 61, s. 628.
179 BOA, *MAD* Nr. 2775, s. 4290.
180 BOA. *MAD.* Nr: 19322, s. 2.
181 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 62, 200, 777; 62/ 424, 502, 1198, 1493, 1494, 1598, 1599.
182 BOA, *KK*, Nr: 62, s. 27, 698.
183 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 136, 342.
184 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 702, 778, 884; BOA, *İE, DH.* Nr: 20, s. 19, 108, 176; BOA, *KK*, Nr: 62, s. 203, 724, 1384; BOA, *KK*, Nr: 63, s. 936.
185 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 832; BOA, *KK*, Nr: 67, s. 125; BOA, *MAD.* Nr: 2775, s. 1455.
186 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 1064 .
187 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 316, 700, 1040; BOA, *KK*, Nr: 62, s. 59, 203, 449, 1478, 1478; BOA, *KK*, Nr: 67, s. 768, 1261, 3786, 4445; BOA, *MAD.* Nr: 7534, s. 267, 314, 908, 909, 2866, 3185.

keşişlerin kilise ve manastırlardaki yaşam şekilleri[188] ile muafiyetleri hakkındadır.[189]

16. yüzyıl maliye ahkâm defterlerinde, gayrimüslim cemaatlerin ibadetlerini yaptıkları, kilise ve manastırlara ait belgeler de ayrı bir şekilde tespit edilip kavramlaştırılmıştır. Belge sayısı açısından ilk sırayı alan kilise kavramı adı altında 6 farklı defterde 14 belgenin bulunduğu görülmüştür.[190] Belgeler; kiliselere ait arazilerin işletilmesi, miktarı, bulundukları şehir, kaza ve köyler ile bunlara dair hukuki sorunlar,[191] kiliselere ait gelirler,[192] gelirlerin Hazine-i Âmireye teslimi,[193] kilisedeki görevlilerin muhallefatı,[194] kiliselerden alınan öşürler,[195] kilise vakıfları,[196] kullanılmayan kiliselerin satışı,[197] harap olan kiliselerin malzemelerinin başka binalarda kullanılması,[198] kiliselerin camiye[199] ve / veya mahzene dönüştürülmesi,[200] camiye dönüştürülen kiliselerin tamirini içermektedir.[201] Belgelerden anlaşıldığına göre Fatih'ten sonra kilise yapımına izin verilmediği ancak eski kiliselerin tamirine izin verildiği görülmektedir.[202]

---

188 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 682; BOA, *KK*, Nr: 62, s. 645, 1384, 1499; BOA, *A.DVN.ŞKT.* Nr: 978, s. 21; BOA, MAD, No: 2775, s. 301, 1153, 1392; BOA, *KK*, Nr: 67, s. 2666, 2908, 3079; BOA, *MAD*, Nr: 7534, s. 908.
189 BOA, *İE.DH.* Nr: 20, s. 180: BOA, *MAD.* Nr: 2775, s.1455.
190 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 316, 321; BOA. İE.*DH.* Nr: 20, s. 19, 53; BOA, *KK*, Nr: 62, s. 1240, 1493; BOA, *A.DVN.ŞKT.* Nr: 979, s. 21; BOA, *MAD*, Nr: 2775, s. 252, 1153; 67/ 768, 2421, 2534, 3446, 3786.
191 BOA, *KK*, Nr:61, s. 475, 541, 661, 684, 702, 718, 1084; BOA, *KK*, Nr: 62, s. 1478, 1478; BOA, *KK*, No: 63, s. 661; BOA, *KK*, Nr: 67, s. 2534, 3348.
192 BOA, *KK*, Nr : 61, s. 777.
193 BOA, *MAD*, Nr : 7534, s. 3251.
194 BOA, *KK*, Nr :61, s. 656.
195 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 50, 662, 663.
196 BOA, *KK*,Nr :61, s. 507, 560, 649, 1063; 20/ 53; BOA, *KK*, Nr : 62, s. 451; BOA, *D.EVM*, Nr: 26278, s. 333, 334.
197 BOA, *KK*, Nr: 62, s. 72; BOA, *KK*, Nr : 67, s. 2691.
198 BOA, *MAD*, Nr: 233, s. 177.
199 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 441.
200 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 146.
201 BOA, *MAD*, Nr : 2775, s. 2054; BOA, *MAD*, Nr: 7534, s. 79, 2150.
202Ahmed Refik*:* "Türkiye'de Katolik Propagandası", *TTEM*, nr.5/82, 1340, s.258; *Ahmed Refik:* "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhane-

Gayrimüslim cemaatlerin sahip olduğu dinî yapılardan birini de manastırlar oluşturmaktadır. Maliye ahkâm defterlerinde; manastırların yönetilmesi,[203] vakıfları,[204] değirmenleri,[205] arazileri[206] ve bu arazilerin satışı hakkında önemli sayıda belge bulunmaktadır.[207] Bu kayıtlar vesilesiyle manastırların gayrimüslim cemaati içindeki statüsü, ekonomik değerleri ve manastır hayatı hakkında önemli bilgiler elde etmek mümkün hâle gelmektedir.

Maliye ahkâm defterlerinde Aynaroz Adası'na ve bu adadaki manastır,[208] rahip[209] ve keşişlere[210] ait oldukça önemli belgeler yer almaktadır. Bu belgeler diğer din adamlarından ve dinî yapılardan ayrı olarak taranmıştır.

Bunların dışında gayrimüslim cemaatler içerisinde yer alan Ermeni toplumu,[211] Ermeni murahhaslığı,[212] Ermeni murahhasının ürettikleri ürünler[213] ve Ermeni papazlarına dair belgeler de Ermeniler hakkında önemli bilgiler içermesi açısından diğer belgelerden bağımsız olarak tespit edilmeye çalışılmıştır.[214]

Belgelerde Patrik I. Yermiye

İstanbul Rum Patrikliğine Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren tayin edilen patrikler ve 16. yüzyıl boyunca bu göreve tayin edilen diğer patriklerin görev süreleri değerlendirildiğinde I. Yermi-

---

si ve Bulgar Kilisesi", *TTEM*, nr.8/85, 1341, s. 79; *Tuğlacı, Pars: Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri,* İstanbul, 1984, s. 54.

203 BOA, KK, Nr: 61, s. 335, 661, 662, 682, 1084; BOA, *KK*, Nr: 62, s. 265, 302, 465, 1413, 1499; BOA, *KK*, Nr: 67, s. 1262, 1263, 1493, 1668, 1669, 2666, 2908, 3079, 3446, 3729, 3965, 3986, 4025, 4026, 4030, 4445; BOA, *MAD*, Nr: 2775, s. 1392, 2173, 4070; 7534, s. 908, 909, 2866, 2886, 3185.

204 BOA, *MAD*, Nr: 2775/ 4070; BOA, MAD, Nr: 7534, s. 4019.

205 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 682.

206 BOA, *KK*, Nr: 67, s. 1262, 1263; BOA, MAD, Nr: 7534, s. 908, 909.

207 BOA, *MAD*, Nr: 7534, s. 2136.

208 BOA, *MAD*, Nr: 2775, s. 2693.

209 BOA, *MAD*, Nr: 2775, s. 2307; BOA, *MAD*, Nr: 7534, s.1085, 1124.

210 BOA, *KK*, Nr: 61, s. 499, 660, 680, 684, 687, 718.

211 BOA, *KK*, Nr: 63, s. 936.

212 BOA, *MAD*, Nr: 2775, s. 774.

213 BOA, *KK*, Nr: 67, s. 606.

214 BOA, *KK*, Nr: 63, s. 433.

ya ve II. Yermiya'nın bu yüzyılın en uzun patriklik yapan rahiplerinden olduğu anlaşılmaktadır.[215]

"*Yeramiye I*	*31 Aralık 1522-13 Ocak 1546*
Joannikios I	*1524-1525*
Yeramiye I.	*1525-1546*
Dionysios II	*Nisan 1546-Temmuz 1556*
Joasaph II	*Yaz1556-Ocak 1565*
Metrophanes II	*Yaz 1556-4 Mayıs 1572*
Yeramiye II	*5 Mayıs 1572-23 Kasım 1579*
Metrophanes II (İkinci dönem)	*23 Kasım 1579-9Ağustos 1580*
Yeramiye II (İkinci dönüm)	*Ağustos 1580-22 Şubat 1584*
Pachomios II	*22 Şubat 1584-Şubat 1587*
Yeramiye II (Üçüncü dönem)	*Nisan 1587-Eylül 1595"*

İstanbul patrikliğinin 175. sırasında görev yapan Patrik I. Yeramiye (1522-1545) yılları arasında görev yapmıştır. Osmanlı defter ve belgelerinde Yermiye olarak anılan patriğe ait resmî görevleri dolayısıyla oldukça önemli belgeler bulunmaktadır. Ancak bu belgeler patrik olduktan sonraki döneme ait olup Patrik Yermiye'nin doğum yeri, eğitim durumu gibi şahsi hususları içermemektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışının hemen sonrasında 1522 tarihinde görev alması ve 23 yıllık patriklik dönemini kesintisiz olarak sürdürmesi ve bu süre zarfında kendisine verilen görevlere ait oldukça önemli belgeler bulunması o dönem patriklerinin yaptıkları görevler, gayrimüslimlerin sosyal ve ekonomik hayattaki yeri, sahip oldukları imkânlar, yaşanılan sorunlar ve bunların çözümleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Maliye ahkâm defterlerinde İstanbul Rum patrikliği ile ilgili ilk belge Gurre-i Rebî'ü'l-evvel 927/9 Şubat 1521 tarihlidir.[216] Bu

---

215 Cavide Işıksal, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul *Rum Patriklerinin Tam Listesi ve* Siyası *Faaliyetlerinden Örnekler",* BTTD, S:18, (Mart 1969), s.39.; Papademetriou, *a.g.t,* s. 192.

belgede Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçmesiyle birlikte diğer görevliler gibi İstanbul patriğinin beratının yenilenmesi emredilmiştir. Bu yenileme işi için ise 500 sikke-i filorinin pişkeş ücreti olarak patrikten alınıp Hazine-i Âmire'ye teslim edilmesi emredilmektedir. Belgede ayrıca patriğe bağlı piskopos ve metropolitlerin de birlikte gelip beratlarının yenilenmesi istenilmektedir. Ancak belgede İstanbul patriğinin adı geçmemektedir.

İlk maliye ahkâm defteri olan 61 numaralı Kâmil Kepeci defterinde, Ohri patriği Vasil'e ait iki adet belge bulunmaktadır. Bu belgelerde patriğin görevleri arasında devlete ait vergileri toplamak, metropolit, piskopos gibi kilise görevlilerinin tayinleri ve nikâh işlemleri ile ilgili vergilerin tahsiline dair bilgiler bulunmaktadır.[217] Ancak bu tür tayinlerde kadıların patriği dinlemeden ve gerekli pişkeş ile kefil almadan atama yapmasının patriği zor durumda bıraktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca devlet adına topladığı vergilere yeniçeri, sipahi ve subaşıların karışmalarından dolayı devletin zarara uğraması sebebiyle bunların önlenmesi için gerekli emirlerin verildiği görülmektedir. Bu belgede gayrimüslim reayadan evlenen kişilerin birinci, ikinci ve üçüncü evliliği esnasında alınacak verginin miktarı da açıkça ifade edilmektedir.

61 numaralı maliye ahkâm defterinde Ohri patrikliği dışında, iki kilisenin mahzene[218] ve camiye çevrilmesi,[219] kiliselerden öşür alınmaması,[220] metropolit[221] ve piskoposların[222] rahip ve keşişlere zulümlerinin önlenmesi, kilise vakıflarına ait arazilere dışarıdan yapılan müdahalelerin önlenmesi[223] gibi 16 farklı hüküm bulunup tamamı Rumeli bölgesindeki Atina, Selanik, Edirne, Filorina, Balyabadra, Manastır, Alasonya, Tırhala ve Ohri'ye aittir.

I. Patrik Yermiye'nin adı ilk olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki İbnü'l-Emin Dâhiliye evrakı içerisinde bulunan 20 numaralı defter parçasında geçmektedir. Bu defter parçası aslında bir

216 BOA, *KK*, Nr.:61, s. 108.
217 BOA, *KK*, Nr. 61, s. 325, s. 347.
218 BOA, *KK*, Nr. 61, s. 57.
219 BOA, *KK*, Nr. 61, s. 171.
220 BOA, *KK*, Nr. 61, s. 19.
221 BOA, *KK*, Nr. 61, s. 120, 213, 421.
222 BOA, *KK*, Nr. 61, s. 307.
223 BOA, *KK*, Nr. 61, s. 196, 213, 279, 421.

maliye ahkâm defterinin parçası olup yanlışlıkla İbnü'l-Emin Dâhiliye evrakı içerisinde tasnif edilmiştir.[224]

Patrik Yermiye'nin İstanbul Patrikliğine tayin edildiğine dair rastlanılan ilk kayıt bu defterde bulunmaktadır. 933/1526 tarihli Nişan-ı Hümayun başlığı altındaki berat kaydında, Patrik I. Yermiye'nin yıllık patriklik rüsumu 3.500 sikke-i filori iken 4.000 sikke-i filoriye çıkarılıp tekrar patrik tayin edildiği ifade edilmektedir.[225] Bu defterde nişan kaydının dışında Patrik I. Yermiye'ye dair dört adet hüküm bulunmaktadır. İlk hüküm Gelibolu kadısına hitaben yazılmış olup 1 Muharrem 934/27 Eylül 1527 tarihlidir. Hükümde, Patrik Yermiye'nin Gelibolu'nun Ganos köyündeki kiliselerin papazlarının da ayinleri üzere alacağı olduğu bunun patriğin adamlarında Diyatoso adlı keşiş tarafından tahsil edileceği, bu konuda kendisine yardım edilmesi emredilmektedir.[226] Bir başka hüküm ise Silivri kadısına hitaben yazılmış olup Silivri'de bulunan kilise vakıf arazilerinden rüsum talep eden beytülmal eminlerinin men edilmesine dairdir. Çünkü kiliselere ait vakıf arazilerinin gelirleri de kiliselere aittir. Yermiye'nin bu konuda yaptığı başvuru haklı bulunmuş ve devlete ait vergiler tahsil edildikten sonra beytülmal eminlerinin kilise arazilerine karışmaları hoş karşılanmamıştır.[227] Üçüncü hüküm Kefe vilayeti kadılarına hitaben yazılmıştır. Bu hükümde sadece kadılar değil subaşılara da Yermiye'ye yardım edilmesi için emirler verilmiştir. Belge birçok açıdan önemlidir. Patrik birçok adamıyla birlikte Kefe'ye gideceği, ayinleri üzere metropolit ve papazların üzerindeki borçların tahsil edileceği, işlerini yapmayan veya ölen metropolit, piskopos ve papazları bu görevlerden alıp yerine yenilerinin tayini konusunda patriğe karışılmaması, borçların toplanılmasında ve Hazine-i Âmireye kadar ulaştırılmasında kendisine yardımcı olunması gibi hususlar emredilmektedir.[228] Yermiye'ye dair son hüküm Rumeli beyleri ve kadılarına hitaben yazılmış olup konu itibarıyla bir önceki hükmün bire bir benzeridir.[229]

---

224 Günalan, a.g.e, s. s. 102-105.
225 BOA, *İE.DH.* Nr. 20, s. 72.
226 BOA, *İE.DH.* Nr. 20, s. 6.
227 BOA, *İE.DH.* Nr. 20, s. 23.
228 BOA, *İE.DH.* Nr. 20, s. 53.
229 BOA, *İE.DH.* Nr. 20, s. 74.

I. Patrik Yermiye'ye dair sonraki kayıtlar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki defter tasniflerinden Kâmil Kepeci tasnifinde yer alan 62 numaralı maliye ahkâm defteridir. Bu defterde Patrik I. Yermiye'ye ait 12 adet hüküm bulunmakta olup ilk hüküm 28 Muharrem 951/21 Nisan 1544 tarihlidir. Kefe sancakbeyine, Kefe, Tanili ve Tane kadılarına hitaben yazılan hüküm de Kefe'ye bağlı yerlerde görev yapan metropolit, piskopos, gomonos, papaz ve keşişlerdeki ayin ve âdetleri üzere toplanan vergilerden bu yıldan ve geçen yıldan kalmış olan alacakların Patrik Yermiye'nin vekili aracılığıyla tahsili ve Hazine-i Âmireye teslimi emredilmektedir.[230] Ayrıca aynı hükümde daha önceden ölen Kefe Metropoliti Vasil'in karakaftanı, asası, kadehi, takkesi, katırı ve atının kiliseye ait olduğu bunlara dışarından karışılmasının yasak olduğu açıklanmaktadır. Ölen kilise görevlilerinin terekelerinin belli bir bedel üzerinde olması durumunda tereke devletin hazinesine geçmektedir. Bazı hükümlerde bu bedelin 5000 ve üzeri guruş olduğu belirtilmektedir. Bu bedelin altında ise kilisedeki yetkili kişiye veriliyor ve dışarıdan bu terekeye karışılması şiddetle yasaklanıyordu.[231]

Defterde yer alan hükümler Patrik I. Yermiye'nin Rumeli ve Anadolu'daki sorumluluk alanlarını da ifade etmesi açısından oldukça önemlidir. Bu hükümlere göre Patrik I. Yermiye Rumeli'nde: Kefe, Kara Boğdan, Eflak, Aynaroz, Delvine, Erikli, Tekfurdağı, Silivri, İnöz, Edirne, Midye, Mora, Ahyolu, Misori, Drama, Drama Yenicesi, Filibe, Sofya, Tırnovi, Siroz, Zihne, Karaferye, Tırhala, Atina, Selanik, Yoros, Balyabadra, Arkadiye, Mizistre, Yanya, Vidin, Esgarlik, Avlonya, Silistre, Yanya, Varna, Midilli, Limoson, İmroz vs. şeklinde sıralanmaktadır.

Anadolu'daki sorumluluk alanları ise; Başta İstanbul olmak üzere İznikmid, İznik, Edincik, Bolu, Bursa, Ankara, Karaman, Konya, Alaşehir, Antalya, Eğridir, Lazkiye, Çankırı, Malatya, İzmir, Ayasuluk, Trabzon, Sivas, Tokat vs.dir.

Belgelerde Patrik II. Yermiye

Patrik II. Yermiye Tranos nüfuzlu bir Yunan ailesi çocuğu olarak 1530 yılında Anchialos'da doğup 1595 yılında ölmüştür. 1572-1595 yılları arasında üç defa İstanbul Rum Patriği seçilip gö-

230 BOA, *KK*, Nr. 61, s. 104.
231 BOA, *KK*, Nr. 61, s. 104, 142-143, 503, 665, 729.

rev yapmıştır. Devrinin en iyi Yunan öğretmenlerinden dersler alıp genç yaşta rahip olan Yermiye, zengin Michael Cantacuzene tarafından desteklenmiş ve 1568 yılında Larissa Piskoposu olarak atanmıştır.[232]

Osmanlı Devleti'nin Patrik II. Yermiya'yı bir memuru olarak İstanbul Rum Patrikliğine ilk tayin tarihi 5 Mayıs 1572'dir. Yermiya bu görevini 23 Kasım 1579 tarihine kadar devam ettirmiştir. Ağustos 1580 ile 22 Şubat 1584 tarihleri arasında ikinci kez İstanbul Rum Patrikliği görevine getirilmiştir. 3 yıl aradan sonra Nisan 1587'de üçüncü kez patrik tayin edilen Yermiye ölüm tarihi olan Eylül 1595'e kadar görevini devam ettirmiştir. II. Yermiye'nin İstanbul Rum Patrikliğine tayin işlemleri aslında patriklerin kayd-ı hayat boyunca patriklik yapmadığına güzel bir örnektir. Çünkü görev süreleri sonunda aralarda başka patriklerin de görev yaptığını bu vesileyle öğrenmiş bulunmaktayız.

Patrik II. Yermiye'ye ait Osmanlı belgelerinde birçok kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtların önemli miktarı mühimme defterleri arasında yer alan defterlerde görülmektedir.[233] Bu defterdeki belgelerden Patrik II. Yermiye'nin diğer patriklerden farklı görevler icra etmediği görülmektedir. Genel itibarıyla kilise vakıf arazilerinin yönetimi, metropolit ve papaz tayinleri, vergi bakilerinin toplanması, kiliselerde yaşanan olumsuzlukların giderilmesi, devlet ile kilise arasındaki ilişkiler, devlet görevlileri ile kilise görevlileri arasındaki ihtilafların çözümleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu defterin dışında 84 numaralı Üsküdar Şeriye Sicili'nde Patrik Yermiye'nin sosyal hayatına dair belgelerin olması patriklerin toplum içerisindeki yaşantılarını görmemize olanak sağlamaktadır.

13 Zilkade sene 1000/21 Ağustos 1592 tarihli bir hüccette Patrik II. Yermiye'nin Çengelköy'de kendine ait bostanı yıllık 1200 akçeye Erkiri'ye kiraya verdiği ancak Erkiri'nin ücreti ödemediği ifade edilmektedir.[234] Aynı sicilin 22 Zilka'deti'l-haram 1000/30

---

232 R. Aubert (2003). "Jérémie II". *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* 28. Paris: Letouzey et Ané. 995-1001.

233 BOA, *MD*. Nr: 22, s. 20-21; *MD*. Nr: 28, s. 359; *MD*. Nr:35, s. 1018; *MD*. Nr. 36, s.38, 549; *MD*. Nr. 39, s. 5, 15, 27; *MD*. Nr. 40, s. 385.

234 *İstanbul kadı sicilleri Üsküdar mahkemesi 84 numaralı sicil (H.999-1000/ M.1590-1591).* / hazırlayan Rıfat Günalan; İstanbul: Türkiye Diyanet

Ağustos 1592 tarihli diğer bir hüccet ise İstanbul Patriği'nin devlete olan borcu sebebiyle Çengelköy'de bulunan bostanının 11.000 akçeye satılıp borcun tahsil edildiği ifade edilmektedir.[235] Patrik II. Yermiye'ye ait diğer bir belge oldukça önemli bir berat kaydıdır. Bu berat Gebze, Kadıköy, Kuzguncuk ve tevabiinde bulunan gayrimüslimlerin firar eden metropoliti Tenolidos'un yerine metropolit tayin edilen Timotyos'un tayin belgesidir. Bu belge Patrik II. Yermiye'nin mektubu üzerine yazılmıştır. Berat'ta Timotyos'un 16 Cemaziye'l-evvel 1000/29 Şubat 1592 tarihinde 6000 akçe pişkeşle metropolit tayin edildiği ve metropolit tayin olanların görevlerinin sorumluluk alanındaki papaz ve keşişlerin metropolitlikle ilgili işlerde kendisine müracaat etmeleri, sözünden çıkmamaları, yetki alanı içerisindeki kilise, bağ, mahalle, çiftlik, manastır, panayır, değirmenler ve ayazmalar gibi kiliseye vakıf olan arazileri diğer metropolitler nasıl tasarruf etmişse bunun da aynı şekilde tasarruf edeceği, bir papaz veya keşiş öldüğünde ne vasiyet ettiyse bu vasiyete uyulması, gayrimüslimlerin zorla Müslüman yapılmaması, ölen papaz, keşiş veya kalugaryanın beş bin akçeden fazla olan terekelerinin mevkufatçılar tarafından miri için zapt edilmesi, bu miktardan az olanları metropolitin patrik için zapt etmesi, rahibelerin metropolitin izni olmadan gayriüslimlerle evlenmelerinin uygun olmadığı, papaz ve keşişlerin azil ve nasplarının metropolit tarafından yapılacağı dışarıdan müdahale edilmemesi, kocasından kaçan veya gayrimüslim birinin boşanma ve evlenmelerinde tek yetkili kişinin metropolit olduğu açıkça ifade edilmektedir.[236]

Sonuç

16. yüzyılda gayrimüslim toplumların dinî liderlerinin seçimi, tayini, azilleri, kilise ve manastırların işleyişi, kilise vakıf arazilerinin işletilmesi, devlet ile kilise arasındaki ilişkiler Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 16. yüzyıl maliye ahkâm defterleri, nizamnameler, hatt-ı hümayunlar ve şeriye sicillerinin ışığı altında değerlendirilmiştir.

Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010. s. 61b-4, hüküm no: 650.

235 *Üsküdar Şeriyye Sicili*, no: 84, s. 65a-2, hüküm no: 686.

236 *Üsküdar Şeriyye Sicili*, no: 84, s. 96a-2, hüküm no: 1019.

Değerlendirme neticesinde özellikle 16. yüzyıl maliye ahkâm defterlerinde Rum milletinin dinî lideri konumundaki patriklerin tayinlerinin merkezden bir beratla yapıldığı görülmekte olup beratlarında görev ve sorumluluklarının neler olduğu açıkça ifade edilmektedir. Patrikler, görevlerini kayd-ı hayat boyunca yaparlar. Ancak bu durum Rum reayanın şikâyeti olmadıkça ve devlete ihanet etmedikçe devam eder. Patrik tayinlerinde Sinod meclisinin de önemli bir rolü bulunmakta olduğu bu meclisin bir rahibi patrik olarak seçmesiyle sürecin başladığı, devletin bu konuda fazla bir dahlinin olmadığı göz ardı edilmemelidir. İstanbul Rum Patriğinin statü olarak diğer patriklerin üstünde olmasını, Fatih'in ilk patriği tayin süreci ve hazırlanan nizamnamesinden anlamaktayız. Bu nizamnameler ve tayin belgeleri patriklerin devlet memurluğu statüsü hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Patriklerin liderleri oldukları gayrimüslimlerden kendi örf ve adetlerine göre topladıkları vergiler, vergilerin toplanma usulleri ve miktarı, Hazine-i Âmireye teslimi ve devletle olan ilişkileri de birinci el kaynakların incelenmesi sonucu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Aynı cemaatin diğer dinî liderlerinin tayinleri (metropolit, piskopos, papaz, keşiş, gomonos gibi) ve görevlerinin teftişi konusunda patriklerin yetkili olduklarını yine belgelerdeki ayrıntılarda görmekteyiz. Ayrıca bu din adamlarının yaptıkları görevler, reaya ile ilişkileri, görev yaptıkları kilise ve manastırların yönetimi, inşası ve tamiri, ölümleri halinde bıraktıkları muhallefatlarına dair bilgiler de adı geçen defterlerde önemli bir yekûn tutmaktadır.

Kiliselere vakfedilen araziler, dükkânlar, emlakler, değirmenler vs.nin kullanım şekilleri, arazilerden elde edilen ürünlerin satışı, vergisi gibi işlemler de 16. yüzyıl belgelerinde işlenmiştir. Ayrıca bu arazilere müdahale etmek isteyen devlet görevlilerinin (kadı, subaşı, emin, mültezim vs.) men edilmesine dair önemli miktarda kaydın bulunduğu değerlendirilmiştir.

16. yüzyılın ilk çeyreğinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından İstanbul Rum Patriği tayin edilen Patrik I. Yermiye'ye ait yine 16. yüzyıl Maliye ahkâm defterinde önemli miktarda belge bulunmaktadır. Bu belgeler genel itibarıyla, Yermiye'nin tayin beratı, görevleri, kilise ve manastır görevlilerini nasıl tayin ve azlettiği, topladığı vergi gelirleri, vergileri toplama şekli, devlete ödediği yıllık pişkeşler ile kiliselerin vakıf arazilerinin yönetimine dairdir. Ayrı bir

başlık olarak ele alınan daha çok 84 numaralı Üsküdar Şeriye Sicili'nde rastlanan ve 16. yüzyılın son patriklerinden, Patrik II. Yermiye'ye ait belge ve hüccetler de patriklerin görev ve sorumluluklarının açıklanması açısından oldukça önemli bilgiler içerdiği görülmektedir. Bu belgeler, patriklerin hayat hikâyeleri hakkında da detaylı bilgiler içermektedir.

Sonuç olarak merkezî devlet tarafından tayin edilen patriklerin de kendi iç meselelerinin çözüm yeri olarak devleti görmesi devletin otoritesini kabul etmeleri açısından oldukça önemlidir. Devlet patrik tayini ile hem Rum Ortodoks reayaya verdiği önemi ifade etmiş, hem de onların örf, adet ve dinî ihtiyaçlarını garanti altına almıştır. Ayrıca patrik, metropolit, papaz vs.den şikâyeti olan reaya da bu konuda merkezi devlete başvurmaktan imtina etmedikleri görülmektedir. Gayrimüslim reaya devlet nezdinde hakkını savunmuş olup devletin diğer görevlileri tarafından yapılan / yapılacak olan adaletsizlikler yine devlet eliyle önlenmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

BOA, *A.DVN.ŞKT.* Nr: 979.

BOA, *İE.DH.* Nr: 20.

BOA, *KK*, Nr: 61, 62, 63, 67.

BOA, *MAD*, Nr: 233, 2775, 7534, 19322.

BOA, *MD.* Nr: 22, 28, 35, 36, 39, 40.

2. Yayınlar

Ahıskalı, Recep, "Tahvil", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, Cilt 39; s. 441.

Ahmed Refik: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", *TTEM*, nr.8/85, 1341, s. 79.

Ahmed Refik*:* "Türkiye'de Katolik Propagandası", *TTEM*, nr.5/82, 1340, s. 258.

Aubert, R. "Jérémie II". *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* 28. Paris: Letouzey et Ané. 995-1001. 2003.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 3. bsk. İstanbul, Başbakanlık Basımevi 2010.

Demirci, Kürşat "Ortodoksluk", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, Cilt 33, s. 409-414.

Gayrımüslim Cemaat Defteri, Nr:3, s.81-82, t. 1263.

Günalan, Rıfat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, İstanbul, Kayıhan, 2009.

Hacısalihoğlu, Mehmet, "Sırbistan", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), *İSAM*, 2009, Cilt 37, s. 122.

İstanbul kadı sicilleri Üsküdar mahkemesi 84 numaralı sicil (H.999-1000/ M.1590-1591). / hazırlayan Rıfat Günalan; İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.

Karaca, M. Zafer, *"Fetihten Sonra* İstanbul *ve Rum Toplumu",* Tarih ve Toplum, 18, Sayı 104, Ağustos 1992, s. 80.

Maxim, Mihai, *L'empire Ottoman Au Nord du Danube et l'autonomie des Principautes Roumanines au XVIe siecle,* İstanbul, Les Editions Isıs, 1999, p. 86-87.

Papademetriou, Anastasios G., *Ottoman Tax Farming and the Greek Orthodox Patriarchate: An Examination of State and Church in Ottoman Society (15-16th Century)*, US, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, 2001, s.11-12.

Tuğlacı, Pars *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri,* İstanbul, 1984.

19. YÜZYILDA RUSYA'NIN BALKANLAR'DA UYGULADIĞI DİNÎ POLİTİKALAR VE ATHOS DAĞI'NDAKİ (AYNAROZ) FAALİYETLERİ

Russia's Religious Policies Practiced In the Balkans In The 19th Century

Prof. Dr. Ahmet AKSIN*, Öğr. Gör. Arzu AYTEKİN**

Özet

1789 Fransız Devrimi'nin doğrudan sonucu olan liberal ve milliyetçi düşünceler, Napolyon'un öteki Avrupa devletleri ile savaşları ve işgalleri ile hemen hemen tüm Avrupa'ya taşınmıştır. O kadar ki, bu düşüncelerden etkilenmeyen hiçbir Avrupa devleti kalmamıştır. 19. yüzyılı önceki yüzyıllardan ayıran temel öğelerden biri milliyetçiliktir. 19. yüzyıla kadar Avrupa, feodal bir temel üzerinde bir araya gelmiş birçok siyasal birimden oluşmaktaydı. 19. yüzyıl ise bu küçük siyasi birimleri bir araya getirmekte ve büyük imparatorluklar içinde yaşayan ulusların bağımsızlıklarını sağlamakta, endüstrileşme ve liberalizmin yanında önemli bir payı olan milliyetçilik akımı kendini güçlü bir şekilde duyurmuştur.

Özellikle Rusya'nın Balkanlar'da yürüttüğü yayılmacı temelli politika, 1840'lardan itibaren tamamen Osmanlı'yı parçalama ve yıkmaya yönelik bir hâle dönüşmüştür. Rusya'nın Osmanlı'ya yönelik uyguladığı bu yıkıcı politikanın en önemli unsurlarından birisi ise Balkanlar'daki Ortodoks Hıristiyanlar üzerinde mezhebi bir politika takip etmesidir. Osmanlı aleyhine bağımsızlık isteklerinin körüklenmesi suretiyle kışkırtılması Rusya'nın Ortodoks halkların himayesi davası adı altında yürüttüğü bu yıkıcı politika Osmanlı'nın son dönemine kadar devam edecektir

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Osmanlı Devleti, Rusya, Ortodoks, Athos Dağı, Aynaroz

* (Prof. Dr.); Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ-Türkiye; e-mail: aksin23@hotmail.com

** (Öğr. Gör.); Tunceli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Tunceli-Türkiye; e-mail: arzu_aytekin@hotmail.com

Abstract

The liberal and nationalist ideas, direct result of the 1789 French Revolution, as a result of Nepoleon's wars with the other European states and occupations almost all moved to Europe. So that, affected by these ideas will not be wrong to say that no European state did not stay. One of the basic elements separating to the nineteenth century from the other centuries is nationalism. By the nineteenth century, Europe was consisted by many political units which had come together on a feudal fundamental. In the nineteenth century, these political minor units came together, the nations living in the large empires obtained their independence and the current of nationalism which had a significant share besides industrialization and liberalism announced itself strongly.

Especially Russia's expansionist policy conducted in Balkans began to spread These activities since 1840s has evolved into becoming fragmentation and to destroy to Ottoman. One of the most importance elements of this destructive policy implemented by Russia for Ottoman, that he wanted to take over the and followed a sectarian policy Orthodox Christians in the Balkans.

Key Words: Balkans, Ottoman Empire, Russian, Orthodox, Athos Mountain

1. Rusya'nın Balkan Politikası

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren kuzey ve batı istikametinde genişlemesi, imparatorluk hâlini almış olan Rus gücüyle karşılaşmakta gecikmemişti. Bu karşılaşma kuzey ve batı istikametinde olduğu kadar, doğu ve kuzey doğu yönünde de cepheleşmeye dönüşmüştür. Osmanlı'nın hem kuzey hem de batı yönünde ilerleme stratejisiyle, Rusların batı ve güney yönünde ilerleme stratejisinin bu iki gücün çatışmasına dönüşmemesi mümkün değildi. Özellikle İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethiyle Ruslar, Ortodoksluğun merkezi olmak iddiasıyla Üçüncü Roma misyonunu üstlenmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nin artık başkenti hâline gelen İstanbul'un Ortodoksluk merkezi olması durumuyla, Rusların Osmanlı karşısında Ortodoksluğun evrensel merkezi olma

iddiası durumu, bu iki devlet arasındaki rekabetin sadece askerî ve siyasi alanlar ile sınırlı kalmayacağını göstermiştir.[237]

Nitekim İstanbul'un Türklerin eline geçmesiyle birlikte Ortodoks dünya için bütün jeopolitik tablo keskin bir şekilde değişmiştir. İstanbul Patriği Ortodoks dünyanın lideri olarak kalsa bile yapının intizamı bozulmuştur. Ortodoks doktrinindeki teoloji ve siyaset karışıklıkları, Rusya'yı 15. yüzyılda izlediği "Moskova III. Roma'dır." teorisiyle bağlı olan bir yola mecbur etmişti. Rusya'da patrikliğin kurulması ve Moskova'nın "III. Roma" olarak ilan edilmesi böyle bir ortamın ürünü olmalıdır. Rusya'nın gerek teolojik gerekse jeopolitik düzeyde Bizans'ın halefi olarak kendini görmesi İstanbul'un bütün jeopolitik problematiğini de devralması sonucunu doğurmuştu. Bu hususta bütün tarihi sorumluluk Rus çarları, Rus Kilisesi ve Rus Halkı üzerine düşmüştü.[238]

İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra bu sorumluluğun Moskova'ya geçmesi durumu tüm gidişatı özel bir eskatolojik[239] dramatizme büründürdü ki, bu husus son beş yüz yılda Rusların psikolojisine yansımakla kalmamış, Rus Devleti ve Rus Kilisesinin jeopolitik yönelişinde de kendini belli etmiştir. Ancak bu durumda da yeni bir problem alanı doğmaktaydı. Rusya sınırları dışındaki Ortodoks dünyası ile ilişkiler ve İstanbul Patriğinin Moskova Patriğine göre statüsü nasıl olmalıydı? Bununla birlikte Rusya'nın dışındaki bütün Ortodoks âlemini Fener Rum Patrikhanesinin kontrolünde görmek de pek doğru değildir. Bu âlemin içerisinde olup, teolojik ve eskatolojik üstünlüğü Ortodoks Rusluğa teslim etmeyi peşinen kabul etmiş bir Fener Patrikhanesine karşıt bir hâlet-i ruhiye bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde bilhassa Sırplar, Arnavutlar, Romenler ve Bulgarlar sayılabilirdi. Bu guruplar içerisinde Rus severlik ve Fenerli jeopolitik temayüller ananevi olarak rekabet hâlindeydiler. Bu durumun zirve noktası, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan Ortodoks halkların 19. yüzyılda millî ve siyasi

[237] Aleksandr Dugin; Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım, Çev. Vügar İmanov İstanbul, 2004, s. V-VI.
[238] Dugin, *a.g.e.*, s. 219.
[239] Eskatoloji teoloji (dinbilim) ve felsefenin bir bölümüdür. İnsanlığın nihai kaderi veya dünya tarihinin sonuçlandıran olaylar, daha kaba bir tabirle "dünyanın sonu" ile ilgilenir. Birçok din, öğreti veya kültte dünyanın sonu, gelecekte olacak bir olay olarak kutsal metin, mitte belirtilir.

bağımsızlıklarını yeniden elde etmek amacıyla başvurdukları girişimler zamanında tüm belirtileri ile kendini gösterecekti.[240]

1774 Küçük Kaynarca anlaşması ile Osmanlı Ortodoks tebasının hamisi rolünü üzerine aldığını iddia eden Rusya bunu her fırsatta Osmanlı Devleti nezdinde dile getirmeye başlamıştı.[241] Rusya'nın buradaki amacı bu hamilik iddiasını bir baskı unsuru olarak kullanmak istemesiydi. Artık Rusya, bu anlaşmadan sonra mevcut Osmanlı siyasi yapısını sarsan ve uzun vadede bağımsızlık amacı taşıyan iç isyanların en büyük tahrikçisi olmuştu. Rusya bir taraftan Osmanlılara karşı yaptığı savaşlar sonucunda hem toprak kazanmakta hem de Osmanlı Ortodoks azınlığının hamisi kesilerek onları ayaklandırmak suretiyle kaleyi içten fethetmek politikası gütmekteydi.[242]

Çariçe II. Katerina'nın girişimi ile Avusturya-Macaristan İmparatoru II. Josef ile yaptığı 1789 tarihli İstanbul Anlaşması'na göre Osmanlılar Avrupa'dan çıkarılacak, Katerina, oğlu Konstantin için İstanbul'u Ortodoksluğa geri kazandıracak ve orada bir Grek İmparatorluğu kurularak Bizans İmparatorluğu tamamen müstakil devlet olarak yeniden ihya edilecekti.[243] Kırım'ın Karson bölgesinde yapılan anlaşma esnasında II. Katerina Josef'i "İstanbul Yolu" yazan zafer takları altından geçirmiştir. Ancak asıl amaç yine uydu Grek Devleti aracılığı ile İstanbul Boğazı'na sahip olarak Akdeniz'e inmek ve bir Akdeniz devleti olmaktı.[244] Proje gerek 1789 Fransız İhtilali'nin etkisi gerekse Hindistan yolu tehlikeye gireceği için İngiltere'nin sert tepkisi sonucu terk edilmiştir.[245]

XIX. yüzyılda Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımının etkileri Balkanlar'da filizlenmeye başlamış; Rusların tahrik ve

---

240 Dugin, *a.g.e.*, s. 221.
241 Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Anlaşması*, Ankara 2006, s. 112-132.
242 Gülsoy, Ufuk; "*1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya göçürülen Reaya*", Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1993, s. 13.
243 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, İstanbul 2006, s. 85.
244 Emrehun Yalçın, Atatürk *Türkiyesinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, Ankara 2008, s. 258.
245 Süleyman Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar*, İstanbul 1985, s. 19.

kışkırtmalarıyla Balkan ulusları arka arkaya ayaklanmışlardı. Yunanlılar Slav asıllı değildi ancak Rusya onlarla dinî bir bağ kurarak etki alanına almıştı. Aralarında herhangi bir etnik bağ olmamasına rağmen her ikisi de Ortodoks idi ve Rusya kendisini Ortodoks dünyasının merkezi olarak görüyordu.

Rusya'nın Yunanlıların koruyuculuğunu üstelenmeleri, XIII. yüzyılda yaşanan bir gelişmeye bağlıydı. XIII. yüzyılda İstanbul Fener Rum Patrikliğine bağlı olan Rus Patriği bağımsızlığını ilan ederek Kiev Patrikliğini kurmuştur. Rus Çarı Petro 1721'de bu Patrikliği kaldırdı ve onun yerini bir Sinod Meclisi yönetimi aldı ve böylece ruhani yönetim Çarların eline geçti. İste o zamandan itibaren Rus Çarları, Rus diyanet işlerinin başkanları, yani aynı zamanda Rusya'nın papaları oldular. Rus Çarlığı'nın İstanbul'a sahip olmak amacı da bu ruhani hükûmet dolayısıyla ortaya çıkmıştı. Rus Çarları sürekli olarak Rumların koruyucusu olduklarını bu nedenle ilan ediyorlardı.[246]

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Balkan uluslarının Ortodoksluklarını bahane ederek koruyuculuğuna soyunup, kendinden yana devletçikler oluşturarak Akdeniz'e inmeyi hedefleyen Rusya, her defasında bir bahane ile Osmanlı'ya savaş açmış ve her savaş sonunda imzalanan antlaşmalarla Balkan uluslarına imtiyaz, özerklik ve bağımsızlık yolunu açmıştı.

1806-1812 savaşı sonrasında imzalanan 1812 Bükreş Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın içinde bulunduğu zor durumdan dolayı, az bir toprak kaybıyla kurtulmuştu. Ne var ki Rusya'ya Besarabya ve Tuna'da geçiş hakkı vermekle Rusya karsısında gerilemişti. Rusya Osmanlı Avrupa'sında etkinliğini arttırmıştı. Ayrıca Osmanlı Devleti, savaş ile doğrudan ilgili olmayan Sırplara iç yönetimlerinde özerklik hakkı vermekle, onların siyasî varlığını tanımış oldu. Bu ise, Balkanlar'da ve geniş anlamda imparatorluk içerisinde başlamış bulunan milliyetçilik akımının gelişmesine neden oldu. Bu durum, özellikle Balkanlar'da yeni sorunların başlayacağının da habercisiydi.[247]

246 Ahmet Rasim, *Osmanlı İmparatorluğunun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri*, İstanbul 1987, s. 233.
247 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Ankara 1979, s. 67.

Rumları Rusların himayesi cesaretlendirmekteydi. Rusya 1821 Temmuz'unda Babıaliden Ortodoksların durumunun iyileştirilmesi hususunda kısa süre içerisinde cevap verilmesini istedi. Ancak elçi beklediği cevabı alamayınca Osmanlı Devleti'ni protesto ederek İstanbul'dan ayrıldı ve Çarın emri ile Odesa'da, Osmanlı tarafından idam edilen Patrik V. Gregorios anısına 29 Haziran 1821'de bir tören düzenledi.[248] Yunan millî siyaseti izlemeyi düstur edinen Patrikhane, Rusya ile ilişkilerini sıklaştırdığından dolayı Rus Çarı bazı sabık Rum Patriklerine taltif amaçlı nişanlar vermekteydi.

Ortodokslar ile yakından ilgilenen Rusya ve büyük devletlerin konsolosları Osmanlı tabiiyetindeki gayrimüslimlerin koruyuculuğu misyonunu da üstlenmişlerdi. Bu nedenle gayrimüslimler sıkıntılarını Babıali'ye değil konsoloslara bildiriyor ve durumu fırsat bilen devletler Osmanlı'nın iç işlerine rahatlıkla karışıyorlardı.[249] Diğer taraftan Yunan ayaklanmasının başarıya ulaşmasını, Rusya içerisindeki muhalif gruplar da istiyor ve destekliyordu. Onlara göre, eğer Yunan ayaklanması başarıya ulaşırsa kendi görüşleri de Rusya'da başarıya ulaşacaktı. Ayrıca kurulacak Yunan Çarlığı sayesinde diğer Balkan halkları da bir çatı altında toplanabilecek ve Osmanlılara karşı daha etkin siyaset izlenebilecekti.[250]

19. yüzyılla birlikte başlayan ve Rusya'nın da katkı sağladığı Mora İsyanı ve arkasından 1828 Rus harbi Osmanlı-Rus ilişkilerinin gerilmesine sebep olan en önemli olaylardı. Ayrıca bu gerilim hiç azalmayacak aksine daha da yükselecekti. Nitekim Yunan, Sırp, Bulgar, Rumen gibi birçok Ortodoks Osmanlı azınlığı Osmanlı'dan ayrılmak amacıyla kurtuluş hareketlerine giriştiler. Bu hareketlerde Ortodoksluk etkeni millî kurtuluş mücadelelerinin temel motiflerinden birini oluşturmaktaydı. Yeni Ortodoks devletlerin kurulması aynı zamanda Osmanlı'nın dağılması demek olacağından Rusya bu Ortodoks halkları devamlı desteklemekteydi. Bu destek bazen Os-

---

[248] Yalçın, *a.g.e.*, s. 15.

[249] Yalçın, *a.g.e.*, s23

[250] Hasan Demiroğlu, *Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878)*, İstanbul Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 69.

manlı'ya Ortodoksları himaye etmek maksadı için savaş tehdidine kadar varıyordu.[251]

1848'e gelindiğinde Avrupa'da yaşanan ihtilallerin etkileri Osmanlı Avrupasında da görülmeye başlandı. Özellikle Eflâk-Boğdan'da milliyetçi hareketler başlamış fakat başarıya ulaşamayan bu hareket, aynı zamanda Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulmasına da yol açmıştı. Bu da, Kırım Savaşı'nı hazırlayan nedenlerden biri oldu.

Kırım Harbi sonrasında yenilen ve 1856'da Paris Antlaşması'nı imzalayan Rusya, Osmanlı Devleti'ni tasfiye etmek arzusundan vazgeçmemişti. Ancak, bu antlaşmayı imzalayan büyük devletler, Osmanlı topraklarının bütünlüğünü korumayı taahhüt etmişlerdi. Bundan dolayı Rusya'nın askerî ve siyasi kozları elinden alınmıştı. Rusya'nın elinde sadece antlaşmanın dokuzuncu maddesine dayanmak suretiyle yürütebileceği Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan tebaanın hamiliği meselesini devam ettirme şansı kalmıştı.

Kırım Savaşı Yakın Doğu ve Rusya arasındaki ilişkilerde tabiri caizse bir dönüm noktası olmuştu. Zira Rusya Osmanlı ile yüz yıldan fazladır yaptığı savaşlarda hep galip iken bu kez ağır bir yenilgi almıştır. Bundan dolayı olsa gerek Yakın Doğu ve Balkanlar'daki Hıristiyanlar gittikçe diğer Avrupalı devletlere yaklaşmaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti tebaası olan Ortodoks azınlığın kurtarıcısı iddiasında olan Rusya ve Rus Çarı itibar kaybetmişti. Bunun için bu tarihten sonraki Rus diplomasisi bu itibarı kazanabilme üzerine yoğunlaşmıştır. Bu itibar kazanma politikası sürecinde en büyük rolü oynayan kişi de 1864-1877 yılları arasında Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği görevini yürüten Kont N. P. İgnatiev olmuştur.[252]

On dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar Ortodoks milletinin başı olarak kilise Osmanlı Devleti'nde göreceli bir bağımsızlığa sahipti. Rus hükûmeti ve kilisesi ile yüksek düzeydeki Ortodoks Rum ruhbanları arasındaki temaslar Babıali'nin de kontrolü dışın-

---

251 BOA., *Hatt-ı Hümayun*, Dos. 1008, Gömlek 42383 (29 Z. 1243- 12 Temmuz 1828); *HR: MKT.* Dosya 46, Gömlek 20 (2. Ş. 1268-22 Mayıs 1852).

252 Lora Gerd, *Russian Policy İn The Orthodox East, The Patriarchate İn Costantinople (1878-1914)* Berlin 2014, s. 1.

daydı. Bundan dolayı olsa gerek bu münasebet diğer Batılı devletler ve Osmanlılar tarafından hoş karşılanmamıştı. Islahatlar Fener Patrikhanesini ayrıcalıklı konumundan yoksun bırakmıştı. Bundan önce İstanbul patrikhanesinde ilk idari reform girişimi 1847'de yapılmıştı. Ama pek başarılı olunmamıştı. Ancak reform yönünde hareketlilik 1856 hatt-ı hümayunundan sonra başladı. Fener Rum Patrikhanesi ya da Ortodoks Rum azınlık artık Hıristiyan Osmanlı azınlıkları içerisindeki imtiyazlı statüsünü kaybetmişti. Bu konuda İstanbul'daki Rus elçisi A. P. Butenev şunları söylemiştir:

Yanlış ve kötü hazırlanmış bu belge Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan nüfusun gerçek durumlarıyla ilgilenmelerinden çok, doğuda Rusya'nın dinî ve siyasi etkisini istememelerinden dolayı Batılı güçlerce Türklere dikte edilerek ilan ettirilmiştir.[253]

Yukarıda değindiğimiz üzere Rusya Yakın Doğu ve Doğu sorununun çözümü için yeni bir politika geliştirmeye çalışmaktaydı. Kırım Savaşı'nın ardından önce panislavizm düşüncesini destekleme, 1877-1878 Türk-Rus savaşının ardından ise millî sömürge politikasını uygulamıştır. Rusya'da Slav ve Ortodoks birliğini sağlamak için dernekler kurulmuş sergiler bile açılmıştır.[254] 1880 ve 1890'larda Bizans ideolojisi Rus politikasına hâkim olmuş, bilim adamları ve gazeteciler, Bizans ile ilgili çalışmalar yapan bir okul tarafından desteklenmişti. On dokuzuncu yüzyılın sonunda neo-Bizansçılığı savunan teorisyenler Rusya'nın Ortodoks bir Çar ile tek büyük güç olduğunu iddia ettiler. Bu nedenle Doğu Avrupa, Balkanlar ve Yakın Doğu'yu içeren tüm Ortodoks dünyasına hükmetmeliydi. Bu, modern zamanların büyük güçlerinden birinin sömürgeci arzuları ile birleşen üçüncü Roma mesihçi düşüncesinin değişime uğramasıydı. Yirminci yüzyılın başına kadar bu ideolojide çatlaklar görülmeye başladı. Bir taraftan Yakın Doğu'ya acil müdahalede bulunulmasını isteyenlerin sesleri yükselirken, diğer taraftan Rusya'nın Uzak Doğu politikasına ilgi de başladı. Yakın Doğu'dan Uzak Doğu'ya doğru Rus politikasının odaklanması yönündeki değişikliğe oldukça muhalefet vardı. Japonya ile yaptığı savaş sonrası Rusya'nın yenilmesi bunun önemli bir stratejik hata olduğunu vurguluyordu. Rus Japon Savaşı ve 1905-1907 devriminden dolayı

253 Gerd, *a.g.e.*, s. 40.

254 Ahmet Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, TTK Yay., C. XII, Ankara 1990, s. 45.

Rusya'nın Balkanlar'daki faaliyetleri dondurulurken Rusya'nın bu bölgeden geri çekilmesine neden oldu.

2. **Rusya'nın Atos Dağı'ndaki (Aynaroz) Faaliyetleri**

Aynaroz adı, Grek dilindeki *Agion Oros* isminin değişmesiyle Türkçeye geçmiştir. Aynaroz'un İtalyan dilindeki karşılığı ise *Monte Santo*'dur. Hem *Monte Santo* hem de *Agion Oros* isimleri *Holy Mountain* (Kutsal Dağ) anlamını taşımaktadır. Aynaroz, Güneydoğu Avrupa'da, Yunanistan'ın Selânik şehri yakınlarındaki *Halkidiya Yarımadası'nda, Kassandra Parmakları* diye bilinen ve Ege Denizi'ne doğru uzanan üç dar ve uzun yarımadanın en doğuda olanına verilen isimdir.[255]

Kuzey Ege'de küçük bir yarımada üzerinde kurulu manastırlar topluluğunu barındıran Athos Dağı Hıristiyan inancında oldukça önemli bir yere sahiptir. XIX. yüzyıldan itibaren buradaki yabancı manastırlarda, milliyetçilik hareketleri ön plana çıkmaya başlamıştı. Önceleri on sekiz Yunan manastırı karşısında Sırplara ait Khilandari ve Bulgarlar'a ait Zografu Manastırı varken 1875'te Ruslar Pandeleimonos Manastırı'na hâkim olarak meclise girme hakkını almışlardı.[256]

Filistindeki Rus tesislerinin aksine Kutsal Athos Dağı üzerindeki Rus Manastır topluluğu devlet girişimlerinden ayrı uzun bir geçmişe sahiptir. Sıradan insanların manevi arzuları ile geldikleri Athos Dağı üzerindeki varlıkları, Rusya'nın idarecileri ve çarları tarafından hep desteklenmiştir. Athos Dağı'ndaki Rus faaliyetleri, Rus-Osmanlı-Balkan ilişkilerinde dinin, sürekli olarak baş aktör olduğunu göstermektedir.[257] 18. yy'da Vasilii Barskii adlı bir gezginin düşüncesine göre kutsal dağda sadece birkaç Rus papazı bulunmaktaydı. 1877-1878 Rus-Türk savaşının ardından Rus manastır topluluğu hızla büyüdü ve Rus halkı arasındaki ilgi de arttı. Kısa süre sonra kayalık yarımada üzerinde en zengin ve kalabalık cemaat oldular. Rusya Athos'da sadece dinî amaçlarla bulunmamakta aynı zamanda siyasi çıkarları içinde faaliyet göstermekteydi. Nitekim

255 Abidin Temizer, Kadınsız Şehir Aynaroz: Tarih, Mekân Ve Yaşam", *Studies of Ottoman Domain*, C. 2, S. 2, Şubat 2012, s. 2.
256 Semavi Eyice, "Aynaroz"*, TDVİA*, C. 4, s. 267.
257 Konstantin Nikolayeviç Leontyev, *Diplomatik Mektuplar,Notlar, Raporlar*, yay. haz. Mais Alizade, İstanbul 2009, s. 218.

Kasım 1872 tarihli St. Petersburg Merkez Komitesinin Selânik Konsolosuna gönderilen şifreli mesajda şöyle denilmekteydi:[258]

"Merkez komitesi Majestelerinin emri ile Athos Dağı'ndaki temsilciliğe bir düzenleme komitesi göndereceğini bildirmekten gurur duymaktadır.

Bu komitenin görevleri aşağıdadır.

-"Roussikon" adlı manastırda savaş cephane ve silahlarının saklandığı bir depo oluşturmak

- Makedonya, Trakya, Bulgaristan ve eski Sırbistan'a elçi göndererek kitap ve para dağıtmakla görevlendirmek, panislavizm amacına ulaşmak ve vatansever hareket için üye kaydetmek

- Hâlâ maliki oldukları Athos'un topraklarına ve bütün manastırlarına birkaç yıl süreyle Rumları mahrum etmek için hiçbir şekilde ihmalde bulunulmayacak. İstanbul'daki İmparatorluk elçiliğince kontrol edilecek işi yapacak olan örgütlü komitenin kullanımına toplam 50.000 ruble verilecek.

Komitenin yönetimi Athos'ta altı ay süreyle ikamet etmesi yasaklı olan Selânik'teki İmparatorluk konsolosuna verilecekti.

Komite başkanının çalışmaları sonuç vermiş, silahların depolandığı merkezden gelen paranın dağıtıldığı, gönüllülerin kayıtlarının yapıldığı bildirilmiştir.

Aynaroz'daki manastırlarda 1870'li yıllardan itibaren Rusların etkisi oldukça fazla hissedilmektedir. Mesela, Aynaroz'daki en büyük manastırlardan olan Agiu Panteleimonos manastırında çoğunlukla Rus keşişler ikamet etmekte olup manastırın başrahibi de Rus'tur. Söz konusu manastırda 400 Rus, 180 Rum ve 25 Bulgar yaşamaktadır. Ancak bunlar da çoğunluğu elinde bulunduran Rusların fikirleri doğrultusunda hareket etmektedirler. Bu hizmetlerinin karşılığını da almışlardır. Örneğin Agiu Panteleimonos Manastırı'nın şubelerini zapt etmekte Ruslara yardımcı olan manastırın Rum piskoposuna Ruslar tarafından Karyes'te bir saray inşa edilmiştir. Rum Piskopos, Aynaroz'da bulunan diğer manastırların Rum rahiplerini iğfal eğmek için Ruslar tarafından baskı unsuru olarak kullanılmıştır.[259]

258 Georges Gıacometti, *Russıa's Work In Turkey: A Revelatıon From The French "Les Responsabılıtes*", London 1877, s. 79-80.
259 Temizer, a.g.m., s. 10-11.

Rusların etkili oldukları bir diğer manastır ise Vatopedi Manastırı'dır. Ruslar bu manastırı bir rahipten satın almışlardır. Satın alındığı dönemde Vatopedi Manastırı'nda yalnızca yirmi beş otuz civarında Rus rahip iskân edilebiliyorken manastırın alımından sonra buradaki Rus rahip nüfusu birden artmıştır. Oysaki söz konusu manastır, buradaki Rus nüfusunun arttırılmaması şartı ile satılmıştı. Bu şarta riayet etmeyen Ruslar manastırdaki rahip nüfusunu hızlı bir şekilde arttırmışlardır. Aynaroz adasındaki Agiu Pavlu, Agiu Panteleimonos, Vatopedi, Pantokratoros, Kutlumusiu, Hilandariu ve Zografu manastırlarındaki Rus nüfusu bu dönemde iki bini aşmıştır.[260]

Rus rahipleri Yunan rahipler üzerinde etkili oldukları kadar Bulgar rahipler üzerinde de etkili olmuşlardır. Hilandariu ile Zografu adlı Bulgar manastırlarındaki rahipler de Ruslarla birlikte hareket ederek Rus rahiplerin politikasına tabii olmuşlardır.[261]

Berlin Kongresi'nin yarattığı hayal kırıklığına rağmen, Rusya Athos Dağı üzerinde Rum olmayan papazlara önemli diplomatik himaye sağlayan 62. madde üzerinde ısrar etti. Bu düğüm noktası Rus devletinin himayesi altında Osmanlı topraklarında bir Rus cemaatinin özerk varlığını garanti ediyordu. Athos Dağı'ndaki Rus cemaatinin manevi gelişimi bölgeye önemli sayıda akın etmeye başlayan Rus hacılar ve seyyahlar arasında hayranlık uyandırdı. 1886-1901 tarihlerinde Athos Dağı üzerinde yaşayan eski patrik III. Joachim Rus tesisleri ile Rumlarınki arasındaki farkı şöyle belirtiyordu: "*İtaatsizlik yaygın. Rum manastırları birbirleri ile kavgalı, inatla birbirlerine üstün gelmek için uğraşıyorlar. Rus cemaatlerinde düzen hâkim, herkes başrahibe itaat ediyor, benliklerini reddederek tevazu ile çalışıyorlar, sivillerin işlerine müdahale etmiyorlar.*"[262]

Balkanlar'da genel olarak olumsuz olan koşullar, milliyetçi duyguların yoğunluğu ve Slav karşıtı ön yargılar kutsal dağ üzerinde ki düşmanlığı daha da körüklüyordu. Atina hükûmeti Rus manastırlarına yönelik tedbirleri yeniden ele almış, 1883'te, ilahiyatçı ve tarihçi profesörler N. Damalas ve P. Pavlidis Atina'dan bölgeye gelmişlerdi. Bu iki bilim adamı Athos Dağı'ndaki Rumların durumunu

260 Temizer, a.g.m., s. 10.
261 Temizer, a.g.m., s. 10.
262 Gerd, *a.g.e.*, s. 85.

güçlendirmek adına birkaç öneri sundular. Bu öneriler içerisinde, Patriğin Rus diplomatik baskısına direnmesi ve özgür hareket etmesi, Rumların haklarını koruyacak papazları cesaretlendirmek için kutsal dağdaki Rumların eğitimini güçlendirmeyi ve papazların milliyetçi hislerini arttırmak için yılda en az bir kez Makedonya'daki Rum konsolosunun Athos Dağı'na gönderilmesi gibi hususlar vardı. Bunların dışında Rum profesörler, ayrıca yılda 4000 kadar hacı gönderen Ruslarla denge sağlamak için kutsal dağa gönderilecek hacıların örgütlenmesini de öneriyorlardı.[263]

Aslında Rumlar haksız da değillerdi. Osmanlı belgelerine yansıyan gelişmelere bakıldığında bu açıkça görülmektedir. Mesela Rusların hâkim olduğu manastırlara gizlice matbaalar kurulmuş ve bu matbaalarda Rusya'nın dinî ve siyasi çıkarlarına uygun fikirler içeren, el ilanları, afişler ve mektuplar basılıyordu. Osmanlı Devleti bu türden faaliyetleri sakıncalı gördüğünden, tespit ettiği anda makinelere el koyup yayın faaliyetlerini engellemekteydi.[264]

Anlaşılacağı üzere Rumlar Athos'taki Rus varlığından son derece rahatsızlardı. Bu rahatsızlık bazen Rum ve Rus papazlar arasında anlaşmazlıklara ve kavgalara dahi dönüşmekteydi.[265] 1887'de Athos Dağı'nı ziyaret eden Teselya Rum Konsolosu Dokos, Rum millî çıkarları açısından kutsal dağdaki durumu analiz eden bir rapor yazdı. Dokos raporunda Rus tehdidine özel dikkat çekti ve Athos Dağı'nın merkezindeki binaların kiralanmasının yasaklanmasını önerdi. Zira Dokos'a göre bölgedeki Rus papazlarının aklında şu düşünce vardı: "*askerî disiplinle örgütlenmeleri ve yurt dışındaki Rus siyasi merkezleri olarak hizmet vermeleri.*" Dokos ayrıca, Athos Dağı üzerinde bir Katolik manastırı yapılmasının muhtemel olmadığını düşündüğünü, ancak Teselya'daki Avusturya konsolosunun Morfanou olarak bilinen eski İtalyan manastırı Amalfitani ile ilgilenmesinden hareketle Ruslara karşı Avusturya Macaristan gibi büyük bir gücün desteğinin faydalı olabileceğini de belirtiyordu. Dokos'un raporunda dikkat çeken hususlardan biri de Ruslara karşı alınabile-

---

263 Gerd, *a.g.e.*, s. 86.
264 BOA; *ŞD*. Dosya 1294, Gömlek 2 (5 Ş. 1323) , *DH. MKT*., Dosya2119, Gömlek 104 (2 C. 1316) , *BEO*; dosya 1209, Gömlek 90675 (26 Ca 1316).
265 BOA, *HR.HMŞ.İŞO*., Dosya 172, Gömlek 62; BEO, Dosya 2603, Gömlek 195164; *İ.HUS*. Dosya,130, Gömlek 1323.

cek tedbirler arasında Katolik devletlerden yardımı hariç tutmamasıdır.[266]

Athos Dağı'nda Rum papaz ve hacılarının artan sayısı Rus hükûmetinin durumu kontrol etmesi için bir temsilci atamasını gerektirecektir. 1889'a kadar Başrahip Makarii bu rolü üstlendi. Ölümünün ardından hacı kafilelerini denetleyecek bir görevlinin atanması ile ilgili problem tekrar ortaya çıktı. St.Petersburg'daki hükûmet görevlileri buraya dinî bir temsilci gönderilmesini veya Athos'ta bir konsolosluk açılmasını desteklemediler Bu husus, Rus hükûmetinin Athos Dağı ile ilgili açık bir politikasının olmadığını göstermektedir. İstanbul'daki Rus elçiliği Athos'la ilgili Rus dışişleri bakanlığına pek çok soru gönderdi, fakat kesin bir cevap alamadı. Diplomatların çoğu Rusya'nın Athos Dağı'na daha fazla yatırım yapmasına karşıydı, çünkü Rusya'ya dönük maddi ve manevi faydası onlara göre çok azdı.[267]

Yirminci yüzyılın başında Athos Dağı ile ilgili Rusya'yı meşgul eden konular değişmemişti. Rusya Athos Dağı'na sadece ruhban göndermiyor, âdeta askerî yığınak da yapıyordu. Nitekim Osmanlı belgelerine yansıyan gelişmelere göre emekli Rus subaylar gelip buraya yerleşmekte,[268] bunların dışında Rus sarayındaki görevliler, veliahtlar gibi üst düzey yöneticiler[269] de sık sık bölgeyi ziyaret etmekteydiler. Kutsal dağda Rus yayılmacılığı ile ilgili konular ve nihai olarak Rusların kontrolüne geçişi Teselya'daki Bulgar ajanı Atanas Shopov'un raporunda yansımaktadır.

"Athos Dağı yarımadasının çevresinde manastırdan manastıra yaptığım seyahatte kendimi Rusya'da seyahat ediyor zannettim. Sürekli olarak rıhtımlarda, manastırlarda, hücrelerde, kazanın merkezinde, ormanlarda ve yol üzerinde hem papaz hem de sivil Ruslarla karşılaşılıyor. Sayıları günden güne artıyor… Beş veya altı yıl içerisinde Rusların sayısı iki veya üç katına çıkacaktır. Birkaç yıl içerisinde sadece Rusların Kutsal Dağın tamamının

---

[266] Gerd, *a.g.e.,* s. 86.
[267] Gerd, *a.g.e.,* s. 87.
[268] BOA; *DH.MKT*, Dosya No: 1768, Gömlek No: 16, (22.S 1308-) *Y.A.HUS*. Dosya No: 239, Gömlek No: 85, (24.S .1308).
[269] BOA; *Y.A. HUS*., Dosya No: 240 Gömlek No: 87, (24.Ra.1308- 7 Kasım 1890) ; *Y.PRK.UM*, Dosya No:17,Gömlek No: 128, (25.Z.1307- 12 Ağustos 1890).

sakinleri olacağından kimsenin şüphesi olmasın. Ruslar fakat aynı zamanda Rumlar ve Bulgarlar Athos Dağı yarımadasının siyasi olarak da Ruslar tarafından yönetileceğini düşünmektedir. Uzun süreden beri ekonomik olarak Rusların ellerindedir. Varlıklı bütün Rum manastırları gelirlerin elde edilmesini ve dağıtımını kontrol eden Ruslardan almaktadırlar.[270]

Öte taraftan Sırp hükûmeti Rus etkisini kıracak tedbirler almaktaydı. Bu amaçla Hilandar Manastırındaki Sırp varlığını güçlendirdi. 1900'de Belgrat manastırının borçlarını ödedi ve yıllık toplam 1000 Osmanlı lirası vermeyi önerdi. Sonunda Rusya manastırı ele geçirme amacını terk etmemesine rağmen, Rus konsolosu bu yıllarda Makedonya'da Rus hükûmetinin genel siyasetini muhafaza eden Rus mevcudiyetini arttırmaktan ziyade Hilandar'daki Sırpları desteklemeye yani Bulgarlara karşı Sırpları desteklemeye karar verdi. Böylelikle Ruslar Hilandar'daki birkaç hücreye yerleştiler, St. John Chrysostom hücresi en büyüklerden biriydi. 1902'de hücrenin başpapazı ve Rashka ve Prizren'in Sırp metropolitanı arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre metropolitan tarihsel açıdan Sırpların olup birkaç yıldan beri Rusların kontrolünde olan Dechani Manastırı üzerinde yetki sahibi olacaktı. Karşılığında Ruslar manastır düzenini sağlayacak, binaları restore edecek ve Arnavut eşkıyaların saldırılarından manastırları koruyacaktı. Bu önlem Sırp dinî yetkilileri için manastırı kurtarmanın tek yolu olurken, Ruslar için ise Balkanlar'da yeni bir Rus manastırı kurmak için bir fırsattı.[271] Rus başpapazı St. John Chrysostom hücresinin bir uzantısı olarak papazların sayısında ve binalarda sınırlamaya gidilmeksizin Dechani manastırını düzenlemek istedi. Sonraki günlerde yaklaşık yirmi Rus papaz Dechani de yerleşti. Rusların Manastırı ele geçirme çabaları Osmanlı Devleti'nin gözünden kaçmamıştı. Ancak gelişmelerden kaygı duymasına rağmen yapacağı pek bir şey de yoktu.[272] Öte taraftan Osmanlı Devleti, Rusların Manastırlara yerleştirdiği ruhbanların çoğunun, papaz kılığına bürünmüş eski Rus askerlerinden oluştuğunu ve mühimmat nakletmek suretiyle bölgeyi tahkim etti-

[270] Gerd, *a.g.e.,* s. 89.
[271] Gerd, *a.g.e.,* s. 90.
[272] BOA; *Y. MTV.*, Dosya 247, Gömlek 85 (10 R 1321- 6 Temmuz 1903).

ğini de bilmesine rağmen herhangi bir yaptırım uygulayamamaktaydı.[273]

Balkan savaşları ile Athos Dağı'nda yeni bir dönem başladı. Kasım 1912'de Rumlar Athos'u ilhak ettiler. Athos'un statüsü 1912-1913 Londra Konferansı'nda uluslararası tartışma konusu oldu. Rusya, altı Ortodoks devletin (Rusya, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Karadağ ve Bulgaristan) himayesi altında Athos'un uluslararası hâle getirilmesinde ısrar etti. Rusların bu ısrarının arkasında Rumları etkisiz hâle getirmek planı vardı. Nitekim Yunanlılar Athos'ta hâkimiyeti sağlamışlardı ama tüm ihtilaflı konular Rumların değil Rusların lehinde çözülmüştü. Zira kutsal dağ üzerinde Ortodoks devletlerin uluslararası kontrolü demek, Rus hâkimiyetini sağlamak olacaktı.

Rus diplomatlar yetki sahibi olmakla ilgili birkaç seçenek geliştirdiler. Teselya Konsolosu Alexei Beliaev Athos'un yönetim merkezi Karea'ya altı Ortodoks devletin bir temsilci atamasını önerdi. Temsilciler başkan olarak Rus temsilcisinin seçildiği resmî bir konseyi oluşturacaklardı. Konsey uluslararası ilişkilerinde Athos'un tek temsilcisi olacaktı. Beliaev'in planına göre Athos'un manastır nüfusu resmî olarak Rus dışişleri bakanlığına bağlı olacaktı. İstanbul patrikhanesinin manevi yetkisi ve iç işlerinde Athos'un özerkliği önceki gibi kalacaktı.[274]

İstanbul Rus elçiliğinde dinî meseleler danışmanı B. S. Serafimov'un önerisi çarlığın himaye etmesi önerisini daha da ileri götürüyordu. Serafimov Rusya'ya ait olmayan manastırlar Rusya'daki emlaklerinden elde edilen gelirlerden veya burada toplanan paradan dolayı ayakta kaldıkları için Rusya'nın yardımı olmaksızın yakında ekonomik açıdan çok kötü duruma düşeceklerini belirtti. Serafimov 1909-1911 yılları arası Athos Dağı'nda çiftliklerde oturanlar dikkate alınmaksızın 4250 Rus papazının olduğunu belirtti ve Athos'taki Rus etkisinin arttırılmasını savundu. "*Siyasal olayların değişmesi ile mevcut durumunda değişeceği ümit edilebilir. Zamanı geldiğinde St. Painteleimon Manastırında olduğu gibi 17 Rum manastırının çoğu Rusya'ya ait olacak ve o zaman papazlarımız kendilerini daha iyi koşullarda bulacaklar.*"

---

273 BOA*; BEO.*, Dosya 461, Gömlek 34575, (22. S. 1312- 25. Ağustos 1894).
274 Gerd, *a.g.e.,* s. 92-93.

diye yazdı. Rusya'nın kendisi papazlara eski kurallara göre iç işlerinde özerk yönetim fırsatı veren Athos'un bütün meseleleri ile kendisi uğraşacaktı. Diğer beş Ortodoks devletin temsilcileri konsolos olarak görev yapmak üzere temsilcilerini göndereceklerdi. Bu önerinin aceleyle yazıldığı ve siyasi romantizmden ayrılmadığı görülebilir.

İstanbul Rus elçiliğinde hukuk danışmanı A. N. Mandalshtam konunun hukuki yanını vurguladı. Altı Ortodoks devletin himayesi altında tarafsız bir bölge oluşturulmasını veya altı devletin temsilcilerinin yönettiği tarafsız bir bölge oluşturulmasını önerdi.

Tarafsız bölgenin oluşumu Rusya açısından tercih edilebilirdi, çünkü bu Rus isteklerini uygulama imkânı verecekti. Ruslarla Rumlar, Rumlarla Bulgarlar ve Rumlarla Gürcüler arasındaki milliyetçi gerilimler genel olarak bu yıllarda Balkanlar'daki Rum-Slav gerilimini yansıtmaktaydı. İkinci Balkan savaşı ve Bulgar yenilgisi Athos'taki durumu daha belirgin hâle getirdi. Athos'taki papazlar Rusya'nın uluslararasılaştırmak ve mülkiyet egemenliği ile ilgili planlarını öğrendiklerinde, Atina hükûmetine ve Rum Krallığı ile Athos'u birleştirmek için Londra Konferansı'na temsilci gönderdiler. Aynı zamanda Rus papazlar Rusya ve Balkan devletlerinin himayesi altında Athos'un tarafsızlaştırılmasını isteyerek Londra Konferansı'na başka bir dilekçe gönderdiler. Dilekçelerinde her 250-300 papaz için merkez konseyine bir temsilci gönderilmesini, hukuki ve cezai meselelerin manevi meselelerden ayrılmasını, gayrimenkul mülkiyetleri üzerindeki sahiplikle ilgili mevcut kuralların iptal edilmesi, bu mülkiyetlerin kira sürelerinin dolmasının ardından Rum sahiplerine geri verilmesindense Rusların ellerinde kalmasını istediler.[275]

Athos Dağı'nın uluslararası statüsü problemi Londra Konferansı'ndaki tartışmalarda çözülemedi. 17 Mayıs 1913 tarihli Londra Anlaşması kutsal dağla ilgili karar verilmesini erteledi. Temmuz-Ağustos 1913'te büyük güçlerin elçileri Balkan Savaşları'nın sonuçlarını tartışmak üzere Londra'da toplandılar. Kutsal dağın statüsü de tartışılan konular arasındaydı. Avusturya-Macaristan temsilcisi Athos'un tarafsızlaştırılması için yapılan Rus önerilerine şiddetle karşı çıktılar, 26 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Anlaşması da proble-

[275] Gerd, *a.g.e.,* s. 93.

mi çözemedi. İkinci Balkan savaşı ve Bulgar yenilgisi Rusya'nın himayesi altında Slav devletlerinin veya Ortodoks devletlerin birleşmesi ümidini yok etti. Bulgarların dinî bölünmesi Athos üzerinde bu ortak himayeyi sağlayamadı.[276]

1877-1878 Rus-Türk Savaşının sonu ile Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasında ki dönem Rusya'nın Athos'taki altın çağıydı. Ekümenik Patrikhane ve Rum manastırlarından gelen muhalefete rağmen Rus halkının Athos Dağı'nda olma arzusu Rus manastır nüfusunun yıldan yıla artışında güçlü bir etkendi. Yüzyılın başındaki zorlayıcı siyasal durumla Rus hükûmeti Balkanlar'da aktif adımlar atamadı. Statükoyu devam ettirdi. Güç dengesinin kırılması ve askerî çatışmanın başlaması korkusu her fırsatta bu konu içerisinde yer almamayı tercih eden Rus dışişleri bakanlığı açısından oldukça pasif bir tutuma yol açtı. Bazen diplomatların rasyonel önerileri bile kutsal sinoddan ilgi görmedi. Acilen çözülmesi gereken pek çok konu bürokrasiye takıldı. Böylelikle Rusya'nın Athos'taki etkinliği de günden güne azalmış oluyordu. Nitekim 1913'ten 1917'ye kadar Athos'daki Rus nüfusu 4100'den 2460'a düşecekti.

Sonuç

İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethedilip Bizans Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte, Rus Çarlığı kendisini Ortodoks Dünyasının hamisi olarak görmeye başlamıştı. Rusya, Balkanlar'da ve özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı geliştirdiği ve yürüttüğü bütün askerî ve siyasi stratejiyi hep bu esas üzerine kurmuştu. Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerine girmesiyle bu politikalar Rusya'ya büyük avantajlar sağlamıştı. Sırpların bağımsızlığına giden yolda Rusya'nın desteği noktasında, Ortodoks ve Slav birliğinin ne kadar etkili olduğu aşikârdır. Aynı şekilde Bulgar milletinin doğmasında ve bağımsızlığında da aynı durum söz konusudur.

Uyguladığı Ortodoks politikaların Rusya açısından ne kadar büyük bir avantaj sağladığını anlayan Rusya bu kez Hıristiyanlığın kutsal merkezlerinden biri olan Athos Dağı'na da müdahale etmiş ve buraya 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Rus din adamlarını göndermek suretiyle yerleşmiştir. Athos Dağı'na yerleşen bu Rus

[276] Gerd, *a.g.e.*, s. 94.

din adamları dinî faaliyet kisvesi altında para yardımları toplamakta, Osmanlı Devleti aleyhine basım ve yayın faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Osmanlı Devleti Athos Dağı'ndaki manastırlara yerleşen bu Rus din adamlarının çoğunun din adamı kılığında eski Rus askerlerinden olduğunu bilmesine rağmen bu faaliyetleri engelleyememiştir.

Kaynakça

BOA. *ŞD*. Dosya 1294, Gömlek 2

BOA. *DH. MKT*. Dosya 2119, Gömlek 104

BOA. *BEO*; Dosya 1209, Gömlek 90675

BOA. *HR. HMŞ. İŞO*. Dosya 172, Gömlek 62

BA. *BEO*, Dosya 2603, Gömlek 195164

BOA. *İ.HUS*. Dosya,130, Gömlek 1323.

BOA. *DH. MKT*. Dosya No: 1768, Gömlek No: 16

BOA. *Y.A.HUS*. Dosya No: 239, Gömlek No: 85

BOA. *Y.A.HUS*. Dosya No: 240, Gömlek No: 87

BOA. *Y.PRK. UM*, Dosya No: 17, Gömlek No: 128

BOA. *Y. MTV*. Dosya 247, Gömlek 85

BOA. *BEO*, Dosya 461, Gömlek 34575

BOA. *HH*, Dosya 1008, Gömlek 42383

BOA. *HR: MKT*. Dosya 46, Gömlek 20

BOA. *A.MKT. UM*. Dosya 481, Gömlek 4

BOA. *A.MKT. MHM*. Dosya 485, Gömlek 44

Abidin Temizer; "Kadınsız Şehir Aynaroz: Tarih, Mekân ve Yaşam", *Studies of Ottoman Domain*, C2, S.2, Şubat 2012

Ahmed Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*; TTK. Yay. C.XII, Ankara 1990

Aleksandr Dugin; *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, Çev. Vügar İmanov, İstanbul, 2004

Ahmet Rasim; *Osmanlı İmparatorluğunun Reform çabaları içinde Batış Evreleri*, İstanbul 1987

Emruhan Yalçın; *Atatürk Türkiyesinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, Ank. 2008

Georges Gıacomettı; *Russıa's Work In Turkey: A Revelatıon From The French "Les Responsabılıtes*" London, 1877

Ufuk Gülsoy; *1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya göçürülen Reaya*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1993.

Hasan Demiroğlu; *Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878*), İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009

İlber Ortaylı; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı; İstanbul 2005

Kamuran Gürün; *Ermeni Dosyası*, İstanbul 2006

Konstantin Nikolayeviç Leontyev; Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar, Çev. Mais Alizade, İstanbul, 2009

Lora Gerd; *Russian Policy in The Orthodox East, The Patriarchate in Costantinople (1878-1914)* Berlin 2014

Osman Köse; *1774 Küçük Kaynarca Anlaşması*, Ankara 2006.

Rifat Uçarol; *Siyasi Tarih*, Ankara 1979

Süleyman. Kocabaş; *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna yapılanlar*, İstanbul 1985

Semavi Eyice; Aynaroz Maddesi, *TDVİA*, C.4

BULGARİSTAN'DAKİ AZINLIK ALGILAMALARI VE ETNİK BULGARLARIN TÜRK TOPLULUĞUNA BAKIŞ AÇILARI

Perceptions of Minority in Bulgaria and Perspectives of Ethnic Bulgarians towards Turkish Community

Emin ATASOY*, Abdullah SOYKAN**, Recep EFE***

Özet

Avrupa kıtasında en yüksek Türk nüfus oranına sahip ülkelerin başında gelen Bulgaristan, AB ve Balkan ülkelerindeki Türk kimliğini sevme / sevmeme, onaylama / onaylamama, hoşgörü ile yaklaşma / yaklaşmama açısından çok anlamlı ve çok çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Çoğunluk ile azınlık, yöneten ile yönetilen, bizden ve ötekiler, etnik aidiyet ve dinsel aidiyet, etnik kimlik ve ulusal kimlik, asimilasyon ve entegrasyon gibi çağımızın güncel konularına Bulgaristan penceresinden yaklaşan bu çalışmada sıradan etnik Bulgarların ve siyasi elitin Türk ve Müslüman topluluklarına yönelik psikolojik algısı, bakış açısı, tutum ve davranışları, duygu ve düşünceleri tartışılmıştır. Çalışmada hem Bulgaristan'daki bilim uzmanı, akademisyen ve gazetecilerin hem de hükûmet yetkililerin, sıradan vatandaşların ve siyasi yöneticilerin Türk ve Müslüman topluluklarına olan duyguları ve algıları örnekler verilerek irdelenmiştir. Çalışmanın en önemli sonuçlarından birisi diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da Türk ve Müslüman topluluklarına karşı ön yargının sürdürüldüğü ve ne etnik barışın ne de etnik topluluklar arasındaki hoşgörünün sağlanamamış olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan Türkleri, Etnos, Ulusal Azınlık, Etnik Azınlık, Bulgaristan

---

* (Doç. Dr.); Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Bursa-Türkiye; e-mail: eatasoy@uludag.edu.tr

** (Prof. Dr.); Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Balıkesir-Türkiye; e-mail: soykana@gmail.com

*** (Prof. Dr.); Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Balıkesir-Türkiye; e-mail: recepefe@hotmail.com

Abstract

Bulgaria, one of the European countries with the highest ratio of Turkish population, sets important examples related to liking/disliking, approving of/disapproving of and approaching with /without understanding to Turkish identity in the EU and the Balkans. The psychological perception, perspective, attitude and actions, emotions and thoughts of the regular ethnic Bulgarians and political elite towards Turkish and Muslims societies have been discussed in this study which takes a closer look at current issues such as majority and minority, governing and governed, us and others, ethnic belonging and religious belonging, ethnic identity and national identity, assimilation and integration. In the study, the perceptions and feelings of both the scientists, academicians along with the journalists, government officials, regular citizens and political rulers in Bulgaria towards Turkish and Muslim societies are presented and examined. One of the most important results of the study is the finding that prejudices against Turkish and Muslim societies are still present in Bulgaria, as is the case in other European countries and neither ethnic peace nor understanding between the ethnic communities has been achieved.

Key Words: Bulgarian Turks, Etnos, National Minority, Ethnic Minority, Bulgaria

Giriş

NATO, AB ve KEİB üyesi olan Bulgaristan hem Karadeniz hem Tuna hem Balkan hem de Slav-Ortodoks devleti olan dünyanın tek ülkesidir. Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan Bulgaristan, Balkan Yarımadası'nın orta ve doğu kesimlerini kapsamaktadır. Ülke kuzeyden Romanya, batıdan Sırbistan, güneybatıdan Makedonya, güneyden Yunanistan, güneydoğudan Türkiye ve doğudan Karadeniz ile çevrilidir. Bir başka deyişle Bulgaristan'ın beş farklı ülke ile kara sınırı ve Karadeniz'le de bir deniz sınırı vardır. Bulunduğu bu coğrafi konum ile Bulgaristan hem Asya ve Avrupa hem de Balkan ve Orta Doğu ülkeleri arasında ulaşım ve ticaret bakımından bir köprü devlet konumunda olduğu gibi farklı dinlerin ve milletlerin, farklı politik ve kültürel kuşakların harmanlandığı bir jeokültürel ve jeopolitik pota görünümündedir. Romanya ile birlik-

te Avrupa Birliği'nin en yeni üyesi olan bu ülkenin işgal ettiği coğrafî alan Müslüman ve Hristiyan medeniyetlerinin, doğunun ve batının, sosyalizmin ve kapitalizmin uzun dönem boyunca bazen kaynaştığı bazen çatıştığı jeopolitik gelgit sahnelerine benzetilebilir. 13 asırlık tarihi geçmişe sahip olan Bulgaristan, Avrupa'nın en köklü devletlerinden ve en eski kültürlerinden birine sahiptir.

Bu çalışmada bir yandan etnos, azınlık, asimilasyon, etnik aidiyet, ulusal kimlik gibi bugünün dünyasını yakından ilgilendiren, çok değişken ve göreceli kavramlar tartışılmaya açılmış, diğer yandan da son çeyrek yüzyılda Bulgaristan'daki siyasal gelişmeler ışığında etnik Bulgarların Türk ve Müslüman topluluklarına olan bakış açıları örnekler verilerek irdelenmiştir.

1. Etnik Kimlik ve Azınlık Sorunsalı

Etnik sözcüğünün eski Yunancada "etnos" yani "halk" kavramından bugünlere geldiği bilinmektedir. İlk ve Orta Çağ dönemlerinde "yabancılar", "barbarlar", "ötekiler", "dinsizler", "bizim milletten veya bizim dinden olmayanlar" genelde etnos terimi ile tanımlanmışlardır. Etnos teriminin İngilizcesi, Oxford English Dictionary'ye ilk defa 1972 yılında girmiş;[277] ilk kullanan da Amerikalı sosyolog David Riesman olmuştur. İlk Çağda etnisite kelimesi "kâfir" ya da "pagan" olanları işaret ederken, bugün daha çok "azınlık sorunları" ve "ırk ilişkilerini" tanımlamakta kullanılmaktadır.[278]Mekân, zaman, ölçek ve resmîlik özelliklerine göre gezegeni-

277 Aslında etnos kavramı ilk kez 1851 yılında kullanılmış, fakat 1935 yılından sonra bilim kaynaklarında yaygınlık kazanmıştır. Bakınız: İlieva, N. (2010) *Turskata Etniçeska Grupa v Balgariya (1878-2001),* Sofya: Natsionalen İnstitut po Geofizizika, Geodeziya i Geografiya – BAN, s. 8

278 Etnos ve etnisite kavramları ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Eriksen, T. H. (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*, İstanbul: Avesta Basın Yayın, s. 11-34; Barth, F (2001) *Etnik Gruplar ve Sınırları*, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 11-40; Fenton, S. (2001) *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür,* Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 1-83; Somersan, S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 75, s. 22-23; İlieva, N. (2010) *Turskata Etniçeska Grupa v Balgariya (1878-2001),* Sofya: Natsionalen İnstitut po Geofizizika, Geodeziya i Geografiya – BAN, s. 8-13; Radoynova, D. (2005) *Etnos. Etnologiya. Etniçni Protsesi*, Şumen: Universitetsko İzdatelstvo "Episkop Konstantin

mizde var olan etnisiteler büyük çeşitlilik gösterir. Yayılış alanı ya da mekâna göre çok küçük alanda yaşamlarını sürdüren etnoslar da var, bütün dünyaya yayılmış olanlar da. Bir ülke sınırları içinde hükûmet tarafından tanınmayan gayriresmî etnoslar da vardır, yasal ve anayasal ilkelerle resmiyet kazananlar da vardır. Örneğin Bulgaristan Türkleri 1984-1990 döneminde Bulgaristan hükûmetleri ve devlet organları tarafından ayrı bir etnos olarak tanımlanmayıp, ancak demokrasi dönemine geçiş ile birlikte 1990'dan sonra hem etnik topluluk hakları hem de siyasal-kültürel varlıkları kabul edildi ve onay gördü.

Etnik kimlik kavramı, aidiyet duygusunu, bir gruba, bir ırka veya bir millete mensup olmayı yansıtır. Bu nedenle de toplumsal ve psikolojik açıdan bir temsiliyet biçimini gösterir, kimlerin parçası olduğunu veya kimler tarafından dışlandığını da yansıtır. Etnik kimlik, "Ben kimim ve benim yerim nerede?" sorularına yanıt aradığı gibi, "Hangi toplumun, hangi kültürün, hangi ulusun parçası olmam gerekir?" sorularına da yanıt bulmaya çalışır. Etnik kimlik sosyolojik, psikolojik, siyasal, tarihsel, coğrafi, kültürel, jeopolitik ve demografik yansımaları olan çok boyutlu bir kavramdır.[279] Fakat kişilerin kendilerine verdikleri tanımlar ve isimlerle, başkalarının onları tanımlamaları ve algılamaları her zaman aynı olmadığından etnik kimlik göreceli ve değişkendir. Örneğin Bulgaristan'da yaşayan Pomakların ve Çingenelerin kendini tanımlamaları ve sınıflandırmaları (iç bakış) ile etnik Bulgarların onları tanımlamaları ve sınıflandırmaları (dış bakış) çok büyük farklılıklar göstermektedir. Bulgaristan bilim uzmanları Pomakların Bulgar, Yunanistan bilim uzmanları onların Yunan, Türkiye'deki bilim uzmanlarının ise onların Türk kökenli olduklarını iddia etmesi, sosyal ve psikolojik bir kavram olan etnik kimliğin siyasallaştığını da göstermektedir. Özetle, Nira Yuval-Davis'in de dediği gibi: "Etnik olgular hiçbir zaman

---

Preslavski", s. 9-11; Smith, A. D. (2002) *Ulusların Etnik Kökenleri*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 35-75

279 Etnik kimlik, etnik grup, etnik model, etnik köken ve etnos kavramları ile ilgili bakınız: Zagorov, O. (2009) *Balgariya v Evropa na Natsiite*, Sofya: İzdatelstvo Tangra, s. 408-409

sadece kültürel değildir; hemen her daim, aynı zamanda siyasaldır da."[280]

Etnik olguların siyasi bir görünüm kazanmaları onları göreceli, değişken ve tartışılır kılmıştır. Örneğin "Bulgaristan'da azınlık var mıdır?" sorusunun yanıtının hükûmet hedefleri, ulusal çıkarlar, zaman ve yönetim anlayışına göre değiştiği görülmüştür. 1958 yılına kadar Bulgaristan'da yayımlanan bilim ve okul kitaplarında Türk azınlığın var olduğunu ve bu azınlığın Türk ulusunun bir parçası olduğu açıkça yazılmaktadır. Ekim 1958'de BKP'nin Türk topluluğu ile ilgili siyasi çalışmalarını irdeleyen kararları arasında bu Türk azınlığının Anadolu'da yaşayan Türk burjuva ulusunun bir parçası olmadığını, sosyalist Bulgar ulusunun bir parçası olduğuna vurgu yapılmıştır. 1974 yılında yayımlanan coğrafya ders kitabında Bulgaristan'ın en büyük azınlığını Türklerin oluşturduklarının altı çizilmiştir.[281] Buna karşılık 1980'den sonra hiçbir resmî yayında Türk azınlığından bahsedilmediği dikkat çekmektedir. 1985 yılında isim değiştirme sürecinin bitiminden sonra Bulgaristan hükûmeti bütün dünyaya ülke topraklarında Türklerin yaşamadığını duyurmuştur. Nasıl olur da bir milyona yakın etnik Türk birdenbire buharlaşmıştır?

2. Azınlık ve Çoğunluk Kavramları

Bugün gezegenimizde 7 kıta, 230'dan fazla devlet, 5000 civarında etnik topluluk ve 6000 kadar da dil varlığını sürdürmektedir. Son yüzyılda bitki ve hayvanlardaki tür çeşitliliği sürekli azalırken, bağımsız devlet sayısında sürekli bir artış gözlenmektedir. Dünyamız bir yandan tükenen flora ve fauna çeşitliliğini, diğer yandan da eşsiz ve kıymetli dillerin, gelenek göreneklerin, azınlıkların ve kültürlerin yok oluşunu çaresizce izlemektedir. Böylece bir yandan ekolojik renklilik, diğer yandan da etnik ve sosyokültürel çeşitlilik giderek fakirleşmektedir. Sayıları sürekli değişen devletlerin büyük bir bölümü etnik topluluk veya millet adını taşırken (Almanya, Yunanistan, Fransa, Rusya, Japonya, Moğolistan, İtalya vb.) çok az sayıda da olsa bazı ülkelerin bir etnos veya millet adı taşımadıkları

[280] Daha detaylı bilgi için bakınız: Somersan, S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 75, s. 40
[281] Zagorov, O. (2009) *Balgariya v Evropa na Natsiite*, Sofya: İzdatelstvo Tangra, s. 355

görülmektedir (Yeni Zelanda, Avustralya, Meksika, Kanada, ABD, Brezilya, Peru, İsviçre). Bugün dünyamızda Kanada ve Belçika gibi iki kültürlü ülkeler olduğu gibi, Rusya, Çin ve Hindistan gibi çok kültürlü, çok milletli ülkeler de vardır. Kore ve İzlanda'da olduğu gibi yok denecek kadar az sayıda azınlıklara sahip olan "homojen" ülkeler olduğu gibi, Brezilya, Kazakistan ve Endonezya gibi yüzlerce azınlık bulunduran "heterojen" ülkeler de vardır. Rusya, Hindistan ve ABD gibi ülkelerde ise bu "heterojen özellikler" hem etnik ve dinsel yapı hem de ırksal ve kültürel özellikler ile karmaşık federal yapı için de geçerlidir.

Dünyadaki etnik topluluklardan sadece %4'ü kendi ulus devletine sahip olduklarından dolayı, doğal olarak her etnosun ve her milletin bağımsız bir devleti yoktur. Bir başka deyişle gezegenimizde var olan etnik toplulukların %96'sının kendine ait bir devleti bulunmamaktadır. Günümüz dünyasında etnik ve dinsel anlamda tamamen homojen nüfuslu bir ülke yoktur. Her ülke sınırları içinde ama az ama çok etnik veya dinsel azınlık grupları vardır. Bu nedenle tüm devletler çok kültürlü, çok etnili toplumlardan oluşmaktadır. Gerçi bazı yazarlar tam tersini iddia ederek Japonya, İzlanda ve Norveç gibi ülkeleri "homojen yapılı ulus-devletler"[282] olarak adlandırsalar da, gerçek şudur ki, hem Norveç'te hem de Japonya'da az sayıda da olsa azınlık yaşamaktadır. Bu nedenle dünyamızda etnik nüfus dağılımı bakımından %100 homojen bir devlet yoktur.

Etnik ve kültürel çeşitlilik ile pek yüzleşmek istemeseler de tüm ulus devletler için bu realite sosyal ve demografik bir kaçınılmazlıktır. İçerdikleri veya kapsadıkları etnosların sayılarına göre, dünyada tek-etnili, çok-etnili ve gayri-etnik olarak adlandırılan üç tip etnisite rejimi vardır. Kaliforniya Üniversitesi öğretim üyelerinden Şener Aktürk bu etnisite rejimlerini şöyle tanımlamıştır:[283]

- *Tek-etnili (mono-etnik) rejim, milleti tek bir etnik kategoriden ibaret olarak kurgular ve bu ilkeyi vatandaşlık ve resmî kayıtlar*

---

[282] Somersan'ın iddiaları ile ilgili bakınız: Somersan, S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 75, s. 7

[283] Aktürk, Ş. (2006) *Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler,* Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 9, Sayı 38, Doğu Batı Yayınları, s. 36-53

başta olmak üzere çeşitli kurumlar yoluyla ifade eder. Almanya tek-etnili (mono-etnik) ülkeye örnektir.

- *Çok-etnili (multi-etnik) rejim, milleti birçok etnik kategoriden ibaret bir heterojen kitle olarak kurgular ve devletin resmî kurumlarında, idari yapısında, personelinde ve diğer kurumlarda bu çok-etnililik resmen kabul olur ve ifade edilir. SSCB, Yugoslavya, İspanya, Çin ve Büyük Britanya çok-etnili (multi-etnik) rejime sahip ülkelere örnektirler.*

- *Gayri-etnik (non-etnik) rejim ise milletin tarifinde kan-soy bağını temel ölçüt olarak almaz ve diğer toplumsal kategorilerden bir veya birkaçını (dil, din, sınıf vb.) veya siyasi, tarihsel, ideolojik bir ögeyi (toprak, devlet, sosyalizm, laiklik, demokrasi vb.) milleti tanımlayan ana eksene yerleştirir. Fransa, İran ve Pakistan gayri-etnik (non-etnik) rejime sahip ülkelere örnektirler.*

Bulgaristan'da olduğu gibi birçok ülkede çoğunluktakiler, azınlıklara kuşku ve güvensizlikle bakmaktadırlar. Bu güvensizliğin temelinde "onların" hak aramaları, "onların" kültürel ve siyasal özgürlük istemeleri, "onların" ulusal bütünlüğü tehdit etmeleri, "onların" ayrılıkçı ve bölücü olmaları, "onların" düşman devletlerin maşası olmaları, "onların" eğitim ve dil talepleri, kısaca "onların" sorunlar yaratarak "bizim" hayatımıza girmeleri yatmaktadır.

Çoğunluk ile azınlık arasındaki sorunlar, iktidar ve yönetim rekabetinden; sosyal, politik, kültürel ve ekonomik statü savaşından; birilerinin avantajlı, başkalarının dezavantajlı durumunda bırakılmalarından kaynaklanmaktadır. Azınlık sorunsalı farklılıkların sorunudur, "bizler" ile "ötekiler", "benimsenenler" ile "dışlananlar", "sevilenler" ile "sevilmeyenler" arasındaki farklılıkların sorunudur. Tanımak ve kabullenmek istemediğimiz, küçümsediğimiz veya görmezden geldiğimiz, kurtulamadığımız veya yok edemediğimiz "ötekilerin" bizim hayatımızı, bizim devletimizi, bizim kültürümüzü "bizce etkilemeleri" sorunudur. Azınlık sorunsalı farklılıkların sorunudur, onların korumak istediği bizlerin ise yok etmek istediği "farklılığı", onların sıkı sıkıya sarıldıkları, bizlerin ise küçümsediği veya algılayamadığı "farklılığın" sorunudur.

Azınlıklar "bizden" farklı olan kişilerdir, "bizim" kültürle, "bizim" toplumla, "bizim" gelenek-göreneklerle uyumlu olmayanlardır, kısaca "benim" devletime ve "benim" halkıma doğrudan

veya dolaylı olarak sorun yaratanlardır. "Onlar" kendi farklılığını unutmalı ve "bizlerle" bütünleşmenin yollarını aramalıdırlar. Bir başka anlatımla "onlar" kendini değiştirerek "bizler" gibi olmalıdırlar, ama bunu yaparken yine de "bizden" farklı olduklarını ve "tam bizim gibi" olamayacaklarını asla unutmamalıdırlar. Devlete ve "bizlere" sorun yaratmamaları için "onları" bizdenmiş gibi, farklı değillermiş gibi kabullenmek zorundayız. Ama "bizlerle" bütünleşerek farklılıkları ortadan kalktığında dahi onların "bizlerden" biri olmadıklarını biz biliyor olacağız.[284]

Birçok ülkede azınlıklara, etnik, dinsel, kısacası kültürel farklılıkları olan kendine özgü toplumlar olarak bakılmamaktadır. Bu toplulukların kendi edebiyatını, kendi müziğini, kendi sanatını ve folklorunu yaratanlar olarak değil, sadece ve sadece sayısal küçüklüğüne bakılarak, azınlık olarak algılanmaları eğilimi vardır. Kalabalık olduğumuzdan, kendilerimizi "güçlü çoğunluk", onlar ise, sayıca az olduklarından, "güçsüz azınlık" olarak algılamamız "azınlık sorunsalını" çarpıtmaktadır, önemsizleştirmektedir, gerçeklerin örtülmesine ve sorunların görmezden gelinmesine yol açmaktadır. "Bizler" çoğunlukta, "sizler" de azınlıkta olduğunuza göre "azınlık kaderine" razı olmanız gerekir düşüncelerine yol açmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda, bizler çoğunluk olduğumuza göre, azınlık sorunu, azınlıkta olanların sorunudur, bizim sorunumuz değildir sonucuna götürmektedir. Fakat daha yüksek nüfus artışı sonucunda bazı ülkelerde azınlık durumundakiler uzun dönem sonra çoğunluk durumuna geçebilirler ve tam tersi, düne kadar çoğunlukta olan millet, sayısal olarak azınlık durumuna düşebilir. İşte bu tehlikeyi sezen bazı ülkeler kendi sınırları içindeki azınlıklara dış göçlerden asimilasyona, zorunlu sürgünlerden deetnizasyona kadar çok farklı "çözüm politikaları" uygulamışlar, sorunu daha da karmaşık ve çözümsüz kılmışlardır. Bulgaristan'ın sosyalist dönemde Müslüman azınlıklara uyguladığı etnik politikalar buna örnek olarak gösterilebilir.

Azınlık nedir? Aslında bu kavramın yüzlerce tanımı olmasına rağmen, tüm dünyada geçerli olan ve tüm ulusların kabul ettiği ortak bir tanım maalesef yoktur. Francesco Capotorti'nin 1978'de önerdiği "azınlık" tanımı bugün de sık kullanılan tanımlardan biri-

---

284 Grekova, M. (2001*) Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivyavane*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Publishing House", s. 143-159

dir: "bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, egemen konumda bulunmayan, -o devletin vatandaşı olan- üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa bir dayanışma duygusu gösteren bir grup"[285]

Bugün gezegenimizde yüzlerce azınlık türü vardır ve birçoğunun ne sınırları ne kapsamı ne de tanımları tam olarak belirlenmemiştir. Etnik azınlık, ırksal azınlık, ulusal azınlık, kentsel azınlık, dinsel azınlık, dilsel azınlık, kültürel azınlık, siyasal azınlık ve daha yüzlercesi.[286] Bugün insanlar deri rengine, yaş grubuna ve cinsel tercihlerine göre dahi çoğunluğa göre "farklı" olabilmekte, böylece farklı bir "azınlık grubu" oluşturabilmektedirler. Etnopolitoloji bilimi genelde iki azınlık kategorisinden söz etmektedir: bir devlete sahip olan "ulusal azınlıklar" ve bir devlete sahip olmayan "etnik azınlıklar". Bulgaristan Türkleri, Makedonya Türkleri, Yunanistan Türkleri, Hırvatistan'daki Sırplar, Ukrayna'daki Ruslar, Fransa'daki İtalyanlar, İtalya'daki Arnavutlar, İran'daki Azeriler bir devlete sahip olan "ulusal azınlıklara" tipik örnektirler. Bulgaristan'daki Po-

---

285 Bakınız: Çavuşoğlu, N. (2001) *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yayınları, s. 35-36

286Azınlık kavramı ve azınlık türleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Eriksen, T. H. (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*, İstanbul: Avesta Basın Yayın; Grekova, M. (2001*) Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivyavane*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Publishing House"; Bayart, J. F. (1999) *Kimlik Yanılsaması*, İstanbul: Metis Yayınları; Barth, F (2001) *Etnik Gruplar ve Sınırları*, İstanbul: Bağlam Yayınları; Fenton, S. (2001) *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür,* Ankara: Phoenix Yayınevi; Fotev, G. (1994) *Drugiyat Etnos*, Sofya: Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov"; Fotev, G. (1999) *Kriza na Legitimnostta*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski" i Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov"; Gumilev, L. N. (2001) *Kavimlerin Türeyişi ve Yeryüzü Üzerindeki Yaşam Bölgeleri, Etnogenezis ve Yeryüzü Biyosferi*, İstanbul: Ötüken Yayınları; Smith, A. D. (2002) *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Everest Yayınları; Smith, A. D. (2002) *Ulusların Etnik Kökenleri*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları; Smith, A. D. (2009) *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları; Somersan, S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 75; Çavuşoğlu, N. (2001) *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yayınları

maklar, İspanya'daki Basklar, Fransa'daki Korsikalılar, İsrail'deki Filistinliler, Romanya'daki Çingeneler ise bir devlete sahip olmayan "etnik azınlıklara" örnek gösterilebilir.

"Ulusal azınlık"; tarihsel, kültürel, dilsel bağlarının olduğu etnik grubun egemenliği altındaki devletin ülkesi dışında, başka bir devletin sınırları içinde yaşayan grup veya topluluk olarak tanımlandığında, bir devlete sahip olmayan etnik azınlıklardan tanımsal olarak ayrılabilmekte ve farklılaşmaktadır. Fakat her dilsel veya dinsel azınlığın etnik azınlık oluşturmadığını da belirtmekte yarar vardır.[287] Örneğin Bulgaristan hükûmeti bugün dahi kendi devlet sınırları içinde yaşayan Müslüman Pomakları "dinsel azınlık" olarak kabul ederken, onların Bulgar kökenli oldukları iddiasını sürdürerek Pomakları bir türlü "etnik azınlık" olarak kabul etmemektedir.

Collier's Encyclopedia'da (1995) etnik azınlık kavramını şöyle tanımlanmıştır: "çoğunluktaki dominant milletten kültürel yönden farklı olan topluluk" (Grekova, 2001). Bu durumda Bulgaristan Türkleri hem dil ve gelenek görenek özellikleri hem de etnik ve dinsel aidiyet olarak çoğunluktaki Bulgarlardan farklı kültürel özelliklere sahip olduklarından, Bulgaristan sınırları içinde yer alan "etnik azınlıklardan" biridirler. Böylece Bulgaristan Türklerinin hem "ulusal azınlık" hem de "etnik azınlık" grubunda yer aldıkları görülmektedir. Örneğin, ABD topraklarında Boston veya San Fransisco kentlerinde yaşayan Japonlar hem "ulusal azınlık" hem "etnik azınlık" hem de "ırksal azınlık" grubunda aynı anda yer almaktadırlar. Böylece bir grup veya topluluk, üç, dört, beş veya altı farklı azınlık grubu içinde aynı anda yer alabilir.

Azınlık ve çoğunluk kavramları göreli, değişken ve ilişkiseldir. Bazı ülkeler kendi topraklarında yaşayanları farklı bir etnos, farklı bir kültür, daha da önemlisi farklı bir azınlık grubu olarak kabul etmezken, aynı grup veya topluluk başka devletler, başka siyasetçiler tarafından farklı bir etnos, farklı bir kültür, daha da önemlisi bir azınlık olarak kabul edilebilir. Ülkeler arasındaki sınırlar, azınlıkların da coğrafi sınırlarını belirlediğinden, devlet sınırlarının değişmesiyle birlikte azınlık sınırlarının da değişmesi doğaldır. Örneğin 1913-1940 döneminde Güney Dobruca'da yaşayan Türk

[287] Çavuşoğlu, N. (2001) *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yayınları, s. 41-42

azınlığı Romanya topraklarında yer aldığından o ülkenin etnik azınlıklarından birisiydi, fakat 1941'den sonra Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a katılmasıyla aynı Türkler Bulgaristan beşeri coğrafyası içinde yer aldıklarından o ülkenin azınlığına dönüşüverdiler. Devlet sınırlarının değişmesiyle, azınlık durumunda bir millet çoğunluk, çoğunluk durumunda olan bir başka millet de azınlık durumuna geçebilir. Örneğin, Osmanlı döneminde XIX. yüzyılın sonuna kadar Batı Trakya topraklarında çoğunlukta olan Türkler, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bugün aynı bölgede azınlık durumuna düşmüşlerdir. Ayrıca 1876'da Bulgaristan nüfusunun neredeyse yarısını Müslümanlar oluştururken, 1910'da bu oran %13,9'a gerilemiştir. Buna benzer birçok örnek daha verilebilir. Sonuç olarak zaman, mekân ve devlet sınırları değiştikçe azınlık tanımları, azınlık algılamaları, azınlık yaklaşımları da değişmektedir.

Bir azınlık yalnızca bir çoğunlukla ilişkili olarak var olabilir. Ama bir bölge ya da ülkede çoğunluk olan bir grup veya millet, başka bir bölge ya da ülkede azınlık durumunda kalabilir. Kendi ülkelerinde çoğunlukta olan Bulgarlar, Makedonya, Sırbistan ve Romanya gibi komşu ülkelerde azınlık durumundadırlar. Bulgaristan sınırları içinde azınlık durumunda olan Türkler, 1989 yılında Türkiye'ye göç ettiklerinde Türk çoğunluğunun bir parçası oluverdiler. Bu nedenle azınlık ve çoğunluk kavramları göreceli ve değişkendir. Nerede, nasıl, ne zaman ve kimlere göre sorularının ışığında bir grup ya da milletin azınlık mı çoğunluk mu olduğu da değişmektedir. Bulgaristan Türkleri Sofya, Vidin, Pernik, Gabrovo illerinde azınlıktayken, Şumen, Kırcali ve Razgrad illerinin birçok ilçesinde çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Tam tersi de söylenebilir, etnik Bulgarlar kendi ülkelerinde çoğunluğu temsil ederken Şumen, Kırcali ve Razgrad illerinin birçok ilçesinde azınlıktadırlar.

Ama azınlık sadece nüfus büyüklüğü ile ölçülemeyecek kadar karmaşık ve çok boyutlu bir kavramdır. Bir başka anlatımla, her topluluk veya grup, yaşadığı yerde çoğunluktaki millet tarafından kendini tehdit altında hissediyorsa, hak ettiği hakları, eşitlikleri özgürlükleri alamadığına inanıyorsa, azınlık olarak kendini tanımlayabilir ve azınlık mensubu olarak kendini algılayabilir. Bu nedenle azınlık kavramı hem göreceli, değişken ve hem de hislere ve duygulara dayalı olan psikolojik ve sosyal yönleri olan bir kavramdır. Örneğin Şumen, Kırcali, Targovişte ve Razgrad gibi illerde etnik Bul-

garlar çoğunluktaki etnik Türkler tarafından kendini tehdit altında hissediyorsa, hak ettiği eşitlik ile hak ve özgürlükleri yaşadıkları ilçelerde alamadıklarına inanıyorlarsa, öz ülkelerinde de olsalar kendilerini azınlık olarak algılayabilirler.

Alfred Hirschmann'a göre azınlıklar devlet hâkimiyetine üç temel biçimde yanıt verebilirler: "çıkış, söz hakkı ya da sadakat".[288] Bulgaristan Türkleri 1878-1984 döneminde bir nevi "uslu azınlık" rolünde olup, sadakat dönemini yaşadılar. 1984-1989 döneminde etnik ve kültürel asimilasyona yönelik isim değiştirme ve yeniden doğuş süreci ile çıkış dönemini yaşadılar. 1990 sonrası demokrasi döneminde ise etnik hak ve özgürlüklerin kazanılması ile kendilerini söz hakkı döneminde buldular. Sosyalist dönemde ulus devlet ile uzun süre barış içinde yaşayan Bulgaristan Türkleri, BKP'nin bu topluluğu bir tehdit olarak algılamaya başlaması ile asimilasyon ve Bulgarlaştırma kıskacında kaldılar. Fakat Bulgaristan hükûmeti 1984-1989 döneminde Türkleri asimile ederken, buna çok güzel bir kılıf uydurmuş ve adını da "ulusal entegrasyon" koymuştur. Özetle, ulus devletler tehdit olarak gördükleri azınlıkları ya asimile etmek isterler ya başka ülkeye göç etmeye zorlarlar ya da entegrasyon adı altına onları baskın millete benzeterek kimliksizleştirmeye çalışırlar.

3. Tarihsel Ön Yargılar Işığında Bulgaristan'daki Azınlık Algılamaları

XXI. yüzyılın başında ulus devletlerin karşısında duran ve yüzleşmeleri kaçınılmaz olan sorunların başında azınlık problemi yer almaktadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonucunda Avrupa kıtasında yeniden çizilen devlet sınırları bazı ülke sınırları içinde başka ülkelere ait olan toplulukların yer almasına yol açarken, bazı durumlarda ise farklı milletler kendi devlet sınırları dışında bırakılıp komşu ülkede azınlık olarak varlıklarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. XX. yüzyılda savaşların ve sınır değişikliklerin sıkça görüldüğü Balkan Yarımadası'nda düne kadar yönetici olan milletler yönetilene dönüşürken, çoğunluktaki bazı milletler de birdenbire azınlık durumuna düşmüştür. Tarihsel, kültürel, etnik ve politik sınırların çakışmaması sonucunda birçok Balkan devleti yeni bir jeopolitik

288 Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız: Eriksen, T. H. (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*, İstanbul: Avesta Basın Yayın, s. 186-187

portre ve yeni bir etnokültürel miras ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Bulgaristan hem Balkan Savaşları'nın hem de Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda tarihî devlet gövdesinden çok değerli toprakları kaybetmiş ve yüz binlerce etnik Bulgar, anavatan sınırları dışında azınlık durumuna düşmüştür. Sırp, Romen, Yunan, Makedon ve Türk gibi komşu ülkelere ait olan yüz binlerce kişi de kendi anavatanlarından kopuk Bulgaristan sınırları içinde yaşamlarını azınlık mensubu olarak sürdürmek zorunda bırakılmışlardır. Böylece ülke içindeki "sevilmeyen ve sahiplenilmeyen iç azınlıklar" ile ülke dışındaki "sevilen ve sahiplenilen dış azınlıklar" son yarım yüzyılda Bulgaristan etno siyasetine damgasını vurmuştur. Sosyalist dönem boyunca, Bulgaristan hükûmetleri yurt dışında yaşayan etnik Bulgarlara her türlü maddi ve manevi destekte bulunurken, kendi sınırları içindeki azınlıkları eritip asimile etmek için var gücüyle çalışmışlardır. Bu ikiyüzlü azınlık politikası farklı boyutlarda da olsa bugün de sürdürülmektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Bulgaristan sınırları içinde kalan Türkler, birdenbire bir komşu Müslüman devletin beşerî ve kültürel parçası olarak Hristiyan devlet sınırları içinde büyük bir kültürel ada oluşturdular. Bu tarihten itibaren Bulgaristan hükûmetleri ve siyasetçilerinin Türk azınlığa olan yaklaşımı bazı zikzaklar çizmiş olsa da genelde "bizden olmayan, ama benim topraklarımda yaşayan topluluk" algılaması ile özetlenebilir. Bir başka deyişle genç Bulgaristan Devleti, Türk azınlık sorunsalını tarihsel ve politik gelişmeler sonucunda bir kültürel miras olarak kabullenmek zorunda kalmıştır. Bir yandan bu etnik miras bir başka ülkenin beşerî, siyasal ve kültürel uzantısı olarak "yabancı" ve "farklı" bir unsur olarak algılanmış, diğer yandan da bu farklılığı gidermek için ve "onları" da "bizler" gibi yapmak için var gücüyle homojen Bulgar ulusu yaratılmaya çalışılmıştır. Türk azınlık mensupları "farklı" bir devletin, "farklı" bir kültürün, "farklı" bir etnik ve dinsel kimliğin Bulgaristan topraklarında uzantısı olduklarından daima bir tehdit olarak algılanmışlardır. İstenmeyen, ötekileştirilen ve dışlanan bu azınlık mensuplarına etnik Bulgarlar da yönetici ve siyasetçiler de kuşku ve güvensizlikle bakmışlardır. Bu azınlığın "bizim" topraklarımızda "bizlerle" birlikte yaşaması ve "bizim" devletimiz için çalışması onu "bizden" yaparken, "farklı" dilde konuşması, "farklı"

etnik ve dinsel aidiyete mensup olması, "farklı" gelenek-göreneklere sahip olması, daha da önemlisi arkasında "farklı" bir devletin desteğini hissetmesi, onu bizden "farklı" kılmakta, bizden olmayan "öteki" yapmaktadır. Bundan dolayı sosyalist dönem boyunca Bulgar yöneticiler ve siyasetçiler ülke sınırları içinde yaşayan Bulgaristan Türklerine "bizden olan ötekiler" olarak yaklaşmışlardır, bizim ulusumuzun parçası ama komşu devletin uzantısı, farklı olan ama bizim gibi olması gereken, sahiplenmemiz gereken ama bir türlü kucaklayamadığımız topluluk olarak bakmışlardır. Türk azınlığına karşı şekillenen bu ikilemli algılamayı oluşturan etmenlerin başında ise ulusal eğitim sistemi, BKP propagandası, sosyalist hükûmetlerin izledikleri etnik politikalar, basın ve medya kuruluşları, siyasal, sanatsal ve bilimsel elit çevrenin yönlendirmeleri gelmektedir. Bulgaristan bilim uzmanları, Bulgaristan yazarları, Bulgaristan gazeteleri ve dergileri, Bulgaristan'daki sanatçılar ve öğretmenler BKP ve Politbüro'nun emirleri doğrultusunda çalıştıklarından ve parti düşüncelerinin dışında farklı bir görüş, farklı bir düşünce beyan edemediklerinden dolayı BKP yönetiminin Türk azınlığına karşı şekillenen bu algılamanın baş mimarı ve sorumlusu olduğu söylenebilir.

Sosyalist dönemde Bulgaristan hükûmetlerinin Türk topluluğuna karşı uyguladıkları etnik politikalar üç farklı dönemde irdelenebilir:[289]

- Etnik hoşgörü dönemi (1944-1956)
- Etnik kimlikleri aşındırma dönemi (1956-1984)
- Etnik asimilasyon[290] dönemi (1984-1989)

---

289 Atasoy, Emin (2011) "*Bizden Olan Ötekiler. Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri",* MKM Yayıncılık, Bursa, s. 34

290 Bir etnik grup veya topluluğun çoğunluk içinde eritilmeye çalışılması, onun titüler millete benzetilerek, etnik kimliğini, dinsel kimliğini, gelenek-göreneklerini ve sosyokültürel özelliklerinin yok edilmesine yönelik tüm yaptırımlar ve politikalar asimilasyon olarak tanımlanabilir. Bir ülke sınırları içinde azınlıkları ortadan kaldırıp, homojen bir ulus yaratmaya çalışan bazı devletler bu konuda bazen gönüllü, bazen ise baskı ve zorlamalara dayalı asimilasyon politikalar izlediklerinden dolayı, asimilasyon süreci özünde "gönüllü, isteğe bağlı" ve "gönülsüz, istek dışı" olarak ikiye ayrılabilir. Türkçe sözlükte "asimilasyon" teriminin iki anlam taşıdığı yazıl-

Sosyalist dönemde Bulgaristan yöneticileri tek-etnili rejim ile gayri-etnik rejim arasında gidip gelmişlerdir. Bulgarlar ile Türkler arasında karma evliliklerin yok denecek kadar az olması, hizmet alanlarında, askerî görev yetkilerinde, parti yönetiminde ve kamusal alanlarda Türkler ile Bulgarlar arasına kesin kalın sınırların konulması, pasaportlarda etnik kökenin yazılması, belirli sorumlu görevlere Türklerin getirilmemesi, dış göçlerle Türk ailelerinin Bulgaristan'ı terk etmelerine göz yumulması 1944-1956 yılları arasında Bulgaristan'da tek-etnili rejimin hâkimiyetini göstermektedir. Bu dönemde enternasyonalizm, devletlerin ve halkların kardeşliği söylemleri ön planda olup çoğunlukla azınlıklar, Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki dinsel ve etnik farklılaşma görmezlikten gelinip, işçi sınıfının birliği beraberliği ve proleter toplumun mutluluğu üzerine vurgu yapılmıştır.

1944-1956 döneminde Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin başbakanlığını yapmış olan Konstantin Muraviev, Kimon Georgiev, Georgi Dimitrov, Vasil Kolarov, Vılko Çervenkov ve Anton Yugov ulusal etnik politikaların yönünü doğrudan belirleyen parti ve devlet liderleridir. 1944-1956 yılları arasında Türk topluluğun kendi okulları, gazeteleri, dergileri, radyoları ve tiyatroları olup, geniş kültürel ve etnik özgürlüklere sahip oldukları görülmektedir. Özellikle Çervenkov döneminde Türk çocukların eğitimine ve Türk gençlerin üniversitelerde öğrenim görmesine özel teşvikler verilmiş, Türk aydınlar ve siyasetçiler âdeta el üstünde tutulmuştur. Türk topluluğunun bu etnik özgürlük yılları kısa sürmüş ve Jivkov'un iktidara gelmesiyle etnik politikalarda da köklü değişimler olmuştur.

1956-1984 döneminde Todor Jivkov, Stanko Todorov ve Grişa Filipov ülkede başbakanlık yapmış olsalar da, aslında tüm dönem boyunca ülkeyi diktatör gibi demir yumrukla tek başına Todor Jivkov yönetmiştir.[291] Jivkov döneminde Türklerin kültürel ve etnik hakları birer birer ellerinde alınmış. Önce Türk okulları

mıştır: 1. Kendi içinde eritme, özümleme, sindirme. 2. Bir soyun, bir topluluğun çoğunluk içinde erimesi. Dil Derneği (1999), Türkçe Sözlük, Cilt: 1, Ankara: Dil Derneği Yayınları No: 9, Kurtuluş Basımevi, s. 84

291 Jivkov'un hayatını, izlediği etnik politikaları ve siyasal yaşamını öğrenmek isteyenler bakınız: Baeva, İ. (2006) *Todor Jivkov*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Kama"

kapatılmış, daha sonra Türkçe gazeteler ve dergiler, en sonunda ise 1984-1985 yıllarında ad ve soyadları zorla değiştirilmiştir. 1956-1984 döneminde "halkların kardeşliği" söylemleri sıklaşırken ve "birleşik sosyalist ulus" şekillenmeye çalışılırken, dinsel inançlar ve etnik kimlikler var olabildiğince aşındırılmaya ve yok sayılmaya başlanmıştır. Bu dönemde etnik hak ve özgürlükler kısıtlanmış ve "birleşik sosyalist Bulgar ulusu" komünist vitrinde ön plana çıkarılmıştır. "Priobştavane"[292] ve "edinni ot vekove za vekove"[293] bu dönemin klişeleşmiş sloganları olup, buna benzer söylemlerle etnik Bulgarlar ile etnik Türklerin kaynaşmaları ve bütünleşmeleri amaçlanmıştır. Böylece etnik ve dinsel azınlıkların olmadığı "komünizm eksenli homojen Bulgar etnik devleti" yaratılmaya çalışılmıştır.[294] Aslında bu dönem enternasyonal söylemlerin terk edilip milliyetçi söylemlerin yaygınlaştığı dönemdir. Azınlıklara ve komşu ülkelere daha büyük kuşku ile bakıldığı, Bulgaristan Türklerinin kültürel haklarının birer birer ellerinden alındığı dönemdir.

1984-1989 döneminde Grişa Filipov ve Georgi Atanasov Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin başbakanlığını yapmışlar ve en zor siyasi kararların altına imza atmak zorunda kalmışlardır. Bu dönemde propaganda ve ideolojik çalışmalarla Türklerin Bulgar kültürünü, Bulgar etnik bilincini ve Bulgar isimlerini kabullenmeyeceklerini anlayan Bulgar yöneticileri teorik söylemleri terk edip, uygulamalı-baskıcı aktif politikaları devreye koymaya başlamışlardır. Bu dönem isim değiştirme kampanyası ile başlamış ve soya dönüş süreci ile devam etmiştir. Tüm Türklerin ad ve soyadları 1984-1985 döneminde kitlesel olarak zorla değiştirildikten sonra, Türk kültürün izleri tüm Bulgaristan'da yok edilmeye başlanmıştır. Bulgaristan Türklerinin zorla asimile edilmeye çalışıldığı bu dönem Bulgaristan tarihinde kara sayfa olarak yerini almıştır. Bir başka deyişle, 1956-1984 döneminde "komünizm eksenli homojen etnik devlet" yaratmada başarısız olan Bulgaristan yönetimi, süreci hız-

---

292 "Priobştavane" teriminin Türkçe karşılığı kaynaştırma, birleştirme, bütünleştirmedir.

293 "Edinni ot vekove za vekove" söyleminin Türkçe karşılığı "asırlar boyunca birlik ve beraberlik"tir.

294 1984-1989 döneminde Bulgaristan hükümetlerinin Bulgaristan Türklerine karşı yürüttükleri asimilasyon politikalarıyla ilgili bakınız: Atasoy, Emin (2011) "*Bizden Olan Ötekiler. Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri",* MKM Yayıncılık, Bursa, 2011

landırmak amacıyla zorlamalı ve dayatmalı etnik homojenleştirme politikalarına öncelik vermiştir. Bundan dolayı 1984-1989 dönemi Bulgaristan Türklerinin kitlesel ve etnik olarak topyekûn asimile edilmek istenildiği, ad ve soyadlarının zorla değiştirildiği ve Bulgarlaştırmanın tüm etnik Türklere dayatıldığı bir dönemdir. Bu nedenle Türk topluluğun asimilasyonuna yönelik olan soya dönüş süreci gayri-etnik rejimin en uç örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Osmanlı siyasal mirasının bir uzantısı olan Bulgaristan Türkleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan bu yana Bulgaristan sınırları içinde en kalabalık etnik topluluk olarak yaşamlarını sürdürmüşler ve bugün de sürdürmektedirler. Fakat Bulgaristan Türklerinin "ulusal azınlık" olmaları ve gerektiğinde onları koruyacak, onlara destek verecek Türkiye Cumhuriyeti'ni arkalarında hissetmeleri en çok Bulgaristan yöneticilerini rahatsız etmiştir. Dolayısıyla son yüz yılda bu azınlık mensuplarına daima kuşku ve güvensizlikle bakılmıştır. Bu nedenle bu topluluk üyelerine Bulgaristan hükûmetleri "Türkiye'nin Bulgaristan'daki uzantısı", Türkiye'nin "beşinci kolonisi", savaş durumunda dahi bizlere sırt çevirip Türkiye'nin yanında yer alacak "güvenilmez kitle" olarak bakmışlardır. Bizim topraklarımızda, bizim istemediğiniz hâlde, bizim kucağımıza tarihsel miras olarak bırakılan bu Türk topluluk, başka bir ülkenin parçası, başka bir kültürün uzantısıdır, başka etnik ve dinsel özellik taşımaktadır, bu nedenle de "benden" değildir, "bizden" olamaz yaklaşımı asimilasyon ve Bulgarlaştırma politikalarının devreye sokulmasının nedenlerinin başında gelir. Türk azınlığını jeopolitik tehdit gibi gören Bulgaristan siyasetçilerinin ya onlardan göç yoluyla kurtulmaları, ya onları tamamen asimile etmeleri, ya da Bulgar milleti ile onların entegrasyonunu ve bütünleşmelerini[295] sağlamaları gerekmiştir. Ne var ki, son yüz yılda Bulgaristan hükûmetleri her üç yöntemi de denemiş olmalarına rağmen, sorun olarak gördükleri Türk azınlığından bir türlü kurtulmayı başaramamışlardır.

Sosyoloji uzmanı Maya Grekova'ya göre ulusal devletlerin öncelikli görevlerinden birisi ülke sınırları içindeki dilsel, dinsel, etnik farklılaşmaları azaltarak, kültürel bakımdan homojen uluslar

---

[295] Soya dönüş sürecinde Türklerin zorla Bulgarlaştırılmalarını Bulgar siyasetçileri kurnazca "priobştavane" ve "integratsiya" (birleştirme ve entegrasyon) terimlerini kullanarak bu olayın asimilasyon olmadığını göstermeye çalışmışlardır.

yaratmaktır. Bugünkü modern uluslarda yaşayan ve çağdaş geçinen çoğunluk mensubu kitleler, kendilerinden farklı olan azınlık gruplarına pek de hoşgörü ile bakmadıkları gibi, onların farklı dil veya din özelliklere sahip olmalarını da "normalin dışında", olması gerekenin dışında gibi algılamaktadırlar ve böylece azınlıklar ötekileştirilmektedirler. Grekova'ya göre bunun temelinde devletin azınlıklara olan bakış açısı yatmaktadır, ulus devletlerin özündeki tek millet, tek devlet, tek bayrak felsefesi yatmaktadır. Özetle, kültürel ve etnik homojenleştirme gayelerini sürdüren, etnik ve kültürel farklılıklara tahammülü olmayan, azınlıkları bir tehdit olarak gören hükûmetlerden sağlıklı etnik politikalar uygulamaları da, azınlık haklarının savunulması da beklenemez.[296] Bu nedenle Bulgaristan Devleti'nin Türkçe derslerini yaygınlaştırması da, Türkçe gazete ve dergiler yayımlaması da, Türk folkloru ve Türk edebiyatına destek vermesi de beklenemez. Grekova'nın da belirttiği gibi bugün Bulgaristan'da interkültürel eğitim uygulandığı da, azınlıklara eğitim hakkı verildiği de söylenemez. Ülke içinde "Çingene okullarının" ve "etnik karma okullarının" var olması bazı okullara Çingenelerin alınmadığını, bazı okullara ise Bulgar çocukların gitmediğini göstermektedir ki bu örnek dahi Bulgaristan eğitim sisteminde azınlık sorunsalının çözülemediğini kanıtlamaktadır (Grekova, 2001).

Çoğunluktaki etnik Bulgarlar, çoğunluktaki dili, çoğunluktaki eğitimi, çoğunluktaki kültürü, çoğunluktaki yaşamı belirleme özgürlüğüne sahip olduklarını, Bulgaristan'ın sadece kendilerine ait olduklarını düşünmektedirler. Bu nedenle Bulgar milletinden Türk topluluğunu anlamaları ve onlarla empati kurmaları, Türk kültürünü ve Türkçe eğitimi desteklemeleri beklenemez. Grekova'nın da belirttiği gibi ulusal değerler ve ulusal kültür, çoğunluğun isteklerini ve amaçlarını yansıttığından dolayı, o istekler arasında azınlık isteklerine yer verilmemesi doğaldır.[297] Ulus devletler kültürel çeşitlilikten yana değildirler, interkültürel eğitimden ve azınlıkların eğitim haklarından da yana değildirler, çünkü onları tehdit olarak görmek-

---

[296] Daha detaylı bilgi için bakınız: Grekova, M. (2001*) Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivyavane*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Publishing House", s. 19-20

[297] Daha detaylı bilgi için bakınız: Grekova, M. (2001*) Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivyavane*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Publishing House", s. 96-110

te, homojen ulusun, homojen kültürün, homojen devletin parçalayıcısı olarak algılamaktadırlar. Bu nedenle Bulgaristan Eğitim Bakanlığının Bulgar diline önem vermesi, Bulgar tarihini, edebiyatını ve sanatını, kısacası etnik Bulgar kültürünü ön plana koyması beklenen bir tercih ve beklenen bir sonuçtur.

Bulgaristan yöneticileri, bilim uzmanları, siyasetçiler ve Bulgarların büyük bir bölümü XXI. yüzyılda dahi Türk topluluğunu[298] bir sorun ve tehdit olarak görmektedirler. Onlara göre, Bulgaristan sınırları içinde Türklerin varlığını kabul etmek, Türk topluluğun sosyokültürel isteklerini onaylamak ve azınlık statülerini kabul etmek anlamına gelmektedir. Her azınlığın kendi kültürel ve siyasal haklarını elde etmek için mücadele edeceğini bildiklerine göre, uzun vadede Türk azınlığının da özerklik istemesi ve devlet bütünlüğünü tehdit etmesi kaçınılmazdır. Bulgaristan Türkleri, Türk kültürünü ve Türk etnik bilincini taşıdıklarından ve Bulgaristan'ın Türkiye Cumhuriyeti ile kara sınırı ve coğrafi komşuluğu olduğundan dolayı, Türk azınlığı problemi bir kültürel ve sosyal sorun olmaktan çıkmakta, kasıtlı ve bilinçli olarak bir siyasal soruna, bir jeopolitik tehdide dönüştürülmektedir. [299] Bir başka anlatımla Bulgaristan'ın bölünmez bütünlüğünü koruma adına Türk azınlığı sorunu bilinçli olarak siyasallaştırılmakta, "Özerk Türk Cumhuriyeti" senaryoları ile etnik Bulgarlara "öteki" Türkler bilinci bir şekilde "bölücü ve tehlikeli" bir unsur olarak yansıtılmaktadır. Ayrıca etnik Bulgarların ne Ermenilere ne Musevilere ne Ruslara ne Yunanlılara veya başka bir azınlık topluluğuna karşı Türkler kadar önyargılı ve

---

298 Anthony D. Smith etnik topluluğu şöyle tanımlar: "soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tiptir." Anthony D. Smith'e göre etnik bir topluluğun altı ana niteliği şöyle sıralanabilir: 1. Kolektif bir özel ad, 2. Ortak bir soy miti, 3. Paylaşılan tarihi anılar, 4. Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, 5. Özel bir "yurt"la bağ, 6. Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu. Smith'in yapmış olduğu tanımdan da anlaşıldığı gibi Bulgaristan Türkleri etnik bir toplulukturlar çünkü yukarıdaki altı temel özelliğin tümünü barındırmakta ve yansıtmaktadırlar. Bakınız: Smith, A. D. (2009) *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 41-42

299 Bu konuda bakınız: Grekova, M. (2001*) Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivyavane*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Publishing House", s. 130-131

dışlayıcı davranmadıkları da bir başka yalın gerçektir. Zagorov'un bu konuda ilginç bir tespiti vardır:[300]

> *"Bulgar ulusal kimliği irdelendiğinde, dinsel aidiyet ile etnokültürel etkileşim açısından önemli bir ayrıntı dikkat çekmektedir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu güne kadar bu ülkede yaşayan Hristiyan topluluklar, Bulgar ulusal potası içinde kararlı bir şekilde ve ısrarla Müslüman azınlıkları kabullenmeyerek, bu toplulukların Bulgar ulusu ile bütünleşmelerini bilinçli bir şekilde engellemektedirler. Son dönemde Müslüman olmayan ve ateist olanlara karşı da Hristiyan çoğunluk tarafından, aynı dışlayıcı tutumun sürdürüldüğü gözlenmektedir. Böylece, bu milliyetçi dinsel-ulusal sendromun, Bulgar ulusunun birliği ve beraberliğini engellediği görülmektedir."*

Burada asıl ilginç olan şudur. Bulgaristan'da yazılan makalelerde, tezlerde, kitaplarda, gazete haberlerinde Romanya'da, Sırbistan'da, Yunanistan'da, Makedonya'da hatta Türkiye'de yaşayan Bulgar azınlıklardan sıkça bahsedilirken, hatta bu azınlığın haklarının çiğnendiği iddia edilirken, aynı komşu ülkelerin Bulgaristan sınırları içindeki azınlıkları görmezden gelinmekte, onlara da benzer hakların verilmesi onay görmemektedir. Özetle, Bulgaristan yurt dışında yaşayan kendi soydaşlarının haklarını savunurken, Türkiye Cumhuriyeti'nin Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığının haklarını savunmasını "dış müdahale" olarak algılamaktadır. Bazı gazete yazılarında "Bulgaristan'da başka ülkelere, başka milletlere ait olan azınlıklar yoktur." açıklamaları yapılırken, aynı gazetelerde Romanya, Sırbistan, Yunanistan gibi komşu ülkelerde Bulgar azınlığının olması ve bu azınlığın haklarının gasp edildiğini yazması ilginç bir politik kurnazlıktır.[301]

Gündelik hayatta etnik Bulgarların "azınlık" kavramına bakış açılarını ve "Müslüman azınlıkları" algılama biçimlerini irdeleyen Maya Grekova aşağıdaki çarpıcı tespitlerde bulunmuştur:[302]

---

300 Zagorov, O. (2009) *Balgariya v Evropa na Natsiite*, Sofya: İzdatelstvo Tangra, s. 306

301 Bu konu ile ilgili bkz: "Duma" gazetesi, 1992, sayı 35, s. 7; "Duma" gazetesi, 1992, sayı 209, s. 6-7; "Duma" gazetesi, 1993, sayı 299, s. 11; "Duma" gazetesi, 1994, sayı 31, s. 9; "Duma" gazetesi, 1994, sayı 1, s. 9

302 Grekova, M. (2001) *Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivyavane*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Publishing House", s. 134-159

• Etnik Bulgarların büyük bir bölümü azınlık kavramına üç farklı yönden yaklaşım sergilemektedirler: olumsuz ve dışlayıcı bir kavram olarak azınlıklar; korku ve tehdit kaynağı olarak azınlık sorunsalı ve bizden olan dost azınlıklar. İlk ikisi "bizden olmayan" dışlanan "öteki azınlıklara", üçüncüsü ise sevdiğimiz, benimsediğimiz, korumaya çalıştığımız "bizim azınlıklara" ışık tutmaktadır. Şimdi bu üç farklı azınlık algılamasını örnekler vererek açıklamaya çalışalım.

• Etnik Bulgarların büyük bir bölümü onlardan olmayan "ötekilere" azınlık gözüyle bakmaktadırlar. Bu sadece ve sadece "onların" Bulgar olmamasından, sadece ve sadece "onların", "bizden" farklı olmasından dolayıdır. Ankete katılan etnik Bulgarlardan birinin görüşü azınlıklara olan negatif ve dışlayıcı bakış açısını gayet iyi açıklamaktadır: *"Onları sevmiyorum veya kabullenmiyorum değil….. sadece onları görmek istemiyorum, onlar kendi yerlerinde yaşamlarını sorunsuz bir şekilde devam ettirsinler, ama ben onları görmeyeyim, bana bulaşmasınlar, benim işime karışmasınlar…….".*[303] Aslında bu görüş etnik Bulgarların Türklere ve diğer Müslüman azınlıklara olan genel yaklaşımını yansıtmaktadır. "Onlar" bizim ülkemizin bir parçasıdırlar, "onları" yok etmek istemiyorum, "onlara" herhangi bir zarar vermeyi de düşünmüyorum, ama "bizden biri" olmadıklarından ve ben "onları" kendime yakın görmediğimden, "bana" yaklaşmalarını, "benimle" muhatap olmalarını istemiyorum. Kendi köşelerine çekilsinler ve uslu uslu yaşasınlar, "bana" ve "benim" devletime sorun yaratmasınlar. Bu tutum post sosyalist dönemde dahi kucaklanan "bizlerle" dışlanan "ötekiler" arasındaki bariyerlerin ve engellerin kalkmadığının göstergesidir. Aynı ulus içinde, aynı vatan içinde toplumsal kaynaşmanın olmadığının, kültürel birlik ve beraberliğin sağlanamadığının, dinsel ve etnik önyargıların eritilemediğinin kanıtıdır.

---

303 Metin içinde yapılan tespitler ve ankete katılanların görüşleri, 1996-1997 eğitim-öğretim yılında Kliment Ohridski Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ndeki hocaların ve öğrencilerin Bulgaristan'ın farklı bölgelerinde yapmış oldukları "Bulgarların azınlık algılaması" başlıklı etnik saha çalışmasından alınmıştır. Bakınız: Grekova, M. (2001*) Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivyavane*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Publishing House", s. 134-159

• Etnik Bulgarların büyük bir bölümü "azınlık" kavramını tehlikeli ve sakıncalı buluyorlar. Onlara göre Türk topluluğunun kendini azınlık olarak görmesi kültürel istekleri, politik dayatmaları ve otonom cumhuriyet kurma gibi girişimleri de beraberinde getirecektir. Bu nedenle Türk azınlığının varlığını tanımak, Bulgaristan devletinin parçalanmasını kabullenmek anlamına gelmektedir. Özetle, Grekova'nın yaptığı araştırmada da görüldüğü gibi, "azınlık" kavramı, birçok etnik Bulgar tarafından tehlikeli, bölücü, devleti parçalayan, ulusal birliği bozan bir sorun, tehdit ve korku kaynağı olarak algılanmaktadır.

• Üçüncü azınlık algılaması Bulgaristan sınırları dışında yaşayan etnik Bulgarlar için geçerlidir. Romanya, Sırbistan, Makedonya, Moldavya, Yunanistan gibi ülkelerde yaşayan binlerce etnik Bulgar, politik ve tarihsel gelişmeler sonucunda kendi ulus devletinden ve anavatanından uzak, yabancı bir ülkenin azınlığı olarak yaşamak zorunda kalmışlardır. Bulgar halkının büyük bir bölümü yurt dışında yaşamak zorunda kalan kendi soydaşlarına "üzüntü, yakınlık, empati, sevgi ve hoşgörü" ile yaklaşmaktadırlar. Genel düşünce ve yaklaşım şudur: Bu azınlıklar kendi milletimizin, kendi kültürümüzün bir parçasıdırlar, bu nedenle onlara maddi ve manevi destek vermemiz gerekir. Onlarda Bulgarlık bilincini yaşatmak zorundayız, Bulgar dilini ve kültürünü bu azınlıklar arasında yaymamız, gerekirse onları tekrar Bulgaristan'a davet edip burada yaşamalarını, bizimle tekrar kucaklaşmalarını sağlamamız gerekir. Özetle, yukarıdaki iki negatif azınlık yaklaşımı gitmiş, yerine pozitif ve hümanist bir azınlık yaklaşımı gelmiştir. Bu da şunu göstermektedir: Kendi sınırları içinde Türk ve Müslüman azınlıklara kucak açmayan etnik Bulgarlar, yurt dışındaki soydaşları söz konusu olunca tam tersi bir tutum sergilemektedirler. Bu da hem siyasetçilerin devlet politikalarında hem de Bulgar halkının gündelik hayatta "duruma göre" ve "bizden olup olmamasına göre" değişen azınlık yaklaşımını yansıtmaktadır.

Ulus devletin hedef ve amaçları ile azınlıkların hedef ve amaçları genelde paralel olmaz ve örtüşmez. Azınlıklar etnik, dinsel ve kültürel (bazen de siyasal) özgürlükler isterken ve farklılıkların siyasal otoriteden ve devlet yönetiminden kabul görmesini hedeflerken, ulus devlet, bağımsız ve tek siyasal birlik ile türdeş kimlik ve homojen kültür yaratmak ister. Bir başka deyişle, azınlıklar hetero-

jen bir ulus ve kültür, siyasal yönetim ise homojen bir ulus ve kültür amaçlar. Bu nedenle ulus devletlerin amaçları ve çıkarları ile azınlık taleplerin çatışması doğal bir sonuçtur. Ulus devletler ülke bütünlüğünü ve ulusal sınırları koruma adına, kültürel ve siyasal birlik beraberliği muhafaza etme adına ülke sınırları içindeki etnosları ve kültürleri homojenleştirmeye çalışırlar. Ulusçuluk ideolojisi ve ulus inşası bu homojenleştirmenin başlıca araçlarıdır.[304]

Ulus inşasının asimilasyon, entegrasyon ya da kültürel çoğulculuk gibi değişik bütünleşme ve homojenleşme biçimleriyle gerçekleşse de en yaygın uygulamaların başında asimilasyon girişimleri gelir. İster gönüllü ister zorunlu olsun tüm asimilasyon girişimlerinin nihai hedefi tüm azınlıkların ulusal kimlik içinde eritilerek baskın milletle bütünleşmelerini sağlamaktır.[305] Ülke sınırları içinde en kalabalık sayıda olan asli milletin kültürel özelliklerini tüm azınlık mensuplarına kabul ettirmek, böylece etnik ve kültürel farklılaşmaları ortadan kaldırmak bu asimilasyon politikalarının temel amacıdır. Bu nedenle 1945-1990 döneminde Bulgaristan hükûmetlerinin Müslüman ve Türk azınlıklara uyguladıkları politika kültürel homojenleştirmeye yönelik etnik asimilasyon olarak tanımlanabilir.

Kurubaş'a göre bugün dünyada Fransız ve Anglo-Sakson olmak üzere iki temel yurttaşlık modeli vardır. Fransız modelinde ulusal kimliklerin inşası "zorunlu asimilasyon yöntemleri" ile yapılırken, Anglo-Sakson modelinde "gönüllü asimilasyon yöntemleri" ön plana çıkmaktadır.[306] Fransız devriminden kaynaklanan yurttaş-

[304] Daha detaylı bilgi için bakınız: Kurubaş, E. (2008) *Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki,* Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 44, Doğu Batı Yayınları, s. 22-23

[305] Profesor Zagorov asimilasyonu şöyle tanımlamıştır: "Bir ülke içinde izlenen etnik politikalar sonucunda, azınlıkların çoğunluğu oluşturan dominant kültürü kendi isteği veya zorlamalarla kabul etmeleriyle tüm ulusu homojen yapmaya yönelik politikaların uygulanmasıdır. Böylece asimilasyon bazı durumlarda gönüllü (kendi isteği ile), bazı durumlarda da zorlama, baskı ve dayatmalarla (kendi isteği dışında) olabilmektedir." Bakınız: Zagorov, O. (2009) *Balgariya v Evropa na Natsiite*, Sofya: İzdatelstvo Tangra, s. 401

[306] Daha detaylı bilgi için bakınız: Kurubaş, E. (2008) *Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki,* Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 44, Doğu Batı Yayınları, s. 27

lık modeli "ulusu" aynı topraklarda yaşayan ve bundan kaynaklanan ortak millî duyguyu ve ortak kültürü paylaşan yurttaşlar bütünü çerçevesinde ele alır ki aynı çerçeveyi sosyalist dönemde Bulgaristan hükûmetleri de kabul etmektedirler. Bir başka anlatımla Bulgaristan yöneticilerine göre Bulgaristan'da yaşayan tüm Müslüman ve Türk azınlık mensupları ortak devlet, ortak toprak, ortak yurttaşlık bağı ile Bulgaristan'a bağlı olduklarından, tümü Bulgar olarak kabul edilmelidirler. Bulgaristan sınırları içinde yaşayan tüm etnik topluluklar, tüm Bulgaristan vatandaşları, köken, bilinç, etnik aidiyet duygusu ve dinsel farklılaşma gözetmeksizin Bulgar kimliği taşımalıdırlar ve Bulgar olarak adlandırılmalıdırlar. Böylece ulusal kimlik ve vatandaşlık aidiyeti ön plana çıkarılıp, etnik ve dinsel aidiyet yok sayılarak soyut ve homojen bir sosyalist ulus yaratılması amaçlanmıştır.[307]

1945-1990 yılları arasındaki sosyalist dönemde tek ve üstün kimlik Bulgar etnik kimliği kabul edilerek, tüm azınlıkların Bulgar kültürel potasında birleşmeleri ve Bulgar etnik kazanında eritilmeleri amaçlanmıştır. Aynı devlet sınırları içinde gelenek görenekler, sosyokültürel ve etnokültürel farklılıklar görmezden gelinerek homojen kültür ve homojen sosyalist ulus yaratılmak istenmiştir. Bunu gerçekleştirmek için Bulgaristan'daki siyasi otorite isim değiştirmeden zorunlu göçlere, zorlamalı etnik ve kültürel asimilasyondan soya dönüş girişimlerine kadar birçok baskıcı yöntemi denediğinden dolayı bu dönemde izlenen etnik politikalar hem insan hem de etnik hakları çiğneyen baskıcı ve totaliter politikalar olarak tanımlanabilir. Bu ise sosyalist dönemde Bulgaristan yöneticilerinin homojen sosyalist ulus yaratmada gönüllü asimilasyonu değil, zorunlu ve baskıcı asimilasyonu tercih ettiklerini göstermektedir. Bu etnik politikaların kurbanları ise yarım yüzyıl boyunca Aleviler, Pomaklar, Romanlar, Tatarlar ve Türkler gibi Müslüman ve Türk azınlıklar olmuşlardır.

Anglo-Sakson modeli aynı devlet sınırları içinde yaşayan toplulukların taşıdıkları etnik, dinsel ve kültürel farklılıkları tanıdığı gibi onları ulusal kültürün alt kimlikleri olarak kabullenmektedir. Bir başka anlatımla, ülke sınırları içindeki tüm azınlıkların kültürel hakları tanınırken, devlete ve siyasal otoriteye sadakat gösterilmesi

---

307 Atasoy, Emin (2011) "*Bizden Olan Ötekiler. Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri",* MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 44

gerektiğine de vurgu yapılmaktadır. Kültürel bağımsızlık verilirken, siyasal bağımsızlık verilmemektedir, azınlıklara kültürel ve etnik özgürlükler verilirken, aynı azınlıklardan üst kimliklere saygı ve hoşgörü ile yaklaşmaları da beklenmektedir. Bu tip ulus modeli etnik ve kültürel asimilasyonu zorunlu görmez, ama aynı zamanda alt kimliklerle üst kimliğin çatışmasına da izin vermez. Tam tersi, alt kimliklerin, üst kimlik etrafında birleşmesini ve bütünleşmesini hedefler.

Sonuç

1908 yılında tam bağımsız Bulgaristan Devleti'nin kurulmasından sosyalist dönemin sonuna kadar Bulgaristan hükûmetleri ve devlet yöneticileri Müslüman ve Türk azınlıklara sistemli ve planlı bir şekilde baskı, Bulgarlaştırma ve asimilasyon politikaları uygulamışlardır. Psikolojik, sosyokültürel, fiziksel ve siyasi yönleri olan bu baskının temel amacı Müslüman ve Türk azınlıkları asimile ederek birleşik Bulgar ulusu yaratmaktır. Ulusal homojenleştirme, azınlıklardan arınma ve zorunlu Bulgarlaştırma amaçlarını taşıyan bu etnokültürel asimilasyon politikalarının temel nedeni, bu azınlıkların ulus devleti ve Bulgaristan'ın birliği beraberliği için bir engel, bir tehdit olarak görülmesidir. Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, Ruslar gibi Müslüman olmayan azınlıklara hoşgörülü, duyarlı ve çok sıcak yaklaşan devletin, aynı sıcaklığı, aynı hoşgörüyü Müslüman ve Türk azınlıklara karşı göstermediği görülmektedir. Bir başka anlatımla Bulgaristan yöneticileri Müslüman ve Türk azınlıklara daima sevilmeyen, istenmeyen ve güvenilmez topluluklar, Türkiye'nin "beşinci kolonisi", kurtulmaları gereken bir yük, halledilmesi gereken bir sorun olarak bakmışlardır. Bu topluluklara karşı izlenen etnik politikalar, devlet ve resmî ideolojinin yansıttığı görüşler, ister istemez etnik Bulgarların azınlıklara karşı tutum ve davranışlarını da olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle Müslüman ve Türk azınlıklar Bulgaristan'ı terk edip göç ederken de, zorla Bulgarlaştırılmaya uğradıklarında da etnik Bulgarlardan oluşan geniş halk kitleleriyle Bulgar kökenli aydınlar bu kararlara ciddi bir tepki göstermemişlerdir.

Post sosyalist dönemde Bulgaristan'da yaşayan Türk, Pomak, Tatar ve Roman gibi Müslüman topluluk mensuplarının müdür, işveren, yönetici, bakan ve vali görevlerine getirilmeleri, genelde etnik Bulgarlar tarafından ön yargılarla, memnuniyetsizliklerle, eleştirilerle ve bazı olumsuz tepkilerle karşılanmaktadır. Bunun sebebi,

etnik Bulgarların kendilerini "yönetici" ve azınlıkların da "yönetilen" olarak görmeleridir. Aslında bu dışlayıcı tutum ve davranışlar, bu küçümseyici ve tepeden bakma "öteki" algılaması, dahası toplum içindeki "bizler" ve "onlar" ayrımı, etnik Bulgarların azınlıkları ulusun "eşit bireyleri" ve devletin "eşit vatandaşları" olarak görmemelerinden kaynaklanmaktadır. "Sizler farklılığınızı sürdürdüğünüz müddetçe bizden olamazsınız. Bizden biri olup sizleri kabullenmemiz için bizim gibi olmanız gerekir." yaklaşımı bugün de AB üyesi Bulgaristan'da yaygın bir anlayış olarak yüz binlerce kişi tarafından benimsenmektedir. Bu yaklaşım ne kadar yanlış ise, bugünkü Bulgaristan Türklerinin Bulgar diline, Bulgar kültürüne, Bulgar tarihine, Bulgar eğitimine önem vermemeleri de bir o kadar yanlıştır. Bulgaristan'da yaşayan tüm azınlıklar gibi, etnik Türklerin de Bulgaristan'ı vatan olarak benimseyip sevmeleri ve sahiplenmeleri, bir diğer deyişle, yaşadıkları ülkeye "yabancı konuk" veya "geçici yaşam mekânı" olarak bakmaktan vazgeçip, Bulgaristan'ı vatan olarak benimsemeleri ve yaşadıkları toprakların kutsallığını idrak etmeleri gerekmektedir. Tüm bunlar yapılmadığı müddetçe Türk azınlığın etnik izolasyonu, kültürel içe kapanması, etnik Bulgarlardan kendilerini soyutlaması ve devletle bütünleşememesi, devam edecektir. Özetle, bugünkü Bulgaristan'da Türk topluluğun dışlanmış ve izole olmasında hem etnik Bulgarların ve devlet yöneticilerin tutumları hem de etnik Türklerin kendi tutum ve davranışları belirleyici olmuştur.

Doğu ile Batı, Balkanlar ile Orta Doğu, İslamiyet ile Hristiyanlık, Akdeniz ile Karadeniz, Tuna ile Trakya arasında köprü konumunda olan Bulgaristan, her şeyden önce bir "kenar" ülkedir. Asya ve Avrupa'nın kenarında, Müslüman ve Slav dünyasının kenarında, Doğu ve Batı uygarlıklarının kenarında olan bir ülkedir. Bu nedenle diğer Balkan devletlerinde olduğu gibi Bulgaristan ne tamamen Ortodoks ne tamamen Slav ne tamamen Avrupalı bir devlettir. Karmaşık tarihsel ve siyasal geçmiş, heterojen dinsel, etnik ve kültürel yapı, coğrafi konumun sunduğu kaçınılmazlıklar Bulgaristan'ın sık sık ikilemlerle yüzleşmesine neden olmuştur. Bulgaristan, tarih boyunca büyük devletlerin paylaşım sahnesinde ve savaşların ortasında kendini bulmuş, bazen Bizans ve Roma bazen Osmanlı ve Rusya bazen de Almanya'nın arkasına sığınarak bölgesel jeopolitikte söz sahibi olmak istemiştir. Küçük Bulgaristan tarih boyunca daima güçlü müttefiklerle politik emellerine ulaşmak istemiş, daima

büyük ülkelere güvenmiş ve onlardan yardım istemiş, ama sadece bir devlete hiçbir zaman bağımlı olmamıştır. Kısa sürede bugünkü dost yarın düşman oluvermiştir, Almanya'yı terk edip Rusya'ya kucak açmıştır, çok geçmeden Rusya'yı terk edip ABD ve AB ülkelerine yönelmiştir. İstikrarsız dış politika, değişken müttefik ve dostlar, değişen beklentilerin ve çıkar ilişkilerinin yansımasıdır. Her yeni düzen bir öncekini, her yeni lider bir öncekini, her hükûmet ve sistem bir öncekini acımasızca eleştirmiştir. Sınır değişiklikleri ve siyasal arayışlar Bulgaristan tarihinde hiç bitmemiş, halkın hayal kırıklığı ve azınlıkların gözyaşları da hiç dinmemiş, özgürlük arayışları ve ulus olma mücadelesi bitmediği gibi, yeni tarih kitaplarının yazımı bitmediği gibi, kendi kimliğini, kendi benliğini bulmadaki arayışlar bitmediği gibi.

Bulgaristan'daki sosyalist sistemin ve devlet yönetiminin diğer sosyalist ülkelerden en büyük farklılıklarının başında aşağıdaki üç özellik gelmektedir:[308]

> 1) SSCB'ye olan sıkı ekonomik, kültürel, askerî ve siyasal bağımlılık;
>
> 2) Politik muhalefet ile örgütlü toplumsal başkaldırının hiçbir zaman olmayışı;
>
> 3) Komşu ülkeleri ve komşu milletleri küçümseyen ve tepeden bakan bir tutum.

Bulgaristan hükûmetlerinin SSCB'ye bağlanmak istemeleri ve bu federal ülkenin 16. cumhuriyeti olmayı kabul etmeleri ülke tarihinin utanç verici sayfalarından birisidir. SSCB liderlerine ve Sovyet yönetimine sorgusuz ve karşılıksız bağlılık, ulusal egemenliğinin, devlet bağımsızlığının ve toplumsal özgürlüğünün uzun yıllar eleştirilmesine ve sorgulanmasına neden olmuştur. Hem iç hem de dış politikada SSCB'den gelen emirler ve yönlendirmelerle devlet ve hükûmet uygulamalarının sürdürülmesi Bulgaristan'ı âdeta SSCB'ye bağımlı bir uydu devlete dönüştürmüştür. Her Bulgaristan devlet başkanı, her BKP genel sekreteri göreve geldiğinde Moskova ziyaretleri ve Rus önderlerin yönlendirmeleri ile iş başı yapmaları Bulgaristan siyasetinde ve ülke yönetiminde daima var olan "Kremlin

[308] Atasoy, Emin (2011) "*Bizden Olan Ötekiler. Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri",* MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 306

gölgesi"ne işaret etmektedir. Bu nedenle hem yeniden doğuş ve isim değiştirme olaylarında hem de sosyalist dönemde uygulanan etnik politikalarda bilim uzmanları, gazeteciler ve tarihçiler hep "Kremlin gölgesi"nde araştırmalarını sürdürmüşler ve Moskova'nın etkisinden bir türlü kurtulamamışlardır.

Dört yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı hiçbir ciddi isyan ve başkaldırıda bulunmayan Bulgaristan, aynı teslimiyetçiliği, aynı uslu ve sessiz tutumunu sosyalist dönemde de sürdürmüştür. BKP ve Politbüro'nun idaresindeki Bulgaristan'da 1945-1985 döneminde hiçbir isyan, hiçbir başkaldırı, hiçbir hükûmet eleştirisi, hiçbir toplumsal gösteri veya yürüyüşün olmaması Bulgar milletinin uysallığını ve tepkisizliğini yansıtmaktadır. Sosyalist sisteme körü körüne inanma, BKP'nin devlet ve toplum üzerindeki güçlü ve sert denetimi, Sovyet ulusuna ve SSCB'ye olan sınırsız güvenle birlikte, Bulgar halkının sosyopsikolojik özellikleri de bu tepkisizliğinin başlıca nedenleri arasında gösterilebilir.

1953'te Berlin'de, 1956'da Budapeşte'de, 1968'de Çekoslovakya'da, 1980-1981 döneminde Polonya'da muhalefetteki sivil toplum kuruluşları sosyalist düzene karşı başkaldırı ve eleştiriler yöneltirken, nedense Bulgaristan'da böylesine bir toplumsal başkaldırı hiçbir zaman olmamıştır. Bu nedenle sosyalist dönem boyunca Sofya hükûmetleri ve Bulgar halkı Moskova'nın en uslu, en uyumlu ve en itaatkâr ortakları olmuşlardır. Azınlıklar penceresinden bakılmadığı müddetçe, sosyalist dönem Bulgaristan tarihinin en monoton, en sıradan, en çalkantısız dönemidir.[309]

1945-1985 döneminde Bulgaristan siyasetinde ve devlet yönetiminde tek parti, tek lider, tek yönetim, tek siyasal yol politikaları izlendiğinden dolayı bu dönem aslında sosyalist düşünceyle, komünist sistemle ve sosyalist felsefeyle alakası olmayan diktatörlük dönemidir. Çoksesliliğin, muhalefetin, bireysel ve toplumsal özgürlüğün olmadığı bir düzenin sosyalizmi sürdürdüğü asla iddia edilemez. Bu düzen çarpık bir totaliter düzendir, bu düzen insan haklarının ve azınlık özgürlüklerin olmadığı baskıcı bir düzendir, muhalefet partilerinin ve muhalif liderlerinin olmadığı düzendir. Güçlülerin güçsüzleri ezdiği, parti liderlerinin zengin ve gösterişli aristok-

[309] Atasoy, Emin (2011) "*Bizden Olan Ötekiler. Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri",* MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 307

ratlara özendikleri, sindirilmiş ve korkutulmuş ürkek bir toplumun düzenidir. Özetle, Bulgar halkı ne iki yüz yıllık Bizans ne beş asırlık Osmanlı egemenliği ne de yarım asırlık sosyalist dönemde gerçek milliyetçi bir çıkış, kitlesel bir başkaldırı veya geniş katılımlı bir isyan bayrağı dalgalandıramamış olmanın ezikliğini yaşamaktadır. Ama bu eziklik onun büyük idealler peşinden koşmasını engellemediği gibi, kendini dünyanın en büyük ulusları, dünyanın en şanlı tarihleri arasında görmesini de engelleyememiştir.

Tarihsel kaderciliğinden ve siyasal şanssızlıklardan sürekli yakınmak, ülkenin geri kalmışlığını Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının sömürüsünden kaynaklandığına başkalarını inandırmaya çalışmak, kendi ulusunu yüceltirken başka uluslarla alay etmek ve onları küçümsemek milliyetçi Bulgarların en belirgin özelliklerinin başında gelmektedir.

Crampton'un bu konudaki tespiti çok çarpıcı ve doğrudur:[310]

"Bulgarlar arasında hâlâ, özellikle de yabancı birinin herhangi bir eksikliğe dikkat çekmesi durumunda, 'beş yüz yıllık Osmanlı idaresi' söylemine yansıyan tarihsel kaderciliğe yönelme eğilimi vardır. Geçmişi kullanarak günümüzden ve daha çok da gelecekten kaçışı sağlayan bu tutumun faydası yoktur. Her hâlükârda, yüzyıllar süren yabancı hâkimiyetine maruz kalan sadece Bulgarlar değildir. Hiç kuşku yok ki, ilgili yabancı egemenliği zaman zaman son derece baskıcı olmuştur ama Bulgar ulusu, Bulgar kilisesi ve Bulgar dili, hayatlarını bu idare altında da devam ettirebilmişlerdi. Osmanlılar Bulgaristan'dan çekildiklerinde, Bulgarlar hâlâ Bulgarca konuşabilmekteydi, Bulgar sanayisi de Osmanlı ordusuna tedarikçi hâline gelmekle gelişmişti. (...) Geçmişteki travmalar ulusal bilincin olmazsa olmaz bir parçasıdır ve acı çekenlere saygı duymak doğru bir davranıştır, ama geçmişteki zulümler, günümüzdeki kusurlar veya bunların giderilmesine adanmışlık eksikliği için bahane edilmemelidir. Bulgar tarihi, Bulgar ulusuna, uyum ve hayatta kalma yetisine olan güven eksikliğinden daha iyi şeyler sunabilir."

310 Crampton, R. J. (2007) *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul: Jeopolitika Yayınları, s. 255-256

Bugünkü demokrasi döneminde ne Hitler'in Almanya'sı ne Stalin'in SSCB'si ne de Osmanlı veya Rusya sömürüsü ülkenin geri kalmışlığında bahane olarak gösterilemez. NATO ve AB üyesi olan Bulgaristan artık tarihsel geçmişin arkasına sığınmayı bırakıp Batı Avrupa ülkelerinin refah düzeyine, uygar ülkelerin demokrasi seviyesine ulaşmanın yollarını aramalıdır. Bunu yaparken geçmişi ile barışık yaşamayı, azınlıklarıyla hoşgörü ve karşılıklı saygı içinde, birlik beraberlik içinde yaşamayı, kendi toplumsal, kültürel avantaj ve dezavantajlarını hassas vicdan kantarlarında tartmayı öğrenmelidir. Dahası, kendisi ile aynada yüzleşmeyi, siyasal ve toplumsal olaylarla ilgili özeleştiri yapmayı öğrenmelidir. Bu gönüllü ve samimi yüzleşmenin hem Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslüman azınlıklar için hem de komşusu ve dostu Türkiye için olumlu bir gelişme olacağından kimse şüphe duymamalıdır.

Kaynakça

Aktürk, Ş. (2006) *Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler,* Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 9, Sayı 38.

Atasoy, E. (2011) "*Bizden Olan Ötekiler. Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri",* MKM Yayıncılık, Bursa

Baeva, İ. (2006) *Todor Jivkov*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Kama"

Barth, F. (2001) *Etnik Gruplar ve Sınırları*, İstanbul: Bağlam Yayınları

Bayart, J. F. (1999) *Kimlik Yanılsaması*, İstanbul: Metis Yayınları

Crampton, R. J. (2007) *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul: Jeopolitika Yayınları

Çavuşoğlu, N. (2001) *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yayınları

Dil Derneği (1999) Türkçe Sözlük, Cilt: 1, Ankara: Dil Derneği Yayınları No: 9, Kurtuluş Basımevi.

"Duma" gazetesi, 1992, sayı 209, s. 6-7

"Duma" gazetesi, 1992, sayı 35, s. 7

"Duma" gazetesi, 1993, sayı 299, s. 11

"Duma" gazetesi, 1994, sayı 1, s. 9

"Duma" gazetesi, 1994, sayı 31, s. 9

Eriksen, T. H. (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*, İstanbul: Avesta Basın Yayın

Fenton, S. (2001) *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür,* Ankara: Phoenix Yayınevi

Fotev, G. (1994) *Drugiyat Etnos*, Sofya: Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov"

Fotev, G. (1999) *Kriza na Legitimnostta*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski" i Akademiçno İzdatelstvo "Prof. Marin Drinov"

Grekova, M. (2001*) Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejivyavane*, Sofya: İzdatelska Kaşta "Publishing House"

Gumilev, L. N. (2001) *Kavimlerin Türeyişi ve Yeryüzü Üzerindeki Yaşam Bölgeleri, Etnogenezis ve Yeryüzü Biyosferi*, İstanbul: Ötüken Yayınları

İlieva, N. (2010) *Turskata Etniçeska Grupa v Balgariya (1878-2001),* Sofya: Natsionalen İnstitut po Geofizizika, Geodeziya i Geografiya – BAN

Kurubaş, E. (2008) *Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki,* Ankara: Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 11, Sayı 44, Doğu Batı Yayınları

Radoynova, D. (2005) *Etnos. Etnologiya. Etniçni Protsesi*, Şumen: Universitetsko İzdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski"

Smith, A. D. (2002) *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Everest Yayınları

Smith, A. D. (2002) *Ulusların Etnik Kökenleri*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları

Smith, A. D. (2009) *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları

Somersan, S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 75

Zagorov, O. (2009) *Balgariya v Evropa na Natsiite*, Sofya: İzdatelstvo Tangra

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ROMANYA'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR VE TÜRKİYE'YE GÖÇLERİ (1930-1940)

According To Archive Documents, the Problems Faced by Turks Living in Romania and Their Migration to Turkey (1930-1940)

Kadir ŞEKER*

Özet

Osmanlı Devleti Rumeli'ye 1353 tarihinde çıkmış, fetihlerin genişlemesine paralel olarak zamanla Balkanlar da ele geçirilmiştir. Fetih sonrası uygulanan iskân politikalarıyla bölgenin Türkleşip İslamlaşması sağlanmıştır. Uzunca bir dönem Türk egemenliğinde yaşayan Balkan coğrafyası 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ve arkasından gelen Balkan savaşları sonucunda Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkmıştır. Bu hadiseler neticesinde Balkanlarda yaşayan binlerce Türk göç etmek durumunda kalırken çoğu da bölgelerinde kalmayı tercih etmişlerdir. Balkanlarda kalan Türklerin sıkıntıları sonraki dönemlerde artarak devam etmiştir. Bu sıkıntılardan bunalan bazı Türkler, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmışlardır. Göçmenler, devletin aldığı kararlar gereği Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleştirilmişlerdir. Bu bildiride 1930-40 yılları arasında Romanya sınırları içinde yaşamakta iken karşılaştıkları değişik sebeplerle Türkiye'ye iltica eden Türkler ve onların sorunları ile orada kalan Türklerin karşılaştıkları problemler Cumhuriyet Arşivi belgelerine yansıyan yönleriyle ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Romanya, Göçler, Felaket

* (Doç. Dr.); Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Burdur-Türkiye; e-mail: kseker@mehmetakif.edu.tr

Abstract

The Ottoman Empire emerged Rumelia in 1353 and in parallel with the expansions of the conquests the Balkans have been seized, too. With the housing policy implemented there, the region has been Turkified. Living under the Turkish rule for a long period, the region was out of our hands as a result of the wars between the Ottoman and Russia in 1877-78 and the following Balkan wars. As a result of these events, thousands of Turks lived in Balkans had to migrate whereas most of them preferred to stay their own settled places. Difficulties of Turks settled in Balkans continued increasingly in subsequent periods. Some Turks become exasperated from difficulties, obligated to migrate to Anatolia with the establishing of republic of Turkey. Immigrants had been settled in Anatolia to various locations in accordance with the decision taken by the government. Both the immigrants and the Turks staying there faced many different tragedies. In this paper, the problems of the Turks, who were living within the boundaries of Romania between 1930-40 but somehow were forced to migrate to Turkey, and the problems of the Turks who had to live there were tried to be analyzed in terms of the documents of the Republic's archive.

Key Words: The Balkans, Romania, The migrations, Tragedy

Giriş

Romanya, kuzeydoğu tarafında Moldovya, kuzey ve kuzeydoğuda Ukrayna, kuzeybatıda Macaristan, güneybatıda Sırbistan, güneyde Bulgaristan ile güneydoğuda Karadeniz ile çevrili güneydoğu Avrupa ülkesidir.[311] 22 Milyon 450 bin olan nüfusu ile Balkanların ve Orta-Avrupa'nın önemli ülkelerinden birisidir. Romanya topraklarında İlk Çağlarda Dacia adı ile bilinen, Traklar ve Geto-Daklar yaşamış, MÖ yaklaşık 88-44 yılları arasında Burbista, Dak kabilelerini birleştirerek başkenti Transilvanya'da bulunan bir krallık kurmuştur.[312]

---

311 Kamil Tüğen, *Fransa, İngiltere Romanya ve Mısır'dan Notlar*, Bassaray Matbaası, İzmir 2004, s. 40.

312 Erhan Türbedar, *Balkan Türkleri Balkanlar'da Türk Varlığı*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 151.

Orta Çağda Eflak, Boğdan ve Erdel isimleri ile üç Rumen Prensliği bulunmaktaydı. Eflak 15.yüzyılda, Erdel ve Boğdan 16.yüzyılda Osmanlı egemenliğini tanıdı. Diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi, Romanya'da yaşayan Türklerin de çok eskilere dayanan geçmişleri vardır. Özellikle düz ve verimli bir araziye sahip olan Dobruca bölgesi, yaklaşık dört buçuk asır Osmanlı egemenliğinde kalmış ve bölge tam bir Türk yurduna dönüşmüştür.[313] Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Dobruca'nın Osmanlı hâkimiyetine geçişi birkaç safhada tamamlanmıştır. 14. yüzyılda stratejik öneme sahip Enisa ve İsakça noktaları I. Bayezit döneminde alınmış, bölgeye Anadolu'dan Yörükler ile Karadeniz'in kuzeyinden Tatar Türkleri getirilerek Vize'den Tuna'ya kadar olan bölgeye yerleştirilmiştir. Fetret devrinde bu topraklar Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmışsa da I. Mehmet Döneminde Dobruca'nın bir kısmı Osmanlı topraklarına yeniden dâhil edilmiştir. Daha sonra II. Bayezit devrinde 1484 Kili ve Akkerman seferi sırasında bütün Dobruca Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Bölge tümüyle fethedildikten sonra, Rumeli Beylerbeyliğine bağlı iç toprak haline getirilmiştir.[314]

Diğer yandan Romanya'nın Osmanlı yönetim sistemi içinde özel bir statüsü vardır. Bu statü devletin diğer yönetim bölgelerine göre özerk sayılabilecek bir durum arz etmekteydi. İçişlerinde serbestliği ve devletin başka yerlerinde gayrimüslimlere yönelik düzenleme ve kısıtlamaların geçerli olmadığı, Osmanlı sisteminin temel unsurları olan kadı, mutasarrıf, askeri memurlar gibi unsurların ve

313 Erhan Türbedar, *a.g.e*, s. 151.

314 Mehmet Naci Önal, *Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 2. Osmanlı Devleti fethettiği Rumeli topraklarına uyguladığı iskân politikası çerçevesinde Anadolu'da bulunan Yörükleri getirip yerleştirmiştir. Bkz. Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul 1957, s. 12. Balkanlarda Osmanlı fetih hareketleri devam ettiği sürece kırsalda yaşayan yerli Hıristiyan halk balkanların iç kesimlerine ve daha yüksek yerleşim yerlerine göç etmiş, Onların göçlerinden boşalan yerlere Anadolu'dan büyük oranda Türkmen unsuru nakledilmiştir. Konu ile ilgili olarak bkz., Zülküf Oruç, *Balkanlarda Türk Olmak*, Vadi Yayınları, Ankara 2013, s.76. Ayrıca Balkanların Osmanlı hakimiyetine girmesi ve Osmanlıların iskan politikaları için bkz., Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskan", *Balkanlar El Kitabı*, Edt; Bilgehan Gökdağ ve Osman Karatay, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 283-295.

teşkilatlanma yapılarının yer almadığı genel bir yönetim modeliydi.[315] Yani Romanya, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini benimsemiş olmakla birlikte, yönetimine karışılmamış, sadece bölgede hüküm süren prensliklerin Osmanlı Devletine asker ve vergi vermesi sistemi getirilmiştir.

Dobruca fethedildikten sonra Osmanlı Seferleri için yığınak ve askeri bir geçiş bölgesi olmuştur. Doğudan getirilen ticari emtianın Balkanlara, Lehistan'a ve hatta Moskova'ya kadar gitmesi Dobruca üzerinden yapıldığı için aynı zamanda bölge ticari bir öneme de sahip bulunmaktaydı. Bundan dolayı Anadolu'dan getirilen Türklerin bölgeye yerleşmeleri Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde de devam etmiştir.[316] Yaklaşık dört buçuk asır Osmanlı egemenliğinde kalan Romanya, 1877-78'de Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Bu savaşta Rumenler, yaklaşık 50 bin kişilik birlikle Ruslara katılmış, savaştan sonra Osmanlılar Tuna bölgesinden çekilirken Romanya da bağımsızlığını ilan etmiştir.[317]

A. Romanya'da Yaşayan Türklerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Türkiye'ye Göçleri

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız Romanya tarihinde Osmanlı Devleti'nin egemenliği sürecinde pek çok Anadolu Türkü bölgeye getirilerek yerleştirilmiştir. Türk tarihinde 93 harbi olarak anılan ve Balkan coğrafyasının önemli bir bölümünün Osmanlının elinden çıktığı 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ve Balkan savaşları esnasında bu bölgelerde yaşayan çoğu Türk halk kitlesi, çektikleri sıkıntı ve katliamlara dayanamayarak, doğup büyüdükleri toprakları terk ede-

---

315 Cezmi Karasu, "Bağımsızlıktan I. Dünya Savaşı'na Romanya", *Balkanlar El Kitabı*, Edt; Bilgehan Gökdağ, Osman Karatay, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 499-511.

316 M. Naci Önal, *a.g.e.,* s. 3

317 C. Karasu, *a.g.m,* s, s. 501. Ayrıca Krallık dönemi Romanya'sı için bkz., Mehmet Hacısalihoğlu, "Krallık Döneminde Romanya", *Balkanlar El Kitabı*, Edt; Bilgehan Gökdağ ve Osman Karatay, C. II, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 649-656. Ayrıca M. Hacısalihoğlu, "Sosyalist Dönemde Romanya, *Balkanlar El Kitabı*, Edt. Osman Karatay, Bilgehan Gökdağ, C. II, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s. 565-579, M. Hacısalihoğlu, "Demokratik Dönemde Romanya", *Balkanlar El Kitabı,* C. II, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s. 579-595.

rek Doğu Rumeli ve Anadolu topraklarına göç etmiştir. Fakat yine bu bölgelerde hatırı sayılır derecede Türk kalmıştır. Özellikle Romanya'nın Dobruca, Köstence bölgelerinde varlıklarını I. Dünya Savaşı sonuna kadar devam ettiren Türklerin, savaş sonrasında Romanya hükümetinin çıkardığı yasalarla durumları ağırlaşmış ve 1925'li yıllardan sonra yeniden Türkiye'ye göç etmek durumunda bırakılmışlardır.

Bu gelişmeler karşısında 1930'lu yıllardan sonra Türkiye, sınırlarının dışında kalmış Türklerin ve Müslümanların sorunları ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Hem Romanya'da hem de diğer Balkan coğrafyalarında yaşayan Türk ve Müslüman halkın sorunlarıyla, ilgili hükümetler nezdinde girişimlerde bulunarak bu sorunları çözmeye, çözülemediği durumlarda göçmen olarak Türkiye'ye kabul etmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1930'lu yıllarda Romanya'da yaşayan Türklerin sorunları, Bükreş Büyükelçiliğine atanmış olan Hamdullah Suphi Tanrıöver[318] tarafından yakından takip edilmiştir. Hamdullah Suphi, Romanya'da yaşayan Türklerin sorunlarını devletin ilgili birimlerine aktarırken, diğer yandan da sorunların çözümü noktasında Romanya yetkilileri ile görüşmeler yapmıştır. Büyükelçinin muhtelif tarihlerde Ankara'ya göndermiş olduğu raporlardan anlaşıldığı kadarıyla bu ülkede yaşayan Türkler, çeşitli sorunlarla karşılaşarak Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu sorunları beş ana başlık altında toplamak mümkündür.

1. Romanya Devleti'nin Uyguladığı İskân Politikası

Romanya hükümeti özellikle 1930'lu yıllarda sonra Bulgar sınırını takviye etmek maksadıyla sınır boylarında kurulmuş bulunan bilhassa Türk köy ve evlerine Bulgaristan ve Makedonya'dan getirtmiş olduğu Kuçovakları yerleştirmiştir. Kuçovaklar köye ayak bastıkları andan itibaren Türk köylerine, evlerine ve arazilerine tamamen sahip olabilmek amacıyla tazyike başlamıştır. Köylerde

[318] Hamdullah Suphi Tanrıöver; 1931 yılında Türk Ocakları Başkanı iken, bu kurumların kapatılması üzerine 25.5.1931 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Bükreş'e birinci sınıf elçi olarak tayin edilmiştir. Hamdullah Suphi 12 Temmuz 1931 tarihinde Prenses Maria vapuru ile İstanbul'dan Köstence'ye gelerek Bükreş'e hareket etmiştir. Bkz., Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, Menteş Kitabevi, İstanbul 1967, s. 156.

bulunan çeşmelere domuz yağı sürmek, iskân edildikleri Türk evlerinde domuz beslemek, soydaşlarımızın ürettikleri mahsullerin en az yarısını zorla ellerinden almak gibi cebri vasıtalarla onları köylerinden etmeye çalışmışlardır. Romanya hükümeti, Kuçovakların bu tutum ve davranışları karşısında herhangi bir tedbir almamıştır. Bunun üzerine, şiddetlerini daha da artıran Kuçovaklar, Türkleri ölümle tehdit etmeye hatta öldürmeye başlamışlardır.[319]

Romanya hükümetinin uyguladığı iskân politikası ile ilgili bir diğer gelişme de, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerden olan Dobruca'yı Rumenleştirmek için Makedonya ve Banat'dan getirilen Ulahları, Türk ve Bulgar evlerine yerleştirmeleridir. Mizaçları Rumen halkına nazaran son derece kaba olan ve kolayca şiddet gösterebilen Ulahlar, Romanya hükümetinden aldığı cesaretle silah kullanmaya, böylece Türkleri bölgeden kaçırmaya çalışmışlardır. İçine yerleştirildikleri Türk evlerinin neredeyse tamamının kullanım haklarına zorla sahip olmaya başlamışlardır.[320] Her türlü medeniyetten uzak yaşamlarını sürdüren Ulahlar da Kuçovaklar gibi hareket ederek, yerleşim yerlerinde topluca kullanılan çeşmelere domuz yağı sürmek, yaşadıkları Türk evlerinin bahçe ve avlularında domuz beslemek, cami, mescitlere her türlü pisliği atmak, Türklerin ırz ve namuslarına musallat olmak gibi türlü vahşiliği göstermeye başlamışlardır. Ulahların ve Kuçovakların zulümleri karşısında Türklerin iyi organize olamamaları ve Romanya devletinin bu gelişmelere bigâne kalması bu ülkede yaşayan Türklerin göç etme nedenlerinden birisi olmuştur.

2. 1924 Kanunu ile Türklerin Ellerinde Bulunan Arazilerine El Konulması

6 Şubat 1935 tarihinde Türkiye'nin Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Trakya Umum Müfettişliğine göndermiş olduğu resmi yazıdan anlaşıldığı kadarıyla 1924 yılında Ro-

---

319 BCA, 030 10 116 810 13, s. 20.

320 Aslında Romanya'da yaşayan Bulgarlarda aynı muameleye maruz bırakılmışlardır. Fakat daha sonra Bulgarların organize olmaları ve haklarını Romanya makamları nezdinde iyi müdafaa etmeleri neticesinde maruz bırakıldıkları haksızlıklar sona ermiştir. Uygulama Türklere uygulanmıştır. Burada Türklere ait bulunan evler tahminen 3 veya 5 odalı evlerdir. Bu odalardan yalnızca 1 tanesi mülk sahibine verilirken diğeri yerleşimciler tarafından kullandırılmıştır. BKZ., BCA., 030 10 116 810 13, s. 7.

manya Hükümeti "Yeni Dobruca istimlak kanununu" ilan etmiştir. Bu kanunun özü Türklerin topraklarının yüzde otuzuna hükümetin el koymasını içermektedir. Topraktan başka geçimi olmayan bölge insanının bir oldubitti ile topraklarının ellerinden alınması, zaten zor şartlar altında yaşamakta olan bu insanların hayatını daha da zorlaştırmıştır. Gerçi her ne kadar bu kanun hükmü diğer ekalliyetlere de şamil çıkarılmışsa da Bulgarlar bu kanundan haberdar olduklarından hazırlıklarını yapmış ve haklarını müdafaa edebilmişlerdir. Fakat olaydan habersiz ve kendi aralarında teşkilatlanmaktan uzak bulunan Türkler, ellerinde bulunan toprakların tasarruf hakkını bile ispat edememişlerdir.[321]

Diğer yandan kanun, toprakların 1/3'nün Romanya Devleti tarafından istimlak edilmesini öngörmüşken, ne yazık ki uygulamada çoğu defa toprakların yarıdan fazlası ve özellikle verimli olan kısımları istimlak edilmiş, taşlık ve kumluk alanlar Türklere bırakılmıştır.[322] Böylece bu ülkede yaşayan Türkler, geçimlerini devam ettirme noktasında sıkıntı yaşamaya başlamış ve son çare olarak Anadolu'ya göç kararı almışlardır.

3. Sınır Boylarında Yaşayan Türklerin Ücretsiz Kullanılması

Yine Büyükelçi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Ankara'ya gönderdiği raporlardan anlaşıldığı kadarıyla sınır boylarında yaşayan Türkler, sınırlarda bulunan Romanya karakollarının her nevi ihtiyaçları için hiçbir ücret ödenmeksizin çalıştırılmışlardır. Yaz ve kış ayları da dâhil olmak üzere bu merkezlerin suyu, kömürü, odunu ve yiyeceği kendi arabalarıyla, kendi elleriyle ve kendi imkânları dâhilinde bu bölgelerde yaşayan Türk köylülerine karşılatılmış, bunun karşılığında herhangi bir ücret de ödenmemiştir. Bir yandan mallarını sınır boylarındaki karakollarda bulunan personelle ücret karşılığı olmadan paylaşan Türkler, diğer yandan ürettiklerinden arta kalan kısmını da köylerine yerleştirilen Ulahlarla bölüşmek zorunda bırakılmışlardır.[323] Zamanla geçim sıkıntısı yaşayan Romanya Türkleri çareyi Anadolu'ya göç etmekte bulmuşlardır.

321 BCA, 030 10 116 810 13, s. 20.
322 BCA, 030 10 116 810 13, s. 8.
323 BCA, 030 10 116 810 13, s. 20.

4. Romanya'da Yaşayan Türklerin Can Güvenliği sorunu

Bir tarafta mallarını sınır boylarında bulunan karakollarla paylaşmak zorunda bırakılan Türkler, diğer yanda ellerinde kalan mallarını da köylerine hatta evlerine yerleştirilen ve Makedonya'dan göç ettirilen Ulahlarla paylaşmak durumunda kalmışlardır. Zamanla Ulahlar, Türklerin ellerinde bulunan malların yarıdan fazlasına sahip olmak durumunu kendilerinde bir hak olarak görmeye başlamışlardır. Ulahların bu keyfi davranışları karşısında Türkler, müracaat ettikleri Romanya yetkililerinden herhangi bir cevap alamamışlardır. Bu durum Ulahları suç işleme noktasında teşvik ederken, Türkleri de göçe zorlamıştır. Böylesi vakalarda itiraz eden Türkler, çoğu zaman canlarını ve mallarını kaybetme tehlikesi yaşamışlardır. Türkiye'nin Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi'nin 31 Ocak 1936 tarihinde Başbakanlık Müsteşarlığı'na göndermiş olduğu yazıda bu durumun örnekleri verilmektedir. Mesela bir defasında, Bükreş içinde berberlik yaparak geçimini temin etmekte olan bir Türk, bir Rumen tarafından kemikleri kırılıncaya kadar dövüldükten sonra Bükreş sokaklarında sürüklenerek öldürülmüştür. Yine Pazarcık'a tabi Ramazan köyünde, mısır tarlasına giren atları tarladan çıkaran bir Türk köylüsü, iki Makedonyalı tarafından silahla vurularak öldürülmüştür. Bu durumu gören ve soydaşlarını kurtarmaya gelen iki Türk de yine aynı şahıslar tarafından tabanca ile etkisiz hale getirilerek dövülmüş ve Pazarcık hastanesinde yatacak hale getirilmiştir. Bütün bu hadiseler karşısında ne Bükreş'te ne de Pazarcık'ta yaşananlarda olayın failleri 24 saat bile nezarette kalmadan serbest bırakılmışlardır.[324] Yaşadıkları haksızlıklara bir de hukuksuzluk eklenen bu insanlar, zorunlu olarak doğdukları toprakları terk etmiş ve Türkiye'ye sığınmak durumunda kalmışlardır.

5. Türklerin Eğitim Konusunda Yaşadıkları Sıkıntılar

Romanya'da kalan Türklerin karşılaştıkları en büyük problemlerden birisi de eğitim meselesidir. Yine Büyükelçi Hamdullah Suphi'nin yazdığı rapordan anlaşıldığı kadarıyla Dobruca'da bulunan Türkler her türlü eğitimden yoksun olarak hayatlarını devam

---

324 Yaşanan olaylar Türkiye Cumhuriyeti'nin Bükreş Büyükelçiliği tarafından Ankara'ya rapor edilmiş ve Ankara Hükümeti, Romanya nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bkz., BCA., 030 10 116 810 13, s. 8.

ettirmektedirler. Okuma çağına gelmiş çocuklar için esasen çok az olan birkaç okul, öğretmensizlik ve ulaşım sorunları yüzünden atıl halde bulunmaktadır. Romanya bütçesinden maaş alan öğretmenlerin sayısı da, bütçe darlığından her sene azaltılmaktadır.

Diğer yandan Türk okullarında Rumence tedrisat yapılması I. Dünya Savaşı'ndan sonra mecbur tutulduğundan, Romanya hükümeti bu durumu uygulama noktasında çok sıkı tedbirler almıştır. Böyle bir gelişme karşısında burada yaşayan Türkler, Rumenleştirilme tehdidi altında bulunduklarını ifade etmiş ve isteksiz olarak Romanya eğitim kurumlarına devam etmişlerdir. Kendi dillerinde eğitim yapmalarına müsaade edilmeyen Türkler asimile olmamak maksadıyla Anadolu'ya göç etme kararı almışlardır.

Yukarıdaki nedenlere ilave olarak göçü hızlandıran farklı sebeplerde vardır. Bunlardan biri de Romanya hükümetince 1935 tarihine kadar göçmenlerden pasaport ve diğer harçlar için 80.000 ley alırken, Türk göçlerini kolaylaştırmak maksadıyla, bu tarihten sonra bu para almamaya başlamıştır. Bu gelişme göçleri kolaylaştıran bir unsur olmuş ve binlerce Türk doğdukları toprakları terk ederek Anadolu'ya sığınmıştır.

B. Göç Esnasında Karşılaşılan Sorunlar

Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı her yıl binlerce Türk Romanya'dan Anadolu'ya göç etmiştir.[325] Fakat çoğu defa göç es-

[325] 1935 yılına kadar Romanya'dan yapılan göçler gelişigüzel yapılırken bu tarihten sonra Türkiye'nin aldığı tedbirlerle göç işi iki dönem halinde ve düzenli yapılmaya başlanmıştır. Türklerin bir kısmı ilkbahar aylarında, diğer bir kısmı da sonbahar aylarında göç etmek için Türk Büyükelçiliğine başvurmaları istenmiştir. Ayrıca 1935 tarihli raporda yapılacak göçlerle ilgili ayrıntılı bilgilere de rastlanmaktadır. Buna göre; Silistre Sancağının Koçmar köyünden 250, Kurtpınar'dan 70, Rahava'dan 12, Köstence'nin Omurca, Gelincik, Dana köyü, Muslu, Kireclik ve Haceli köylerinde 33, Tulca Sancağının Sarınasif köyünden 10 aile göç etmek için Romanya'da bulunan mal ve mülklerini satmışlardır. Diğer yandan, Silistre'nin Kapaklı Köyünden 40, Tirakli'dan 70, Pazarcık'ın Kilikadi Köyünden 345 nüfustan 46 hane halkı da orada bulunan mülklerini satışa çıkarmış, pey almış, fakat hükümetten kabul emri almadıkları için satışlarını henüz resmi olarak yapmamışlardır. Rapordan anlaşıldığı kadarıyla bu insanlarında göç için mutlaka başvuracakları, hatta göçün başlamasıyla birlikte bu rakamların artacağı belirtilmektedir. Raporda buraya kadar olan ailelerin toplam

nasında alınan önlemlerin yetersiz olmasından dolayı sorunlar yaşanmış, bir kısım insan bu sorunlar neticesinde hayatını kaybetmiştir. 1935'den sonra Türk Büyükelçiliğinin aldığı tedbirlerle her geçen gün aksaklıklar azalsa da problemlerin devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı büyükelçilik Türkiye'ye gönderdiği raporda göç esnasında alınması gerekli tedbirleri şu şekilde sıralamıştır;

1-Göç işini daha muntazam hale getirmek için, öncelikle Türk Devletinin her yıl ne kadar göçmeni kabul edeceğini önceden bildirmesi gerekmektedir. Diğer yandan bu göçmenlerin Türkiye'nin hangi bölgelerine yerleştirilecekleri de önem arz etmektedir.

2-Göçmenlerin Köstence'den İstanbul'a vapurla nakil işi çok önemsenmelidir. Çünkü 1934 yılında vapurların düzensiz gelmelerinden dolayı Köstence Limanına haddinden fazla göçmen gelmiş, bunlar soğuk altında günlerce beklemek durumunda kalmışlardır. Vapurların gelmesiyle de burada bulunan insanların hepsi vapurlara binmek istemiş, olaylar sırasında izdiham meydana gelmiştir. Hem soğukta beklerken hem de vapura binme esnasında çocuk ve yaşlılardan oluşan bir dizi ölüm hadisesi meydana gelmiştir. Büyükelçilik bu durumu tespit ettikten sonra 1935 yılı göç işlerinde kullanılmak üzere hükümetimizden daha esaslı ve istiap haddi yüksek vapurların gönderilmesi talep etmiştir.

3-Göç mıntıkalarının çok olması ve aralarındaki mesafenin uzak olmasından dolayı göç işleri yeterince organize edilememiştir. Bu durumun en önemli nedeni olarak da yeterince elemanın olmaması gösterilmiştir. Bundan dolayı Ankara'dan, birisi Silistre'de, diğeri Pazarcık'ta, üçüncüsü de Köstence'de olmak üzere üç me-

nüfusunun 2500 civarında olmasının beklendiği belirtilmektedir. Bkz., *BCA.*, 030 10 116 810 13, s. 21. Büyükelçi Hamdullah Suphi, bir yandan Türklerin Romanya'da karşılaştığı sorunları çözmek, diğer yandan göç esnasında yaşanan sıkıntıları görüşmek için Romanya hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerinin sonucu olarak Romanya Başbakanının başkanlığında Tarım Bakanı, İçişleri Bakanı ve Türk Büyükelçisinin katılımlarıyla bir toplantı yapılarak sorunlar tartışılmıştır. Toplantıda, Romanya'da yaşayan Türklerin karşılaştığı sorunların bütün boyutları ile ela alındığı anlaşılmaktadır. Özellikle Romanya'dan göç edecek soydaşlarımızın mülklerinin Romanya hükümeti tarafından değerinde satın alınması ve bedellerinin ödenmesi noktasında önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

murun göç işlerini organize etmek maksadıyla büyükelçilik emrinde görevlendirilerek, bu kişilerin ücretlerinin Ankara'dan tahsis edilmesi istenmiştir. Eğer bu yapılamayacak olursa bu ihtiyaç Romanya'dan yerli ahaliden temin edilmesi için Ankara'dan yetki ve tahsisat istenmiştir.[326]

Büyükelçinin taleplerinin Ankara'ya ulaşmasının ardından göç işlerini düzenleme yetkisi Trakya Umum Müfettişliğine bırakılmıştır. Müfettişlik, büyükelçiliğe gönderdiği cevabi yazılarında;

1-1935 yılı içinde sadece Trakya'ya 50-70 bin arasında göçmen kabul edilebileceğini belirterek bu göçmenlerden 40-50 bin arasının Romanya'dan, 15-20 bin civarında Bulgaristan'dan gelenlere ayrılabileceği ifade edilmiştir.

2-Göçmenlerin mümkünse mal varlıklarıyla birlikte Türkiye'ye gelerek ülke ekonomisine katkı sağlamaları istenmiştir. Trakya Umum Müfettişliği'nin tahriratından anlaşıldığı kadarıyla bu göçmenlerin Trakya'da iskân edilebilmeleri için devlet ev yapımı işine girişmiştir. Fakat usta azlığı ve yeter sayıda amele bulunamaması işleri aksatmaktadır. Bu yüzden göçmenler arasında bu yönde mesleği olanların öncelikle Türkiye'ye gönderilmesi talep edilmiştir.[327]

3-Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi'nin talebi üzerine Sofya ve Bükreş'e birer adet olmak üzere göç işlerini organize edecek memurun vazifelendirilmesinin düşünüldüğü vurgulanmaktadır. Yine en büyük sorun olarak görülen büyük vapur meselesinin de en kısa zamanda çözüleceği ve mevcut vapurlara istiap haddinden fazla yolcu bindirilmemesi talep edilmiştir.[328]

---

326 Türkiye'nin Bükreş Büyükelçiliğinin Ankara'dan bütün talepleri için bkz, BCA., 030 10 116 810 13, s. 21,22.

327 Yine Romanya'dan göç edenlerin yanlarında getirmekte oldukları cins atların Türk ordusu tarafından satın alınmakta olduğu belirtilmektedir. Bu atların özellikleri şöyle sıralanır; "boyları 1.45 ve ondan yüksek olanlarla, 4-8 yaşa aralığında olması ve göğüs genişliklerini usulen boyunun 15 cm fazla olması" şeklinde değerlendirilmiştir. Bkz., BCA, 030 10 116 810 13, s. 11.

328 Bükreş Büyükelçiliğinin taleplerine o sıralarda Trakya Umum Müfettişi olan Dr. Tali Öngören cevap yazmıştır. Cevabın detayları için bkz., BCA, 030 10 116 810 13, s. 12.

Trakya Umum Müfettişliğinin belirttiği Romanya'dan 40-50 bin arasında göçmen kabul edilebileceği yönündeki yazılarına rağmen, İçişleri Bakanlığı Romanya Büyükelçiliğine bir yazı göndererek 1935 yılı içinde göçmen gönderilmemesini istemiştir. Bu gelişme üzerine Büyükelçi Hamdullah Suphi'nin Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleç'e yazdığı ve Başbakan İnönü'ye sunulmasını istediği şikâyetlerinde, İçişleri Bakanlığı'nın kendilerine göndermiş bulunduğu "eldeki tahsisatın gelenleri barındırmaya yetmeyeceği ve kesinlikle göçmen kabul edilmemesi" konusundaki yazıları tenkit edilmiştir. Kendisinin bütün hazırlıkları 25-30 bin civarında yapmasına karşın hiç göçmen alınmayacağının belirtilmesinin Romanya'da yerini yurdunu satarak göç hazırlıklarına başlamış insanlarda hayal kırıklığı yaratacağını, dahası bu insanların açlıkla karşı karşıya kalacaklarını ve bu durumun onları ölüme terk etmek anlamına geldiğini ifade etmiştir. Göç için hazırlık yapmış ve neyi var neyi yoksa satmış bulunan soydaşlarımızın büyükelçiliğe gelerek serzenişler de bulunduğunu hatta büyük bir göçmen kafilesinin Köstence Limanı'nda beklediğini belirtmiştir. Bu durumun Romanya matbuatınca alay konusu yapıldığını, eğer bu insanların Trakya ve diğer bölgelere göç izni alabilirlerse, Anadolu insanının göç eden soydaşlarımızla her şeylerini paylaşacaklarını vurgulamıştır.

Gerçekten de İçişleri Bakanlığı'nın vermiş olduğu göçmenlerin kabul edilmemesi kararı, hem büyükelçiyi, hem de göç etmek durumunda olan Türkleri çok zor durumda bırakmıştır. Yaklaşık on bin kişi oldukları ifade edilen bu insanların Türkiye'ye göçleri konusunda dönemin Başbakanı İnönü'den yardım talep edilmiştir.[329]

Karşılıklı yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Romanya'da değişik problemlerle karşılaşarak daha rahat ve özgür yaşama konusunda Türkiye'ye göç kararı verenlerin de Romanya'dan ayrılarak ülkemize gelmeleri çok kolay olmamıştır. Gerek Romanya'da arazilerini ve varlıklarını satarken karşılaştıkları problemler, gerekse yolculuk esnasında yaşan sıkıntılar karşısında hayal kırıklığı yaşadıkları ilgili yazışmalara yansımıştır. Özellikle bazı yaşlı ve çocuklar bu göçler esnasında hayatlarını kaybetmiş, göç esnasında yaşananlar, Balkan ve I. Dünya facialarından sonra Türkler arasında yeni ıstırapların yaşanmasına sebep olmuştur.

---

329 BCA, 030 10 116 810 13, s. 16-19.

C. Devletin Göçmenler Konusunda Romanya Hükûmeti Nezdindeki Girişimleri ve Yurt İçinde Aldığı Tedbirler

Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı 1923-40 yılları arasında Romanya'dan 75.771 iskânlı, 38.009 serbest olmak üzere toplam 113.710 göçmen Türkiye'ye gelmiştir.[330] Türkiye öncelikle bu göçleri engellemek maksadıyla ilgili hükümetler nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerde Romanya'da yaşayan Türk azınlığa yapılan haksızlıklar Büyükelçi Hamdullah Suphi tarafından anlatılmaya çalışılmış, bunun mümkün olmadığı ve göçlerin devam ettiği durumlarda da ülke genelinde, göçmenlerin iskân edilerek barındırılması ve beslenmesi noktasında gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin çalışmalarını iki grupta toplayabiliriz. Bunlardan ilki Romanya hükümetleri nezdinde yapılan girişimler, ikincisi ise Türkiye'de yapılan çalışmalardır.

1. Romanya Hükümeti Nezdinde Yapılan Girişimler

Balkanlarda yaşayan ve Evlad-ı Fatihan olarak nitelendirilen Türk unsur, Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerden ayrılmasıyla birlikte çok zor durumda kalmış, yukarıda bahsi geçtiği şekliyle ağır muamele ve tazyiklerle karşılaşmıştır. Özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Harbi esnasında katliamlara maruz bırakılmış, canlarını ve mallarını güvende hissedememişlerdir.[331] Savaş sonrasında da karşılaştıkları hukuksuz uygulamalar artarak devam etmiştir. Böylece daha güvende yaşayabilecekleri ve Milli Mücadele sonrasında kuru-

---

330 H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 332.

331 93 Harbi ve Balkan Savaşlarından sonra Balkanlardan Türk göçleri ve Türklerin Balkanlarda yaşadıkları dramlar konusunda şu eserlere bakılabilir; İbrahim Sabri Alagöz, "Bulgaristan'da Türk Okullarının Tarihi", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2010, s. 75-87. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996. Ahmet Halaçoğlu; *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri(1912-1923),*Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994. Beğlan Toğrol, *112 Yıllık Göç (1878-1989),* Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989. Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti,* Bilgi Yayınları, İstanbul 2007.

lan Türkiye Cumhuriyeti'ne iltica etmek durumunda kalmışlardır. Kimi zaman Genç Cumhuriyetin imkânları bu bölgelerden göç etmek durumunda kalan Türklerin bütün ihtiyaçlarını karşılamak için yetmemiştir. Böylesi durumlarda problemin yaşandığı ülkelerle yüksek düzeyde işbirliği geliştirmek suretiyle göçlerin azaltılmasına ve göçmenlerin haklarının güvence altına alınmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda incelediğimiz 1930-40 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti, Romanya Devleti nezdinde girişimleri 1930'lu yıllarda başlatmıştır. 4 Ocak 1933 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'nın Başbakanlığa yazdığı resmi yazıda Türk göçmenler konusunda Romanya hükümeti nezdinde yapılan çalışmalardan bahsedilmektedir. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Büyükelçi Hamdullah Suphi, önce Romanya Başbakanı Mösyö Tuliu Maniu'yu ardından da İçişleri Bakanı Mösyö Michalache'i ziyaret etmiş, her iki yetkili ile yapılan görüşmelerde Türk göçlerinin durdurulması ve Türklerin Romanya'da daha güvenli bir hayat sürdürmeleri için Romanya hükümetinin gerekli tedbirleri alması istenmiştir. Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras'ın Romanya ziyareti esnasında görüştüğü İçişleri Bakanı da bu girişimler üzerine; *"Başvekil müracaatınızdan bana çok alaka ile bahsetti ve Türk ahaliyi muhaceret zaruretinden kurtarmak için fevkalade tedbirler almaya karar verdik"* demek suretiyle Türk yetkilileri bilgilendirmeye çalışmıştır. Yine Büyükelçinin girişimleri ile Romanya İçişleri Bakanı Mösyö Michaleche Türklerin yoğunlukla yaşadığı illerin valilerini telefonla arayarak; *"Türk evlerine yerleştirilmiş olan muhacirlerin çıkarılarak, bunların yerli Rumenlerin ve Bulgarların evlerine yerleştirilmesi"* talimatını vermiş, bu emir hilafına hareket eden memurların cezalandırılacağını belirtmiştir. Büyükelçi Hamdullah Suphi bu görüşme ile alakalı Dışişleri Bakanlığa gönderdiği izlenim raporunda; *"bütün hayatı siyasiyesinde çalışkanlık, doğruluk, fikri sebat ve irade ile tanınmış olan Mösyö Michalache'in Romanya'nın bugünkü vaziyeti dâhilinde Türk ahali lehine mümkün olan şeyi yaptırmak niyetinde olduğu kanaatiyle yanından ayrıldım"* diyerek Romanya yetkililerinin bu konuda samimi olduklarını beyan etmiştir.[332]

[332] Konuyla ilgili gelişmeler Büyükelçi Hamdullah Suphi'nin raporları doğrultusunda Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa iletilen resmi yazışmalardan alınmıştır. Geniş bilgi için bkz., BCA, 030 10 246 667 10, s. 2-6

Bu görüşmeye rağmen Romanya'da yaşayan Türklerin sorunları Romanya'da sıklıkla yaşanan hükümet değişikliklerinden dolayı çözümlenememiştir. Çünkü Ocak ayının sonuna doğru Büyükelçi Hamdullah Suphi bu defa Başbakan Dr. Vaida ile yapmış olduğu bir mülakatı Dışişleri Bakanlığı'na rapor olarak sunmuştur. Rapordan anlaşıldığı kadarıyla yeni Başbakan da; Türklerin muhacereti meselesinin sebeplerini ortadan kaldırmaya çalışacağını, şimdilerde İçişleri Bakanı olan Mr. Mironescu'nun selefi Mr. Michaleche gibi konuya duyarlılık göstereceğini ve icap ettiğinde büyükelçinin kendisiyle bu meseleleri görüşebileceğini beyan etmiştir.[333]

4 Aralık 1934 tarihinde Büyükelçi Hamdullah Suphi bu defa Romanya'da yaşayan Türklerin sorunlarını görüşmek için Romanya Kralı'ndan randevu talep etmiştir. Birkaç gün sonra yapılan görüşmede Kral; *"Türk halkının muhaceretinden müteessir olduklarını, o kadar iyi ahlak sahibi, sözüne sadık, vefalı ve intizamlı bir halkın memleketimizden gitmesi bizi çok müteessir ediyor.*" diyerek Türk göçlerinden dolayı üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Büyükelçi de Romanya'da uygulanan istimlak kanunun nasıl suistimal edilerek uygulandığını, her toprak sahibinin bu kanuna göre arazilerinin ancak dörtte birini vermesi gerekirken çoğu defa Türklerin topraklarının yarıdan fazlasının istimlak edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Kuçuvalak ve Banat Rumenleri lehine yapılan iskân faaliyetlerinin iyi hazırlanmamış bulunmasından dolayı, Türklerin evlerine Rumenlerin yerleştirildiğini ve bu durumun Türkler arasında sıkıntıya sebep olduğunu vurgulamıştır. Görüşmede Türklerin karşılaştığı diğer sorunlarda gündeme gelmiş, Büyükelçi tarafından kendisine kapsamlı bir sunum yapılmıştır. Kral bu görüşmede ülkesinde yaşayan Türklerin sorunlarına ilgi duyduğunu ve çözümü noktasında harekete geçeceğini belirttikten sonra Gazi Mustafa Kemal'i ziyaret etmek arzusunu beyan etmiştir.[334]

Üst düzeyli bu görüşmelere rağmen Romanya'da yaşayan Türklerin sorunları çözülememiş, hatta artarak devam etmiştir. Bütün bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin diplomatik çabaları da

---

333 Görüşmeler kapsamlı geçmiş, Romanya Başbakanı Türk Büyükelçisiyle uluslararası pek çok meseleyi müzakere etmiştir. Bu görüşmede Romanya'da yaşayan Türklerin sorunları da gündeme gelmiştir. Görüşülen meselelerle ilgili olarak bkz., BCA., 030 10 246 667 12, s. 1-5.

334 *BCA.*, 030 10 247 668 13, s. 1-4.

devam etmiştir. Bu bağlamda 21 Şubat 1935 tarihinde yine Türkiye Büyükelçisi Hamdullah Suphi'nin girişimleriyle Romanya Başbakanı'nın başkanlığında İçişleri Bakanı Mösyö Inculetz, Ziraat Nazırı Mösyö Sassu'nun katıldıkları bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda Büyükelçi Romanya'da yaşayan Türkleri, göç etmeye mecbur bırakan sebepleri maddeler halinde ilgililere belirtmiştir.[335] Aynı toplantıda Türk İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın daha önce İçişleri Bakanı Mösyö Inculetz'e gönderdiği mektup hatırlatılarak Türk hükümetinin dost ve müttefik Romanya hükümetinden, Türkler aleyhine mevcut olan durumu düzeltmesinin istendiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu görüşmede Büyükelçi Türkiye'nin göçmenler konusundaki taleplerini sekiz madde ile sıralamıştır. Buna göre;

1. Türk arazisinin 3 veya 4 bölgeye taksim edilmeli ve bu bölgelerde ikamet eden Türklerin birbirini takip ederek göçmeleri sağlanmalıdır. Bunların ellerinde bulunan arazilerin Romanya Hükümeti adına satın alınmalı ve bu arazilerinin bedelleri de Türk ve Rumen yetkililer tarafından belirlenmelidir. Bu bedeller Romanya'dan alınacak petrol, mazot, benzin, tahta gibi bir takım mallarla yine ayniyat ile ödenebilmelidir.

2. Romanya Millet Meclisi 1935'de aldığı bir kararla göçmenlerin arazisinin satın alınması durumunda ücretlerinin bir yıl sonra ödenmesini kararlaştırmıştır. Bu karar beraberinde büyük sıkıntılara yol açmaktadır. Bundan dolayı alınan bu kararın uygulanmasının sonlandırılması gerekmektedir.

3. Gidecek Türk ahaliye köy köy müşterek pasaport verilmelidir.

4. Hâlihazırda bulunan vergilerin birçok suiistimale ve haksızlığa mahal verdiği için hükümetçe affedilmesi sağlanmalıdır.

---

[335] Bu sebepler yukarıda belirttiğimiz sebepler paralelindedir. Yani İstimlak kanununun uygulanmasından kaynaklanan sorunlar, sınır boylarında Türklerin yaşadığı sorunlar, Kucovakların Türklerin sahip olduğu topraklara yerleştirilmesinden kaynaklanan sorunlar, pasaport alınması esnasında çıkarılan sorunlar ve alınan ücretlerin fazlalığı, Türkler aleyhine işlenen suçlarda ve özellikle cinayet meselelerinde faillerin serbest bırakılması gibi meseleler Büyükelçinin dile getirdiği sorunlar arasında gösterilmiştir. Geniş bilgi için bkz., BCA*.,* 030 10 247 668 16, s. 2-3.

5. Bu köy ahalisinden olup da halen asker olan çocuklarının göçten iki ay evvel terhisleri yapılmalıdır.

6. Götürecekleri özel eşyaların ve paraların serbest bırakılması ve bunları rahatça yurt dışına çıkarabilmelerine fırsat verilmelidir.

7. Evkafa ait binaların, arazilerin ve her nevi akarların Romanya hükümeti tarafından satın alınması ve bunun bedellerinin 4-5 sene zarfında taksitle ödemesinin yapılması sağlanmalıdır.

8. Köstence Limanı'nda göçmenlere ait eşya ve hayvanların vapurlara yükletilmesi rıhtım hamallarına bahşedilmiş bir imtiyazdır. Göçmenlerin rıhtım hamallarına ağır bir ücret mecburiyetinden kurtarılmaları ile eşya ve hayvanlarını doğrudan vapurlara kendilerinin yükleyebilmeleri sağlanmalıdır.[336]

Türkiye'nin tekliflerine hem İçişleri Bakanı hem de Ziraat Bakanı olumlu yaklaşmış ve konuların çözülebilecek meseleler olduğunu belirtmiştir. Başbakan da maddelerin Bakanlar Kurulunda müzakere edileceğini ve yakın bir zamanda tekrar toplantı yapabileceğini söylemiştir.

Görüşmelerde ele alınan konulardan biriside Romanya'da yaşayan Hıristiyan Türklerin durumu olmuştur. 19 Aralık 1934 tarihinde Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa sunulan yazıda Büyükelçi Hamdullah Suphi'nin bu konuda yaptığı girişimlerden bahsedilmektedir. Raporda büyükelçi, Romanya'ya atandığı günden itibaren Hristiyan Türklerin ekalliyet olarak Romanya hükümeti nezdinde tanınması için girişimlerde bulunduğu belirtilmektedir. Yine bunların oturduğu köy ve kasabalarda Türkçe tedrisat yapılmasının sağlanabileceği belirtildikten sonra, eğer böyle bir karar verilirse bu okullara ne miktarda yardım yapılabileceği ile ne kadar Türkçe öğretmeni gönderilerek bunların maaşlarının Türk hükümeti tarafından ödenip ödenemeyeceği sorulmaktadır.[337]

Büyükelçi Hamdullah Suphi'nin *"Romanya'da yaşayan Türklerin durumlarının düzeltilmesi ile göç etmek isteyenlerin düzenli bir şekilde yurdumuza getirilmesi"* meselesi hususundaki gayretleri yaklaşık on ay son-

[336] Görüşmenin detayları için bkz., BCA*,* 030 10 247 668 16, s. 1-7.
[337] *BCA.*, 030 10 247 668 11, s. 2.

ra sonuç vermiştir.[338] Romanya hükümetinin aldığı karar gereğince Mecidiye Medresesi 1935 senesi Eylül ayından itibaren öğretmen okulu haline getirilmiş, Hristiyan Türklerin oturduğu bazı yerlerdeki devlet ilkokulları ile liselerinde 1935-36 öğretim yılından itibaren Türkçenin okutulmasına başlanmıştır.[339] Bu durum Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi'nin 21 Ekim 1935 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye sunulmak üzere Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleç'e gönderdiği rapordan da anlaşılmaktadır. Büyükelçi raporunda, Romanya'da göçmenlerin durumunun iyileştiği, bundan dolayı Romanya'da yaşayan Türklerin artık eskisi kadar göç etmek arzusunda olmadıklarını belirtmektedir. Romanya hükümeti de köylere kadar ulaşarak Türk muhaceretini durdurmaya, göç etmek isteyenleri ikna etmeye çalışmıştır Bundan dolayı önceleri Kösten-

---

338 Hamdullah Suphi'nin sadece Müslüman Türkler ile değil aynı zamanda Hıristiyan Türklerin sorunlarıyla da ilgilenmiştir. Gagavuzların papazları ve ileri gelenleri ile görüşmüş, bunların köy ve kasabalarında Türkçe öğretim yapan okullar açılmasını sağlamıştır. Bundan dolayı Romanya Hükümeti ve Kraliyet ailesi arasında güven kazanmıştır. Böylece Türkiye-Romanya ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak çözümlenen bir diğer konu da burada yaşayan Türklerin kendi dillerinde ve kendi okullarında eğitim görmeleri meselesi olmuştur. Bu kapsamda Mecidiye medresesi muallim mektebi olarak faaliyete başlamış, Hıristiyan Türklerin Komrat, Çadırlunga, Kongaz, Kubey, Kavarna ve Gaursögüt köylerinde liseler ile ilkokullarda yeni tayin edilen Türk öğretmenlerle tedrisata başlanmıştır. Türk Kültür Bakanlığı'nın girişimleri sonucu Müslüman ve Hıristiyan Türk çocukları için iki bin kitap temin edilmiştir. Bu arada Türkiye, Romanya vatandaşı olan on altı Türk çocuğunu Türkiye'de eğitim görmeleri için İstanbul'a getirtmiştir. Ayrıca Hamdullah Suphi'nin gayretleri sonucu bütün masraflarını yine kendisinin temin ettiği altı Türk çocuğu Boğaziçi lisesinde okutulmaya başlanmıştır. Yine Romanya'da okuyan 13 Türk çocuğunun da bütün masrafları Büyükelçilik tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Bkz. M. Baydar, *a.g.e,* s. 158, ayrıca bkz., *BCA*., 030 10 116 810 11, s. 2.

339 Romanya Kültür Bakanlığının Türk Büyükelçiliğine yazdığı yazıda bu öğretim yılından itibaren Şu okullarda Türk dili okutulması kararlaştırılmıştır; Komrat; Çadır-Lunga ve Kavarna Gimnazyonları ile (Fraşeri-Suneci) ve (Rahmanaşıklar-Aşağı mahalle) ilkokulları. Belge için bkz., *BCA*, 030 10 247 668 22, s. 1.

ce-İstanbul arasında sefer yapan vapur sayısı beş iken ikiye inmek durumunda kalmıştır.[340]

Türkiye-Romanya ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak bir diğer gelişme de Romanya'da bulunan Türk şehitliğinin düzenlenmesi konusunda yaşananlardır. Bükreş'te bulunan Türk şehitliği yine büyükelçinin girişimleri sonucu düzenlenmiş, eskiden tahta parçası gibi bir nişan bulunurken Türk milletinin namusu ve istiklali için ölen aziz şehitlerimizin şerefine layık hale getirilmeye çalışılmıştır. Şehitlik duvarla çevrilmiş ve 360 şehidin ayrı ayrı kabri yapılmak suretiyle yenilenmiştir. Aynı yıl 1700 şehidin kabirlerinin tanzim işinin de yapılmaya devam ettiği gönderilen raporlardan anlaşılmaktadır.[341]

---

340 Göçmenler sorunun halledilmeye başlamasıyla Türkiye-Romanya ilişkileri de gelişme göstermiştir. Bu bağlamda1935 yılında Romanya'da meydana gelen en önemli olaylardan birisi Basarabya bölgesinde çok ağır bir kıtlığın yaşanmasıdır. Bu kıtlıktan dolayı binlerce kişi açlık ve susuzluk tehlikesiyle karşılaşmış, bunların büyük kısmı kıtlığın yaşanmadığı diğer bölgelere nakledilmek durumunda kalmıştır. Özellikle açlıktan etkilenen yaşlı ve çocuklar nakledilenler arasında öncelikli olmuştur. Bölgede sayıları oldukça fazla olan Hıristiyan Türklerin çocuklarından yaklaşık 32 si Prens Karaca'nın karısı Madam Kostea Karaca tarafından Ploeşti'deki çiftliğe nakledilmiştir. Fakat bu çocukların hiç birisi Rumence bilmediğinden Türkiye'den yardım talep edilmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz., BCA., 030 10 116 810 11, s. 3.

341 Hamdullah Suphi Romanya'da bulunduğu zaman zarfında kişisel çabalarıyla Balkan ve I. Dünya Savaşında muhtelif cephelerde bıraktığımız 2714 şehidimizi içinde bulunduran Türk şehitliğinin açılması için çaba sarf etmiştir. Mezarlık 6 Haziran 1935'de büyük bir törenle açılmıştır. Geniş bilgi için bkz., Mustafa Baydar, *a.g.e.*, s. 156. Ayrıca bkz. *BCA*, 030 10 116 810 11, s. 2. Yine Turhan Aytul, *Milliyet Gazetesi,* 21 Mayıs 1967. Romanya'da bulunan Türk eserleri için de şu kaynağa bakılabilir; Altan Araslı, Avrupa'da Türk İzleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara 2001, s. 283-300. Romanya'da bulunan Osmanlı Mimarisi hakkında bkz., Turgay Yazar, " Romanya'daki Osmanlı Mimarisinden Bazı Örnekler" *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. II, Ankara 2000, s. 851-887.

1.1. Türkiye- Romanya Göçmen Anlaşması

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız üzere 1935 yılı Türk-Rumen ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle burada yaşayan Türklerin sorunları halledilmeye çalışılarak, göçler engellenmeye başlanmıştır. Fakat bu durum bütünüyle Türkiye'ye olan göçleri durdurmamıştır. 4 Eylül 1936 tarihinde Türkiye ile Romanya arasında göçmenlerin sorunlarının ele alındığı, göç edeceklerin mülklerinin Romanya Hükümeti tarafından nasıl ve hangi koşullarda alınmasının gerektiği ile paralarının ödenme şekillerinin görüşülüp karar bağlandığı bir antlaşma yapılmıştır.[342] Bu anlaşma ile Türkiye'ye göç eden Türklerin Romanya'da bulunan mülklerinin Romanya Hükümeti tarafından satın alınmasını ve bedellerinin de taksitler halinde Türkiye'ye ödenmesini ihtiva etmektedir. Böylece Türklerin mağdur olmaları engellendiği gibi orada bıraktığı mülklerin satılmasıyla Türkiye'de yeni iş imkânları oluşturmalarının da önü açılmıştır.

28 Mart 1938 tarihinde Sağlık Bakanlığı'nın Başbakanlığa göndermiş olduğu yazıda Türkiye ile Romanya arasında imzalanmış olan Dobruca'daki Türk ahalinin göç etmesini düzenleyen anlaşmanın tasdik edildiği ve 2 Şubat 1937 tarihinden itibaren Türkiye'ye göç edenlerin toplam rakamının 3600 kişi olarak gerçekleştiği belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda da 1937 yılında Türkiye'ye göç edenlerin köyleri ile yine anlaşma çerçevesinde mülklerinden elde edilen ley miktarları verilmiştir.

342 Türkiye ile Romanya arasında yapılan antlaşma 2 Şubat 1937 yılında Resmi Gazete' de yayınlanmak suretiyle yürürlüğe girmiştir. Antlaşmanın tam metni için bkz., *Resmi Gazete*,2 Şubat 1937, S. 3523, s. 1.

Tablo1: 1937 Yılı İçinde Romanya'dan Göç Eden Göçmeler İle Alacakları Ley Miktarı[343]

Köyün İsmi	**Tahakkuk eden Ley Miktarı**
Razman Aşıklar	7.632.989
Uslu Köyü	577.721
Düretler	1.437.263
Çirekçi	1.932.479
Muslular	420.527
Toplam	12.000.979

Yine 30 Eylül 1938 tarihinde Sağlık Bakanlığı tarafından Başbakanlığa sunulan resmi yazıda 1938 yılı içinde Romanya'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayıları ile mallarının satılmasından elde edilen gelir miktarı belirtilmektedir.

Tablo1.1938 Yılı içinde Romanya'dan Ülkemize Göç eden Türkler[344]

Hane	**Nüfus**	**Köyün İsmi**	**Hükümete İntikal Eden Ley Miktarı**
28	83	Pirli Köyü	483.875
25	106	Pirli Dokçalar	328.172
66	250	Pirli Yeni Mahalle	1.035.338
89	342	Pirli Cami Mah.	1.640.651
103	435	Kurt Paşalar Köyü	1.316.846
311	1216		4.804.882

Tablolardan anlaşılacağı gibi Romanya'dan Türkiye'ye olan göçler, önceki dönemlere göre oldukça azalmıştır. Bu gelişmede 4 Eylül 1936 tarihli yapılan anlaşma ile Romanya'da yaşayan Türkle-

343 Resmi yazının ikinci sayfasında anlaşmanın yapıldığı 1936 ile 37 yılları arasında göçmenlerin bıraktığı Romanya hükümetine intikal eden gayrimenkullerden dolayı tahakkuk eden rakam 12 000 979 Ley olarak verilmiştir. Diğer yandan aynı belgenin 6 sayfasında bu rakam sadece 1937 yılı rakamları olarak verilmektedir. Fakat 1938 yılı rakamlarıyla kıyaslandığında belirtilen rakamların iki yıllık göçmenlerin gayrimenkullerinden elde edilen miktar olmasının kuvvetle muhtemel olduğu anlaşılmaktadır. Konu ile alakalı olarak bkz., *BCA.*, 030 10 123 880 2, s.2 ve BCA., 030 10 123 880 2, s. 6.

344 BCA., 030 10 123 880 2, s. 1.

rin durumlarının iyileştirilmesine yönelik gelişmelerin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Yine aynı yazıda anlaşmanın yapıldığı tarihten 1938 yılı sonuna kadar, yani yaklaşık üç yıl içinde göç eden soydaşlarımızın mallarının Romanya Hükümeti tarafından alınması suretiyle elde edilen gelir toplamı 16.805.890 Ley olarak verilmektedir.[345] Fakat bu rakamların tamamı Türkiye'ye nakit olarak getirilememiştir. Gerek Romanya Hükümetinin bu rakamı nakit ya da taksitle ödeyecek durumunun bulunmaması, gerekse de Türkiye'nin Romanya'da üretilen mallara olan talebi neticesinde belirtilen rakamın emtia alımı yolu ile ödenmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre; paranın % 25'i ile kereste, % 25 'i ile canlı hayvan, %10'u ile petrol ürünleri ve geri kalan %40 ile kiremit, cam ve çivi gibi maddelerin ithal edilmesi kararlaştırılmıştır.[346]

2. Türkiye'nin Göçler Karşısında Yurt İçinde Aldığı Tedbirler

Türkiye 1930'lu yıllarda bir yandan dünya ekonomik buhranının getirdiği sıkıntılarla uğraşırken, diğer yandan Balkanlardan büyük bir göç dalgası ile karşılaşmıştır. Nihayet bu durum 12 Temmuz 1932 tarihinde İçişleri Bakanlığı'nın Başbakanlığa yazdığı bir yazıda aynen şöyle belirtilmektedir; *"…vakıa bu ırkdaşlarımızın memleketimize celp ve iskânı birçok idari ve siyasi mülahazat hasebiyle nüfus siyasetimizin başlıcalarından ise de buhranı hazır hasebiyle bütçemizin müsaitsizliğini bunlara mesken inşası ve sevk, iaşe masraflarının teminine imkân bırakmamakta olduğundan öz vatan addiyle gelecekleri memleketimizde kendilerinin bulundukları ecnebi memleketlerinden daha elim bir vaziyete düşmeleri de yine birçok idari mülahazalara mebni asla tecviz olunur bir keyfiyet olmadığı derkardır"*[347] denilerek Türkiye'nin o günkü imkânları ile göç konusunda tatmin edici uygulamalar yapamayacağı vurgulanmıştır. Fakat aynı yazıda Balkanlardan yapılacak göçlerin tamamen durdurulamayacağı belirtilerek Başbakanlıktan bu göçlerin düzenli yapılabilmesi için ödenek talep edilmiştir. Diğer yandan en azından Romanya'dan yapılacak göçlerin azaltılması içinde Türkiye'nin

[345] BCA., 030 10 123 880 2, s. 1.
[346] BCA, 030 10 123 880 2, s. 3-4.
[347] BCA, 030 10 116 809 3, s. 1.

Bükreş Büyükelçisi'ne göç meselesini Romanya hükümeti ile müzakere etmek için yetki verilmesi talep edilmiştir.[348]

Devlet bir taraftan Romanya hükümeti nezdinde girişimlerini hızlandırırken diğer yandan kaçınılmaz göç içinde yurt çapında gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. 26 Kasım 1932 tarihinde I. Umum Müfettişliği tarafından İçişleri Bakanlığı'na yazılan yazıda Trakya bölgesinde yapılan ve yapılmakta olan çalışmalar şu şekilde belirtilmiştir;

1-Bu sene yapılan hazırlığa göre Romanya'dan yüz ev muhacir mıntıkaya kabul ve iskân edilecekti. Şimdiye kadar Köstence'den gelenler yüz yirmi eve ulaşmış ve daha iki yüz evin hareket halinde olduğu haber alınmıştır. Gelmiş olan yüz yirmi evin barındırılması temin edilecekse ve diğerlerinin yerleşmesine ve mevsim dolayısıyla yeniden inşaat yapılmasına imkân bulunmayacağından, kış ortasında perişan olmamaları için, ilkbahara kadar sevkiyatın tehir edilmesi ile konsolosluklarımıza emir buyrulması,

2-1933 Mayıs ayının sonuna kadar Romanya'dan daha kaç ev muhacir geleceğinin, hazırlık yapılmak üzere öğrenilip bildirilmesini ve ayrıca tavsiyesini istirham eylerim.[349]

Rapordan anlaşıldığı kadarıyla devlet gerekli tedbirleri almaya çalışmış, fakat Balkanların her tarafından inanılmaz bir göç dalgasıyla karşılaşılmıştır. Yine de Türkiye Cumhuriyeti Devleti bütün imkânlarını seferber ederek herhangi bir mağduriyetin yaşanmamasına çalışmıştır. Mesela 6 Ekim 1935 tarihli Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün Başbakanlığa gönderdiği yazılarından Romanya'nın Sarhınlar ve Yusuflar köylerinden Türkiye'ye gelip yerleşmek isteyen göçmenlere Silivri'de vakfa ait Çeltikçi çiftliklerinin 50 bin liraya satılması ve ilk taksitinin peşin alınması kararlaştırılmıştır. Fakat gelen göçmenlerin yanlarında getirmiş oldukları keresteyi satamadıkları ve ilk taksit olarak belirlenen 10 bin liranın da ödenemediği belirtilerek, bu göçmenlerin bir an önce çiftçiliğe başlamaları için belirtilen yere yerleştirilmelerinin elzem olduğu vurgulanmıştır.

348 BCA, 030 10 116 809 3, s. 2. Fakat yukarda da bahsedildiği gibi bu yetki hemen verilmemiş ancak 1936 yılında verilerek görüşmeler yapılmış ve nihayet 4 Eylül 1936 tarihinde anlaşmaya varılmıştır. Bkz. Resmi Gazete, 2 Şubat 1937, S. 3523, s. 1.

349 BCA, 030 10 81 530 202, s. 1.

Bunun üzerine kerestenin İçişleri Bakanlığı tarafından satın alınması ve ilk taksitin Evkaf Umum Müdürlüğü hesabına yatırılmasının, İçişleri Bakanlığı'ndan istendiği belirtilerek bu konuda Başbakanlık bilgilendirilmiştir.[350]

Romanya'dan gelen göçmenlerin büyük kısmı kendi istekleri doğrultusunda Trakya, İstanbul, Bursa, Balıkesir, İzmir ve çevresine, diğer bir kısmı da Yozgat, Çorum, Niğde, Ankara, Antalya, Adana, Mersin ile Elâzığ ve çevresine yerleştirilmişlerdir.[351] 13 Aralık 1934 yılında Elazığ Valiliği tarafından Sağlık Bakanlığı'na sunulan bir raporda göçmenlerin durumu ve yapılan çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgilere rastlanmaktadır. Raporda son bir ayda üç posta olarak gelen ve yekûnu sevk kâğıtlarına göre 623 evde 2360 nüfus ve burada yapılan sayıma göre 643 evde 2458 nüfus Romanya muhacirlerinin geldikleri anlaşılmaktadır. Bunların vagonlardan çıkarılan eşyalarının tamam olanlarının tutulan araçlarla veya kendi imkânlarıyla iskân sahası olarak hazırlanmakta olan Çemişkezek, Palu, Keban, Pertek, Harput Kasabalarıyla, eskiden gelmiş bulundukları hemşerilerinin köyleri ile merkezin Hoh, Hanköy ve Mollaköy nahiyelerine nakledildikleri belirtilmektedir. Bu bölgeye göç eden aileler kendilerine yapılmış olan eve veya kata yerleştirilmiş ve mahrukat[352] olarak bir liradan üç liraya kadar para verilmiştir. Ayrıca bir nüfusa günde bir kilodan ikişer aylık buğday dağıtımı yapılmıştır. Yine rapordan anlaşıldığı kadarıyla bazı yerlerde (mesela Palu gibi) idare tarafından kendilerine bir senelik yemeklik yağ ve yakacak yardımları ile gaz yağı gibi ihtiyaçları mahalli imkânlarla temin edilerek karşılanmıştır.[353]

---

350 BCA, 30 10 0 0 190 301 11, s.1. Ayrıca Balkanlardan göç edenler için Edirne ve Kırklareli illerinde konutlar inşa edilmiştir. Gazi Mustafa Kemal'de göçmenler için yapılan çalışmaları yerinde incelemek üzere 4 Haziran 1936 tarihinde bölgeye gitmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz, *Ulus Gazetesi*, 4 Haziran 1936, s. 1.

351 BCA., 030 10 81 531 16, s. 1-3.

352 Yakıt parası, yakıt

353 Raporda göçmenler arasında sıklıkla görülen uyuz hastalığının tedavi edilmesi noktasında da tedbirlerin alındığı belirtilmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz, BCA., 030 10 116 810 7, s. 4.

3. Göçmenlerin Meslek Edinmesine Yönelik Faaliyetler

Türkiye'ye gelen göçmenlerin ilk etapta iaşe ve barınmaları devlet tarafından karşılanmışsa da bu durumun uzun süreli yapılma imkânı bulunmadığından, kendi ihtiyaçlarını kendilerinin temin etmesi yoluna gidilecektir. Yalnız burada devlet, göçmenlerin meslek edinmelerinden, çiftçilik yapmalarına kadar bir dizi önlem almaya başlamıştır. 26 Şubat 1936 tarihinde Trakya Umum Müfettişliği tarafından Başbakanlığa gönderilen ve "Önemli Tarım Raporu" olarak isimlendirilen raporda bu hususa değinilmiştir. Rapordan anlaşıldığı kadarıyla Umum Müfettişlik Başbakanlığın emirleri doğrultusunda Trakya'da göçmenler arasında tarım ve hayvancılığın geliştirilmesine öncelik vermiştir.

3.1.Hayvancılık Konusunda Yapılan Çalışmalar

Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya hükümetleri göçmenlerin yanlarında boğa, at, eşek, hatta arı kovanı gibi mülklerini Türkiye'ye götürmelerine müsaade etmemiştir. Fakat bu bölgelerden gelen göçmenler daha öncesinden bu işleri yaptıklarından dolayı, devlet hem bunların bilgilerinden istifade etmek hem de yanlarında getiremedikleri hayvanların yerine yenilerini kendilerine tahsis etmek suretiyle geçimlerini temin etmelerine yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Trakya'da bulunan illerin aygır depolarında bulunan özellikle besi ve yük hayvanlarından yararlandırılmışlardır. Mesela Tekirdağ İlinin Arap hayvanı almak üzere ve büyük köylere serpiştirme yolu ile 7500 lira parası Ziraat Bankasına yatırılmış ve 10-15 adet arasında göçmen köylerine dağıtılması gerçekleştirilmiştir. Diğer vilayetlerinde bu usulü takip ederek eksiklikleri tamamlama yoluna gitmeleri emredilmiştir. Ayrıca Trakya Umum Müfettişliğin bütçesinde de 5000 liranın iyi cins boğa alımı konusunda bloke edildiği anlaşılmaktadır.[354] Yine İnanlı Çiftliği'ne yerleştirilen göçmenlerin iyi cins inek ve boğalarla takviye edilerek bu insanların istifadesine sunulması istenilen bir diğer konudur. Diğer bir gelişme de özellikle et ve yumurta yönünden verimli olan kümes hayvanı ile iyi deri veren tavşanlardan birçok ari ırk, Ankara'daki devlet çiftliklerinden getirtilerek uzmanlar vasıtasıyla bu göçmen köylerine dağıtılmıştır. Yine binlerce yeni arı kovanı hazırlanmış, petek makineleri üretime hazır hale getirilmiştir. Burada üretilecek bal ve bal-

[354] BCA, 030 10 116 810 14, s. 4.

mumunu pazarlayacak kooperatiflerin kurulması yoluyla üretilen malların satışı sağlanmıştır.[355]

Trakya Umum Müfettişliği'nin aynı dönemde üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de İnanlı İnek ve Boğa Deposunun genişletilmesi ile Ballıca Üretme Çiftliğinin 1936 yılında açılması olmuştur. Böylece hem Trakya'nın bozuk ırk hayvanlarının ve tohumlarının ıslahı sağlanmış hem de göçmenlerin hayvancılıkla uğraşmaları teşvik edilerek geçimlerini temin etmeleri sağlanmıştır.[356]

3.2. Tarım

Balkanlardan yurdumuza gelen göçmenlerin diğer bir uğraş alanı tarım olmuştur. Devlet, gelen ailelerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için devlete ait olan arazilerden verirken, diğer yandan bu arazilerde sağlıklı ve iyi cins bitki, meyve ve sebze üretebilmeleri için de onları desteklemiştir. Özellikle Ankara, Kayseri ve Trakya'da bulunan göçmenlere, Bolluca tohum üretme çiftliklerinde uzmanlar tarafından ıslahı yapılmış iyi cins tohumlar ve fideler dağıtılarak bilinçli tarım yapmaları teşvik edilmiştir. Bunun yanında ipek ve koza üretimi işlerine ayrıca önem verildiği de raporlara yansıyan bir diğer tarımsal konudur.[357] Diğer yandan sadece Trakya'ya yerleştirilenlere değil İç Anadolu ve Eğe bölgesine yerleştirilen göçmenlere de devlet arazi ve hayvan desteğinde bulunarak bu insanların kimseye muhtaç olmadan geçimlerini temin edebilmelerini sağlamaları noktasında gayret sarf etmiştir.[358]

---

355 BCA.,030 10 116 810 14, s. 5-6.

356 Genelde ot yiyen hayvanlarda görülen, bu hayvanlarla temas ya da bunları besin olarak tüketmekle insana bulaşan, bakterilerin yol açtığı bir hastalıktır. Etkeni, şarbon basilidir. Basil, bir tür bakteridir. İnsandan insana bulaşması söz konusu değildir. Hastalık, ölümle sonuçlanabilir. Bunu önlemek için bir aşı geliştirilmiştir. Bu aşının %90'ın üzerinde koruyucu olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. *www. Sağlık.net/sarbon.html*

357 BCA, 030 10 116 810 14, s. 5.

358 BCA, 030 10 116 810 7, s. 4. Ayrıca alınan diğer tedbirlerle ilgili olarak bkz., BCA., 030 10 81 531 4, s. 1-2.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye çıkması ve Balkan coğrafyasındaki fetih hareketleriyle birlikte Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden Osmanlı Devleti'nin iskân politikası kapsamında binlerce Türk, Balkanlara göç etmiştir. Yüzlerce yıl bulundukları bölgelerde komşuları olan gayrimüslim kitlelerle dostane ilişkiler içinde yaşamışlardır. Fakat Osmanlı Devleti'nin II. Viyana kuşatması ve bozgunundan sonra Avrupa'dan ve Balkanlardan çekilmeye başlamasıyla birlikte buralarda yaşayan Türklerin dramları da başlamıştır. Özellikle I. Balkan Savaşı sonrasında kaybedilen topraklarda binlerce Türk kalmıştır. Yüzyıllardır birlikte huzur içinde yaşadıkları komşuları olan insanlar ve yeni kurulan devlet hükümetleri, bu bölgelerde yaşayan Türklere türlü işkenceler ve hatta katliamlara girişmişlerdir. Mesela Bulgaristan'da bir gecede yirmi bin Türk katledilmiştir. Yine Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'da yaşayan Türkler de değişik sıkıntılara maruz kalmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti Arşiv belgelerine göre incelemeye çalıştığımız 1930-40 yılları arasında Romanya'da yaşayan Türklerde, mallarının ellerinden alınması, kendi dillerinde eğitim yapamamaları, evlerine Ulah ve Kuçovakların yerleştirilmesi, yerleştirilen yerleşimcilerin Türklere kötü muamelesi gibi sorunlardan dolayı Türkiye'ye göç etmek durumunda kalmışlardır. Her yıl binlerce Türk, Romanya'nın değişik bölgelerinde bulunan arazi ve mallarını kimi zaman yok pahasına satarak Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir. Göç esnasında değişik sıkıntılara maruz kalan göçmenler, dönemin koşulları gereği, Türkiye Cumhuriyeti'nin aldığı tedbirlerle ülkenin değişik bölgelerine yerleştirilmişlerdir.

Diğer taraftan her şeye rağmen orada kalmak durumunda olan Türkler de olmuştur. Özellikle 1931 yılında Romanya'ya Türk Büyükelçisi olarak atanan Hamdullah Suphi Tanrıöver, burada yaşayan Türklerin haklarının korunması, göç etmek durumunda olan Türklerin maddi ve manevi olarak istismar edilmemeleri için olağanüstü çaba sarf etmiştir. Bu kapsamda 1936 yılında Romanya ile Türkiye arasında bir anlaşma imzalanarak göç edecek olan Türklerin mallarının en azından değerinde Romanya hükümeti tarafından satın alınması sağlanmıştır. Yine orada kalan Türklerin kendi dillerinde tedrisat yapabilmeleri ve kendi kültürlerini muhafaza ederek

yaşamlarını devam ettirebilmeleri ile Türk şehitliğinin yeniden tanzim edilmesi gibi çok önemli konularda çalışmalar yapmıştır.

Kaynakça

A. Başbakanlık Cumhuriyet Arşiv Belgeleri

BCA, 030 10 116 810 13, s. 1-22.

BCA, 030 10 246 667 10, s. 2-6.

BCA, 030 10 247 668 11, s. 2.

BCA, 030 10 246 667 12, s. 1-5.

BCA, 030 10 247 668 13, s. 1-4.

BCA, 030 10 247 668 16 s. 1-7.

BCA, 030 10 247 668 22, s. 1.

BCA, 030 10 116 810 11, s. 1-3.

BCA, 030 10 123 880 2, s. 1-6.

BCA, 030 10 116 809 3, s. 1.

BCA, 030 10 81 530 202, s. 1.

BCA, 30 10 0 0 190 301 11, s. 1.

BCA, 030 10 81 531 16, s. 1-3.

BCA, 030 10 116 810 7, s. 4.

BCA, 030 10 116 810 14, s. 1-6.

BCA, 030 10 81 531 4, s. 1-2.

B. Kitap ve Makaleler

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi: GÖÇ,* Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

Alagöz, Sabri İbrahim, "Bulgaristan'da Türk Okullarının Tarihi", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2010, s. 75-87.

Araslı, Altan, *Avrupa'da Türk İzleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I, Ankara 2001, s.283-300.

Aytul, Turhan, *Milliyet Gazetesi,* 21 Mayıs 1967.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Baydar, Mustafa, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, Menteş Kitabevi, İstanbul 1967.

Gökbilgin, Tayyip, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul 1957.

Hacısalihoğlu, Mehmet, "Demokratik Dönemde Romanya", Balkanlar El Kitabı, C.II, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s.579-595.

Hacısalihoğlu, Mehmet, "Krallık Döneminde Romanya", *Balkanlar El Kitabı*, Edt; Bilgehan Gökdağ ve Osman Karatay, C.II, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.649-656.

Hacısalihoğlu, Mehmet, "Sosyalist Dönemde Romanya"*, Balkanlar El Kitabı*, Edt. Osman Karatay, BİLGEHAN Gökdağ, C.II, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s.565-579.

Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri(1912-1923),*Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994,

İnbaşı, Mehmet, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân", *Balkanlar El Kitabı*, Edt; Bilgehan Gökdağ ve Osman Karatay, C.I, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.283-295.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Karasu, Cezmi, "Bağımsızlıktan I. Dünya Savaşı'na Romanya", *Balkanlar El Kitabı*, Edt; Bilgehan Gökdağ, Osman Karatay, C.I, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.499-511.

Karpat Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, İmge Yayınları, Ankara 2004.

Karpat Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kutlu Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti,* Bilgi Yayınları, İstanbul 2007.

Oruç, Zülküf, Balkanlar'da *Türk Olmak*, Vadi Yayınları, Ankara 2013.

Önal, Mehmet Naci, *Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

Toğrol, Beğlan, *112 Yıllık Göç (1878-1989),* Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989.

Tüğen, Kamil, *Fransa, İngiltere Romanya ve Mısır'dan Notlar*, Bassaray Matbaası, İzmir 2004.

Türbedar, Erhan, *Balkan Türkleri Balkanlar'da Türk Varlığı,* Avrasya Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

Yazar, Turgay, " Romanya'daki Osmanlı Mimarisinden Bazı Örnekler" *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C.II, Ankara 2000, s.851-887.

C. Gazeteler

Resmi Gazete

Milliyet Gazetesi

Ulus Gazetesi

D. İnternet Kaynakları

www. Sağlık.net/sarbon.html

YİRMİNCİ YÜZYILIN İKİNCİ ÇEYREĞİNDE TÜRK KAMUOYUNUN BALKANLAR'A BAKIŞI

Turkish Public View to Balkans in the Second Quarter of the 20th Century

Fahri SAKAL*

Özet

Balkanlar coğrafi, etnik, dini ve kültürel olarak çok büyük farklılıkları olan bir sahadır. Bu yapısından dolayı siyasi, askeri ve ideolojik çeşitlilik orada daima etkili olmuş, bu kargaşa ortamının adı "*Balkanlaşma*" olarak tarihe ve literatüre girmiştir. Vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayetleri olan şimdiki Balkan ülkelerinde günümüzde Osmanlı bakiyesi Müslüman azınlıklar yaşamaktadır. Onların bazen karşılaştıkları dini, siyasi ve etnik amaçlı baskılardan dolayı şikâyetleri olmaktadır. Bu sebepten Türkiye zaman zaman bu azınlıkların karşılaştığı problemlerden dolayı Balkanlı komşularıyla ihtilaflar yaşamaktadır. Bu yazıda Romanya ve Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlıkların karşılaştığı zorluklar ve göçe zorlanmaları üzerinde durulan birinci konudur. Diğer bir ihtilaf konusu da Balkanlar üzerinde tahakküm kurmak isteyen büyük güçler veya NATO ve Varşova Paktı gibi devletler-üstü kuruluşlar ve bunların temsil ettiği ideolojilerden kaynaklanmaktadır. Mesela II. Dünya Harbi sonunda Türkiye önce Batı'ya yaklaşmış ve sonra NATO'ya girmişken, Bulgaristan Sovyetlere yaklaşmış ve Varşova Paktı üyesi olmuştur. Böylece iki komşu ülke farklı ideolojilerin ve farklı uluslararası hesapların figüranı durumuna düşmüşlerdir. Bu iki temel ihtilafın dışında Türk kamuoyunu sürekli taciz eden bir olgu basında veya yetkililerin demeçlerinde rastlanılmamıştır. Göçlerin Türkiye'ye güç kattığı dolayısıyla Balkanlıların gelmesinin yararları basında ve bilimsel kitaplarda sürekli vurgulanmıştır. Ayrıca Balkanlı Partilerle Türk siyasi partilerinin zaman zaman işbirliği ve etkileşme içine girdikleri bile görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Azınlıklar, Bulgaristan, Romanya, Gagavuzlar, göç

* (Prof. Dr.); Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun-Türkiye; e-mail: fahris56@hotmail.com

Abstract

The Balkans comprise of many different geographical, ethnic, religious and cultural elements. Because of its this structure political, military and ideological varieties have always become effective there and this chaos environment called by Balkanism has taken place in both history and literary. In the Balkan cities which were the provinces of Ottoman Empire formerly, the Muslims minority live as Ottoman remainder. Sometimes these people complain of religious, political and ethnic oppressions. Because of these problems time by time Turkey has conflicts with his Balkan neighbours. The first subject of this paper is the difficulties that Muslims and Turks come face to face live in Romania and Bulgaria and compelling them for migration. The other conflict subject is the dominate wish of the great powers or the supra-state organizations like NATO and Warsaw Treaty Organization and the ideologies they represent. For instance, at the end of the WWII Turkey first come close to West than became a member of NATO meanwhile Bulgaria come close to Soviets and member of Warsaw Treaty Organization. So that two neighbour countries become figurants of different ideologies and international accounts. Except of these two main conflicts another fact which disturbed Turkish public opinion continuously, has not been seen in Turkish press nor declaration of politicians. The benefits of Balkans emigration to Turkey had always been emphasized in press and scientific publications that the migrations made Turkey stronger. From time to time, also, the collaboration and interaction rised between Balkan and Turkish politicians.

Key Words: The Balkans, Rumelian, minorities, Bulgaria, Romania, Gagavuz, migration

Giriş

Yirminci Yüzyıl başları Osmanlı İmparatorluğu'nun bitişi ve Türkiye'de Cumhuriyete geçiş dönemi olduğu gibi, Balkanlıların da bağımsız devletlerine kavuştuğu bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde Balkanlar siyasi, etnik, dini ve kültürel farklılıklardan dolayı tam bir hercümerç yaşamış, siyasi literatüre bu "balkanlaşma"[359]

---

[359] Balkan Türkçe bir kelimedir ve fiziki coğrafya terimi olarak sarp, dağlık, kayalık bölge anlamına gelir. Siyasi coğrafya terimi olarak ise etnik köken, din, mezhep, dil ve sair değerler bakımından farklı insan topluluk-

tabirini yerleştirmiştir. 19. yy.da başlayıp 20. yy başlarında devam eden "*balkanlaşma*" II. Dünya Harbi döneminin müstesna şartlarında dışarıdan istilalar ve tehditler yüzünden biraz mahiyet değiştirmiş, bloklaşmanın yöreye yansıması ile siyasi kamplaşmalara yol açmıştı. Bu dönemde bağımsızlık ve yeni rejimler halkların birbirine bakışını etkilemiş, Balkanlardaki etnik cidallerin, komitacılığın ve Balkan Savaşlarının kötü hatıraları unutulmaya başlanmış, ancak bunun yerine siyasi kamplaşmanın ve bloklaşmanın yol açtığı gerilim politikası yerleşmiştir. Balkanlarda Balkanlılık ruhunun yükselmesi Osmanlılığın bitişi olmuş, ancak birleşmeyi değil, ayrışmayı ve tekrar balkanlaşmayı canlandırmıştı. Balkan Harpleri Balkanlı halkların nice acılar çekmesine yol açmış, onları birbirine düşman etmiş, ancak uluslaşmaya da zemin hazırlamıştı. Özellikle savaşların sonunda yaşanan göçler yoluyla siyasi, ekonomik ve kültürel farklılıklar bir araya geldi, etkileşme arttı. Osmanlılık düşüncesi zayıflarken milliyetçilik yükseldi.[360] Bunların sonunda etnik temizlik, göçler, milliyetçilik, dış güçlerin Balkanlılara tahakküme yeltenmeleri gibi hususlar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında, Özellikle II. Abdülhamid Balkanlarda Müslüman unsurlara baskı yapıldığına dair haberlere sansür uyguluyordu. Bu sansürün halk arasında Müslüman-Hıristiyan münafereti ve çatışması çıkmasını engellemeye matuf bir uygulama olduğu yorumlanmaktadır.[361] Balkanlardan milyonlarca soydaşını türlü tarihlerde göçmen veya mübadil olarak kabul etmek zorunda kalan Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Balkanlara hep bu açılardan bakmak zorunda kalmıştır. Diğer bir ifade ile geride kalan soydaşlarının maruz kaldığı baskılar, onların sürülmesi veya göçürülmesi Türkiye kamuoyunu daima birinci planda etkilemiştir. Bunların dışında Balkanlıların büyük devletlerle veya milletlerarası paktlara girişi de Türk kamuoyunu ilgilendiren durum olmuştur.

Bu iki temel husus dışında Türkiye kamuoyunda Balkanlar ve Balkanlılar aleyhinde bir önyargı bulunmadığını görüyoruz. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de iktidarda bulunan CHP

larının birbirleriyle geçimsiz, müsamahasız ve hatta kargaşa halinde yaşadığı sürekli harp halini ifade eder.

360 Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Samsun 2013, s. 332.

361 Nedim İpek, "II. Abdülhamid Devri Nüfus Politikası (1876-1908)" *Sultan Abdülhamid Sempozyumu Bildiriler c.I,* TTK Yay. Ankara 2014, 177.

Balkanlardaki siyasi partilerin programlarını ideoloji farkı gözetmeden Türkçeye çevirtip yayınlıyor[362], Devletin Resmi Haber Ajansı olan Anadolu Ajansı (AA) Balkanlardaki gelişmeleri takip ediyor ve ayrıntıları Türk kamuoyuna sunuyordu. Özellikle bölgedeki siyasi gelişmeler Türk basınına AA tarafından yansıtılırken düşmanlığa yol açacak haberlerin verilmediği görülmektedir.

Bazen siyasi Balkanlaşmanın Türklerin hafızasındaki izlerinin canlandığı yıllar da oluyordu. Bunları Balkanlardan Türkiye'ye yapılan göçler esnasındaki anlatılar güçlendirse de[363], bu göçmenler, göçün ve acıların etkisi geçtikten sonra anılarını naklederken objektif davranmakla bu negatif havayı pozitife çevirmekte idiler. Özellikle mübadil kökenli Balkanlılar ve daha önce Türkiye'ye yerleşmiş ünlüler kamuoyunu yönlendirmede etkili olmuşlar ve dostluk köprüleri kurulmasını savunagelmişlerdir. Ancak muhacir gelenler çektikleri acıları unutturmamaya çalışmaktadırlar. Türk kamuoyunda bu etnik ve dini amaçlı terör, tarafgirlik ve ideolojik kamplaşmanın etkisiyle oluşmuş karşılıklı güvensizlik dışında Balkan coğrafyası ve halkları ile ilgili bir olumsuzluk görülmemektedir.

Osmanlılar Balkan Harplerinde mağlup olup oradan çekildikten hemen sonra, I. Dünya Harbi çıkmış, tekrar yenilen Osmanlılar Balkanları adeta unutarak başının derdine düşmüştü. Türk İstiklal Harbi ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti, tarihi yurtlardan toprak talebi olmadığını kabul ettiğini Lozan'da kabul etmiş, bu minval üzere Balkanlı komşularıyla bir beyaz sayfa açarak, iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri kurmayı hedeflemişti. Bu dönemde bloklaşma ve ideolojik kamplar Balkanlarda birinci çekinceyi oluştururken, o topraklarda kalmış soydaşlar ve dindaşlar da ikinci bir sorun kaynağı olarak zaman zaman gündeme gelmektedir.

---

362 Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan bazı partilerin tüzüğü Türkçeye çevrilmiş ve yayınlanmıştır.

363 "Belgrat'da ölüme mahkûm edilen zavallı Türkler", " Erkek kıyafetine girip gemiye gizlice binen iki genç kız ve üç erkek neler anlattı" gibi haberler zihinlerde nasıl bir intiba bırakmıştır? Bkz. *Cumhuriyet,* 27 Ocak 1948.

Balkanlarda Kalanlar

Cumhuriyet döneminde Türklerin ilgisini en çok çeken gelişmeler Balkanlarda bulunan soydaşları ile ilgili olanlardır. Bu konuda en dostane gelişmeler Yugoslavya ve Romanya'da yaşananlardır.

Türkiye'de Türk Ocakları 1931 yılında kapatılınca, bu derneğin oldukça karizmatik başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, Bükreş orta elçiliğine atanmıştı.[364] Hamdullah Suphi'nin çalışmaları ile 1933' de "*Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması*" imzalanmış, ardından kişisel gayretleriyle Bükreş'te büyük bir Türk mezarlığı yapılmıştır. Romanya'da yaşayan Müslüman Türk toplumu dışında Gagavuz Türkleriyle de yakından ilgilenen Hamdullah Suphi, Bükreş'te bulunduğu sürece Gagavuzların yaşadığı yerleri dolaşarak bu Hıristiyan Türk topluluğunun içinde bulunduğu duruma yönelik tespitler yapmış ve bu tespitler doğrultusunda Rumen hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimleri sayesindedir ki birçok Gagavuz kasaba ve köyünde Türkçe öğretim yapan okul açılmış, öğretmen tayin edilmiş ve Türkiye'den kitaplar getirtilmiştir.[365] Türk kamuoyu bu haberleri daima memnuniyetle hatırlamış, adeta gerek Gagavuzların, gerekse yöredeki Müslüman Türklerin temel insan haklarına saygı duyulması Türk-Rumen dostluğunu geliştiren bir amil olarak görülmüştür.

Hamdullah Suphi hazırladığı bir raporla Gagavuzlar ve Romanya'daki Türkler hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Bu raporunda kendisine Rumen hükümetinin büyük kolaylık ve dostluk gösterdiğinden bahsetmektedir. Bununla bağlantılı olarak raporunun son kısmında Gagavuz toplumu ile ilgili olarak Rumen hükümetinin kendisine neden bu derece destek olduğunu izah etmektedir. Bu izahta, bir yıl önce Türkiye Başbakanının Romanya ziyareti sırasında, büyükelçiliğin başbakanın onuruna verdiği yemekte, Romanya Genel Kurmay Başkanı General Antonescu'nun, Türk Başbakanına yapmış olduğu bir açıklamaya değinmektedir. Kendisinden Gagavuzlar hakkında farklı kaynaklardan toplamış olduğu

---

364 BCA, 030. 8.01.02/19.30.8.; Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, TTK Yay. Ankara 1999, s. 60.

365 Yonca Anzerlioğlu, Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagavuz Türkleri, *Bilig*, Güz 2006, Sayı 39, s. 32

bilgileri aldığını belirttiği Antonescu, Türk Büyükelçisi sayesinde Gagavuzların Bulgar olmadıklarını[366] öğrendiklerini itiraf etmiştir. Ayrıca, Romanya Genelkurmayı bütün askeri kıtaat ve okullara birer tamim mektubu göndererek Gagavuzların Türklüklerinin sabit olup Müslüman Türklere olduğu gibi, onlara da dostça muamele edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Benzer bir uygulamayı Eğitim Bakanlığı da gerçekleştirecektir. Romanya'daki bütün eğitim müdürlüklerine Gagavuzların Türk oldukları ve buna bağlı olarak Gagavuz çocuklarının Bulgar okullarına gitmelerine müsaade edilmemesi yönünde bir tamim gönderilmiştir.

Onun görev süresi içinde Gagavuzların eğitim ve diğer alanlardaki ihtiyaçları Rumen ve Türk devletlerinin yardımlarıyla büyük ölçüde karşılanmış, bu da Türkiye'de memnuniyet uyandırmıştı. Ancak 1939 yılına gelindiğinde oldukça iyi bir seyir takip eden bu gelişmeler yavaş yavaş hız kaybedecektir. II. Dünya Savaşı çıktığında savaş ortamında her ne kadar Türkiye-Romanya ilişkileri normal bir seyir takip etse de, savaş, Gagavuz Türkleri için bir dönüm noktası olacaktır. Yaşadıkları yerlerden Basarabya Rusların, Dobruca da Bulgarların eline geçecektir. Bu ortamda ise Hamdullah Suphi'nin Gagavuz Türklerini Anadolu'ya iskân etme arzusu bir tarafa bu tarihten sonra Gagavuz Türkleri ile Türkiye'nin teması dahi kopma noktasına gelecektir. Aslında zaman zaman Gagavuzların Türkiye'ye naklinden bahsedilmiştir. Hamdullah Suphi, Yaşar Nabi Nayır ve Tevfik Kamil bu insanların Müslüman Türklere oranla daha eğitimli ve vasıflı olduklarını dolayısıyla Türkiye'nin kalkınmasına olumlu katkıları olacağını bildiren raporlar yazmalarına rağmen sonraki Türk-Rumen göç anlaşmalarında onlara yer verilmemiştir.[367]

6 Aralık 1944 tarihinde Hamdullah Suphi Romanya'dan ayrılacak, zaten bundan sonra gelen kapalı rejimde milli ve dini azınlıklardan bahsetmek bile mümkün olamayacaktır.

366 Komşular arasında etnik azınlıkların nasıl bir korku unsuru olduğu burada hissedilmektedir. Komşu Bulgaristan'ın Gagavuzlarla etnik birliği ihtimaline karşı, demek ki uzaktaki Türkiye ile olan etnik bağ tercih ediliyor.

367 Önder Duman, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", *Bilig,* Bahar 2008, Sayı 45, s. 35-39.

"1920'li yıllar itibariyle Bulgaristan ve Yugoslavya'ya nazaran Romanya'daki Müslüman Türkler din, kültür ve eğitim alanındaki azınlık haklarını daha rahat kullanabilmekteydiler. Yaklaşık 190 bin nüfusa sahip olan Müslüman Türkler, seçim kanunundan faydalanarak Romanya meclisinde kendilerini temsil edecek vekiller seçebilmekte, dinî teşkilâtlarını kurabilmekte ve okullarda Türkçe dersi alabilmekteydiler. Buna karşılık Hıristiyan Gagavuz Türkleri ise azınlık olarak kabul edilmedikleri için aynı haklara sahip değillerdi. Yine aynı yıllar itibariyle Türkiye Romanya siyasî ilişkileri de iyi ve samimi bir hava içerisinde devam etmekte, bu da Türk kamuoyunu pozitif yönde etkilemekteydi.

Romanya Hükümeti 1924'te Türklerin yoğun olduğu Dobruca'da toprak kamulaştırması uygulamaya girişti. Bu politika sonunda Türkler toprakların bir kısmını devlete bırakmış, bazı toprakları satmak zorunda kalmış, ayrıca devletin politikası sonucu kendilerine verimsiz topraklar kalmıştı.[368] Dolayısıyla geçinemeyen pek çok Türk köylüsü Türkiye'ye göçmenin yollarını aramaya başladı.

Romanya Türklerini rahatsız eden bir diğer gelişme de Romanya'nın Ulahları Dobruca'ya yerleştirme çabalarıdır. Bu çabanın ilk aşaması yukarıda da ifade edildiği üzere Romanya Hükümeti Dobruca'da uygulamış olduğu istimlâk politikasıdır. Hükümetin öngördüğü yerleştirme plânına göre Ulahlar ilk etapta, evleri inşa edilinceye kadar, Türklerle aynı yerlerde yaşayacaklardı. Nitekim bu kararın tatbikiyle birlikte iki unsur arasında anlaşmazlıklar çıkmaya başlamış, ilerleyen dönemlerde Ulahlar Türkleri bölgeden kaçırmak için "camilere hakaret etmek", "avlulara domuz bırakmak"[369], "çeşmelere pislik sürmek" gibi eylemlere başvurmuşlardır. Ulahlarla çatışmayı göze alamayan pek çok Türk ailesi evlerini terk etmiş ve Türkiye'ye göç etmek üzere hazırlıklara başlamıştır.

Türklerin angaryaya tabi tutulmaları ve bazı bölgelerde can ve mal emniyetlerinin tümüyle yok olmaya başlaması da Türk kamuoyunda işitilince hassasiyet uyanmasına yol açmaktaydı. Özellikle sınır boylarındaki Türk köylüleri angaryaya tabi idi. Bu köylüler

---

368 BCA 030.10/116.810.13.

369 Balkanlarda Müslümanlara karşı domuzu bir silah olarak kullanmak yaygın bir uygulamadır. Türk hikâye yazarı Ömer Seyfettin "*Tuhaf Bir Zulüm*" adlı hikâyesiyle bunu ele almıştı.

yılın her dönemi sınırdaki askerlere her türlü lojistik desteği sağlamakta, ancak buna karşılık hiçbir ücret alamamaktaydılar. Türkler yine bazı yerlerde itilip kakılmakta ve hatta kimi zaman öldürülmekteydiler. Romanya Hükümeti ise bu suçların faillerinin yakalanması hususunda kendinden beklenen yetkinliği gösterememekteydi.[370]

Netice itibariyle elinden toprağı alınan, Ulahlarla bir arada yaşamak zorunda bırakılan, angaryaya tabi tutulan, can ve mal güvenliği tehlikeye giren ve iktisaden oldukça zorlanan Türkler için tek çare Türk bayrağının gölgesine sığınmaktı. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de bu göçü teşvik etmesi ile on binlerce insan göç yollarına düşmüştür.[371]

Daha sonra 1930'larda toplu göç ihtimali oluşunca Türkiye ekonomik nedenlerden dolayı iskân problemi yaşayacağı korkusuyla bu insanları kabul etmek istememiş, bazı Romanyalı Türkler arazilerini satarak kendi imkânlarıyla Türkiye'ye gelmişlerdir. Ancak böyle toplu arazi satışından dolayı arazilerini piyasanın altında bir fiyatla satmışlardır.

Balkanlardan Göçler

Nüfusun bir ülke için her bakımdan önemli bir olduğu bir gerçektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu yıllarda nüfusça çok yetersiz durumda idi. Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde Anadolu nüfusu 18 milyondan 13 milyona düşmüştü. Ayrıca o yıllarda genel sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden dolayı sıtma, verem, frengi, trahom, tifo ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklar yüksek ölümlere yol açıyordu. Kısacası Türkiye topraklarının genişliği dikkate alındığında yetersiz ve sağlıksız bir nüfus yapısı söz konusuydu. Nitekim Gazi Mustafa Kemal 16-17 Ocak 1923'de İstanbul gazetecileri ile yaptığı mülakatta bunu gündeme getirmiş ve "…Hakikaten memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir…" demiş ve özetle "nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır… Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olursa, oradan da getireceğiz. Fakat bence Garbî Trakya'dan kâmilen Türkleri nakletmek lazımdır…" diye bağlamıştı. Görüldüğü üzere yeni devletin nüfus politikası, dışarıdan göçmen getirilmesi, en basit ifadeyle nüfusun

370 Ö. Duman, s. 27-28.
371 Ö. Duman, s. 26-28.

artırılması esasına dayanıyordu. Zaten ülkenin içinde bulunduğu şartlar da bu politikayı gerekli kılmaktaydı. 1927 yılı itibariyle Türkiye 762.736 kilometre kare olup, 13.648.270 kişilik bir nüfusa sahipti. Dolayısıyla kilometre kareye ortalama 18 kişi düşmekteydi. Bu oran Batı ve Güney Avrupa ülkeleriyle mukayese edildiğinde, Türkiye'nin az nüfuslu bir ülke olduğu gerçeği ortaya çıkıyordu. Nitekim kilometrekareye İtalya'da 133, Romanya'da 62, Bulgaristan'da 58 ve Yunanistan'da 49 kişi düşmekteydi. Türkiye'nin nüfusa ihtiyacı olduğunun bir diğer göstergesi ise, ziraata elverişli arazinin boşluğuydu. Nitekim ülkenin toplam yüzölçümünün % 31'i ziraata elverişli olup, bunun sadece % 15, 67'si üzerinde tarım yapılabilmekteydi. Türkiye genç bir ülkeydi ve hızla kalkınmak zorundaydı. Bu da kısa vadede ancak tarımsal üretimi arttırmakla sağlanabilirdi. Ülkenin malî durumu tarımda makineleşmeyi mümkün kılmadığı için, zirai üretimi geliştirmenin tek yolu ise emek arzını genişletmek, diğer bir ifadeyle boş ve zengin araziyi "şenlendirmekti".[372]

Son 150 yıl içinde Balkanlar'dan göçler hiç eksilmeden sürmüş ve 2.600.000 kadar nüfus Türkiye'ye gelmiştir. Bir Ortaçağ imparatorluğu formunu aşamayan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp istiklallerini kazanma ülküleri tamamen Balkanlıların ortak noktaları oluştu.[373] Balkanlılar bağımsızlık peşinde mücadelelerini sürdürürken, o topraklardaki Türk ve Müslüman unsurlar bir etnik problem olarak gündeme girmekte gecikmemiştir. Balkan Komitacılığı olarak bilinen eylemlerde ve askeri harekâtlarda mağdur ve maktul olan bu insanlar kitleler halinde Türkiye'ye göçe başlamışlardır. Kırım Harbi, 1877-78 Türk Rus harbi, Balkan Harpleri, I. Dünya Harbi ve Türk İstiklal Harbi sonundaki süreç ve mübadele anlaşmaları göçleri tetikleyen gelişmelerdir.

Göçlerin Etkisi

İkinci Dünya Harbinden sonra, Balkanlardan devam eden göçler, Türkiye'de şehir nüfusunun artmasına katkı yapmıştır: 1965 nüfus sayımına göre, İstanbul nüfusunun % 10'u, İzmir nüfusunun % 11, Bursa nüfusunun % 12'si, Eskişehir nüfusunun % 6'sı yurt

372 Ö. Duman, s. 24-25.
373 Gülten Kazgan, "Milli Türk devletinin kuruluşu ve göçler." *İktisat Fakültesi Mecmuası,* 30. 1-4 (2012) s. 317.

dışında doğmuştur. Trakya'nın Tekirdağ, Kırklareli, Edirne gibi en büyük şehirlerinde, bu oran, sırasıyla, % 13, ,% 15 ve % 12 civarındadır. Ortalama her 6-8 kişiden biri yurt dışında doğmuştur. Göçmen, yerleşmelerini inceleyen bir araştırmacı, bunların, teknolojik değişmelere daha açık, daha dinamik; toplumsal-ekonomik uyarılar karşısında hareketliliğinin, yerli halktan, daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Yerleşme mekânları ise, genellikle daha düzenli, kentli yaşama biçimlerine daha açıktır. Gerçekten Rumeli Muhacirleri Türkiye'ye gelişmiş uygulama ve yöntemler getirerek ülkenin kalkınmasında etkili oldular. Mesela Anadolu'da Hititler çağından beri hiç değişmeden kullanılan kağnılar yerine dört tekerlekli, daha hareketli atla çekilen arabalar muhacir ve mübadillerin getirdikleri bir kazanımdır. Bunun dışında bazı ürünlerin yetiştirilmesinde ileri ziraî üretim ve pazarlama teknikleri, bazı yemek türleri ve pişirme yöntemleri bu yolla Türkiye'ye gelmiştir.[374] Bütün bunlar bu demografik hareketliliğin sadece sayısal değil niteliksel bir kazanım da sağladığını bize göstermektedir. Balkanlı unsurların okur-yazarlıktaki sayısal oranları ve kaliteleri de Anadolu'ya göre daha yüksekti.

Bu göçler "*Bir taraftan etnik yeknesaklığı sağlayarak "millî devletin kitle temelini" oluşturmuştur; bir taraftan, Türk asıllı bir burjuva sınıfının yükselmesini kolaylaştırmıştır; bir taraftan, Türk toplum yapısını önce mali yük getirerek olumsuz ve sonra olumlu yönde olmak üzere etkilemiştir. Bu göstergeler, içeriye ve dışarıya doğru olan göçlerin, son 100-150 yıl içinde, Türk millî bütünlüğünü oluşturmaktaki etkilerinin, büyük ölçüde araştırmaya değer nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Buna, Türkiye'de çeşitli dönemler itibariyle, refah düzeyinde, toplumsal ve ekonomik yaşantıdaki etkileri de eklenmelidir.*"[375]

Göçlerin durup dururken yapılmadığı biliniyor. Balkanlılar Müslüman azınlığı geçmiş yılların Osmanlı işbirlikçisi bir beşinci kol unsuru ve halen de Türkiye'nin potansiyel destekçisi gibi görünüyorlardı. Bunun için kendilerine karşı baskılar uygulanıyor, okulları ve gazeteleri kapatılıyor, mezarlıklar tahrip ediliyor ve mesela Bulgaristan'da Bulgar çocuklarına Türklerden nefret etmelerine yol açacak duygular aşılanıyordu. Ayrıca Türkiye'nin NATO, bu iki ülkenin de Varşova Paktı üyeleri olmaları da karşılıklı kamplarda ve

---

374 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul, 1996, s. 103.
375 Kazgan, s. 326.

düşman olarak algılanmalarına yol açıyordu. Bulgaristan Stalin'in tavsiyesi üzerine 1951 ve 52 yıllarında 152.000 kişiyi ülkeden sürmüştü. Türkiye'nin NATO'ya katılmasının karşısında ekonomisini çökertmek için alınmış bir karardı. Bu politika aralıklı olarak 1984 yılındaki zorla isim değiştirme ve Belene kampına sürülme hadisesine kadar sürmüştür.[376]

Türk aydınları Balkan halklarının iktisadi, siyasi, kültürel her gelişmesini yakından takip etmektedir. En büyük Türk tarihçilerinden olan Ömer Lütfi Barkan'ın bu alanda yazıları, bu konudaki ciddiyeti göstermektedir.[377] Hatta Balkanlı ülkelerin siyasi hareketleri de Türkiye'de bazen takip edilmiştir. Sol Partilerin Balkanlı komünist partilerle ortak faaliyet istekleri her zaman biliniyor, ancak komünist partilerin ve faaliyetlerin üzerindeki yasak nedeniyle bu istekler gerçekleşmemiştir. Ancak Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi bazı ülkelerin ve bu arada Balkan ülkeleri siyasi partilerinin tüzük ve programlarını Türkçeye çevirtip yayınlamıştır. Bunlardan biri içinde Bulgaristan'ın da bulunduğu bazı ülkelerin işçi ve esnaf teşekküllerinin tabi oldukları nizamla ilgili yazılar da vardır. Muhtelif ülkelerdeki elçiliklerden o ülkenin çalışma hayatı ile ilgili bilgiler istenmiş, başta bir tek Sofya'dan cevap alınabilmiş, Fransa büyükelçisi de konuları havi bir kitap göndermekle yetinmiştir.[378] Bulgaristan'dan edinilen bilgilerde özetle 1934 tarihli kanuna atıfta bulunulmuş ve şu ifadeler dikkat çekici bulunmuştur: "Toprak sahibi her çiftçi, küçük sanat erbabı, işçi, tacir, sanayici, serbest meslekler erbabı, kredi ve sigorta müesseseleri mesleki birlik yapabilirler."

---

376 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri* (ç. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s. 315-316.

377 Ö. Lütfi Barkan, "Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri, I. Zirai Reform Tecrübelerinin Türkiye İçin Haiz Olduğu Mana ve Ehemmiyet, 1. Türkiye Niçin Bu Hareketlerin Dışında Kalmayacaktır?" *İktisat Fakültesi Mecmuası C. 4*, İstanbul 1943, s. 455-554. *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 377-448; Ö. Lütfi Barkan, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri", *Siyasal Bilgiler (Mülkiye) Dergisi* (Her ülke için farklı sayılarda yazı bulunmaktadır.) Derli toplu, bir arada ve yazar tarafından düzeltilmiş bilgiye ulaşmak için bkz. Ö. L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 23-105.

378 BCA, *CHP K* 490.1.0.0/1448/31.1, s. 170.

Yazının devamında Bulgaristan çalışma hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgiler vardır. Sonunda bir değerlendirme yapılarak liberal olan ve olmayan ülkelerde mesleki birliklerin durumu anlatılmıştır: Liberal ülkelerde mesleki birliklere girip girmemek serbest olduğu gibi, aynı meslek mensupları birden fazla birlik de kurabilir. Devlet bu ülkelerde birliklerdeki umumi şartlara bakar. Şahısların azil ve naspları ile uğraşmaz. Liberallikten ayrılmış memleketlerde ise birlik kurmak, aynı meslek için tek birlik kurulması ve kişinin o birliğe katılma mecburiyeti esastır. Teşekkülü kuranların şahsiyetlerinin de hükümetçe kabul edilmiş olmaları esastır. Bu memleketlerde içtimai heyet fertlerden değil, fertlerin kümelendikleri mesleki teşekküllerden oluşur.[379]

Değerlendirmenin sonunda Türkiye'de nasıl bir düzen uygulanması gerektiğine dair bir tavsiyede daha çok faşist ülkelerdeki ve Bulgaristan'dakine benzer bir çalışma hayatı teşekküllerinden bahsedilmiştir. Açıkça tek ve devletçe kabul edilip denetlenen bir sistemin uygulanması gerektiği yazılmıştır.

İki savaş arasında Balkanlarda sefalet, milliyetçilik, ırkçı düşünceler, ölçüsüz sağ-sol kamplaşmaları ve büyük güçlerin nüfuz alanına girmekten doğan sorunlar görülmüştü. Bulgaristan da bu sırada darbeli yıllar yaşamış, 1923 yılında meşhur toprak reformcusu Stanbuliski'nin darbe ile devrilmesinden sonra ülkede darbe ve karışıklıklar sürüp gitmiştir.[380] Gerek bu kargaşa ve gerekse bölgede dışarıdan müdahil olan büyük güçlerin etkinliği de haliyle Türk kamuoyundan ilgi ve bazen endişe ile bazen de güzel gelişmeler memnuniyetle[381] takip edilmiştir.

II. Dünya Harbi esnasında Balkanlı komşuların savaşan taraflar karşısındaki tavırları ve hangi devletin hangi tarafa yakın durduğu Türk kamuoyunun hassasiyetle ilgisini çekiyordu. Komşunun evinde çıkacak bir yangın bizi nasıl etkilemezdi ki? Bu anlayışla Balkan basını ve haber ajansları takip edildiği gibi Alman, Rus ve

---

379 BCA, *CHP K* 490.1.0.0/1448/31.1, s. 186.

380 M. Seyfettin Erol- Abdurrahim F. Aydın, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar*" Balkanlar El Kitabı C. I, Tarih,* KaraM-Vadi Yay., İstanbul 2006, s. 645-646.

381 1937 yılında Bulgaristan'da yapılan belediye seçimlerinde 166 Türk'ün seçilmiş olduğu haberi basında memnuniyet verici olarak değerlendirilmişti. Bkz. *Tan Gazetesi*, 13 Nisan 1937.

İngiltere makamlarının sözleri ve basın yayın organları takip ediliyordu. Bu minval üzere Romanya ve Bulgaristan'ın harp hazırlıkları, Basarabya'nın alınmasına yönelik Rumen haberleri, Stalingrad'daki Alman harekâtı gibi ayrıntılar basında yer alıyordu.[382] Bulgar yetkililerin Almanya ve Mihver güçlerine dayanarak kuvvetli bir Bulgar devleti kuracakları haberi de yorumsuz veriliyordu.[383]

Komünist Balkanlar ve Türk kamuoyu

Ağustos 1944 sonlarında Romanya Almanya'ya savaş ilan edip Sovyetlerle ittifak antlaşması yaptı. Aynı günlerde Bulgaristan da müttefiklerin safına geçmişti. Türkiye'de o ana kadar "harp dışı" kalmaya çalışmış olmasına rağmen, harp sonu pazarlık masalarında yer alabilmek için Almanya'ya savaş ilan etmişti. Görülüyor ki Balkanlıların ve Türklerin kaderleri birbirine benziyordu. Balkanlıların taraf değiştirmesi kendi halklarından çok içlerindeki Türk azınlığa etki etmekteydi. Mecidiye muhacirlerinden Saliha İ.[384] vaktiyle şu hikâyeyi anlatmıştı. "Almanlar geldiklerinde dürüst ve temiz giyimleri ve güler yüzleri ile hareket ettiler. Bizden süt ve tereyağı istediler. Parasını bolca verdiler. Daha fazla süt vermemizi istediler. Sığırlarımız az olduğundan daha fazlasını veremeyiz dedik. Onlar da parayı iki misline çıkardılar ve uzak köylerden sığır alın, ne kadar süt üretirseniz satın alacağız dediler. O zaman onların paralarıyla birçok aile sığır sahibi oldu. Sonra Almanlar mağlup oldular ve yerlerine Ruslar gelince, sütten geçtim, inekleri de alıp gittiler."[385]

---

382 *Cumhuriyet,* 19 Haziran 1941.
383 *Cumhuriyet,* 18 Eylül 1942.
384 İsminin tamamını açıklamak istememişti.
385 Burada anlatılan olay şu meşhur Irkçılık Turancılık suçlaması ile ilgilidir. Sovyetler Romanya Türklerinin Turancı ve Faşistlerle işbirliği yapmış olmalarından korkuyorlardı. Çünkü aynı şekilde Kırım'a girince de bu kez Kırımlıları"*faşistler ve Turancılarla işbirliği yaptınız*" bahanesiyle sürgüne göndermişlerdi. 18-19 Mayıs 1944 gecesi Kırımlıların sürgünü başlamışken, o gün Ankara'da 19 Mayıs törenlerinde Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de meşhur "*ırkçılara ve Turancılara*" karşı konuşmasını yaptığı sıralarda, aynı suçlama ile sürülen son Kırımlı belki de o anda gözyaşlarıyla yurdunu terk ediyordu. Almanların Stalingrad bozgunu Kırım ve Romanya'dan Türkiye'ye kadar insanların hayatını böyle etkilemişti. Yani zayıf ülkeler güçlü ve galip olanlara yaranmak için bu tür işleri sahnelemekteydi. Nitekim 1947 yılına gelindiğinde bu defa DTCF'deki sol görüş-

Balkanlı unsurlar Türkiye'de Cumhuriyet döneminde devletin resmi ajansında ve Tek Parti döneminde zaman zaman haberlere konu olmuşlardır. Bu haberler milletler arası konjonktürün, siyasi kamplaşma ve ideolojik tercihlerin etkisiyle bazen negatif muhtevaya bürünebilmektedir. Türk Basını ve devletin resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı (AA) Balkanlarda cereyan eden her gelişmeyi elden geldiğince takip etmiştir. Mesela Bulgaristan'da Almanların çekilmesinden sonra iktidara gelen Georgieff'in nutku ve buradan çıkarılacak rejime yönelik ipuçları ayrıntılı olarak A.A. Basın bülteninde yayınlanmıştır.[386]

"Bulgar Başvekili Kimon Georgieff'in nutkunda dâhili siyasete taalluk eden şu noktalar kaydedilmeğe değer:

Bulgar milletine hürriyeti ve aynı zamanda bütün meşruti hakları iade edilmiştir,

Herkes siyasi ve entelektüel bakımdan tamamı ile müsavi olacaktır,

Umumi af ilan edilmiş ve herkese rey serbestîsi verilmiştir,

Devlet, milletin arzusuna göre, değişecektir,

Sobreniye lağvedilecek ve yeni seçimler yapılacaktır,

Yeni felâketin müsebbipleri için halk mahkemeleri kurulacaktır,

Bulgar milletinin hürriyeti[387] uğrunda savaşanlara karşı hareket *edenlere mahsus halk mahkemeleri kurulacaktır*,[388]

---

lüler üniversiteden "temizlenmişlerdi". Çünkü Stalin'in Türkiye'den malum talepleri ve Doğu Bloğunu kurmaya yönelik gelişmeler bu defa Türkiye'yi Batı'ya yaklaştırmış ve bunun etkisiyle bu kez de Sovyetlere yakın duran aydınları harcamaya başlamıştı. Daha önceleri de bu tür etkiler olmuştur: 1940-43 arasında Türk rejimi herhalde Almanlar kazanacak zannıyla N. Hikmet, Z. Sertel ve S. Ali gibi komünist aydınlara karşı aynı tavrı sergilemişti. Bilinen olaylar olduğu için kaynak göstermeye gerek duymuyoruz.

386 *A.A. Basın Bülteni*, 18.9.1944, s. 27.

387 Bu metindeki vurgular bize aittir.

388 Kurulacak rejimin mahiyetine yönelik bir değerlendirme: baskıcı, totaliter…

Harp esnasında zengin olanların servet ve mülkleri müsadere edilecektir,

Her faşist memurun yerine değerli ve namuslu bir adam getirilecektir,

Mahallî cemaatlere tekrar muhtariyet verilmesi,

Polisin ıslahı ve vatandaşların hakkını ezmek için polis memurlarına verilen bütün hakların kaldırılması,

Sıhhiye, umumî refah ve propaganda nazırlığı teşkil edilmesi,

Maarifin demokrat bir temel üzerine kurulması,

İlköğretimin mecburi olması,

Üniversitelere serbestçe girilmesi,

Üniversitelerin ıslahı ve buralardan bütün tahakküm fikirlerinin çıkarılıp atılması,

Ordunun tamamı ile *demokratlaştırılması*,[389]

Orduyu *milliyete muhalif tesirlerden temizlemek*,[390]

Siyasî iktisat bakımından, bütün *hususi inhisarlar ile muafiyetlerin* kaldırılması,

İnhisarlar kurulması,

Millete *ucuz* fiyatla satış yapacak sanayi teşkilleri kurulması,

Rençberlerden alınan vergilerin kaldırılması,

Köylüye istediği gibi ekmesi için hürriyet verilmesi,

Topraktan mahrum bulunan köylülere arazi verilmesi. Hiç bir *köylü 75 akr' dan*[391] *fazla toprağa* sahip olamayacaktır,

---

389 Ordular kendi disiplin kuralları çerçevesinde kurulur ve öyle yönetilirler. "Demokratlaştırılma" ile başka şeyler kastedilmiş olmalı. Aşağıdaki 29. Notta açıkladığımız minvalde bir ideolojik yorumla söylenmiş bir söz olmalı.

390 Buradaki "*Orduyu milliyete muhalif tesirlerden temizlemek"* ifadesi kurulmak üzere olan rejimin aslında komünizmden çok faşizmi andırdığını göstermektedir. İleriki yıllarda yapılacak etnik temizlik uygulamalarının işaret fişeği gibi durmaktadır.

Malî bakımdan, hakikî bir bütçe tespiti ve nispi bir vergi tayini,

Büyük mülklerden varlık vergisi alınması,

Gayrı meşru olarak iktisap edilen mülklerin müsaderesi,

İhtikâr ile elde edilen kazançların ve harp yüzünden temin edilen istifadelerin vergiye tabi tutulması,

Banknotlar çıkarılmasına son vermek,

İçtimai siyaset bakımından iş müfettişleri seçmek, *iş* isteyen *herkese iş temin etmek ve* işçiyi patrona karşı himaye etmek *lâzımdır*."

Bu demeç o günlerin basınında Bulgaristan'da kurulacak rejimin ayak sesleri olarak değerlendirilmişse de çok fazla yer almamıştır. Ama özellikle Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği ile aynı kampa kayması ihtimali üzerinde bütün Türk basını hassasiyetle durmaktaydı. Bu sırada başbakan Georgief bir nutkunda Türkiye ile dostça münasebetlerin devam ettirileceğini bildirmiş ancak Türk basınından şikâyetçi olmuştur. Başbakan "Sovyetlerin yardımıyla faşizm hezimete uğratılmasaydı halimiz ne olacaktı? Büyük kurtarıcımız Rusya ve onun kahramanı Stalin sayesinde ehven mütareke şartları imzaladık" demiştir. Yugoslavya başta olmak üzere komşularla iyi ilişkilere hazır olduklarını, ancak Yunanistan'la henüz pürüzlerin giderilemediğini söylemiş ve bazı Türk gazetelerinin Bulgaristan'a karşı tecavüzkârane neşriyat yaptıklarını, Bulgar gazetelerinin onlara cevap vermeyeceğini ifade etmiş, ancak hangi konulardaki yayınlardan şikâyetçi olduğunu belirtmemiştir.[392]

1924-1944 Yılları arasında Bulgaristan'daki rejim her ne kadar Türkiye kamuoyunda fazla ses getirmemişse de, Bulgaristan'daki Müslümanların şikâyetleri bazen türlü yollardan işitiliyordu. Türkiye'nin uzun harp yıllarının verdiği bitkinlikten midir? Tartışılabilir nedenlerden dolayı içine kapalı olduğu dönemde bu şikâyetler fazla işitilmiyordu. II. Dünya Harbi sonunda Bulgaristan'da Vatan Cephesi adıyla bir parti kurulup da önceki dönemi reddederek, daha çağdaş ve özgürlükçü bir siyaset vaad edince Tükler bu harekete büyük ümitler bağladılar. Bu cephenin hatiple-

391 4.047 m2 değerinde bir arazi ölçüsü.
392 *Vatan,* 30 Temmuz 1945.

rinden Hüseyin Çeşmecioğlu radyoda yaptığı bir konuşmada: "20 senedir Bulgaristan Türklerinin faşist mutaassıplardan çektiklerini hatırlar ve taassubun ne olduğunu bilirsiniz. Bu taassup Bulgaristan'da Türklere iktisaden ve kültürel bakımdan kalkınma imkânı vermemiştir. Bulgaristan Türklerinin gördüğü zulümlere misaller çoktur. Hâlbuki 9 Eylül 1944'te iktidara geçen Vatan Cephesi Hükümeti Bulgaristan Türklerine hürriyetini iade etti. Türkçe konuşma serbestîsi verdi. Kültürel inkişafımız için Türk hurufatlı gazete çıkarmaya ve cemiyet kurmaya müsaade etti. Faşist Bulgar idaresinde ise güya yetişmiş öğretmenlerimiz yok diye hususi Türk okulları kapatılıyordu. Türkçe konuşmak yasaktı. Türkler zorla muhacerete sevk ediliyordu" diyor, bu sebepten oylarını Vatan Cephesine vermeleri gerektiğini ifade ediyordu.[393]

Bulgaristan'ın Almanya ile iyi ilişkileri esnasında özellikle Almanya'ya krom sevkiyatını durdurmamız üzerine Türkiye'ye müşterek harekâtın yol ve imkânını araştırdıkları 1945 başlarında harp suçlularının yargılanması esnasında öğrenilmiştir.[394]

Bu sırada Bulgaristan'ın Sovyet Rusya'ya yaklaştığına dair haberler de Türkiye'de ilgi ve biraz da tedirginlikle izleniyordu. 1945 yazında Bulgaristan'da seçimler için mitingler yapılmaktadır. Bunlardan birinde konuşan Maarif Nazırı Stanko Çolakof: "Bulgar Milleti Kızılordu'nun ve Sovyet Rusya'nın yardımını unutmayacaktır. Büyük Sovyet Rusya bizi tanır ve ne yaptığımızı bilir. Bu suretle sulh şartlarının hafif olacağını ümit ediyoruz." (Bu sırada radyodan halkın hep beraber "Yaşasın Sovyet Rusya" diye bağırdığı duyulmaktadır.) Varna'da konuşan İşçi Partisi mümessili de Rusya ile sıkı işbirliği ve Slav Birliği kurulmasından bahsetmiştir.[395] Bunlar sadece Türkiye'de değil batı kamuoyunda da hassasiyetle takip edilmiş ve bu konuda ABD ve İngiltere gibi ülkelerden tepkiler almıştır. Bulgar hükümetinin bütün demokrat kamuoyunu temsil etmediği, kamuoyunu temsil eden bir hükümet kurulmadıkça Bulgaristan ile barış yapılmayacağı bildirilmiştir. Vatandaşların korkusuzca baskı görmeden serbestçe oy kullanmalarıyla halk iradesi gerçekleşmiş

393 *Vatan,*5 Ağustos 1945.
394 *Akşam*, 4 Ocak 1945.
395 *Vatan,* 6 Ağustos 1945

olur. Hâlbuki ülkede iç durum fenalaşmakta ve Rus güçleri hükümete muhalefet edenlere karşı tedhiş uygulamaktadır.[396]

Balkan ülkelerinin dışarıdan esen her rüzgâr karşısında eğilmesi bazen devlet adamlarını ve aydınları rahatsız da etmiyor değildi. II. Dünya Harbi öncesinde Balkanlar zaman zaman Hitler, Stalin ve Mussolini tarafından paylaşılmak isteniyor; bu konuda görüşmeler ve gizli anlaşmalar yapılıyordu.[397] Sonunda Balkanlar büyük güçlerin tam olarak etki alanına girmişler, Hitler'in III. Reich Almanya'sı ve Stalin Sovyet Rusya'sı bölgeyi kendi topraklarının uzantısı olarak görüyorlardı.[398] Bu durum Türkiye kadar aslında Balkanlıları da taciz ediyor olmalıydı. Rumen Başbakanı'nın 1945 yılında herhangi bir emperyaliste karşı Balkanlarda *Tuna İtilafı* önermesi buna güzel bir örnektir. Başbakan Petro Greza İşçi Cephesi Partisi'nin toplantısına giderken trende *Vatan Gazetesi* muhabirine Romanya, Macaristan, Yugoslavya ve Bulgaristan arasında işbirliği amaçlı bir *Tuna İtilafı* kurulmasını ümit ettiklerini söylemiştir. Türkiye'yi tanımadıklarını, tanımayı çok arzu ettiklerini de söyleyerek, Balkanlıların bundan böyle herhangi bir emperyaliste karşı mukavemet edebilmek için büyük bir aile teşkil edeceklerini ümit ettiklerini söylemiştir.[399] Ancak Balkanların dış güçlerden bağımsız gelişmelerini hedefleyen bu tavır, o dış güçlerin birisince hoş karşılanmamış ve sonraki günlerde Greza aleyhinde gösteriler başlamıştır. Bu sürecin sonunda Greza iktidarını Sovyet yanlısı kişilere kaptıracaktır. Bu ülkeler Sovyetlere yaklaştıkça Batı'ya güven vermiyor, aksine endişe ile takip ediliyorlar, aynı endişe Türkiye'de de paylaşılıyordu. Mitingler, demeçler ve gelişmeler dikkate alınınca Balkanlardaki durum Londra Konferansı'nda tetkik edilmeden Bulgaristan tanınmayacaktı. İngiliz yetkililer Bulgaristan ve diğer küçük devletlerin kendi idare tarzlarını bizzat kendilerinin kurmalarını, Finlandiya örneğini hatırlatarak arzulamaktaydı. Ancak o sıralarda Bulgaristan bu konuda güven vermemektedir.[400] Batı basını ve siyasi mah-

396 *Vatan,*19 Ağustos 1945

397 Şecaattin Koka, "İkinci Dünya Savaşında Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı I, Tarih*, s. 657

398 M. S. Erol ve diğer, s. 652-653.

399 *Vatan*, 7 Haziran 1945.

400 *Vatan*, 30 Ağustos 1945.

fillerin görüşü: "*Bulgaristan ve Romanya'da iktidarın zorla ele geçirilmesi...*" kabul edilmez görülmektedir.[401]

Bulgaristan soğuk savaş döneminde Sovyetlerin en sadık müttefiki olurken, Romanya başlangıçta Yugoslavya ile beraber ve Sovyetler karşısında daha bağımsız hareketi denemiş, hatta 1968 Çekoslovakya işgalini sert bir şekilde eleştirebilmiştir.[402] Gerçi bu tavırdan sonra geri adım atmak zorunda kalmış olsalar bile Rumen bağımsızlık ruhunun Sovyetler karşısında daima canlı durduğuna dair bir inanç Türkiye'de hep buluna gelmiş ve sempati ile karşılanmıştır.

Bu gelişmeler tamamen ideolojik kamplaşmalara yol açmak üzere idi. Diğer Balkanlıların Sovyet kampına doğru gitmesi, bu kampın dışında kalan Türk ve Yunan basınının ortak dil kullanmasına zemin hazırlıyordu. Bu sırada Yunan gazetesi Akropolis, Bulgaristan'da Balkanların huzurunu kaçıracak bir rejim kurulursa Türkiye'nin buna seyirci kalamayacağını iddia etmişti. Gazeteye göre Bulgar siyaseti komşulara güven vermemekteydi. Türkiye "*Balkanlarda harp felaketine uğramayan yegâne ülkedir ve bunu yöneticilerinin mahareti sayesinde başarmıştır. Balkan Paktı'nın yegâne baltalayıcısı olan Bulgaristan'a ve diğer ülkelere Türkiye'nin alaka ile yaklaşması sulh için gereklidir*" görüşü dile getirilmişti.[403] Bu yıllarda Türk basın ve üniversite hayatında Rusya'nın Türkiye üzerindeki talepleri konusunda Balkanlı ülkeleri, özellikle Bulgaristan'ı kullandığına dair görüşler sıkça dile getirilmiştir. Zamanın iktidar partisi olan CHP'nin ağır toplarından ve ciddi bir bilim adamı da olan Prof. Dr. Nihat Erim Rusya'nın Trakya'da Bulgaristan'a 1940 yılında bir hisse vermeyi teklif ettiğini yazmıştır.[404] Bütün bunlar Türkiye'nin komşusuna tedirgin bakmasına yol açıyordu. Sonraki yıllarda daima Bulgaristan'dan komünist ajanların[405] Türkiye'ye sızdığını veya bazı Türk

---

401 *Vatan,* 11 Eylül 1945

402 M.S. Erol ve diğer, s. 670-680.

403 *Vatan,* 18 Eylül 1945.

404 *Cumhuriyet,* 12 Nisan 1947.

405 Bir örnek: *Vakit,* 8 Ağustos 1951: "*Memlekete Bulgar ihtilalcıları sokulmuş… Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan Türk polisinin bunların peşinde olduğunu söylüyor.*" Aynı yıllarda Bulgar makamları da Türkiye'ye benzer suçlamalarda bulunuyordu: 8-9 Eylül 1950 tarihinde Türkiye'ye bir Nota vererek, "*güvenlik mülahazalarıyla*" Semplon Ekspresi'nin Bulgaristan'dan geçi-

komünistlerinin Bulgar ajanı olduklarına dair korku ve şüpheler iki ülke arasında dostluğu engelleyen en ciddi olgulardı.[406]

1945 yılında Sovyetler Türkiye'de Kars, Ardahan ve Boğazlarda kontrol yetkisi istemeleri üzerine[407] Türkiye bu ülkeye de müttefiklerine de mesafeli durmaya başlamıştı. Bu sırada batılı demokrasiler de bu meseleyi ciddiye almaya başladılar ve Bulgaristan'ın Sovyetler yanlısı tavırlarını kabul edilmez bulduklarını ilan ettiler.[408] Türkiye bu desteği arkasına aldıkça daha kararlı bir duruşla karşı tarafa nota vermiştir.[409] Sofya'nın bu sırada batı ile arası gittikçe açılmakta, bazı ülkeler elçilerini geri çağırmakta idi. Molotof Potsdam'ın uygulama şeklini eleştirirken ABD Başkanı Truman "*Türkiye'nin bağımsız olarak bekasının ehemmiyeti büyüktür*" diyerek destek veriyordu.[410] Missouri zırhlısının İstanbul'a gelişi Türkiye'de dostluk nutukları atılmasına yol açarken Sovyet makamları ve askeri gücü de aynı şekilde Bulgaristan'a desteklerini sunuyorlardı.[411] Kısacası Balkanlar tabiri caizse bir tiyatro oyununun adıyla anılsa yanlış mı olur, bilemeyiz ama "*7 Kocalı Hürmüz*" gibiydi. Türkçede bir söz vardır: "*Babalı evlatla ve kocalı kadınla pazarlık olmaz.*" Balkanlılar bu durumda iken kendi başlarına karar veremez ve bir bağımsız Balkanlar politikası uygulayamazlardı. Sonuçta bir kısmı Batı bloğunda diğer kısmı Doğu bloğunda bulunur ve bu bloklar arası kavga komşuları da içine çekerdi. Türkiye de bu kaderi onlarla beraber yaşamak durumundaydı ve NATO'ya girmişti.

Türkiye'de -bu tür problemlerin dışında- Balkanlı etnik grup ve milletler aleyhinde bir kamuoyu hiçbir zaman bulunmamıştır. Gerek basında gerek resmi demeç ve uygulamalarında Balkanlı

şini durdurmuşlar, 22 Şubat 1952 tarihinde ise Türkiye'nin NATO'ya girmesinin Bulgaristan için tehlike teşkil ettiğini, Bulgaristan'a sokulmak üzere Türkiye'de casuslar yetiştirildiğini vs. iddia etmişlerdir. Bkz. İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye. Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yay., İstanbul 1997, s. 104, 142-143.

406 1983 yılında Erzurum'da bir yedeksubay, yolu üzerinde seyretmekte olan bir Bulgar TIR'ına bindiği için yargılanmış ve ceza almıştır. *Radyo A Haber*, 9 Nisan 2015 saat 10.00.

407 *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1945.

408 *Cumhuriyet,* 19 Temmuz, 2 Kasım 1945.

409 *Vakit,* 23 Ağustos 1946, *Cumhuriyet,* 8 Ocak 1947.

410 *Ulus,* 13 Mart 1947.

411 *Son Posta*, 3 Mayıs 1947.

etnisitelerin suçlandığı haberler neredeyse yok gibidir. İstisnai bilgilerden birini biz bulduk ve burada değerlendiriyoruz: Türk Tek Parti döneminde CHP Müfettişlerinden biri yazdığı Parti Teftiş Raporu'nun İstanbul Esnaf hayatı ile ilgili bölümünde şunları yazmıştır: "*Kapucular cemiyeti, apartman ve han kapuculuklarına Bulgar ve Ermeni ve Rum gibi bazı hüviyeti ve şahsiyetleri bilinmeyen adamların, muzır eşhasa yataklık ve hastalık yapmaları ihtimalinin önü alınmadığından*" şikâyet edilmektedir.[412] Bunun dışında bir etnik, milli veya dini bir ayrım ifade eden bilgi bulunamamıştır.

Cumhuriyet Arşivinde "*Türklüğe Hakaret Edenler*" yazılıp aratınca 55 adet belge ve bunların içinde birer adet Bulgar ve Yunan'ın yanı sıra Türkiyeli gayrimüslim azınlıklarla ilgili 25 adet belge çıkmaktadır. Buna göre 55 adet "hakaret" içinde Balkanlıların sadece 2 vaka ile yer alması oldukça kabul edilebilir oranlar olarak görülmelidir. Bu konuda Bulgar Panayot Hıristo hakkında takibat yapılması (9.2.1927)[413] gibi ancak iki Balkanlı unsurun adı geçerken onlarca Türkün adı "*hakaret edenler*" listesine girmiş durumdadır. Bunları çok da dikkate almamak gerektiğini düşünüyoruz. Zira bu suçlamaların büyük bir kısmının siyasi değerlendirmelerden kaynaklandığını tahmin edebiliriz.

Sonuç

Yirminci asrın ikinci çeyreği (1925-1950) Türkiye'de Cumhuriyet (1923) yönetiminin kurulmuş olduğu, Balkanlarda da Osmanlı sonrası arayışların sürdüğü, bazen bağımsız bazen de bir dış güçle birlikte yürüyen idarelerin hâkim bulunduğu bir dönem olmuştur. Bu süre içinde tarihten gelen farklı alanlardaki problemler Balkanlı toplumların yakasını henüz bırakmamış durumda idi.

Öncelikle Balkanlar hatırı sayılır bir Türk, Pomak, Arnavut ve Boşnak nüfusa sahip idiler. Bu insanlar Müslüman oldukları için Osmanlı bakiyesi sayılıyor, Türkiye'de "*evlad-ı fatihan*" olarak kutsanırken, Balkanlarda "Osmanlı'dan arta kalan ve Türkiye Cumhuriyeti hesabına ajanlık yapabilecek beşinci kol unsurları olarak istenmeyen unsurlar sayılıyorlardı. Bu sebepten bazen baskı ile Türkiye'ye göçürülmeye (sürülmeye) maruz kalıyorlar, bazen de türlü insan hakları ihlallerinden bıkıp kendileri bulundukları ülkeyi terk

[412] BCA 490.1.0.0/1448.31.1, s. 225.
[413] BCA, 30.10.0.0./3218.4.5.

edip Türkiye'ye sığınmaya çalışıyorlardı.[414] Meselenin bu boyutlara ulaşmadığı dönemlerde bile en azından bazı temel insan haklarındaki gasp edici uygulamalar Türkiye kamuoyunda duyulunca taraflar arasında ihtilafa ve siyasi tansiyonun yükselmesine vesile oluyorlardı. Özellikle Bulgaristan bu konuda en sorunlu ülke olarak algılanmış, Türklerin oradan göçürülmesi 1984 olaylarına kadar tarafları meşgul ve taciz etmiştir. Romanya'da Gagavuzlar Hıristiyan Türkler olarak H. Suphi Tanrıöver'in Bükreş elçiliği sırasında adeta iki ülke arasında dostluk vesilesi olmuşlar, ancak komünizmin gelmesi ile ne onlardan ne de Müslüman Türk ve Tatarlardan bahsedilemez olmuştu. Romanya'da Rus işgali ile 1978'de başlayan Müslüman unsurun mağduriyeti, onları zaman zaman göçe zorlamıştır. Bazen Romanya Müslümanlarını Türk ve Tatar olarak ikiye bölmeye çalışmak, din adamlarını baskı altına almak ve tahsil yapanları asimile etmek gibi uygulamalar kayıtlara girmiştir. Ülkeye komünizm gelmeden çoğu Türkiye'ye iltica ve muhaceret yolu ile geldikleri için mesele iki ülke arasında fazla soruna yol açmamıştır.

Balkanlar küçük ülkelerden oluşmuş bir siyasi coğrafya olduğundan, yayılmacı emelleri olan ülkeler karşısında kendilerini emniyet altında görmemişler; dolayısıyla bir tarafa yaslanmak ihtiyacı bu coğrafyanın kaderi olmuştur. Osmanlı sonrası arayışlar, bağımsızlık denemeleri, krallıklar ve faşizan idarelerle sürerken 1930'larda Hitler'in elindeki Alman III. Reich'ı bu bölgeyi "*doğu'ya nüfuz*"[415] alanı olarak görmüştür. Bölgenin güneyi de zaman zaman "*bizim deniz*"[416] anlayışı etrafında İtalya'nın sanki doğal yayılma alanı sayılıyordu. II. Dünya Harbi Almanya ve Faşizmin mağlubiyeti ile bitince, bu kez Sovyet Rusya komünizmi ile devreye girmiştir. Ancak bu defa siyasi dünyayı yeniden kurma ve totaliter ideolojileri yok edip demokrasiyi hâkim kılma planı yapmakta olan Batılılar NATO'yu kurunca,

---

414 Kosova Arnavutlarından şimdi merhum arkadaşım Şevket Kitap'ın hikâyesi bu açıdan gayet manidardır: Herkesin Türkiye'ye iltica ettiği dönemde onlar da bir gemi ile İzmir limanına gelmişler. Ancak devletlerarası bir anlaşmaya taraf olmadıklarından yurda giriş izinleri bulunmadığı gerekçesiyle gemiden karaya çıkamamışlar ve Ankara ile yazışmalar uzun sürdüğünden aylarca gemide kalmışlar.Merhum arkadaşım o esnada işte o gemide doğmuş. "*Doğum yerinde hiçbir ülkenin ismi yazmayan bir garibim*" derdi garip arkadaşım!

415 Almanca özel deyimi bile oluşturulmuştur: "*DrangnachOsten*."

416 Bu da bildiğimiz "*Marenostrum*."

Türkiye ve Yunanistan bu pakta girmiş, bu girişi protesto eden Sovyetler de Varşova Paktı'nı kurmuş; Bulgaristan ve Romanya'yı Kızılordu marifetiyle etki alanına alarak o pakta katmıştır. Neticede Balkanlılar yine farklı koruyucuların koltuğu altına girmiş oluyorlardı. Bu da komşular arasında siyasi, ideolojik ve demografik sorunlardan doğan ihtilaflara ilave olarak, "*büyük birader*" açısından sorun olabilecek konuları da gündeme getirir olmuştu.

Böyle bir siyasi "*balkanlaşma*" etkisi altında olmasına rağmen Türk kamuoyu ancak şu konularda Balkanlı komşularına dair endişe ve şikâyetler taşımıştır: a) Etnik ve dini açıdan kendisine yakın gördüğü insanların temel insani ve siyasi haklarında ihlaller yapılması. b) Bu insanların yurtlarından sürülmesi veya Türkiye'ye ilticaya zorlanması. c) Farklı ideolojiler olan komünizm - demokrasi rekabeti veya bulundukları düşman paktların etkisiyle karşı tarafın suçlanması. Türkiye bu hususların dışında Balkan kamuoyuna ve Balkanlı toplumların kaydettiği gelişmelere hep sempati ile bakmış, onları Avrupa'ya daha yakın, dolayısıyla gelişme istidadı olan ve bu gelişme hikâyelerinden yararlanılması gereken örnekler olarak görmüştür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA 030.10/116.810.13.

BCA, 30.10.0.0./3218.4.5.

BCA, 030. 8.01.02/19.30.8.

BCA, CHP K 490.1.0.0/1448/31.1.

Resmi Yayınlar

A.A. Basın Bülteni

Radyo A Haber

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Son Posta

Tan

Ulus

Vakit

Vatan

Kitap ve Makaleler

Anzerlioğlu, Yonca, Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagavuz Türkleri, *Bilig*, Güz 2006, Sayı 39.

Barkan, Ö. L., *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

Barkan, Ö. Lütfi, "Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri, I. Zirai Reform Tecrübelerinin Türkiye İçin Haiz Olduğu Mana ve Ehemmiyet, 1. Türkiye Niçin Bu Hareketlerin Dışında Kalmayacaktır?" *İktisat Fakültesi Mecmuası C. 4*, İstanbul 1943.

Barkan, Ö. Lütfi, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri", *Siyasal Bilgiler (Mülkiye) Dergisi,* Bulgaristan, Sayı 56, s. 33-40; Romanya, Sayı 60.

Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", *Bilig,* Bahar 2008, Sayı 45.

Erol, M. Seyfettin - Abdurrahim F. Aydın, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar*" Balkanlar El Kitabı C. I, Tarih,* KaraM-Vadi Yay., İstanbul 2006.

İpek, Nedim, “II. Abdülhamid Devri Nüfus Politikası (1876-1908*)” Sultan Abdülhamid Sempozyumu Bildiriler c.I,* TTK Yay. Ankara 2014.

İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Samsun 2013.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri* (ç. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul 1996.

Kazgan, Gülten, "Milli Türk devletinin kuruluşu ve göçler." *İktisat Fakültesi Mecmuası,* 30. 1-4 (2012).

Koka, Şecaattin, “İkinci Dünya Savaşında Balkanlar”, *Balkanlar El Kitabı I, Tarih*.

Sakal, Fahri, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, TTK Yay. Ankara 1999.

Soysal, İsmail, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye. Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yay., İstanbul 1997.

IV. BÖLÜM

Tematik

ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE BALKANLAR

The Balkans in Roman Empire Period

Cemil BÜLBÜL*

Özet

Bilindiği üzere, Roma İmparatorluğu, dünya tarihini ve medeniyetini şekillendiren önemli uygarlıklardan birisidir. Roma uygarlığı, İtalya Yarımadası'nda doğmuş ve Akdeniz havzasında gelişmiştir. Gerçekten, Roma İmparatorluğu'nun gelişmesinde Akdeniz'in üç büyük yarımadasından biri olan İtalya'nın jeopolitik konumunun büyük katkısı olmuştur. Akdeniz'in ortasında bulunan, doğu ile batıyı birleştiren İtalya, Avrupa ile Afrika arasında da köprü görevi görmüştür. Bu sebeple bir Akdeniz uygarlığı olan İtalya, aynı zamanda Avrupa ve Afrika karakterli kültürleri, üzerinde barındırmıştır. Örneğin, İtalya'da madencilik ve kent kültürünün oluşmasında etkili olan Etrüsklerin Anadolu'dan geldiği bilim dünyasında genellikle kabul edilmektedir. İmparatorluk olma yolunda hızla ilerleyen Roma İmparatorluğu, Doğu Denizi'ne (Adria) hâkim olmak istiyordu. Batı Denizi'ne (Tyrhen) hâkim olmak, Roma'yı Kartaca ile bir çatışmaya götürmüş, Doğu (Adria) denizine hâkim olmak da, İtalya'ya en yakın büyük bir Hellenistik devlet olup, Balkanlar'ın Avrupa sahillerinde ve bizzat bu denizde çok önemli menfaatleri bulunan Makedonya ile olabilecek bir çatışmayı ortadan kaldırmıştır. Görüldüğü üzere Roma İmparatorluğu, cihan hâkimiyeti olma yolunda ilerlerken, Balkanlar'ı da kontrolüne almayı hep istemiştir.

Anahtar Kelimeler: Roma, Balkans, Makedonya, Trakya

* (Yrd. Doç. Dr.; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş-Türkiye; e-maial: cemilbulbul@hotmail.com

Abstract

As is known, the Roman Empire, the history of the world and is one of the major civilizations that shaped the civilization. Roman civilization was born in the peninsula of Italy, devoloped in the Mediterranean basin. Indeed, the development of the Roman Empire, one of the three major peninsulas of the Mediterranean, Italy has been a major contribution to the geopolitical position. Located in the middle of the Mediterranean, combining East and West, served as bridge among Europe and Africa. For this reason, Italy has a Mediterranean civilization, but also European and African cultures, is hosted on character. For example, mining and urban development in Italy the culture of which is effective in the formation of the Etruscans generally accepted in the scientific world which come from Anatolia. Advancing rapidly towards becoming the Empire, the Roman Empire, wanted to dominated East Sea (Adria) wanted to be dominated. To dominate West Sea (Tyrh that) to dominate, Rome has led to a conflict with Carthage, East (Adria) sea control, it is a large Hellenistic state closest to Italy, Balkans in the European coast and the sea itself, a lot of interests is a conflict that could eliminate Macedonia. As seen the Roman Empire, while on its way to becoming the domination of the World, wanted all to take control of all the Balkans too.

Keywords: Rome, Balkans, Macedonia, Thrace

İtalya, Akdeniz'de güneye doğru uzanan üç büyük yarımadanın ortasında bulunmaktadır. Coğrafi bakımdan kendisini kuzeyden güneye doğru kuşatıp Sicilya Adası'nda da devam eden Apenin Dağları'na kıyasla, Apenin Yarımadası adını alır.[417] İşte, Akdeniz dünyasında vücut bularak daha sonra çok büyük bir coğrafyaya yayılan ve Eski Çağ tarihinde muazzam bir uygarlık meydana getiren Roma, İtalya'nın merkezinde, Etruria, Apeninler, Campania ve deniz arasında yer alan Latium bölgesinde ve Tiber Nehri üzerindedir.[418]

Roma tarihine girmeden önce, İtalya'ya köy kültürü yerine şehir kültürünü getirerek, onları medeni bir kimliğe kavuşturan

417 Sabahat Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları I. Kısım Cumhuriyet Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 1.
418 S. Atlan, *a.g.e.*, 2014, s. 11.

Etrüsk (Tursakalar)[419] kavmini ele almak gerekmektedir. Hellenlerin Tyrsenler veya Tyrhenler, Romalıların da Tuscalar veya Etrusclar dediği, fakat kendi kendilerini Rasenna ismi ile tanıtan Etrüsklerin hayatı İtalya Yarımadası'nda uzun zaman, hatta kendileri siyasi bir varlık olmaktan çıktıktan sonra bile devam etmiştir.

Etrüsklerin İtalya'nın yerlilerinden veya İtaliklerden olmadıkları ve tam tersine İtalya'ya sonradan göç ederek[420] yerleşen bir kavim oldukları artık bilinmektedir. Bu kavmin nereden, ne zaman ve hangi yollardan İtalya'ya geldiği artık delilleriyle ortaya konulmuştur. MÖ 10. ve 8. yüzyıllarda olmak üzere, iki göç dalgası hâlinde İtalya Yarımadası'na gelmiş oldukları anlaşılmaktadır. Etrüskler, o zaman hâlâ köy kültürünü yaşayan İtalya'ya, çok önceden yüksek kültüre kavuşmuş olan Anadolu ve Ege'den şehir hayatını getirmişlerdir. Bu hayat onların İtalya'daki çağdaşlarınınkinden, yani İtaliklerinkinden çok üstündür. İşte bu üstünlükleri sayesinde güçlerini ve hâkimiyet bölgelerini MÖ 8. ve 6. yüzyıllar arasında oldukça genişletmişlerdir.[421] Bunun yanında Etrüskler İtalya'da ziraati ve madenciliği de geliştirmişlerdir. İtalya'da bağcılığı ve zeytinciliği bunların ilerlettiği söylenmektedir. Deniz ticaretini de kısa zamanda geliştiren Etrüskler, uzun bir süre Akdeniz ticaretini ellerinde tutmuşlardır.[422]

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, Etrüskler, Roma'nın büyümesinden önce yarımadada hem siyasi manada hem de kültürel manada Romalılara öncülük etmişlerdir. Etrüsklerin gücünün yanında ve özellikle Etrüsklerin dağılmasından sonra İtalya'yı güçlü

---

419 Etrüskler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Adile Ayda, *Etrüskler (Tursakalar) Türk İdiler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1992; Etrüsk=Tursaka için ayrıca bkz: Ekrem Memiş, "Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalılar'ın ve İskitler'in (Sakalar) Rolü", Tarihten Bir Kesit Etrüskler 2-4 Haziran 2007, Bodrum Sempozyum Bildirileri, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 107-112.

420 Herodotos da Etrüsklerden göçebe olarak bahsetmektedir, bu konuda bkz: *Herodotos, Herodot Tarihi, I. Kitap*: 15, 73, 103, Çeviren: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

421 Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 16-17.

422 E. Memiş, a.g.m., 2008, s. 111.

bir devlet olarak teşkilatlandırmaya çalışan Romalılar, bu işi başarırken Etrüsklere çok şey borçludurlar.[423]

Roma medeniyetinde son derece önemli bir yere sahip olan Etrüskler hakkında vermiş olduğumuz bu bilgilerden sonra Roma İmparatorluğu döneminde Balkanlar'ı ele alabiliriz.

Roma'nın İtalya'da siyasi teşekkülünü sağladıktan sonra en önemli meselelerinden birisi Doğu (Adria) Denizi'ne hâkim olmaktı. Roma'nın Batı (Tyrhen) denizine hâkim olması Roma ile Kartaca'nın bir çatışma ortamına girmesine neden olmuştu. Eğer Roma, Doğu (Adria) Denizi'ne hâkim olursa, İtalya'ya en yakın büyük bir Hellenistik devlet olup, Balkanlar'ın Avrupa sahillerinde ve özellikle bu denizde çok önemli menfaatleri bulunan Makedonya ile meydana gelebilecek bir çatışmayı ortamını da ortadan kaldırmış olacaktı. Belki de bu çatışma çoktan olmuş olabilirdi ancak bunu engelleyen durumlar vardı: Birincisi Adria Denizi ile Balkanlar'a sırtını vermiş gibi görünen İtalya'nın jeopolitik konumu, ikincisi ise, Roma'nın daha önce Batı Denizi'nin fethi ile uğraşması. Nitekim Roma, Birinci Pön Harbi'nde[424] Roma'nın Kartaca'yı mağlup etmesinden sonra, Doğu Denizi ile daha çok ilgilenmeye başlamıştı.[425]

Peki, Roma, Adria (Doğu) Denizi ile neden bu kadar yakından ilgilenmekteydi? Gerçekten Roma, Doğu İtalya sahillerinin güvenliği, hem de lideri durumunda bulunduğu İtalya deniz şehirlerinin ticari faaliyetlerinin yapılabilmesi açısından bu denizdeki çok önemli menfaatlerini korumak istemektedir. Ancak MÖ 230 yıllarında Adria Denizi'nin emniyeti fena hâlde bozulmuştu. Balkan Yarımadası'nın batısında Adria Denizi'nin çok parçalanmış, kayalık ve adalık, korsanları saklamaya ve beslemeye müsait gizli limanlarla dolu Doğu Dalmatia sahillerinde oturmakta olan İlyriler korsan faaliyetlerine başlamışlardı. Balkanlar'ın büyük Hellenistik devleti olan Makedonya da kendi menfaati için bunu desteklemişti. Çünkü İlyrilerin burada korsanlık faaliyetlerinde bulunmaları, Hellen şehir-

---

423 H. Demircioğlu, *a.g.e.*, 1998, s. 31.

424 Pön Harpleri için bkz: Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 19-23; Charles Freeman, Çeviren: Suat Kemal Angı, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Dost Yayınları 2. Baskı, Ankara 1996, s. 371-378.

425 H. Demircioğlu, *a.g.e.*, 1998, s. 279

lerini yağma ve tahrip etmeleri bu devletin işine yarıyordu.[426] Roma'nın bu durumu bir an önce kontrol altına alması gerekiyordu. Bu yüzden, Roma, İlyria'ya askerî müdahalede bulunmaya karar verdi ve hemen savaş ilan etti.[427] Bu savaştan sonra, Roma donanması ve ordusu, Adria'yı korsanlardan temizledi. İllyria adalarını işgal etti. Makedonya, kıta karasındaki işleriyle meşgul olduğundan İllyria'ya yardım edemedi. En sonunda MÖ 228 yılında İllyria'nın barış istemekten başka bir çaresi kalmadı. Daha sonra, Roma İllyria sahillerinde yeni müttefikler bulmuş ve bazı Hellen şehirlerini himayesine almıştı. Böylelikle Roma İllyrilere karşı kazanmış olduğu bu zafer sonunda Adria Denizi'ne hâkim olmuş ve Balkan Yarımadası'na ilk defa ayak basmış oluyordu. Fakat Roma bu hareketiyle Makedonya'nın müttefiki olan bir devlete tecavüz etmiş oluyordu.

Roma, böylece Makedonya Devleti'nin Adria sahilinde ve Balkanlar'daki menfaat bölgesine el uzatmış, yani onun tarihî hakları ve geleneksel arzularının büyük bir rol oynadığı yerlere dokunmuştu. Gerçekten İllyria sahilleri, Makedonya için Trakya sahilleri kadar önemli idi. Ayrıca Balkanlar'ın bu sahillerinde, Makedonya'ya giden yol başlarına Roma'nın ayak basması onun batıdan tehdit altına girmesi anlamına da geliyordu. Neticede, Balkanlar'ın büyük Hellenistik devleti olan Makedonya, geleneksel siyaseti gereği, Hellenleri himaye eden kendinden başka bir koruyucu devlete tahammül edemezdi fakat şimdilik bunu sineye çekmişti. Roma İllyria'yı mağlup ettikten ve Balkanlar'ın Adria sahilinde himaye hâkimiyeti kurduktan sonra Makedonya ile siyasi münasebetlere girişmedi tam tersine ilk defa olarak, Hellas'taki Hellen şehirleri ile doğrudan doğruya siyasi münasebetler kurmaya çalıştı.

Roma, Balkan meselesi ile tam anlamıyla ilgilenemediği için, Makedonya'nın hareketlerinin kendisinin İllyria'daki menfaatlerinin aleyhine dönmekte olduğunu fark edemedi. Gerçekten de Makedonya, İllyria'da Roma'nın vasali olan Demotrios ile anlaşmıştı. Demotrios, MÖ 228 yılında yapılan anlaşmayı hiçe sayarak, Adria Denizi'ni ve Roma'nın kurduğu doğu emniyetini de tehdit etmiş oluyordu. Bunun üzerine Roma, I. İllyria seferinden tam on sene sonra, buraya ikinci bir sefer yaptılar. Demotrios da sonunda Ma-

426 H. Demircioğlu, *a.g.e.*, 1998, s. 280-281.
427 İllyria Harpleri için ayrıca bkz: R. M. Errington, "Rome and Greece to 205 B.C.", CAH Vol VIII, 1989, s. 85-94.

kedonya kralına kaçmak zorunda kalmıştı. Böylece Doğu (Adria) Denizi'nin emniyetini sağlamak için Roma'nın ikinci defa buraya yapmış olduğu sefer bitmiş oldu. Roma, Adria Denizi'nin güvenliğini yeniden sağlamış ve bu denizin hâkimi olmuştu.

Aslında burada, asıl çatışılacak güç Makedonya idi. Bu devlet ile hesaplaşmadan Roma'nın Adria'nın doğu sahillerine, Balkanlar'a kesin bir şekilde yerleşmesine imkân yoktu. Kaçınılmaz olan bu durumda, MÖ 215-205 yılları arasında Birinci Makedonya-Roma harbi meydana gelmiştir.[428] Bu harbin 206 senesinde Makedonya kralı V. Philipp Aitoller'e[429] karşı bir zafer kazanmıştır. Fakat tam bu sırada bütün cephelerde yükü azalan Roma, doğuya büyük ölçüde yardımcı kuvvetler gönderebilecek duruma gelmişti. Bunun sonucunda ertesi yıl Roma ile Makedonya arasında Epirus'daki Phoinike şehrinde bir barış anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre İllyria sahillerindeki Roma'ya ait topraklar yine Roma'da kalacak, Makedonya da anlaşmazlık konusu olan topraklardan bir kısmını alacaktı.[430] İlerleyen zamanlarda Roma, Hellas'ta Makedonya'ya karşı yeni müttefikler bulmuştu. İş bu kadarla da kalmamıştı. Ege Denizi'nin öte sahilinde, Anadolu'daki Pergamon (Bergama) Devleti de komşusu ve rakibi Bithynia'nın Makedonya tarafını tutması üzerine bu güçlüklere katılmak gereğini hissetti ve Roma ile bir ittifak yaptı. Roma-Makedonya çatışması bu suretle daha şimdiden Anadolu'ya kadar etkilerini göstermeye başlamıştı.[431] Bu anlaşma, Makedonya'nın Hellas'taki prestijine dokunmuyor ancak buna karşılık Roma'nın Balkanlar'daki önemli mevkilerini tanıyordu. Kısaca söyleyecek olursak, Roma, genel olarak, Balkanlar'ın Adria sahilinde savaştan önceki durumunu tanıtmış oluyordu. Bu suretle Roma, İkinci Pön Harbi'nin sıkıntılı günlerinde Makedonya'yı Balkanlar'da tutmak ve İtalya harplerine karıştırmamak için,

---

428 H. Demircioğlu, *a.g.e.*, 1998, s. 290; I. Makedonya savaşları hakkında ayrıca bkz: R. M. Errington, "Rome and Greece to 205 B.C.", CAH Vol VIII, 1989, s. 95-106.

429 Aitoller: Orta Yunanistan'da yer almaktadır. Roma'nın Makedonya'ya karşı müttefiklerinden birisidir.

430 S. Atlan, *a.g.e.*, 2014, s. 91.

431 H. Demircioğlu, *a.g.e.*, 1998, s. 292.

daha ziyade yabancı kuvvetlerle, yapmış olduğu bu harbi, Status quo barışı ile bitirmiş oluyordu.[432]

Roma'nın doğu işlerine karışma siyasetinin gayesi, başlangıçta buralarda toprak zapt etmek değildi. Hellenistik doğuda büyük devletlerin yanında birçok küçük devletler müstakil şehir ve birlikler vardı ayrıca birçok mahallî millî devletler de doğmaya başlamıştı. Fakat yine de Roma, doğu devletlerini her hususta kendisinden üstün buluyor ve âdeta onlar karşısında bir çekingenlik duyuyordu.

Bu doğu devletleri içinde Yunanistan en başta geliyordu. Doğunun İskender tarafından zapt edilmesinden sonra burası kültür ve siyaset sahasında Grek dünyasındaki merkezi rolünü kaybetmiş ve yeni doğan büyük devletlerin otoritesi altına girmişti. Yunanistan'da MÖ III. yüzyılın başında doğmuş iki siyasi birlik görüyoruz. Bunlardan birisi Kuzey ve Orta Yunanistan'da meydana gelmiş olan Aitolia Birliği diğeri de Peleponnes Yarımadası'ndaki Achaia Birliği idi. Fakat bunlar da birçok iç meselelerini kendileri halledemediklerinden, yabancı devletlerin müdahalelerini kolaylaştırıyorlardı.

Makedonya, Yunanistan üzerinde hâkimiyet kurmak isteyenlerin başında geliyordu. Bu devlet, Hellenistik doğuda, millî olan tek devletti ve yerli bir kral sülalesi (Antigonitler) tarafından idare ediliyordu. Bunun II. Philipp zamanında geliştirilmiş kuvvetli bir ordusu ve yine II. Philipp tarafından tespit edilmiş bir siyaseti vardı: Balkan devletlerine hâkim olmak, Yunanistan'daki küçük devletler üzerinde de bir hegemonya kurmak. V. Philipp İllyria sahillerini kazanabilmek için, MÖ 215'te Hannibal ile bir anlaşma yapmış, bunun neticesinde de Roma ile arasında hatırlanacağı üzere, MÖ 205 yılına kadar süren I. Makedonya harbi başlamıştı ve bu tarihte yapılan barış anlaşması ile İllyria kıyılarından biraz toprak edinebilmişti.[433]

İlerleyen dönemlerde, MÖ 200 yılında Roma, Makedonya'ya savaş ilan etmiş ve kesin neticeyi sağlayan muharebe MÖ 197'de Thessalia'da, Kynoskephalai mevkiinde yapılmış ve Makedonya

[432] H. Demircioğlu, a.g.e., 1998, s. 296.
[433] S. Atlan, *a.g.e.*, 2014, s. 101-102.

yenilgiye uğramıştır.[434] Ve iki taraf arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre:

1- Makedonya 5000 asker ve 6 harp gemisi dışında, bütün kuvvetlerini dağıtacaktı.

2- Hellas ve Asya'daki Yunan şehirlerinin hürriyet ve otonomilerini tanıyacaktı.

3- Thrakia ve Küçük Asya'da işgal ettiği yerlerde İllyria'dan aldığı toprakları sahiplerine iade edecekti.

4- Yunanistan'daki işgal kuvvetlerini geriye çekecek ve Yunanistan üzerinde hegemonya kurmak fikrinden vazgeçecek.

5- Ve 1000 talentlik bir harp tazminatını 10 sene içinde ödeyecekti.[435]

Roma'nın Balkanlar'daki hâkimiyet mücadelesi III. Makedonya harbi (MÖ 171-168) ile devam etmiştir. Nihayetinde, Roma-Makedonya savaşları, Roma'nın Makedonya'ya kesin bir şekilde ilhak etmeye ve kendi idaresi altına almaya karar vermesi ile son buldu. Böylelikle, Roma Balkanlar'daki ilk eyaletini "Makedonya eyaleti" adı ile kurmuş oluyordu. Roma bu eyaleti kurarak, Balkan-lar'ı himayesi altına almış oluyordu. Gerçekten ilk defa Adria ötesinde, Balkanlar'da kurulmuş olan daimi Roma idaresi ile bu bölgedeki bütün harpler bitmiş oluyordu. Makedonya bundan sonra, en azından 400 yıl gibi uzun bir süre sulh dönemini yaşamıştır.[436]

434 II. Makedonya savaşları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: T. A. Dorey, "Contributory Causes of the Second Macedonian War" The American Journal of Philology, Vol. 80, No. 3 (1959), s. 288-295.
435 Sabahat Atlan, *a.g.e.*, 2014, s. 104-105.
436 H. Demircioğlu, *a.g.e.*, 1998, s. 396; Roma-Makedonya savaşları hakkında ayrıca bkz: Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.206-208; M. Ali Kaya, " III. Makedonya Savaşına Kadar Romanın Anadolu Politikası", Tarih İncelemeleri Dergisi XI, 1996, s. 211-232.

Kaynakça

Atlan, Sabahat, *Roma Tarihinin Ana Hatları I. Kısım Cumhuriyet Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Ayda, Adile, *Etrüskler (Tursakalar) Türk İdiler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1992.

Bahar, Hasan, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya 2012.

Demircioğlu, Halil, *Roma Tarihi*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Dorey, T. A, "Contributory Causes of the Second Macedonian War" *The American Journal of Philology*, Vol. 80, No. 3 (1959), s. 288-295.

Errington, R. M, "Rome and Greece to 205 B.C.", *CAH*, Vol VIII, 1989, s .95-106.

Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Çeviren: Suat Kemal Angı, Dost Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1996.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, I. Kitap: 15, 73, 103, Çeviren: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Kaya, M. Ali, "III. Makedonya Savaşına Kadar Romanın Anadolu Politikası", *Tarih İncelemeleri Dergisi XI*, 1996, s. 211-232.

Memiş, Ekrem, "Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalılar'ın ve İskitler'in (Sakalar) Rolü, *Tarihten Bir Kesit Etrüskler 2-4 Haziran 2007, Bodrum Sempozyum Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 107-112.

Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

BALKAN KADINLARININ GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜNDE ANADOLU ETKİSİ -Edremit-Karaferye Örneği-

Anatolia Impact on the Apparel Culture of the Balkan Women -Sample of Edremit and Karaferye-

Abdülmecit MUTAF*

Özet

Balkanlar'ın fethinden sonra, bu coğrafyaya Anadolu'dan göçler olduğu bilinmektedir. Bu göçler ile birlikte Balkanlar'a Anadolu kültürü de taşınmıştır. Bu kültürlerden birisi de giyim kuşam olup, hem kıyafetlerin şekillerinde hem de isimlerinde ortak yönler bulunmaktadır. Bu araştırmada Karaferye ve Edremit örnekleriyle kadınların giyim tarzları ve giyeceklerin isimleri karşılaştırılacaktır. Bu şekilde, hem kıyafet kültüründe hem de bunlara verilen isimlerde benzer ve farklı yönler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Giyim kuşam, kadın, Edremit, Karaferye

Abstract

After the conquest of the Balkans, it is known that there had been migrations from Anatolia to this territory. Anatolian culture was also conveyed to the Balkans along with this migration. Apparel culture is also one of these cultures and there are commonalities in the shapes and names of clothes in both cultures. In this study, women's clothing and the names of the clothing will be compared based on Edremit and Karaferye. In this wise, similar and different aspects of both the clothing culture and names given to them will be presented.

Key Words: Apparel, woman, Edremit, Karaferye

Osmanlı Devleti, Anadolu topraklarındaki kuruluşundan kısa bir süre sonra 14. yüzyıldan itibaren Avrupa kıtasına doğru fetih hareketleri düzenlemeye başlamıştı. Bir bölgeyi fethetmenin sadece askerî zaferle mümkün olmayacağı ve ancak 'buralara kendi kültür ve medeniyetini götürmek ve yerleştirmekle' gerçekleşebileceği

tarihî gerçeğinden hareketle, Balkanlar'daki bu yerlere bir iskân politikası çerçevesinde sivil halktan çok sayıda kişiyi göç ettirdi. "Türkleştirilme ve İslamlaştırılma" politikası çerçevesinde gerçekleştirilen bu nüfus hareketleri sonucunda, Balkanlar'da gerçekten bu amacın gerçekleşip gerçekleşmediği önemli bir sorudur. Bu soruya cevap aramak için bölge hakkında idari, siyasi, askerî ve ekonomik vs. konularda araştırmalar yapmak gerekmektedir. Bu araştırmalar esnasında sosyal bir olgu olan bu durum için Anadolu ve Balkanlar'daki toplumların kültürel etkileşimine bakmak muhakkak gereklidir. Anadolu insanının Balkanlar'a taşıdığı inanç ve kültür bütününün bir parçası da giyim kuşamdır. Bu bildiride toplumlar arasındaki bu etki tartışılacaktır. Bunun için, her ikisinin de birer kaza olması nedeniyle idari durumu ve her ikisinde de Müslümanlarla gayrimüslimlerin beraber yaşıyor olmaları nedeniyle de nüfus yapısı itibariyle birbirine benzer gördüğümüz Anadolu'dan Edremit[437], Balkanlar'dan ise Karaferye[438] kazaları örnek olarak seçilmiştir. Kaynak olarak ise Edremit'e ait 17, Karaferye'ye ait ise 17 ve 18. yüzyıla ait Şeriye Sicillerindeki kadın terekeleri kullanılmıştır.[439]

---

* (Doç. Dr.); Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir-Türkiye; e-mail: mutaf@balikesir.edu.tr

437 Edremit: Ege Denizi kenarında ve bugün Balıkesir şehrinin bir kazası olan ilçe adını antik dönemdeki Adramytteium şehrinden almıştır. Perslerin ve Romalıların egemenlikleri altında kalan şehir 1081'de Çaka Bey tarafından Türk hâkimiyetine katıldı. 14. yy. başlarında ise Karesioğulları'nın eline geçti. Bu beyliğin Osmanlılara katılmasından sonra da Hüdavendigar Eyaleti'nin Karesi Sancağı'nın kazalarından biri oldu. İlçede çoğunluğu oluşturan Müslümanlarla birlikte Rumlar da yaşamaktaydı. Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s. 111.

438 Karaferye: Karesi Beyliği donanması ile Gazi Evrenos Bey tarafından fethedildikten sonra Teselya'da bir Osmanlı karakolu haline gelen kaza Selanik şehrine bağlıydı. Burada görev yapan Osmanlı yöneticileri tarafından yaptırılan çok sayıdaki dinî ve sosyal eserler sayesinde ilim ve kültür seviyesi yüksek bir yer olmuştur. Şehirde ayrıca gayrimüslimlere ait ibadethaneler de bulunmaktaydı. Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 361.

439 Edremit kadınları ile ilgili bilgiler 17. yüzyıla ait 1216, 1218, 1220, 1222, 1223 numaralı Edremit Şer'iyye Sicillerindeki 51 adet kadın terekesi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu makaleyi hazırlarken kullandığımız Edremit ve köylerindeki kadınlara ait terekeler yekûnlarına göre üçe ayrılmıştır: 0-6.000 akçe aralığındakiler 'fakir', 6.000-11.000 aralığındakiler 'orta halli' ve 11.000 ve yukarısındakiler ise 'zengin' olarak kabul edilmiştir. Bu

Kadınların kıyafetleri ev içi, ev dışı üst giyimi, başörtüsü ve aksesuarlar olarak ele alınacaktır. Karşılaştırma sonunda da benzer ve farklı yönler ortaya konularak bir sonuç çıkarılmaya çalışılacaktır.

1. Ev Kıyafeti

Kadınların ev içinde iş yaparken giydikleri günlük ve sıradan elbiselerinin dışında Edremit'te en çok rastlanan ev kıyafeti olan *gömlek* ayak bileklerine kadar uzun olurdu.[440] Gömlekler annabi(?), beyaz, keten ve al dülbent kumaşlardan dikilirdi. Yazlık olanları ise bürümcükten[441] olur ve "hilalî, hilalî gömlek" diye isim alırdı.[442]

Ev kıyafeti olarak kullanılan diğer bir giysi de *zıbın*dır. Kadın giyiminde iç çamaşırın üzerine giyilen bir elbise çeşidi olan zıbın, üç etek formunda olup genellikle yeşil renkte ve saten türü darayi kumaşlardan yapılırdı. Kolları uzun, boyu ise diz kapağından biraz aşağıya kadardır. Genellikle yeşil veya pembe gibi üç etekle kontrast oluşturacak renkte kumaşlardan yapılır.[443] Eskiden kaftan altına mutlaka zıbın[444] giyilirdi.[445]

---

tereke yekûnlarının yanında ayrıca, kadınların sahip oldukları ev, tarla, bahçe, zeytinlik gibi gayrimenkuller ve inci ağırlıklı takıları da dikkate alınmıştır. Makalede anlatılacak kıyafet ve takılar da 'zengin' ve 'orta halli' kabul ettiğimiz kadınlara aittir. Karaferye kadınları ile ilgili bilgiler ise bu kazaya ait 564 numaralı Şer'iye Sicilinde yer alan ve şehir merkezinde yaşarken vefat eden ve anne veya babalarının, kocalarının sağ olması ve de birer çocukları olmasından henüz genç sayılabilecek yaşta olan Cami-i Atik mahallesinden Rabia bint-i Mustafa, Rukiye bint-i Ahmed, Tuzcu Sinan mahallesinden Ümmü Gülsüm bint-i Mehmed ve El-hac Karagöz mahallesinden Fatma bint-i Mehmed'e ait terekelerden derlenmiştir.

440 Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Dersaadet 1317, s. 1215.

441 Bürümcük: Bükülmüş ipekten kıvırcık olarak dokunan çamaşırlık bezlerden biridir. İplik karışığına 'hilalî' denir. Kolay eskimeyen bürümcük eskiden en makbul çamaşırlıktır. M Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, İstanbul 1983, s. 250.

442 Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967, s.14. Pakalın, *a.g.e.,* C. 1, s. 125.

443 Baybars Gülensoy, *Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Konya 2003. s. 135.

444 Zıbın, bazı araştırmacılar tarafından bugün 'jüpon' denilen ve elbise altına astar olarak giyilen yardımcı giysi olarak tanımlanmıştır. Ancak

Kadınlar zıbının üstüne de vücuda tam oturan bir hırka (ya da ceket) ve hırkanın üstüne de beli iyice sıkan, karnın altında kavuşan, parlak gümüş veya altından değerli taşlarla bezeli bir *kemer*i ev kıyafetlerindeki zarafetlerini tamamlayan önemli bir aksesuar olarak takarlardı.[446]

Kadınların en üste giydikleri astarsız, uzun kollu, uzun etekli, önü ucuna kadar açık olup kıymetli kumaşlardan yapılan ve göğüs kısmı altın telli şeritlerle, kordonlarla işli giyecek olan *kaftan*[447] ise ev kıyafetlerinin tamamlayıcısıdır.

Tereke kayıtlarında ev kıyafeti olarak sayıca en fazla kaftana rastlanması, Edremit kadınlarının bu giysiye çok düşkün olduklarını göstermektedir. Edremit'te en fazla *darayi* kumaştan dikilen kaftan kullanılmakta olup bunlar al, kırmızı, mor ve mai renktedir. Bundan sonra ise altın ve gümüş tellerle süslü olarak dokunmuş bir kumaş olan *kemha kaftan* gelmektedir. Darayiye göre oldukça daha pahalı olan bu kaftanlar ise genellikle yeşil ve kırmızı renktedir. Bu ikisi dışında ayrıca *alaca*[448] ve *boğası*[449] kumaştan dikilmiş kaftan da giyilmektedir.

Kaftanın kaliteli ve süslü kumaşlardan yapılması, fiyatının da yüksek olması, onun ev içerisinde günlük ve sürekli olarak değil genellikle misafirliğe gidildiğinde, önemli misafirler ağırlandığında, düğünlerde ve özel günlerde kullanılmakta olduğunu akla getirmektedir. Yani bir nevi gizlencelik tören elbisesidir.

Karaferye kadınlarının ise ev içi kıyafetleri *gömlek* ve *entari*dir. Gömlekler oldukça sade olup yazlık olanları *bürümcük*ten, *şamalacası*

Edremit'te kullanılan zıbınların adedine ve fiyatına bakılacak olursa bunun entari tarzında bir giyecek olduğu anlaşılmaktadır.

445 Koçu, *a.g.e.,* s. 251.

446 Sevgi Gürtuna, "Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı", *Türkler*, Ankara 2002, C. 11, s. 916.

447 Gülensoy, *a.g.e.*, s. 75.

448 Alaca: Umumiyetle kırmızı ve lacivert zemin üzerine sarı çubuklu bir pamuklu kumaştır. İpeklisi de dokunmuştur. İpekli alacalar ise bilhassa Şam'da dokunurdu ve Şam alacası diye meşhurdu. Koçu, *a.g.e.,* s. 10; Pakalın, *a.g.e.*, C. 1, s. 63. Entari ve şalvar yapımında kullanılan kırmızı zemin üzerinde sarı çubuklar olan pamuklu kumaş. Gülensoy, *a.g.e.*, s. 11.

449 Boğası: Astarlık seyrek dokunmuş bez. Koçu, *a.g.e.*, s. 41 ve Pakalın, *a.g.e.*, C. 1, s. 237.

ve *kutni* kumaştan dikilirdi. Terekelerde çok sayıdaki *çiçekli* ve *telli entari,* Karaferye kadınlarının ev içinde canlı giyinmeyi sevmelerinden olsa gerektir. Bunun altına da yine bu canlılığın tamamlayıcısı olarak *telli şalvar*lar giyilirdi. Karaferye kadınlarının entarinin altına giydikleri *şalvar*a[450] Edremit'te rastlamıyoruz. *Pamuk alacası*ndan dikileni günlük olarak kullanılırken *telli şalvar* muhtemelen daha özel günlerde giyilmekteydi.

Kaftan geleneği Karaferye'de de devam etmektedir. Ancak Edremit kadar zengin çeşit bulunmamakta olup daha çok *hatayi* ve *sarı germesüd* çeşitleri kullanılmaktadır.

Karaferye'de Edremit'ten farklı olarak kadınların *kürk* kullandıkları görülmektedir. İhtiyaçtan ziyade statü sembolü olan bu giysinin en pahalısı *sincabi kürk*[451] olup Karaferye'de bunun *çiçekli*si kullanılmaktaydı. Bundan başka ise *hatayi kaplı, istefa sansar kürk, çiçekli cebe kürk, şali cebe kürk* ve *telli sansari kürk* çeşitlerine de rastlanmaktadır. Burada da yine gösterişli ve renkli olanların tercih edildiği dikkat çekmektedir.

Bu giyeceklerin tamamlayıcı aksesuarı olarak Karaferye'de *inci kuşak, sim kuşak, sim kemer kuşak* ve *sim yafe kuşak* takılmaktaydı.

2. Ev Dışı Kıyafeti

a. Üst Giyim

Kadınların sadece sokağa çıkarken ve ev kıyafetlerinin üstüne giymiş oldukları giysilerdir. Genel özelliği, yüz ve eller dışında tüm vücudu örtecek ama aynı zamanda hareket etmeyi sağlayacak şekilde olmasıdır.

Edremit'te en çok görülen sokak kıyafeti, önden açık, kadınların vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde bedeni ve kolları bol, eteği uzun olup yaka kesimi, dönemine göre bazen yuvarlık bazen de "V" yakalı olan *ferace*dir.[452] Bir tarafı diğer tarafın üstüne gelecek ve önlerini kapatacak şekilde elle tutulan[453] ferace, boyundan yuka-

---

450 Sevgi Gürtuna, *a.g.e.*, s. 910.
451 Ş. Pınar Yavuztürk Özyalvaç, "Bir Osmanlı Cariyesinin Şahsi Eşyaları: Sarayi Emetullah Hatun", *Kültür*, S. 16, İstanbul 2009, s. 30.
452 Cemal Kafadar, "Tanzimattan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar", *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın*, İstanbul 1993, s. 256.
453 Jean Tevenot, *Relationd'un Voyagefair an Levant*, Paris 1665, s. 105-108.

rısını örtmediği için baş, yüz ve boyun *yaşmak*la örtülürdü.[454] XV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da kullanılmaya başlanan *yaşmak* bu kullanım şekliyle feracenin en önemli tamamlayıcısı olmuştur.[455] Yazın hafif ipeklilerden, kışın yünlülerden yapılırdı.[456] Edremit kadınlarının en çok tek renkli, sade ve vücut hatlarını belli etmeme özelliğinde tok bir kumaş olan çukadan[457] yapılmış feraceyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bunlar da yeşil, mor ve lacivert renklerdedir.

Edremit'te kullanılan diğer bir üst giyim ise *kıvrak*'tır. Dışarı çıkılırken giyilen bu giysinin yaka kısmı "V" şeklinde olup göğüs hizasından itibaren yapılan büzgü, bu giysinin aşağıya doğru genişlemesini sağlar ve boyu oldukça uzundur.[458] Edremit'te kullanılan kıvrağın en pahalısı yeşil çukadan olanıdır.

Fiyat ve kalitelerinden de anlaşılacağı üzere yörede ferace, daha ziyade misafirliğe gitmek veya çarşıya çıkmak gibi önemli ve özen gösterilen gezmelerde tercih edilirken kıvrak, -adından da anlaşılacağı üzere- yakın yerlere gitmek ya da yan komşuya geçivermek için kadınların hemen üzerlerine alıverdikleri pratik bir giysidir.

Ferace, Karaferye'de de çok kullanılan bir kıyafet olup sade olanlarının yanında mai çuka ve kırmızı çukadan da dikilirdi. Kadınların kullandığı *cübbe* de bir üst giysisi olup kol ve etekleri geniş, vücut kısımları daha dardır.[459] Edremit'te rastlanmayan veya oradaki kıvrağın karşılığı olan cübbenin yazın şali, kışın ise çukadan olanı giyilirdi.

---

454 Pakalın, *a.g.e.*, C. 1, s. 601.
455 Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Yaşmak", *DİA*, C. 43, Ankara 2013, s. 348.
456 H. Tezcan, "Ferace", *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 349-350.
457 Çuka, çözgü ve atkısı yün olan havlı düz renkli sade tok kumaş. Kırmızı olanı makbuldür. Baybars Gülensoy *Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Konya 2003, s. 39. Çuka yerli mamül olup Ankara, Tosya, ve Koçhisar'da dokunuyorlardı. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 59.
458 Gülensoy, *a.g.e.*, s. 83.
459 Özyalvaç, *a.g.m.* s. 30.

b. Baş Örtüsü

Edremit'te kadınlar başlarını altta *arakıye*, onun üstünde de *başörtüsü* ile örterlerdi. Tiftikten yapılmış ince hafif bir külah olan *arakıye*[460], hem saçları toplayıp görünmemesini hem de bunun üstüne örtülen *başörtüsü*nün kaymamasını sağlardı. Bu haliyle *arakıye*yi günümüzdeki 'bone'ye benzetmek mümkündür. Ekonomik durumu iyi olan Edremit kadınları altınlı ve gümüşlü *arakıye* de kullanmaktaydılar.

Başörtüsü ise genellikle bir parçası baştan çeneye diğeri ise çeneden başa doğru bağlanacak şekilde iki parçadan oluşan örtüdür ve omuzları da örtecek şekilde feracenin üstüne sarkıtılarak kullanılırdı.[461] Böylece saçlarının görünmesini önleyen kadınlar en üste giydikleri feracenin üstüne de başörtüsünü sarkıtarak omuzlarını da örtmüş olurlardı. Şehirli kadınlar adına *başbezi* ve *çember*[462] denilen örtüyü kullanırken köydeki kadınlar daha çok *dülbent*i[463] tercih ediyorlardı. Ayrıca daha ziyade ev içerisinde veya başörtünün altına örtülen *yemeni*nin de bölgede kullanıldığı anlaşılmaktadır.[464]

Karaferye kadınlarında çok sayıda *serpuş*a rastlanmaktadır. Başa giyilen bir başlık olan *serpuş*[465] muhtemelen *arakıye* yerine kullanılmaktaydı ve üzerine de kenarları işlemeli *başmakramesi*[466] örterlerdi. Evliya Çelebi de bu bölge kadınlarının başlarına *barata*[467] tak-

460 Koçu, *a.g.e.*, s. 14. Pakalın, *a.g.e.*, C. 1, s. 64.
461 Pakalın, *a.g.e.*, C. 3, s. 606.
462 Çember: Boyun veya alına bağlanan yemeni. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 516.
463 Dülbent: İnce pamuk ipliğinden dokunmuş gayet yumuşak beyaz başörtüsü. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 617.
464 Yemeni: Üzerine el kalıpları ile çiçek şekilli süs motifleri basılmış büyükçe bir değirmi hâlindeki dülbent bezin adı ki kadınlar tarafından başa bağlanır fırdolayı etrafı da oya dikilerek ayrıca süslenirdi. Düz beyaz yemeniler altın veya gümüş teller altın veya gümüş pullar ile de işlenir süslenirdi. Onlara da "Telli Yemeni-Pullu Yemeni" denilirdi. Koçu, *a.g.e.*, s. 246. Yemeni: Alaca boyalı üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince bez başörtüsü. Yazma çember. Gülensoy, *a.g.e.*, s. 143.
465 Pakalın, *a.g.e.*, c. 3, s. 189.
466 Pakalın, *a.g.e.*, c. 3, s. 392.
467 Barata: Çuhadan yapılan ve başa giyilen külah. Gülensoy, *a.g.e.*, s. 19.

tıklarını ve üzerine de beyaz dülbent örttüklerinden bahseder.[468] Serpuş üzerine örtülen *başmakramesi*nin kenarları işlemelidir. Diğer bir başörtü çeşidi olan *yaşmak* yine ferace üzerine örtülür ve biri baştan çeneye diğeri ise çeneden başa doğru bağlanacak şekilde iki parçadan oluşurdu. Yani Edremit'teki *başörtüsü*nün adı Karaferye'de *yaşmak*tır. Daha ziyade zengin ve saraylı kadınların kullandığı kolalı *yaşmak*lar kadını başka bir güzellikte göstermektedir.[469] Edremit'teki yemeninin adı da burada *baş yemenisi*dir.

Sonuç

Anadolu'dan gelip Balkanlar'da iskân edilmiş ve bölgenin yerli halkıyla kaynaşmış olan nüfusun buraya taşıdıkları kültürlerden biri olan giyim kuşamda iki etki göze çarpmaktadır. Birincisi tesettürün burada da gerektiği gibi uygulandığıdır. Ayrıca kıyafetlerin stilleri de farklılık göstermez. Bunun yanında kıyafetlerin isimleri de de büyük oranda aynıdır ve çok az giysi farklı adlarla anılmaktadır. Gömlek, şalvar, ferace, kaftan, yemeni gibi pek çok giyim eşyası aynı isimdedir. Bazı kıyafetler ise aynı olduğu hâlde adı yöreseldir. Kıvrak ve cübbede olduğu gibi.

Hem Anadolu hem Balkan kadınlarının tesettüre riayet ettikleri görülmektedir. Onların kıyafetlerinde ve bunların isimlerinde farklılık oldukça azdır. Muhtemelen bazı kıyafetler yine benzerlik gösterdiği hâlde mahallî isimleri sebebiyle farklı görünmektedir. Bununla beraber yöresel ve kişisel tercihler nedeniyle özellikle Balkan kadınlarının kıyafetlerinin daha renkli ve canlı olduğu görülmektedir. Ancak gömlek, şalvar, ferace, kaftan, yemeni gibi pek çok temel giyim eşyasının ve isimlerinin aynı olması bölgeler arasındaki kültürel etkileşimin bir göstergesidir. Bu benzerliği aynı zamanda Osmanlı'nın 'Türkleştirme ve İslamlaştırma' politikasının başarılı bir örneği olarak yorumlamak doğru olacaktır.

Kaynakça

Edremit Şer'iyye Sicilleri, No 1216, 1218, 1220, 1222, 1223.

Gülensoy, Baybars, *Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Konya 2003.

---

468 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 8, İstanbul 1985, s. 104.
469 Pakalın, *a.g.e.*, c. 3, s. 606.

Gürtuna, Sevgi, "Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı", *Türkler*, c. 11, s. 909-920, Ankara 2002.

Kafadar, Cemal, "Tanzimattan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar", *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın*, İstanbul 1993.

Karaferye Şer'iyye Sicilleri, No 546.

Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Yaşmak", DİA İslam Ansiklopedisi, c. 43, Ankara 2013, s. 348.

Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.

Özyalvaç, Ş. Pınar Yavuztürk, "Bir Osmanlı Cariyesinin Şahsi Eşyaları: Sarayi Emetullah Hatun", *Kültür*, S. 16, İstanbul 2009, s. 28-31.

Pakalın, M Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, İstanbul 1983.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Dersaadet 1317.

Tezcan, H., "Ferace" *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 349-350.

Tevenot, Jean, *Relationd'un Voyagefair an Levant*, Paris 1665.

Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.

ANADOLU'DAN AVRUPA'NIN KALBİNE GİDEN YOL: TUNA VADİSİ

The Way Through The Heart Of Europe From Anatolia: Tuna Valley

Yıldırım ATAYETER*, Mustafa ARSLAN**, Menderes BERKÜZ***

Özet

Kaynaklarından bazıları Almanya sınırları içerisinden doğan Tuna Nehri Havzası, Volga Nehri'nden sonra Avrupa'nın en büyük ikinci nehir havzasıdır. Günümüzde Tam 10 ülkeden geçen nehir bu özelliği ile 80 milyondan fazla insanı etkileyen bir havzaya sahiptir. Üzerinde birçok liman kurulmuş olan Tuna Nehri ve Havzası önemli bir ticaret ve ulaşım yolu konumundadır. Roma döneminden beri nehir Balkanların kuzey sınırı olarak belirlenmiştir. Bölgenin Karadeniz'e inen başlıca ticaret yolu Tuna Nehri olduğu için, bu havza ve nehir tarih boyunca Balkanlara hâkim olan devletler tarafından elde tutulmaya çalışılmıştır. Balkan devletleri ve Avrupa devletleri arasında sınırların çizilmesinde önemli noktalardan biri haline gelmiştir. Kuzeyi ile güneyi arasında kurulan devletlerin sınırlarını ayırıcı bir etken olan nehir havzası, MÖ VIII. yüzyılda Yunanlılar için önemli bir ticaret bölgesi haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu'nun bölgede etkili bir güç olarak ortaya çıkması ile birlikte nehir ve havzası Romalıların kontrolüne geçmiştir. Tuna Nehri'nin coğrafi ve stratejik öneminden dolayı zaman zaman birçok Türk Kavmi'nin de akınlarına maruz kalmıştır. Nehirde yüzyıllar boyunca gemilerle ticari faaliyetler sürdürülmüş, aynı zamanda nehrin Avrupa'nın içine kadar yol almasından dolayı, Hun, Macar ve Avar istilalarının sızma yolu olarak kullanılmıştır. İlerleyen yüzyıllarda ise önceki yılların aksine bu kez Haçlı Seferlerinin güzergâhlarından biri haline gelmiştir. Osmanlıların Balkanlara geçişiyle beraber, Balkanların dağlık yapısı içerisinde ilerleyebil-

* (Doç. Dr.); Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi. E-posta: yatayeter@mehmetakif.edu.tr

** (Yüksek Lisans Öğrencisi); Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi. E-posta: mustafaarslan@live.at

*** (Coğrafya Öğretmeni); Isparta Ahmet Melih Doğan Anadolu Lisesi, Isparta-Türkiye e-mail: menderesberkuz32@hotmail.com

menin yollarından biriside Tuna Havzası olmuştur. Balkanların fethi için öncelikle Tuna'ya ulaşan yollara hâkim olunmuş ve akabinde Tuna Nehri'ne hâkim olunarak Balkanların ve Avrupa'nın fethinde önemli bir destek yolu sağlanmıştır. Tuna Nehri'nin Avrupa'nın içlerine kadar uzanan stratejik durumu bilhassa Osmanlıların nehir boyunca yukarıya doğru ilerlemelerini sağladı. Tuna Nehri'nin coğrafi özellikleri onu Avrupa'daki diğer nehirlerden ayırmaktadır. Geçmişten günümüze dünyadaki karalar üzerindeki en uzun su yollarından biri halinde olan nehir hem ticaret hem de askeri mücadelelerde önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışma da Tuna Nehri Havzası'nın özellikleri ve bölge üzerindeki etkileri ile tarihi coğrafya açısından bu havzanın önemi hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tuna, Nehir, Havza, Balkanlar, Tarihi Coğrafya

Abstract

Tuna river basin, some sources of which born in the borders of Germany, is the second biggest river basin of Europe after Volga River. Today, Tuna River passes over 10 countries and with this characteristic it has a river basin that affects more than 80 million people. Tuna river and its basin with lots of harbors make the river important trade and transportation way. The river has been decided the North border of the Balkans since Roman Empire. This river and its basin are wanted to have been controlled by the Balkan states because Tuna River is the most important trade way of the Balkan region. It always became the important point while deciding the borders between Balkan and European countries. The river basin, with distinctive affect for borders between North and South countries, became important trade region for Greeks in 8th Century b.c. After Roman Empire existed as the effective power in region, the control of river and its basis passed to the hands of Romans. Because of the geographical and strategic importance of the river, it had been exposed to some other attacks by Turkish peoples. Trade facilities in the river had been kept by ships during centuries, at the same time due to the advantage of the river that flows through the inside parts of Europe, it had been used as permeation ways for Hun, Hungarian and Avar invasions. In the later centuries, it had been routes of crusades. By the pass of Ottomans to the Balkans, one of the ways to go through the inside of Balkan mountains had been tuna river basin. For the conquest

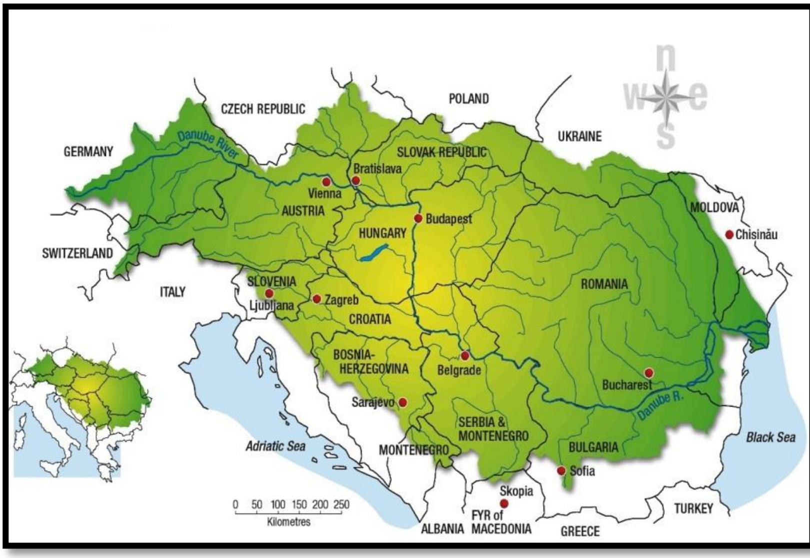
of Balkans the ways to reach Tuna River had been controlled firstly, than by the control of Tuna River it had been easy way to conquer Balkans and Europe. The strategic situation of the river that flows through the inside parts of Europe supplied especially for the Ottomans to conquer the upper parts of Balkans throughout the river. Geographical characteristics of Tuna River make it more important than the other rivers in Europe. The river which is one of the longest waterlines in all over the World has had important role both for trade and military battles from past to nowadays. In this study, knowledge will be given about characteristics of Tuna river basin, its affects over the region and the importance of this river basin in terms of historical geography.

Key Words: Tuna, river, river basin, the Balkans, historical geography

Giriş

Avrupa kıtası sık akarsu ağına sahip kıtalardandır. Bu kıtadaki akarsuların büyük çoğunluğu yağış miktarının yüksek olması nedeniyle çok fazla su taşımaktadır. Kıtanın batısındaki akarsuların boyları kısa, havzaları dar iken, doğudaki akarsuların boyları uzun ve havzaları geniştir. Uzunluğu bakımından kıtanın birinci büyük ırmağı Volga'dır (3690km). İkinci uzun ırmağı ise Tuna Nehri'dir **(Şekil-1)**. Tuna Nehri'nin uzunluğu yaklaşık olarak 2800km'nin biraz üzerindedir.Avrupa'nın üçüncü uzun ırmağı ise Ural Nehridir (2428km). Volga Nehri, Ural Nehri ile birlikte Hazar Denizi'ne dökülürken, Tuna Nehri Karadeniz'e dökülmektedir. Ayrıca Tuna Nehri çeşitli ulaşım amaçlı kanallar ile Atlas Okyanusu ile ticari bağlantılar kuran Ren Nehri'ne de bağlanmıştır **(Fotoğraf-1)**.[470]

[470] İbrahim Güner, Mustafa Ertürk,*Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2006, s.21-22.

Şekil 1: Tuna Nehri Havzası.
(http://assets.panda.org/img/original/danubemap.gif)(Erişim: 29.01.2015)

On Ülkeden Geçen Nehir

Avrupa'nın en önemli akarsularından olan Tuna Nehri,farklı kaynaklarda çok küçük farklılıklarla verilmesine rağmen yaklaşık olarak 2800km'nin biraz üzerinde bir uzunluğa sahiptir. Yıllık ortalama debisi 214 km^3 olan nehir, Almanya'nın güney kesimlerindeki Karaormanlar adı verilen bölgede 1078m yükseklikteki kaynaklardan doğar (**Fotoğraf-2**). Brege ve Brigach Irmakları'nın Donauschingen'de birleşmesiyle meydana gelen Tuna Nehri'nin, Donaueschingen'den (Almanya), Karadeniz'e döküldüğü Sulina Limanı'na (Romanya) kadar uzunluğu 2780km iken, ilk kaynağını aldığı yerden ölçüldüğünde toplam uzunluğu yaklaşık 2888km'dir.

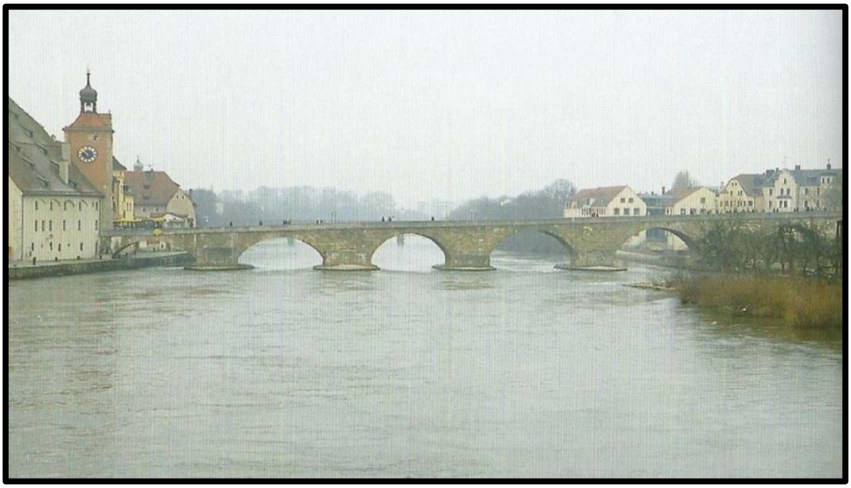
Fotoğraf-1: **Tuna-Main-Ren Kanalının Bir Bölümünün Görünümü.** Tuna ile Ren Nehri'nin kollarından birisi olan Main Nehri arasındaki kanal Almanya'nın Bavyera Eyaleti'ndedir. (http://footage.framepool.com/shotimg/262855844-frauenaurach-canal-rhin-main-danube-voie-navigable-gott-mit-dir-du-land-der-bayern.jpg (14.03.2015))

Tuna Nehri coğrafi olarak üç kısma ayrılmaktadır. Kaynaktan Gönyü'ye (Macaristan) kadar uzanan kısım Yukarı Tuna Havzası (988km), Gönyü'den Turnu Severin'e (Romanya) kadar uzanan kısım Orta Tuna Havzası (860km) ve Turnu Severinden, döküldüğü Sulina'ya (Romanya) kadar uzanan kısım ise Aşağı Tuna Havzası'dır (932km).

Fotoğraf-2: **Karaormanlar'da Tuna Deresi.** Karaormanlar Almanya'nın güneybatısında bulunan Baden-Württemberg eyaletindeki ağaçlık, dağlık bölgeye verilen isimdir. (Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul-2007, s. 13.)

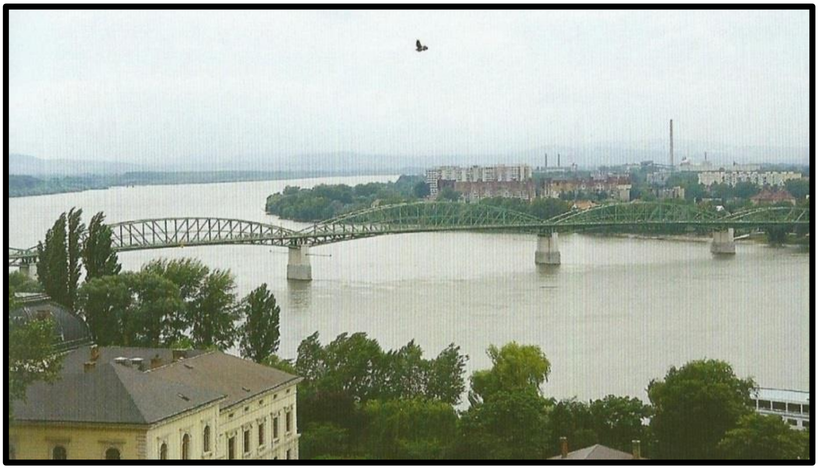
Tuna, kaynağından itibaren, Almanya (Fotoğraf-3), Avusturya, Slovakya, Macaristan (Fotoğraf-4), Hırvatistan, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Moldova ve Ukrayna ülkelerinin topraklarından geçerek Karadeniz'e dökülür. Nehrin akaçlama alanı 817000 km²'dir. Havzanın en uzun ekseni 1690 km, en geniş ekseni ise 820 km'dir.

Fotoğraf-3: **Tuna Nehri'nin Regensburg/Almanya'daki Kesiminden Bir Görüntü**. Fotoğrafta Steinerne Brücke (Stone Bridge) Köprüsü ve Brückturm Müzesi (solda) görülmektedir. (Dursun, Tuna, s. 24.)

Tuna Havzasını farklı 120 kadar kaynak beslemektedir. Bunlardan bazıları İnn (505km), Drava (893km), Tisza (966km), Sava (861km) (Fotoğraf-5), Morava (563km), Olt (542km), Siret (726km) ve Prut'dur (950 km).[471]

[471] Ramazan Özey*, Avrupa Coğrafyası*, Aktif Yayınları, İstanbul-2009, s.32.

Fotoğraf-4: **Tuna Nehri'nin Estergon Ve Ciğerdelen Arasındaki Birleşme Noktasından Bir Görüntü.** (Dursun,Tuna,s.45.)

Fotoğraf-5: **Belgrad'da (Sırbistan) Tuna Ve Kolu Sava'nın Birleşme Noktasından Bir Görünüm.** (Dursun, Tuna, s.62.)

Avusturya ve Macaristan'ı (Fotoğraf-6) geçtikten sonra, Mohaç'ın güneyinde Balkan ülkelerinin topraklarına giren Tuna Nehri, Arnavutluk'un kuzeydoğusunda ve Bulgaristan'ın kuzey sınırında yaklaşık 1300km yol katettikten sonra Dobruca'nın (Romanya ve Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısındaki sınırını kapsayan bölge) kuzeyinde oluşturduğu bir delta üzerinden Karadeniz'e dökülür.

Fotoğraf-6: **Macaristan'ın Buda ve Peşte Yerleşmelerini Ayıran Tuna Nehri.** (Dursun, Tuna, s.71.)

Tuna Nehrine güneyden katılan Sava, Drava, Morava, ve Drina, Sırbistan, Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek topraklarını sularken, kuzeyden katılan nehirler ise, Olt, Prut ve Tiza'dır. Alpler'den ve Karpatlar'dan da çok sayıda kaynağın beslediği nehrin rejimi geçiş yaptığı toprakların özellikleriyle de yakından ilgilidir. Yazın sıcaklık nedeniyle suları azalan nehrin, kış ve ilkbahar aylarında suları artar. Ortalama yatak genişliği 400-500 m iken bazı yerlerde suların artmasına bağlı olarak 1200m genişliğe kadar ulaşır. Bu bakımdan Orta Avrupa ile Güneydoğu Avrupa arasında ulaşım bakımından önemli bir yer tutar.Nehrin, 2415 km'si üzerinde ulaşım yapılması mümkündür.[472]

Romanya topraklarının neredeyse tamamı, Tuna Nehri'nin su toplama havzası içerisinde yer alır. Nehrin Karadeniz'e boşalttığı su miktarının yaklaşık yüzde 40'ı Romanya'daki, Prut, Mureş, Oltu ve Siret gibi başlıca kollardan sağlanır.[473]

[472] Özey, *Avrupa*, s.32.
[473] Güner, *a.g.e.*, s.117.

Tarihi Devirlerde Tuna Nehri Havzası

Bu bölüm ele alınırken tarihsel kronolojiye dikkat edilecektir. Bu bakımdan havzanın tarihsel geçmişi tarihsel devirler esas alınarak ele alınmıştır.

Roma İmparatorluğu'ndan Önce (MÖ 6000 -MÖ 1. YY)

Tuna Nehri Havzası en eski dönemlerden itibaren insanlar tarafından tercih edilen bir yer olmuştur. Tuna Nehri kıyılarında Paleolitik dönemlere ait kalıntıların varlığı buna dair kanıtlardan bazılarıdır. Yine havza Mezolitik ve Neolitik dönemlerde de tercih edilen bir bölgedir. Bronz çağında da havzada, nehir ve kolları üzerinde çeşitli yayılmalar ve küçük yerleşimler meydana gelmiştir.[474] Yine eski çağda havza üzerinde ve etrafında Daklar, İskitler, Traklar gibi çeşitli medeniyetler bulunmaktaydı **(Şekil-2)**.

Şekil-2: **Eski Çağda Balkanlar.** (Bilgehan Atsız Gökdağ, Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı, Cilt 1, Akçağ Yayınları, Ankara-2013, s.58'den düzenlenerek alınmıştır.)

474 Engin Beksaç, "Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar", Bilgehan Atsız Gökdağ, Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1, Akçağ Yayınları, Ankara-2013, s.47-52.

Roma İmparatorluğu Döneminde (MS I. YY-III. YY)

M.S. 1. yy'da Tuna Nehri, Roma İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki kuzey sınırı durumuna gelmiştir **(Şekil-3)**. Romalılar Tuna Nehri'nin ötesinde sadece Daçya bölgesini işgal etmişlerdir. Bu dönemde nehir üzerinde birçok kale kurulmuş ve nehir bir savunma hattı haline getirilmiştir.[475] Ancak Romalılar, madenler açısından zengin olan Daçya bölgesinde çok fazla tutunamamışlar ve Germen topluluklarının mücadelelerinden dolayı MS 275'lerde Tuna Nehri'nin güneyine çekilmek zorunda kalmışlardır.[476]

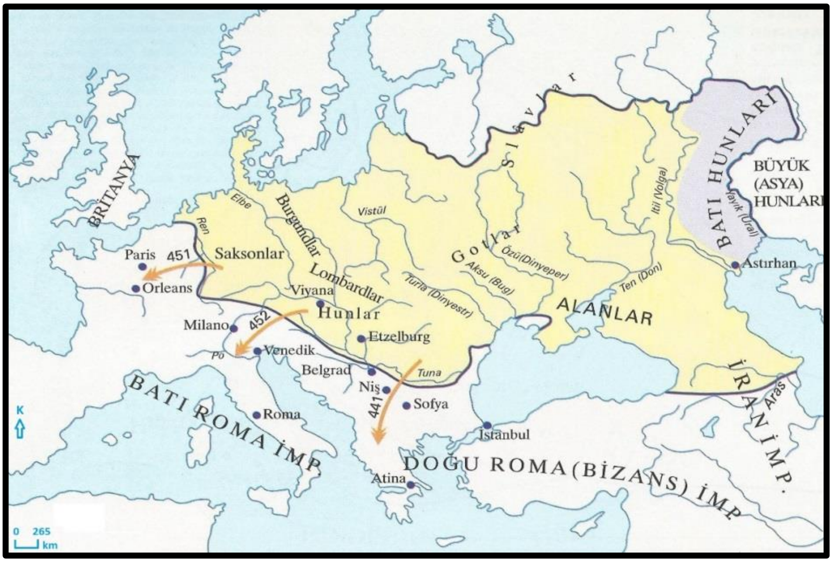

Şekil-3: **Roma İmparatorluğu.**(Faik Reşit Unat, Tarih Atlası, Kanaat Yayınları, İstanbul-2014, s.15'den düzenlenerek alınmıştır.)

[475] *Meydan Larousse*, Cilt 12, Meydan Yayınevi, İstanbul-1985, s. 308.
[476] Beksaç, *a.g.e.* s.61.

Hun Türkleri ve Tuna Bulgarları (MS IV. YY- XI. YY)

MS 375'den itibaren Tuna Nehri Havzası'nda Hun Türkleri etkili olmaya başlamıştır.[477] Roma İmparatorluğu'nun Tuna eyaletlerine akınlar düzenleyen[478] ve Tuna Nehri'nin güneyine kadar inen Hunlar bölgede etkili bir devlet kurmuşlardır **(Şekil-4)**.[479] Tuna Nehri'ni geçen ve Batı Roma ve Bizans topraklarında etkili olan Hunlar, 370'li yıllarda Trakya'ya kadar akınlar düzenlemişlerdir.[480]

Şekil-4: **Avrupa Hun Devleti.** (Veli Şirin, Açıklamalı Tarih Atlası, Özyürek Yayınevi, İstanbul-2014, s.10'dan düzenlenerek alınmıştır.)

477 Ali Ahmetbeyoğlu, "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", *Türkler*, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara-2002, s. 524.
478OmeljanPritsak, "Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", *Genel Türk Tarihi*, Cilt 2, Semih Ofset, Ankara-2002, s. 182.
479 Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.* s.524.
480 Abdullah Kaya, "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 18, Sayı 59 (Bahar 2014), s. 213.

Özellikle Aşağı Tuna Bölgesi'ne XI. yüzyıla kadar Hunlar başta olmak üzere birçok Türk akınları gerçekleştirilmiş ve bu coğrafya üzerinde hâkimiyet kurulmaya çalışılmıştır. VII. yüzyılın sonlarında bu sefer Bulgarlar yine Aşağı Tuna Bölgesi'nde, Bizans için de tehlike oluşturacak şekilde devlet kurmuşlardır **(Şekil-5)**.[481]

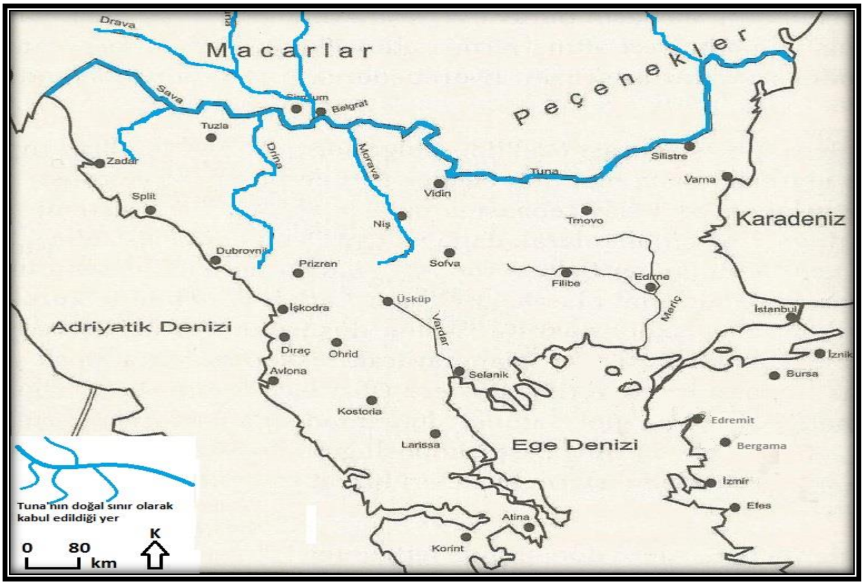
Şekil-5: Tuna Bulgarları (Veli Şirin, *Açıklamalı Tarih Atlası*, Özyürek Yayınevi, s. 14'ten düzenlenerek alınmıştır.)

Bizans İmparatorluğu Dönemi (MS VII. YY-XI. YY)

Bizans döneminde ise, nehir kuzeydeki çeşitli kabileler ile devlet arasında bir sınır halinde idi **(Şekil-6)**. Bizans özellikle Tuna Nehri üzerinde bu sınırını ve gücünü korumak için mücadele etti[482]. Bizans'ın bu bölgede özellikle Bulgarlar, Macarlar, Normanlar ve Peçeneklerle mücadele ettiği görülmektedir. Çeşitli askeri ve siyasi mücadeleler ile bölge üzerinde hâkimiyetini korumaya çalışan Bi-

[481] İlhan Ekinci, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları*, Altınpost Yayıncılık, Ankara-2014, s.15.
[482] İlber Ortaylı, *İlber Ortaylı Seyahatnamesi*, Timaş Yayınları, İstanbul-2013, s. 104;

zans, gerektiğinde Peçeneklere karşı Kuman Türklerini de kullanmıştır[483].

Şekil-6:II. Basileos Döneminde Bizans (1025). (Bilgehan Atsız Gökdağ, Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı, Cilt 1, Akçağ Yayınları, Ankara-2013, s.218'den düzenlenerek alınmıştır.)

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

(MS XIV. YY- XIX. YY)

Bölgede yaklaşık 500 yıl hâkimiyet kuran Osmanlı İmparatorluğu 14. yüzyıl sonlarından itibaren önce Bulgaristan'ı, sonra da Doğu Sırbistan'ı fethetti ve Tuna Nehri Havzası üzerinde de yayılmaya başladı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise Macaristan bir Osmanlı eyaleti haline geldi ve böylece İlber ORTAYLI'nın ifadesi ile "*Tuna Nehri Osmanlı hâkimiyetinin belindeki altın kemer*"

483 Levent Kayapınar, "Bizans'ın Hâkimiyet Sağlama Dönemi: II. Basileos'tan IV. Haçlı Seferi'ne", Bilgehan Atsız Gökdağ, Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1, Akçağ Yayınları, Ankara-2013, s. 218-220.

oldu.[484] Bu da nehrin ve havzasının devletler için tarihi coğrafya açısından önemini göstermektedir **(Şekil-7)**.

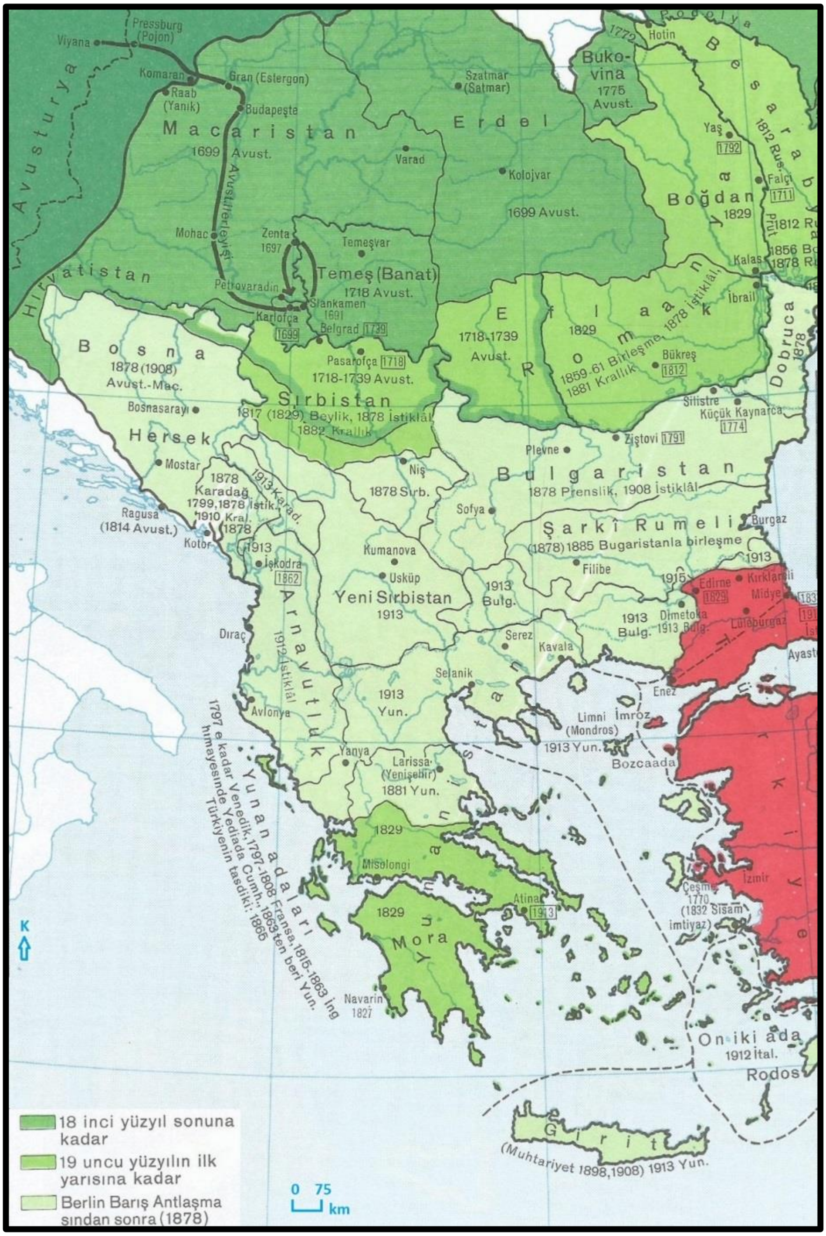
Macaristan'ın fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun nehir için bir donanma hazırladığı ve aynı şekilde Avusturya'nın da karşı bir donanma hazırladığı görülmektedir. Osmanlı ve Avusturya arasında 17. ve 18. yüzyıllarda Tuna Havzasında mücadeleler meydana gelmiştir. 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılda ise Osmanlı Tuna Nehri Havzasında Rusya ile hâkimiyet mücadelesine girmiş ve 19. yüzyıl sonlarında havza üzerinde hâkimiyetini büyük oranda kaybetmiştir **(Şekil-8)**.[485] Nehrin özellikle Osmanlı Devleti için tarihi coğrafya açısından önemine bir sonraki bölümde geniş olarak yer verilecektir.

---

[484] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 104-106.
[485] Ekinci, *Tuna Nehri'nde*, s. 23-29.

Şekil-7:1326-1699 Arası Balkanlarda Osmanlı Devleti.
(Resimli Tarih Atlası, Koza Yayın Dağıtım, Ankara-2002, s. 21'den düzenlenerek alınmıştır.)

Şekil-8: 1699-1918 Arası Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da Gerilemesi. (Faik Reşit Unat, Tarih Atlası, Kanaat Yayınları, İstanbul-2014, s.37'den düzenlenerek alınmıştır.)

Tuna Nehri Havzası'nın Tarihi Coğrafya Açısından Önemi

Tuna Nehri Havzası insan varlığının ortaya çıktığı ilk zamanlardan itibaren önemli iskân yerlerinden olmuştur. Bulgaristan ve Romanya'da Tuna Nehri'nin kıyılarında oluşan akarsu teraslarındaki mağaralar ve bu mağaralardaki Aşağı, Orta ve Üst Paleolitik zamana ait kalıntılar bunun kanıtıdır.[486] Balkanlarda insan varlığının Neolitik dönemdeki önemli merkezlerinden olan Lepenski Vir, Tuna Nehri üzerinde, Demirkapılar[487] bölgesindedir. Burada ortaya çıkarılan bulgular, yaklaşık MÖ 6000'li yıllarda insanların özellikle balıkçılık olmak üzere hayvancılık faaliyetlerini yaptıklarını göstermektedir[488]. Ayrıca Erken Neolitik dönemde tarımsal faaliyetler ve yerleşmeler Tuna Nehri ve kollarının kıyılarında olmuştur.Tarım faaliyetlerinin Avrupa'ya yayılmasını sağlayan iki önemli yoldan biri Akdeniz kıyıları iken, diğer önemli yol Tuna Havzası olmuştur. Bunun yanında Orta Neolitik dönemde, MÖ 5000'li yıllarda Tuna Nehri üzerinden Avrupa'ya doğru yayılan ve tarım faaliyetleri yapan Linearband Keramik Kültürü, havza üzerinde tarım faaliyeti yapan ve tarımın Avrupa'ya yayılmasına etki eden medeniyetlerden biridir[489].Bu bilgiler tarım faaliyetlerinin Balkanların yanında Avrupa'da da yayılması açısından Tuna Nehri Havzası'nın tarihi coğrafyadaki önemine işaret etmektedir.

Tuna Nehri Havzası aynı zamanda da Balkanlar'a göç eden toplulukların geldiği önemli bir merkezdir. Özellikle MÖ 3500'lerdeki doğudan gelen göçler ile havza üzerinde yaşayan topluluklar etkileşim haline geçmişlerdir. Neolitik dönemde olduğu gibi Bronz çağında da Tuna Nehri ve kollarında kültürel iletişim ve yayılmalar meydana gelmiştir. Ayrıca madencilik açısından da zengin bir bölge olan bu havzada bulunan madenler, Buradan tüm Avrupa'ya yayıldığı ve ithal edildiği gibi, büyük bir ticaret ağının

---

486 Beksaç, *a.g.e.*,s. 47.

487 Demirkapılar Bölgesi; Güney Karpatlarla, Doğu Sırp Dağları arasında doğuya doğru yaklaşık 130 km uzunluğundaki bir Tuna Vadisi bölgesidir. Bkz. M. Emre Kılıçaslan, XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Bahar 2010, Sayı 25, s. 60.

488 Beksaç, *a.g.e.*, s. 48.

489 Beksaç, *a.g.e.*, s. 49, 50.

oluşmasına ve bu sayede bölgede ilk küçük yerleşmelerin, kentlerin gelişmesine katkı sağlamıştır.[490]

Bu havzada,Romalılar ile Balkanlardaki diğer kavimler arasındaki siyasi ve askeri mücadelelerin yaşandığı özellikle MÖ 1. yüzyılda temel ekonomik faaliyet olarak tarım ve hayvancılık yapılmıştır. Ayrıca, bugün Avusturya ve Slovenya toprakları içerisinde kalan Noricum bölgesinde madencilik faaliyetleri yapılmış ve çıkartılan madenler ihraç edilmeye başlanmıştır. Yine bu dönemde Orta Tuna bölgesinde şarap ve zeytinyağı üretimi yapıldığı, bu ürünlerin bölgede kullanıldığı gibi, ihraç edildiği de kaynaklarda belirtilmektedir. Bunun yanında Orta Avrupa'da Fibula[491] üretim merkezleri de vardır.[492]

Romalıların MS 1. yüzyılda bir imparatorluk haline gelmeleriyle birlikte yayılma faaliyetleri başlamıştır. Doğal olarak bu fethin sınırları içerisinde kalan Tuna Nehri Havzası da bu yayılmadan etkilenen yerlerden olmuştur. Esasen Romalıların Tuna'yı geçerek Karadeniz'in kuzeyine ulaşmak istemelerinde ekonomik çıkarları, ticaret yollarına ve bölgedeki yerüstü, yeraltı kaynaklara ulaşma düşünceleri de etkili olmuştur.[493] İmparator Vespasianus döneminde (MS 69-79) Tuna Nehri Havzası'nda farklı yerlerde bulunan karakollar yenilenmiştir. Bundan sonraki dönemde daha güvenli bir havza haline gelen Tuna Nehri ve kolları olan Sava ile Drava'da taşımacılık ve ticaret gelişmiştir.[494] Ayrıca yine Roma İmparatorluğu döneminde Tuna Nehri Havzası'nda ekonomi ve ticaret potansiyellerinden dolayı birçok yeni kent de kurulmuştur.[495] Bütün bu tarihsel geçmiş bize Tuna Nehri Havzası'nın Tarihi Coğrafya açısından,

---

490 Beksaç, *a.g.e.*, s. 51.

491 Fibula; çengelli iğnelerin atası olarak bilinmektedir. Bkz; AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt 12, Ana Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 191.

492 Ali Güveloğlu, *M.S. I.-III. Yüzyıllarda Tuna ve Trakya Eyaletlerinde Roma Kentleşme Süreci* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2009, s. 80.

493 İlhami Durmuş, "Tuna Nehri Çevresinde İskit ve Sarmatlar", *Gazi Türkiyat Dergisi*, Bahar 2009, Sayı 4, s. 15.

494 Güveloğlu, *a.g.e.*, s. 102.

495 Güveloğlu,*a.g.e.*, s. 135-139.

Romalılar döneminde de ekonomik, stratejik ve jeopolitik coğrafya açısından ne kadar önemli bir havza olduğunu işaret etmektedir.

Bizans imparatorlarından II. Basileos Dönemi Bizans'ın en güçlü olduğu dönemdir. II. Basileos, taht'a geçtiği 976 yılından 1025 yılana kadar özellikle Balkanlar'daki siyasi topluluklarla bu bölge için mücadele etmiştir. Basileos devletin sınırlarını kuzeyde Tuna Nehri'ne kadar ulaştırmıştır.[496] Basileos böylece özellikle mücadele ettiği topluluklar ile arasında Tuna Nehri'ni doğal bir sınır haline getirmiştir. Basileos'un bu faaliyetleri, Tuna Nehri'nin tarihi coğrafya açısından, ekonomik öneminin yanında, stratejik ve jeopolitik yerini de göstermektedir.

Balkanlar'ın coğrafi açıdan dikkat çeken özelliklerinden birisi oldukça dağlık olmasıdır. Bölgede neredeyse her yerde dağlarla karşılaşılmaktadır.[497] Bölgedeki bu dağların varlığı, ulaşım ve taşımacılık faaliyetlerini zorlamaktadır. Bu nedenle bölgede tam hâkimiyet kurmak isteyen devletler öncelikle ulaşım imkânı sağlayan denizlere ve nehirlere sahip olmak istemişlerdir. Osmanlılar da Balkanların fethedilmesinde bu coğrafi şartları hep göz önünde bulundurmuşlardır. Öncelikle ulaşım imkânlarından dolayı büyük nehirlerin vadilerine, burada da Tuna'nın kollarına ve Tuna Nehri'ne giden yollara hâkim olmaya çalışmışlardır.[498] 14. yüzyılın sonlarında Aşağı Tuna sahillerine egemen olan Osmanlılar, Kosova Zaferi'nden sonra özellikle Macarlara karşı Tuna Nehri boyunca önemli kazanımlar sağlamışlar ve yapılacak taarruzlar için stratejik bir bölge elde etmişlerdir. Osmanlı-Macar mücadelelerinin en önemli noktalarından birisi Tuna hâkimiyetinin temeli olan Demirkapılar bölgesinde meydana gelmiştir. Osmanlılar Balkanlar'da kalıcı olabilmek ve Avrupa içlerine yol alabilmek için, coğrafi şartlardan ve havzanın bu jeopolitik öneminden dolayı Tuna Nehri'ne ayrı bir önem vermişlerdir.[499]

Tuna Nehri'nin adeta bir ana damar gibi Avrupa'nın kalbine kadar yol alması nedeniyle, Osmanlılar özellikle doğal sınır olarak

496 Kayapınar,*a.g.m.*, s. 215-218.
497 Ramazan Özey, "Balkanların Coğrafi Yapısı", Bilgehan Atsız Gökdağ, Osman Karatay*, Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 26.
498 Ekinci,*Tuna Nehri'nde*, s. 17.
499 Ekinci, *Tuna Nehri'nde*, s. 18.

gördükleri nehir boyunca askeri harekâtlarına devam ettiler. Orta Tuna Bölgesi'nde XVIII. yüzyılın sonuna kadar bu mücadeleler sürmüştür.[500]

Osmanlıların Tuna üzerindeki hâkimiyetlerinde etkili unsurlardan olan İnce Donanma, Fatih Sultan Mehmet döneminde burada kullanılmaya başlanmıştır. Nehrin derinliği birçok yerde, büyük gemilere imkân vermediği için hazırlanan bu gemiler, Sırbistan ve Boğdan hâkimiyetleri için kara ordularına da destek vermiş ve Tuna Nehri üzerindeki mücadelelerde etkin rol oynamıştır.[501]

Osmanlılar için de Tuna Nehri Avrupa hâkimiyeti açısından doğal bir sınır olarak görülmüş ve fetihler nehir boyunca ilerlemiştir. Avrupa içlerine Tuna Nehri üzerinden ilerlemeleri karşısında, Avusturya önce nehir üzerinde Osmanlı güçlerini dengelemeye çalışmış ve akabinde Tuna'da daha etkin ve güçlü olmaya çabalamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı ve Rusya mücadelelerinde ise Tuna Nehri ve nehrin kıyısındaki kaleler cephe haline gelmiştir. Buradaki hâkimiyetin yavaş yavaş kaybolması ile Balkanlar'daki hâkimiyet zayıflamıştır.[502] Bütün bu tarihsel süreçte de görüldüğü gibi, daha önceki birçok medeniyette olduğu şekliyle, Osmanlıların Balkanlar'da ve Avrupa'da ilerlemelerinde Tuna Nehri jeopolitik ve stratejik bir yer teşkil etmiştir. Ancak devletin Tuna Nehri Havzası'ndaki hâkimiyetinin azalması ile birlikte Avrupa'da ve Balkanlar'da toprak kayıpları meydana gelmeye başlamıştır. Bütün bu tarihsel verilerden anlaşıldığı üzere, tarihin değişik çağlarında ve bugün, Tuna Nehri tarihi coğrafya açısından Balkanlar'a ve Avrupa'ya hâkim olabilmek için stratejik ve jeopolitik önemi haizdir.

Yakınçağ 'da nehirler üzerinde gemi faaliyetleri Osmanlı ve Avrupalı devletler için ticaret açısından önemini artıran konulardan biri olmuştur. Avrupa'da; Ren, Tuna, Volga, Kuzey Amerika'da; St. Lawrence, Mississippi, Güney Amerika'da Amazon bu faaliyetlerin yapıldığı nehirlerden bazılarıdır.[503] Tuna Nehri de gerek jeopolitik

---

[500] Ekinci, *Tuna Nehri'nde*, s. 19.
[501] Ekinci, *Tuna Nehri'nde*, s. 20.
[502] Ekinci, *Tuna Nehri'nde*, s. 23-27.
[503] Ramazan Özey, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2000, s. 53,101.

önemi nedeniyle ve gerekse de ulaşıma imkân veren fiziki yapısıyla geçmiş olduğu bölgelerdeki zengin ticaret faaliyetlerinin doğuya, Karadeniz'e ulaşabilmesi nedeniyle birçok devletin ilgilendiği alanlardan birisi olmuştur. İngiltere, Fransa, Almanya bölgenin zengin ticari, ekonomik durumu nedeniyle nehir ile ilgilenmişlerdir. Buna karşılık bu dönemde özellikle Avusturya ve Rusya Tuna Nehri'ni, Balkanlar üzerinde etkin bir egemenlik kurmak için önemli bir fiziki ve stratejik yol olarak görmüşlerdir. İngiltere ve Fransa nehir üzerinde gemi işletmeciliği konusunda etkin olmaya başlarlarken, Tuna Komisyonu'nun kurulmasından sonra Avusturya bu konuda rakipsiz duruma yükselmiştir.[504]

Osmanlı Devleti'nin Tuna Nehri ile ilgili en çok uğraştığı konulardan birisi nehirdeki gemi trafiğinin sağlıklı ve güvenli bir şekilde yapılmasıdır. Sıcak dönemlerde nehrin suyunun buharlaşması ya da kış aylarında suyunun donmasından dolayı seferlerin aksaması beraberinde çeşitli sorunları getirmiştir. Örneğin; 1862 senesinde Tuna Nehri'nin donması nedeniyle bölgede kıtlık ve ekonomik sıkıntıların meydana geldiği kaynaklarda kaydedilmektedir.[505]

Bu tarihlerde Osmanlı Devleti döneminde yöre ahalisi Tuna Nehri üzerinde, soğuk geçen ve buz tutan zamanlar dışında balıkçılık faaliyetleri ile uğraşmışlardır. Bu nedenle nehrin farklı ekonomik önemini gören Osmanlı Devleti 1800'lü yıllarda nehir üzerindeki bazı alanları balıkçılık faaliyeti için kiraya vermeye başlamıştır.[506]

Osmanlı Devleti, çeşitli coğrafi olaylar nedeniyle (taşma, kuralıkvb), Tuna Nehri'nde seyrüsefer faaliyetlerinin aksamaması ve güvenle yapılabilmesi için çalışmalarda yapmıştır.[507] Tuna Nehri'nde etkili anlamda deniz ticareti ve seyrüsefer faaliyetlerinin 17. yüzyıldan sonra başladığı görülmektedir. Dünya genelinde deniz ticaretinde etkin olan devletlerin deniz bağlantılı iç sulara da yönelmesi ile birlikte dikkat çeken suyollarından birisi de Tuna Nehri olmuştur. 1856 Paris Antlaşması ile o dönemde Tuna'ya kıyısı bu-

---

504 İlhan Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri, *Arayışlar*, Yıl 1, Sayı 2, s. 69-70.
505 Haluk Dursun, "Osmanlı Arşivinde Tuna Nehri ve Kıyıları, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Kış 2012, s. 334.
506 Dursun,*Osmanlı,* s. 335.
507 Dursun,*Osmanlı,* s. 336.

lunan, Osmanlı, Avusturya, Bavyera ve Vürtenberg devletlerinin Tuna üzerindeki trafiği liberal bir şekilde düzenlemeleri kararlaştırılmıştır. Daha sonra Aşağı Tuna Bölgesi için "Tuna Avrupa Komisyonu", diğer kısımlar için de "Tuna Uluslararası Komisyonu" kurulmuştur. İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın da katıldığı "Tuna Avrupa Komisyonu" özellikle nehrin teknik açıdan ticarete ve taşımacılığa uygunluğu için önemli çalışmalar yapmış ve nehir üzerinde yük ve yolcu taşımacılığı artmıştır **(Fotoğraf-7)**. Bunun devamında Tuna Nehri Avrupa'nın daha önemli su yollarından birisi haline gelmiştir.[508]

Günümüzde Avrupa ülkelerine sığınmaya çalışan özellikle Asya kökenli kaçak göçmenlerin kullandıkları yollardan biriside Tuna Nehri'dir. Özellikle Avusturya sınırında bu şekilde geçişler çok sık meydana gelmektedir.[509]

Fotoğraf-7: Tuna Nehri'nde Sefer Yapan Bir Yolcu Gemisi, Passau / Almanya. (Ralph Grizzle- http://www.neverstoptraveling.com/ destinations/ europe/hungary/budapest/danube-river-cruises Erişim: 12.03.2015)

---

[508] Ender Arat, Tuna Nehri'nde Seyrüsefer ve Türkiye, http://www.mfa.gov.tr/tuna-nehri_nde-seyrusefer-ve-turkiye.tr.mfa (Erişim: 10.03.2015).

[509] Cliff Tarpy, Tuna Avrupa'nın Barış ve Uyuşmazlık Nehri, *National Geographic Türkiye*, İstanbul, Mart 2002, s. 105.

1999 yılında, NATO'nun Yugoslavya bombardımanı sanayi tesislerinin, fabrikaların zarar görmesine neden olmuş ve bunun sonucunda da endüstriyel atıklar Tuna'ya karışarak, nehrin kirlenmesine neden olmuştur. Bu savaş sırasında 3 ana köprünün yıkılmasından dolayı da bölgedeki ticaret faaliyetlerinde kesilmeler meydana gelmiştir.[510]

Fotoğraf-8:Tuna Nehri Üzerindeki Önemli Yerlerden Galati Limanı, Romanya'da Bulunmaktadır.
(http://portgalati.com/images/port2.jpg Erişim 10.03.2015)

Tuna Nehri üzerinde birçok liman bulunmaktadır. Bunlardan biri Romanya'daki Galati Limanı'dır **(Fotoğraf-8)**. Büyük ticaret gemilerinin taşımış oldukları yüklerini nehir içerisinde çalışan gemilere aktardıkları limanlardan bir tanesi Galati Limanı'dır.[511] Bunun yanında Romanya'nın Karadeniz kıyısında bulunan Köstence Limanı da Tuna Nehri ile yoğun bir ticaret bağlantısına sahiptir. Yılda 100 milyon ton yükleme ve boşaltma yapılan bu liman hem bir deniz limanı hem de bir nehir limanıdır. Tuna Nehri ile bağlantısını Tuna-Karadeniz Kanalı ile sağlayan Köstence Limanı'nda kargo yüklemek ve boşaltmak için her gün yaklaşık 220'den fazla nehir gemisi bulunmaktadır. Köstence Limanı'nın en güçlü yanlarından bir tanesi işte bu Tuna bağlantısıdır. Tuna Nehri bu yönüyle Avru-

510 Cliff Tarpy, *Tuna Avrupa'nın*, s. 106.
511 CliffTarpy, *Tuna Avrupa'nın*, s. 116.

pa'daki demiryolu ve karayolu taşımacılığına güçlü bir lojistik destek vermektedir.[512] Tuna Nehri Vadisi gerek Karadeniz'e yakın, gerekse nehir içerisindeki limanları ile bölgenin önemli ekonomik, stratejik ve jeopolitik önemi haiz bir doğal yoludur.

Nehrin Karadeniz'e döküldüğü kısımda oluşturduğu delta, Avrupa'nın büyük deltalarından birisidir **(Fotoğraf-9)**. Tuna Deltası UNESCO tarafından İnsan ve Biyosfer Programına dâhil edilmiştir. Bu nehir önemli bir Dünya Kültür Mirası alanını barındırmaktadır. Bu delta üzerinde tarım faaliyetleri yapılmaktadır. Ayrıca kıyısında da balıkçılık önemli bir ekonomik faaliyettir.[513] **(Fotoğraf-10)**. Karadeniz kıyısındaki bu delta üzerinde 300'den fazla kuş türü de barınmaktadır.[514]

Fotoğraf-9: **Tuna Deltasından Bir Görünüm.**
(http://tripscout.net/danube-delta/714 Erişim 14.03.2015)

512 Reşat Doğru, "KEİ Üye Devletlerinde Deniz Taşımacılığının Gelişimi: Sorunlar ve Perspektifler" Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi Ekonomi, Ticaret, Teknoloji ve Çevre İşleri Komisyonu Raporu, Bükreş, Haziran 2009, s. 17.
513 CliffTarpy, Tuna Deltası, *National Geographic Türkiye*, İstanbul, Mart 2002, s. 118.
514 CliffTarpy, *Tuna Avrupa'nın*, s. 117.

Fotoğraf-10: Tuna Delta'sında Balıkçılar. (Ed Kashi, National Geographic Türkiye, İstanbul, Mart 2002, s. 119)

Sonuç

Avrupa'nın 2. uzun nehri olan Tuna Nehri, kendisini besleyen 120'den fazla kaynağı ile birlikte, Orta ve Doğu Avrupa'yı, Balkanları adeta sarmış durumdadır. Dolayısı ile özellikle bu coğrafi bölgede bulunan neredeyse bütün devletler, milletler bir şekilde Tuna'dan etkilenmekte ve faydalanmaktadır. Nehrin büyük bir kısmında rahat bir şekilde ulaşım yapılabilir olması bunun en büyük sebeplerindendir. Ayrıca tarihsel geçmiş boyunca Tuna Nehri Havzası, önemli bir tarım, balıkçılık ve madencilik alanı olmuştur. Nehir Karadeniz'den Avrupa'nın kalbine kadar giden yapısı nedeniyle, bu coğrafya da hem kültürel etkileşimlerin meydana gelmesinde, hem de ekonomik ve politik arayışların oluşmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Bütün bu coğrafi kazanımlarından dolayı Tuna Nehri Havzası, Eski Çağ'dan günümüze kadar toplulukların, devletlerin yoğun ilgi gösterdiği alanlardan olmuştur. Balkanlar'a ve devamında Avrupa'ya hâkim olmak isteyen devletler her dönemde Tuna hâkimiyeti için yoğun mücadeleler gerçekleştirmişlerdir. Bü-

tün bu tarihsel olaylar ve bilgiler bize havzanın Tarihi Coğrafya'daki yerini ve önemini işaret etmektedir. Tuna Nehri Havzası önemli ekonomik, stratejik ve jeopolitik yapısı nedeniyle hiçbir devletin kolay kolay vazgeçemeyeceği özelliklere sahiptir.Geçmişte ve günümüzde önemini artırarak koruduğu gibi gelecekte de korumaya devam edecektir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Ahmetbeyoğlu, Ali, "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", *Türkler*, Cilt 1, Semih Ofset. Ankara 2002.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt 12, Ana Yayıncılık, İstanbul 1994.

Beksaç, Engin, "Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar", Bilgehan Atsız Gökdağ, Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

Doğru, Reşat, "KEİ Üye Devletlerinde Deniz Taşımacılığının Gelişimi: Sorunlar ve Perspektifler", *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi Ekonomi, Ticaret, Teknoloji ve Çevre İşleri Komisyonu Raporu*, Bükreş, Haziran 2009.

Durmuş, İlhami, "Tuna Nehri Çevresinde İskit ve Sarmatlar", *Gazi Türkiyat Dergisi*, Bahar 2009, Sayı 4.

Dursun, Haluk, "Osmanlı Arşivinde Tuna Nehri ve Kıyıları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Kış 2012.

Dursun, Haluk, *Tuna Güzellemesi*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2007.

Ekinci, İlhan, "Osmanlı Devleti'nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri" *Arayışlar*, Yıl 1, Sayı 2, 1999.

Ekinci, İlhan, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları*, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2014.

Güner, İbrahim, Mustafa Ertürk, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2006.

Güveloğlu, Ali, *M.S. I.-III. Yüzyıllarda Tuna ve Trakya Eyaletlerinde Roma Kentleşme Süreci (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2009.

Kaya, Abdullah, "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 18, Sayı 59, Bahar 2014.

Kayapınar, Levent, "Bizans'ın Hâkimiyet Sağlama Dönemi: II. Basileos'tan IV. Haçlı Seferi'ne", Bilgehan Atsız Gökdağ, Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

Kılıçaslan, M. Emre, "XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25, Ankara 2010.

Meydan Larousse, Cilt 12, Meydan Yayınevi, İstanbul 1985.

Ortaylı, İlber, *İlber Ortaylı Seyahatnamesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Özey, Ramazan, *Avrupa Coğrafyası*, Aktif Yayınları, İstanbul 2009.

Özey, Ramazan, "Balkanların Coğrafi Yapısı", Bilgehan Atsız Gökdağ, Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

Özey, Ramazan, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2000.

Prıtsak, Omeljan, "Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", *Genel Türk Tarihi*, Cilt 2, Semih Ofset, Ankara 2002.

Resimli Tarih Atlası, Koza Yayın Dağıtım, Ankara 2002.

Şirin, Veli, *Açıklamalı Tarih Atlası*, Özyürek Yayınevi, İstanbul 2014.

Tarpy, Cliff, Tuna Avrupa'nın Barış ve Uyuşmazlık Nehri, *National Geographic Türkiye*. İstanbul, Mart 2002.

Tarpy, Cliff, Tuna Deltası, *National Geographic Türkiye*, İstanbul, Mart 2002.

Unat, Faik Reşit, *Tarih Atlası*, Kanaat Yayınları, İstanbul 2014.

İnternet Kaynakları

Arat, Ende, Tuna Nehri'nde Seyrüsefer ve Türkiye, http://www.mfa.gov.tr/tuna-nehri_nde-seyrusefer-ve-turkiye.tr.mfa (Erişim: 10.03.2015)

http://assets.panda.org/img/original/danubemap.gif) (Erişim: 29.01.2015)

http://footage.framepool.com/shotimg/262855844-frauenaurach-canal-rhin-main-danube-voie-navigable-gott-mit-dir-du-land-der-bayern.jpg (Erişim: 14.03.2015)

http://tripscout.net/danube-delta/714 (Erişim: 14.03.2015)

http://portgalati.com/images/port2.jpg (Erişim: 10.03.2015)

http://www.neverstoptraveling.com/destinations/europe/hungary/budapest/danube-river-cruises (Erişim: 12.03.2015)

BARTINLI ES-SEYYİD İBRAHİM HAMDİ EFENDİ'NİN *ATLAS*'INDA EFLAK-BOĞDAN (MEMLEKETEYN)

Wallachia and Moldavia (Memleketeyn) in Atlas written by Bartınlı Es-Seyyid İbrahim Hamdi Efendi

Ömer BIYIK*

Özet

XVIII. yüzyıl Osmanlı coğrafyacılarından Bartınlı Es-Seyyid İbrahim Hamdi Efendi, *Atlas* isimli eserinde gerek Osmanlı memleketleri gerekse dünya coğrafyası hakkında değerli bilgiler vermektedir. İki ciltlik eserin ikinci cildi ve bilinen tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. İbrahim Hamdi eserinde bizzat gördüğü yerleri detaylı bir şekilde anlatmıştır. XVIII. yüzyıl ilk yarısında Hotin'de cebehane kâtibi ve defterdar kâtibi olarak görev yapan İbrahim Hamdi'nin eseri incelendiğinde, Besarabya topraklarını oldukça iyi bildiği anlaşılmaktadır. Eflak ve Boğdan memleketlerinin tarihî coğrafyasını anlatırken bölgenin iktisadi ve sosyo-kültürel durumunu da aktarmıştır. Çalışmamızda, *Atlas*'da bahsedilen Eflak-Boğdan bölgesinin (*Memleketeyn*) tarihî coğrafyası ve kültürel durumu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eflak, Boğdan, İbrahim Hamdi, *Atlas*, Besarabya

Abstarct

Bartınlı Es-Seyyid İbrahim Hamdi Efendi, Ottoman Geographer of the 18th century, provide valuable information on the Ottoman countries as well as world geography in his work titled *Atlas*. It has consists of two chapters and its only known and preserved chapter is in the Library of Manuscripts Collection of Suleymaniye Li-

* (Dr.); Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir-Türkiye, e-mail: omer.biyik@ege.edu.tr

brary. Ibrahim Hamdi especially described in details where he saw in his work. In the first half of 18th century he worked in Khotyn as Cebehane Kâtibi and Defterdar Kâtibi. Hence it can be understood that he also knew Bessarabia very well. He also defined economic and socio-cultural condition of the region explaining the Wallachia and Moldavia's historical geography. In the present study, historical geography and cultural situation of Wallachia and Moldavia were assessed as mentioned in *Atlas*.

Key Words: Wallachia, Moldavia, Ibrahim Hamdi, *Atlas*, Bessarabia

Giriş

XVIII. yüzyılda Osmanlı coğrafyacılığı önceki dönemlerdeki gelişmesini sürdürmüş, bu alanda kıymetli birçok eser telif edilmiştir. Başta İbrahim Müteferrika olmak üzere, Şehrizade Mehmed Said, Esirî Hasan bin Şeyh Hüseyin gibi coğrafyacılar gerek bölgesel gerekse dünya coğrafyası alanında çok sayıda telif ve tercüme eser kaleme almışlardır.[515] Bu yüzyılın önemli coğrafyacılarından biri de Bartınlı Es-Seyyid İbrahim Hamdi Efendi'dir. Onun kaleme aldığı *Atlas*[516] isimli iki ciltlik eserde, dünya coğrafyası hakkında

---

515 Osmanlılar döneminde coğrafyacılığın gelişimi ile ilgili bkz. Mahmut Ak, "Coğrafya, Osmanlılar Dönemi", *DİA*, 8, s. 62 vd.; Ayrıca XVIII. yüzyılda Osmanlı coğrafyacılığı ile ilgili bkz. Cengiz Orhonlu, "Geographical Knowledge, Amongst the Ottomans and the Balkans in the Eighteenth Century According to Bartinli Ibrahim Hamdi's Atlas", *An Historical Geography of the Balkans,* (Ed. Francis W. Carter), London 1977, s. 271-292.

516 İbrahim Hamdi ve *Atlas*'ı ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Kendisinden ve eserinden ilk söz eden Bursalı Mehmed Tahir'dir. Bkz. *Osmanlı Müellifleri*, III, İstanbul 1342, s. 317; Talat Mümtaz Yaman, 1934'te Ahmet Tevhid'den edindiği *Atlas*'ın nüshası üzerine yaptığı çalışmalarda bu eseri Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sı ile karşılaştırmıştır. bkz. "Cihannüma'nın İlaveli Nüshası", *Ülkü*, Ankara 1940, XV, 85, s. 41-49; Ayrıca kapsamlı çalışmalar için bkz. Cengiz Orhonlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası", *TD*, 19, s. 115-140; Aynı müellif, "Lipkalar", *Türkiyat Mecmuası*, XVI, s. 57-87; Mahmut

önemli bilgiler bulunmakla birlikte özellikle Osmanlıların Rumeli olarak adlandırdığı, Balkan coğrafyasına dair orijinal bilgiler de yer almaktadır.

İbrahim Hamdi, birçok çağdaşı gibi kendinden önceki dönemde yazılan önemli coğrafya eserlerinden faydalanmıştır.[517] Onu çağdaşlarından farklı kılan en önemli özelliği, eserinde gözlemlerine de yer vermesidir. *Atlas*'da söz ettiği Rumeli coğrafyası, İstanbul ve Anadolu'da ziyaret ettiği yerler bu kapsamdadır. Bölgeyi tanıması, dolayısıyla bizzat müşahede ettiği yerler hakkında verdiği kıymetli bilgiler, eserinin değerini daha da artırmaktadır. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Temeşvar ile bir süre görev yaptığı Hotin, yaşamının önemli bir bölümünün geçtiği yerlerdendir. Yaklaşık 20 yıl yaşadığı Temeşvar'da çeşitli görevlerde de bulunmuş olan İbrahim Hamdi, 1716'da burasının elden çıkmasıyla bir süre Tırnova'da daha sonra da 1728'e kadar Hotin'de görev yapmıştır. Ayrıca Osmanlı ordusunda çeşitli seferlere katılarak İsakçı, Kartal ve Babadağı gibi yerlerde de bulunmuştur.[518] Rumeli coğrafyasında birçok yeri defaatle ziyaret eden İbrahim Hamdi, bilgi ve tecrübelerini eserine nakletmiş, ziyaret etmediği yerler ile ilgili olarak da buraları gören çağdaşlarının aktardığı bilgilerden istifade etmiştir.

Ak, "Bartınlı İbrahim Hamdi ve Atlası", *Belleten*, LXIV, 239, s. 69-87; Aynı müellif, "İbrahim Hamdi", *DİA*, 21, s. 314-316.

517 Eserinde başta Ebu Bekir bin Behram Dımeşkî'nin *Atlas-ı Kebir*'i olmak üzere, Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sı ve Pirî Reis'in *Kitâb-ı Bahriye*'sinden büyük ölçüde istifade etmiştir. Bunun yanında *Atlas-ı Cedid-i Felemenk* ile *Coğrafya-yı Cedid*'den de yararlanmıştır. Yine Sipahîzâde Mehmed'i, Şerif Muhammed İdrisî'yi, Abu'l Fida'yı referans olarak göstermiştir. *Atlas*'ın tarihî kaynakları arasında ise Ebu'l- Ferec'in *Muhtasarü'd-Düvel* ve Ibn-i Sihna'nın *Ravzatü'l-Menazirîn* yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı tarihi ile ilgili Mustafa Cenabî'nin *El-aylam el-zahir fi ahval el-avail ve'l-evahir* ve Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserlerinden de istifade etmiştir. Ayrıntılar için bkz. Orhonlu, Geographical Knowledge.., s. 279; Aynı müellif, "XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya…", s. 127 vd.

518 Ak, İbrahim Hamdi, s. 314.

Atlas, talik hatla yazılmış iki ciltlik bir eserdir. 1750 yılında tamamlandığı anlaşılan eserin sadece ikinci cildi günümüze ulaşmış olup Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, Nu. 2044'te kayıtlıdır.[519] Bununla ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Prof. Dr. Cengiz Orhonlu'ya göre bu cilt ve nüsha, eserle ilgili bilinen tek nüshadır.[520] Bununla birlikte yaptığımız araştırmalarda İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesinde eserin kısmi bir nüshasının yer aldığı tespit edilmiştir.[521] Bu nüshada Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısı ile ilgili kaidelerin anlatıldığı kısım ile özellikle "Memleketeyn"in anlatıldığı bölümün yer alması, eserin muhtevasıyla ilgili orijinalliğine vurgu yapar niteliktedir. Öyle ki İbrahim Hamdi ömrünün büyük bir bölümünü geçirdiği ve çok iyi bildiği bu coğrafyayı anlatırken sık sık gözlemlerine yer vermiştir. Bu açıdan eser, Eflak ve Boğdan'ın tarihî coğrafyasına ışık tutması yönüyle değerli bilgiler ihtiva etmektedir.

Atlas'ın mevcut II. cildi, Mısır ile başlamakta, Afrika, Amerika ve Avrupa memleketlerinin tarihî coğrafyası hakkında çeşitli

---

519 I. cilde ait bilinen tek nüshayı inceleyen Talat Mümtaz Yaman, kendisinde olan bu tek nüshanın çıkan bir yangında yandığını ifade etmiştir. I. cilde ait bundan başka bilinen bir nüsha olmadığından sınırlı bilgilerle iktifa ediyoruz. I. ciltte Anadolu ve Asya ülkelerine yer verilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Nu. 2044'te yer alan eserin II. cildidir. Bunun fihristi C. Orhonlu tarafından yayımlanmıştır. Bkz. "XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası", s. 136 vd.

520 Orhonlu, a.g.m., s. 117.

521 Eser, İSAM Osmanlıca Risaleler Kataloğunda, *Cihannüma'dan "Memleketeyn" (Besarabya ve Kırım Kısmı)* başlığı altında sehven Katip Çelebi'nin bir eseri olarak kataloglanmıştır. 103 sayfadan oluşan nüshanın baş tarafı eksik olup son sayfada yazılan "Temmü'l-kitab 1274 eser-i hâme-i Yusuf" ibaresi yer almaktadır. Muhteva olarak bu nüshada, Kavânin-i Hanân-ı Kırım, Kanun-ı tasaddur, Ebna-i Sipahiyân, Ulufeciyân-ı Yemin, Gureba-i Yemin, Kavânin-i Ulema-i Kiram, Kanun-ı Şeyhülislam, Kanun-ı Reis-i Akvâm, Evsaf-ı Tersane-i Amire, Donanma-i Hümayun, Kapudan Paşa, Salyane Sancakları, Sefine-i Donanma hususları anlatıldıktan sonra, Eflak, Boğdan, Kili, Akkerman, Bender, Kırım ve Kırım Tatarları, Kırım Hanlığı'nın anlatıldığı kısımlar yer almıştır.

bilgiler vermektedir. İbrahim Hamdi, Avrupa'dan bahsederken Rumeli faslına geniş yer ayırmıştır. Özellikle İstanbul'dan ve Osmanlı egemenliğine bağlı olan eyaletler ile özel yönetimli Eflak, Boğdan, Erdel ve Kırım Hanlığı'ndan etraflıca söz etmiştir.

Osmanlıların Eflak ve Boğdan toprakları için kullandığı bir tabir olan "Memleketeyn", XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'ne tabi olmuş, 1878 yılına kadar özel statüde idare edilmiştir. Memleketeyn'e yönelik Osmanlıların ilk akınları I. Murad dönemine kadar uzanır. Nitekim Türklerin Balkanlar'a ilerleyişi karşısında 1373'te Eflak kralı Vlaciu ile I. Murat arasında bir antlaşma yapılmıştır. Öte yandan Fatih Mehmed döneminde bölge üzerinde etkisini arttıran Osmanlılar, hem Eflak hem de Boğdan prenslikleri üzerinde hâkimiyet kurmuştu. II. Bayezid devrinde Kili ve Akkerman'ın fethi ile Rumeli'deki nüfuzu artmış, XVI. yüzyılda Macar Krallığı'nın bölge üzerindeki etkisinin sonlandırılmasıyla Eflak ve Boğdan beylikleri üzerinde sağlam bir egemenlik tesis edilmişti.[522]

Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir yönetim anlayışı ile idare edilen Eflak ve Boğdan prenslikleri, zamanla devletin dış siyasetinin belirlenmesinde etkin bir rol oynamışlardır. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Rusya ve Avusturya'nın bölgeyi tehdit etmeye başlaması üzerine voyvodaların seçimiyle ilgili değişiklikler yapılmıştır. 1716-1821 yılları arasında Eflak ve Boğdan'da yerli voyvodalar yerine Rum Beyleri tayin edilmiştir.[523] "Phanariot Dönemi" olarak da bilinen dönemde, İstanbul'dan doğrudan atanan Rum Beyleri, en fazla üçer yıl görev yapmışlardır. Bu dönemde Memleketeyn çok

---

522 Eflak ve Boğdan'daki Osmanlı hâkimiyeti için bkz. Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804,* (*A History of East Central Europe*, Ed. Peter F. Sugar, Donald W. Treadgold; v.5), University of Washington Press, 1977; K. Karpat "Eflak", *DİA*, 10, s. 466-468; A. Özcan, "Boğdan", *DİA,* 6, s. 269-271; H. İnalcık "Boghdan", *EI*^{2}, I, Leiden 1986, s. 1252-1253; N. Beldiceanu, "Eflak", *EI*^{2}, II, Leiden 1991, s. 687-689.

523 A. Özcan, a.g.m., s. 270.

ciddi sosyal ve idari sorunlar ile karşı karşıya kalmış, özellikle rüşvet ve iltimas çok yaygınlaşmıştı.[524]

Atlas'ta Memleketeyn

A) Eflak

İbrahim Hamdi, eserinin 271b-279a sayfalarını Memleketeyn'e ayırmıştır. "Zikr-i Memâlik-i Eflak" başlığı ile bu coğrafyayı anlatırken Eflak'ın tarihinin yanı sıra idari teşkilatından ve sosyo-kültürel yapısından da bahsetmektedir. Eflak ve Boğdan topraklarının önceden bir bütün olarak anıldığı, daha sonra ise ayrılıp iki müstakil memleket hâline geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca Eflak beylerinin padişahın huzuruna çıktıklarında uygulanan protokol veya teşrifat kurallarından da söz etmektedir.[525]

Onun anlatımıyla, Eflak, "*Osmanlı Devleti tarafından tayin edilen ikişer tuğ ile bir müstakil bey ya da voyvoda tarafından yönetilmekteydi.*" Voyvodalar Eflak'a gönderilmeden önce padişahın huzurunda kendilerine *Kuka* ve *Kürk* giydirilirdi. Rikab-ı Hümayûn ağalarından biri onun tahta oturtulması ile ilgili özel olarak görevlendirilirdi. Ayrıca sancaktar olarak bir çavuş, iki kapıcı ve iki solak eşliğinde merasimle yolculuğa çıkardı. Bükreş'te tahta oturuncaya kadar bu görevliler kendisine refakat ederdi. Bükreş'e varıldığında geleneksel olarak verilmesi gereken avâidler (pişkeşler) İstanbul'a gönderilirdi. Bu arada merasimde maiyetinde bulunan devlet görevlilerine voyvoda tarafından ayrıca hediyeler sunulurdu. Bununla birlikte veziriazama senelik 100.000 filori, reisülküttap ve diğer devlet görevlilerine de çeşitli avâidler verilirdi. Özellikle bayramlarda padişaha samur kürk, valide sultana ve harem-i hümayuna yine samur, vaşak ve kakım kürkler, telli hatayiler gönderilirdi.[526] Bundan başka bay-

524 Sugar, *a.g.e.*, s. 135.
525 Buna göre, voyvodalara "kürk" ve başlarına "kuka" giydirilir, Rikab-ı Hümayundan iki solak eşliğinde konağına ulaştırılır, burada kapıcı tarafından karşılanırdı. "Beg" ya da "Voyvoda" olarak tahta oturma merasiminde ise "peyk", "solak" ve "kapıcı" ona eşlik ederdi (271b).
526 İbrahim Hamdi, *Atlas*, s. 273a.

ramlara özel hediyeler de vardı. Veziriazam ve devlet ricalinin her birine meratip sırasıyla çeşitli kürkler, kumaşlar ve çukalar ile nakit akçe veya bazen de mevsimine göre yağ ve bal sunulurdu. Voyvodalar her yıl Osmanlı hazinesine 100.000 kuruş ödemek zorunda idiler, her voyvoda tayininde 1.200 kese akçe merkeze ödeniyordu. Her sene ödenen avâid, mirî olarak ödenen miktardan dört kattan daha fazlaydı.

İbrahim Hamdi, Kanunî Süleyman zamanında yapılan tahrirde Eflak vilayetinin 48.000, Boğdan'ın ise 30.000 hane olarak yazıldığını belirtir. Ülkede *Boyar* adı verilen kralzadeler, kendilerine geliri tahsis edilmiş olan nahiye ve köylerin yöneticisi konumunda idiler. Buna göre her boyar, kendi nahiyesinden ödenmesi gereken tekâlifi Bükreş hazinesine öderdi. Bunun için özel vilayet defterdarı ve kâtipleri bulunuyordu. Öte yandan boyarlar, voyvodaları Büyük Kral (Kral-ı Kebir) makamında kabul ediyorlardı. Reaya ise "kul" olarak "âbid" konumunda, köy ve nahiyelerdeki toprakları tasarruf ediyordu. Osmanlı Devleti nezdinde Eflak voyvodaları, Boğdan voyvodalarından rütbe ve makam bakımından üstün tutuluyordu. Öyle ki Eflak voyvodası vezir makamında, Boğdan ise beylerbeyi makamında kabul ediliyordu.[527]

İbrahim Hamdi, eserinde coğrafi olarak Eflak memleketinin hudutlarının doğuda Boğdan, kuzeyde Lehistan, batıda Temeşvar ve Erdel, güneyde ise Tuna Nehri ile çevrili olduğunu belirtmiştir. Burada sehven kuzeyde Lehistan ile komşu olduğunu yazmıştır. Eflak'ta çok sayıda şehir ve kasaba bulunduğunu ifade etmiş, bunlar arasında en önemli şehir olarak başkent Bükreş'ten söz etmiştir. Burasını "Eflak lisanında Romenice ve Reveyorca isimli nehir kenarında kurulmuş, birçok gösterişli kilise ve hanlara sahip ve daha çok tüccar kesiminden insanların yaşadığı bir şehir" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca şehrin büyük bir varoşu ile içerisinde birçok

527 İ. Hamdi, *a.g.e.*, s. 273b.

çarşı ve iki hamamın bulunduğundan bahsetmektedir.[528] Bununla birlikte şehrin yüksek bir tepesinde kale gibi görünen bir manastırdan, Romenice Nehri'nin üzerindeki sağlam bir köprüden, gösterişli kiliseler ile şehrin etrafındaki verimli arazilerden de söz etmiştir. Onun anlatımıyla şehirde bulunan "Divan Efendisi", "Beşlü Ağası", "Tar Ağası" Müslüman, geri kalan görevliler ise gayrimüslim idi. Öte yandan İbrahim Hamdi, şehrin sosyal yaşamına dair gözlemlerine de yer vermiştir.[529]

Yazarın bahsettiği Eflak'ın kasabalardan biri Erdel sınırına yakın bir yerde olan Teragusta/Tiragusta'dır. Burası geniş bir varoşa sahip olup bağlık ve bahçelik alanları oldukça fazladır. Kasabada mimari özellikleriyle dikkati çeken birçok bina yer almakta, bunlar arasında en fazla göze çarpan ise büyük bir kilise idi. Bir diğer kasaba da Bükreş'ten bir merhale uzaklıktaki, Boğdan vilayetine giden yol üzerinde yer alan ve nehir kenarında kurulmuş olan Gergeç/Kergeç kasabasıdır. Ayrıca Rusçuk'a yakın Reçne kasabası da zikredilen yerlerdendir.[530]

Memleketin genel özelliklerinden söz eden İbrahim Hamdi, Eflak'ın sağlam surlarla çevrilmiş çok sayıda büyük manastırları, çarşıları, nehirleri, çeşmeleri ve bahçelikleriyle ünlü bir vilayet olduğunu belirtmiştir. Ayrıca burada tarım ve hayvancılığın çok geliştiğini, yağ, bal, sığır, koyun ve at yetiştiriciliğinin çok yaygın olduğunu, yetiştirilen hayvanların Rusya, Macaristan, Lehistan, Danimarka, Bohemya, Silezya, Avusturya (Nemçe), Bosna ve Venedik'e

528 "şehr-i mezburun iki hamamı olup, dellakları ekser bakire kızlardır…" ifadesinde olduğu gibi, gözlemlerine dayalı ayrıntılı bilgiler vermiştir (272a).
529 "Tahminen yatsı vakitlerinde Terenite gibi top adında bir tabl çalar, bu sesi duyan herkes dışarı çıkar. Şehrin içerisinde çok fazla meyhane vardır. Sevgili olan erkek ve kadınlar burada eğlenirler buraya gelen ve eğlence ortamına kendilerini kaptıran çok sayıda Arap ve Türkün mürted olduğunu" ifade etmektedir (272a).
530 İ. Hamdi, *a.g.e.*, s. 272b.

satıldığını ifade etmiştir. Öte yandan İstanbul'a ise sürekli olarak balmumu, yağ, hınta (buğday) ve tuz gönderilirdi.[531]

Atlas'da Eflak'ın iktisadi özellikleri de anlatılmıştır. Kıralova ve Erdel sınırına yakın yerlerde kurulan panayır ve pazarlar, çevre bölgelerden gelen çok sayıda tüccarın toplandığı yerlerdendir. Bu yönüyle canlı bir ticaret hayatından söz etmek mümkündür. Öte yandan bölgenin yer altı kaynakları açısından oldukça zengin olduğu anlaşılıyor. "Okane/Ukane" adındaki bir çeşit kaya tuzu ile altın, gümüş, nühas (bakır) madenlerinden söz edilmekte, katranın nasıl imal edildiğini ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.[532]

İbrahim Hamdi, Eflak'ın kültürel durumu hakkında da bilgiler vermektedir. Halkın Rusça konuştuğunu ve giyim kuşamlarının Macarlara benzediğini ifade eder. Ayrıca savaşçı bir topluluk olarak Eflaklıları, Tatarlara benzetir. Diğer yandan halkın mali ve askerî yükümlülüğü ile ilgili detaylı bilgiler de vermiştir.[533]

B) Boğdan

İbrahim Hamdi eserinde, Boğdan vilayetine Eflak coğrafyasından daha fazla yer ayırmıştır. Bu memleketteki şehir ve kasabaları anlatırken en fazla Hotin'den söz etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki burası hem serhat şehri olması açısından hem de kendisinin görev

531 İ. Hamdi, *a.g.e.*, s. 273a.
532 İ. Hamdi, *a.g.e.*, s. 272b.
533 Voyvodalarına senelik 100.000 altın verirler, haraçları da 100.000 kuruş olup Osmanlı hazinesine gönderilir (273b). Her 10 hane, voyvodalarına senelik 1 sığır verirdi. Ancak şimdilerde her ayda 1 sığır alınıp aylık "vakarit" adıyla sığırdan 20 para ve koyundan 10'ar akçe haraç alınır. Sefer zamanlarında Eflak voyvodası bizzat görev alır, Tuna Nehri üzerinden cephane, zahire ve mühimmat sevkiyatını sağlardı. Eflak ve Boğdan'dan 6.000 kadar araba ve taşıma beygirleri seferlerde hizmet ederdi. Seferlerde kılıç, tüfek, mızrak, tir ve keman kullanılır, başlarına "tuğluğa" giyerlerdi. Askerlerin çoğunluğu atlı olup, yayalar da kazma ve küreklerle yolların temizliği için "beldar" adıyla askerden önce giderlerdi. Bunlar da Tatarlar gibi atlarının burunlarını daha iyi nefes alsınlar diye yararlar. Sefer sırasında voyvodaları ile birlikte yaklaşık 60.000 kişilik bir kuvvet ile hazır bulunurlardı (273a).

yaptığı bir yer olması yönüyle onun nezdinde ayrı bir öneme sahiptir. Yazar öncelikle Boğdan isminin kökeni ile coğrafi hudutlarını açıkladıktan sonra, başkent Yaş şehri ile etrafındaki bazı kasabalar hakkında bilgiler vermiştir. Özellikle Yaş'tan Hotin'e giden yol üzerinde bulunan şehir ve kasabalardan ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Hotin Kalesi ve şehri ayrı bir öneme sahiptir.

Kendisinin anlatımıyla Boğdan vilayetine Traviya/Travya denilmekte ve ismi de burada yetişen "Helduna/Heldone" adındaki bir cins kara buğdaydan gelmektedir. Coğrafi olarak doğuda Karadeniz, batıda Erdel ve Eflak, güneyde yine Eflak'ın bir bölümü ile Tuna Nehri, kuzeyde ise Turla Nehri ile çevrilidir. Bu memleket de Eflak'ta olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin atadığı bir voyvoda tarafından idare ediliyordu.

İbrahim Hamdi, Boğdan'ın başkenti Yaş[534] kasabasından söz ederken, *Atlas-ı Cedid-i Felemenk*'i referans göstermiştir. Bu şehri Bükreş ile mukayese etmiş, onun gibi büyük ve gelişmiş bir şehir olmadığı kanaatine ulaşmıştır. Şehrin en önemli yapılarından birisi, voyvodaların oturduğu "Kurta" isimli saraydır. Bundan başka Suçav/Suçava isimli eski tahtgâh, İstaniçe/Staniçe isimli bir varoş ve Tuna Nehri kenarında kurulmuş Galas/Gılas[535] adındaki kasabadan söz etmektedir (273b). Burada bir "balık emini" ile boyarların ricasıyla bir yeniçeri serdarı ikamet etmekteydi. Bunun yanı sıra "muamelecilik" yapan çok sayıda Laz da Galas'ta yaşıyordu.

Öte yandan ticarî hayatla ilgili olarak İstanbul ve Mısır'dan gelen gemiler vasıtasıyla çeşitli ürünlerin alınıp satıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle bu dönemde matrak yapımı için bölgeden Mısır'a kızılcık ağacı götürülmekte, İstanbul'a da kereste ve kaya tuzu taşınmaktaydı.[536]

---

534 Iaşi (Yassı).
535 Galati.
536 İ. Hamdi, *a.g.e.*, s. 274a.

Çoçora/Çuçora[537] Kasabası

Yaş şehrinden Hotin'e giden yol üzerinde bulunan bu kasaba Prut Nehri kenarında kurulmuştur. Yazar, burayı bir "Mirî Anbar" olarak tanımlamıştır. Buna göre savaş zamanlarında Hotin Kalesi'nin muhafazasında görevli askerlerin tayinatları için Rumeli'den ve Tuna sahillerinden getirilen zahireler, gemilerle Prut Nehri'nin Tuna Nehri ile birleştiği yerde, Tomarova/Tumarova köyü yakınlarındaki Çuçora Anbarı'na getiriliyordu. Burada görev yapan bir ambar emini, gelen zahireyi alıp kaydediyordu.[538] Bundan başka İbrahim Hamdi, Çuçora yakınlarında Han Tepesi olarak anılan yerde çıkarılan güherçileden de ayrıntılı bir şekilde söz etmiştir.[539]

Çuçora'dan Hotin'e gidilen yol üzerinde bulunan Istafaneş/Stefaneş isimli menzil yakınlarındaki Leh Korusu olarak adlandırılan bir meşelikten bahsedilmiştir. İbrahim Hamdi, bu ko-

---

537 Günümüzde Tutora olarak anılmaktadır.

538 İ. Hamdi, *a.g.e.*, s. 274a.

539 Yazar, "Han Tepesi'nde Hunkalar? kazarak büyük miktarda güherçile çıkarılmaktaydı. Laz Mustafa Ağa öldüğünde yerine herhangi biri geçmediğinden işler öylece kalmış burası unutulmuştu. Şu anda ise oğlu burayı işletip çıkan güherçileyi İstanbul'a darphaneye ve diğer yerlere 40'ar akçeye satıyor. Bu madenin özel statüye sahip 3.000'e yakın reayası olup, Boğdan voyvodalarına vergi vermiyorlardı. Bundan başka istedikleri kilisenin altını kazıp güherçile akd ederlerdi (274a). 1152 yılında Hotin Kalesi'nin Ruslar tarafından istilası sırasında ve Mustafa Ağa'nın ölmesinden sonra bu maden unutulmuş idi. Bunda bir derece güherçile üretilir ki Osmanlı Devleti başka bir yerden güherçile satın alma ihtiyacı duymaz. Üretimin tekrar başlaması için devlet tarafından bir miktar akçe peşin verilmesi lazımdır" diyerek bu madenin önemini vurgulamaktadır. Güherçilenin toprak altından nasıl çıkarıldığı ile ilgili de bilgiler vermektedir. Buna göre: "Toprak kazılır oluklu bir büyük tahta üzerine fıçılar ve sepetlere konulur, çıkan toprak buraya doldurulur, yukarıdan bunun üzerine su dökülür ve aşağıdan akan suyu alıp kazanlara koyarlar, bir süre dinlendirildikten sonra kaynatılır. Biraz bekletildikten sonra birkaç kez daha aynı işlem yapılarak kaliteli güherçile elde edilir" (274b) şeklinde ifade etmektedir.

runun tarihî geçmişi ile ilgili olarak Boğdanlıların nesilden nesle anlattıkları meşhur bir hikâyeyi de nakletmiştir.[540]

Akmescid Kasabası

Bu kasaba, Istafaneş'ten Hotin'e giden güzergâhta, Prut Nehri kenarında düz bir alanda kurulmuştur. Özü valisi Abdi Paşa 1717 (1130) tarihinde Akmescid'in Baş Beşlü ağası Gazi Ağa'nın ricasıyla buraya bir cami yapılmasını emretmiş, caminin kıblesinin tayini görevi de İbrahim Hamdi'ye verilmiştir.[541]

Kanlı Köprü

Prut Nehri sahilinde kurulmuş olan bu köy, Lipka Beşlü ağalarının oturduğu dönemlerde çok fazla gelişme göstermiş, oldukça mamur bir kasaba hâline gelmiştir. 1724 (1137) yılı başlarında Koca Mustafa Paşa burada bir cami bina ettirmiştir.[542]

Hotin Kalesi

İbrahim Hamdi, Hotin Kalesi'ni anlatırken Turla Nehri'nin Boğdan tarafı sahilinde inşa edilmiş eski bir kale ve onun etrafında yapılmış yeni bir kaleden bahsetmektedir.[543] Eski hisarın iç kısmında kiliseden çevrilme bir cami, cebecibaşı vekili dizdar konağı ve cebeci kışlaları, imam ve müezzin evlerinden söz eder. Kalenin alt kısmında yer alan ve kalenin dışıyla bağlantılı yollara sahip mahzenlerin ve odaların olduğunu ifade eder. Kalenin dört kapısı vardır. Bunlar, İstanbul Kapısı, Tamışvar Kapısı, Su Kuyusu Kapısı ve Uğrın Kapısı'dır: "*İstanbul Kapısındaki tarih Şehid Ali Paşaya ait olup Hotin abad olduğu tarihdir ve itmam-ı kal'ada camiü'l-hurûf cebehane kâtibi*

---

540 Bu hikâyeye göre, Boğdanlılar ile Lehliler arasında eski zamanlarda burada bir savaş vuku bulmuş, savaşı Boğdanlılar kazanmış, Leh hatmanı savaş sırasında esir edilmiş ve boyunduruğa alınıp çift sürdürülmüştür. Böylelikle burada "Bellut" ağaçları ekilmiş ve bu ağaçlardan müteşekkil bir koruluk oluşmuştur (275a).

541 İ. Hamdi, *a.g.e.*, s. 275a.

542 İ. Hamdi, *aynı yer.*

543 Ömer Bıyık, "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XXIX/2, s. 499.

bulunup def'a-i sanide Abdi Paşa seferden gelüp Hotin'e Özü valisi ve seras-keri olmağla tarihe ferman etmekle Rumeli eyaletinden Ruscuklu Gümüş Kolçak Bekir Ağazâde ta'lik yazısın taşa resm idüb tarihin bu fakir on iki beyit kadar inşâd ve taşa hakk ve tezhibi dahi bizimdir" ve

"*Tarih-i matla, beyt*

Abdi Paşa-yı kerem-güster vezîr-i nâmver

Kim odur sâhib-livâ ser-asker-i ehl-i gazâ

Ve mahlas ve tarihi

Yazdı menkûten Me'âli levha târîhin kalem

Oldu ikmâlen Hotin muhkem bi-avn-i Kibriyâ 1134"

kıtasında müellif, İstanbul ve Uğrın kapılarındaki tarih düşürmeyi bizzat kendisinin yaptığını belirtir.[544]

Atlas'ta Bahsedilen Hotin'deki Bazı Yapılar

Yapılar	Bulunduğu Yer
Topçu ve Top arabacısı Kışlakları	İstanbul Kapısı girişinde
Ağa Konakları	İstanbul Kapısı girişinde
Divan Efendisi Konakları	İstanbul Kapısı girişinde
Defterdar Sarayı	İstanbul Kapısı girişinde
Zahire Anbarı	Defterdar Sarayı yanında
Defterdar Kasım Efendi Hamamı	Kolçak Paşa Sarayı karşısında
Çeşme	Defterdar Kasım Efendi Hamamı karşısında
Mahkeme	Vâlide Sultan Cami'i civarında
Mezaristan[545]	Vâlide Sultan Cami'i civarında
Mektep	Defterdar Kasım Efendi Hamamı

544 İ. Hamdi, *a.g.e.*, s. 276b.
545 İbrahim Hamdi, ölen Abdi Paşa'nın ve ileri gelenlerin burada yattığını söyler. Ayrıca kendisi hakkında da bilgiler vererek; 1724 yılında ölen oğlu es-Seyyid Abdurrahman'ın da burada metfun olduğu ve evinin de Vâlide Sultan Cami'sinin karşısında bulunduğunu ifade eder (s. 275b).

	yanında
Dükkanlar	Defterdar Kasım Efendi Hamamı yanında
Kolçak Paşa Sarayı	Taşra varoşunda
Ayasofya Camii (Kiliseden dönme)	Kolçak Paşa Sarayı yanında
Hacı İbrahim Cami'	Çarşıda
Defterdar Mustafa Efendi Cami'	Çarşıda
Atak Cami'	Lipka mahallesinde
İç Kale Cami'	Kale içinde
Kütüphane	İç Kale Cami'sinin üstünde
Vâlide Sultan Cami'	Kale içinde
Medrese	Yeri belli değil
Hamam	İç Kale karşısında dere içinde
Yeniçeri Ağa Kapısı	İç Kale karşısındaki hamamın yanında
Ağa Cami'i	Yeniçeri Ağa Kapısı yakınında
Yeniçeri Kışlakları	Ağa Cami'i yanında
Barut Mahzeni	Dere yamacında

Şehir, Rus işgaline maruz kaldığı dönemlerde büyük tahribata uğramıştır. 1736 işgalinde Vâlide Sultan Camii'nin kurşunu ve döşemesi ile Abdi Paşa'nın mezarındaki sandukası Ruslar tarafından çalınmış, ayrıca Osman oğlu Nasuh Paşa'ya ve Yeniçeri ağası Evliya Hasan Ağa'ya ait değerli kitapların muhafaza edildiği kütüphane de yağmalanmıştır.

Hotin'in ticari hayatını canlandırmak için Turla Nehri kenarında kalenin kuzeybatı istikametinde yer alan İzvança Kalesi'nin karşısında bulunan Atak (Otak) mahallesinde, Hotin defterdarı Mustafa Ağa tarafından bir panayır kurulmuş, geliri de Hotin muhafızlarına tahsis edilmişti. Panayırda ihtiyaç duyulan birçok ürünü bulmak mümkündü. Kazaklar ve Lehliler tarafından getirilen kakım, tilki, sincap cinsi kürkler ile yağ, çay, kehribar, zencefil, karanfil, ceviz, tarçın gibi çeşitli yiyecek ve içecek ürünlerinin ticareti yapılıyordu.[546]

Hoş bir tabiata ve verimli araziye sahip Hotin'te tarım ve hayvancılığın oldukça gelişmiş olduğu anlaşılıyor. Burada yetiştiri-

---

546 İ. Hamdi, *a.g.e.,* s. 277b.

len ürünler hakkında da bilgiler veren İbrahim Hamdi, bağ, bağçe ve bostanlıklara vurgu yaparak ıhlamur ağaçlarından ve yetiştirilen çeşitli meyvelerden, özellikle erik, vişne ve kirazdan mübalağalı biçimde bahseder, ayrıca yeme içme kültüründen de ayrıntılı olarak söz eder.[547]

Boğdan toprağındaki diğer yerleşim yerlerinden de kısaca bahseden İbrahim Hamdi, Bender yönünde Turla Nehri üzerinde bulunan Suriyaka, bunun yakınlarında Laduva/Ladova, Akkerman yolu üzerinde bulunan Luşite, Bender'e yakın Kavşan, Hotin istikametinde Romanya, Yakova, Acur, Vişte/Viyeşte ve Vasilu'yı zikretmiştir.[548]

Boğdan memleketinden her yıl 58.000 kuruş mirî olarak Osmanlı hazinesine gönderilirdi. Öyle ki bu meblağ hatta fazlası,

547 "Hotin'in etrafı hadaik ve besatin ile mamur mübalağa fişne ve kirası olur ki katırlı fişnesinden âlâdır hevası hub olmağla asla ıstma ve sâir hastalığı yokdur…hıntası yakin ile başakda durur sâir vilayet gibi döğüb der anbar olmaz olursa bir aya varmaz çürür on yıllık yağın bulunur ahalisi bir mertebede idiler ki yeniçerinin kırk elli bin koyunu olurdu onda bir koyun sekiz on paraya virilüb eyyam-ı şitada kar üzerinde yatub depeler ile otlak olub andan virirler kezalik sığırı dahi öyle olub ahurcular kuzu zamanı sekiz paraya bir kuzu zebh eyledikde " şeklinde ifade eder (277b). Yine "Bir mürtefi mahalde bir tarafında iki üç yerden ab-ı zelale benzer sular çıkub Mustafa Paşa'nın kethüdası ve damadı Kemankeş El-Hac Ahmed Ağa yapdırmıştır andan bir mikdar sağ tarafına münharif kerchane deresi ile mahal-i rupperver ıhlamur ağaçlığı sâirleri ıtrsay ve kûhî dağlar ittisalinde kâfi vâfir suları birisini Kayyım oğlu Zağarcıbaşı Mehmed Ağa yapdırıp taşına '*Sezadır virsem cana zelal-ı âb-ı hayat*' beytin tarihini düşüb tarih yazısını ve nakşı bu fakirindir ki derede iki tarafdan neb' iden pınarlarun vâfir su olub bir çay akar…Hotin sahralarında madanos ve havuç ve sâir şekufenin enva'i olur cevânib-i etrafı sahra ve yer yer meşezâr dağlar ve enva'i bağçeler ile memludur ve tarlalarında helduna namında kara buğday ve haşhaş ekerler haşhaşın tohumundan yağ çıkarub kara buğdayı bulgur gibi pilav idüb haşhaş yağına kaşık batırub ekl iderler ve inar kadar haşhaş olub uşakları mektebe birer ve ikişer götürüb tohumın ekl iderler ve bunda preho/prehu namında bir cins taam iderler el yevm İstanbul'da dahi şüyu bulmuşdur" (278a).

548 İ. Hamdi, *a.g.e.*, s. 278b.

Boğdan topraklarında on yedi mahalde kurulan panayırlardan elde edilen gelirden karşılanıyordu. Öte yandan buradaki reayanın sayısı 150.000 civarında idi. Bunlar her ay "vakâriyyet" adında tekâlif öder ve her yıl Devlet-i Aliyye tarafına 500 at ve şahin gönderirlerdi. Savaşçı bir toplum olan Boğdanlıların sefer zamanlarında Osmanlı Devleti'ne karşı yükümlülükleri vardı. 500 süvari ve 500 piyade voyvodalarını korurken tımarlara sahip 10 bin atlı ise daima hazır birlik olarak görev yapıyordu. Burada iktisadi faaliyet olarak tarım ve hayvancılığın yanı sıra madencilik de yaygındı.[549]

İbrahim Hamdi, eserinde Eflak-Boğdan faslının sonunda "Mesafât-ı Eflak ve Boğdan" başlığı altında bu coğrafyadaki bazı yerleşim yerlerinin birbirine uzaklıklarını vermektedir. Buna göre "Karadeniz kenarında, Akkerman'dan Boğdan'a Levişka nam varoş bir menzil, âb-ı Prut mürûr olunub Yaş kasabası bir menzil, ve Kotnaz nam varoş bir menzil, Sencav (Sencau) nam kasaba bir menzil yerdir, Niğbolu'dan mukabil Ruscuk, Yergöğü bir menzil, andan Bükreş on iki saat bir menzil, andan Gergeç bir menzil, Silistre'den Boğdan'a Tuna mürûr olunur Çökeneş karyesi bir menzil, andan Balta nam karye bir menzil, Siretsuyu bir menzil, dahi Berlat bir menzil, Vasilu bir menzil, Tutnar bir menzil, Sencav/Sencau bir menzil, Yergöğü'nden Hotin, Yuvaneş bir menzil, ve Bükreş bir menzil, ve Gürgeç bir menzil, Yoza/Yuza iki mil, ve … iki buçuk mil, Zebruç iki buçuk mil, Kavşan, Bazaryeri bir menzil, bunda Eflak haddi mabeynlerin bir su tahdid idüb Eflak gümrük alur, bundan öte Boğdan'ındır. Acur Kasabası dört mil, Yakov dört mil, Romanya dört mil, … dört mil, Sencav altı mil, Siretsuyu ubûr olunur altı mil, Kozu on bir mil, Prut Suyu geçilüb Hotin Kal'ası beş mil yerdir. Ve Hotin'den Bender'e altmış dört saat yerdir. Ve İsmail

549 "Bu vilayetin Erdel tarafına altın ve gümüş ve tuz madenleri vardır, Okna tabir iderler zîr-i zeminden kayalar kat' idüb çıkarırlar. Bu vilayette sığır ve koyun ve at gayetle çok olur bunda enva' meyve olur Domanice nam bir cins elması olub devlete hediye gelür bir kebir elmadır. Nebat şekerine benzer bu vilayatın ekser yerleri ormanlık ve kebir sular ve enva' şekufeler müzeyyen olub" şeklinde açıklamaktadır (278b, 279a).

kasabası yüz beş saat yerdir. Kezalik Kili, Hotin'den Kanlı Köprü ve andan Akmescid ve andan Yaman Yol nam derbend andan Bender'e ve Kili'ye ve İsmail'e gidilür."

XVIII. yüzyılın önemli Osmanlı coğrafyacılarından biri olan İbrahim Hamdi, kaleme aldığı *Atlas* isimli eserinde Balkan coğrafyasıyla ilgili kendi gözlemlerine dayanan değerli bilgiler vermektedir. Bu açıdan eseri bir nevi seyahatname niteliği taşır. Osmanlılarca Memleketeyn olarak adlandırılan Eflak ve Boğdan'ın tarihî coğrafyasının yanı sıra iktisadi ve kültürel durumu hakkında da çok kıymetli malumat verir. Özellikle bölgedeki toponimlerin belirlenmesinde eserin önemi büyüktür. Osmanlılar tarafından Rumeli olarak adlandırılan Balkanlar'a yönelik fütuhat, Fatih Mehmed dönemiyle ivme kazanmıştır. Bu dönemde Eflak ve Boğdan'da kurulan hâkimiyet 1878'e kadar sürmüştür. Her ne kadar özel yönetim ile idare edilse de bu topraklar, hem coğrafi hem de kültürel açıdan Osmanlı coğrafyasının önemli bir parçası olmuştur. *Atlas*'da bölge ile ilgili bahsedilen sosyal, kültürel ve iktisadi hususlar, Osmanlı nüfuzunun buralarda ne ölçüde etkili olduğunun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

Ak, Mahmut, "Bartınlı İbrahim Hamdi ve Atlası", *Belleten*, LXIV, 239, s. 69-87.

Ak, Mahmut, "Coğrafya, Osmanlılar Dönemi", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 62-66.

Ak, Mahmut, "İbrahim Hamdi", *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 314-316.

Bıyık, Ömer, "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XXIX/2, s. 489-513.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, İstanbul 1342

İbrahim Hamdi Efendi, *Atlas*, Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi, Nu. 2044.

İnalcık, Halil, "Boghdan", *EI*[2], I, Leiden 1986, s. 1252-1253.

Orhonlu, Cengiz, "Geographical Knowledge, Amongst the Ottomans and the Balkans in Eighteenth Century According to Bartinli Ibrahim Hamdi's Atlas", *An Historical Geography of the Balkans,* (Ed. Francis W. Carter), London 1977, s. 271-292.

Orhonlu, Cengiz, "Lipkalar", *Türkiyat Mecmuası*, XVI, s. 57-87.

Orhonlu, Cengiz, "XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası", *TD*, 19, s. 115-140.

Özcan, Abdülkadir, "Boğdan", *DİA*, 6, İstanbul 1992, s. 269-271.

Sugar, Peter F., *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804,* (*A History of East Central Europe*, Ed. Peter F. Sugar, Donald W. Treadgold; v.5), University of Washington Press, 1977.

Yaman, Talat Mümtaz, "Cihannüma'nın İlaveli Nüshası", *Ülkü*, Ankara 1940, XV, 85, s. 41-49.

II. BAYEZİD'İN KIZI HÜMAŞAH SULTAN VAKIFLARI

The Foundations of Humasah Sultan, Daughter of Sultan Bayezid II

Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ*

Özet

Bu çalışmada Sultan II. Bayezid'in (1481-1512) kızı Hümaşah Sultan'ın Bursa'daki türbesi vakfı ile Üsküp ve Prizren'deki vakıfları ele alınmaktadır. Hümaşah Sultan vakıflarının hukuki yapısı ile vakfa ait köyler; vakfın gelir ve giderleri, dolayısıyla sosyal ve iktisadi yapısı da incelenecektir. Hümaşah Sultan vakıflarının vakfiyesi mevcut olmamakla birlikte ilgili vakıf defterlerinden vakfın tevliyet şartlarını öğrenebilmekteyiz. Buna göre vakıf zürri/evlatlık bir vakıf olup, tevliyetini kendi soyundan kız evladının erşedine şart koşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hümaşah Sultan, Üsküp, II. Bayezit, zürri vakıflar.

Abstract

This study examines the foundations (waqf) of Humasah Sultan, a daughter of Sultan Bayezid II, whose tomb's waqf are in Bursa, in Skopje and in Prizren. The study investigates the incomes and expenses of the foundations, the villages owned by the foundations and the legal structure of Humasah Sultan's foundations. Therefore their social and economic structures are focused on as well. Although there are no endowments of the foundations, we can learn about the entailed estates from the foundations registers. According to these registers, the foundations are zurri/evlatlık wakf (from generation to generation) and her right-minded daughter's daughters provide from waqf.

Key Words: Hümaşah Sultan, Skopje, II. Bayezit, zurri waqfs.

Giriş

* (Yrd. Doç. Dr.); Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur-Türkiye; e-mail: rey.sahin34@gmail.com

Osmanlı hanedanında ve haremde Hümaşah[550] / Hüma ismi oldukça yaygındır. Padişahların kızları ve kız kardeşlerinden bu isme sahip hanım sultanlar olduğu gibi cariye, haseki ve valideler arasında da bu ismi taşıyan kadınlar mevcuttur. Bunlardan en ünlüsü olan Sultan İbrahim'in kadınlarından Telli Haseki (Hümaşah) dışındakiler pek bilinmez. Ayrıca haklarında da çok fazla bilgi de bulunmamaktadır.

Bundan önce yaptığımız bir araştırmada ele aldığımız Kanuni Sultan Süleyman'ın Şehzade Mehmed'den olan torunu Hümaşah Sultan hakkında da oldukça kısıtlı bilgiler bulunmaktaydı. Ancak söz konusu sultana ait vakıfların araştırılması sırasında onun kimliğine dair önemli bilgilere ulaşmak mümkün oldu.[551] Dolayısıyla hanedan üyeleri ya da herhangi bir ümera veya sıradan bir kişi ile ilgili tespitleri yapabilmek için vakıflara ait vakfiye ve diğer arşiv kayıtları[552] oldukça önemlidir. Bunlardan özellikle kadı sicillerinin satır aralarında aynı isme sahip kişileri tefrik etmeye yarayan önemli bilgiler bulunmaktadır.

Bu araştırmaya konu olan Hümaşah / Hüma / Hümayun Sultan[553] hakkında bu güne kadarki bilgilerimiz Sultan II. Bayezid'in kızı olduğu ve türbesinin Bursa'da bulunduğundan ibaretti. Mehmed Süreyya ve ondan naklen Çağatay Uluçay, Hümaşah Sultan'ın Antalyalı Bali Paşa'nın zevcesi olduğu, Bali Paşa'nın, İstanbul'da kendisi ve eşi adına inşa ettirdiği cami bitirilmeden ölünce caminin, Hümaşah Sultan tarafından tamamlatıldığı ve kendisinin de bu camide defnedildiğinden bahsetmektedirler.[554] Hümaşah Sultan'ın doğum ve ölüm tarihleri net olarak tespit edilememiştir.

550 *Padişahın Kadınları ve Kızları,* Ötüken Yay., İstanbul 2011*; Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001.

551 Bkz., R. Şahin Allahverdi, "Kanijeli Siyavuş Paşa'nın Bulgaristan'da Bulunan Vakıfları ve Eserleri", *Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Defter-i Hakani*, Cilt I, Libra Kitap, İstanbul 2015, s. 211-238.

552 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; İstanbul Müftülük Arşivi.

553 Vakfa ait kayıtlarda ekseriyetle Hümaşah Sultan ismi benimsenirken, Üsküp'e ait tahrir defterlerindeki kayıtlarda Hüma Hatun / Hüma Sultan / Hümayun Sultan ismi kullanılmıştır. Bkz. BOA, *TD*, 149, s. 134; *TD,* 232, s. 806-807; *TD*, 232, s.132-134; *KK.d.* 268, s. 128.

554 *Sicill-i Osmanî* (Yay. Haz. Nuri Akbayar), II, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 357; Uluçay, *Padişah'ın Kadınları ve Kızları*, s. 51.

Âşık Paşaoğlu ve Mehmed Süreyya'ya göre Hümaşah Sultan 1504 (H 910) yılında vefat etmiştir.[555]

Burada bir karışıklık vardır ve bu kargaşanın sebebi Osmanlı ricali arasında Bali ismini taşıyan birkaç tane ünlü bey ve paşanın bulunmasıdır. Bu nedenle bu isme sahip olanları ayırt etmek de oldukça güçtür ve genellikle de birbirleriyle karıştırılırlar. *Sicilli Osmani*'ye göre II. Bayezid döneminde yaşamış iki tane Bali Paşa vardır: Bunlardan birincisi yukarıda bahsedilen Antalyalı Bali Paşa'dır. Enderun'da yetişen ümeradandır ve II. Bayezid devrinin (1481-1512) başlarında kubbe veziridir.[556] Diğer Bali Paşa (Kizan) da Enderun'dan yetişme ümeradan olup, II. Bayezid devrinde Silistre beylerbeyi olarak pek çok savaşta hizmet etmiş ve 920 (1514) tarihinde vefat etmiştir. Bali Paşa'nın Ali Bey ve Tur Ali Bey adındaki oğulları da önemli savaşlarda bulunmuşlar hatta şehit olmuşlardı.[557] Sözü edilen Bali Paşa Malkoçoğullarından akıncı beyidir. Ancak onun ölüm tarihi başka bir kayıtta 916 (1510) olarak verilmiştir.[558]

Her iki Bali Paşa da II. Bayezid devrinde yaşamış olmakla birlikte Hümaşah Sultan'ın bunlardan hangisi ile yahut herhangi biriyle evlendiğine dair kesin bir kanıt yoktur. Bu evliliği ileri sürenlerin delili ise bazı belgelerde geçen "Bali Paşa zevcesi Hüma Hatun" kaydıdır. Ancak bu hanım Bayezid'in kızı Hümaşah Sultan değildir. "Hümaşah Sultan" tek başına anılırken, Hüma Hatun ismi arşiv kayıtlarında "Bali Paşa zevcesi Hüma Hatun" olarak, paşayla birlikte anılmaktadır[559]. Bunlara ilaveten S. Eyice'nin tespitine göre Hüma Hatun'la evli olan Bali Paşa Kanunî döneminde (1520-1566) yaşamış, dönemin Budin ve Diyarbakır beylerbeyidir; zira 1546 tarihli Vakıf Tahrir Defteri bu tarihte Bâlî Paşa'nın hayatta olduğunu doğruladığı gibi muhtemelen 1548'de vefat etmiş olmalıdır. Ay-

555 Uluçay, *Padişah'ın Kadınları ve Kızları*, s. 51.
556 *Sicill-i Osmanî*, II, s. 357.
557 *Sicill-i Osmanî*, II, s. 358.
558 Fahamettin Başar, "Malkoçoğulları", *DİA*, C. XXII, s. 538.
559 "…*İstanbul'da Yenibağçe kurbünde vaki merhum Bali Paşa zevcesi Hüma Hatun evkafları mahsulünden olmak üzere yevmi iki akçe vazifeleriyle*…" (*BOA*, C.EV. 375/19044. 23 Safer 1230/Şubat 1815); "…*İstanbul'da vaki mütevef-fa Bali Paşa ve zevcesi Hüma Hatun Camii-i şerifinin hitabeti mahlûle olmağla erbab-ı istihkaktan*…" (BOA, *İE.EV*. 60/6527. 1 Rebiyülevvel 1139 / Ekim 1726).

rıca yaptırdığı cami Mimar Sinan'a atfedildiğinden çağdaş olmaları gerekmektedir. İnşasını başlattığı camiyi tamamlayamadan vefat edince zevcesi Hümâ Hatun tamamlatmıştır[560]. Bu caminin inşası ve vakfiyesi hakkında yapılan iki çalışmada yer alan Bali Paşa Cami'nin kitabesindeki "Yapdı bu câmii Hüma Hâtûn Binti İskender vezîr-i ol mâh" dizeleri Hüma Hatun'un Sultan II. Bayezid'in değil, İskender Paşa'nın kızı olduğuna şüphe bırakmamıştır[561].

Hümaşah Sultan'ın II. Bayezid'in kızı olduğu ve türbesinin Bursa'da bulunduğu kesindir. Bu tespiti ve ayrımı kesin olarak yapmamızı sağlayan ise vakıf kayıtlarıdır. 12 Zilhicce 1069 / 31 Ağustos 1659 tarihini taşıyan ve Hümaşah Sultan türbesi vakfından bir cihetin tevcihini gösteren bir kayıttaki "… *Merhume ve mağfurün lehâ Hümaşah Sultan bint-i el-merhum Sultan Bayezid Han'ın mahruse-i Bursa'da vaki türbe-i şerifesinde…*"[562] *ve* "…*Merhum Sultan Bayezid Han-ı Veli Hazretleri müşarunileyhaya hediye ve temlik edip vâkıfe-i müşarunileyha dahi kaza-i mezburede vaki cisr-i kebire ve Bursa'da bina eylediği türbe-i şerifesine vakf ve şart ve tayin edip…*"[563] ifadeleri oldukça açık ve nettir.

Bir başka vesikada Hümaşah Sultan'ın Bursa'da Sultan Murad türbesinin doğusunda bulunan bir türbede gömülü olduğu kayıtlıdır.[564] Ancak Muradiye Külliyesi ve türbeleri hakkında yapılan araştırmalarda Hümaşah Sultan türbesinin ismi geçmemekle birlikte, II. Bayezid'in hanımları, kızları, şehzadeleri ve torunlarının mezarları Muradiye Külliyesi'nde yer almaktadır. Buradaki isimsiz mezarlardan biri de yine II. Bayezid'in kızlarından Fatma Sultan'a izafe edilmektedir.[565]

---

560 "Bâlî Paşa Cami", *DİA*, XXII, TDV, s.21-22.
561 Apdullah Kuran, "Mimar Sinan'ın Onardığı Camiler", *Boğaziçi Dergisi*, vol. 7-8, 1980-1981, s.195-214; Hilal Kazan, "İstanbul'da Bâli Paşa Camii Vakfiyesi ve Yeni Bilgiler", *Vakıflar Dergisi*, sayı 29, 2005, s.57-75.
562 *İstanbul Müftülük Arşivi, Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi Sicilleri (İ.MÜF.EVK.MFTŞ)*, defter, 51, s. 176.
563 BOA, *C.BLD*. 94/4681.
564 Uluçay, *Padişah'ın Kadınları ve Kızları*, s. 51'den naklen Bursa Kütüğü, I, 64.
565 Doğan Yavaş, "Muradiye Külliyesi", *DİA*, XXXI, TDV, s. 197-198; Ayr. Bkz. Doğan Yavaş, "Saraylılar ve Üç Hanım Kızlar Türbelerinde Medfun Olanlar Kimlerdir?", *Bursa'da Zaman Dergisi*, http://bursadazamandergisi.com/makaleler/saraylilar-ve-uc-hanim-

Osmanlı bürokrasisinde kayıtlar tutulurken kızı, oğlu, zevci, zevcesi, vb. kişileri tefrik edici ibarelerin ve bazı unvanların vurgulanması temelde bir kısım kargaşanın giderilebilmesi açısından önemlidir. Özellikle vakıf kayıtları biyografi çalışmaları yapan kişilerin işini bir nebze olsun kolaylaştırmaktadır.

Vakıf Eserleri (Tabhane, İmaret, Mektep) ve Vakfın Tevliyeti

15. yüzyılda yaşayan Hümaşah Sultan Üsküp'te yaptırdığı mektep, tabhane ve imaret ile Bursa'daki kendi türbesi için vakıflar kurmuştur. Vakıfların giderleri ise babası Sultan II. Bayezid'in kendisine temlik ettiği Üsküp ve Prizren kazaları ile Vize kasabasında bulunan vakıf köylerinin gelirlerinden karşılanmaktadır. Vakfa ait eserlerden Üsküp'te bulunan imaret ve mektebin ne zaman hizmete açıldığına dair elimizde bilgi bulunmamakla birlikte Hümaşah Sultan'ın vakıf eserleri Karlı-ili Mehmed Bey Külliyesi'nin parçasıdır. Hümaşah Sultan vakfına ait belge ve defterlerde vakıf eserlerinden imaret ve mektebin yerinin "*Üsküp'te köprü-başında bulunan mektep ve tabhane ve imaret*"[566] ifadesiyle tarif edilmesi ve külliyenin de Üsküp'ün güneybatısında Gazi Menteş Mahallesi'nde Fatih Sultan Mehmed Köprüsü'nün (Taş Köprü)[567] başında bulunması bu eserlerin külliye ile aynı mevkide olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte caminin banisi olan Mehmed Paşa'nın, II. Bayezid'in kızın-

kizlar-turbelerinde-medfun-olanlar-kimlerdir-2861.html, 17 Kasım 2014; Engin Yenal, "Muradiye Türbeleri", *Bursa'da Zaman Dergisi*, http://bursadazamandergisi.com/yazarlar/muradiye-turbeleri-1232.html. 27 Kasım 2013; Hacı Tonak, "Zaman Balkıyor Muradiye'ye" *Bursa'da Zaman Dergisi*, http://bursadazamandergisi.com/makaleler/zaman-balkiyor-muradiyeye-2848.html. 17 Kasım 2014; Mahmut Somuncuoğlu, "Yeni Yüzüyle Muradiye Türbeleri", *Bursa'da Zaman Dergisi*, http://bursadazamandergisi.com/makaleler/yeni-yuzuyle-muradiye-turbeleri-2803.html. 4 Kasım 2014.

566 BOA, *DH.MKT*, 1998/81.

567 Bkz. Özer, *a.g.e*, s. 183; Hakkı Acun, "Makedonya-Üsküp Fatih Sultan Mehmet (Taş) Köprüsü ve Namazgâhı", *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Vakıflar Genel Müd. Yay., Ankara 2012, s. 133-142.

dan torunu olduğu da iddia edilmektedir.[568] Ayrıca H 1118 / M 1706-7 senesine ait muhasebe defterine göre caminin giderleri Hümaşah Sultan vakfından karşılanmaktadır. Cami, Mehmed Bey tarafından annesinin sağlığında inşa ettirilmiş (1495) ve sonradan Hümaşah Sultan tarafından eklenen mektep, tabhane ve imaretle külliye meydana gelmiş olmalıdır. Medrese ve cami 1925 yılına kadar ayakta olmasına karşın bu tarihte yıktırılmış olup arsasına orduevi ve postane yapılmıştır.[569]

Diğer taraftan bu külliye içinde bulunan türbe konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Aydın Yüksel ve Semavi Eyice'nin tespitlerine göre caminin kıble tarafındaki türbe Mehmed Bey'e ait olabilir. Ancak Mustafa Özer bu türbenin Hümaşah Sultan'a ait olduğunu, Mehmed Bey'in kabrinin cami avlusundaki kabristanda bulunduğunu ileri sürmektedir.[570] Vakfın kayıtlarına göre ise Hümaşah Sultan'ın türbesi Bursa'da bulunmaktadır ve Üsküp'teki türbe için "*Medine-i Üsküp'te vaki merhume Hümaşah Sultan 'kerimesiçün' bina eylediği türbesinde yevmî 8 akçe vazife ile türbedar ve 2 akçe vazifeye bevvap ve bir akçe vazife ile cüzhan olan İsmail Halife…*"[571] ifadesi kullanılmaktadır. 1706-7 tarihli muhasebe defterindeki gider kalemleri arasında Üsküp'teki türbeye dair bir harcama kalemi yoktur.[572] Yalnızca Bursa'daki türbe ile Üsküp'teki cami, imaret ve mektebin kayıtları bulunmaktadır. Buna göre Bursa'daki türbede birer türbedar, cüzhan ve bevvap vazifelidir ve çalışanların yıllık tahsisatı 9540 akçedir.[573]

Diğer yandan "*Bursa ve Vize ve Üsküp'te vaki merhume ve mağfurun leha Hümaşah Sultan evkafından almak üzere yevmî 8 akçe vazife ile 'Üsküp'te kâin türbe-i şerifesinde' türbedar ve yevmî 2 akçe vazife ile türbe-i mezkûrda bevvaplık cihetlerinin…*"[574] kaydı Hümaşah Sultan'ın türbe-

568 Mustafa Özer, "Karlı-ili Beyi Mehmed Bey Külliyesi", *DİA*, XXIV, TDV, s.502-503; Özer, *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV-XIX. Yüzyıl)*, TTK, Ankara 2006, s. 186.
569 Hüseyin Süleyman, *Üsküp'te Osmanlı Mirası*, Yeni Balkan Yay., Üsküp (tarihsiz), s. 13.
570 Özer, *a.g.e*, s. 235-236; aynı müellif, a.g.m., s. 502-503.
571 BOA, *İE.EV*. 28/3268.
572 BOA, *EV.HMH.d.*, 1432.
573 BOA, *EV.HMH.d.,* 1432.
574 *İ.MÜF.EVK.MFTŞ*, defter, 735, s. 59.

sinin Üsküp'te olduğu zannını vermektedir. Fakat burada işaret edilen türbe de yine sultanın kızına ait olmalıdır.

Türbedar cihetinin tevcihi münasebetiyle düşülen bir derkenardaki "*Vakf-ı türbe-i şerif-i merhume Hümaşah Sultan tâbe-serâha der-Üsküb*" kaydı da türbeye değil vakfın yerine işaret etmektedir. Vakıf defterindeki "*Vakf ismiyle hayrat ve müberratın mahal ve mevakii*" başlığı altında "*Haremeyn-i muhteremeyne tâbi evkaftan Bursa ve Vize ve Üsküp'te vaki merhume ve mağfurun lehâ Hümaşah Sultan vakfı. Nev'î'-i Cihât: Türbe*" şeklinde tutulan kayıtlar[575] ile vakıfların yerleri açıkça ifade edilmiştir. Bunlara ilaveten giriş kısmında değindiğimiz "*Hümaşah Sultan bint-i el-merhum Sultan Bayezid Han mahruse-i Bursa'da vaki türbe-i şerifesinde yevmî 2'şer akçe vazife ile…*" ve "*…Sultan Bayezid Han tâbe serâhû Mustafa Paşa hatunu Hümayun nam hatuna hediye ve temlik edip ol dahi Üsküp'te vaki köprübaşında bina eylediği mektep ve tabhane ve Bursa'da vaki türbesi mesalihine vakf edip…*"[576] ayrıca "*…Merhum Sultan Bayezid Han-ı Veli Hazretleri müşarunileyhaya hediye ve temlik edip vâkıfe-i müşarunileyha dahi kaza-i mezburede vaki cisr-i kebire ve Bursa'da bina eylediği türbe-i şerifesine vakf ve şart ve tayin edip…*"[577] şeklindeki kayıtlar hem Hümaşah Sultan'ın vakfının kaynağını (mevkufatını) ve türbesinin yerini hem de Sultan Bayezid'in kızı ve Mustafa Paşa adında biriyle evli olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu kayıtların ışığında Hümaşah Sultan'ın Bursa'da bulunan kendi türbesi ile yine Üsküp'te yaptırdığı mektep ve imaretin masraf ve vazifelileri için vakıf kurduğu ve bu vakıfların giderlerinin Üsküp kazasındaki vakıf köylerinin gelirinden karşılandığı anlaşılmaktadır. Keza vakfa ait muhasebe defterlerindeki hesaplar ayrıntılı bir şekilde düzenlendiğinden vakıf gelirlerinin kaynağını ve nereye harcandığını tespit etmek mümkün olmaktadır.

Vakıf eserleri arasında bir cami olduğuna dair tek kayıt ise H 1117 / M 1706-7[578] yılına ait vakıf muhasebe defterindedir. Evkaf Haremeyn Muhasebesi defterinde giderler kısmında caminin ismi

575 VGMA, defter, 179.

576 BOA, *KK.d.* nr. 2884, s. 2; Eyüp Kul, *XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri,* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2013, s. 180.

577 BOA, *C.BLD.* 94/4681.

578 BOA, *EV.HMH.d.*, 1432.

verilmeden "*Cemaat-i hademe-i cami-i şerif ve cüzhan ve gayriha*" denilmektedir. Camide görev yapan üç cüzhan, iki müezzin, bir duagû ve bir kayyım ile görevi belirtilmeden sadece "vazife-i Mustafa" şeklinde kaydedilen 8 kişilik bir ekip bulunmaktadır. Vakıf hesabından bu vazifeler için o sene 8280 akçe ayrılmıştır.

Üsküp'teki Hümaşah Sultan vakıflarının vakfiyesine ulaşamamamıza rağmen Hümaşah Sultan vakıflarının tevliyet şartlarını, bazı tevliyet davalarına ait teftiş mahkemelerinin kayıtlarından tespit edebilmekteyiz. Vakıfların, özellikle evlatlık vakıfların en temel sorunlarından birisi de tevliyet meselesidir. Vakfiyesi kayıp vakıflarda bu problem yıllar süren tevliyet davalarının açılmasına neden olmaktadır. Hümaşah Sultan vakfının vakfiyesi de bulunmadığından vârisler arasında sık sık davalar açılmıştır. 1266 / 1849-50 senesinde bir tevliyet davası sebebiyle vakfiye kaydı istenmiş ancak yapılan tahkikat sonucunda gönderilen cevapta: " …*Vakfiyesi muhterik olup sicillatta dahi*" kaydının bulunamadığından bahsedilmektedir.[579] Bir başka kayda göre ise vakfiye "*istila-yı küffarda*" zayi olmuştur.[580] Şöyle ki 1683-1699 savaşları sırasında 1689'da Avusturya ordusu Üsküp'e girip iki gün boyunca şehri yağma ve talan ederken her yeri yakıp yıkmıştır.[581]

Vakfa ait kayıtlardan Hümaşah Sultan'ın Üsküp ve Bursa'da bulunan vakıflarının tevliyetini "…*ba-vazife-i muayyene evvela kendüye ba'dehû benâtına ve ba'dehû benâtının erşedine*" ifadesiyle önce kedisine, ölümünden sonra ise neslinden gelen kadınlara ve kadınların erşedine (yetişkin, ergin) şart koşmuştur. Bu şarta uygun olarak vakfın tevliyeti hatt-ı Hümayun ile vâkıfenin neslinden kadınlara tevcih edilmiştir. 1120 (1708-9) yılında hâlihazırda vakfın mütevelli[ye]si Neslihan Hanım'dır. Ancak evlad-ı vâkıfeden Ahmed isminde bir zat tevliyet davası açtığında, vakfiye bulunmadığından bazı tahkikatlar yapılmıştır. Bu gibi vakfiyesi olmayan vakıfların tevliyet tevcihlerinde eski teamüllere uygun olarak tevcih yapılması usulü benimsenirdi. Bu meselede de hem evkaf müfettişinin hem de Üsküp kadısının verdiği ilam doğrultusunda tevliyetin vakıf sahibinin şar-

579 VGMA, defter 797, s. 137-138.
580 VGMA, defter 321, s. 262.
581 Özer, a.g.e, s.16, 35.

tına uygun olarak evlad-ı inastan (kızlarından) Neslihan Hanım'da kalması uygun görüldü (4 Mayıs 1708).[582]

1147 / 1734-35 senesinde ise Neslihan Hanım tevliyetten feragat edince, tevliyet, kızı Hatice Hatun'a tevcih edilmiştir. Fakat onun vefatından sonra muhtemelen kızı ya da kız kardeşi olmadığından 1152 / 1739-40 senesinde tevliyet büyük oğlu Mehmed Halife'ye geçmiştir. Bu tarihten itibaren tevliyet şartı bozulmuş ve varisler arasındaki anlaşmazlıklar çoğalmaya başlamıştır. Çünkü sekiz sene mütevellilik yapan Mehmet Halife ölünce tevliyet şartı "*evlad-ı evlad-ı zükûrunun ekber ve erşedine meşrut*" olmak şeklinde değiştirilerek büyük oğlu Seyyid Mehmed Tahir'e tevcih edilmiştir. Bu şekilde vakıf şartının ihlal edilerek berat alınması uygulaması bundan sonra sık sık yaşanmaya başlamıştır. 1249 / 1833'e kadar tevliyet bazen eşit hisseyle aynı nesilden olanlara, bazen erşet olanlara bazen de erkeğe ya da kadına tevcih edilmiştir.[583]

19. asırda yapılan ıslahatlarla Osmanlı idari yapısı ve dolayısıyla vakıfların idaresi de değişmiştir. Vakıfların statüsündeki değişiklikler uzun ve müstakil bir konu olduğundan burada değinilmeyecektir. Ancak evlatlık vakıfların özellikle gelir kaynakları bu yüzyılda sınır dışında kalanların ayakta kalması oldukça zorlaşmıştır. Evkaf Nezaretinin kurulmasıyla ayrıca Tanzimat Fermanı'nın getirdiği idare ve eğitim alanındaki yeni uygulamalar nedeniyle vakıfların büyük bir kısmının gelirlerine "borç" adı altında maliye tarafından el konulmuş, nezaret bu borçları ödenmediğinden vakıf eserlerinin tamiri bile yapılamaz olmuştur. 1869'dan sonra Evkaf Nezaretinin güçlendirilmesi ve eserlerinin tamiri için bir ferman yayımlanmıştır. 1297 / 1879'da çıkarılan başka bir fermanla "Evkaf-ı Münderise",[584] iptidai mekteplerin (ilkokul) geliştirilmesi ve desteklenmesi için Maarif'e devredilmiştir. Bu şekilde fiilen hizmet etmeyen mazbut vakıf gelirleri, evkaf bütçesine gelir (irat) kaydedilmeden, bulunduğu yerde eğitime harcanacaktır. Bunlara "vakıfları münderise mektepler" denilmektedir. Bu uygulamanın bir adım sonrası ise 8

582 VGMA, defter 321, s. 262.
583 *İ.MÜF.EVK.MFTŞ*, defter, 403, s. 52-53; *VGMA*, defter 370, s. 67.
584 Vakıftan yararlananları kaybolan ve gelirleri sarf edilecek hayrat müesseseleri mevcut olmayan vakıflara "evkaf-ı münderise" denir (Ahmet Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı-Özel Hukuk I*, cilt II, , Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2012, s. 73.

Zilkade 1299 / 21 Eylül 1882 tarihli "Evkaf-ı Münderise Talimatı"nın yayımlanmasıdır. Buna göre amacı ortadan kalkmış ve zamanla önemini kaybetmiş vakıflar çocukların eğitimine tahsis edilecektir.[585] Hümaşah Sultan Mektebi de bu uygulamanın bir parçası haline gelmiştir.[586]

Hümaşah Sultan'ın Üsküp'te kurduğu Sıbyan Mektebinin kuruluş tarihine dair elimizde herhangi bir belge bulunmamaktadır. Fakat vakfın bir parçası olması sebebiyle en azından tarihî süreçte geçirdiği evreleri takip edebilmekteyiz. Mektep mualliminin maaşını alamaması münasebetiyle açılan davayla ilgili Şevval 1099 / Temmuz-Ağustos 1688 tarihli kayda göre mütevelli Mehmed Bey zamanında mektepte eğitim devam etmektedir.[587] Keza 1706-7 tarihinde okulda hâlihazırda iki muallim görevli olup bunların yıllık tahsisatları toplam 3740 akçedir.[588]

Üsküp Köprüsü başında kurulmuş olan bu okul ve tabhane (misafirhane), geçen yüzyıllar içinde harap olmuş ve yıkılmaya yüz tutmuştu. Kosova Vilayeti Maarif Müdürlüğü, Evkaf Nezaretine başvurarak mektep ve hemen yanındaki tabhanenin durumunu iletmişti. Nezaretten gelen 16 Kasım 1891 tarihli cevapla tabhanenin mektebe tahviline ve mektebin de yeniden inşa edilmesine izin verilmiştir.[589]

---

585 Nazif Öztürk, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri", *İslamî Araştırmalar*, cilt VIII/1, 1995 (kış), s. 24.

586 "*…Mekteb-i muallime maaşı olarak yalnız 80 kuruş mahsus olup müteferrikası olmadığı kayden anlaşılmış olduğu gibi idare-i çakeriye irsal buyrulan ve sene-i haliyaya mahsus olarak takdim kılınan bütçede dahi ol-vecihle muharrer olduğu cihetle meblağ-ı mecburun böyle bütçe haricinde kalması esbabıyla suret-i tahsisinin ve mahalli varidatı deynilât-ı meblağın arz ve beyanı emir ve işar buyrulmasıyla sene-be-sene lede-l-havale İştip İnas Mektebinin müteferrika tahsisatı olmayıp senevi maaş olarak 960 kuruş mahsus olduğu ve tahsisat-ı mezkûreden 300 kuruşun karşılık ittihaz olunarak deynilecek iken tahsisat-ı mezkûreden kaydının sehven yazılamamış olduğu ve mahalli varidatı deynilât-ı meblağın keyfiyet-i istifasına gelince bu da mahalli evkaf-ı münderisenin müsait raddede bulunduğu cihetle mezkûr İnas Mektebi mahallince varidat-ı mezkûreden karşılık tefrik edilmiş bulunduğu ba-der-kenar bildirilmiş olmağla…*"

587 *İ.MÜF.EVK.MFTŞ*, defter, 71, s. 59.

588 BOA, EV.HMH.d., 1432.

589 BOA, *DH.MKT*, 1998/81.

Aradan geçen yıllara rağmen okul yeniden inşa edilmediği gibi daha da harap olmuş, buna rağmen hâlâ bir sonuç alınamamıştı. 1896 yılında Kosova Vilayeti Maarif Müdürü Halil Kemal Bey çıktığı bir teftiş sırasında okulun durumunu görmüş ve Evkaf Nezaretine bildirmişti. Buna göre okul yıkılmaya yüz tuttuğundan içindeki öğrencilerin hayatı tehlikeye giriyordu. Bu nedenle acilen okulun boşaltılması ve vakıf malından yeniden inşa edilmesi gerektiğini arz etmiştir.[590]

Mektebin yeniden inşası için yapılan keşifte keşif bedeli Mecidî 19 kuruş hesabıyla 44.355 buçuk kuruş olarak belirlenmiş[591] ve 28 Şubat 1896 tarihli yazı ile Evkaf Nezaretine gönderilmiştir.[592] Kosova Evkaf Müdürlüğü ile Evkaf Nezareti ve Şurâ-yı Devlet Mektubi dairesi arasında yapılan yazışmalar sonunda Üsküp'teki evkaf muhasebecisinin ve vakıf mütevellilerinin nezaretlerinde bilirkişilerden kurulacak bir komisyon aracılığıyla mektebin emaneten yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir. İnşaat masrafları vakfın aylık hesap cetveli ile hazineye gönderilen 38 bin 316 buçuk kuruş varidatı ve mütevellilerinde bulunan 43.942 kuruş mevkufatla karşılanacaktır. 38.316 kuruşun 1312 / 1896 senesi evkaf bütçesinden sarfına ve artan parayla da yine vakıf yapılarından imaretle türbenin tamirat masraflarının karşılanması için Nezaretten izin verildi (25 Eylül 1896).[593]

Bu yazışmalar sürüp giderken okul tamamen yıkılmıştı. Hâlihazırda mektebin müderrisi olmasına rağmen eğitim yapacak yer olmadığından acilen bir mektebe ihtiyaç vardı. Bu nedenle geçici

590 BOA, *DH.MKT*, 314/22.

591 BOA, *BEO,* 844/63236; ŞD, 138/93.

592 BOA, *DH.MKT*, 314/22.

593 BOA, *BEO*, 844/63236; ŞD, 138/93; bkz. Mucize Ünlü, "II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar Faaliyetleri", *Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (GAMER) Dergisi*, I/1, (2012), s. 173; 1896'da Üsküp İnas Rüştiye Mektebinde toplam 150 öğrenci kayıtlıyken okulun öğretmenleri tamamen kadınlardan oluşmaktadır. Ayrıca okulda kadrolu bir dikiş nakış muallimi de mevcuttur (*Salname-i Vilayet-i Kosova*, 1314 (1896), Kosova Vilayeti Matbaası, s. 100; Necati Demir, "Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova'da Eğitim ve Öğretim", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks (ZfWT)*, Vol. 2, No. 3 (2010), s. 12).

bir çözüm olarak mütevellilerde bulunan vakıf fazlası parayla bir hane kiralanarak mektebe dönüştürülmüştü. Buraya da 250 kuruş maaşla bir muallim ve 50 kuruş maaşla bir bevvap atanmıştı. Fakat 300 kuruşluk bu tahsisat aylık masraflara yeterli olmadığından ve vakfın varidatının zam yapmaya müsait olması nedeniyle tahsisatın 200 kuruşluk zamla 500 kuruşa çıkarılmasına karar verilmiştir (3 Mart 1897).[594]

Kosova Maarif Müdürü Halil Kemal Bey'in ısrarlı talepleri sonucunda okulun inşaatı ancak 1898 yılında tamamlanabilmiştir. Halil Kemal Bey 22 Haziran 1898'de Maarif Nezaretine bir telgraf göndererek okul inşaatının bittiğini ve resmî törenle açıldığını ve açılışın basın yoluyla ilan edilmesini arz etti. 3 Temmuz 1898'de Maarif Nezaretinden, Matbuat Dairesine gönderilen yazıyla okulun açılışının duyurulması emri verildi. Ayrıca Mekâtib-i İptidai Dairesi aracılığıyla Mektubi Kaleminden, yeni yapılan okulun muallimlerinin isimleri, nereden geldikleri, tayin tarihleri, maaşları ve maaş ve masrafların hangi kaynaktan ödeneceği ve bu ödeneğin devamlı olup olmadığı; eğitimin, iptidai mekteplerinde yürürlükte olan program ve talimata uygun olup olmadığı; erkek ve kız öğrenci mevcudunun kaç kişi olduğu hakkında bilgi istenmiştir[595].

Kayıtlardan anlaşıldığına göre Hümaşah Sultan vakfına ait Üsküp İptidai Mektebi 1898 tarihinde İştip İnas Rüştiyesinin bir şubesi olarak yeniden açılmış ve Üsküp İnas Rüştiyesi adını almıştır. İştip İnas Rüştiyesi 1903 senesinde altı sınıf ve bir şubeden (Üsküp İnas Rüştiyesi) oluşmaktadır. Bu tarihlerde Kosova Maarif Müdürü Abdullah Hilmi Bey'dir. İştip İnas Rüştiyesinin Maarif Nezaretinden tahsis edilen yakacak ve diğer giderleri aylık 400 kuruştur ve bunun 100 kuruşu okulun bir şubesi olan Üsküp İnas Rüştiyesine tahsis edilmişti. Bu durum İştip'teki okul muallimlerinin sürekli şikâyetine neden oluyordu. Üsküp İnas Rüştiyesi muhassesatının bir kısmının Hümaşah Sultan Mektebine tahsis edilmesinden dolayı eksiğin İştip İnas Rüştiyesi tahsisatından karşılanması için Kosova Maarif müdürü 19 Kânunusani 1318 / 30 Ocak 1903 tarihinde Maarif Nezaretine başvurmuştur. Buna göre, İştip'teki okul altı sınıftan oluşmaktadır ve her sınıfta bir soba yakıldığından ellerinde kalan 400 kuruş okula yetmemektedir. Eksik

594 BOA, *BEO*, 917/68704.
595 BOA, *MF.MKT*, 405/61.

meblağı karşılayacak başka bir yer olmadığından bu tahsisatın Nezaret tarafından artırılması ve 200 kuruşunun Üsküp'teki okula verilmek üzere 500 kuruşa çıkarılması istenmektedir. Maarif Nezareti tarafından daha önceden okulun inşası sırasında Kosova Maarif Müdürlüğüne gönderilen fakat kullanılmayan 300 kuruş bu artışa kaynak olarak gösterilmektedir.

Maarif Müdürü Abdullah Hilmi Bey'in gönderdiği tezkireye, 28 Mart 1903'te muhasebeden verilen cevapta: İştip İnas Mektebi muallime maaşı olarak yalnız 80 (yıllık 960) kuruş tahsisatının bulunup müteferrikasının olmadığı kayıtlardan anlaşıldığı gibi, bu paranın müdürlüğün gönderdiği yıllık bütçe haricinde kaldığından dolayı tahsis edilmediği bildirilmiştir. Muhasebe kayıtları bu durumu teyit ettiğinde müdürlük bu tahsisatı almak üzere yeniden Nezarete başvurmuştur (14 Haziran 1903).[596]

Hümaşah Sultan vakfına ait diğer hayrat bir imarethanedir. İmaret, Berat ve Regaip kandilleri, Kadir Gecesi, bayramlar ve sair mübarek gün ve gecelerde fukaraya pilav ve zerde dağıtılmak üzere Üsküp'te bina edilmişti.[597] İmarette 1706-7 tarihinde birer nazır, şeyh, kilari, vekilharç ve aşçıbaşı görev yapmaktadır. Bu tarihte imaret çalışanlarına ödenen tahsisat yıllık 13.320 akçe iken imarette dağıtılan pilav ve zerde ile diğer giderler için yıllık toplam 11000 akçe ödenmektedir.[598]

Vakfın Gelir ve Giderleri

Vakıf gelirlerinde araziler önemli bir gelir kalemidir. Hümaşah Sultan vakfının gelirine esas olan köyler Üsküp ve Prizren kazası ile Vize kasabasında bulunmaktadır.

Üsküp kazasında bulunan vakıf köylerinin 1529, 1544, 1569 yıllarına ait tahrir kayıtlarına göre gelirleri:[599]

596 BOA, *MF.MKT*, 699/38.
597 VGMA, defter, 797, s. 137.
598 BOA, *EV.HMH.d.,* 1432.
599 Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995, s. 100.

VAKFEDİLEN YERLER	1529	1544	1569
Petkova Köyü ve Mahalleleri	9.441	11.389	11.442
Golomova Köyü	5.234	5.498	8.724
Sedlareva Köyü	1.539	1.944	2.051
İşteva Köyü	788	1.214	2.355
Kondova Köyü	828	1.046	1.170
Kaluvireniç Köyü	305	678	-
TOPLAM	18.135	21.769	25.742

Bu köylerden Şişova, Sedlareva, Golomova ve Arnavud'un reayası Üsküp köprüsünün bakım ve onarımından sorumlu köprücü olup, buna karşılık "hane-i avarız ve tekâlif-i şakkadan" muaf ve müsellemlerdir.[600]

Neslihan Hanım'ın mütevelli[ye]liği sırasında 1118 / 1706-7 senesinin bir yıllık vakıf gelir ve giderlerini gösteren muhasebeye göre: Vakfın o yıl köylerden elde ettiği gelirin toplamı 64590 akçedir. Bunun 31.200 akçesi yani neredeyse yarısı Vize kasabasına bağlı Yuvalı köyünün mukataa gelirleridir. Gelirlerin öteki yarısı ise vakfın diğer köylerinden Şişova, Hüseyin Şah[601] ve Kondova, Golomova, Arnavud ve Kuruşiva reayasından alınan vergilerdir. 20748 akçe resm-i bagat, 6640 akçe öşür, 2200 akçe resm-i ispençe, 406 akçe resm-i ketan, 996 akçe resm-i yaylak, 1200 akçe resm-i tapu-yı zemin ve 1200 akçe saman bahası olmak üzere bu köylerin toplam vergi geliri 33.390 akçedir.[602]

Vakıf köylerinden Şişova, Hüseyin Şah ve Kondova, Golomova, Arnavud ve Kuruşa / Kuruşiva'nın toplam 48 gırbal (kalbur) gendüm (buğday) gelirinden "imaret-i beray-ı hınta" adı altında 46 gırbal düşüldükten sonra kalan 2 gırbaldir. Bu da 120 akçeden 240 akçe tutmaktadır. 43 gırbal çavdar 50 akçeden 3150; 85

---

600 BOA, *KK.d.* nr. 2884, s.2; *VGMA*, defter, 339, s.326; BOA, *C.BLD.* 94/4681; Köy isimleri için bkz. *Salname-i Vilayet-i Kosova*, 1314 / 1896, s. 221-223; Köylerin 1908 tarihli seçim defterine göre çeşitli yaşlardaki Müslim- gayrimüslim erkek nüfusu ve ismi değişen köyler için bkz. *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı* (Yay. Haz. Orhan Sakin, Uğurhan Demirbaş), Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Ankara 1996, s. 137-206.
601 Köy ismini buraya bir cami yaptıran banisinden almıştır. Daha sonra köyün adı "Saray" olarak değişmiştir (Hüseyin Süleyman, a.g.e., s. 76).
602 BOA, *EV.HMH.d.*, 1432.

gırbal şaîr (arpa) 50 akçeden 4250 akçe hesaplanmış olup toplam 6640 akçedir. Defterin başında öşürlerin ölçüsü "gırbal" (kalbur) olarak verilirken son sayfadaki hesap özetinde öşür birim ölçüsü keyl olarak verilmiştir, fakat rakamlar aynıdır.[603]

Karye	**Resm-i bâgat (akçe-kişi)**		**Resm-i yabancıyan (akçe-kişi)**		**Resm-i İspençe (akçe-kişi)**	
Şişova	5640	20 kişi	4440	17 kişi	975	24 kişi
Kuruşiva	3600	16 kişi	-	-	-	-
Golomova	1840	11 kişi	860	7 kişi	425	12 kişi
Arnavud	2640	11 kişi	-	-	500	10 kişi
Sedlarova	1738	7 kişi	-	-	300	8 kişi

Vakıf muhasebe defterleri sayesinde vakıf köylerinin sosyal yapısı hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz. Buna göre: Sedlarova köyünün nüfusu gayrimüslim olmalıdır zira buradan sadece "resm-i bâgat-ı zimmiyan ve resm-i ispençe-i zımmiyan" adı altında vergi alınırken öşür veren yoktur. Arnavud, Golomova ve Şişova'nın nüfusu karma olmakla birlikte Golomova ve Şişova'da yabancılar da bulunmaktadır. Buradaki "yabancıyan" kavramı muhtemelen başka bir idari bölgeden buraya gelmiş fakat buranın nüfusuna kayıtlı olmayan kişileri ifade etmektedir. Buradaki yabancı tanımı gayrimüslimler için kullanılmamaktadır. Zira bu defterde gayrimüslimler ayrı kalem olarak verildiği gibi "yabancıyan" zümresi içinde Müslüman ahali de bulunmaktadır. Hüseyin Şah köyünün ahalisi öşürden başka bir vergi ödememektedirler.

Köprücü olan dört köyün ahalisinden Şişova'da 10 nefer Müslüman, Arnavud'da 9 nefer zimmi, Sedlarava'da 5 nefer zimmi ve Golomova'da 3 Müslüman ve 5 zimmi olmak üzere toplam 8 neferin vergi muafiyeti vardır.[604]

Vakıf eserlerinden Üsküp'teki imaret ve mektep ile Bursa'da bulunan türbede görev yapan 20 kişilik vazifelinin günlük giderleri 154 akçe iken bu gider senelik 55440 akçeyi bulmaktadır.[605] Bu dönemdeki vakıf geliri olan 64.590 akçe vakfın giderlerini karşıla-

603 BOA, *EV.HMH.d.*, 1432.
604 BOA, *KK.d.*2884, s. 2.
605 BOA, *EV.HMH.d.*, 1432.

maya yetmemiştir. Zira vakfın çalışanlarına ödenen tahsisat ile mektep ve imarete alınan mühimmata harcanan miktar hesaplandığında vakfın gideri olan toplamı 67.300 akçe tutmaktadır. Bu nedenle aradaki fark olan 2.710 akçe hazineye borç (deyn-i vakf) olarak kaydedilmiştir.[606]

H 1118 / M 1706-7 SENESİ VAZİFELİ GİDERLERİ[607]			
	Vazifesi	**Yevmiye / Akçe**	**Yıllık / Akçe**
VAKIF İDARECİLERİ	Mütevelliye hanım	40	14400
	Kâtib-i vakf	15	5400
	Cabi Ahmed	5	1800
CAMİ ÇALIŞANLARI	Vazife-i Mustafa	5	1800
	Cüzhan Hüseyin Halife	6	2160
	Cüzhan Yusuf Halife	3	1080
	Cüzhan Mustafa Halife	3	1080
	Müezzin Ali	1	360
	Müezzin-i diğer İvaz	1	360
	Duagû Ahmed Halife	3	1080
	Kayyım Hasan	1	360
MEKTEP ÇALIŞANLARI ÜSKÜP	Muallim-i mektep	6	2160
	Muallim-i diğer	3	1080
TÜRBE ÇALIŞANLARI BURSA	Türbedar ve bevvap ve cüz'-i şerif	13	4680
	Cüzhan der-Medine-i Bursa	12	4320
İMARET ÇALIŞANLARI ÜSKÜP	Nazır-ı İmaret	6	2160
	Şeyh-i İmaret	5	1800
	Kilari	10	3600
	Vekilharç	10	3600
	Aşçıbaşı Ahmed	6	2160
Toplam	**20**	**154**	**55440**

MÜHİMMAT GİDERLERİ		
Gider	**Ödeme**	**Yıllık/Akçe**
Harc-ı imaret	Yevmî 15 akçe	5400
Harc-ı dane-i imaret	Yılda 4 defa 1200 akçe	4800
Harc-ı taam-ı aşura		800

[606] BOA, *EV.HMH.d.*, 1432.
[607] BOA, *EV.HMH.d.*, 1432.

Baha-i revgan-ı zeyt türbe-i şerife-i vâkıfe		360
Harc-ı taam-ı mektep		500
Toplam		**11860**

Evkaf Nezareti kurulduktan sonra Hümaşah Sultan vakfı kayıtları Üsküp'te bulunan Gazi İsa Bey, Gazi Mustafa Paşa, Gazi Yahya Paşa, Gazi İshak Bey ve aynı defterde isimleri olan diğer bazı vakıflarla birlikte tutulmuştur. Kosova Evkaf Müdürü Abdüllatif Efendi zamanında bu vakıfların H 1267 / Kasım 1850'den Ekim 1851'e kadar bir yıllık gelir ve gider muhasebesine göre: Evkaf Nezareti hazinesi tarafından alınan maaş-ı muharrer ve muhasebe harcı toplam 83.754,18 kuruştur. Bu meblağın 1/5'i olan 16.750,33 kuruş evkaf müdürü hissesi, 4033,20 kuruş Priştine'de bulunan Gazi Sultan Murad Han'ın türbedarı El-Hac Eş-Şeyh Ali Efendi'nin maaşı ve revgan-ı zeyt bahalarıyla; hazineye irsal için posta ücreti olan 920 kuruş düşüldükten sonra 62.050,5 kuruş hazineye teslim edilmiştir. Bu meblağın yaklaşık %15'ini oluşturan Hümaşah Sultan vakfına ait gelir 4362,20 kuruştur.[608]

Üsküp ve Prizren sancaklarında bulunan vakıf arazilerinden (tarla ve bahçeler) R 1282 ve R 1283 (1866, 1867) seneleri Ağustos aylarına ait bir aylık dönemde hâsıl olan vergi ve harçlar toplamından evkaf müdürünün hissesi, bazı aidatlar ve vakıf hizmetlilerinin ödenekleri düşüldükten sonra kalan 57,26 kuruş ve ilmühaberler Üsküp Evkaf müdürü Rauf Bey aracılığıyla Evkaf Hazinesine gönderilmiştir.[609] İki senenin ağustos ayları karşılaştırıldığında bir sonraki senenin aynı ayında gelirler artmış buna bağlı olarak hazineye gönderilen meblağ da yükselmiştir.

608 BOA, *EV.d.*, nr. 14195.
609 BOA, EV.d., nr. 33296; , EV.d., nr. 33109.

Rumi Ağustos 1282 (Ağustos-Eylül 1866) Senesine Ait Hasılat ve Giderler		**Kuruş**
Vergi ve Harçlardan Gelen Toplam		68,09
Evkaf Müdürüne verilen harç ve vakıf hademesi hisseleri	**Kuruş**	10,23
Hums-ı müdir-i evkaf	2,15	
Hisse-i mütevelli	5,18	
Hisse-i cabi	2,30	
Hazineye Gönderilen		57,26

Rumî Ağustos 1283 (Ağustos-Eylül 1867) Senesine Ait Hasılat ve Giderler		**Kuruş**
Vergi ve Harçlardan Gelen Toplam		2132
İlmühaberlerin her bir adedi için 1'er kuruş kalemiye		33
Kalan		2099
Evkaf Müdürüne verilen harç ve vakıf hademesi hisseleri	**Kuruş**	1040
Hums-ı müdir-i evkaf	240	
Hisse-i mütevelli	400	
Hisse-i kâtip	200	
Hisse-i cabi	200	
Hazineye gönderilen		1059

H 1285 / M 1868 senesinde ise, yine Evkaf Müdürü Rauf Bey zamanında bu vakıflara ait vakıf köylerinin hazineye verdikleri öşür bedelleri toplam 448.122,1 kuruştur. 1/10 hesabıyla alınan resmin Hümaşah Sultan vakıf köyleri mevkufesi aşarı bu meblağın % 12'si olup, 36.600 kuruştur.[610]

Sonuç

Eğitim tarihimiz boyunca vakıflar hayır eserlerinin korunmasında ve eğitim-öğretimin gelişip yaygınlaşmasında önemli bir role sahiptir. Osmanlı'dan önce ve Osmanlı'da padişah, hanım sultan, valide sultan ve ümera; dinî, sosyal ve ekonomik ihtiyaçların karşılanmasının yanında eğitim-öğretimin yaygınlaşması için de vakıflar kurmuşlardır. Medrese, mektep gibi eğitim kurumlarının devletin her köşesine ulaşması bu sayede mümkün olabilmiştir. Vakıflar,

610 BOA, *EV.d.*, nr. 20778.

medrese ve mektepte eğitim veren hocanın, hizmetlilerin (kapıcı, ferraş) maaşlarını karşıladığı gibi, öğrencilerin yiyecek ve barınma gereksinimlerini sağlamak üzere kurulmuşlardır. Bu sayede öğretmen ve öğrenci geçim ve barınma kaygısından uzak bir şekilde sadece eğitime yönelebilmekteydi.[611] Hümaşah Sultan da daha 15. yüzyılda kurduğu vakfı aracılığıyla Osmanlı toplumunun eğitim hayatına katkı sağlamıştır. Ayrıca o ve diğer şahısların kurduğu "sıbyan mektepleri" eğitimin toplumun en alt kademesine ulaşması bakımından önemlidir.

Balkanlar'ın şenlenmesinde vakıfların üstlendiği misyonu göstermesi bakımından ele aldığımız Hümaşah Sultan vakıfları Üsküp şehrinin sosyal ve dinî hayatının gelişmesinde de önemli bir role sahiptir. 15. yüzyılın sonlarında kurulduğunu tahmin ettiğimiz imaret ve misafirhane sadece Üsküplülerin değil bu bölgeye yolu düşen her dinden insanın konaklayıp karnını doyurduğu yerlerdir.

Osmanlı'da cami, imaret, mektep, vb. dinî ve sosyal eserlerinin inşasına devlet doğrudan müdahil olmaz; padişah, hanım sultan, şehzade, ümera, ulema vb. şahıslar tarafından bu eserler yaptırılır, vakıflar yoluyla korunur ve ayakta kalabilirdi. Vakıflar fakirlerin doyurulması ve okula gidebilmesini sağladıkları; yolcuların yiyecek ve barınak ihtiyaçlarını karşıladıkları için sosyal yönden devletin yükünü hafifletmektedir. Bu ve bunun gibi özellikleri hesaba katıldığında vakıfların dinî ve sosyal hayata katkısı ve tarihi mirası koruma konusunda ne denli önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

611 İbrahim Ateş, 'Eğitim ve Öğretim Hizmetleri Açısından Vakıflar', *I. Vakıf Haftası Dergisi*, 5-11 Aralık 1983, s. 37-41.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO); Cevdet Belediye (BLD); Cevdet Evkaf (C.EV); Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (D.MKT); İbnül Emin Evkaf (İE.EV); Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT); Şuray-ı Devlet (ŞD); Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d); Evkaf Nezareti Defterleri (EV.d); Kamil Kepeci Defterleri (KK.d); Tapu Tahrir Defterleri (TD).

İstanbul Müftülük Arşivi, Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi Sicilleri (İ.MÜF.EVK.MFTŞ.)

Defterler: 51; 735; 71; 403.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defterler: 179, 321, 339, 370, 797.

Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, Ahmet, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı-Özel Hukuk I*, cilt II, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2012.

Ateş, İbrahim, "Eğitim ve Öğretim Hizmetleri Açısından Vakıflar", *I. Vakıf Haftası*, 5-11 Aralık 1983, s. 37-41.

Başar, Fahamettin, "Malkoçoğulları", *DİA*, XXII, TDV, s.537-538.

Demir, Necati, "Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova'da Eğitim ve Öğretim", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks (ZfWT)*, Vol. 2, No. 3 (2010), s.5-26.

Eyice, Semavi, "Bali Paşa Camii", *DİA*, XXII, TDV, s.21-22.

Hüseyin Süleyman, *Üsküp'te Osmanlı Mirası*, Yeni Balkan Yay., Üsküp (tarihsiz).

İnbaşı, Mehmet, *Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazası (1455-1569)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995.

Kazan, Hilal, "İstanbul'da Bâli Paşa Camii Vakfiyesi ve Yeni Bilgiler", *Vakıflar Dergisi*, sayı 29, 2005, s.57-75.

Kul, Eyüp, *XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2013.

Kuran, Apdullah, "Mimar Sinan'ın Onardığı Camiler", *Boğaziçi Dergisi*, vol. 7-8, 1980-1981, s.195-214.
Makedonya'daki Osmanlı Evrakı, (Yay. Haz. Orhan Sakin, Uğurhan Demirbaş), Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Ankara 1996.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), II, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

Özer, Mustafa, "Karlı-ili Beyi Mehmed Bey Külliyesi", *DİA¸* XXIV, TDV, s.502-503.

Özer, Mustafa, *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV-XIX. Yüzyıl)*, TTK, Ankara 2006.

Öztürk, Nazif, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri", *İslamî Araştırmalar*, cilt VIII/1, (1995 Kış), s.13-33.

Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1314 (1896), Kosova Vilayeti Matbaası.

Somuncuoğlu, Mahmut, "Yeni Yüzüyle Muradiye Türbeleri", *Bursa'da Zaman Dergisi*, http://bursadazamandergisi.com/makaleler/yeni-yuzuyle-muradiye-turbeleri-2803.html. 4 Kasım 2014.

Şahin Allahverdi, Reyhan, "Kanijeli Siyavuş Paşa'nın Bulgaristan'da Bulunan Vakıfları ve Eserleri", *Uluslar Arası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Defter-i Hakani*, Cilt I, Libra Kitap, İstanbul 2015, s. 211-238.

Tonak, Hacı, "Zaman Balkıyor Muradiye'ye" *Bursa'da Zaman Dergisi*, http://bursadazamandergisi.com/makaleler/zaman-balkiyor-muradiyeye-2848.html. 17 Kasım 2014.

Uluçay, M. Çağatay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektuplar*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001.

Uluçay, M. Çağatay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yay., İstanbul 2011.

Yavaş, Doğan, "Muradiye Külliyesi", *DİA*, XXXI, TDV, s.197-198.

Yavaş, Doğan, "Saraylılar ve Üç Hanım Kızlar Türbelerinde Medfun Olanlar Kimlerdir?", *Bursa'da Zaman Dergisi*, http://bursadazamandergisi.com/makaleler/saraylilar-ve-uc-

hanim-kizlar-turbelerinde-medfun-olanlar-kimlerdir-2861.html. 17 Kasım 2014.

Yenal, Engin, "Muradiye Türbeleri", *Bursa'da Zaman Dergisi*, http://bursadazamandergisi.com/yazarlar/muradiye-turbeleri-1232.html. 27 Kasım 2013.

EKLER

Resim: 1, 2- Üsküp Burmalı Camii'nin İki Cepheden Görünüşü[612]

Resim:3, 4- Üsküp Taş Köprü (Fatih Sultan Mehmet Köprüsü)'nün İki Cepheden Görünüşü[613]

Resim: 5, 6- Burmalı Cami ve Hümaşah Sultan'a Ait Olduğu İddia Edilen Türbe[614]

---

612 http://www.muftulerbirligi.net/?Syf=18&Hbr=742166&/%C3%9Csk%C3%BCpte-Osmanl%C4%B1-d%C3%B6neminde-in%C5%9Fa-edilen-ve-1925-y%C4%B1l%C4%B1nda-y%C4%B1k%C4%B1lan-Burmal%C4%B1-Camii%E2%80%99nin-yerinde-%E2%80%9C%C3%9Csk%C3%BCp-2014%E2%80%9D-projesi-kapsam%C4%B1nda-orduevi-in%C5%9Fa-ediliyor.-

613 http://www.uskup.com/uskup-taskopru.html

[614] Özer, a.g.e, Ekler Kısmı, resim 502,503.

XV. YÜZYIL BALKAN TOPRAKLARINDA OSMANLI VE CENEVİZ TİCARETİNDE CENEVİZ TÜCCARLARI VE TİCARİ MALLAR (1450-1500)*

Commercial Goods And Genoese Merchants In Ottoman And Genoese Trade In 15th Century Balkan Lands (1450-1500)

Selim PARLAZ**

Özet

XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlar'da varlığını görmeye başladığımız Osmanlı Devleti'nin ilişki kurduğu devletlerden biri de Cenevizliler idi. İlk defa 1352 yılında başlayan siyasi ilişkiler, zamanla ekonomi ve ticaret alanında gelişim gösterdi. Bu gelişim alanlarından biri de Balkanlar'dı. Osmanlıların Balkanlar'a geçmesini sağlayan ve en önemli destekçilerinden biri olan Cenevizliler, Osmanlı askerlerinin Balkanlar'a nakledilmesinde önemli bir görev ifa etmişlerdi. Varlığını ticarete borçlu olan bu denizci devletin Osmanlılarla ilişki kurduğu alanlardan biri de Balkan coğrafyasıydı. XV. yüzyılda Anadolu'da varlığını gördüğümüz ticari ve siyasi ilişkiler, aynı şekilde Balkanlar'da da devam etmekteydi. Osmanlıların sahip olduğu Edirne, Galata, Selanik, Serez, Avlonya, Zihne, vd. Balkan topraklarında Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Ege adaları örneğinde olduğu gibi Cenevizliler yoğun bir şekilde ticaretlerini sürdürmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ceneviz, Selanik, Serez, Avlonya, Zihne, Edirne, ticaret

Abstract

Since the second half of the century of XIV, we begin to see the presence of establishing relations in the Balkans, one of the state of the Ottoman Empire was also Genoese. For the first time rela-

* Bu çalışma "Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu" tarafından desteklenmiştir.

** (Yrd. Doç. Dr.); Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli-Türkiye; e-mail: sparlaz@pau.edu.tr

tionship that begins in 1352, one of the growth are as were Balkans. Genoese that allowing the passage of the Ottomans in the Balkans and one of the most important supporters, they fulfill an important task for the transfer of Ottoman troops in the Balkans. This sailor state that owes its existence to trade with the Ottoman Empire was also one of the areas where the Balkan geography. XV. century ,the presence in Anatolia century commercial and political relations that we see, like wise was on going in the Balkans. Galata, Thessaloniki, Serres, Zihne, Edirne, Avlonya the cities owned by the Ottomans, in the Balkan territory as in the example of the Eastern Mediterranean, Black Sea and the Aegean islands Genoese was continuing its intensive trade.

Key Words: Ottoman, Genoese, Thessaloniki, Serres, Avlonya, Zihne, Edirne, trade

Giriş

Osmanlıların kurulmasından önce Anadolu ve Balkanlar'da varlığını sürdüren Ceneviz İtalyan kent devleti ile ilişkiler kurmak, şüphesiz kurulma aşamasını tamamlamaya çalışan Osmanlılar için hayati derecede önemliydi. Onlar da ticareti gözeterek devamlılığını sağlama konusunda Cenevizlilerle her türlü ilişkiyi kurmaktan kaçınmıyorlardı. Nitekim bu ilişkiler, Balkan topraklarında XV. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmekteydi. Bu ilişkilere aracı olan Osmanlı ve Ceneviz tüccarları, her iki devletin çıkarları ve ihtiyaçları doğrultusunda ticari ilişkileri şekillendirmekteydi. İşte bu ticaretin aktörleri olan Osmanlı ve Ceneviz tüccarlarının sahip oldukları ve ticaretini yaptıkları mallar, devlet görevlilerinin bireysel ya da devlet adına yaptıkları ticaret, Balkanlar'daki Osmanlı-Ceneviz ticari ilişkilerini açıklamaya yardımcı olacaktır.

1. Ticaret Merkezleri ve Ticarete Konu Olan Mallar

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren ticaret anlamında ehemmiyet arz eden hemen her şehrinde Ceneviz tüccarlarını görmek mümkündü. Cenevizliler, buralarda ticari faaliyet içerisine girmekten geri kalmadıkları gibi, Osmanlılardan aldıkları güvence üzerine Osmanlı sularında, liman kentlerinde ve diğer yerlerde serbestçe ticari faaliyetlerini icra ediyorlardı. Osmanlı ve Ceneviz tüccarlarının ticaret alanlarından birini de Balkan toprakları oluşturuyordu.

XV. yüzyılda Osmanlı ve Ceneviz tüccarlarının Balkanlar'daki en önemli uğrak noktalarından biri Edirne idi. 1433 yılında seyyah Bertrandon de la Broquiere'in belirttiği gibi Edirne, Cenevizli tüccarların yaşadığı bir merkezdi. Venedikli, Katalan ve Floransalı tüccarlarla birlikte ticaretlerine devam eden Cenevizli tacirlerin ikamet ettiği Edirne, özellikle Galata tüccarının daima temsilci bulundurdukları Balkanlar'daki dağıtım merkezi konumundaydı. Sahip olduğu kara yolları ağı sayesinde Avrupa'nın pek çok yerinden ticaret ürünleri şehre gelmekteydi. Edirne aracılığıyla yapılan ihracatta Müslim ve gayrimüslim (zımmî) tüccarın yanı sıra Osmanlı tebaasından olmayan (harbî) tüccarlar da yer alıyordu. Şehirde yapılan ticaretin büyük çoğunluğunu da ipekli kumaş ticareti oluşturuyordu. Cenevizli tüccarlar, özellikle ipekli kumaş alanında ticaret yapmaktaydılar. Nitekim 1486-1494 yılları arasında Sakız'da noter olarak görev yapan Sisto Canevesio, düzenlediği bir belgede Ceneviz tüccarlarının ipekli kumaş ticareti yaptıkları merkezleri belirtirken Sakız Adası ve Galata'nın yanı sıra Edirne'yi de ifade etmekteydi.[615]

Kumaş ticaretinin önemli merkezlerinden biri olan Edirne'de Ceneviz tüccarlarının sayısı oldukça fazlaydı. Örneğin, yukarıda ifade edilen noter kaydına göre 1450'li yıllarda Edirne ve Galata'da ticari faaliyetlerini sürdüren Ceneviz tüccarlarından Giorgio Salimbeni, kumaş ticaretiyle uğraşıyordu. Sahip olduğu mallar içerisinde özellikle Katalonya kumaşları önemli bir yer tutmaktaydı.[616] Yine aynı belgeye göre 1460'lı yıllarda Ceneviz tüccarları Edirne'de kumaş ticaretine devam etmekteydi. Cenevizli tüccar Giuliano Paterio farklı renklerdeki on iki parça ipekli kumaşı[617], önce Sakız Adası'na daha sonra Edirne'ye götürdü. Burada Ceneviz tüccarlarından Giorgio Salimbene'ye teslim etti. Giorgio Salimbene de onun adına kumaşların bir kısmının satışını gerçekleştirdi. Ancak Giorgio Salimbene'nin Galata'daki ölümünden sonra terekesi çocuğu olmadığı için erkek kardeşi Tommaso'ya kaldı.[618] Tommaso da kumaşların

615 Sisto Canevesio, NA 1340, filza 1, 27 Aprile 1487.
616 Sisto Canevesio, NA 1340, filza 1/27 Aprile 1487
617 "*petias septeduodecim diversorum colorium*", Sisto Canevesio, NA 1340, filza 1/27 Aprile 1487.
618 "*defunctusest in dictispartibus videlicet in loco Pere nullisrelictisliberis*", Sisto Canevesio, NA 1340, filza 1/27 Aprile 1487.

satışından kalan 6.000 Osmanlı akçesi borcunu Giuliano Paterio'ya ödedi.

Ceneviz tüccarları Osmanlılarla doğrudan kendileri için ticari alışverişte bulundukları gibi bir vekil aracı olarak da bu faaliyetin içerisinde yer alabiliyorlardı. Örneğin 27 Ocak 1485 tarihinde Edirne'de oturan Cenevizli Danin oğlu Andriya vekil olarak Asalom'un ticari alışverişlerini gerçekleştiriyordu. Onun adına kırmızı efrenci sade kadife, bal rengi sade kadife satmaya ve parasını almaya yetkilendirildi. Ayrıca Mustafa oğlu Ali'yi pastav denilen yünlü kumaştan 20 parçayı satmak üzere vekili Andriya'ya gönderdi.[619]

Edirne'de Ceneviz tüccarlarının varlığını gösteren bir diğer belge de Sakız'daki noter Ignoti tarafından düzenlenmiştir. 17 Mart 1487 tarihli belgeye göre Edirne'de ticaret ile uğraşan Sakız Cenevizlilerinden Battista Canali, Edirne'de bulunduğu sırada vefat etmiştir.[620] Onun ani ölümü, Sakız'lı Bartolomeo'nun oğlu Genesio da Chiavari ve Thomaso Michele da Ragusa'ya borçlu kalmasına neden olmuştur. Battista Canali'nin alacaklılarına ondan kalan borçları ödemesi amacıyla, Battista'nın kayınpederi Raffaele da Molassano, Sakız'dan Edirne'ye gitmesi için görevlendirilmiştir. Bu yolculuk sırasında yapacağı masrafların ona geri ödeneceği taahhüt edilerek Battista'dan kalan mal varlıklarını Edirne'de satmaya yetkili kılınmıştır.[621]

Osmanlı ve Ceneviz tüccarlarının bir diğer alışveriş bölgesi, 1430 yılında Osmanlılar tarafından ele geçirilen ve Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Adriyatik deniz ticaretine hizmet eden önemli bir merkez konumundaki Selanik'ti. Özellikle Osmanlıların eline geçmesiyle beraber buradan ticari trafik oldukça aktif bir seyir takip etmeye başladı. Cenova noter kayıtlarında kendisine çok sık yer bulan Selanik ile ilgili bilgiler genelde ticaret üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Özellikle Cenevizli tüccarların çok sık ziyaret ettiği bölge buğday, yün ve kumaş gibi birçok ticari malın taşınmasına da ev sahipliği yapmaktaydı. Selanik, Osmanlı Devleti Akdeniz'inde yün,

---

[619] Halil İnalcık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", *Belgeler*, C. X, S. 14, 1981, s. 37.
[620] "*defoncti in Andrinopoli loco ditionis Turchorum*", Ignoti, NA 63, filza 1/128, 17 Marzo 1487.
[621] Ignoti, NA 63, filza 1/128, 17 Marzo 1487.

kumaş ve sof imalatında önde gelen bir merkez olarak dikkat çekmekteydi. Özellikle Cenevizliler açısından değerlendirildiğinde dokuma sanayileri için önemli bir ithalat merkeziydi.[622]

Selanik şehrinin yün ve kumaş ticaretine ilişkin bilgiler, noter kayıtlarında oldukça sık yer almıştır. Nitekim Sakız Adası'nda görev yapan noter Lorenzo Costa'nın 5 Mart 1471 tarihinde düzenlediği bir belgede bu duruma atıfta bulunulmuştur. Sakız tüccarlarından Battista, adadan Selanik'e gelerek 16 Sakız dukası değerinde[623] Selanik yünü ve kumaşını Ömer Bey adlı Osmanlı tüccarından satın alarak memleketine geri dönmüştür.[624]

Osmanlılar ile Cenevizliler arasındaki kumaş ticaretine, tüccarların yanı sıra resmî devlet görevlileri de aracılık yapabiliyordu. Nitekim noter Tommaso Duracino'nun düzenlediği kumaş ticaretine ait bir noter belgesine göre Selanik'te bir Subaşı'nın varlığından söz ediliyordu. Belgeden, subaşının burada almış olduğu 6 parça Padova kumaşını[625] devlet adına kabul eden şehirlerin güvenliğinden sorumlu bir devlet görevlisi olarak mı yoksa Cenevizli tüccarlarla yaptığı anlaşma gereğince bağımsız bir tüccar olarak mı hareket ettiği pek açık değildir. Gerçekten de subaşı, bağımsız bir tüccar olarak hareket ediyorsa, Cenevizli bir tüccar adına bunu yapıyorsa onun adına ticaret yaptığı izlenimini veriyor olabilir ki bu da Osmanlılar ve Cenevizler arasında üst düzey bir ticari işbirliği olduğunu göstermektedir.

Osmanlılar ile Ceneviz tüccarları arasında ticareti yapılan mallara dair bilgiler veren önemli bir defter, Cenova noter kayıtlarında yer almaktaydı. Noter Battista Bonavei'nin 27 Mart 1476 tarihinde düzenlediği belgeye göre, Savonalı Nicolo Vasera'nin bir Türk fustasından ele geçirdiği sandık içerisinde malların envanterini belirten bir defter bulunmaktadır. Bu defter Eğriboz'da gemisini

---

622 Halil Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* S. 2-3, İstanbul 1973-1974, s. 420.

623 "*solvendum ducatos sex decim Chij*", Lorenzo Costa, NA 990, filza 4/276, 5 Marzo 1471.

624 Lorenzo Costa, NA 990, filza 4/276, 5 Marzo 1471.

625 "*… pecie sex pannorum paduanum…* ", Tommaso Duracino, NA 904, filza 17/378, 26 Maggio 1474.

demirlemiş olan Cenevizli tüccar Lomellino Gentile, Bartolomeo Bianco ve Battista Devia'nin huzurunda, Nicolò Vasera'dan bir alacağı[626] olduğunu iddia eden Gaspare da Chiavare'nin talebiyle hazırlanmıştır. Bu envanterde listelenen mallar arasında kapalı bir torba içerisinde toplam 1782 Osmanlı akçesi[627], iki çuval içerisinde yaklaşık 1,5 kantar ağırlığında keten[628], 2 muddan iki çuval buğday[629], 1 muddan bir çuval arpa[630], iki büyük bir küçük toplam 8 kantar ağırlığında üç çuval Selanik yünü[631] vardı.[632]

Ceneviz tüccarlarının Selanik yününü kullanmaları, zaman zaman Cenova yönetimi tarafından sınırlandırılıyordu. 28 Kasım 1476 tarihli bir belgeye göre Ceneviz tüccarları Battista Baciadonne ve Pietro Murchio arasındaki yün alışverişi sırasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle, Cenova Doç Vekili ve İhtiyarlar Meclisi tarafından verilen karara göre Selanik yününün kullanımı yasaklanıyordu.[633] Cenova belediye üyelerinin de görüşleri dikkate alındıktan sonra verilen karara göre şu anda ellerinde Selanik yünü olan meslek erbapları, yün dokumacıları sadece bu sefere mahsus olmak üzere ellerindeki Selanik yününü, stokları bitene kadar kullanabileceklerdi ve bundan sonra Selanik yününü kullanmaları yasaklanacaktı.[634]

---

626 "*pretendentis habere deberecertamquantitatempeccunie a dicto Nicolo*", Battista Bonavei, NA 1120, filza 1, 27 marzo 1476.
627 "*Asperi mille septingentioctogintaduo de ottomano*", Battista Bonavei, NA 1120, filza 1, 27 marzo 1476.
628 "*sachetaduoliniestimaticanterisunius cum dimidio in circa*", Battista Bonavei, NA 1120, filza 1, 27 marzo 1476.
629 "*sachiduogranorumestimatorummodiaduo in circa*", Battista Bonavei, NA 1120, filza 1, 27 marzo 1476.
630 "*sachusunusordeiestimatimodium unum*", Battista Bonavei, NA 1120, filza 1, 27 marzo 1476.
631 "*Sachitreslanarum Salonichividelicetduomagni et unusparvusestimatarumsummamcanterorumocto in circa*", Battista Bonavei, NA 1120, filza 1, 27 marzo 1476.
632 Battista Bonavei, NA 1120, filza 1, 27 marzo 1476.
633 *"occaxionelanaru de Salonichoque per consulersdicebanturlaboraripernonnullos de dictaartecontradecretumsuperindeconditum",*Diversorum CommunisIanue, Archivio Segreto 605, 28 Novembre 1476.
634 Diversorum Communis Ianue, Archivio Segreto 605, 28 Novembre 1476.

Selanik şehrinin önemini arttıran bir diğer unsur da buğday ticaretinin ana merkezlerinden biri olmasıydı. Selanik'le Cenevizlilerin Sakız Adası arasında devamlı bir trafik akışı vardı. Selanik'ten Cenevizlilerin ihtiyaç içinde olan adasına yani Sakız'a buğday gönderiliyordu. Nitekim Sakız'da görev yapan noter Ignoti tarafından düzenlenen birçok belgede buğday ticareti hakkında bilgiler verilmektedir. Sakız tüccarlarından Oliverii'nin oğlu Biagio Giustiniani'nin isteği üzerine Bernardo de Franchi, 1483 yılının Eylül ayında Selanik'e gelerek buğday yükledi. Buna göre Ceneviz tüccarlarından Battista Pino di Clavaro, Selanik'ten Sakız Adası'na buğday taşımaktaydı. Bu faaliyeti de tüccar Andriolo Giustiniani'ye ait gemileri 17 duka 3 gigliati (ziliati) karşılığında kiralayarak yapıyordu.[635] Aynı şekilde yine Biagio Giustiniani adına 1484 yılında Selanik'e gelen bir başka tüccar Paolo Battista Giustiniani di Baldassarre de buradan gemisine buğday yükleyerek Sakız adasına geri döndü.[636] Bununla birlikte noter Agostino Foglietta'nın 16 Ocak 1488 tarihinde düzenlediği belgede Luciano Morchio'nun gemilerinin alabileceği 15.000 ve 27.000 "mine"lik[637] yüklerden bahsediliyordu.[638] Gerçekte Rumeli'den yapılan buğday ithalatına Osmanlılar sadece belli miktarlarda izin veriyordu. Her şeyden önce zorunluluklar, Cenevizlilerin eskiden olduğu gibi "Officium Victualium"[639] gibi bir komisyon kurulmasını gerekli kılıyordu. Bu kurumun görevi yukarıda zikredilen tüm bu buğdayların Cenova'ya ulaşımını kontrol etmek ve ithal olunan buğdayı denetlemekti[640]. Benzer bir kurum

635 "*pro naulis frumentorum dicti Baptiste conductorum ex Salonichio cum navilio dicti Andrioli in presentiloco*", Ignoti, NA 63, filza 1/61, 22 Maggio 1484. Ayrıca bu dönemde 10 gigliati 1 Sakız altın dukasına tekabül etmekteydi. Laura Balletto, *Battista de Luco Mercante Genovese Del Secolo XV E Il Suo Cartulario*, Collana Storica di Fonti e Studi, Genova 1979, s. 68.

636 Ignoti, NA 63, filza 1/100, 26 Marzo 1485.

637 Yaygın olarak Cenova'da kullanılan bir ağırlık ve kuru ölçek birimi olan 1 mine tahıl, bu dönemde Cenova'da yaklaşık 82 kilograma eşitti. K. Fleet, *a.g.e.,* s. 242.

638 Agostino Foglietta, NA 1205, filza 1/159, 16 Gennaio 1488.

639 Officium Victualium, Cenova'da Erzak Dairesi adlı bir devlet kurumudur. S. Çavuşdere, *a.g.t.*, s. 148.

640 Sakız'daki Erzak Ofisi, faaliyetlerini Türkiye Ticaret Ofisine (Officium Turchie et Mercatorum) bağlı olarak yürütmektedir. Nitekim noter Lorenzo Villa'nın düzenlediği 1 Ağustos 1498 tarihli belgede bu durum

da o dönemde Venedik'te "Camera del frumento" (buğday dairesi) adını taşımakla beraber görevi her gün şehirde tüketilen ve şehre ithal olunan buğday miktarını gösteren bir liste hazırlayıp Venedik Doc'una vermek idi.[641]

Osmanlı topraklarından Selanik'te buraya kadar örneklerini verdiğimiz emtianın dışında farklı bir ticaret konusu da köle[642] ticaretiydi. Nitekim Sakız Adası'nda görev yapan noter Ignoti'nin 2 Mart 1486 tarihinde düzenlediği belgede bu durum açıkça görülmektedir. Ceneviz tüccarlarından Lorenzo Anserino'nun vekili olarak Sakız Adası'nda yaşayan Cenevizli tüccar Giovanni Battista Lomellini, ondan aldığı vekaletle onun yasal olan tüm işlerini genel ve özel yetkileriyle yapıyordu. Gerçek veya tüzel kişilerden gelen tüm paraları tahsil etme işi ona aitti. Ayrıca onun adına yaptığı işlerden biri de Bernardo da Domoculta'nın gemisiyle Bosnalı ve Arnavut iki köleyi Selanik'e taşımak olmuştur.[643]

Ceneviz tüccarları Balkanlar'da bazen kaçak yollarla da ticaret yapmaktaydılar. Nitekim 1480-1500 tarihleri arasında Sakız'da görev yapan noter Ignoti'nin 9 Haziran 1484 tarihinde düzenlediği belgeye göre, Cenevizli tüccar Tommaso di Taggia, Sakız Adası'nda bulunan gemisiyle Serez'e gitmişti. Burada bir başka Cenevizli tüccara, Antonio da Camogli'nin gemisine rastlamıştı. Antonio da Camogli ile tüccar Gregorio Adorno, Selanik'in doğusunda bulunan büyük ve bereketli Serez Ovası'ndan Sakız'a buğday taşımaktaydı. Ancak ellerinde anlaşma belgesi ya da mektubu (lettera di tratta) olmadığı için bunu kaçak yollarla yapmışlardı.[644]

XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Ceneviz tüccarlarının alışveriş bölgelerinden[645] biri de Arnavutluk sahillerinin önemli

açıkça görülmektedir. Lorenzo Villa, NA 1421, filza 2/158, 1 Agosto 1498.

641 Ş. Turan, *a.g.m.,* s. 255.

642 XV. ve XVIII. yüzyıllarda Cenova'da ve İtalya'da yapılan köle ticareti hakkında daha geniş bilgi için bkz. Domenico Gioffre, *Il Mercato degli Schiavi A Genova Nel Secolo XV*, Genova 1971, Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, Çev. Betül Parlak, İstanbul 2003.

643 Ignoti, NA 63, filza 1/115, 2 Marzo 1486.

644 Ignoti, NA 63, filza 1/69, 9 Giugno 1484.

645 XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Ceneviz tüccarlarının alışveriş bölgeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Selim Parlaz, *Osmanlı-Ceneviz*

merkezlerinden olan Avlonya idi. Bir nevi Osmanlı dünyasına giriş kapısı durumundaki şehrin ticari ve stratejik önemi bulunmaktaydı. Ceneviz noter kayıtlarına da yansıdığı şekilde Cenevizlilerin şehre geldikleri görülmektedir. Nitekim 23 Ağustos 1488 tarihinde düzenlenen noter kaydına göre Ceneviz tüccarlarından Giovanni Battista, 105 Sakız dukası karşılığında 500 mud buğdayı Avlonya'dan Sakız'a taşıma yetkisini alıyordu.[646]

XV. yüzyılda Ceneviz tüccarlarının Balkanlar'daki uğrak noktalarından birini de Zihne kenti oluşturmaktaydı. Osmanlı yönetimi tarafından kendilerine malları alıp gitme yetkisi verilen Ceneviz tüccarları, Osmanlıların Balkanlar'daki topraklarına kadar gelerek ticari faaliyetlerini yürütmekteydi. Nitekim Cenevizli tüccar, Tommaso Paterio'ya XV. yüzyılın ikinci yarısında 1 Ağustos 1498 tarihinde Sakız Limanı'na demirlemiş olduğu gemisiyle Zihne'ye kadar gelerek 250 mud buğday alıp Sakız Adası'na taşımasına Osmanlı yönetimince izin verilmişti. Cenevizli tüccar da Sakızlı Pietro Giustiniani adına 1.500 akçe karşılığında Zihne buğdayını[647] yükleyerek Sakız Adası'na getirmişti.[648]

İlişkileri (1450-1600), (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2014.

646Agostino Foglietta, NA 1205, filza 1/205, 23 Agosto 1488.

647 Zihne, XVI. yüzyılda da Osmanlıların önemli hububat merkezlerinden biri olma özelliğini devam ettirmiştir. Zihne kazasında bulunan İmaret-i Âmire Evkafı depolarında toplanan hububat, ihtiyaç hâlinde diğer bölgelere sevk edilirdi. MD, Nr. 6, II, h. 926, MD, Nr. 3, h. 427.

648*Tractamunam frumentorum pro loco Zichne de mogis ducentisquinquagintaextractisconductisperdominum Petrum Iustinianum quondam domini Gabrielisoratoremdicti domin iPotestatis et gubernatorum civitatis et insule,* Lorenzo Villa, NA 1421, filza 2/158, 1 Agosto 1498.

Sonuç

Ortaya koymaya çalıştığımız bilgiler 1450-1500 yılları arasında da eskisi kadar canlı olmamasına rağmen Osmanlı-Ceneviz ticari faaliyetlerinin Balkanlar'da da devam ettiğini göstermektedir. 1453 yılında İstanbul'un Osmanlılarca fethedilmesinden sonra da Balkanlar'da sürdürülen ticareti yönlendiren temel emtianın başta buğday olmak üzere kumaş, ipek, yün vd. mallardan oluştuğu ve özellikle Balkanlar'daki liman kentlerinde ticaretin yoğunlaştığı görülmektedir. Cenevizlilerin varlık sebebi olan ticaret, aynı önemini bu dönem için de sergilemektedir ve Osmanlı'nın sahip olduğu Balkan toprakları onlar için vazgeçilmez özelliğini devam ettirmektedir.

Sonuç olarak bu bildiri Osmanlı-Ceneviz ticaretini oluşturan emtia ve ticaret merkezleri, liman kentleri ve buralarda ticaret yapan her iki devletin tüccarları ile ilgili örnekler vermek suretiyle Cenova Devlet Arşivi noter kayıtları, (atti rogati) Cenova Limanı vergi kayıtları, mektuplar, raporlar ve politik materyallerden faydalanılarak hazırlanmıştır. Ticari mallar, liman kentleri ve tüccarların faaliyetleri başlı başına bir kitabın konusunu oluşturabileceğinden, resmin bütününü aydınlatan bazı örnekler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cenova Devlet Arşivi (Archivio di Stato di Genova) Noter Kayıtları (Atti Rogati)

Ignoti, NA 63, filza 1/61, 22 Maggio 1484.

Ignoti, NA 63, filza 1/69, 9 Giugno 1484.

Ignoti, NA 63, filza 1/100, 26 Marzo 1485.

Ignoti, NA 63, filza 1/115, 2 Marzo 1486.

Ignoti, NA 63, filza 1/128, 17 Marzo 1487.

Agostino Foglietta, NA 1205, filza 1/159, 16 Gennaio 1488.

Agostino Foglietta, NA 1205, filza 1/205, 23 Agosto 1488.

Lorenzo Villa, NA 1421, filza 2/158, 1 Agosto 1498.

Lorenzo Costa, NA 990, filza 4/276, 5 Marzo 1471.

Tommaso Duracino, NA 904, filza 17/378, 26 Maggio 1474.

Battista Bonavei, NA 1120, filza 1, 27 marzo 1476.

Sisto Canevesio, NA 1340, filza 1, 27 Aprile 1487.

Diversorum Communis Ianue, Archivio Segreto 605, 28 Novembre 1476.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Domenico Gioffre, *Il Mercato degli Schiavi A Genova Nel Secolo XV*, Genova, 1971.

Halil İnalcık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", *Belgeler*, C. X, S. 14, 1981, s.1-91.

Halil Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* S.2-3, İstanbul, 1973-1974, s.415-466.

Kate Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, Çev: Özkan Akpınar, İstanbul, 2009.

Laura Balletto, *Battista de Luco Mercante Genovese Del Secolo XV E Il Suo Cartulario*, Collana Storica di Fonti e Studi, Genova, 1979.

Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, Çev. Betül Parlak, İstanbul, 2003.

Selim Parlaz, *Osmanlı-Ceneviz İlişkileri (1450-1600)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2014.

Serdar Çavuşdere, *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2007.

Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi, Fondaco dei Turchi", *Belleten*, C.XXXII, S.126, Ankara 1968, s.247-283.

OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARINDA TUNA NEHRİ’NDEN YAPILAN SEVKİYATTA YAŞANAN PROBLEMLER (1716-1718)

The Problems that Occurred During the Shıpment Ment on the Danube River in the Ottoman-Austria Wars (1716- 1717)

Bekir GÖKPINAR*

Özet

Sefere çıkan askerin mühimmat ve tayinatlarının zamanında temin edilmesi çok önemlidir. Osmanlı İmparatorluğunda özellikle Belgrat, Budin, Viyana ve Macar topraklarına yapılan seferlerde zahire ve mühimmat nakli kara yolundan çok Tuna Nehri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Burada en önemli faktör suyolunun ekonomik olmasından kaynaklanmaktadır. Tuna Nehri üzerinden yapılan sevkiyat, seferin maliyetini önemli ölçüde düşürmesine rağmen bu sevkiyatta önemli problemler de yaşanmaktadır. Bunlar gemileri girdaplardan geçirebilmek için istihdam edilen cerahorların temininde yaşanan sıkıntılar, cerahorların görev yerini terk etmeleri ve firarları, zahire gemilerine karşı haydut ve eşkıya saldırıları, görevlilerin suiistimalleri beşerî problemler olarak sayılabilir. Yine Tuna üzerinde Vidin kilit bir öneme sahiptir. Karadeniz üzerinden gelen derya gemileri ancak Vidin’e kadar çıkabilmektedir. Vidin’den sonra Tahtalı, İnlik, Demirkapı, İhram gibi yerlerde girdaplar yer almaktadır. Derya gemilerinin bu girdaplardan geçmesi imkânsızdır. Burada Tuna gemileri zahire ve mühimmat taşımak için kullanılmaktadır. Karadeniz üzerinden gelen yüksek tonajlı gemilere karşın daha az yük taşıyan Tuna gemileri sevkiyatın önemli ölçüde aksamasına yol açmaktadır. Tuna Nehri’nde iklim şartlarına bağlı olarak oluşan debi farklılıkları, fiziki engeller, doğal engeller de sevkiyat problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu problemler mühimmat ve zahire sevkiyatında gecikmelere sebep olmaktadır. Bu gecikmeler de seferdeki askerin motivasyonunu önemli ölçüde minimize etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Avusturya, Tuna Nehri, Girdap, Zahire, Mühimmat, sevkiyat.

* (Dr.); İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul-Türkiye; e-mail: bgokpinar@gmail.com

Abstract

Delivering the military supplies and food on time for the soldiers in war is very crucial. For Ottoman Empire and especailly its wars in Belgrade, Buda, Wien and Hungary, shipping of grains and military supplies were mostly made by the way of Danuba River rather than by-land. The most important reason to use Danuba River is that conveyance by water was much more economic. Although the transportation of grains by way of Danuba River decrease the cost of war, there occured some important problems during the shipping. Some of human factors are as follows: Problems to find to employ *Cerahors* that can cope with whirlpools, *Cerahors*' abandoning or running away the duty of place, robber and bandits' attacks against the grain ships and abuses of officals. Vidin (a port town on Danuba River) had a key importance. *Derya Ships* coming through Blacksea were barely able to come to Vidin. After Vidin, there were whirlpools at *Tahtalı*, *İnlik*, *Demirkapı* and *İhram*. and it is impossible for *Derya Ships* to pass whirlpool in these cities. Danuba *Ships* were used to carry the grains and military supplies. The *Derya ships* with high tonnage coming from Blacksea against the *Tuna Ships* with low tonnage capacity, was causing crucial lamenesses in the shipment. Moreover, depending upon climate conditions change of flow rate, physical barriers and natural obstacles were also causing to occur problems about shipment. These problems caused delays in shipments of grains and military supplies. And these delays caused to demotivate the soldiers during war considerably.

Key Words: Ottoman Empire, Austria, Danuba River, Whirlpool, Grain, Military supplies, shipment.

I. Tuna Nehri'nin Stratejik Önemi

Tuna, Almanya'nın Karaorman bölgesinden doğup yüzlerce kolu olan ve birçok ülkeden geçerek Karadeniz'e dökülen ve Avrupa'da Volga'dan sonra en uzun (2860 km) nehirdir. Tamamına yakın bölümünde gemi taşımacılığı yapılmakta olduğundan geçtiği ülkeler için hayat kaynağıdır. Tarih boyunca devletlerarası siyasi, ekonomik ve sosyal olayları etkileyen bir suyolu özelliğini her zaman korumuştur. Kuruluştan hemen sonra Balkanlar'a yönelen

Osmanlı'nın hedefinde önemli kara ve suyollarına sahip olma stratejisinden dolayı Tuna ve etrafı daima önemini korumuştur.[649]

Tuna Nehri; Osmanlı'nın Balkanlar'ı geçip Orta Avrupa'da yerleştiği dönemlerde askerî, siyasi ve ticari önem kazanmıştır. Güneyinde geniş hinterlanda sahip liman ve iskelelerin yanında nakliyeye uygun ve kuzeyinde Osmanlı'ya önemli miktarda iaşe sağlayan Eflâk topraklarının olması sebebiyle her zaman stratejik öneme sahip olmuştur. XVII. yüzyılda başlayıp XVIII. yüzyıl boyunca devam eden Osmanlı-Habsburg mücadelesinde zahire ve mühimmat sevkiyatında sağladığı kolaylıklardan büyük ölçüde istifade edilmiştir.[650] Diğer taraftan da XVIII. yüzyıldan itibaren de bu iki imparatorluğun çöküşüne kadar Tuna ve Sava nehirleri büyük oranda sınır olarak kalmıştır.[651]

Orta Avrupa ülkelerini Balkanlar'a, bu bölgeleri de Karadeniz ve Akdeniz ülkelerine bağlayan Tuna Nehri, ayrıca yılda birkaç defa taşmakta, geniş ve derin özelliği dolayısıyla geçilmesi zor, siyasi ve ekonomik farklıların da tabii sınırlarını oluşturmaktaydı. Ayrıca Tuna, Balkanlar'ın kuzey sınırı olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini ayıran bir hat olarak kabul edilmiştir.[652]

Osmanlı'nın batı yönlü seferlerde, zahire ve mühimmatı deniz yoluyla Tuna'ya kadar getirip buradan Belgrat tarafına nehir yoluyla sevk etmesi kara yoluna göre çok daha ucuz olduğu için her zaman tercih edilen bir seçenektir.[653] Çünkü birkaç yüzyıl devam eden Osmanlı-Habsburg mücadelesinde sefer maliyetinin önemli bir kısmını zahire ve mühimmat nakli oluşturmaktaydı. Macaristan topraklarında yapılan savaşların lojistik ikmal sistemi Tuna ve Tisa nehirleri ile gerçekleştirilebilmiştir. İstanbul'dan çıkan silah ve savaş

---

649 Mihai Maxim, "Tuna", *DİA, 41*, İstanbul 2012, s. 372.

650 M. Yaşar Ertaş, "İbrahim Hamdi'ye Göre Silistre'den Vidin'e Osmanlı Şehirleri", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler (11-13 Mayıs 2005),* Eskişehir, s. 244.

651 Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüzyıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, İstanbul 1997, s. 29.

652 Fadimana Fidan, *18. Yüzyılda İstanbul'un ve Ordunun İaşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768),* Basılmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2014, s. 19.

653 Rhoads Murphey*, Osmanlı'da Ordu ve Savaş,1500-1700,* (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul 2007, s. 102.

teçhizatı veya zahire Karadeniz yoluyla Tuna'ya ulaştırılıyordu.[654] Tuna suyolu sayesinde Osmanlı zahire ve mühimmatı muhtemel cephenin çok yakındaki mesafelere kadar taşıyabilmekteydi. Bu da sefer maliyetini önemli miktarda azaltmaktaydı.[655]

II. Osmanlı-Avusturya Savaşlarında Tuna Nehri'nden Yapılan Sevkiyatta Yaşanan Problemler (1716-1718)

Osmanlı'nın batıya yaptığı seferlerde yürüyüşte geçen süre doğuya yapılan seferlere göre daha azdır. Doğu istikametine yapılan seferin %61'i yolda geçerken batı istikametine yapılan seferlerde bu oran %4' e kadar düşmektedir. Bu durum büyük oranda iklim koşullarından ve fiziki koşullardan ileri gelmektedir. Bu sebepledir ki Osmanlı askerî operasyonlarında Balkanlar ve Tuna'nın ötelerine doğru seferler düzenlemesinin önemli faktörlerinden biri olarak bu unsurun daima ön planda geldiği söylenebilir.[656]

Genel olarak sefer hazırlıkları ile birlikte Karadeniz'den gelen zahire ve mühimmat Tuna iskelelerinden gemilere yüklenerek Vidin'e ulaşmakta, buradan nispeten daha küçük olan Tuna gemilerine aktarılmaktadır. Vidin'den sonra ise Demirkapı'dan başlayarak gemi ulaşımı için zorlu bir bölge olan girdaplar bölgesinden geçirilerek Belgrat'a sevkiyat yapılmaktaydı. Batı yönlü seferlerde yoğun olarak kullanılan Tuna Nehri'nde sevkiyat ucuz olmakla birlikte yanında her zaman kolay olmuyordu. Sevkiyatı zorlaştıran sebeplerin başında gemilerinin yetersizliği, güvenlik, fiziki şartlar, mevsim koşulları, görevlilerin ihmal ve kusurları gelmektedir.

Sefer organizasyonu için zahire ve mühimmat sevkiyatında yaşanan gecikmeler askerî operasyonları doğrudan etkilemekteydi. Tuna'da sevkiyatın önündeki en önemli engel Vidin'den başlayarak Tahtalı, İnlik ve İhram girdaplarının gemi geçişlerini zorlaştırmasıdır. Girdaplar, Tuna'nın Karpat Dağları ile Balkan Dağları arasında açtığı ve daralmanın maksimum seviyeye çıktığı bir geçit bölgesidir. Bu boğaz Osmanlı'nın Orta Avrupa ve Tuna bölgesine yönelik

---

654 Gabor Agoston, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları, 1453-1826", *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı, 1453-1815*, Ed. Jeremy Black, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul 2010, s. 143-144.

655 Rhoads Murphey, *a.g.e.,* s. 110.

656 Rhoads Murphey, *a.g.e,* s. 44.

faaliyetlerinde önemli bir stratejik nokta olmuştur.[657] Bu girdaplar Tuna Nehri üzerinde askerî ve ticari faaliyetleri sınırlandırmakta, aşılması zor güçlükler ortaya çıkarmaktaydı. Kışın nehrin donması, baharda suların yükselmesi, suyun akış hızının artması gemi geçişini engelliyordu. Yaz ortaları ve sonbahar başlarında suların azalmasıyla nehir yatağında bulunun kayalar ayrı bir tehdit olarak ortaya çıkmaktaydı.[658] Vidin'den sonra gelen girdaplar bölgesinde gemilerin normal seyri mümkün olmayıp mutlaka cerahorlar yardımıyla geçirilebilmekteydi.[659] Nitekim Demirkapı muhafızı Vezir Mehmet Paşa'ya gönderilen bir hükümde Tahtalı, İnlik, Yorice, İrşova ve Vidin girdaplarında zahire gemilerinin kaldığı, gemilerde bulunan zahirenin Belgrat'a gönderilebilmesi için 20 adet firkate tahsis edilmesi istenmişti.[660] 1717 yılında yapılacak sefer için Belgrat'a zahire sevkiyatı daha 1716 yılının sonbaharında başlamıştı. Ancak girdapların gemi trafiğinin önünde önemli bir engel olduğu burada da görülmekteydi. Tuna Kaptanı İbrahim Paşa'ya Demirkapı-Belgrat arasında bol miktarda zahire gemisi beklediği, bunların bir an önce Belgrat'a doğru gönderilmesi gerektiği belirtilmişti. Şunu da belirtmek gerekmektedir ki, girdaplardan kılavuz olmadan geçmek de tehlikelidir. Bu sebeple gemilerin girdaplardan geçişi için muhafız Ahmet Paşa'nın rehberlik etmesi ve buna göre sevkiyatın yapılması gerektiği belirtilmişti.[661]

---

657 Tuna Demirkapısı olarak adlandırılan bu boğaz ve civarı 1526 yılına kadar Osmanlı-Macar sınırını oluşturmuştur. Osmanlı'nın tam olarak burayı ele geçirmesinden sonra savunma hatlarından biri haline gelmiştir. Bkz. Aliev Saleh Mehmedoğlu, "Demirkapı", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s.154. Demirkapıları kontrol 1691 yılında Adakale'nin fethiyle mümkün olmuştur. Adakale; Demirkapı girdabının 4 km kuzeyinde, nehir ortasında 160.000 m^2lik bir adadır. Bkz. Coşkun Alptekin, "Adakale", *Dİ*A, I, İstanbul 1988, s.340.

658 M. Emre Kılıçaslan, "XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi", *Karadeniz Araştırmaları*, Ankara 2010, C.7, Sayı:25, s. 61-62.

659 *V.Ş.S.*, Nr:305 (12 Cemaziyelevvel 1128 / 4 Mayıs 1716), s. 18.

660 *MD.125* (Evail-i Ramazan 1128 / Ağustos 1716), s. 24,28.

661 "*…bu defa Demirkapı'dan Belgrat'a gelince Tuna üzerinde bol miktarda zahire gemileri bulunup …*", *MD.125,* (Evail-i Za.1128 / Ekim 1716), s.65;"*…girdaplarda eshel vecihle tesyîri için kılavuzlar ve cerahorlar ihrac olunmak muktezi olmağla…*", *V.Ş.S.*, No:305 / 124 (14 Rebiülahir1128 / 7 Nisan 1716).

Tuna Nehri yoluyla Belgrat tarafına zahire sevkiyatında yaşanan önemli problemlerden biri yeterli miktarda gemi bulunmamasıydı. Nitekim Tırnovi, Ziştovi, Plevne ve Yergöğü taraflarından Belgrat'a gönderilmek üzere 200.000 kileye yakın zahire satın alınmıştı. Oysaki Ziştovi İskelesi'nde 7-8 kadar gemi bulunmaktaydı ve bu miktar gemi ile ancak 20.000 kile zahire taşınabilmekteydi. Bu durumda yeni gemiler temin edilmesi gerekmekteydi. İhtiyaç olan gemilerin tedariki işiyle bizzat Girdap Ağası İbrahim görevlendirilmişti.[662] Vidin'e Karadeniz üzerinden gelen derya gemilerine karşılık yeterli miktarda Tuna gemisi bulunmaması da sevkiyatı geciktiren faktörlerdendi.[663] Mesela Vidin İskelesi'nde 22 adet derya gemisi, yeterli Tuna gemisi olmadığı için zahire yüklü olarak beklemek zorunda kalmıştı. Hatta zahirelerin Tuna gemilerine aktarılması için bekleme süresinin 50-60 güne kadar uzadığı görülmekteydi. Doğal olarak nehir üzerinde uzun süre bekleyen zahirelerin nemlenerek bozulup acıyacağı ve kullanılamaz hâle geleceği aşikârdı. Bunu önlemek için mirî ambarlarda yer durumunun araştırılması, yeterli değil ise acil olarak ambar kiralama yoluna gidilmesi istenmişti.[664]

Tuna Nehri'nde zahire ve mühimmat naklinde problemlerden biri muhtelif sebeplerle gemilerin iskelelerde veya zahirenin gemilerde bekletilmesiydi. Aslında bunun temel nedeni ambar sahiplerinin zahireyi mirî fiyat üzerinden değil rayiç üzerinden satmak istemesiydi.[665] Bu olumsuz durumdan dolayı gemiler iskelelerde beklemek zorunda kalıyordu. Bolu ve kazalarından satın alınan ve Vidin taraflarına gönderilen zahirenin hâlâ Vidin İskelesi'ne ulaşmadığı, iskelelerde ve gemilerde bekletildiği anlaşılmış, bunların ne kadarının gönderilip ne kadarının kaldığının araştırılması istenmişti.[666] İsakçı'dan Silistre, Rusçuk İskelesi'ne varıncaya kadar olan

---

662 Bekir Gökpınar, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 249.

663 "…*Vidin'de bol miktarda derya gemileri olup, ancak Belgrat'a gönderilmek için zahire boşaltacak gemileri olmadığından meks üzere oldukça…*", *V.Ş.S.*, Nr:305 (7 Recep 1128 / 27 Haziran 1716), s. 55, 62.

664 *MAD.8461*, (3 Şevval 1128 / 20 Eylül 1716), s. 371.

665 Fadimana Fidan, *a.g.t.*, s. 89-90.

666 *D.MKF.794 / 39* (15 Cemaziyelevvel 1128 / 7 Mayıs 1716); "...*zahire yüklü gemilerin ekserisi taht-ı kazalarınızda olan iskelelerde bekleyip ihmâl ve*

kadılara emirler gönderilerek gemilerin mevsim ve hava şartlarına bakılmadan Belgrat'a gönderilmesi konusunda uyarılar yapılmıştı.[667] Bu uyarılara rağmen bazı zahire gemileri yüklerini boşaltıp muhtelif yerlerde bekleme yaptıkları veya gemi reisleri, zahire mübayaacıları vs. görevliler kalan zahireleri yüklemeyerek ihmal üzere oldukları bunun sonucunda iskelelerde bol miktarda zahire kaldığı görülmekteydi.[668] Yine Tuna üzerinden sevk edilen 200.000 kile zahirenin henüz bilinmeyen bir sebeple Belgrat'a ulaşmadığı, bunun sebebinin araştırılması emredilmişti.[669]

Tuna'dan Belgrat'a zahire taşıyan gemiler zahirelerini Belgrat ambarına teslim ettikten sonra özellikle Vidin taraflarında arta kalan zahireleri alıp tekrar Belgrat'a götürmeleri gerekirken bazıları zahireleri boşaltıp mirî hizmeti yerine getirmekten kaçınarak kendi işleri için muhtelif yerlerde beklemekteydi. Bunu önlemek amacıyla 1716 yılında Tuna'dan gemiyle yapılan zahire sevkiyatının Belgrat'a zamanında ulaşması için bir mübaşir tayin olunmuş, söz konusu mübaşire bir şayka tahsis edilerek iskeleleri sürekli kontrol altında bulundurması, gemilerin iskelelerde beklememesi için takip yapması hususunda görev verilmişti.[670]

Tuna Nehri'nden yapılan sevkiyatta karşılaşılan diğer bir problem gemi reislerinin gemilere mirî zahireden başka yük almalarıdır. Bu durum savaş mahallindeki orduya yeterli miktarda zahire sevkiyatını engelliyordu. Bu hususta Osmanlı yönetimi hassasiyet

müsâmaha üzere oldukları…", *MAD.8461*, (17 Cemaziyelevvel 1128 / 9 Mayıs 1716), s. 258.

667 "*…zahîre gemileri bir yerde meks ve tehir ettirilmemek için mevsim ve havaya bakılmayıp…*", *KK.2847*, (15 Recep 1128 / 5 Temmuz 1716), s. 340.

668 *MAD.8461*, (15 B.1128 / 6 Haziran 1716), s. 323; Vidin Şeriyye Sicili, Nr:305, (Evail-i Rebiülevvel 1128 / Mart 1716), s.7; *"…Rusçuk'ta 30 kadar, Ziştovi'de 25 kadar zahire sefineleri mevcut ve bunlardan üç adedi yüklü olup ve kalanları boş her biri bir yerde bağlanup ve bazıları dahi mirî zahire yüklenmemek için…*", Rusçuk Şeriyye Sicili, Nr.51, (23 B.1128 / 13 Temmuz 1716), s. 67ab.

669 Söz konusu hükümde bunun sebebinin Tuna'nın şiddetinden mi yoksa gemilerin girdaplarda beklemesi mi ya da gemilerin geçişlerine mâni bir durum olup olmadığının şaykalarla âdemler gönderilerek araştırılması istenmişti. *MAD.8461*, (25 Cemaziyelahir 1128 / 16 Haziran 1716), s. 272.

670 Bekir Gökpınar, *a.g.t.,* s.251.

göstermiştir. Rusçuk ve Niğbolu taraflarında Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Hacı Mustafa zahire mübayaa etmiş ve Tuna gemilerine yüklemişti. Ancak bazı gemi reisleri mal hırsından dolayı gemilerin ön ve arka taraflarına ayrıca zahire yüklemişlerdi. Mirî zahireler "*pak*" ve "*sağlam*" iken diğer zahirelerin karışması mirî zahireler açısından problem teşkil etmekteydi. Bu sebeple gemilerin ön ve arka kısımlarına mirî zahire dışında zahire alınmaması konusunda Rusçuk ve Niğbolu kadılarına ve Girdap mübaşiri İbrahim'e ayrı ayrı hükümler gönderilmişti.[671] Yine Belgrat'a zahire taşıyan bazı tüccar gemilerinin zahire dışında 15-20 bin vukıyye (20-25 bin kilo) tuz taşıdıkları, bunun sonucunda da zahirenin az taşınmasına sebep oldukları bildirilmişti. Bu hususta mirî zahire taşıyan gemiler Belgrat'a ulaştığında kontrol edilmesi, gemi reislerinin kendi eşyaları için arka ve ön kısımlarını kullanabilecekleri, mirî zahire dışında taşınan tuz vs. miktarının taşıma ve prestoyka ücretlerinin kendilerinden tahsil edilmesi Tuna Kaptanından istenmişti.[672]

Karadeniz üzerinden gelen şaykalar Vidin'e zahire getirdiklerinde gerek bunları boşaltacak ve gerekse Tuna gemilerine yükleyecek yeteri kadar prestoyka bulunamaması da ayrı bir problemdi. Prestoykalar gemi indirip bindirmede istihdam edilen amele olup, bunların ücreti mübayaa mübaşirleri tarafından peşin ödenmekteydi.[673] Nitekim Tuna'dan zahire gemilerini çekmekle görevli Mehmet, Karadeniz'den gelen şayka gemilerinde olan zahireyi boşaltıp Tuna gemilerine yüklemek istediğinde prestoyka yoktu. Bunun için Vidin sancağı köylerinden kifayet miktarı prestoyka tedarik edilmesi istenmişti.[674] Yine aynı sebepten Belgrat, Tahtalı, Pozorofça, İhram ve Semendire kadılarına Demirkapı'dan başlayıp İhram ve Semendire taraflarında zahire yüklü 87, mühimmat yüklü 3 mirî ve

671 "*…bazı gemi reisleri tama'-i hamından baş ve kıç anbarlarına mirî zahîreden başka zahîre alıp yükleme esnasında aldıkları zahîre pak ve sağlam iken başka zahîre karışmasıyla tartışma zuhûr ederek mirî tarafına özrleri olmakla…*", *R.Ş.S.*, No:51, s. 54 (Rebiülahir 1128 / Nisan 1716); aynı sicil, s. 61 (27 Cemaziyelevvel 1128 / 19 Mayıs 1716).

672 *KK.2847*, (5 Cemaziyelahir 1128 / 27 Mayıs 1716), s. 338; "*…zahîre dışında herhangi bir şey taşımanın memnu olduğu, gemilerin ücretinin taraf-ı mirîden verildiği, nakl ettikleri tuz vesâir eşyânın hesap edilerek ücretinin tahsîl edilmesi…*", *MAD.8461*, (8 C.1128 / 30 Mayıs 1716), s. 211.

673 *V.Ş.S.*, Nr.305 (2 Rebiülahir 1130 / 5 Mart 1718), s. 90.

674 *D.MKF.797 / 124*; *KK.2847*, (20 Ramazan 1128 / 7 Eylül 1716), s. 53.

5 tüccar gemisinin Tahtalı ve Demirkapı taraflarına doğru ilerlemekte olduğu belirtilmişti. Ancak prestoykaları kifayet etmediğinden yardıma ihtiyaçları olduğu bildirilmişti. Bu mahallerden bir miktar ücretli rençber temin edilerek gemilerin Belgrat tarafına doğru geçirilmesi istenmişti.[675] Tuna'da gemilerin yük indirip bindirmelerinde görev alan prestoykaların gemiler girdaplarda mola verdiğinde bazılarının firar ettiği görülmekteydi. Bunlara verilen ücretlerin kendilerinden veya kefillerinden tahsil olunması istenmişti.[676]

Zahire naklinde önemli problemlerin biri de Tuna sahillerinden tedarik olunacak cerahorların zamanında temin ve istihdam edilememesidir. Zira gemilerin Belgrat istikametine cerahor istihdamı olmadan girdaplardan geçirilmesi mümkün değildir.[677] Cerahor temininde bazen istenilen sayı bulunamamakta, bazen temini gecikmekte ve bazen de istihdam edilen cerahorlar firar etmekteydi. Gemileri çekecek cerahorun bulunmaması sonucunda zahire ve mühimmat dolu gemiler iskelelerde beklemek zorunda kalıyordu. Nitekim 1716 yılında İstanbul, Karadeniz ve Tuna kıyılarındaki iskelelerden mübayaa olunan zahirenin Vidin ve Belgrat'a gönderilmesi hususunda cerahor temininde tekâsül olduğu, bunun da iskelelerde olan zahire dolu gemilerin gecikmesine sebep olduğu ifade edilmişti. Bunu önlemek için söz konusu kazalardan yeterli miktarda cerahor temin edilmesi istenmişti.[678] Özellikle Tahtalı ve Demirkapı girdapları arasında zahire ve mühimmat yüklü 90'dan fazla gemi çekilmek için beklemekte olup, bunlar için Eflâk Voyvodasından 1500 nefer cerahor talep edilmişti.[679] Ayrıca Pozorofça, İhram ve Semendire güzergâhında bekleyen gemiler için gönderilen cerahor ve prestoykaların yeterli olmadığı, mevcut olanların da gerekli ihtimamı göstermedikleri ifade edilmişti.[680] Ayrıca gemileri

---

675 *D.MKF.797 / 138*; *D.MKF.797 / 140*; *MAD.8461*, (22 N.1128 / 9 Eylül 1716), s. 352.

676 *MAD.8461*, (22 Şevval 1128 / 9 Ekim 1716), s. 400.

677 *MD.125* (Evail-i Ramazan 1128 / Ağustos 1716), s. 28.

678 *R.Ş.S.*, (12 Cemaziyelahir 1128 / 3 Haziran 1716), s. 63b; İsakçı'dan Belgrat'a varınca Tuna kıyılarında olan kaza kadıları, kala, palanga , iskele eminleri, ayan-ı vilayetin iş erlerine gönderilen hüküm için bkz. *R.Ş.S.*,Nr.51, (17 Recep 1128 / 7 Temmuz 1716), s. 62b.

679 Bekir Gökpınar, *a.g.t.*, s. 254.

680 *KK.2847*, (22 Recep 1128 / 12 Temmuz 1716), s. 103.

girdaplardan geçirmek için kınnap (urgan) gerekmekte olup, bunun için Eflâk'tan 50.000 adet kınnap istenmiş ancak bunun yetmeyeceği düşünülerek 50.000 adet kınnap daha alınması istenmişti.[681] İlerleyen tarihlerde Eflâk tarafından istenen 50.000 adet kınnabın henüz gelmediği, bunun da gemilerin beklemesine sebep olduğu anlaşılmaktaydı.[682]

Girdaplarda gemilerin çekilmesi için tedarik edilen cerahorların firarı da sevkiyatı olumsuz etkilemekteydi. 1716 yılında Eflâk'tan talep olunan 1500 nefer cerahordan çoğunluğunun hizmet mahallinde bulunmadığı, firar ettikleri tespit edilmişti. Bu nedenle mühimmat ve zahire gemilerinin Demirkapı'da bekledikleri belirtilmişti.[683] Yine Demirkapı yakınlarında Karataş mevkiinde 47 parça zahire gemisi, Yorice limanında 6 adet cephane dolu gemi, 19 adet zahire dolu gemi ve İstanbul'dan gelen 6 adet velika gemisi cerahorlar olmadığı için çekilemeyip beklemekteydi.[684] Bu durum 1717 yılında da yaşanmıştır. Demirkapı'ya Eflâk taraflarından gönderilen cerahorların hiçbirinin gelmediği belirtilerek 1000 nefer yeni cerahor istenmişti.[685]

Tuna Nehri yoluyla zahire ve mühimmat sevkiyatında su seviyesi de etkili olmaktaydı. Suyun az olması veya taşkın hâlinde olması sevkiyatta önemli aksamalara neden olabilmekteydi. Özellikle Demirkapı girdaplar bölgesinde suyun azaldığı dönemlerde Vidin taraflarına gemilerin geçmesi mümkün olmuyordu.[686] Tam tersi Tuna iskelelerinde İstanbul'dan mirî zahire yüklü olarak Tuna Nehri'ne ulaşan Karadeniz şaykaları Tuna suyunun azlığı sebebiyle Vidin İskelesi'ne çıkamadıkları, Tuna'da bazı iskelelerde uzun süre beklemek zorunda kaldıkları da görülmekteydi. Bu zahirlerin aktarılacağı Tuna gemileri bulunmadığından şaykalarda bulunan zahireler münasip ve sağlam ambarlara konulmakta, Tuna gemileri geldikçe bu gemilere yüklenerek Belgrat'a gönderilmekteydi.[687] 1715-1716

681 *KK.2851*, (16 Safer 1128 / 10 Şubat 1716), s. 399.
682 *MAD.17900*, (6 Şevval 1128 / 23 Eylül 1716), s. 90.
683 *MAD.6549*, (27 Şaban 1128 / 16 Ağustos 1716), s. 542-543.
684 Bekir Gökpınar, *a.g.t.,* s.256.
685 *MD.126*, (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1129 / Haziran 1717), s. 62.
686 "*…Demirkapı'dan yukarıda bulunan donanma-i hümayun gemileri su çekildikte aşağı geçemeyüp…*", *MD.125* (Evahir-i Zilhicce 1128), s. 105.
687 Bekir Gökpınar, *a.g.t.,* s. 257.

yıllarında İstanbul, Bolu ve Galos iskelelerinden Belgrat'a gönderilmek üzere Silistre'ye gönderilen ancak Tuna'da su azlığı sebebiyle İsakçı'da zorunlu olarak ambarlara konulan zahire miktarı 77.740 kile arpa, 20.262 kile un ve 3.114 kantar peksimetti.[688] Bu sebeple Tuna Nehri üzerinden Belgrat'a gönderilecek zahire ve mühimmatın Tuna mevsimi geçmeden önce gönderilmesi gerekmekteydi. Gemilerin bir an önce gönderilebilmesi için özellikle girdaplarda ve palankalarda olan neferlerin görevi başında olması gerekmekteydi.[689] Özellikle Tuna'nın suyu azalmadan veya yükselmeden sevkiyatın tamamlanması konusunda çok sayıda emir gönderildiği görülmektedir. 1716 yılında Vidin havalisinden satın alınan zahirenin suların bol olduğu zamanda gemilerin Belgrat'a doğru geçirilmesi istenmişti. Bu konuda Tuna kenarında olan kadılardan da gerekli desteği vermeleri gerektiği emredilmişti.[690] 1717 yılı sefer hazırlıkları kapsamında Tuna Kaptanı İbrahim Paşa'ya Demirkapı'dan Belgrat'a kadar olan bölgede çok sayıda zahire gemileri olduğu, bunların Tuna mevsimi geçmeden Belgrat tarafına gönderilmesi gerektiği emredilmişti.[691] Yine aynı yıl İstanbul'dan Tuna Nehri yoluyla Belgrat'a gönderilen 10 adet top kış şartları dolayısıyla ancak İsakçı'ya kadar ulaştırılabilmiş, daha ileriye götürülememişti.[692]

Tuna Nehri üzerinde yapılan taşıma esnasında nehir yatağında bulunan fiziksel engeller de ayrı bir problemdi. Nitekim Rusçuk sakinlerinden Mehmet 1574 kile arpa ve 792 kile un yükleyip Belgrat istikametine giderken taş isabet etmesi sonucu gemi parçalanmıştı. Gemide olan zahire nehre dökülüp arpanın tamamı ve unun

---

688 *MAD.3532*, (20 Zilkade 1128 / 5 Kasım 1716), s. 2-3.

689 "… *Bu sene mübâya'a olunan Tuna gemilerine yüklenen zahîre Tuna mevsimi geçişinden önce Belgrat'a dâhil olması mühim olup*…", *MAD.8461*, (16 Şevval 1128 / 3 Ekim 1716), s. 390.

690 "*zahirenin suların tuğyanı vaktinde güzâr ettirilmesi*..", *V.Ş.S.*, Nr.305, (25 Zilhicce 1127 / 22 Aralık 1715), s. 2.

691 "…*Tuna'nın mevsimi geçmeden Belgrat'a eriştirilmesi* …", *MD.125* (Evail-i Za.1128), s. 65.

692 "…*bunun İsakçı'ya dahil olduğu, ancak vakt-i şita dahil olması hasebiyle gönderilmesi mümkün olmayup*…", *V.Ş.S.*, Nr:305, (12 Cemaziyelevvel 1129 / 24 Nisan 1717), s. 72.

10 kilesi telef olmuş, 692,5 kile un nehir suyundan toplanarak Belgrat ambarına teslim edilebilmişti.[693]

Zahire ve mühimmat sevkiyatında görülen diğer bir problem de memurların yaptığı suiistimallerdi. Bunlar genelde zahire nakli ve iskelelerde yükleme işiyle görevli memurların, mübaşirlerin veya bazen bu işin başında bulunan kadılar, kadı vekilleri tarafından yapılan hukuki olmayan uygulamalar olup, zahirelerin zamanında teslimini engellemekte, gecikmesine sebep olmaktaydı. Mesela, Niğbolu, Ziştovi, Yergöğü iskelelerinden zahireler gemilere yüklenerek Belgrat'a gönderilmekteydi. Burada görevli memurların "*fazla talebiyle"* zorluk çıkarıp gemilerdeki zahireleri boşaltmadıkları görülmekteydi. Bu sebeple mirî zahirenin ambara teslimi hususunda gecikme yaşandığı ve gemilerin de boşaltılmaması sonucunda Vidin tarafına tekrar gemi gönderilmesi işi de aksamaktaydı.[694]

Buna benzer bir diğer olay da kadıların keşif ücreti ve *"hüccet akçesi*" talep etmeleridir ki sevkiyatın gecikmesine sebep olmakta ve hukuki olarak da alınması uygun bulunmamaktaydı. Nitekim Vidin İskelesi'ne Karadeniz şaykalarıyla gelen zahirenin alınıp Tuna gemilerine yüklenmesi ve Belgrat'a gönderilmesi için zahire gemilerinde keşif yapılması gerekmekte ve bu işi de Vidin kadısı yapmaktaydı. Ancak Vidin kadısının 20-30 kuruş ücret almadan keşif yapmadığı, ayrıca her gemiden *"hüccet akçesi"* adıyla ikişer kuruş istediği bildirilmişti. Vidin nazırına gönderilen hükümde bu ücretin alınmasının uygun olmadığı, alınan akçenin tamamıyla geri verilmesi ve hatta emre muhalefeti durumunda Vidin kadısının azledilmesi gerektiği bildirilmişti.[695]

Zahire ve mühimmat sevkiyatındaki diğer bir problem de zahire naklinde görevli olan gemi reislerinin ve leventlerin firar etmeleriydi. Tuna Nehri kenarında olan kaza kadılarına gönderilen bir hüküm de Belgrat'a gidecek kalyate, firkate ve kancabaş gemileri için İstanbul ve etrafından tahrir olunan leventlerden bazılarının ulufelerini alarak firar ettikleri, bunların hangi kazada bulunurlarsa

693 *MAD.8461*, (26 Şevval 1128 / 13 Ekim 1716), s. 403.
694 Bekir Gökpınar*, a.g.t.,* s. 258.
695 *MAD.8461*, s. 364; *D.MKF.797 / 157*, (24 Ramazan 1128 / 11 Eylül 1716).

yakalanmaları istenmişti.[696] Ayrıca Tuna Nehri üzerinden gelen derya gemilerinin Vidin'e ulaştıklarında Belgrat tarafına doğru mirî hizmette bulunan Tuna gemilerinin gemi reisleri de firar etmişti. Bu durumda derya gemileri Vidin'de zahire yüklü olarak beklemek zorunda kalıp, Belgrat'a gidecek zahireler de gecikmekte ve asker zahire sıkıntısı yaşamaktaydı. Onun için Vidin kadısına ve yeniçeri ağasına gönderilen hükümde Tuna gemi reislerinin firarlarının önlenmesi.[697] mal hırsıyla gemileriyle başka yerlere gitmelerine izin verilmemesi emredilmişti.[698]

Zahire naklinde güvenlik ve asayişin sağlanması önemli bir faktördür. Sefer zamanlarında Eflâk-Boğdan tarafından sık sık eşkıya saldırıları olmakta ve gemilerin yol güvenliğini ortadan kaldırmaktaydı. Özellikle Vidin-Demirkapı arası haydut ve eşkıya saldırılarının yoğunlaştığı bölgelerdir. Sefer zamanında sevkiyatın yoğunlaşması ile birlikte eşkıya saldırıları da artmaktaydı. Demirkapı bölgenin kilidi konumunda olduğundan buranın korunması her zaman öncelikli ve önemli olmuştur.[699] Girdaplarda şayka gemileri güvenliği sağlamakla görevliydi. Söz konusu şaykalarda yirmişer cenkçi ve kürekçi bulunmaktaydı. Girdaplardan gemilerin emniyetli bir şekilde geçişini temin için Tutrakan Ocaklık Şaykası Kaptanı Ömer Abdullah görevlendirilmişti.[700] Nitekim Vidin Kadısına gönderilen bir hükümde, Timok nehri yakınlarında Belgrat'a zahire götüren gemiler Eflâk tarafından gelen eşkıyanın saldırısına uğradığı, Rusçuk sakinlerinden Hacı Ahmet'in gemisinde olan 4.295 kile arpanın gemiyle telef olduğu ve diğer gemilerin firar ettiği bildirilmişti. Vidin'den Demirkapı'ya kadar olan bölgede emniyet olmadığından gemi reisleri zahire taşımaktan kaçınmaktaydı. Bu arada Vidin'de zahire dolu 10 adet derya gemisi bulunup, Vidin'de yeterli ambar

---

696 "*…İstanbul'dan ve sair havaliden tahrir olunan levendât sefer sonuna değin hizmet etmek üzere iken bazıları ulûfelerin alup yolda firâr etmeleriyle…*", *R.Ş.S.*, Nr.51, s.61b (12 Cemaziyelevvel 1128 / 4 Mayıs 1716); *MAD.6549*, (16 Cemaziyelevvel 1128 / 8 Mayıs 1716), s. 334-335.

697 *MAD.8461*, (26 Şaban 1128 / 15 Ağustos 1716), s. 339.

698 *V.Ş.S.*, No:305 (2 Rebiülahir 1130 / 5 Mart 1718), s. 90.

699 *MD.125* (Evail-i Zilkade 1128 / Ekim 1716), s.65; aynı defter; (Evahir-i Recep 1129 / Temmuz 1717), s. 95.

700 *C.BH.8878* (11 Ramazan 1128 / 29 Ağustos 1716).

olmadığından Tuna suyunun erişmeyeceği bir yere ambar yapılarak derya gemilerinin boşaltılması gerekmişti.[701]

Sonuç

Tuna Nehri, Osmanlı'nın Orta Avrupa ve Balkanlar'ın kuzeyinde hâkimiyet kurduktan sonra sefer ve barış zamanlarında yoğun kullanılmıştır. Zahire ve mühimmat sevkiyatında sefer maliyetini azaltmasının yanında büyük ulaşım kolaylıkları sağlamıştır. Ancak bu avantajları yanında sevkiyatta yaşanan problemler de önemlidir. Sefer organizasyonunda büyük aksamalara yol açmaması için Osmanlı yönetimi bu problemlere karşı bir takım tedbirler alma yoluna gitmiştir.

Sevkiyatta yaşanan problemlerin hem beşerî hem de fiziki şartlardan kaynaklandığı görülmektedir. Yeterli miktarda gemi temin edilememesi, gemi sahiplerinin devletin verdiği mirî fiyatı az bularak firar etmesi, gemilere yükleme yapacak amelenin tedarik edilememesi veya bulunanların firar etmesi, görevlilerin hukuki dışı uygulamaları, asayiş problemlerinin başında gelmektedir. Ayrıca Tuna Nehri'nin mevsim şartları, suyun miktarı, girdaplarda nakliyeye uygun olmayan coğrafi yapı da bunlara ilave edilebilir. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen Osmanlı-Avusturya savaşlarında (1716-1718) gerekli tedbirler alınarak sevkiyatın büyük oranda hedeflendiği şekilde yapıldığı da belgelerden anlaşılmaktadır.

701 Bekir Gökpınar, *a.g.t.*, s. 259.

Kaynakça

Maliyeden Müdevver Defter (MAD), Nr: 3532, 6549, 8461, 17900.

Bab-ı Defteri, Mevkufati Kalemi (D.MKF), No: 794/39, 797/124; 797/138; 797/140.

Kamil Kepeci (KK), Nr: 2847, 2851.

Vidin Şeriyye Sicili (VŞS), Nr:305.

Rusçuk Şeriyye Sicili (RŞS), Nr.51.

Mühimme Defteri (MD), Nr.125, 126.

Cevdet Bahriye (C.BH), No:8878.

Agoston, Gabor, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları, 1453-1826", *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı, 1453-1815*, Ed. Jeremy Black, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul 2010, s.128-153.

Alptekin, Coşkun, "Adakale", *Dİ*A, I, İstanbul 1988, s.340-341.

Ertaş, M. Yaşar; "İbrahim Hamdi'ye Göre Silistre'den Vidin'e Osmanlı Şehirleri", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler (11-13 Mayıs 2005),* Eskişehir, 2005, s.243-252.

Fidan, Fadimana, *18. Yüzyılda İstanbul'un ve Ordunun İaşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768),* Basılmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2014.

Gökpınar, Bekir, *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

Kılıçaslan, M. Emre, "XVIII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi", *Karadeniz Araştırmaları*, Ankara 2010, C.7, Sayı:25, s.59-76.

Maxim, Mihai; "Tuna", *DİA, 41*, İstanbul 2012, s.372-374.

Mehmedoğlu, Aliev Saleh, "Demirkapı", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s.153-154.

Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş,1500-1700,* Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007.

Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüzyıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, İstanbul 1997.

II. MAHMUT'UN EVLÂD-I FÂTİHÂN'I ISLAHAT ÇABASI -1828 TARİHLİ DÜZENLEME-

Mahmut ıı's Reform Efforts on Sons of the Conquerors -the 1828 Regulation-

Ahmet YARAMIŞ*

Özet

Sultan II. Mahmut (1808-1839), Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra mevcut düzenli ve düzenli olmayan askeri ocaklara yönelik ıslahat çalışmaları yaptı. Muntazam olmayan askeri birliklerden biri olan Evlâd-ı Fatihân'da askeri ıslahata tabi tutulanlardandı. İlk olarak, bir kısım Asâkir-i Mansûre subayları Evlâd-ı Fatihân'ı eğitmek üzere İstanbul'dan Selanik'e gönderildi. Ardından Osmanlı – Rus Savaşı(1828-1829) arifesinde bu birlikler için yeni bir Nizamname hazırlandı. 1828 tarihli bu Nizamnamenin temel amacı eskimiş yapıyı düzeltmek ve yenileştirmekti. Evlâd-ı Fatihân, her biri 814 kişiden oluşan dört piyade taburu olarak yeniden düzenlendi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Mahmut, Evlâd-ı Fatihân, 1828 Düzenlemesi, Islahat

Abstract

After Mahmut II(1808-1839) abolished the Janissary Cops, He worked on reforms for the existing regular and irregular military corps. Sons of the Conquerors, one of the irregular troops was subjected to the military reformation. First, a number of Asâkir-i Mansûre officers to train Sons of the Conquerors was sent from Istanbul to Thessaloniki. Then, on the eve of the Ottoman-Russian War (1828-1829), it prepared a new regulation for these troops. The main objective of the 1828 regulation was to restore

* (Prof. Dr.); Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye; e-mail: ahmetyaramis@aku.edu.tr

and modernize the outdated system. Sons of the Conquerors was reorganized as four infantry battalions, each of whom consists of 814 persons.

Key Words: Ottoman State, Mahmut II, Sons of The Conquerors, The Regulation of 1828, Reform

Giriş

Sultan II. Mahmut (1808-1839) , saltanatı süresince Osmanlı Devlet teşkilâtını adeta yeniden ele almış ve düzenlemiştir. Vak'a-i Hayriye olarak tarihimize geçmiş olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hadisesi, özellikle askeri alandaki yeniliklerin önünü açtı. Yeniçeri Ocağı ve onunla beraber kaldırılan Kapıkulu Süvari Bölükleri, Acemi Oğlan Ocağı, Harbeciler ve Boğaz Yamakları[702] gibi askeri ocakların yerinin doldurulması için Asâkir-i Mansûre teşkil edildi. Topçu, Arabacı, Bostancı, Cebeci ve Humbaracı gibi muntazam; Tımarlı Sipahi ve Evlâd-ı Fatihân gibi yarı muntazam askeri teşkilatların ıslahı için Nizamnameler çıkarıldı. Bu Nizamnamelerde askeri teşkilatların görev tanımları ve örgütlenme yapıları yeniden düzenlendi. Bu teşkilatlarda görev yapan zâbit ve neferlerin yeni düzenleme yapısı içine alınarak görevlerine devam etmelerine ekseriyetle müsaade edildi. Bu teşkilatların Nizamnameleri hazırlanırken Asâkir-i Mansûre kanunnamesi örnek alındı.[703]

Asâkir-i Mansûre teşkilatına uygun olarak ıslah edilen askeri teşkilatlardan biri de Evlâd- ı Fâtihân'dır. Kuruluşu, on yedinci yüzyılın sonuna kadar giden bu askeri teşkilat,1828 yılında esaslı bir ıslahat geçirdi. Bu bildiride, 1828 tarihli düzenleme örneğinde II. Mahmut'un Evlâd-ı Fatihân'a yönelik ıslah çabası incelenecektir.

---

702 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Cilt 1, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.112-113; Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi* (Neşre Haz. Ziya Yılmazer), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 634.

703 Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Kanunnâme-i Askerî Defterleri *(A.{DVNSKNA.d.), 1*,2.

I. 1828 Düzenlemesi Öncesi Evlâd-ı Fâtihân Teşkilatı

Evlâd-ı Fatihân, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren Anadolu'dan Rumeli'ye göç ettirilerek iskâna tabi tutulan Türkler için kullanılan bir adlandırmadır. Bu adlandırma, 1691 yılında, özellikle askerî ihtiyaç doğrultusunda Yörük taifesinden oluşturulan özel bir teşkilat için kullanılmaya başlandı.[704] 1828 tarihli Nizamnamede Evlâd-ı Fatihân, *"...öteden berü devlet-i aliyyenin güzîde ve cengaver ve mûtî ve fermânber asâkir-i nusret ma'şerinden olub esfâr-ı sâbıkâda küffâr-ı feleksâr ile vukû' bulan muhârebâtda kendülerine nice yararlık ve yüz aklıkları zuhûr itmiş...mine'l -kadîm yararlık ve şecâatle beyne'l-enâm meşhûr ve müteârif olmuş ve yüzlerinden bunca fütühât-ı celîle zuhûra gelmiş...."*[705] bir askeri tâife olarak tarif edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Orhan Gazi döneminde başlayan ve giderek artan Rumeli'nin fethi sürecinde fethedilen yerlere Anadolu'dan Yörüklerin göç ettirilmesi ve iskân edilmesi süreci II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde artarak devam etti. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin bu göç ve iskân siyaseti bazen gönüllü ve bazen de zorunlu olarak XVI. yüzyılın sonuna kadar devam etti.

Yörüklerin zaman içinde Rumeli'de geniş bir bölgeye yayılmaları, sayılarının artarak çeşitli adlar altında cemaatler halinde yurtlanmaları ve yerleşik hayata geçerek köylerde yaşamaları, Osmanlı Devleti'ni bunlardan özellikle askerî hizmette yararlanmaya sevk etti. Bu amaçla Yörüklere mahsus kanuni düzenlemeler yapıldı.[706]

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devlet kurumlarındaki bozulma Yörük teşkilatında da kendini gösterdi. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı Devletler ile sürekli savaş içinde olması, tımar sisteminin

---

704 Halaçoğlu, Yusuf , "Evlâd-ı Fatihân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1995, s.524.

705 *A.{DVNSKNA.d.,* 2: 46a

706 Mehmet İnbaşı, "Yeni Belgeler Işığında Rumeli Yörükleri", *Osmanlı,* Cilt 4, Ankara 1999, s.153.

bozulması, iktisadi şartların kötüleşmesi ve artan asker ihtiyacını karşılamaya yönelik uygulamaları, Yörük teşkilatının bozulmasında etkili oldu. Ayrıca II. Viyana Muhasarası ve akabinde uzun bir süre devam eden Osmanlı-Avusturya muharebeleri, Osmanlı Ordusunun Yörük taifesinin askeri desteğine olan ihtiyacını daha belirgin hale getirdi. Bu teşkilatın nizam altına alınması ve disipline edilmesi amacıyla Osmanlı Devleti, 1691 senesinde büyük çoğunluğu Makedonya'da yaşayan Yörük taifesini, Evlâd-ı Fâtihân adı altında yeniden düzenledi.[707] Buna göre Evlâd-ı Fatihân Teşkilatı, her biri altı neferden ibaret olmak üzere toplam 1113 eşkinci tımarı olarak yeniden düzenlendi. Bu düzenleme ile Evlâd-ı Fatihân taifesinin senelik vergi muafiyet bedeli *1 yük 33018,5* kuruş oldu. Bu eşkinciler sefere katıldıkları için evlerinden ve yurtlarından ayrı kalmaktaydı. Sefere giden eşkincilerin masrafları geri kalan beş piyade neferi(yamak) tarafından karşılandı.[708] Diğer taraftan eşkinci neferleri sefere çıkmadıkları zaman veya bir yerin muhafazası için görevlendirilmedikleri dönemlerde eşkincilere yamaklar tarafından verilecek olan meblağ, hudutlarda bulunan askerlerin masrafı, kale muhafızları ve benzeri harcamalar için kullanılmaktaydı.[709].

1691 tarihli düzenleme ile Evlâd-ı Fatihân'ın "*...taraf-ı devlet-i aliyye'den me'mûr oldukları sefer ve sâir mahallerde sebât ve edâ-yı hıdmet itmek şartıyla avârız ve bedel-i nüzûl ve celeb-keşân agnâmı ve deve ve arpa ve zahire mübâyaası ve bedel-i beledât ve sürsât ve sâir tekâlif-i örfiyye ve şakkâdan muaf ve müsellem olmaları...*"[710] hususları karara bağlandı.

---

[707] Halaçoğlu, *a.g.e., s.* 524; M. Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1957, s.255; Ali Arslan, "Evlâd-ı Fâtihân Teşkilâtı'nın Kaldırılması", *Balkanlarda İslam Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu*, IRCICA, İstanbul 2002, s.39.

[708] *A.{DVNSKNA.d.),* 2: 46a

[709] Gökbilgin, *a.g.e., s.*256.

[710] *ADVNS.KNA.d.* 2: 46a.

XIX. yüzyılın başlarında Evlâd-ı Fatihân taifesi Rumeli'de dağınık olarak Manastır, Pirlepe, Filorina, Rodnik, Cuma, Ocak, Tikveş, Radovişte, İştip, Doyran, Ustrumca Avrethisarı, Yenice, Dobruca, Serez, Demirhisar, Zihne, Drama, Buğdan, Langaza, Pazargah, Kelemeriye gibi yerleşim yerlerinde bulunmaktaydılar.[711] 1 Muharrem 1225/6 Şubat 1810 tarihinde Evlâd-ı Fatihân'dan tahsil edilecek senelik 41981,5 kuruş faiz itibarıyla mukataa olarak yarı hissesi Sirozi Yusuf Paşa ve dörtte bir hissesi Bosna Valisi Esbak Sırrı Selim Paşa'ya ve diğer dörtte bir hissesi dergâh-ı âlî kapucubaşılarından Ahmed Tevfik Bey'e malikâne olarak tevcih edildi. 1691 tarihli düzenlemenin terk edilmesi anlamına gelen bu ve benzeri uygulamalar "...*Evlâd-ı Fatihân'ın nizâmlarının bütün bütün bozulmuş olması…*"[712] olarak ifade edilmektedir. Bu sebeple Evlâd-ı Fatihân'ın nizam ve intizamının yeniden düzenlenmesi, askerin talim ve taallümünün iyileştirilmesi lüzumlu addedildi.

Sultan II. Mahmut, Yeniçeri Ocağını kaldırıp Asâkir-i Mansûre'yi kurduktan bir süre sonra Evlâd-ı Fatihân taifesinin de askeri bir nizam ve intizam altına alınmasını emretti. Evlâd-ı Fatihân'ın Asâkir-i Mansûre askerleri gibi talim ve taallüm ettirilmesi emredilirken, bu görevi yerine getirmek üzere dergâh-ı âlî kapucubaşılarından Ahmed Tevfik Bey görevlendirildi. Ahmed Tevfik Bey, çeribaşılarla toplanıp, durumu müzakere ederek bir layiha hazırladı. Buna göre; kazalardan beşer-onar haneli beş yüz kadar mahalleden seçilecek münasip yaklaşık beş yüz kişi, Selanik şehrinin uygun bir yerinde oluşturulacak talimgâhta, İstanbul'dan gönderilecek "talimciler" marifetiyle altı ay talim yapacaklardı. Ardından herkes geldikleri yere gidecek ve oradakilere öğrendiklerini altı ay boyunca talim yaptırarak öğretecekti. Fakat bir yıllık sürenin fazla bulunması ve daha kısa süre içinde tamamlanması istenirse, o vakit mahallelerin bir kaçı bir mahalle itibar olunarak iki yüz mahal

[711] Gökbilgin, *a.g.e., s.*255; Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, İstanbul 1983, s.571.

[712] *A.{DVNSKNA.d.),* 2: 46a

talim için belirlenecek ve her birine iki yüz Asâkir-i Mansûre neferi talim için görevlendirilecekti. Böylelikle dört ay içinde ahalinin hepsi eğitimli hale getirilmiş olacaktı.[713]

Ancak dış siyasi ve askeri gelişmeler, Sultan II. Mahmut'un Evlâd-ı Fâtihân'a yönelik yürüttüğü yenilik çabasına hız vermesine yol açtı. Sultan, 20 Ekim 1827'de Osmanlı donanmasının Navarin'de Birleşik İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları tarafından yok edilmesi üzerine Rusya ile daha önce imzalanmış olan Akkirman Antlaşmasının yürürlüğünü kaldırdı ve Çanakkale Boğazı'nı Rus gemilerine kapattı[714] Sultan, Rusya ile harbin kaçınılmaz olduğunu görerek harp hazırlığına girişti. Bir taraftan Asâkir-i Mansûre'nin asker, levazımat ve mühimmat eksikliklerinin tamamlanmasına çalışılırken, bir taraftan da lüzumu halinde askeri bir kuvvet olarak muharebelerde yararlanılabileceği düşüncesiyle Evlâd-ı Fatihân'ın düzenlenmesine hız verdi.[715]

II. 1828 Tarihli Nizamnamenin Getirdiği Yenilikler

Evâil-i Ramazan 1243/17-26 Mart 1828 tarihinde yürürlüğe giren Nizamname, Evlâd-ı Fatihân taifesi için önemli değişiklikler ve yenilikler getirdi[716]. Bu değişiklikler ve yenilikler, konu başlıkları altında şöylece sıralanabilir:

Askeri Teşkilatlanması: Evlâd-ı Fatihân'ın askeri teşkilatı Asâkir-i Mansûre'ye bağlı dört piyade taburu olarak düzenlenecekti. Her bir tabur zabit ve neferleriyle birlikte 814 askerden oluşacaktı. Dört taburun toplam asker sayısı 3256 olacaktı. Bu taburlara alınacak neferât, Evlâd-ı Fatihân taifesinden olacak; yaşları 15 ile 40

---

713 *HAT*, 17657, 18379, 18096.

714 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, İstanbul 2009, s.278-283.

715 *HAT*, 18383.

716 Nizâmnâme, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Kanunnâme-i Askerî Defterleri *(A.DVNSKNA.d.),* 2, vr. 46a-48b). Ayrıca Nizâmnâmenin başka bir sureti için bkz. BOA, *Maliyeden Müdevver Defter (MAD.d)*, 9002, s. 75-78.

arasında sağlıklı, güçlü kuvvetli yiğitlerden tertib ve tahrir olunacaktı. Bu dört taburun askerleri, Asâkir-i Mansûre'nin talim ve taallümüne göre eğitim yapacaklar, bu sayede silah kullanımı ve harp sanatını öğreneceklerdi. Tabur askerleri görevli oldukları mahallerde yaz-kış her zaman hazır bulunacaklardı. Görevi başında vefat edenlerin yerleri yine Evlâd-ı Fatihân taifesinden olanlarla doldurulacak, taife dışından başkalarının tahrir edilmesine izin verilmeyecekti. Taburların asker sayısının devamlı surette tam olmasına özen gösterilecekti.

Kurulacak taburlara tayin olunacak sağ ve sol kolağalar, yüzbaşı, sancakdar, yüzbaşı mülazımı, çavuş ve onbaşı gibi zabitler taife içinden seçilecek, binbaşılar ise hâlihazırda görev ifa eden çeribaşılar arasından seçilecekti. Çeribaşıların içinden bahadır ve muktedir olanlar binbaşılığa tayin olunacaktı. Bütün zabitlerin üzerine Ahmed Tevfik Bey, "Âmir-i Zabitan" olarak zabit tayin olacak ve kendisine 40.000 guruş yıllık ücret tahsis olunacaktı.

Evlâd-ı Fatihân taburları, diğer taşra taburları gibi Asâkir-i Mansûre Seraskeri ve Nazırının idareleri ve nezaretlerinde olacaktı. Bunula beraber Ahmed Tevfik Bey, bu taburların *"…zabt-u rabt ve a'mâl ve istihdâm ve te'dib ve terbiyelerine dâir her bir…"*[717] husustan sorumlu olacaktı. Başta Ahmed Tevfik Bey ve binbaşılar olmak üzere diğer zabitanın belirlenmesi, tayini ve buna benzer Nizamnamenin gereklerine dair hususlar Asâkir-i Mansûre Seraskeri ile Nazırının ortaklaşa arz ve inhalarıyla icra olunacaktı.

Binbaşı tayin olunacak çeribaşıların haricinde kalacak diğer çeribaşılar eskisi gibi idarelerinde olan Evlâd-ı Fatihân'ı, kendilerinden herhangi bir nesne almamak üzere kayd-ı hayat şartıyla idare etmeye devam edeceklerdi. Bu hizmetlerine karşılık olarak her birine Mukataat Hazinesinden 750 kuruş aylık maaş verilecekti. Bunlardan birinin ölmesi veya suç işlemesi halinde azli ve tedibi husus-

[717] *(A.{DVNSKNA.d.),*2,vr.46b)

larında Bâb-ı Seraskerî yetkili olacak, gerek duyulursa yerlerine bir başkası tayin olunacaktı.

Askeri Terfi ve Nişan: Evlâd-ı Fatihân taburlarında terfi işlemi Asâkir-i Mansûre Kanunnamesi üzere yürütülecekti. Askerin terfii, kıdem ve liyakat esasına göre yapılacaktı. Bir rütbeye atanacak askerin, askerî bilgi ve becerisi yok ise aşağı rütbeden kabiliyetli birisi tayin olacaktı. Bir nefer terfi yoluyla sırasıyla onbaşı, çavuş, yüzbaşı mülazım, sancakdar, yüzbaşı, sol kolağa, sağ kolağa ve binbaşı rütbesine terfi edebilecekti. Binbaşılar kabiliyet ve istihkâkına göre devlette başka üst görevlere tayin olabileceklerdi. Binbaşı ve kolağalarının tayininde Bab-ı Seraskerî'nin izni alınacaktı.

Zabitler ve neferlerin içinde harplerde *"yüz aklık"* gösterenlere altın ve benzeri mücevher nişanlar verilecekti. Yine, bu yüz aklığı gösterenlere maaş artırımı, üst rütbeye terfi gibi taltifler yapılacaktı. Böylelikle askerlerin harplerde gösterecekleri cesaret ve kahramanlık ödüllendirilerek teşvik edilmekteydi.

Asker Alımı: Evlâd-ı Fatihân taburları oluşturulurken zabit ve nefer seçimine dikkat ve ihtimam gösterilecekti. Bu amaçla, taburlara alınacak askerler taahhüd ve kefaletle birbirlerine bağlanacaklardı. Buna göre onbaşılar neferlerine, yüzbaşılar onbaşılara, kolağaları yüzbaşılara ve binbaşılar kolağalarına kefil olacaklardı.

Askeri Kisve ve Silah: Evlâd-ı Fatihân askerleri esas itibarıyla Asâkir-i Mansûre askerlerinin kisvesini giyecekler ve silahlarını kullanacaklardı. Bu kisve ve silahların kimisi devlet tarafından verilecek, kimisi ise kendileri tarafından satın alınacaktı. Taburların onbaşıları ile neferlerine birer tüfek ve palaska dağıtılırken, geri kalan diğer elbiseleri ise Asâkir-i Mansûre onbaşıları ve neferlerin elbiselerine benzer olmak üzere kendileri tarafından tedarik edilecekti.

Binbaşı ve diğer zabitler de kendilerince giymesi ve kullanması gereken elbise ve silahları, Asâkir-i Mansûre zabitlerininkilerle aynı olacak şekilde kendileri tarafından tedarik edeceklerdi.

Askerin Emekliliği: Evlâd-ı Fatihân askerinin emeklilik esasları Asâkir-i Mansûre Kanunnamesine göre düzenlendi. Buna göre sulh döneminde görev yapan zabitlerden ihtiyar ya da kör olan veya iş yapmaya gücü yetmeyenler, maaşlarının yarısıyla emekli edilecekler; bunlardan seferde yaralanan ve iş göremez hale gelenler, yarı ya da durumuna göre daha fazla bir maaş oranıyla emekli olabileceklerdi.

Sulh döneminde neferlerden kör, hasta ya da ihtiyar olanlar aylıklarının üçte biri veyahut tamamıyla emekli olabileceklerdi. Harp döneminde yaralanıp iş göremez olanlar da aylıklarının üçte biri ya da tamamı ve hatta daha fazlasıyla emekli olabileceklerdi.

Emekli olacakların içinden İstanbul'a gelmeye gücü ve takati yetmeyenlerin durumu âmir-i zâbitân ve neferlerin bulundukları mahallerin vali, mutasarrıf ve kadılar tarafından lazım geldiği üzere tahkîk ve tedkîk olunacak, ardından Bâb-ı Seraskerî'ye bildirilecekti.

***Asker Firarı ve Cezası*:** Evlâd-ı Fatihân taburlarından firar eden veya izin alarak vilayetlerine gidip de vaktinde dönmeyen neferler, zabitleri tarafından yakalanacaklardı. Zabitler, yakaladıkları firari neferlere Nizamname uyarınca gerekli disiplin hükümlerini uygulayacaklardı.

Nizamnameye aykırı olarak her kim kusur gösterir ve suç işlerse vakit geçirilmeden cezalandırılacaklardı. Bir neferin suç işlemesi halinde onbaşı yüzbaşıya, yüzbaşı kolağasına ve kolağası dahi binbaşıya ifade verecekti. Suçun büyüklüğüne göre nefere verilecek ceza binbaşı ve zabitler marifetiyle yerine getirilecekti. Eğer kolağaları veya binbaşılar bir suç, Nizamnamenin ifadesiyle "*hanca*", işlerler ise Bâb-ı Seraskerî'ye arz edilecekti. Serasker ile Nazır Efendi, işlenen suç ile ilgili olarak birlikte bir cezayı takdir edecekler ve gereği yerine getirilecekti.

Evlâd-ı Fatihân zabiti veya neferinden birinin suç işlemesi halinde, suçun büyüklüğüne göre ta'zîr, darb veya idam gibi cezalar verilecekti. Bu hususta Nizamnamede suç işleyenlerden "*cerîme*" namı adı altında para talep edilmeyeceği, edenler olur ise cezalandırılacakları şöyle ifade edilmektedir: *"…Vülât ve hükkâm ve kaza a'yânları ve zâbitân-ı sâire taraflarından cerîme nâmı ve nâm-ı âhirle bir akçe dahi ahz ve tafsîl olunmaya… Şöyle ki, bunlardan cerîme nâmı ve nâm-ı âhir ile hafî ve celî bir akçe viresiye alınmak ve tevzî ve tahsîline bâ- emr-i âlî ruhsat verilecek akçeden mâada tecrîm iden ve kendü nefsi için hilâf-ı irâde akçe ahzına cesâret eyleyen her kim olur ise olsun bilâ-emân te'dîb kılınacaklardır…" (A.DVNSKNA.d.),* 2, vr. 47b).

Kırserdarlığı: Nizamname öteden beri uygulana gelen kırserdarlığı uygulamasını kısıtlamakla beraber devam ettirmekteydi. Evlâd-ı Fatihân'ın 24 mahalle itibarıyla kaza ve köylerin dışında bulunan mahallerin güvenliğini sağlayan kırserdarları, ihtiyaç olmayan yerlerde görevlendirilmeyeceklerdi. Ancak Vardar Ovası gibi kırserdarlığı uygulamasının devamını gerektiren yerlerde görev yapmaya devam edeceklerdi. Bu münasebetle kırserdarı tayini gerekli görülen yerlere uygun bir maaşla görevlendirilecekti.

Kırserdarına görevini yürütürken 8-10 adam yardımcı olarak tayin edilecekti. Kırserdarının ve adamlarının maaşları ve masrafları görev yaptığı kaza ve köylerin sakinlerinden toplanmaya devam edecekti. Hali vakti yerinde olmayanların zaman zaman kendi paylarına düşen miktarı ödemekte güçlük çekmeleri de dikkate alınacak, lüzumu görülmeyen mahallerde kırsardarlığı uygulamasına son verilecekti.

İmam Tayini ve Hac İzni: Nizamname taburlara imam tayinini zorunlu kılmaktaydı. İmamlar mahallerindeki kadı ve müftüler marifetleriyle imtihan edilerek seçilecek ve taburlara tayin edileceklerdi.

İmamlar, neferlere bilmeleri lüzumlu din bilgisi eğitimi vereceklerdi. Bunu yaparken Birgivî Risalesi'ni neferlere devamlı surette okuyup, anlatacaklardı. Günün beş vakit namazı cemaatle kılınacak

ve neferlerin namazlarını düzenli olarak cemaatle kılmaları hususuna zabitler dikkat ve özen göstereceklerdi.

Hali vakti yerinde olup, gücü yeten zabitler ve neferler, sulh döneminde hac vazifesini yerine getirmek isterlerse izin verilecekti. Hacca gidenlerin biriken maaşları döndüklerinde kendilerine takdim edilecekti. Harp döneminde hac farizasını yerine getirmek isteyenlere ise izin verilmeyecekti.

Her ne sebepten olursa olsun vefat edenlerin işleyen maaşları ile mirasçısı olmayıp vefat edenlerin malları, Mukataat Hazinesine ait olmak üzere âmir-i zâbitân marifetiyle gönderilecekti.

Tabip ve Cerrah Tayini: Evlâd-ı Fatihân taburlarının her birine birer tabip ve cerrah tayin olunması Nizamname gereğiydi. Tıbhâne-i âmire'den tayin ve tertîb olunacak tabip ve cerrah, taburdaki zabitler ve neferlerin hasta olanların sıhhatine kavuşmalarını sağlayacaklardı. Başta Âmir-i Zâbitân Ahmed Tevfik Bey olmak üzere tüm zabitan, neferlerin sıhhatini korumakla sorumlu kılındılar.

Ayrıca tabip ve cerrahın maaşları ile lüzumlu ilaçların ücreti ve benzeri masraflar Mukataat Hazinesi tarafından ödenecekti.

Maaş ve Ta'yinât: Evlâd-ı Fatihân zabit ve çeribaşıların maaş, mâhiye ve ta'yinât ile bedel-i muâfiyet ve sâir masraflarının tamamı Mukataat Hazinesi tarafından ödenecekti.

Evlâd-ı Fatihân taburlarına tahrir olunacak olanlar sulh ve harp dönemlerinde gerektiğinde münâvebeten istihdam olunacaklardı. Tabur içinde istihdam edilmedikleri dönemde istirahat edecekler ve vilayetlerinde ikâmet edeceklerdi. Askerler bu dönem zarfında da talim ve taallümü elden bırakmayacaklardı. Teşkil edilen taburlarda görev yapan zabitler kısa süre içinde neferleri harp fenninde ve sanatında yeterli hale getireceklerdi. Harp zamanında hasta olanlardan başka herkes sefere ve memur olduğu mahalle gidecek, her kimin maiyetine memur olunurlar ise orada hazır bulunacaklardı. Sulh döneminde vilayetinde ikamet edenlere mezun

oldukları müddetçe ta'yinâtları tam, maaşlarının ise üçte ikisi verilecekti. Bu askerlerin maaş ve ta'yinât miktarını içeren defterler aylık olarak Bab-ı Seraskerî'ye gönderilecekti. Gönderilen defterler serasker ve nazır efendi tarafından incelenip, onaylandıktan sonra telhis ile Mukataat Hazinesine ulaştırılacak ve iktizâsı tanzîm kılınacaktı.

Ayrıca bir mahalle görevlendirildiklerinde ve istihdamlarında lüzumuna binaen mum, zeytinyağı, kış döneminde kömür verilecek ve bunun için ayrı bir kayıt tutulacaktı. Bu kayıtın muhasebesi Mukataat Hazinesince kontrol edilecekti.

TABLO-I

Evlâd-ı Fatihân'ın Tabur Teşkilatı[718]

Rütbe	**Sayı**	**Ma'âş /Mâhiye (beherine verilen kuruş)**
Binbaşı	1	750
Sağ Kolağası	1	300
Sol Kolağası	1	300
Yüzbaşı	8	50
Yüzbaşı Mülazımı	16	30
Sancakdar	1	40
Çavuş	32	25
Onbaşı	64	20
Neferât	640	15
İmam Efendiler	4	40
Sakalar	8	20
Nefer Kâtipleri	2	40
Tranpete Çavuşu	1	25
Tranpete Onbaşısı	1	20
Tranpeteci	30	15
Baltacı	4	15
Toplam	814	

Evlâd-ı Fatihân Taifesinin Vergi Yükümlülüğü: Nizamname Evlâd-ı Fatihân Taifesinin vergi yükümlülüğü ile alakalı önemli değişiklikler getirdi. 1810 yılı düzenlemesiyle Evlâd-ı Fa-

718 *A.DVNSKNA.d.),* 2, vr. 48a.

tihândan tahsil edilecek olan senelik vergi Sirozî Yusuf Paşa, Bosna Valisi Esbak Sırrı Selim Paşa ve dergâh-ı ali kapucubaşılarından Ahmed Tevfik Bey'in uhdelerine malikanelik olarak verilmişti. Bu yeni düzenlemeyle yukarda adı geçenlere tahsis olunan malikânelik kaydı kaldırıldı.

Nizamname hükmünce Evlâd-ı Fatihân taifesi senelik olarak 2400 kise akçe vergi verecekti. Taifeden toplanacak vergi iki taksit olarak muharrem ve receb aylarında tahsil edilecekti. Bu vergi *"…gerek kaza ve kurâda mütevattın ve gerek bazı çiftlikâtta sâkin ve mütemekkin mecmû' Evlâd-ı Fâtihân ve reâyasına ta'dîl ve tesviye şurûtu vechle hâl ve tahammüllerine…"*[719] göre belirlenecek ve toplanacaktı. Tahsil edilen meblağ Asâkir-i Mansûre'nin maaş ve diğer masraflarına tahsis olunmak üzere Mukataat Hazinesine teslîm olunacaktı. Önceden muaf olmalarına karşın alınmakta olan araba, deve ve zahire mübayaası; hâne-i avarız, bedel-i nüzül, celebkeşân agnâmı gibi tekâlif-i örfiyye ve şakkânın alınması yasaklandı. Bunun haricinde Evlâd-ı Fatihân taifesinden gerek âmir-i zâbit, çeribaşılar ve gerekse diğer zabitler tarafından 2400 kise akçeden başka bir vergi alınmayacaktı.

Ayrıca, Âmir-i Zâbitân Ahmed Tevfik Bey'in istihdam ettiği ve maaşlarını kendisinin verdiği adamlarına**,** *hıdmet, avâil ve hayvan ücreti* adlarıyla kaza sakinlerinden herhangi bir ücret toplatmayacaktı

Evlâd-ı Fatihân taifesinin sahip olduğu koyunlarından öteden beri *âdet-i agnâm, âdet-i gulâmiyye ve resm-i ağıl* adıyla alınmakta olan vergiler alınmaya devam edecekti. 10 koyunu olanlardan 1 koyun, vergi olarak tahsil edilecekti. Verginin toplanması amacıyla hassa kasabbaşısı tarafından tayin olunan sâiciler ile âmir-i zâbitân tarafından memurlar görevlendirilecekti. Vergi tahsildarları ile sâiciler, tâifeden bundan başka bir nesne talep etmeyecek, eğer bu tür yasal olmayan yollara tevessül ederler ise Bab-ı âlî tarafından gönderilen

719 *A.{DVNSKNA.d.),*2,vr.47b

görevliler yoluyla tahkîki yapılacak ve suç işleyenler cezalandırılacaktı.

Sonuç

Sultan II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yerine Asâkir-i Mansûre'yi kurduktan sonra mevcut düzenli ve düzenli olmayan askeri ocaklara yönelik ıslahat çalışmaları yaptı. Muntazam olmayan askeri birliklerden biri olan Evlâd-ı Fatihân'da askeri ıslahata tabi tutuldu. İlk olarak, bir kısım Asâkir-i Mansûre subayları Evlâd-ı Fatihân'ı eğitmek üzere İstanbul'dan gönderildi. Ardından Osmanlı – Rus Savaşı (1828-1829) arifesinde Evlâd-ı Fâtihân'ın nizamnamesi hazırlandı. 17-26 Mart 1828 tarihinde yürürlüğe giren Evlâd-ı Fâtihân Nizamnamesi, Asâkir- Mansûre Kanunnamesi örneğinde düzenlendi. Nizamname uyarınca Evlâd-ı Fatihân, dört taburdan teşkil edilecekti. Evlâd-ı Fatihân askerlerinin eğitimi, giyecekleri üniformalar, kullanacakları silahlar, uyacakları disiplin kuralları, sahip olacakları sosyal ve ekonomik haklar, Asâkir-i Mansûre askerlerinin ki gibi düzenlendi. Böylece Evlâd-ı Fâtihân taburları yapılan düzenleme ile daha talimli ve muntazam kılınmak istendi.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Kanunnâme-i Askerî Defterleri *(A.{DVNSKNA.d.), 1,* 2.

Maliyeden Müdevver Defter(MAD.d), 9002.

Hatt-ı Hümâyûn (HAT), 17657,18379,18096,18383.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Lütfi Efend (1999), *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Cilt 1, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Arslan, Ali (2002), "Evlâd-ı Fâtihân Teşkilâtı'nın Kaldırılması", *Balkanlarda İslam Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu*, IRCICA, İstanbul.

Gökbilgin, M. Tayyip (1957), *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Halaçoğlu, Yusuf (1995), "Evlâd-ı Fatihân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul.

İnbaşı, Mehmet (1999), "Yeni Belgeler Işığında Rumeli Yörükleri", *Osmanlı,* Cilt 4, Ankara.

Jorga, Nicolae (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, İstanbul

Mehmed Esad Efendi (2000), *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi* (Neşre Haz. Ziya Yılmazer), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Pakalın, M. Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, İstanbul.

DEVRİM İHRACI: KIRIM HARBİ SONRASINDA BALKANLAR'DA YABANCI İHTİLALCİLER (1856-1876)

Export of Revolutıon: Foreign Revolutionaries in the Balkans Following the Crımean War (1856-1876)

Özhan KAPICI*

Özet

19. Yüzyılın ikinci yarısı, siyasi ve ideolojik hareketlerin dolaşımı bakımından bazı tarihçilerce "erken küreselleşme" olarak adlandırılır. İdeolojilerin ve siyasi hareketlerin hızla dünyanın ücra köşelerine kadar yayıldığı bu dönemde, Avrupa'nın herhangi bir merkezinden zuhur eden ihtilalci bir hareket, dünyanın herhangi bir bölgesinde kendisine muhatap veya taraftar bulabilirdi. Yüzyılın ortasından itibaren Avrupalı ihtilalciler; sürgünler, firar yahut maceraperest heveslerden olsun, dünyanın geri kalan kısmına daha sık seyahat etmeye başlar. Avrupa'nın en yakın uzantısı Osmanlı coğrafyası, bunların dolaysız temasta bulundukları ilk topraklardı. 1848 İhtilalleri ve Kırım Savaşı sonrasında Orta ve Doğu Avrupa, bir dizi ayaklanmaya sahne olur. Avusturya'ya karşı İtalyan ve Macar, Rusya'ya karşı Polonya ihtilalleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu yalnızca siyasi mülteciler meselesiyle karşı karşıya bırakmaz, aynı zamanda özellikle Balkanlar'da kalıcı sosyopolitik etkiler de bırakır. 1860'larda Osmanlı topraklarına Garibaldici anarşistler gelir. Kırım Savaşı sonrasında III. Napolyon rejiminin Orta ve Doğu Avrupa'daki monarşi karşıtı devrimci hareketlere verdiği destekle bunları himayesine alması, Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkiler. Bir yandan İtalyan Garibaldicilerin ajitasyonları, diğer yandan Polonyalı ve Macar ihtilalcilerin faaliyetleri Balkanlar'daki mahalli ihtilal hareketlerini doğrudan etkiler. Öte yandan Rusya'daki otokratik rejimden Balkanlar'a firar eden münferit marjinaller de bölgede görülmeye başlar. Girit isyanı sırasında gelen Slavcı Rus romantik ihtilalcilerle birlikte Balkanlar, karmaşık bir ideolojik hareketler manzumesini andırır; Garibaldici, Polonyalı, Rus anarşist ve firarilerin bireysel veya örgütlü devrimcilerin ihtilal senaryolarına sahne olur. Avrupalı ihtilalcilerin faaliyet gösterdiği başlıca bölge Romanya'dır ve Bükreş, Osmanlı tabiyetinde olmayan yabancı ihtilalcilerin Bal-

* (Dr.); Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara-Türkiye; e-mail: ozhank@hacettepe.edu.tr

kanlı ihtilalciler ile doğrudan etkileşime geçtiği başlıca siyasi merkezdir. Bu politik ajitatörler ile Osmanlı toprakları sosyalist ve anarşist hareketlerle de tanışır. Balkanlı ihtilalcilerin bir kısmı Osmanlı karşıtı ulusalcılık hissiyatlarını bu marjinal ideolojilerle beslemişlerdir. Bu tebliğin amacı, Tanzimat'ın ikinci evresinde Balkanlar'daki Macar, Polonyalı, Rus ve Garibaldici devrimcilerin ajistayonlarını, tarihsel problematikler etrafında Osmanlı, Fransız, Rus ve İngiliz arşiv kaynaklarına istinaden değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, ihtilalciler, anarşistler, Garibaldiciler, mülteciler

Abstract

The Second half of the 19th century is characterized by some historians as an "early globalization period" with respect to the circulation of the ideology and political movements which were rapidly spread to the distant lands of the world, a revolutionary revival that was emerged anywhere in the Europe, could immediately have found herself any follower or supporter in the another part of the world. Beginning from the middle of the century European adventurer revolutionaries travelled across the world due to the political exiles, asylum or romantic and revolutionary motives. The Ottoman Empire that was the close extension of Europe was the first land who established connections directly with these adventurers or expelled revolutionaries. Central and Eastern Europe had been the stage for a number of upheavals following the Revolutions of 1848 as well as the Crimean War. Ottoman Empire encountered with not only the refugee question but also sociopolitical turmoils in the Balkans as the result of the reactions in Italy and Hungary against the Habsburg Empire and Polish revolts against Russia. Garibaldians arrived into the lands of the Ottoman Empire in 1860's. Patronizing revolutionary activities against the monarchies in the Central and Eastern Europe by the Regime of Napolyon III brought had some socio-political impacts in the Balkans. Garibaldian agitations, Polish and Hungarian revolts directly affected revolutionary movements in Balkans. On the other hand, individual marginal revolutionaries ran away from the autocratic regime of Russia to the Balkans came into sight in the Ot-

toman lands. Thus the Peninsula appeared as a composition which comprised of the different ideological and revolutionary movements. Thus, this paper aims to focus on the activities of Garibaldians as well as Russian, Polish and Hungarian revolutionaries and their interactions in the Balkans during the second half of the *Tanzimat* period based on the Ottoman, French, British and Russian archival sources.

Key Words: Balkans, revolutionaries, anarchists, Garibaldians, refugees.

Doğu Avrupa'da İsyan: Polonyalı Devrimciler Balkanlar'da (1863-1864)

1861'den sonraki Polonya isyanları, daha öncekileri isyanlarda görülen politik senaryoların yeniden tekrarlanmasına sahne oldu. Ancak bu defa Polonya isyanı, bu defa Balkanlar'ı doğrudan etkileyecekti. Nitekim Kırım Harbi sonrasında Balkanlar'da milliyetçi ayaklanmalara daha müsait bir ortam oluşuyordu. İhtilalci Polonyalıların bir kısmı İtalya ve Fransa'ya kaçarken önemli bir bölümü Eflak ve Boğdan üzerinden Osmanlı topraklarına sızdılar.[720] Polonyalı mültecilerin Balkanlar'da yaptıkları ihtilal propagandaları, özellikle Rus otoritelerini rahatsız etmekteydi; bununla birlikte Polonyalıların ihtilal propagandaları, Slav Ortodoksları etkilediği ölçüde Rus hariciyesinin bölge otoritelerine daha fazla uyarıda bulunmasını beraberinde getirmekteydi. Rus

[720] 27 Ağustos 1862 tarihinde Yaş'tan Rus konsolos Popov tarafından gönderilen bir raporda, Polonyalı ihtilalcilerin Avusturya sınırından Boğdan'a girdikleri belirtilmekteydi. Polonya isyanının başında gelen bu ihtilalci mülteciler Memleketeyn'de fazla kalmamışlar, bir kısmı İtalya'ya diğer kısmı ise Osmanlı topraklarına, özellikle Balkanların iç bölgelerine doğru, Sırbistan'a doğru devam etmişlerdir. Ancak daha sonra gelen ihtilalciler, Romanya'da daha uzun süre kalmışlardır, özellikle Galiçya civarında toplanmaya başlamışlardır. Diğer bir kısmı ise Balkanlarda serbest dolaşmaya başlamışladır. *Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv*, fond 450, opis 1, Delo 67, list 13.

otokrasisi, yüzyıl boyunca istikrarlı bir ihtilal hareketi gösteren Polonyalı ihtilalcilerin Balkanlar'da, Bâbıâli ve Viyana yönetimi ile işbirliği hâlinde Russofobik bir kamuoyu yaratmalarından endişe ediyordu. Diğer yandan sınırlarını istikrarsızlaştıracak bir Polonya ihtilal hareketinin Romanya, Baserabya ve hatta Kafkasya'da faal olmasına müsaade etmeye hiç de niyetli değildi. Rus hariciyesi, Polonyalı devrimcilerin hepsinin olmasa da çok önemli bir kısmının Boğdan'da toprak beylerinin emri altında kötü şartlarda istihdam edildiğinden haberdardı. Bu ihtilalcilerin aileleriyle birlikte ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ucuz yerler vardı. Genç olanları ise ya Rusya karşıtı ihtilal propagandası yapıyorlar ya da devrimci maceraya atılıyorlardı. Bunların Osmanlı sınırındaki Tulça civarında yoğunlaşmaları ve sürekli hareket hâlinde olmaları, Besarabya bölgesinden başlayarak Rusya'ya karşı bir devrimci hareketi örgütlediklerine işaret ettiği, takibatlarını da zorlaştırmaktaydı. Bununla birlikte bu bölgede sıkışmış kalmış olan Polonyalı devrimcilerin tek kaçış yolları vardı: ya İtalya yahut Memleketeyn'i de içine alacak ölçüde Osmanlı İmparatorluğu.[721] Sonunda bu grupların çoğu, Bükreş'e ulaşacak ve orada kümeleneceklerdi.

Kırım Savaşı sonrasında Prensliklerde adım adım gelişen birleşme ve İstanbul'dan kopma temayülü, Prens Kuza'nın idaresindeki Bükreş'te Doğu Avrupa'daki ihtilalcilere müsait bir ortam yaratmıştı. Yüzyılın ikinci yarısında Romanya'da gelişen yerel ihtilalci hareketlerin gittikçe ivme kazanmasında dışarıdan gelen ihtilalcilerin de etkisi vardı. 1862'deki isyanın ardından Polonyalı ihtilalcilerin Romanya'da toplanması, Bulgar ihtilal komitesinin merkezinin Bükreş'e taşınması, Sırbistan'da gelişen Slav birliği hareketinin Romanya'da da yankı bulması, İtalyan ve Macar millî hareketlerinin Bükreş'teki liberal hareketi doğrudan etkilemesi, şüphesiz Balkanlar'daki yerel ihtilal hareketlerinin dış faktörlerine işaret etmektedir. St.Petersburg tarafından bir iç mesele olarak görülen Polonya meselesi, siyasi mülteciler meselesi ve ihtilalin

[721] *RGVİA,* aynı belge, list 14.

Rusya topraklarının dışına taşmasıyla uluslararası bir mesele hâline geldi. Bu meselenin uluslararası bir mesele hâline gelmesinde Fransız ve İngiliz hariciyelerinin müdahalelerine açılan fırsatlar da etkiliydi.[722] 1860'larda Balkanlar'da dolaşan Rus tebaasından ihtilalcilerin önemli bir kısmının, Polonyalıların bir kısmı da dâhil olmak üzere, Batı Avrupa'da örgütlenen *Volnya i Zemlya* gibi gizli örgütlenmelerle bağlantılı olduğuna dair tartışmalar vardır.[723] Batı Avrupa'da Herzen ve Ogarev etrafında örgütlenen Rus siyasi mülteci hereketi, nispeten entelektüel ve sosyal sınıf olarak daha üst bir sınıfa hitap ederken, 1860'larda Doğu Avrupa'da örgütlenen ve Balkanlar'a sıçrayan hareket, nispeten gençlerden ve toplumun alt tabakalarından oluşuyordu. 1870'lerden önce otokrasinin ülke dışındaki Rusya karşıtı siyasi hareketlere yönelik refleksi, operasyonel olmaktan ziyade takibat düzeyindeydi.[724] Bu bağlamda Rusya, Balkanlar'da Polonyalı mültecilerin Rusya karşıtı bir hissiyata neden olmamaları için diplomasi yolunu seçecekti.

Polonyalı ihtilalcilerin Balkanlar'da belirli bir destek ile karşılaştıkları, dikkate şayan bir husustur. Nitekim Sırbistan dâhil olmak üzere, 1830 ve 1840'larda arkalarında gördükleri destek kadar olmasa da bilhassa başlangıçta hoş karşılandıkları bilinmektedir. 1863'ün başlarında Polonyalı ihtilalci Mihail Çaykovski'ye (Sadık Paşa) Belgrad'dan yazılan bir mektupta, Polonya devriminin Sırbistan'da bütün çevrelerde büyük bir sempati ile karşılandığı dile

---

722 V. Kelsıyev, "Polskıe Agentı v Tsargrade" (İstanbul'da Leh Ajanlar), *Russkiy Vestnik,* tom 81 (1869), s. 321.

723 Bu konuda bkz., Kelsıyev, a.g.m., s. 322-323; Ayrıca bkz., V. P. Storojuk (1965). "Polskaya Emigratsiya v Rumınii i Vosstanie 1863 goda (po materialam doneseniy diplomatiçeskih predstaviteley Rossii)", *Uçyonnie zapiski İnstituta Slavyanovedeniya, tom XXIX, Osvoboditelnoe dvijenie zapadnıh i yujnıh Slavyan XIX-XX.vv.,* Nauka, Moskova, ss. 77-89.

724 Çarlığın ülke dışındaki siyasi polis örgütlenmesinin gelişimi için bkz., Richard J. Johnson, "Zagranichnaia Agentura: The Tsarist Political Police in Euırope", *Journal of Contemporary History,* No 1-2, Vol. VII (1972), ss. 221-242.

getirilmekteydi.[725] Rusya hariciyesi, Balkanlar Polonyalı ihtilalcilere yönelik toplumsal kabülün aynı zamanda 'devrim ateşinin' bu bölgelere sıçrama ihtimali anlamına geldiğine yönelik uyarılarını Bâbıâli başta olmak üzere bütün büyük güçlere bildirmekte gecikmedi.[726] Rusya hariciyesine göre Polonya devrimi, bütün Avrupa'yı tehdit edebilecek kapasitede anarşist bir ajitasyonu da ihtiva etmekteydi. Rusya hariciyesi, birçok defa Polonyalı ihtilalcileri âdeta 'devrim ihracatı' ile suçlayarak, Balkanlar'a sirayet edebilecek böylesine bir hareketin Bâbıâli'yi de güç durumda bırakabileceğini ima ederek, ihtilalcilere destek vermemesi yönünde defalarca uyarılarda bulundu. Nitekim Galiçya'da toplanan Polonyalıları Rusya çoğu zaman 'terörizm'e başvurmakla suçluyordu.[727] Netice itibarıyla Rusya'nın bu diplomatik teşebüslerinin arkasında Polonyalıların siyasi aktivitelerini itibarsızlaştırarak Polonyalıların Balkanlar'da kazandıkları sempatiyi ortadan kaldırmaya yönelik bir siyaset de yok değildi. Keza Polonyalı devrimcilerin Balkanlar'daki faaliyetlerinin temel amaçlarından birisi, Slav halkları üzerindeki Rus nüfuzunu kırmaktı.[728] Bu yüzden Balkan halklarının desteğini çekebilmeleri için onların 'özgürlükleri'ni de vaat etmeleri gerekmekteydi. Dolayısıyla Polonyalı fraksiyonlardan bazılarının Balkanlı ihtilalciler ile temasa geçtikleri bilinmektedir. Bulgar ihtilalcilerle iletişime geçen Polonya Muhacir Birliği gibi örgütlerin kendi bağımsız plan-

---

725 Bu konuda bkz., V. Ya. Grosul, *Rossiyskie Revolyutsionerı v Yugo-Vostoçnoy Evrope (1859-1874 gg.),* İzdatelstvo "Ştiinsta", Kişinev 1973, s. 62. Aslında bakılırsa Polonya ihtilali, Rusya dışında Doğu Avrupa'daki diğer toplumlar tarafından sempatiyle karşılanmış, devletler ise doğrudan destek vermedilerse de ihtilalcileri engelleyici ciddi teşebbüslerde bulunmamışlardı.

726 Prens Gorçakov'un Paris elçisi Baron Budberg'e gönderdiği 18 Temmuz tarihli yazı; *Journal de St.Petersbourg, 1863, No 166*, s. 1.

727 BOA. *HR.SYS. 1195/1*, Conemenos Bey'den Âli Paşa'ya, St.Petersburg 7 Mars 1864, No 872/38.

728 Bu aslında Adam Czartorski'den beri Polonyalı devrimcilerin Balkanlar'a yönelik başlıca siyasetlerinden birisidir. Krumka Šarova, "L'Union des emigrés Polonais (Zep) et les mouvements de libération dans les Balkans", *Etudes Balkaniques*, No 4 (1973), s. 50.

larını paylaştıkları ve Bulgarları da bu plana uygun bir isyana teşvik ettiklerine ilişkin bazı değerlendirmeler vardır.[729] Bununla birlikte Polonyalı ihtilalcilerin Balkanlar'daki siyasi hareketlerle ilişkileri olduğu kadar, özellikle geniş bir fraksiyonun Bâbıâli ile işbirlikleri vardı. Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki tabii müttefikleri olarak görülen gayrimüslim milletlerin milliyetçilik hareketlerinde de zaman zaman ikircikli ve çelişkili bir durum ortaya çıkmaktaydı.[730] Her şeye rağmen 1860'larda Balkanlar'daki ihtilalci hareketlerin yerel bağları aşan bir yönü olduğu gerçeğini ve dış bağlantıların yalnızca Rusya ile sınırlı kalmadığını ve Polonyalılar başta olmak 1860'larda bölgede faal olan İtalyan ve Macar ihtilal hareketlerinin de yerel ihtilal hareketleriyle yakın bağlantılarının bulunduğunun dikkate alınması kabul etmek gerekmektedir.[731] Böylelikle örneğin ilk Sırp sosyalist Svetozar Markoviç (1846-1875) gibi, münferit de olsa daha marjinal seslerin yükselmesine müsait bir ortam da hazırlandı.[732]

---

729 Šarova, a.g.m., s. 70.

730 Örneğin 1867 Mayıs başlarında Bâbıâli'ye gelen tahriratlardan birisinde, Floransa'daki Osmanlı elçisi Rüstem Bey, Mösyo Gnoinskiy isimli Leh muhâliften aldığı istihbarata göre Osmanlı topraklarına sızacak olan bazı Ermenilerin Zeytun bölgesinde isyan çıkaracaklarını bildiriyordu. *BOA.HR.SYS.1798/81*. Bunlar kimi zaman Bâbıâli'den para sızdırmak için tedavüle sokulan istihbarat olsa da Zeytun bölgesinde 1860'lı yılların başındaki isyanlar ve Rusya'nın bu isyanlardaki gizli veya açık rolleri dikkate alındığında Polonyalı ihtilalciler ile Osmanlılar arasındaki tabii ittifaka göndermede bulunan faaliyetlerdi.

731 Dimitrije Đorđević, *Revolutions Nationales des Peuples Balkaniques 1804-1914*, Institut d'Histoire Beograd, Belgrad 1965, s. 91.

732 Markoviç, Sırbistan yayılmacılığının en derin eleştirmeni olarak dikkat çekmekteydi ve Sırbistan'ın komşu topraklara doğru genişlemesi, bu topraklar kan ve dil bağı bakımından tamamen Sırbistan'a ait olmadığından, ancak federal ve devrimci bir yapıya hizmet edecekse hayata geçirilmeliydi. Sırp birliği fikri, İstanbul'dan Viyana'ya kadar Balkanlar üzerindeki en devrimci idealdi. Bu hem Osmanlı'yı hem de Avusturya'yı bitirecekti fakat aynı zamanda bağımsız prenslikler olan Sırbistan ve Karadağ'ı da bitirecek, bütün Sırp halkının siyasi planını devrime yöneltecekti. Sırp birleşmesi, bu iki imparatorluğun ve prensliklerin küllerinden doğacak,

Balkanlar'da Anarşi: Garialdicilerin Yakın Şark Maceralarına Bazı Notlar (1866-1867)

İtalya'da 1860'larda yaşanan gelişmelerin Balkanlar'a doğrudan etkisinin olması çok muhtemeldi. Özellikle İtalya'nın Avusturya'ya karşı verdiği savaş, Karadağ ve Hersek üzerinden Balkanlar'da bir İtalyan anarşist nüfuzunu da gündeme getirdi. 1863'teki Polonya İhtilali, Balkanlar'daki yaygın ihtilal planlarının dolaylı da olsa yeniden canlanması için ilk fırsatı yaratacaktı; ancak sistematik planlar için gerçek alt yapının Girit İsyanı ile ortaya çıkacağı şüphesizdir. 1859'da Belgrad ve Bükreş'te Sardinya Konsolosluğunun açılmasından sonra İtalyan ihtilalciler yavaş yavaş Balkanlar'da diplomatik ve siyasi oyunlara dâhil olmaya başlarlar. Garibaldici'nin işbirlikçisi olan muhacir Macar ihtilalci Stefan Türr, 1860'da Dalmaçya, Sırbistan, Hırvatistan ve Macaristan'da topyekûn bir ayaklanmayı harekete geçirmeyi sağlamasına yönelik emir almıştı; aynı dönemde Garibaldi, Karadağ prensine bir ittifak arayışı için temsilciler göndermişti. Yunanistan ise İyonya adaları konusunda Bâbıâli

---

Bulgaristan'ı ve diğer Balkan halklarını birleştiren bir federasyona dönüşecekti. Bu, milliyet prensibi üzerine kurulu bir federal yapı olmayacaktı; bu topluluğa katılanların şahsi özgürlüğü üzerine kurulu olacaktı; lakin herkesin milliyeti hukuk dâhilinde teminat altına alınacaktı. Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia, Origins, History, Politics*, Ithaca, Cornell University Press, 1988, s. 109-110. Markoviç, Sırp millî meselesini çözmek maksadıyla 'demokratik-devrimci' bir yol çizmiş, Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarının devrimci usullerle tasfiyesini savunmuş ve monarşik rejimlerin yerine Balkan halklarının tamamının katılımıyla kurulacak bir federasyonu savunmuştur. Köylülük problemi, Markoviç'in başlıca önem verdiği meselelerdendir. V. İ. Freydzon, "Revolyutsionnaya demokratiya i burjuaznaya revolyutsinnost v natsionelno-osvoboditelnıh dvijeniyah yujnıh slavyan v kontse 60h-70h godah XIX veka", *İstoriya, Kultura, Etnografiya i Folklor Slavyanskih Narodov VIII Mejdunarodnıy syezd slavistov, Zagreb-Lyublyana, Sentyabrs 1978 g.*, *Dokladı Sovetskoy Delegatsii*, Moskova: İzdatelstvo Nauka, s. 128; V.G.Karasev- Z.S. Nenaşeva, "Revolyutsionno-demokratiçeskaya mısl yujnıh i zapadnıh slavyan vo vtoroy polovine XIX v.", *İstoriya, Kultura, Etnografiya i Folklor Slavyanskih Narodov, X.Mejdunarodnıy syezd slavistov, Sofiya, Sentyabr 1988 g., Dokladı Sovetskoy Delegatsii*, ss. 62-65.

ile yaşadığı sorunlara müdahil olmaları ve Arnavutluk ile Epir bölgesinde ayaklanma çıkarmanın yollarını aramak maksadıyla Garibaldicilere başvuruyordu. 1862'de Garibaldi'nin Dalmaçya'ya çıktığı günlerde Macar ihtilalci Türr Durazzo ve Bar'a çıktı; Karadağ'ın Arnavutluk'a tecavüzü, Sırbistan'ın da Karadağ'a destek çıkmasıyla Balkanlar'da, yabancı ihtilalcilerin nüfuzu gitmeye artmaya başlamıştı. Şubat 1863'te Turin'de Macar muhacir komitesinin Sırplara, Osmanlı'ya karşı mücadelelerinde destek karşılığında kendilerinin Avusturya'ya karşı mücadelelerinde destek teklif ettikleri dikkat çeker.[733]

Alman ve İtalyan birliğinin sağlanması, şüphesiz Balkanlar'ı doğrudan etkileyen bir süreci hızlandırmıştı. İtalyan birliğinin Balkanlar'da Yugoslav birliği idealini tetiklediği dikkat çekmekteydi.[734] İtalyan ihtilalciler ile Sırpların ilişkileri, Belgrad merkezli bir Güney Slav federasyonu fikirlerinin hayata geçirilmesine yardım ettiği gibi, özellikle 1866'dan itibaren Garibaldicilerin Balkanlar'a sızmalarını da kolaylaştıracaktı. Nitekim Guiseppe Garibaldi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu da içine paylaşım projesi olduğu bilinmekteydi; İtalyan anarşist liderin Balkanlar'daki Osmanlı ve Avusturya hâkimiyetine karşı bir Slav-Çek konfederasyonu teklif ettiği bilinmektedir.[735] Kısaca İtalyan birliği, Balkanlar'a birleşme yönündeki ihtilal fikirlerinin ihracı sürecinde son ilham kaynaklarından birisi olacaktır.

1866 yılı Ağustos ayının sonlarında Girit'te başlayan karışıklıklar, Osmanlı Balkanlarını yabancı ihtilalcilerin ajitasyonuna daha uygun bir hâle getirdi. İtalyan anarşistlerin Doğu Akdeniz'de artan ajitasyonlarını, özellikle 1866 yılı sonu ve 1867 yılının başlarında yalnızca Avusturya'ya karşı savaşa bağlamamak gerekmekteydi; nitekim Garibaldi'nin bizzat kendisi, öyle anlaşılıyor ki Avustur-

733 Bütün bu süreç için bkz., Đorđević, *a.g.e.*, s. 92.
734 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. David MacKenzie, "Serbia as Piedmont and the Yugoslav Idea, 1804-1914", *East Eurpean Quarterly*, Vol.28, No2 (1994), ss. 153-182.
735 T. G. Djuvara, *Cent Projets de Partage de La Turquie (1281-1913)*, Librairie Félix Alcan, Paris 1914, s. 419-420.

ya'ya karşı savaşın aynı zamanda Osmanlı'yı da tasfiye savaşına dönüşeceğine inanıyordu. Dolayısıyla Garibaldicilerin Girit'te başlayan isyana doğrudan yardım gönderdikleri görülüyordu ve bu müdahale, Girit ayaklanması sırasında Avrupa'da patlayan Osmanlı'ya karşı "insani bir müdahale" kampanyasının da fitilini ateşeleyecekti.[736]

Garibaldici anarşistlerin Girit'e doğrudan 80 subay ve 2000 gönüllü gönderdiğine dair bir söylenti de dolaşmaktadır. Hâlbuki bazı araştırmaların bir kısmında bu sayının mübalağa olduğu vurgulanmıştır. Garibaldiciler isyanın çıkışında doğrudan rol oynanamamışlar fakat daha ziyade isyana sonradan kısmen dâhil olmuşlardır. Dolayısıyla isyanda Garibaldicilerin rolünü ve sayısını doğru tespit etmek gerekir; fakat hiç şüphesiz belli bir rol üstlenmişlerdir.[737] Girit isyanında Garibaldicilerin sayısının beklenenden az olmasının en önemli nedenlerinden birisi şüphesiz Avusturya cephesinde daha fazla insan gücüne ihtiyaç duyulmasıydı. Garibaldici gizli ajanlardan birisi olan Françesko Çipollino, Avusturya'ya karşı yürütülecek bir savaşta Arnavutlar ile anlaşmış, hem Yunanlılara hem de Arnavutlara Garibaldiciler adına destek vaat etmiştir. Bununla birlikte bölgede Osmanlıların da Girit isyanının bastırılmasında görev alacak gönüllü birlikler için Arnavutluk'tan asker tahrir etmeye çalıştığı, ancak direnişle karşılaştığı görülüyor. 1867'de Arnavutluk'un dağlık bölgelerinde bir Arnavut isyanı çıkmıştır. Rus kaynakları da Arnavutluk'un bağımsızlığına ve geleneklerine düşkün aşiretlerden oluştuğuna vurgu yapıyor ve bu gidişle bölgede bir isyanın çıkabileceğine zaten başından beri işaret ediyorlardı.[738] Diğer yan-

---

[736] Girit isyanı sırasında Avrupa kamuoyunda başlayan "insani müdahale" kampanyasının detayları için bkz., Davide Rodogno, *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815-1914*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2011, ss. 118-141.

[737] Garibaldicilerin rolünün abartılmaması gerektiğine yönelik iddia Kallivretakis'e aittir; Leonidas F. Kallivretakis, "Les Garibaldiens a l'Insurrection de 1866 en Crete: Le Jeu De Chiffres", *Indipendenza e Unita Nazionale in Italia ed in Grecia, Convegno di studio* (Atene, 2-7 Octobre 1985), Firenze, ss. 163-177.

[738] İ. G. Senkeviç "İz istorii Albanskogo osvoboditelnogo dvijeniya v 1866-1869 gg. (Po Materialam Sovetskih Arhivov), *Actes du Premier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes IV Histoire*

dan Girit isyanı döneminde Balkanlar'ın yalnızca sınır boylarında değil, Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlar'ın etkinlik bakımından siyasi omurgalarını teşkil eden Yunanistan ve Sırbistan'da da Garibaldicilerin nüfuzu artmıştı. Bundan da öte Adriyatik üzerinden Yunanistan ve Doğu Akdeniz'de bir ihtilalci gizli örgütlenmenin bu dönemde âdeta popüler olduğu dikkat çekmektedir.[739] Balkanlar'da bu dönemde Osmanlı'ya karşı bir Balkan ittifakı projesinden Garibaldicilerin haberdar oldukları şüphe götürmezdi.[740] Garibaldiciler Girit'teki ihtilale yalnızca insangücü olarak değil maddi olarak da yardım etmeye söz vermişlerdi.[741] Garibaldicilerin müdahale girişimleriyle birlikte isyanın daha da şiddetleneceğine dair beklentiler artmıştır; bir taraftan Yunan gönüllüler, diğer taraftan Garibaldicilerin halkı galeyana getirdiklerine dair raporlar mevcuttur. 1860'larda Avrupa'daki konjonktür gereği Garibaldiciler başta olmak üzere liberal devrimci hareketlerin açık veya gizliden hamisi olarak kendini gösteren III. Napolyon rejiminin Girit İsyanı'na başlangıçta gösterdiği teveccüh de dikkatlerden kaçmamış, Garibaldicilerin Doğu Akdeniz ve Balkanlar'daki hareketlerini kolaylaştırmıştı.[742]

(XVIIIe-XIXss), Sofya: Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, s. 112-113.

739 *Archives des Affaires étrangères, Correspondances politiques des consuls (CPC), Corfou, (1864-1868),* Tom 1, 25 Décembre 1866 (Clavairo'dan Moustuier'ye), v. 188. Korfu'da Carbonarist örgütlenmenin özellikle gençleri hedef aldığı dikkat çekiyordu.

740 *Archives des Affaires étrangères, Correspondances politiques des Consuls (CPC), Turin, (1867),* Tome 5, 11 Octobre 1867 *(*Eugène Poujade'den Moustuier'ye), v. 411b.

741 *Archives des Affaires étrangères, Correspondances politiques (CP), Grece*, (1867), Tome 92, 3 Janvier 1867, (Gobineau'dan Moustier'ye), v.5b. Garibaldiciler ilk etapta 300,000 drahma yardım sözü vermişlerdi.

742 İsyanın özellikle ilk safhalarında Fransız hükûmetinin Rusya ile birlikte ortak hareket etme arayışında olduğu dikkatlerden kaçmamıştır. Özellikle 'insani müdahale' adı altında adadan halkın çıkışını sağladıkları bilinmektedir. *The National Archives, Foreign Office, 78 (Turkey) / 1960,* 8 May 1867, No 175 (Confidential) (Lord Lyon'dan Lord Stanley'e).

Rus Slavcıların İhtilal Senaryoları Hakkında Birkaç Not (1867-1868)

1860'larda Balkanlar'da görülen yabancı ihtilalcilerin yerel ihtilalci hareketlere şüphesiz en büyük etkisi, onların Osmanlı idaresi karşısında birleşme hayallerini onlara aşılamış olmalarıydı. Balkanlar'daki yerel ihtilalci hatreketler ve milliyetçi akımlar arasındaki anlaşmazlıklar, 'ortak düşman' Bâbıâli karşısında önemsiz olarak gösterilmeye başlandı. Unutmamak gerekir ki Polonyalılar yahut İtalyan anarşist ve Macar ihtilalcilerin Balkanlar'daki bütün fraksiyonlarla bağlantıları vardı. Rus Slavcılar ise özellikle Slavlar arasındaki anlaşmazlıkları çözüp, Osmanlılar karşısında ortak bir Slav ve Ortodoks hareketinin temellerini atmak için Girit isyanı sırasında bölgeye sızdılar.[743]

1866-1868 yılları arasında Osmanlı karşıtı Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Romanya bloğunu bu açıdan da okumak gerekmektedir.[744] Nitekim Girit İsyanı sırasında bölgeye gelen Rus Slavcıların başlıca amaçlarından birisi de Balkan Hristiyanları arasında Osmanlı'ya karşı bir koalisyonun oluşturulmasını sağlamaktı. Bu amaçla Rusya'dan gelen bazı maceraperest ihtilalciler, bir Slav birliğinin alt yapısını kurmak için çalıştılar. Sırplar ise Balkanlar'daki böyle bir siyasi hareketin liderliğine soyundular ve önce Arnavutluk'taki yerel güçlerle, daha sonra ise Yunanistan, Karadağ ve Romanya ile görüşmeye başladılar. Lord Lyons, 22 Mayıs 1867 tarihli bir raporunda Lord Lyons; Sırplar, Karadağlılar, mümkünse Romenlerin katılımıyla Osmanlı aleyhine büyük bir ayaklanmanın hazırlıklarının yapıldığından az bir şüphe duyulması gerektiğinin altını çizmekteydi. Girit isyanı, her ne kadar çözüme kavuşturulacak gibi görünse de, Rusya ve Fransa'dan gelen destekle birlikte Balkanlar'daki Hris-

[743] Özellikler Slavlar arasındaki birleşme projeleri hakkında genel olarak bkz., Elena Hadžinikolova, "L'idee d'union Bulgaro-Serbe pendant les annees 60-70 du XIXe siecle dans les memoires des hommes politiques liberaux Serbes", *Etudes Balkaniques*, No 1 (1994), s. 14 vd.

[744] *Bolgaro-Rossiyskie obşestvenno politiçeskie svyazi 50-70-e gg. XIX v.,* Akademi Nauk Moldavskoy SSR, Kişinev 1986, s. 50-51.

tiyan tebaaya, fakat özellikle de Helenlere, hem isyanın azimle sürüdürülmesinde hem de sınırlarda karışıklıklar çıkarılmasında cesaret vermekteydi.[745] 1867'de Balkanlar'a gelen Rus Slavcılar, Balkan Hristiyanları, özellikle Sırplar ve Bulgarlar arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılıp, Osmanlı'ya karşı topyekûn bir savaşın başlatılması yönünde çalışmışlardı. 1867 yılında Rusya'dan Balkanlar'a sızan ve önemli bir kısmı da ordudan resmî olarak ayrılmış olan Rus subayların önemli bir kısmının başta Bükreş olmak üzere Balkanlar'daki Bulgarlar ile gizlice görüşüp, Slavcı bir ihtilal ihracı için çalıştıkları görülmektedir. Bükreş'e Odessa, Galats, İbrail, İsmail ve Filibe üzerinden vasıl olmuşlar, yol üzerinde de Bulgar komitacılar ile sürekli irtibat hâlinde kalmışlardı. Şu noktayı özellikle vurgulamak gerekir ki bu ihtilalin başlıca amacı, bölgedeki Müslüman nüfusu bütünüyle ortadan kaldırmak değil yalnızca Osmanlı idaresine son vermek olacaktı. Rayevskiy[746] önderliğindeki bu ihtilalci örgütün faaliyetleri, aslında Rus siyasi polisinin evrakında takip edilebilmektedir. Bunların Güney Slavları üzerinde etkili olduğu şüphe götürmez; nitekim Rusya'daki Slav komitelerinin Balkanlar'daki ilk doğrudan ajitasyon faaliyetlerinin Girit isyanı döneminde başladığını ileri sürmek mümkündür.[747]

---

745 NA.FO 78/1960, 22 May 1867 from Lord Lyons to Lord Stanley no 203 (Confidential). Lyons'a göre İmparatorluğun değişik yerlerinde faaliyet gösteren Rus ajanları, Bâbıâli'ye karşı görünürdeki Fransız-Rus ittifakından oldukça istifade etmekteydiler.

746 Rayevskiy hakkında bkz., A. L. Şemyakin, *Smert grafa Vronskogo*. Aleteyya, St.Petersburg 2007, ss. 16-27.

747 Bu konuda Sergey A. Nikitin, *Slavyanskie Komitetı v Rossii v 1858-1876 godah*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova 1960, ss. 130-155.

Kaynakça

Archives des Affaires étrangères, Correspondances politiques des consuls (CPC), Corfou, (1864-1868), Tom 1, *Turin, (1867),* Tome 5, *Correspondances politiques (CP), Grece*, (1867), Tome 92.

Banac, Ivo. *The National Question in Yugoslavia, Origins, History, Politics,* Ithaca, Cornell University Press, 1988.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi, 1195/1, 1798/81.

Bolgaro-Rossiyskie obşestvenno politiçeskie svyazi 50-70-e gg. XIX v., Akademi Nauk Moldavskoy SSR, Kişinev 1986.

Djuvara, T.G. *Cent Projets de Partage de La Turquie (1281-1913*), Librairie Félix Alcan, Paris 1914.

Đorđević, Dmitrije. *Revolutions Nationales des Peuples Balkaniques 1804-1914*, Institut d'Histoire Beograd, Belgrad 1965.

Freydzon, V.İ. "Revolyutsionnaya demokratiya i burjuaznaya revolyutsinnost v natsionelno-osvoboditelnıh dvijeniyah yujnıh slavyan v kontse 60h-70h godah XIX veka", *İstoriya, Kultura, Etnografiya i Folklor Slavyanskih Narodov VIII Mejdunarodnıy syezd slavistov, Zagreb-Lyublyana, Sentyabrs 1978 g.*, *Dokladı Sovetskoy Delegatsii*, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1978.

Grosul, V. Ya., *Rossiyskie Revolyutsionerı v Yugo-Vostoçnoy Evrope (1859-1874 gg.),* İzdatelstvo "Ştiinsta", Kişinev 1973.

Hadžinikolova, Elena. "L'idee d'union Bulgaro-Serbe pendant les annees 60-70 du XIXe siecle dans les memoires des hommes politiques liberaux Serbes", *Etudes Balkaniques*, No 1 (1994).

Johnson J., "Zagranichnaia Agentura: The Tsarist Political Police in Euırope", *Journal of Contemporary History,* No 1-2, Vol. VII (1972).

Journal de St.Petersbourg, 1863, No 166.

Kallivretakis, Leonidas F. "Les Garibaldiens a l'Insurrection de 1866 en Crete: Le Jeu De Chiffres", *Indipendenza e Unita Nazionale in Italia ed in Grecia, Convegno di studio* (Atene, 2-7 Octobre 1985), Firenze 1987.

Karasev V. G.-Nenaşeva Z. S., "Revolyutsionno-demokratiçeskaya mısl yujnıh i zapadnıih slavyan vo vtoroy polovine XIX v.", *İstoriya, Kultura, Etnografiya i Folklor Slavyanskih Narodov, X.Mejdunarodnıy syezd slavistov, Sofiya, Sentyabr 1988 g., Dokladı Sovetskoy Delegatsii*, Moskova 1988.

Kelsıyev, V., "Polskıe Agentı v Tsargrade" (İstanbul'da Leh Ajanlar), *Russkiy Vestnik,* tom 81 (1869).

MacKenzie, David. "Serbia as Piedmont and the Yugoslav Idea, 1804-1914", *East Eurpean Quarterly*, Vol. 28, No 2 (1994).

Nikitin, Sergey A. *Slavyanskie Komitetı v Rossii v 1858-1876 godah*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova 1960.

Rodogno, Davide. *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815-1914*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2011.

Rossiiyskiy Gosudarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 450, Op.1, Delo 67.

Šarova Krumka, "L'Union des emigrés Polonais (Zep) et les mouvements de libération dans les Balkans", *Etudes Balkaniques*, No 4 (1973).

Senkeviç, İ. G. "İz istorii Albanskogo osvoboditelnogo dvijeniya v 1866-1869 gg. (Po Materialam Sovetskih Arhivov), *Actes du Premier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes IV Histoire (XVIIIe-XIXss)*, Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, Sofya 1969.

Storojuk V. P. "Polskaya Emigratsiya v Rumınii i Vosstanie 1863 goda (po materialam doneseniy diplomatiçeskih predstaviteley Rossii)", *Uçyonnie zapiski İnstituta Slavyanovedeniya, tom XXIX, Osvoboditelnoe dvijenie zapadnıh i yujnıh Slavyan XIX-XX.vv.,* Nauka, Moskova, 1965.

Şemyakin, A. L., *Smert grafa Vronskogo.* Aleteyya, St. Petersburg 2007, ss. 16-27.

The National Archives, Foreign Office, 78/1960.

BOSNA HERSEK'TE NİZÂMİYE MAHKEMELERİNİN KURULUŞU

Settlement of Guardhouse Courts in Bosnia and Herzegovina

Zafer GÖLEN*

Özet

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda ülkedeki kötü gidişata dur demek için bir dizi önlem aldı. Bu önlemlerin en önemlilerinden biri hiç şüphesiz Vilâyet Nizamnamesidir. Tebliğe konu olan Bosna Hersek'te Nizamiye Mahkemelerinin kuruluşu Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği bir düzenlemeydi. Düzenlemenin amacı, özellikle Islahat Fermanı'ndan sonra Düvel-i Muazzama'nın (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya) sürekli şikâyet ettiği Müslüman-gayrimüslim arasındaki eşitsizliği gidermekti. Bu maksatla 1865'de Bosna Hersek, vilayete dönüştürülünce Nizamiye Mahkemeleri burada da kuruldu. Nizamnamenin 16-26, 39-43, 54-57, 71, 75, 77, 79, 81. maddelerini içeren '*Umûr-ı Hukûkiyye*' bölümünde mahkemelerin kuruluşu ve işleyişiyle ilgili maddeleri içermektedir. Mahkeme heyetlerine Müslim ve gayrimüslim üyelerin bulunması esası kabul edildi. Böylece yargı cemaatlerin tekelinden alınarak standart hukuk sistemine geçilmiş olacaktı. Düzenleme ile vilâyette, Ceza (Meclis-i Cinayet)ve Dava Meclisi (Meclis-i Deâvî) adı ile iki mahkeme teşkil edildi. Ancak kısa zaman sonra bu iki meclis Divân-ı Temyîz adı altında birleştirildi. Divân-ı Temyîz-i Vilâyet merkez hâkiminin başkanlığında hukukçu memurlar, seçilmiş 3 Müslim ve 3 gayrimüslim üyeden oluşmaktaydı. Divân-ı Temyîz-i Vilâyet şer'i mahkemelerle, gayrimüslim cemaatlerin ruhanî mahkemelerinin baktığı davaların istinaf mercii olarak işlev gördü. Aynı teşkilat livalarda (sancak merkezleri) Meclis-i Temyîz adıyla oluşturuldu. Liva temyîz mahkemesinin başkanlığını liva merkez hâkimi yapacak, mahkemede bir hukukçu memur, 3 Müslim, 3 gayrimüslim seçilmiş üye bulunacaktı. Kazalarda ise üyeleri kaza müdürü, naip, 2'si Müslim, 2'si gayrimüslim seçilmiş 4 üyeli bir mahkeme oluşturuldu.

* (Prof. Dr.,) Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur Eğitim Fakültesi/BURDUR, E-mail: zgolen@mehmetakif.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: Nizamiye Mahkemeleri, Bosna Hersek, Vilayet Nizamnamesi

Abstract

The Ottoman Empire took several preventive measures in XIX. century in order to stop downhill progress in the country. One of the most important measures was undoubtedly Province Constitution. Settlement of Guardhouse Courts in Bosnia Herzegovina, which was the subject of notification, was a regulation issued by Province Constitution. The goal of the regulation was to eliminate the disparity among Muslims and non-Muslims, which was a continuous subject of complaint by Great Powers (England, France, Russia, Germany, Italy), especially after the Edict of Reforms. When Bosnia Herzegovina was transformed into a province in 1865, Guardhouse Courts were settled also here. The section '*Umûr-ı Hukûkiyye*' which contains items 16-26, 39-43, 54-57, 71, 75, 77, 79 and 81, covers the articles explaining the settlement and operations of these courts. The principle of having both Muslim and non-Muslim members in the court commissions was accepted. So that, justice would be freed from the monopoly of congregations and a standard legal system would have been achieved. With the regulation, two courts, namely Criminal and Trial Court, have been constituted in the province. However, after a short time, they have been united under the name Supreme Court. Province of Supreme Court was composed of legist officers, 3 selected Muslim and 3 selected non-Muslim members led by the head judge. Province of Supreme Court has functioned as the appeal reference for Muslim canonical courts and non-Muslim congregations' clerical courts. The same organization was settled in the brigades (district centers) under the name Supreme Court. Brigade appeal courts would be moderated by brigade head judge and consist of one legit officer, 3 Muslim and 3 non-Muslim selected members. In case of the districts, the courts were composed of district manager, regent, 2 Muslim and 2 non-Muslim selected members.

Key Words: Guardhouse Courts, Bosnia and Herzegovina, Province Constitution

Giriş

Osmanlı Devleti dost veya düşman bütün Batılı güçler tarafından genelde halka, özelde gayrimüslim tebaaya kötü davranmakla suçlanıyordu. Suçlamaların temelinde gayrimüslim ve Müslümanların eşitsizliği geliyordu. Mustafa Reşid Paşa ve ekibi Tanzimat'ı yayınlayarak bu iddiaların önüne geçmeyi hedeflediler. Ancak Tanzimat bu iddiaları önlemek yerine, doğrudan devletin içişlerine müdahalenin kapısını açtı. Aynı güçler bu kez de çıkarılan kanunların uygulanmadığından şikâyet etmeye başladılar. 1860'lara gelindiğinde yabancı konsolosların raporlarına bakılırsa devletin her tarafında korkunç bir kargaşa hâkimdi ve Osmanlı idaresinde iyi olan hiçbir şey yoktu. Mesela İngiltere'nin Saraybosna konsolosuna göre "*Siyasî yapıyı fatih-feth olunmuş, zalim-mazlum şeklinde bölen Türklerin idare tarzında zulüm ve kötülük ara sıra yaşanan bir durum değil, bilakis daimi bir haldi.*"[748]. Bu algı, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti için ciddi bir sıkıntıydı. Zira haklı haksız ayrımı yapmaksızın her mesele Osmanlı idaresini kötülemek için kullanılmaktaydı. Gerçek durum ise zihinlerde üretilen düşüncelerden oldukça farklıydı. Bölgeyi gezen seyyah Bayan Durham Batılıların bakış açısını tüm gerçekliğiyle şöyle özetler[749]:

> "*Eğer bir Müslüman bir diğer Müslümanı öldürdüyse bu çok iyi bir şeydi. Bir Hristiyan'ın diğer bir Hristiyan'ı öldürmesi durumunda ise en tercihe şayan olan bundan hiç bahsetmemekti, çünkü Avrupa'daki insanlar bunu anlayamazdı. Eğer bir Hristiyan bir Müslüman'ı öldürürse bu kutsal ve haklı bir davranış olurdu. Bir Müslüman'ın bir Hristiyan'ı öldürmesi durumunda ise bu zulümdü ve bütün gazetelere telgrafla bildirilmesi gerekmekteydi.* ".

[748] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa. Batı'da Balkan İmajı*, Çev. Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s.20.
[749]Jezernik, *a.g.e.*, s.21.

Balkanlardaki durum özellikle Paris Barış Antlaşması'na dâhil edilen 7. madde yüzünden[750] daha sıkıntılıydı. Yabancı konsoloslar gayrimüslimleri ilgilendiren her olaya müdahale etmeyi alışkanlık haline getirdiler. Hatta bunun hakları olduğunu düşünüyorlardı. Onların şikâyet ettiği hususların başında ise mahkemelerin işleyişi gelmekteydi. Hâlbuki iddia edilenin tersine devlet hukukî konularda oldukça hassas davranmaktaydı ve Tanzimat'ın ilânından bu yana her türlü şikâyet idarî makamlarca değerlendirmekteydi. Kurulan mahkemeler de oldukça şeffaf işlemekteydi. Mesela 1857-59 Bosna Hersek isyanı sırasında kendilerine baskı yapıldığını iddia eden gayrimüslimlerin her şikâyeti etraflıca ele alınmış, halka açık kurulan mahkemede iddiaların haksızlığı ispatlanmıştı.[751] Fakat Batılı ülke temsilcileri fikirlerini değiştirmemiş ve gayrimüslimlere yapılan haksızlıklardan dem vurmaya devam etmişlerdir. Süreç 5 Eylül 1859'da Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne sert bir memorandum vermesiyle sonuçlanmıştır. Memorandumla devlet ıslahat yapması için adeta zorlanmıştır.[752] Osmanlı Devleti memorandumu

---

750 Paris Barış Antlaşması'nın 7. maddesi şöyleydi: "*Haşmetlû Fransa İmparatoru ve Haşmetlû Avusturya İmparatoru ve Haşmetlû Gran Britanya ve İrlanda Kraliçesi ve Padişahı ve Haşmetlû Prusya Kralı ve Padişahı ve Haşmetlû bütün Rusyalar İmparatoru ve Haşmetlû Sardenya Kıralı ve Padişahı Hazârât-ı Saltanat-ı Seniyye'nin Avrupa Hukuk-ı Umûmiyyesi ve cemiyeti menafinden hissedar olmağa dahil olduğunu ilân iderler ve Hükümdaran-ı müşarünileyhimin her birisi ayrı ayrı Memâlik-i Saltanat-ı Seniyye'nin tamamiyetle istiklâl-i âlîsine riayet itmeğe taahhüd ider ve işbu taahhüdlerinin tamami-i icrasına müştereken mütekeffil olurlar. Binaberin bunu ihlâli mûcib olacak her bir harekete menfaat-ı umûmiyeye dokunur bir mesele nazarile bakacaklardır.*". Bakınız, *Muâhedât Mecmûası*, c. IV, İstanbul 1298-Tıpkıbasım Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s.248; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s.345-346.

751 Zafer Gölen, "1857-59 Bosna Hersek İsyânı", *Belleten*, c.LXXIII, Sa.267, Ankara 2009, s.517-518.

752 Memorandumun tam metni için bakınız, "Paris Muâhedesini imzâ iden Düvel-i Sitte'nin Dersaâdet'te mukîm süferâsı tarafından müştereken 1859 senesi Eylül'ünün… tarihiyle müverrahan Bâb-ı Âlî'ye takdîm olunan müzekkirenin aynen tercemesidir", Ankara-Milli Kütüphane, Yazma Demirbaş No: 06 Mil Yz B 117, s.12-13.

reddetmiş, fakat müdahalelerin önüne geçmek için de çalışmayı ihmal etmemiştir.[753]

Hükümetin Balkanlarda kargaşayı önlemek için düşündüğü ilk çare özel müfettişlikler oluşturulmasıydı. İlk olarak 1860'da Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa Rumeli teftişine çıkmış, ancak Lübnan olaylarının patlak vermesiyle Niş'ten İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır.[754] Onun yarım bıraktığı işi Bosna'da Ziya ve Ahmed Cevdet Paşa, Bulgaristan'da Abdüllâtif Suphi Bey tamamlamışlardır. Lübnan olayları sonrasında, bölgeye düzen vermek maksadıyla, İstanbul'da bir konferans düzenlenerek 9 Haziran 1861'de Cebel-i Lübnan Nizamnamesi kabul edilmiştir. Nizamname ile nahiyelerde her mezhep üyesi için birer sulh yargıcı bulunacak, her kazada üç ilâ altı üyeden kurulmuş karma bir Bidayet Mahkemesi (Meclis-i Adli) ve Lübnan'ın merkezinde 12 üyeli karma bir Yüksek Yargı Kurulu bulunacaktı.[755]

Lübnan meselesinin hemen ardından *Düvel-i Muazzama*[756] benzer düzenlemelerin bu kez Balkanlarda uygulamaya sokulması için devlete baskı yapmaya başladılar.[757] Artan baskılar devletin vilayetlere düzen verme isteğiyle birleşince, vilayetlerde ıslahat yapmak kaçınılmaz hale geldi. Böylece vilayet nizamnamesinin yolu açıl-

753 Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.111.
754 Faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Yonca Köksal-Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2007, 544 s.
755 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VI, Türk Tarih Kurumu, 5. Baskı Ankara 1995, s.41; Halûk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı. Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, s.121.
756 İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, Rusya, İtalya.
757 İlber Ortaylı, *Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayın, İstanbul 1985, s.50-52; İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.18-19.

dı.[758] 1864 yılında Fransız mülki idaresinden esinlenilen bir vilâyet nizamnamesi hazırlandı. İlk olarak Rusçuk, Vidin ve Niş Eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilâyeti kuruldu. Ardından 2 Haziran 1865'de Bosna Vilâyeti teşkil edildi.[759]

MAHKEMELERİN KURULUŞU

Nizamnamenin 16-26. maddelerini içeren '*Umûr-ı Hukûkiyye*' bölümünde mahkemelerin kuruluşu ve işleyişiyle ilgili maddeleri şunlardı.[760]

> "*16. Madde: Dâhil-i vilâyetde bulunan kâffe-i mehâkim-i şer'iyyenin müfettişi ve merkez hükümet-i seniyyeye takdimi lâzımgelen i'lâmât vesâir vesâyık-ı şer'iyyenin mümeyyizi olmak üzre Makâm-ı Celîl-i Fetvânın intihabıyla taraf-ı eşref-i hilâfetpenâhiden mensûb bir müfettiş-i hükkâm-ı şer'iyye olacaktır.*
>
> *17. Madde: Müfettiş-i hükkâmın mehâkim-i şer'iyye üzerine cârî olacak ahkâm-ı teftişiyye vesâir vezâyifi taraf-ı meşihatpenâhiden tastîr olunacak tenbihnâme ile ta'yîn kılınacaktır.*
>
> *Meclis-i Temyîz-i Hukûk*
>
> *18. Madde: Vilâyetde bir büyük meclis-i temyîz-i hukûk olub derece-i sâniyede elviye temyîz-i hukûk meclislerinin bade'l-rüye usûl ve kanûnen istinâfa mecbur olacakları veyahûd ashâb-ı hukûkun kezâlik usulen ve hukûken istinâf idecekleri de'âvî-i hukûkiyyeyi rü'yet ve hükme me'mûr olacaktır.*

[758] Ortaylı vilayetlerdeki düzenlemelerin Büyük güçlerin baskısı sonucu gerçekleştiği kanaatindedir. Zira yerel yönetimlerle ilgili bir kitabının bölüm başlığı "*Avrupanın Reform İstekleri ve Babıâli'nin Karşı Önlemleri*"dir. Bakınız, Ortaylı, *a.g.e.*, s.46.

[759] Bosna Vilâyet nizamnamesi için bakınız, *Takvîm-i Vekâyi*, defa:802, 7 Muharrem 1282/2 Haziran 1865, (1-12. maddeler); defa:803, 13 Muharrem 1282/8 Haziran 1865, (13-44. maddeler); defa:805, 28 Muharrem 1282/23 Haziran 1865, (45-70. maddeler); defa:806, 6 Safer 1282/1 Temmuz 1865, (71-82. maddeler); Zafer Gölen, *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s.112, 115-121, 139-141.

[760] *Takvîm-i Vekâyi*, defa:803, 13 Muharrem 1282/8 Haziran 1865, s.2.

19. Madde: Vilâyetin meclis-i temyîz-i hukûku müfettiş-i hükkâmın riyâseti tahtında olarak suret-i intihâbları 5. Bâbda beyân olunacak olan mümeyyiz nâmıyla üçü müslim ve üçü gayrimüslim altı a'zâdan mürekkeb olacak ve iş bu meclisde umûr-ı hukûkiyyeye vâkıf taraf-ı devletden mensûb bir me'mûr-ı mahsûs bulunacaktır.

20. Madde: İş bu temyîz-i hukûk evvelâ ahâlî-i İslâmiyyeye aid olub mehâkim-i şer'iyyede rü'yeti lâzım gelen ve kezâlik ahâlî-i gayrimüslimeye aid olub idâre-i rûhâniyyelerinde görülen de'âvî-i mahsûsadan ve sâniyen meclsi-i cinâyetde tedkîk ve rü'yet olunan da'vâlardan ve sâlisen sarf-ı umûr-ı ticârete müteallik olub meclis-i ticâretde rü'yet olunan husûsâtdan gayri kanûnu ve nizâmı fasl ve hasm olunacak de'âvinin rü'yet ve tedkîkine me'mûrdur.

21. Madde: Vilâyetin meclis-i temyîz-i hukûkunda fasl ve hükm olunan de'âvî-i müfettiş-i hükkâmın ve temyîzlerin mühürleriyle memhûr mazbata ile vâliye arz olunub vâli taraf-ı Devlet-i Aliyyeden me'zûn olduğu derecede hükümlerini icrâ ile dâire-i me'zûniyyetinin haricinde olanlarını merkez hükümet-i seniyyenin tedkîk ve emrine arz idecekdir.

Meclis-i Cinâyet

22. Madde: Vilâyetde bir meclis-i kebîr-i cinâyet olub derece-i sâniyede bulunan elviye-i cinâyet meclislerinin usûl ve kanûnen istinâfa mecbur olacakları veyahûd ashâb-ı de'âvinin kezâlik usulen ve kanûnen istinâf idecekleri de'âvî-i cinâyeti rü'yet ve hükme me'mûr olacaktır.

23. Madde: Vilâyetin meclis-i cinâyeti kezâlik müfettiş-i hükkâmın riyâseti tahtında olarak suret-i intihâbları 5. bâbda beyân olunacak olan mümeyyiz nâmıyla üçü müslim ve üçü gayrimüslim 6 azâdan mürekkeb olacaktır ve iş bu meclisde umûr-ı kanûniyyeye vâkıf taraf-ı devletden mensûb bir me'mûr-ı mahsûs bulunacaktır.

24. Madde. Vilâyetin meclis-i cinâyetinde fasl ve hükm olunan de'âvî-i müfettiş-i hükkâmın ve temyîzlerin mühürleriyle memhûr mazbata ile vâliye arz olunub vâli taraf-ı Devlet-i Aliyyeden me'zûn olduğu derecede hükümlerini icrâ ile dâire-i me'zûniyyetinin haricinde olanlarını merkez hükümet-i seniyyenin tedkîk ve emrine arz idecekdir.

Aynı teşkilatlanma liva ve kazalarda da gerçekleştirildi. Nizamnamenin 39-43. maddeleri liva adliye teşkilatına ayrılmıştı[761],

"39. Madde: Her livada bir hâkim olub nizâmî ve kanûnî rü'yet olunan deâvîden gayri mahkeme-i şer'iyeye aid olan da'vâların fasl ve hükmüne me'mûrdur. Hâkim-i liva Makâm-ı Celîl-i Fetvânın intihâbı üzerine nasb ve tâ'yîn olunur.

Meclis-i Temyîz

40. Madde: Re's-i livada bir meclis-i temyîz olub bu meclis nizâmen kaza temyîz-i hukûk meclislerinin rü'yet idemiyeceği veyahûd kaza temyiz-i hukûk meclislerinde bade'l-rüye eshâbının istinâf idecekleri deâvîyi rü'yet idecekdir.

41. Madde: Re's-i sancağın meclis-i temyiz-i hukûku hâkiminin riyâseti tahtında olarak suret-i intihâbları beşinci bâbda beyân olunacak olan mümeyyiz namıyla üçü müslim üçü gayrimüslim altı a'zâdan mürekkeb olacakdır ve iş bu meclisde umûr-ı hukûkiyyeye vakıf taraf-ı devletten mensûb bir me'mûr-ı mahsûs bulunacakdır.

42. Madde: İşbu Meclis-i temyiz-i hukûk evvela ahâlî-i İslâmiyye'ye aid olub mehâkimi şer'iyede rü'yeti lâzım gelen ve kezâlik ahâlî-i gayrimüslimeye aid olub idare-i ruhâniyyelerinde görülen deâvî-i mahsûsadan ve sâniyen meclis-i cinâyetde tedkîk ve rü'yet olunan da'vâlardan ve sâlisen sarf-ı umûr-ı ticarete müteallik olub mecâlis-i ticaretde rü'yet olunan husûsâtdan gayri kanûnî ve nizâmî fasl ve hasm olunacak deâvînin rü'yet ve tedkikine me'mûrdur.

43. Madde: Livanın Meclis-i temyîz-i hukûkunda fasl ve hükmolunan deâvî-i hâkimin ve mümeyyizlerin mühürleriyle memhûr mazbata ile Kaimakama arz olunub Kaimakam taraf-ı Devlet-i Aliyye'den me'zûn olduğu derecede hükümlerini icrâ ile dâire-i me'zûniyyetinin haricinde olanlarını merkez vilayetinin tedkîkine arz idecekdir.

44. Madde: Liva Meclis-i cinâyeti hâkim-i livanın riyâseti tahdında olarak suret-i intihâbları beşinci bâbda beyân olunacak olan mümeyyiz nâmıyla üçü müslim üçü gayrimüslim altı a'zâdan mürekkeb olacaktır.".

---

761 *Takvîm-i Vekâyi*, defa:803, 13 Muharrem 1282/8 Haziran 1865, s.3.

Nizamnamenin 54-57. maddeleri ise kaza adliye teşkilatını düzenliyordu.[762]

"54. Madde: Her kazada bir hâkim olup nizâmî ve kanûnî rü'yet olunan deâvîden gayri mahkeme-i şer'iyeye aid olan da'vâların fasl ve hükmüne me'mûrdur. Hâkim-i kaza Makâm-ı Celîl-i Fetvânın intihâbı üzerine nasb ve tâ'yîn olunur.

55. Madde: Her re's-i kazada bir meclis-i deâvî olub işbu meclis-i hâkim kazanın riyâseti tahtında olmak üzre mümeyyiz nâmıyla ikisi müslim ve ikisi gayrimüslim dört a'zâdan mürekkeb olacakdır ve bunlar beşinci bâbda mestûr olan nizâma tatbiken intihâb olunacaklardır.

56. Madde: İşbu Meclis-i deâvî evvela ahâlî-i İslâmiyye'ye aid olub mehâkim-i şer'iyede rü'yeti lâzım gelen ve kezâlik ahâlî-i gayrimüslimeye aid olub idâre-i ruhâniyyelerinde görülen deâvî-i mahsûsadan ve sâniyen umûr-ı cinâyete dâir olarak cinâyet meclislerinde tedkîk ve rü'yeti iktizâ iden husûsâtdan ve sâlisen sırf umûr-ı ticarete müteallik olub liva ticaret meclislerinde görülecek olan deâvîden maada kanûnî ve nizâmî fasl ve hasm olunacak da'vâların ve cünha ve kabahat derecesinde olub me'zûniyeti dâiresinde bulunan husûsât-ı kanûniyyenin rü'yet ve tedkîkine me'mûrdur.

57. Madde: Meclis-i deâvîde fasl ve hükm olunan deâvî-i hâkim kazanın ve mümeyyizlerin mühürleriyle memhûr mazbata ile müdire bildirilüb müdir dahi me'zûn olduğu derecede hükümlerini icrâ ile dâire-i me'zûniyyetlerinin haricinde olanlarını kaimmakama arz edeceklerdir.

Metinde sıkça atıf yapılan beşinci bölümdeki seçim ise şu şekilde yapılıyordu.[763]

Kazada Seçim:

71. Madde: İki senede bir kere kazada müdie ve hâkim ve müfti ve ahâlî-i gayrimüslimenin her sınıfının reis-i ruhânîleri ve kaza kâtiblerinden mürekkeb bir cemiyyet tefrik yapılub işbu cemiyetde gerek re'a-i kaza ahâlîsinden olsun ve gerek kurrada mütemekkin bulunsun senevi lâ-akall 150 guruş virgü viren Teb'a-i Devlet-i Aliyyeden ve 30 yaşını

762 *Takvîm-i Vekâyi*, defa:805, 28 Muharrem 1282/12 Haziran 1865, s.3.
763 *Takvîm-i Vekâyi*, defa:806, 6 Safer 1282/1 Temmuz 1865, s.2-3.

mütecâviz kimselerden olmak ve mümkün olduğu mertebe okuryazar olanlar tercih kılınmak üzre evvelâ a'zâlık içün intihâb olunacak kesân adedinin üç misline müsâvî olarak nısfı müslim ve nısfı gayrimüslim mütenevvi' ise anların sınıfları beyninde taksîm kılınmak üzre ilk senede 12 ve sonralarında altışar kimse ve sâniyen Meclis-i deâvî içün intihâb olunacak kesân adedinin üç misline musâvî olarak nısfı müslim nısfı gayrimüslim olmak ve gayrimüslim sınıfı dahi ol kazada bulunan gayrimüslim mütenevvi' ise anların sınıfları beyninde taksîm kılınmak üzre ilk senede 12 ve sonralarında altışar kimse tefrîk olunacakdır.

75. Madde: Kazaların intihâbı livaya vâsıl oldukda kaimmakam-ı liva kazanın intihâb itmiş olduğu kimselerin içinden münâsib gördüklerini Meclis-i İdâre a'zâlığına ve Meclis-i Deâvî mümeyyizliğine ta'yîn ider. İşbu intihâb ve ta'yîn maddesinde kaimmakamın idâre-i liva meclisine mürâca'at itmesi re'yine muhavveldir.

Livada Seçim

77. Madde: Her livada kaimmakam ve liva hâkim ve mal müdiri ve re's-i liva olan şehirde bulunan müfti ve sınıf-ı gayrimüslimenin rü'esâyı ruhâniyyeleri ve tahrîrât kâtibinden mürekkeb bir cemiyyet tefrîk yapılub livada üç müslim ve üç gayrimüslimden ta'yîn olunacak 6 kimsenin sınıfına göre üçer misli olmak üzre gerek re's-i livadan ve gerek mülhak kazalar ahâlîsinden olsun 18 kişi tefrik olunub ve temyîz-i hukûk-ı meclis içün dahi yine bu kâ'ideye tatbîk ile tensîb olunacak zâtlar ayrılub kaza intihâbında ittihâz olunan usûle tatbiken matbû' varaka ile kazalara gönderilerek her kazanın meclis idâresiyle meclis-i deâvîsi bi'l-ictimâ' bunlardan livada a'zâ ve mümeyyiz olacakların adedleri iki misline musâvî zevâtın intihâb ile intihâb varakasının zeyline tahrîr ve cümle tarafından temhîr ile livaya gönderilecekdir.

79. Madde: Kazaların intihâbı livadan merkez vilâyete vâsıl oldukda vâlî işbu intihâb intihâb olunan kimselerin içinden münâsib gördüklerini a'zâlık ve meclis-i temyîz mümeyyizliğine ta'yîn ider. İşbu intihâb ve ta'yîn maddesinde vâlînin meclis-i idâre-i merkeziyyeye mürâca'at itmesi re'yine muhavveldir.

Merkez Vilâyette Seçim:

> *81. Madde: Merkez vilâyetde Meclis-i idârenin a'zâ-yı tabî 'iyyesi olan müfettiş-i hükkâm ve muhasebeci ve mektubcı ve meclis-i hukûk ve meclis-i cinâyetde bulunan deâvî me'mûrları ve merkez vilâyetde bulunan müfti ve hâkim ve milel-i gayrimüslime rü'esâ-yı ruhâniyyeleri vâlinin riyâseti tahtında olarak bir meclis-i tefrîk teşkîliyle orada gerek merkez-i vilâyet ve merkez-i liva olan şehirler ve gerek re's-i liva olan kasabalar ahâlîsinden olub Teb'a-i Devlet-i Aliyye'den ve senevî lâ-akall 500 guruş doğrudan doğruya devlete virgü viren ve vilayetçe erbâb-ı temîz ve i'tibârdan olan okur ve yazar kimselerden yine a'zâ ve mümeyyizlerin adedlerinin üç misline musâvî zâtlar intihâb ile re's-i livalara irsâl olunub liva ve kaza a'zâ ve mümeyyizlerinin usûl-i intihâblarına tatbîken livalarda tefrîk olunacak zâtların mazbataları merkez-i vilâyete vürûdunda vâlî tarafından nisbet-i mukarreresine tatbiken intihâb olunacak zâtların esâmîsi Bâbıâlî'ye arz ve inhâ ile bunların me'mûriyetleri makâm-ı sadâretden yazılacak tahrîrât ile tasdik kılınacaktır.*".

Vilâyet nizamnamesi ile birlikte nizâmiye mahkemelerinin kuruluşu da gerçekleştirilmiş oldu. Böylece mahkeme heyetlerinde Müslim ve gayrimüslim üyelerin bulunması esası kabul edildi. Düzenleme ile vilâyette, Ceza (Meclis-i Cinâyet)ve Dava Meclisi (Meclis-i Deâvî) adı ile iki mahkeme kuruldu. Ancak kısa süre sonra bu iki meclis Divân-ı Temyîz-i Hukûk ve Cinâyet-i Vilâyet adı altında birleştirildi. Divân-ı Temyîz-i Vilâyet merkez hâkiminin başkanlığında hukukçu memurlar, seçilmiş üç Müslim ve üç gayrimüslim üyeden oluşmaktaydı. Divân-ı Temyîz-i Vilâyet şer'i mahkemelerle, gayrimüslim cemaatlerin ruhanî mahkemelerinin baktığı davaların istinaf mercii olarak işlev gördü. Aynı teşkilat livalarda (sancak merkezleri) Meclis-i Temyîz adıyla teşkil edildi. Liva temyîz mahkemesinin başkanlığını liva merkez hâkimi yapacak, mahkemede bir hukukçu memur bulunacak, aynı şekilde üç Müslim, üç gayrimüslim seçilmiş üye bulunacaktı. Kazalarda ise kaza müdürü, naip ve ikisi Müslim, ikisi gayrimüslim, seçilmiş dört üyeden oluşan bir mahkeme kuruldu.[764]

---

[764] Ortaylı, *a.g.e.*, s.80; Bozkurt, *a.g.e.*, s.113.

Yeni düzenleme ile Müfettiş-i Hükkâma 10.000, cinayet ve temyîz-i hukûk kâtiplerine 2.500'er, meclis üyelerine ise 500'er kuruş maaş bağlanacak.[765]

Böylece Bosna Hersek'te Nizâmiye Mahkemeleri kurulmuş oluyordu. Bosna salnamelerinden nizamiye mahkemelerinin kuruluş ve üyelerini takip etmek mümkündür. 1283/1865 senesi salnamesine göre mahkemelerin üyeleri aşağıdaki kişilerden oluşmuştur:

Meclis-i Temyiz-i Hukûk ve Cinâyet-i Vilâyet[766]

Reis Müfettiş-i Hükkâm-ı Vilâyet Kâmil Efendi

Muâvini Mustafa Efendi

Me'mûr-ı İstinâf Abdullah Efendi

Üye Mehmed Ağa-Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından

Üye Hacı Derviş Ağa

Üye Hacı Mehmed Ağa

Yorgi Efendi-Ortodoks

Mato Efendi-Latin (Katolik)

Hoca Dano Efendi-Musevi

Katib-i Cinâyet-Ömer Avnî Efendi

Kâtib-i Temyîz-i Hukûk-Feyzi Efendi

Mukayyidi Mustafa Efendi

765 Gölen, *a.g.e.*, s.143

766 *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, Def'a I, sene 1283, Saraybosna, Bosna vilâyet matbaası, s.32.

Saray Sancağı Meclis-i Temyîz-i Hukûk ve Cinâyet-i Livâ[767] Reis Saraybosna Naibi Yusuf Agâh Efendi Memûr-ı Mahsûs-ı cinâyet Sunullah Efendi Aza Nezir Efendi Aza Hacı Mustafa Aza Hoca Simon-Ortodoks Aza Hoca Papo-Latin Aza Hoca Rako Kâtib-i evvel Abdülhalim Efendi Kâtib-i sânî Aziz Efendi **Foyniça Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Receb Efendi Aza Abdullah Ağa Aza Mustafa Ağa Aza Frano Ağa Aza Bako Ağa **Kladina Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Abdülmecid Efendi Aza Abdi Ağa Aza Osman Ağa Aza Lütfullah Ağa Aza Teriko Ağa **Çelebipazar Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Ahmed Hamdi Efendi Aza Hacı Mehmed Bey Aza Lütfi Bey Aza Vaso Ağa Aza Aleksi Ağa **Vişegrad Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Şakir Efendi Aza Mustafa Ağa Aza Salih Bey Aza Mehmed Bey Aza Vaso Ağa **Çayniçe Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Mehmed Ziya Efendi Aza Mustafa Ağa Aza Ali Ağa Aza Milanko Ağa Aza Lazar Ağa	**İzvornik Sancağı Meclis-i Temyîz-i Hukûk ve Cinâyet-i Livâ**[768] Reis Tuzla Naibi Ali Rıza Efendi Memûr-ı Mahsûs-ı cinâyet Yusuf Efendi Aza Mehmed Ağa Aza Hacı Osman Ağa Aza Mehmed Ağa Aza Yovan Ağa Aza Firano Ağa Aza Niko Ağa Kâtib-i evvel Süleyman Efendi Kâtib-i sânî Hüseyin Efendi **Srebreniça Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Osman Efendi Aza Salih Ağa Aza Mehmed Ağa Aza Mirko Ağa Aza Pero Ağa **Maglay Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Şakir Efendi Aza İbrahim Ağa Aza Hacı Osman Efendi Aza Ostban Ağa Aza Perosnayiç Ağa **Belina Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Osman Efendi Aza Mustafa Bey Aza İbrahim Bey Aza Yovo Ağa Aza Todoroviç Ağa **Birçe Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi İbrahim Efendi Aza Mehmed Ağa Aza Şakir Ağa Aza Miçe Ağa Aza Yovanoviç Ağa **Gradçaniça Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Sadık Efendi Aza Hasan Bey Aza Hüseyin Bey Aza İstefan Ağa

767 *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, s.42, 46-50.
768 *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, s.50, 54-58.

	Aza Rastoviç Ağa
Travnik Sancağı Meclis-i Temyîz-i Hukûk ve Cinâyet-i Livâ[769] Reis Merkez Livâ Naibi Mahmud Bey Efendi Memûr-ı Mahsûs-ı cinâyet Derviş Bey Aza Hazım Efendi Aza Ali Bey Aza Paşo Ağa Aza İvo Ağa Aza Yovo Ağa Aza Bihor Ağa Kâtib-i evvel Mahmud Efendi Kâtib-i sânî Arif Efendi **Yayçe Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Sabit Efendi Aza Mustafa Bey Aza Şerif Bey Aza Danik Ağa Aza Simo Ağa **Prozor Ma Akhisar Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Abdülkerim Efendi Aza Derviş Bey Aza İbrahim Bey Aza İvan Ağa Aza Yako Ağa **Ehlune Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Bayezid Efendi Aza Ali Ağa Aza Hüseyin Ağa Aza Gılgo Ağa Aza Sanik Ağa **Glamoç Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Yusuf Efendi Aza Süleyman Bey Aza Süleyman Ağa Aza Niko Ağa Aza Nikola Ağa	**Banaluka Sancağı Meclis-i Temyîz-i Hukûk ve Cinâyet-i Livâ**[770] Reis Livâ Naibi Şükrü Efendi Memûr-ı Mahsûs-ı cinâyet Fehim Bey Aza Derviş Efendi Aza Abdullah Ağa Aza Hacı Mustafa Bey Aza Tomo Ağa Aza Yorgi Ağa Aza Anto Ağa Kâtib-i cinâyet Ahmed Efendi Temyîz-i Hukûk Kâtibi Mustafa Efendi **Gradişka Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Faik Efendi Aza Hafız Mustafa Efendi Aza Mehmed Ağa Aza Yoso Ağa Aza Franko Bey **Teşne Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Hafız Mustafa Efendi Aza Fehim Bey Aza Mehmed Ağa Aza Ananya Ağa Aza Yovo Ağa **Derbend Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Mezri Efendi Aza Abdi Bey Aza Hacı Mustafa Ağa Aza Yekto Ağa Aza Anto Ağa
Bihke Sancağı Meclis-i Temyîz-i Hukûk ve Cinâyet-i Livâ[771] Reis Bihke Naibi Şükrü Efendi	**Yenipazar Sancağı Meclis-i Temyîz-i Hukûk ve Cinâyet-i Livâ**[772]

769 *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, s.59, 61-64.
770 *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, s.65, 67-69.
771 *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, s.71-77.
772 *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, s.78, 80-89.

Memûr-ı Mahsûs-ı cinâyet İbrahim Bey Aza Hasan Bey Aza Süleyman Ağa Aza Ali Ağa Aza Yorgi Ağa Aza Mişko Ağa Aza Pero Ağa Cinâyet kâtibi Mehmed Efendi Temyîz-i Hukûk Kâtibi Tevfik Efendi **Pridor Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Recai Efendi Aza Malik Bey Aza Süleyman Bey Aza Resto Ağa Aza Anto Ağa **Kostayniçe Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Mehmed Nuri Efendi Aza Osman Ağa Aza Abdülmalik Bey Aza Hüso Ağa Aza Bako Ağa **Maden Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi İsmail Efendi Aza Hacı Murad Efendi Aza İbrahim Efendi Aza Pero Ağa Aza Mato Ağa **Ostruşça Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Mustafa Efendi Aza Mustafa Ağa Aza İkanovik Ağa Aza Mitrobanik Ağa **Krupa Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Naib-i Kaza Mehmed Efendi Aza Ahmed Bey Aza Bekir Ağa Aza Yovo Ağa Aza Niko Ağa **Ma Nevesin Kluç Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Ruşen Efendi Aza Salih Bey Aza Mehmed Bey Aza Simo Ağa Aza Nikola Ağa	Reis Merkez Livâ Naibi Nafiz Efendi Memûr-ı Mahsûs-ı cinâyet Alican Efendi Aza Halid Ağa Aza Mustafa Bey Aza Hüseyin Ağa Aza Lişo Ağa Aza Gorgi Ağa Aza Miko Ağa Cinâyet kâtibi Süleyman Efendi Temyîz-i Hukûk Kâtibi Şakir Efendi **Yenipazar Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Emrah Efendi Aza Eşref Efendi Aza Bilâl Efendi Aza Perota Ağa Aza Luka Ağa **Mitroviça Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Mahmud Efendi Aza Hacı Mustafa Ağa Aza Kahraman Ağa Aza Resto Ağa Aza Raco Ağa **Yenivaroş Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Hasan Efendi Aza Salih Ağa Aza Âdem Ağa Aza Miko Ağa Aza Yorgi Ağa **Ma Akova Bihor Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Emrah Efendi Aza Abdullah Bey Aza Mescan Bey Aza Nikola Ağa Aza Pavle Ağa **Tergovişte Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Şevki Efendi Aza Mahmud Ağa Aza Mehmed Ağa Aza Anderya Ağa Aza Pero Ağa **Taşlıca Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Mustafa Nuri Efendi Aza Emin Efendi Aza İbrahim Bey

	Aza Poto Ağa Aza Niko Ağa **Prepol Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Hafız Ferhad Efendi Aza Osman Bey Aza Ali Ağa Aza Gostanşa Ağa Aza Resto Ağa **Kolaşin Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Mehmed Efendi Aza Âdem Ağa Aza Şakir Ağa Aza Niko Ağa Aza Vuçina Ağa **Gusine Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi İsmail Hakkı Efendi Aza Yahya Ağa Aza Halil Ağa Aza Simo Ağa Aza Milo Ağa **Berana Namı Diğer Vasovik Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Mehmed Sırrı Efendi Aza Mehmed Ağa Aza Süleyman Ağa Aza Kule Ağa Aza Miro Ağa
Hersek Sancağı Meclis-i Temyîz-i Hukûk ve Cinâyet-i Livâ[773] Reis Merkez Kaza Naibi Ali Sadık Efendi Memûr-ı Mahsûs-ı cinâyet Asaf Efendi Aza Ömer Hulusi Efendi Aza Mehmed Bey Aza Mehmed Bey Aza Beftan Ağa Aza Bilahko Ağa Aza Yovan Ağa Cinâyet kâtibi Kâzım Efendi Temyîz-i Hukûk Kâtibi Şerif Efendi Mukayyidi Hafız Hasan Efendi **İstolçe Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Salih Hayri Efendi	

[773] *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*, s.91-100.

Aza Mustafa Bey Aza Mustafa Ağa Aza Restan Ağa Aza Vidak Ağa **Libuşka Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Fazıl Efendi Aza İbrahim Efendi Aza Muharrem Efendi Aza Restan Ağa Aza Rayko Ağa **Ma Neretva Koniçe Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Süleyman Efendi Aza Ali Efendi Aza Derviş Bey Aza Yovan Ağa Aza Antonya Ağa **Foça Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Hasib Efendi Aza Ali Bey Aza Ahmed Ağa Aza Çorçik Ağa Aza Hacı Niko Ağa **Nevesin Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Hacı İbrahim Efendi Aza Salih Efendi Aza Bekir Bey Aza Tomo Ağa Aza Yovo Ağa **Trebin Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Süleyman Rüşdü Efendi Aza Mehmed Bey Aza Ömer Ağa Aza Paro Ağa Aza …. Ağa **Bileke Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Mustafa Ragıb Efendi Aza Hamza Ağa Aza Hüseyin Ağa Aza Nikola Ağa Aza Pero Ağa **Gaçka Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi Ali Efendi Aza Tahir Ağa Aza Ağo Ağa Aza Ostuyan Ağa	

Aza Luko Ağa **Nikşiç Meclis-i De'âvî-i Kaza** Reis Kaza Naibi İsmail Efendi Aza Süleyman Ağa Aza İbrahim Ağa Aza İstanko Ağa Aza Coro Ağa	

Sonuç

1865 senesinde vilayet teşkilatlanması ile Osmanlı Devleti nizamiye mahkemelerini kurarak, kendine yöneltilen tebaa arasında ayrım yaptığına dair Batı'da olan inancı yıkmak istedi. Bosna örneğinde görüldüğü gibi hiç vakit kaybetmeden uygulama başladı. Vilâyet düzenine geçilen her yerde mahkemeler kuruldu. Mahkemeler aynı zamanda Osmanlı millet sisteminin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Bu haliyle mahkemeler devletin her milleti bir arada yaşatma ve kaynaştırma projesinin bir ürünü olarak da değerlendirilebilir. Mahkemeler ülkenin en küçük idarî birimlerine kadar yayılarak halka devletin her kesime ve millete eşit yaklaştığı mesajı somut bir şekilde veriliyordu. Fakat İstanbul'un çabası yeterli olmamış, benzer şikâyetler ilerleyen yıllarda da aynen devam etmiştir. Hatta mahkemelerin işleyişine ilişkin şikâyetler Bosna'nın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına yol açacak bir dizi olayı tetikleyen 1875 İsyanının en önemli sebebi olarak dahi gösterilmiştir.

Kaynakça

Acar, İrfan C., *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Bozkurt, Gülnihâl; *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Erim, Nihat; *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Gölen, Zafer; *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Gölen, Zafer; "1857-59 Bosna Hersek İsyânı", *Belleten*, c.LXXIII, Sa.267, Ankara 2009, s.465-522.

Jezernik, Božidar; *Vahşi Avrupa. Batı'da Balkan İmajı*, Çev. Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2006.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, c.VI, Türk Tarih Kurumu, 5. Baskı Ankara 1995.

Köksal, Yonca – Erkan, Davut; *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2007.

Muâhedât Mecmûası, c. IV, İstanbul 1298-Tıpkıbasım Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008.

Ortaylı, İlber; *Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayın, İstanbul 1985.

Paris Muâhedesini imzâ iden Düvel-i Sitte'nin Dersaâdet'te mukîm süferâsı tarafından müştereken 1859 senesi Eylül'ünün… tarihiyle müverrahan Bâb-ı Âlî'ye takdîm olunan müzekkirenin aynen tercemesidir", Ankara-Milli Kütüphane, Yazma Demirbaş No: 06 Mil Yz B 117.

Salnâme-i Vilâyet-i Bosna, Def'a I, sene 1283, Saraybosna, Bosna vilâyet matbaası.

Takvîm-i Vekâyi, defa:802-803, 805-806.

Ülman, Halûk; *1860-1861 Suriye Buhranı. Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.

OSMANLI'NIN DIŞ POLİTİKASINDAKİ ZAFİYETE BİR ÖRNEK: 1909 OSMANLI-KARADAĞ TİCARET ANLAŞMASI

A Case Study of Weakness in Ottoman Foreign Policy: 1909 Ottoman-Montenegro Trade Agreement

Abidin TEMİZER*

Özet

Karadağ gerek nüfus, gerek üretim açısından Balkan ülkeleri arasında en son sırada yer almaktadır. Ancak stratejik bir konumda bulunması nedeniyle devletler her daim Karadağ ile ilişkilerini sıcak tutmaya, onu kendi tarafına çekmeye çalışmışlardır. Bu minvalde Osmanlı Devleti de Karadağ'ı özellikle II. Abdülhamid döneminde Balkanlar'da kendisine karşı olası bir ittifaktan uzak tutmak için bu devletle hem siyasi hem de ekonomik ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin Karadağ'ı kendi tarafına çekmek, Karadağ'ın ise ticari ilişkilerini geliştirmek için attığı önemli adımlardan biri 1909 yılında Çetine'de imzalanan ticaret anlaşmasıdır. Bu çalışmada, söz konusu ticaret anlaşmasının, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri ne şekilde etkilediği ve bunun iki ülkenin birbirine karşı olan siyasetine ne şekilde sirayet ettiği hususu, anlaşma metni ve Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Karadağ, Dış Politika, Ticari İlişkiler

Abstract

Compare to other Balkan states, Montenegro has the lowest population and economic output numbers. Nevertheless, because of its strategic location, neigbouring states did their best to maintain friendly relations with Montenegro. In order to keep Montenegro outside a potential anti-Ottoman alliance, during the reign of Ab-

* (Yrd. Doç. Dr.); Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, Burdur-Türkiye; E-mail: abidintemizer@hotmail.com

dulhamid II, the Ottoman Empire pursued a policy to preserve warm political and economical relations with Montenegro. One of the most important steps to improve trade relations with Montenegro and to pull Montenegro on the side of Ottoman Empire was the Ottoman-Montenegro trade treaty, signed in Cetine in 1909. This study examines this trade treaty along with the related Ottoman documents and assesses the impact of this treaty on the political and economical relations between the two countries.

Key Words: Ottoman Empire, Montenegro, Foreign Policy, Economical Relations

Giriş

Osmanlı Devleti'nin dış politikasında 19. yüzyılın son çeyreğinde ciddi bir değişim yaşanmıştır. 1876 yılında tahta geçen sultan II. Abdülhamid, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının Osmanlı aleyhine gelişmesi üzerine devletin kontrolünü eline almış ve dış politikada radikal bir değişime gitmiştir. Denge politikası üzerine kurduğu bu politikada hem büyük güçlerle hem de Osmanlı'dan ayrılan devletlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmış[774], söz konusu devletlerin zafiyetlerine göre hareket ederek bir denge oluşturmaya çalışmıştır. Sultanın bu politikasında başarılı olduğu söylenebilir, zira Osmanlı Devleti 1878 yılı sonrasında sahip olduğu toprakları büyük oranda muhafaza etmeyi başarmıştır. Üstelik 1878 Berlin Antlaşması sonrasında İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne yönelik politikasından vaz geçmesine rağmen bunu başarmıştır.

Özellikle Osmanlı'dan ayrılan Balkan devletlerinin kendi aralarındaki sorunlarını veya bu devletlerin ekonomik zafiyetlerini çok iyi kullanan sultan, Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifaka girmelerine engel olmuştur. Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında Makedonya'da ortaya çıkan Kiliseler Sorununu iyi kullanan sultan[775], Karadağ'a da sıklıkla ekonomik yardımlar yaparak kendisine karşı bir ittifakın içine girmesine engel olmuştur. Bu bağlamda Karadağ Prensi Nikola ile sıkı bir dostluk kurmuş,

774 Selim Deringil, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* C. 2, İstanbul 1985, s. 304-306.

775 Detaylar için bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, TVYY, İstanbul 2001.

kendisini iki defa İstanbul'da ağırlamıştır. İstanbul'u ziyaretinden dolayı kendisine Emirgan Yalısını ve ayrı tarihlerde iki yat hediye etmiştir. II. Abdulhamid, Prensin ailesine sürekli çeşitli hediyeler göndererek bu dostluğu da pekiştirmiştir.[776] Karadağ ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan sınır sorununu yakından takip ederek sorunun bir an önce ve Karadağ'ı gücendirmeden bitirilmesi için gayretler sarf etmiştir.[777] Hatta Karadağ'a gönderdiği elçilerden bu konuda ihtimamlı davranmalarını istemiştir. Çalışma konumuzu ilgilendiren 1909 yılındaki ticaret anlaşması da sultanın Karadağ'a yönelik sürdürdüğü bu politikanın bir ürünüydü.[778] Ancak anlaşma sultanın tahttan indirilesinden kısa bir süre önce yapıldığından yeni gelen yönetim bu anlaşmayı uzun süre bekletmiştir.

Anlaşmanın hem bekletilmesi hem de içeriğinin düşünülmeden hazırlanması Osmanlı hariciyesindeki zafiyeti göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Anlaşmanın sultanın tahttan indirilmesinden sonra bekletilmesi dış politikada bir sürekliliğin olmadığının örneklerinden biri olduğu gibi, anlaşma metni hazırlanırken detaylı düşünülmemesi de atılacak adımların önceden planlanmadığını veya atılan adımın etkilerinin önceden kestirilemediğini göstermektedir. Bu durum aslında Osmanlı Devleti'nin dış politikasının temel sorunuydu. Klasik dönemde fetih ve iskân hareketlerine göre bir dış politika izleyen Osmanlı Devleti, Avrupa'da yaşanan Fransız İhtilali veya Sanayi İnkılabı gibi gelişmeleri yeteri kadar kavrayamamıştır. III. Selim, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında radikal değişiklik yapmaya, Avrupa'da açtığı daimi elçiliklerle denge siyaseti kurmaya çalıştı ise de onun halli bu hareketin sekteye uğramasına neden olmuştur. Aynı şekilde II. Abdülhamid de denge

---

776 Söz konusu dostluk ve hediyeler için bkz. Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri,* TTK, Ankara 2012, s. 160-219.

777 Osmanlı Devleti ile Karadağ arasındaki sınır sorunları için bkz. Abidin Temizer, *Osmanlı-Karadağ Sınır Anlaşmazlıkları ve Çözümü (1878-1912)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2007.

778 II. Abdülhamid takip ettiği denge politikasının bir gereği olarak Karadağ ticaret anlaşması yaptığı gibi Batılı güçlere karşı kullanmak amacıyla Almanya ile de ticaret anlaşmaları yapmıştır. Örneğin Berlin-Bağdat demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi bu politikanın bir gereğiydi. Sultan bu şekilde Almanya'yı yanına çekerken diğer taraftan da bunu bir koz olarak Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı kullanıyordu.

politikası izlemeye gayret etmiş ancak o da bir darbe ile tahttan indirilmiştir. III. Selim'in tahttan indirilesi sonrasında Fransız İhtilali'nin etkileri Osmanlı'da daha fazla görülmeye başlanırken[779], II. Abdülhamid'in tahttan indirilesi sonrasında değişen dış politikanın doğal bir sonucu olarak Balkan ülkeleri Osmanlı Devleti'ne karşı birleşip savaş ilan etmişlerdir. Bunda II. Abdülhamid'in Makedonya'daki Kiliseler Sorunu üzerinde kurduğu denge politikasının 1910 yılı itibariyle değişmesi etkili olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti hem dışarıdaki gelişmelerin hem de dış politikasında sürekliliğin olmamasının sıkıntılarını yaşamıştır. 4 Mart 1909'da imzalanan Osmanlı-Karadağ Ticaret Anlaşması da bu bağlamda hem dışarıdaki gelişmelerin Osmanlı'yı ne şekilde etkilediğini hem de Osmanlı'nın dış politikasında bir sürekliliğin olmadığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

4 Mart 1909 Osmanlı-Karadağ Ticaret Anlaşması

Karadağ Hükûmeti 1908 yılı Aralık ayında Avusturya ve Osmanlı Devleti gibi henüz bir ticaret anlaşması imzalamadığı ülkelere *hadd-i azam* tarifesi uygulayacağını ve bunun da 14 Aralık 1908 tarihinden itibaren geçerli olacağını ilan etti. Bundan evvel Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında yapılan ticarette *hadd-i azam* ve *hadd-i asgar* tarifesi uygulanmaktaydı. Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı Hükûmeti, Karadağ'dan hadd-i asgar tarifesini uygulamasını istemiştir. Ancak Karadağ Hükûmeti henüz bir anlaşma imzalamadığı ve hadd-i azam tarifesini uyguladığı Avusturya Hükûmeti'nin buna tepki göstereceği gerekçesiyle reddetmiş, karşılığında Osmanlı Devleti'ne bir ticaret anlaşması yapma teklifinde bulunmuştur. Söz konusu anlaşma için Osmanlı'nın Çetine Elçisi Abdülbâki Bey, Karadağ Hükûmeti ile temaslara başlamıştır.[780] Nihayetinde iki ülke arasında 4 Mart 1909 tarihinde üç maddelik bir ticaret anlaşması imzalanmıştır.[781]

---

[779] Fransız İhtilali'nin Osmanlı'ya etkileri için bkz. Sina Akşin, "Fransız İhtilali'nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler", *SBF Dergisi,* C. 49, Sayı 3, Ankara 1994, s. 23-29.
[780] BOA, *MV.*, Nr. 123/44, Tarih: 4 Kanunısani 1324 (17 Ocak 1909); BOA, *BEO*, 3476/260639, Tarih: 24 Zilhicce 1326
[781] Ticaret Anlaşmasının tarihi belgede 4 Mart 1909 olarak geçiyor. BOA, *BEO*, Nr. 3666/274907, Tarih: 9 Teşrinisani 1325.

Birinci Madde: Taraf ülkelerden her birinin tarım ve sanayi ürünlerinden gerek ithalat ve ihracatta ve transit muamelatınca[782] ve gerekse umumiyet üzere gümrük rüsumu miktarınca diğer taraf arazisinde mütekabilen en ziyade mazhar-ı müsaade olan millet uygulamasından istifade olunacaktır.[783]

İkinci Madde: İşbu mukavelename tasdiknamelerin teatisini müteakip yürürlüğe girecek ve taraflardan birince yürürlükten kaldıracağı günden itibaren bir yıl daha yürürlükte kalacaktır.

Üçüncü Madde: İşbu mukavelename tasdik olunacak ve tasdiknameler bir an evvel Çetine'de mübadele kılınacaktır.[784]

Karadağ'la yapılan bu ticaret anlamasının dikkat çeken bir yönü anlaşma metni Çetine Elçiliği ile Karadağ Hükûmeti arasında imzalandıktan sonraki gün olduğu gibi Karadağ Millî Meclisinden geçmiş[785] ancak aylar sonra 5 Şubat 1910 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisine gelmiştir. Anlaşma metni üzerinde uzun süren tartışmalar yaşanmıştır. Anlaşma metni üzerinde tartışma yapılırken kanun teklifinde bulunan Hariciye Nazırı Encümeni İsmail Hakkı Bey'in şu sözleri Osmanlı hariciyesinin bize göre içinde bulunduğu zaafı göstermektir: *"Zaten kabul biraz zaruridir. Çünki taraf-ı diğer kabul ve tasdik etmiştir. Vakıa bizim hakkımız da vardır. Fakat tadile esasen hakkımız yoktur. Ya red ya kabul edeceğiz."*[786]

Özellikle anlaşmanın birinci maddesine bazı mebuslar tarafından itiraz gelmiştir. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında sınır sorunu bulunmaktadır. Burada Osmanlı sınırları

---

782 Transit geçişlerde %1 gümrük vergisi alınıyor. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,* D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 139.

783 Burada Karadağ'da geçerli olan asgari ve azami vergi miktarları uygulanacaktır. Asgari mi azami olacağı Karadağ Hükûmeti'nin inisiyatifindedir. Osmanlı Devleti normalde %11 oranında gümrük vergisi almaktadır. Buradan hareketle Karadağ %9 alırsa Osmanlı Devleti de %8, %15 alırsa Osmanlı Devleti de %11 alacak. Bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 141.

784 BOA, *BEO*, 3476/260639, Tarih: 24 Zilhicce1326; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D:1, İ.35, C. 2, 25 Kanunisani 1325, s. 134.

785 BOA, *BEO*, 3476/260639, Tarih: 24 Zilhicce 1326.

786 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 134.

içinde evi, Karadağ sınırlarında ise arazisi bulunan kişilerin ne gibi bir gümrük vergisine tabi tutulacakları sorusu akla gelmiştir. Bu nedenle Meclis'te bazı mebuslar söz konusu maddede değişiklik yapılmasını istemişlerdir.[787]

Anlaşma esasen Osmanlı Devleti için ekonomik kazançtan ziyade siyasi amaçlarla imzalanmıştır. Zira II. Abdülhamid'in izlediği denge politikasının bir gereği Çetine Sefaretince imzalanmıştı. Anlaşma metni Karadağ Millî Meclisinden hemen geçmesine rağmen Osmanlı Mebusan Meclisine geç gelmesinin nedeni yine kanaatimizce sultan II. Abdülhamid'in Nisan 1909'da tahttan indirilmiş olmasıdır. Şimdi onun izlediği denge politikasının bir aracı olarak hazırlanan anlaşma, Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilip edilmemesi tartışmalarına sahne olmaktadır. Özellikle Osmanlı'nın Balkanlar'da kalan İşkodra, Kosova gibi vilayetlerinin mebusları bu anlaşmaya şiddetle karşı çıkmaktadırlar. İşkodra Mebusu Rıza Paşa bu konu ile ilgili iki sakıncayı dile getirmektedir. Rıza Paşa evvela Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında devam eden ve Kosova ile İşkodra vilayetlerini ilgilendiren sınır sorununa dikkati çekmektedir. Bu sorun hallolmadıkça bu anlaşmanın sıkıntıdan başka bir şey getirmeyeceğini iddia etmektedir. Sınır değişikliği yüzünden evi İşkodra vilayeti, arazisi ise Karadağ sınırları içinde kalanların arazilerini işlerken nasıl bir muameleye tabi tutulacaklarının açıkça ifade edilmediğinden şikâyet etmektedir. Rıza Paşa burada anlaşmanın birinci maddesine olan itirazını dile getirmektedir. Rıza Paşa'ya göre anlaşmanın bir diğer sakıncalı tarafı ise Karadağ'a İşkodra Gölü ile Boyana Nehri'nde verilen seyrüsefer serbestliğinin İtalya gibi devletlerin suiistimal edecekleri hususudur. Rıza Paşa'ya göre Karadağ kendi bandırası altında İtalyan vapurlarını işletebilecektir.[788]

Burada yine Osmanlı hariciyesinin ucu açık bir anlaşma imzalamasının sakıncalarını görüyoruz. Aslında kanun teklifinde bulunan İsmail Hakkı Bey'in dediği gibi Osmanlı Devleti'nin Karadağ ile ticaretinden elde ettiği gelir cüz'i bir miktardır. Onun ifadesiyle birkaç bin liradır ve bu nedenle Karadağ'ı gücendirmeye değmez. Aslında meselenin bu tarafından bakıldığında İsmail Hakkı Bey

787 BOA, *BEO*,Nr. 3566/267441, Tarih: 22 Safer 1327.
788 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 135.

haklıdır. Lakin ucu açık bir anlaşma yapılması da Osmanlı'nın dış ticaretinde suiistimallerin yaşanmasına ve doğal olarak ekonominin zarar görmesine neden olabilecektir. İşkodra mebusu Rıza Paşa'nın da dile getirdiği gibi İtalya veya başka bir ülkeye ait ticari gemiler Karadağ bandırası ile Osmanlı karasularında ticaret yapabilirler.[789] Dolayısıyla Karadağ'a tanınacak ayrıcalıkları hesaplarken sadece Karadağ ile olan ticaret hacmine değil asıl bu ayrıcalıkların ne şekilde suiistimale uğrayacağına dikkat etmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 1908 yılında Karadağ'a ihracatı 2.355.823 kuruştur. Karadağ'dan ithalatı ise 756.000 kuruştur.[790] Burada ticaretle ilgili tartışmalar yapılırken yukarıdaki rakamları veren Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Karadağ'ın gümrük vergilerini azami derecede uygulaması durumunda Osmanlı'nın kârlı çıkacağını söylemektedir. Ancak kanaatimizce Rıfat Paşa yukarıda belirttiğimiz yabancı devletlere ait gemilerin Karadağ bandırası kullanması durumunu göz önüne almamıştır. Şüphesiz böylesi bir durumda Osmanlı Devleti zararlı çıkmaktadır.

Anlaşmayla ilgili Meclis'te yaşanan en önemli tartışmalardan biri de ticaret anlaşması maddelerine gelen eleştiriler karşısında Rum asıllı vekillerin bunun önemsiz olduğunu savunmaları olmuştur. Serfice mebusu Yorgo Boşo Efendi *"Karadağ'la ticaretimiz kokoroz ve patatesten ibarettir, böyle önemsiz şeyler üzerinde konuşmayalım."* diyerek anlaşma metnine getirilen eleştirileri bertaraf etmeye çalışmıştır.[791]

Tartışmalardan ortaya çıkan en vahim durum ise Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın devletlerin kendilerine has ticaret usullerinin olduğuna vurgu yaptığı konuşmasıdır. Osmanlı'da genel olan yüzde 11'lik gümrük vergisi usulünün neden Karadağ'a uygulan-

---

789 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,* D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 135.

790 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 136. Bu meblağın o günün şartlarında neye tekabül ettiği konusuna Mebusan Meclisi'nde yapılan tartışmalarda değinilmiştir. Buna göre 756 bin lira o günün şartlarında İstanbul'da küçük bir mağazanın yıllık ithalatı kadardır. Bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 138.

791 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 136.

madığı, bunun yerine Karadağ Hükûmeti'nin dış ticarette uyguladığı *hatt-ı azam* ve *hatt-ı asgar* usulünün benimsendiği eleştirileri yapılınca, İsmail Hakkı Paşa, İngiltere'den örnek vererek "her devletin bir ticaret usulü vardır"[792] sözleri ile Osmanlı'nın Karadağ'ın ticaret usulüne uyduğuna vurgu yapması, aslında Osmanlı'nın dış politikasındaki zaafını göstermektedir. O dönemde İngiltere gibi güçlü ülkelerle yapılan ticarette, ilgili ülkenin gümrük tarifesi uygulanırdı. Osmanlı'nın Karadağ gibi küçük bir ülkeye bile ayak uydurmak zorunda kalması dış politikadaki zaafı ortaya çıkaran bir durumdur.

Anlaşma metninde en çok tartışılan konu, birinci maddedeki "en ziyade mazhar-ı müsaade" terimi olmuştur. Bunun sakıncaları üzerine mecliste uzayıp giden tartışmalar konusunda en trajik açıklama anlaşmanın yapılmasını savunan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'dan gelmiştir. İbrahim Hakkı Paşa "*en ziyade mazhar-ı müsaade kelimesi bendenizin de sinirine dokunur bir kelimedir... Bu kelimenin tehlikesi zatında değil istimalindedir... Eğer fena surette istimal olunursa fenadır...*"[793] şeklindeki sözlerine rağmen bunu imzalamaya da mecbur olduklarını, her anlaşmada bu tarz kelimeler olabileceğini ifade etmesi dikkat çekicidir.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Karadağ Hükûmeti arasında 4 Mart 1909 tarihinde imzalanan ticaret anlaşması her yönüyle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zafiyeti göstermektedir. Evvela anlaşmanın 4 Mart 1909'da imzalandığı halde yaklaşık bir yıl sonra 5 Şubat 1910 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi'nin gündemine alınması devletin dış politikada sürekliliği olan tutarlı bir siyasetinin olmadığını, yöneticilerin değişmesi ile birlikte dış politikadaki siyasetin de radikal bir şekilde değiştiğini göstermektedir.

Anlaşma ile ilgili ikinci husus ise 3 maddelik bir anlaşmanın dahi detaylı bir şekilde düşünülmeden, anlaşmanın herhangi bir

792 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 142.

793 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 143. "En ziyade mazhar-ı müsaade" tabiri, bir anlaşmaya taraf olan devletlerin başka anlaşmalarla başka devletlere tanıdıkları ayrıcalıkları ve yararları birbirlerine de tanıyacakları anlamına gelmektedir.

maddesinin ileride büyük sorunlara, zararlara neden olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmadan, netice itibarıyla "*Zaten kabul biraz zaruridir"* mantığı ile anlaşmanın kabul edilmesi dış politikada ilerisi düşünülmeden ilerlendiğini göstermektedir.

Karadağ'la imzalanan ticaret anlaşması ile ilgili Meclis'te yapılan tartışmalar Osmanlı Devleti'nin tutarsız, ilkesiz bir dış politikasının olduğunu ortaya koymaktadır. Serfice mebusu Yorgo Boşo Efendi'nin "Karadağ'la ticaretimiz kokoroz ve patatesten ibarettir, böyle önemsiz şeyler üzerinde konuşmayalım" şeklindeki konuşması ya Yorgo Boşo Efendi ile ona destek verenlerin birinci maddedeki sıkıntıyı algılayamadıklarını ya da art niyetli olduklarını göstermektedir. İsmail Hakkı Paşa'nın "devletin bir ticaret usulü vardır" deyip Karadağ'ın ticaret usulüne uymak zorunda olduklarını belirtmesi Osmanlı Devleti'nin bir ticaret usulünün olmadığını göstermektedir. Ayrıca Karadağ'la yaşanan sınır sorunlarının da görmezden gelinerek bu anlaşmanın gelişigüzel imzalanması da Osmanlı dış politikanın içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından önemlidir.

Kaynakça

BOA, *BEO*, 3476/260639, Tarih: 24 Zilhicce 1326.

BOA, *BEO*, Nr.3666/274907, Tarih: 9 Teşrini sani 1325.

BOA, *BEO*, Nr. 3566/267441, Tarih: 22 Safer 1327.

BOA, *MV.*, Nr.123/44, Tarih: 4 Kanunısani 1324 (17 Ocak 1909).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D:1, İ.35, C.2, 25 Kanunisani 1325, s. 134.

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, TVYY, İstanbul 2001.

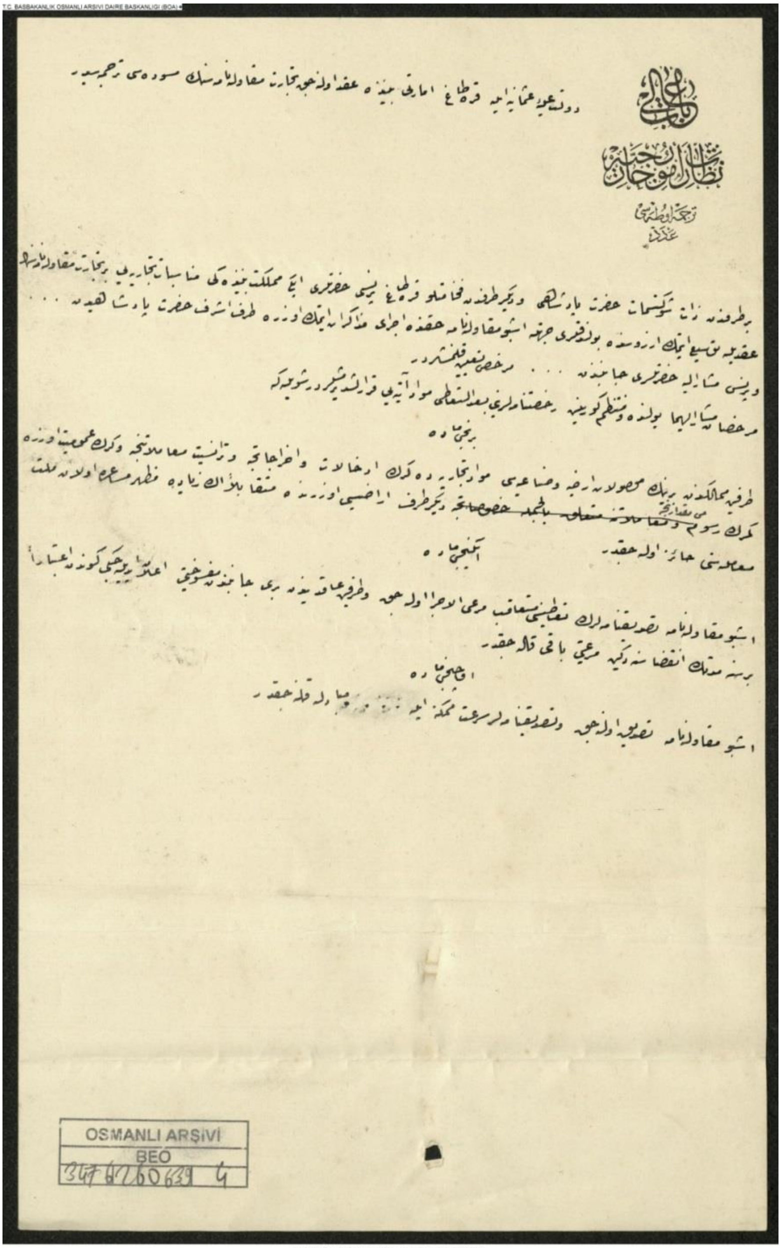
Akşin, Sina, "Fransız İhtilali'nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler", *SBF Dergisi,* C. 49, Sayı 3, Ankara 1994.

Deringil, Selim, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* C. 2, İstanbul 1985.

Özcan, Uğur, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri",* TTK, Ankara 2012.

Temizer, Abidin, *Osmanlı-Karadağ Sınır Anlaşmazlıkları ve Çözümü (1878-1912)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2007.

EK: Anlaşma Metni

BEO.003476.260639.004

İSTANBUL'DA KARADAĞLI BİR SEFİR: MİTAR BAKİÇ

A Montenegrin Minister Plenipotentiary in İstanbul: Mitar Bakiç

Uğur ÖZCAN*

Özet

Osmanlı Karadağ ilişkilerinde, önce 1884-1887 yılları arası maslahatgüzar, daha sonra 1890-1902 yılları arasında orta elçi olarak Karadağ Devleti adına İstanbul'da görev yapan Mitar Bakiç'in müstesna bir yeri vardır. Sultan Abdülhamid'in serkâtibi Tahsin Paşa *Yıldız Hatıraları*'nda onun Osmanlı-Karadağ ilişkilerine yaptığı olumlu katkıya ve bu yolda sarf ettiği gayrete özellikle değinirek, Prens Nikola ile Sultan Abdülhamid arasındaki dostlukta onun payının büyük olduğunu söyler. Osmani ve Mecidi Nişanlarına mazhar olan Karadağlı diplomat, ayrıca altın ve gümüş imtiyaz madalyalarına da sahiptir. Normalde Osmanlı Devleti'nde elçilerin kendi adına tasarruf ve istimlak hakkı yokken Bakiç'e İstanbul'da emlak ve istimlak izni istisnai surette verilmesi, görevi sona erdiğinde bile oğluna, daha sonra eşine maaş tahsis edilmesi, Mekteb-i Sultani'de okuyan akrabaları Milo ve Pavle Bakiç kardeşlere sağlanan burs, onun Osmanlı nezdindeki itibarının ne derece yüksek olduğunun delilleridir. Görevi süresince sınır sorunları, iade-i mücrimîn meselesi, Karadağlı işçiler sorunu gibi mevzularda Karadağ adına yaptığı diplomatik temaslar kayda değerdir. Bu bildiride Karadağlı sefir Mitar Bakiç'in İstanbul'daki diplomatik misyonu, çalışmaları ve iki ülke ilişkilerine yaptığı katkı, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mitar Bakiç, Sefir, Osmanlı-Karadağ İlişkileri, II. Abdülhamid, Prens Nikola

* (Doç. Dr.); İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü, İstanbul-Türkiye, e-mail: ozcanugur@hotmail.com

Abstract

Mitar Bakiç, first serving as charge d'affaires between the years 1884-1887, then as minister plenipotentiary in Istanbul on behalf of the State of Montenegro from 1890-1902, has an exceptional place in the Ottoman-Montenegro relations. Sultan Abdulhamid's Head Clerk Tahsin Pasha, in his book *Yıldız Hatıraları,* made mantion about Bakiç's positive contribution and efforts exerted in the Ottoman-Montenegro relations, especially his major role in the friendship between Prince Nikola and Sultan Abdulhamid. He was honered with Osmani and Mecidi Orders besides Nishan-i-Imtiaz in gold and silver classes. Normally eventhough it is not permited foreigners to save the property of the Ottoman Empire, on behalf of Montenegrin *Minister Plenipotentiary* Mitar Bakiç in Istanbul, this right has given to him. Even after his task is finished, allocating salary first to his son later on to his wife, granting the scholarship to his relatives Milo and Pavle brothers are the evidence of what a high degree of credibility in the eyes of Ottoman State. During his task, diplomatic contacts done by him on behalf of Montenegro in matters of border issues, restitution of criminals, Montenegrin workers problem, are noteworthy. In this paper, Montenegrin plenipotentiary Mitar Bakiç's diplomatic mission his works in Istanbul and contribution to the bilateral relations, will be discussed in the light of the Ottoman archives.

Key Words: Mitar Bakiç, Minister plenipotentiary, Ottoman-Montenegro Relations, Abdul Hamid II, Prince Nikola Petrovich

Giriş

Osmanlı Devleti, 15. yüzyılın sonunda hâkim olduğu ve dört asır boyunca elinde tuttuğu Karadağ topraklarına 19. yüzyıl itibarıyla fiilî olmayan bir özerklik statüsü vermişti. Bu süreçte, Osmanlı-Karadağ ilişkileri bir devletin vasalıyla olan ilişkisi boyutuyla sınırlı kalmıştı. Özellikle 19. yüzyılda artan milliyetçi ayaklanmalar ve isyanlar, bu ilişkileri ister istemez diplomatik boyuta taşımıştır. Karadağ, Büyük Güçlerin müdahaleleriyle kendisine özerk bölge statüsü verilmesinden aldığı güçle Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsız bir devlet gibi hareket etmeye başladıysa da II. Abdülhamid döneminde 1878 Berlin Antlaşması'yla bağımsızlığını uluslararası platformda kabul ettirene kadar İstanbul'da herhangi bir diplomatik misyon teşkili söz konusu olmamıştır.

Dolayısıyla Abdülhamid dönemine kadar olan Osmanlı-Karadağ ilişkilerinin odak noktasında isyanlar, imtiyaz hattının belirlenme süreci ve süreçte çıkan anlaşmazlıklar, sınır ihlalleri, adam öldürme, hayvan hırsızlığı, otlak sorunları gibi meseleler bulunmuştur. II. Abdülhamid ‘in saltanatı sırasında patlak veren 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’nın ardından imzalanan 1878 Berlin Antlaşması ile Karadağ bağımsızlığını kazanmış ve bu durum uluslararası alanda da kabul görmüştür. Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması’ndan sonra Karadağ’ı resmen ve ilk olarak tanıyan devlet olma özelliğini taşımaktadır. Antlaşmanın 31. maddesine göre Karadağ, İstanbul ‘a ve Osmanlı Devleti’nin uygun gördüğü yerlere atayacağı Karadağlı memurların seçimine Bâb-ı Âlî ile Karadağ arasında doğrudan doğruya yapılacak müzakereler sonucunda karar verecekti.[794] Nitekim yapılan görüşmeler ve müzakereler neticesinde karşılıklı açılan elçilikler iki ülke arasındaki sorunların halledilmesi noktasında önemli bir adım olmuştur.[795] Abdülhamid dönemin sınır sorunları haricinde Karadağ ve Osmanlı arasındaki ilişkilerde göreceli bir istikrar dönemine sahne oldu. Zaman zaman sınır olayları, anlaşmazlıklar olsa da bunlar karşılıklı hoşgörülü ilişkiler neticesinde fazla göze batmadı.[796]

1879-1912 yılları arasında Karadağ’ın başkenti Çetine’de onbeş Osmanlı diplomatı akredite olmuştur.[797] Osmanlı Devleti, Karadağ’da mukim elçilik *(Minister Resident)*, *orta elçilik (Minister Plenipotentiary)* ve bazı durumlarda en alt seviyede *maslahagüzarlık (Chargé d’affaires)* düzeyinde temsile bırakmıştır.[798] Karadağ ‘ın ise İstanbul

---

794 Ali Fuad Türkgeldi, *Mesalih-i Mühimme-i Siyasiyye*, haz: Bekir Sıtkı Baykal, TTK, Ankara 1987, s. 77.

795 Uğur Özcan, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, TTK, Ankara 2012, s. 96.

796 Uğur Özcan - Abidin Temizer, *Karadağ’da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 39-44; Radoslav Raspopović, “Diplomatska Predstavništva Crne Gore 1879–1918”, *Montenegrina, Digital Library of Montenegrin Culture and Heritage*, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/diplomatska_predstavnistva_cg_1879_1918.htm, e.t. 17.08.2015.

797 Zivko M. Andrijaşeviç, “Montenegro from Ancient Times to the Balkan Wars” *The History of Montenegro*, CICG, Podgorica 2006, s. 126.

798 Özcan &Temizer, *a.g.e*, s. 42.

'da sefirlik açması, ülkenin önündeki ciddi finans sorunu nedeniyle sıkıntılı olmuştur. Bu sorun ancak Rusya 'nın Karadağ heyetinin İstanbul'daki işlerini finanse etmeye söz vermesiyle çözülmüştür. Rusya'nın Çetine sefir-i kebiri *Alexander Semionovich Yonine* bu konuda yetkili kılınarak, İstanbul'da bir Karadağ sefirliği tesis edilmesi için görüşmeler başlatılmıştı. Onun önerisi ile Karadağ hükûmeti İstanbul'a *Stanko Radonjic* 'i Eylül 1879'da mukim sefir olarak göndermişti.[799] Kimi zaman yetişmiş eleman sıkıntısı nedeniyle boşluklar oluşsa da genel itibarıyla Karadağ, İstanbul'da *ortaelçi* ve *maslahatgüzar*lık statüsünde temsil edilmiştir.

Karadağ bağımsız olduktan sonra, çoğu zaman sorunlar "*dostluk hisleri*" gereğince diplomasi ve barış yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Bu devletlerarası dostlukta hiç şüphesiz ki Prens Nikola ve Sultan Abdülhamid'in şahsi dostluklarının büyük etkisi vardır. Abdülhamid'in Balkan politikasında devletlerarası dengeyi gözeterek Karadağ'ı kendi yanına çekme amacını taşıyan bu girişimlerde başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca II. Abdülhamid 'in daveti üzerine gerçekleşen Prens Nikola'nın İstanbul ziyaretlerinin, iki ülke yakınlaşmasındaki payını da unutmamak gerekir. Prensin ilki 1884 ve ikincisi 1899 yıllarında gerçekleşen iki İstanbul ziyareti ve burada krallar gibi ağırlanması, iki liderin birçok meselede ortak noktada buluşmalarını ve bunu ilişkilere yansıtmalarını kolaylaştırmıştır. II. Abdülhamid 'in Prens Nikola'ya hediye ettiği iki yat, Emirgân'da bir köşk, atlar, madalyalar, kılıçlar ve daha birçok irili ufaklı hediyeler bu dostluğun somut örneklerinden bazılarıdır. Ayrıca özel günlerinde birbirlerine yazdıkları tebrik mesajları, taziye telgrafları, doğum kutlamaları, bayram tebrikleri, iki ülke arasındaki dostluğun devamlılığının sağlanması açısından etkili olmuştur.[800]

Boyana Nehri'nde temizlik, ticaretin geliştirilmesi, iade-i mücrimîn, tahdid-i hudud meseleleri, hayvan hırsızlığı, adam öldürme, kız kaçırma, kan davaları, Müslümanların mallarının akıbeti ve onların haklarının korunması, Osmanlı sınırlarında çalışan Karadağlı işçiler vb. meseleler Abdülhamid dönemi Osmanlı-Karadağ ilişkilerinin odak noktasında bulunurken, Karadağlı sefirlerin temel meşguliyet alanları arasında yer alır. Abdülhamid'in Balkanlar 'da

---

799 Tatjana Jovıć, *Diplomatic Missions in The Pricipality and The Kingdom of Montenegro*, Cetinje 2010, s. 150.
800 Özcan, *a.g.e*, s. 96.

kendi aleyhinde bir birlik kurulmaması için Karadağ 'ı yanına çekme girişimleri, büyük oranda başarılı olurken, öte taraftan Karadağ'la yaklaşık 30 yılı aşkın savaşsız bir dönem geçirilmesini sağlaması açısından ayrı bir önem taşımaktadır.[801]

Devletler muvazenesinin genç ve dinamik oyuncusu Karadağ, çıkarlarını korunmak için özellikle İstanbul'da görevlendirdiği sefirlerine büyük sorumluluklar yüklemiştir. 1880'lerin sonundan itibaren Osmanlı sınırları içinde yaşayan Karadağlıların haklarını korumak ve onların kayıtlarını tutmak vazifesiyle mükellef olan Karadağlı sefirlerin, pasaport uygulamasının başlatılmasıyla birlikte görev ve sorumlulukları bir kat daha artmıştır. Diğer taraftan Karadağ toplumunun sahip olduğu aşiret yapısı ya da *klan* örgütlenmesine dayalı âdetlerin, gelenek ve göreneklerin, ülke dışında yaşayan vatandaşları tarafından devam ettiriliyor olması, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerde Karadağlı sefirlerin önemini daha da belirginleştiriyordu. Zira Osmanlı topraklarında çeşitli iş kollarında çalışma imkânı bulan Karadağlıların zaman zaman alışılagelmiş yaşam tarzlarını burada da devam ettirmelerinden kaynaklı sorunlarıyla ilgilenmek ve problemlerini çözmek vazifesi, Karadağ'ın İstanbul'daki maslahatgüzarına ya da ortaelçisine düşüyordu.[802]

1908 yılında II. Meşrutiyet 'in ilanıyla etkisini ve gücünü kaybeden II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülük ettiği Jön Türk hareketinin artan etkisine boyun eğerek tahttan çekilmişti. Bu ise Osmanlı-Karadağ ilişkilerinde yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Balkanlar 'da başlayan çalkalanmalardan endişe duyan Karadağ, İşkodra'daki gelişmeler karşısında *Balkan Birliği* çalışmalarına yeşil ışık yakmıştır. Zaten çok geçmeden uzun süredir üzerinde çalışılan ittifak kurulmuş ve bunun sonucu olarak 1912 yılında Balkan Savaşları patlak vermişti. İki ülkenin mütekabiliyet esasına göre açtıkları sefirlikler, Balkan Savaşları'na kadar aktif bir şeklide çalışmıştır.

İstanbul'a Gönderilen Karadağlı Sefirler

Karadağ, Ağustos 1879'da Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a, ilk akredite elçisini, Stanko Radonjic'i, göndermişti. Karadağ'ın yabancı bir devlete gönderdiği ilk akredite elçi olması hase-

801 Özcan, *a.g.e*, s. 96.
802 Raspopović, *a.g.web.* e.t. 17.08.2015.

biyle onun Karadağlı sefirler arasından ayrı bir yeri vardır. Özellikle sınır tahdidi sırasında Prens Nikola adına Osmanlı Devleti yetkilileriyle temaslarda bulunmakla görevlendirilmişti.[803] Stanko Radonkiç'in "*Fevkalade murahhas Karadağ ortaelçisi*" olarak atandığı İstanbul'daki memuriyeti[804] Ağustos 1879'da sona ermiştir. Onun ardından *Dibude Radviniç (1879-1883)* Karadağ Prensi Nikola'nın İstanbul'a gönderdiği ikinci sefir olmuş, 13 Ağustos'ta Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna kabul edilmiştir.[805] *Gavro Vukoviç (1883-1884*), İstanbul'da görev yapan bir diğer Karadağlı sefirdir. Karadağ hükûmeti tarafından saltanat-ı seniyye nezdine *maslahatgüzar* olarak tayin edilen Gavro Vukoviç'in (Voucovitch),[806] ilk hedeflerinden birisi İstanbul'da bir sefarethane tesis etmektir. Prens Nikola'nın 1883 Ağustos'unda İstanbul'a gerçekleştirdiği seyahatin hemen ardından Gavro Vukoviç'i bu maksatla görevlendirmesi, ilişkilerin iyiye doğru gidişinin de işaretçileridir.[807] Vukoviç, Mart 1884'te Padişah tarafından kabul edilmiş[808] ve kısa bir süre sonra aynı yılın Aralık ayında Karadağ'a dönmek zorunda kalmıştır. Vukoviç'in dönüşüyle İstanbul'da kısa bir boşluk olmuş ama diplomatik temsil noktasında karşılıklı kurulan ilişkileri bundan çok etkilenmemişti.[809] Onun yokluğunda bu görev vekâleten, 32 yaşındaki genç diplomat Mitar Bakiç'e devredilmiştir. Karadağ Hariciye Nezareti, 22 Aralık 1884 tarihli bir yazıyla Vukoviç'in bazı "*ailevi özel nedenlerden*" dolayı memleketine dönmek zorunda kalacağından yokluğunda yerine

803 Andrijaşeviç, *a.g.e*, s. 126.

804 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayun (Y.PRK.NMH),* 1/65 *(Hicri 06.N.1296-Miladi 24.8.1879).*

805 BOA, *İradeler Hariciye (İ.HR*), 280/17238 *(Hicri 24.Ş.1296-Miladi 13.8.1879).*

806 BOA, *Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS),* 175/76 *(Hicri12.S.1301-Miladi 12.12.1883). Historical overview of Montenegrin Diplomacy*, Ministry of Foreign Affairs and European Integration, http://www.mvpei.gov.me/en/ministry/Historical-overview/, e.t. 18.8. 2015.

807 BOA, *Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E),* 63/11 *(Hicri 23.C.1301-Miladi 19.4.1884).*

808 BOA, *Y.E.E.*, 46/44 *(Hicri 28.CA.1301- Miladi 25.3.1884).*

809 Raspopović, *a.g.web.* e.t. 17.08.2015.

hariciye dairesi kâtibi Bakiç'in Prens hazretleri tarafından tayin kılındığı yer alıyordu.[810]

Mitar Bakiç'in İstanbul'a Tayinine Kadar Yaşamı

Mitar Bakiç (1852-1903)

Mitar Bakiç,[811] Karadağ'ın Andrijevice kentinin Zabrđe köyünde 1852 yılında Vasojeviçi klanının lideri Zarije'nin oğlu olarak dünyaya gelmişti.[812] Hiç şüphesiz ki o, Osmanlı-Karadağ ilişkilerinde çok

810 BOA, *Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO*), 282/42 *(Miladi 22.12.1884)*

811 Bazı kaynaklarda bu isim "Dimitar Z. Bakic" olarak zikredilir. Ljubomir T .Vukadinovic, "Zapisi o znamenitim Crnogorcima: Dmitar Z. Bakic, Crnogorski Opunomoceni ministar u Carigradu", *Slobodna misao*, Yıl 18, S. 4 (29. 1. 1939), s. 4; Ortadaki "Z." harfi baba isminin (Zarije) baş harfi olup, Sırp ve Karadağ kültüründe isimlerin yazımında uygulanan yaygın bir gelenektir.

812 Dušan Vuletić, *Polimske svjetiljke: razvoj školstva u Gornjem Polimlju (Vasojevićima), bihorskom, plavogusinjskom i rožajskom kraju - do sedamdesetih godina dvadesetog vijeka*, Laser, Kraljevo 2005, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/polimske_svjetiljke_dusana_vuletica.htm; Bazı kaynaklarda onun doğum günü 2 Ocak 1853 olduğu yazılıdır. M. Vuksanoviç, "Баки ћ, Митар" *Српски биографски речник (Srpski biog-*

önemli bir yere sahiptir. İki ayrı dönem olmak üzere İstanbul'da uzun yıllar görev yapacak olan Mitar Bakiç'in iki devlet ilişkilerinde sahip olduğu yere, Abdülhamid'in başkâtibi Tahsin Paşa *Yıldız Hatıraları*'nda değinmeden geçememiştir. Tahsin Paşa, Mösyö Bakiç'in Prens Nikola ile Sultan Abdülhamid arasındaki ilişkileri güçlendirmek için büyük gayret sarf ettiğini ve bu dostlukta onun payının büyük olduğunu söylemiştir.[813] Gazeteci Mehmet Tahir ise çıkardığı 20 Ağustos 1896 tarihli haftalık *Malumat Gazetesi*'nde Bakiç'in bir fotoğrafıyla birlikte (Ek 1) tercüme-i hâline yer vermişti. Bu gazetede Bakiç'in, St Petersburg Darülfününunda eğitim aldığı, Siyasiyyun Darülfününunda devletlerarası hukuk, servet ilmi ve mülkiye idaresi usulü okuduğu yazılıdır.[814] Başka bir kaynakta da onun ilköğrenimine Andijevica'da başladığı ve 1869 yılında Çetine'de tamamladığı yer alır. Rusya'ya eğitim için gönderilen dört Karadağlıdan birisi olan Bakiç, Kiev Akademiye adım attığında henüz 15 yaşında genç bir delikanlıdır.[815] Kiev Akademisi ve St. Petersburg'da öğrenimine devam etmiştir. Fakat 1876'da patlak veren Osmanlı-Karadağ Savaşı, onun eğitim hayatının yarıda kesilmesine yol açmıştı. Savaş haberini alır almaz memleketi Vasojeviçi'ye dönerek savaş muhabiri olarak Duke Miljan Vukov Vešoviha'nın yönetimindeki *Glas Crnagorca* gazetesine savaş alanından haberler geçmeye başladı. Bu savaş sırasında 5 Ağustos 1876'da yaralandı. Savaş alanından yazdığı haberler başta Prens Nikola olmak üzere başkent Çetine'de ilgiyle takip ediliyordu. Mitar Bakiç, savaş sonrası tekrar yarım kalan eğitimini tamamlamak için Kiev'e gitti. Eğitimini tamamladıktan sonra oradan Cenova'ya geçerek, Cenova Üniversitesi'nde Fransızca dersleri aldı. Daha sonra ülkesine dönmüş ve başkent Çetine'de kilise okulunda kısa bir süreliğine de olsa profe-

---

rafski rečnik), v.1, Budućnost, Novi Sad, 2004 s. 372-373. Bu farklılık Jülyen takvimi ile Gregoryen takvimi arasındaki 13 günlük farktan kaynaklanmaktadır.

813 Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 87

814 *Malumat*, "Teracim-i Ahvâl: Karadağ Hükûmetinin Dersaadet Maslahatgüzarı Mösyö Pakiç" Yer Numarası 1960 SB 116, Mikrofilm Numarası 141-149, Cilt 2, S. 48, Hicri 11 Rebiyülevvel 1314, s. 1065-1065.

815 Dušan J. Martinoviç, "Crnogorskoj štampi O Mitar Bakić" *Mitar Bakić Državnik, Diplomata, Istoričar, Teolog* (1852-1903), Ed: Ratko Deletić, Komovi, Andrijevica 2004, s. 26-38.

sör olarak çalışmıştı.[816] Henüz genç yaşına rağmen fıtri kabiliyeti ve istidadı sayesinde 1879'da Karadağ hariciyesine adım atmış ve başkitabette görevlendirilmişti. Ardından 1880 yılında Karadağ Yüksek Mahkemesi üyesi olmuştur.[817] 1884'te bir grup entelektüel ile birlikte Çetine'de "Zeta House" adını verdikleri kültür merkezini kuran Bakiç,[818] aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında hudut tayini meselesi üzerine oluşturulan komisyonda da üyelik yapmıştı. Bu görevinde gösterdiği başarı ve yeterlilik ona dünyanın en büyük başkentlerinden birisi olan İstanbul'da sefirlik kapılarını açacaktı. Nitekim komisyondaki başarılı çalışmaları üzerine 1884 senesinde Dersaadet maslahatgüzarlığıyla mükâfatlandırılmıştır.[819]

Mitar Bakiç'in İstanbul'da ilk Tayini

Mösyö Bakiç'in Dersaadet Sefirliğini iki döneme ayırmak mümkündür. *Birinci dönemi* 1884-1887, *ikinci dönemi* 1890-1903 yılları arasıdır. Mukim elçi ve maslahatgüzar *(Charge d'Affaires)* sıfatıyla görev yaptığı bu ilk döneminde Bakiç, İstanbul'a gelirken şehzadeler ve bazı memurlara verilmek üzere yanında çeşitli hediyeler ve nişanlar getirmişti.[820] Bu süre içinde İstanbul'dan (Çarigrad), Karadağ Hariciye Nazırı Stanko Radonjic'e gönderdiği sınır anlaşmazlıkları ve yurtdışında çalışan Karadağlı işçilerin hukukuna yönelik sorunları içeren raporlarla hükûmetini düzenli olarak bilgilendirmekle kalmamış öneriler de sunmuştur.[821]

Yaklaşık üç sene kadar maslahatgüzarlık görevini yürüten Karadağlı diplomat, Kasım 1887'de izinli olarak memleketine, Çetine'ye dönerken[822] kendisine özverili çalışmalarından dolayı Padişah tarafından 26 Kasım 1887 tarihinde "*tebdilen ikinci rütbeden Mecîdî Nişan-ı*

816 M. Vuksanoviç, *a.g.m*, s. 372-373.
817 *RTCG - Radio Televizija Crne Gore*, "Kalendar- 13 Avgust ", http://www.rtcg.me/kultura/kalendar/20465/13-avgust.html, e.t. 18.8.2015.
818 M. Vuksanoviç, "*a.g.m*, s. 372-373.
819 *Malumat, a.g.m*, s. 1065-1065.
820 BOA, *Y.A.HUS*, 180/74 *(Hicri 09.RA.1302-Miladi 27.12.1884)*
821 Bugün bu belgeler Çetine'deki Karadağ Devlet Arşivi'nde (Državi arhiv Crne Gore) ayrı bir dosyanın içinde tasnif edilmiş hâldedir. Andrija Lainović, "Jedna Stranica Iz Diplomatske Istorije Crne Gore" *Istoriski Zapisi*, Yıl 4, S. 7, Çetine 1951, s. 511-512.
822 *Malumat, a.g.m*, s. 1065-1065.

zişani" ihsan buyurulmuştu.[823] Bu görevlendirmeye dair 29 Aralık tarihli bilgilendirme yazısında Karadağ Hariciye Nazırı, "*Dersaadet'te Karadağ sefaretinin umuru ve mesâlihi vekâleten idare eylemekte olan Mösyö Bakiç'in talep üzerine mezunen Karadağ'a gelmesine müsaade edildiğine* değiniliyordu. Ayrıca Prens'in, vazifesini ifa ettiği müddette Bakiç'in Padişah'ın teveccühünü kazanmaya muvaffak olduğuna inancı tamdı. Zira Padişah'ın Bakiç hakkında ibraz ettiği müşirnamede yer alan "*nevaziş ve iltifatlar*", Prens'i çok memnun etmiş, teşekkürlerini, kabul töreninde kendisine iletmesini sefirinden istemişti. Prens Nikola, bu yeni sefir tayininde Devlet-i Aliye ile Karadağ arasındaki dostluğa vurgu yaparak iki devlet arasında var olan "*revâbıt-ı dostî (dostluk münasebetleri) ve hüsn-i âmizişin (uyuşma)*" mümkün ise bir kat daha artırılması hakkındaki daimî arzusunu dile getirmişti.[824] Bu ifadeler de göstermektedir ki Bakiç İstanbul'daki bu ilk görevinde çok başarılı olmuş ve ilişkilerin iyi bir seviyeye gelmesine önemli katkı sağlamıştır. Mitar Bakiç, böylece yerini halefi Dışişleri Bakanı Kâtibi Mitar Plamanac'a bırakmıştır.[825] Ancak Plamanac yaklaşık iki yıl sonra Aralık 1889'da görevi sırasında hayatını kaybetmiştir[826] Karadağ'da büyük üzüntüye sebep olan bu beklenmedik ölüm İstanbul'da Karadağ'ın temsili açısından bir boşluk oluşturmuş ve Karadağ hükûmeti altı aya yakın bir müddet yerine sefir tayin edememiştir.

---

823 BOA, *İradeler Dâhiliye (İ.DH)*, 1061/83252, (Hicri 10/R /1305)

824 BOA, *Y.A.HUS*, 209/28 (Hicri 10.R.1305-Miladi 25.12.1887)

825 BOA, *HR.TO,* 282/48 *(Miladi 29.11.1887)*

826 BOA, *HRTO*, 48/41 *(Miladi 23.12.1889)*; Naaşı, Karadağ Dışişleri Bakanı Gavro Voukoviç'in ricası üzerine bir süre bekletilmiş ve ardından cenaze alayıyla birlikte Karadağ'a gönderilmiştir. Cenazenin nakli esnasında herhangi bir sıkıntı yaşanmaması için Osmanlı Devleti büyük kolaylık göstermişti. BOA, *Y.A.HUS*, 232/3 *(Hicri 03.CA.1307-26.12.1889);* Aralık 1889 yılında, Karadağ prensine hediye olarak verilen Emirgân Yalısı'nda misyonunu ifa ederken hastalanmış ve İstanbul'da ölmüştü. Plamanac'ın naaşı, Rus denizcilerin fahri eskortluğu ile Pangaltı Rus kilisesinde düzenlenen törenle diğer devletlerin daimî diplomatik temsilcilerinin yanı sıra, kilise görevlileri, Türk yetkililer, Dışişleri temsilcileri hazır bulunmuştu. Patrik ise Majesteleri Sultan, Sadrazam ve Hariciye Nazırını temsilen orada bulundu. Prens Nikola'nın telgrafı gelir gelmez bir vapurla naaş Karadağ'a nakledildi. Raspopović, *a.g.web.* e.t. 17.08.2015.

Mitar Bakiç'in İkinci Maslahatgüzarlık Dönemi

Mösyö Plamanac'ın bu ani ölümü üzerine Karadağ bir süreliğine de olsa elçilik işlerini vekâleten Rusya'ya devretmişti. Bu süreçte yeni bir sefir tayin edilememesi ilişkilerin bozulmasından kaynaklı bir durum değildi. Kaldı ki iki ülke ilişkileri hiç olmadığı kadar iyi düzeydeydi. Bu boşluğun bir tek nedeni vardı o da Karadağ'ın yaşadığı sosyal ve ekonomik sıkıntıların Karadağ hariciye teşkilatındaki görevlendirmelere yansımasıydı. Gerek elçilerin maaşları ve gerekse de İstanbul'daki masraflar çok yüksek meblağlar tutmasa da Karadağ için söz konusu masraflar ülkenin gelirleri göz önüne alındığında büyük bir yekûn teşkil ediyordu. Ayrıca yetişmiş eleman sıkıntısı ise olayın bir başka boyutuydu.[827]

Nitekim Karadağ Prensi, tüm bu faktörleri ve gelişen şartları göz önünde bulundurarak Mösyö Bakiç'i tekrar Dersaadet Karadağ Maslahatgüzarlığına tayin etmiştir.[828] Fakat onun İstanbul'a tayinini sadece yetişmiş eleman yokluğu ve çaresizliğe bağlamamak gerekir. Bakiç'in o yıllarda Karadağ'a döndükten sonraki görevlerinde sergilediği performans ve iki ülke ilişkilerini direkt ilgilendiren hususlardaki aldığı insiyatif, İstanbul'a tekrar atanması için çok daha geçerli nedenler olarak düşünülmelidir. Mesela 1889 yılının Aralık ayında 2000 kişiden mürekkep Karadağlı bir grubun Sırbistan'a göç etmesi sorunu baş gösterdiğinde meseleyle ilgilenmek, muhacereti idare etmek ve bu göçün önüne geçmek için Prens Nikola, Mitar Bakiç'i görevlendirmişti. Onun tayininden hemen önce ifa ettiği bu ciddi görevdeki başarısı, göz ardı edilmemelidir.[829]

Diğer taraftan tam o yıllarda iki ülke ilişkilerinin gündeminde olan Boyana Nehri'nin temizliği meselesinde bir mutabakata varılması ve bu gelişmeye karşı bir iyi niyet göstergesi olarak Mösyö Bakiç'in İstanbul'a tekrar görevlendirildiğini, Prens Nikola'nın kendi imzası ve prenslik mührüyle "*À Son Altesse Kiamil Pacha Grand Vizir (Majesteleri Sadrazam Kâmil Paşa)*" hitabıyla Sadrazam Kâmil Paşa'ya gönderdiği yazıdan da anlamak mümkündür. 14

827 Osman Karatay, "Karadağ'ın Bağımsızlık Mücadelesi" *Balkanlar El Kitabı*, C.1, Karam&Vadi Yay, Ankara 2006, s. 467.

828 BOA*, HR.TO*, 282/56 *(Miladi 13.06.1890); RTCG - Radio Televizija Crne Gore*, a.g.web., e.t. 18.8.2015.

829 BOA, *HR.TO.*, 48/46, Miladi 16-12-1899.

Haziran 1890 tarihli Fransızca mektupta, Boyana Nehri'nin temizliği meselesinde mutabakata varılmasından duyduğu memnuniyet ve sınır meselelerine yönelik iyi niyetli girişimlerin artarak devam edeceğine olan inanç dile getirilirken, meselelerin çözümü yolunda Saltanat-ı Seniyye nezdinde yürütülen diplomatik temaslara ara vermemek ve sürekli kılmak için, Mösyö Bakiç'in maslahatgüzar sıfatıyla tayin edildiği ifade ediliyordu. Karadağ Prensi ayrıca yeni maslahatgüzarının memuriyetini *gerek Hükûmet-i Seniyye ve gerek senaverlerince memnuniyeti mucib bir surette ifa idebilmesi için hakkında teveccüh ve itimat izhar buyurulmasını* rica ediyordu.[830] Aynı hususları Karadağ Hariciye Nezaretinden söz konusu bu tayin ile ilgili gelen tahriratta da görebilmek mümkündür. Bu belgede Karadağ Prensi'nin Bakiç'in tayiniyle ilgili kullandığı ilgi çekici ifadelere yer verilir. "*Fehametlü Prens hazretleri, Devlet-i Aliyye ile Karadağ hükûmeti beyninde temenni-i câri olan münasebat-ı samimiyenin muhafazasının kendileri için ne derece kıymettar olduğunun bir delil-i cedidini izhar etmek arzusuyla Mösyö Bakiç'i nezd-i Saltanat-ı Seniyye'ye sûret-i dâimede maslahatgüzar tayin etmiştir.*" denilmektedir.[831]

Mitar Bakiç'in Ustalık Dönemi: Dersaadet Ortaelçiliğine terfisi

1890 tarihinde ikinci defa olarak görevlendirildiği Dersaadet maslahtgüzarlığında başarılı çalışmaları onun ne kadar doğru bir tercih olduğunu gösterecekti.[832] 13 Haziran'da atanan Bakiç, ay sonuna doğru Çetine'den hareket ederek İstanbul'a doğru yola çıkmıştı.[833] Mitar Bakiç'in Dersaadet'e bu ikinci gelişi de yine maslahatgüzar statüsünde olmuş, yaklaşık 7 yıl aynı statüde görev yapmıştı. 1897 yılının ilk aylarında Karadağ Prensi, bir mektup yazarak Mösyö Bakiç'in unvanının *fevkalade ve murahhas ortaelçiliğe* terfi ettirildiğini Dersaadet'e bildirince, 8 Şubat tarihinde Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Sadarete gönderdiği yazıyla Prens'in bu kararını ileterek yazısına Bakiç'in, Padişah'ın huzurunda kabul töreninde okuyacağı nutkun tercümelerini de eklemişti. Sadrazam ise beş gün sonra Padişah'a yazarak, sefirin huzura kabul edilmesi için mabeyn-i hümayunda hangi gün ve saatte hazır olması gerektiğini sormuştu.

[830] BOA*,* *HR.TO*, 282/57, Miladi 14 Haziran 1890.

[831] BOA, *HR.TO*, 282/56, Miladi 13-06-1890.

[832] *Malumat*, a.g.m, s. 1065-1065

[833] BOA, *HR.TO*, 48/85 *(Miladi 21.06.1890).*

Yaklaşık 12 gün sonra, 20 Şubat'ta Padişah, başkâtibi Tahsin Paşa imzasıyla cevap yazmış ve "*Şevval'in on üçüncü Çarşamba günü alafranga saat birde Huzur-ı Hümayun-ı Mülukâneye kabul buyrulacağından mumaileyhin yed'i mezkûrda Mabeyn-i Hümayun-ı Mülukâneye i'zami*"nı istemişti.[834] Böylelikle Karadağ maslahatgüzarı, yeni statüsü ortaelçi olarak itimatnamesini sunmak üzere belirtilen gün ve saatte 17 Mart 1897'de Çarşamba günü saat 13:00'te Padişahın huzuruna çıkmıştı. II. Abdülhamid de Prens Nikola'nın namesine karşılık bir *cevabname-i hümayun* yayımlayarak Mitar Bakiç'in ortaelçiliğe terfisini onaylamıştır.[835]

Karadağ tarihçisi Radoslav Raspopoviç'in tespitlerine göre yurt dışındaki Karadağ temsilcilerinin, konsoloslarının listesininin yayımlandığı 1893 tarihli bir kaynakta, Mitar Bakiç de yer almaktadır. Fakat 1897 tarihli yıllıkta ise Mitar Bakiç'in Karadağ'ın İstanbul'daki "*olağanüstü elçi ve ortaelçi*"si olarak yer aldığı zikredildiğini belirtmesi, söz konusu terfi işlemini doğrulamaktadır. Yine 'Glas Crnogorska" gazetesinin onun 1903 yılında ölümü üzerine hakkında verdiği bilgilere göre de olağanüstü elçi ve orta elçi olarak akredite olduğu görülür. Raspopoviç buradan yola çıkarak Karadağ'ın İstanbul'daki temsil düzeyinin Radonjic'den sonra ilk defa maslahatgüzarlık seviyesinden orta elçilik düzeyine yükseltildiğine vurgu yapar. Mitar Bakiç bu anlamda diğer Karadağlı temsilcilerden ayrılarak diplomatik temsilde maslahatgüzarlığın üstünde bir dereceye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bütün Karadağ elçileri üçüncü derece yani "maslahatgüzar" sıfatıyla görev yaparken, Orta elçi sıfatını taşıya Stanko Radonjiç'ten sonra ilk defa Mitar Bakiç bu seviyede bir temsil fırsatı elde etmişti. İlerleyen yıllarda da Mitar Bakiç'in yabancı devletlerde görev yapan tek akredite daimî temsilci olduğu göz önüne alınırsa onun Karadağ diplomasi tarihindeki yerinin önemi bir kat daha iyi anlaşılır.[836]

Ana dili olan Karadağcadan başka Türkçe, Rusça, Rumca ve Almancaya aşina olması Bakiç'e ideal bir diplomat niteliği katıyordu. Ayrıca Rusya'da neşrolunan *Mecmua-i Fünun risalesi*nde yazdığı ma-

834 BOA, *İ.HR,* 354/1314/N-08 *(Hicri 23.N.1314-Miladi 25.2.1897);* BOA, *Y.E.E*, 59/41 *(Hicri 17.B.1314-Miladi 22.12.1896).*
835 BOA, *İradeler Husûsi (İ.HUS),* 52/1314/L-34 *(Hicri 13.L.1314-Miladi 16.3.1897);* BOA, *İ.HUS*, 52/61, 13/L/1314.
836 Raspopović, *a.g.web*, e.t. 18.8.2015.

kalesiyle kaleminin güçlü olduğunu ve entelektüel kapasiteye sahip olduğunu kanıtlamıştı.[837] Bazı Karadağlı kaynaklara göre Rusça yazdığı "Vladika Yönetimi Altında Karadağ (Crna Gora pod upravom vladika)" and "Son Zamanlarda Karadağ (Crna Gora u novije vrijeme)" eserleri mevcuttur.[838] Bu kitaplar Rus Eğitim Bakanlığı tarafından St. Petersburg'da 1878'de yayınlanmıştı.[839]

Birinci dereceden 'Osmani'[840] ve 'Mecidi' nişanlarına sahip olan Karadağlı elçiye, 'Mecidi Nişanı' 1896 yılında birinci rütbeden *ihsan buyurulurken,*[841] daha sonraları kendisine, altın ve gümüş imtiyaz madalyaları da takdim edilmişti.[842] Karadağ'ın Danilo Nişanı, Rusya'nın Aleksandır Nişanına da sahip olan Bakiç'in *edip, mütefennin, muktedir, genç ve nazik bir diplomat* olduğu bilgisi Malumat gazetesinde yayımlanan tercüme-i hâlinde yer alır.[843] Vicdani ve özverili çalışmasıyla diplomatik dünyada ve İstanbul'da başarılı çalışmaları takdire şayan bulunmuştu. Hatta Çetine'deki Rus sefiri A. N. Ščeglova'nın ifadeleriyle onun Karadağ-Osmanlı ilişkilerinin gelişmesindeki gayretleri ve 19. ve 20. yüzyılın başlarında hâkim olan "*karşılıklı nazik ilişkilerin*" tesisindeki katkıları göz ardı edilememektedir.[844]

Sadece Ruslardan değil aynı zamanda bu tarz övgü dolu sözler diğer ilgili ülkelerden de gelmiştir. Onun İstanbul'daki ilk görevi süresince İstanbul'daki Sırp temsilcisiyle yakın ilişki kurması ve bunu ikinci görevi sırasında da devam ettirmesi, Sırp temsilcisiyle yaptığı işbirliği "*vatanseverce fedakârlığa hazır*" bir şekilde Sırp temsilcisine yardım etmesi, Sırp-Karadağ ilişkilerinin güçlenmesine dahi katkı sağlamıştır. Hatta bu nedenle 1897 yılında, Sırp Kralı tarafından

---

837 *Malumat, a.g.m,* s. 1065-1065.

838 Zivko Andrijasevic-Şerbo Rastoder, *Montenegro And The Great Powers*, The Institute for Textbooks and Teaching Aids, Podgorica, s. 55

839 M. Vuksanoviç, "Баки ħ, Митар" *Српски биографски речник (Srpski biografski rečnik)*, v.1, Budućnost, Novi Sad, 2004 s. 372-373.

840 BOA*, İradeler Taltifat (İ.TAL),* 184/1317, *(Hicri 27/*R */1317).*

841 BOA, *İ.TAL,* 96/23, *(Hicri 29.ZA.1313-Miladi 12.5.1896).*

842 BOA, *İ.TAL*, 184/1317/R-074 *(Hicri 27.R.1317-Miladi 3.9.1899)*; BOA, *İ.TAL*, 96/1313/Za-082 *(Hicri 29.ZA.1313-Miladi 12.5.1896)*

843 *Malumat, a.g.m,* s. 1065-1065.

844 Raspopović, *a.g.web.* e.t. 17.08.2015.

birinci dereceden *Takovo Nişanı (Cross of Takovo)*[*] ile ödüllendirmişti.[845]

Mitar Bakiç'in İstanbul'daki Faaliyetleri

Mitar Bakiç İstanbul'daki görev yaptığı iki dönemde de çalışma mekânı kendinden sonra gelecek olan sefirlerin de kullanacağı II. Abdülhamid'in Prens Nikola'ya hediye ettiği Emirgân'daki yalıdır. Abdülhamid'in iyi ilişkiler kurduğu ülke liderlerinin *huzur ve mutluluk* içinde yaşamaları için onlara kimi zaman saray ve köşkler tahsis ettiği vakidir.[846] Emirgân'da semtindeki Emirgân Yalısı, Karadağ Prensi'ne verilen böylesi bir hediyedir. Bu mülk daha öncesinde *Emirgân Mustafa Paşa'nın Yalısı* olarak biliniyordu ve Mısır Kapıkethüdâlığına aitti. Fakat sahibinin feragat etmesi ve Mısır Hidivliğinin de onaylamasıyla bedeli maliye hazinesinden karşılanmak üzere 1884 yılında satın alınmış ve tapu senetleri Karadağ Prensi'nin üzerine geçirilmişti.[847] Yapı, daha sonraları masrafları Osmanlı hazinesinden karşılanmak üzere yeni ilaveler yapılarak genişletilmiştir. Örneğin Prens'in atları için ahır inşa edilirken,[848] sahilhanenin hemen arka tarafında bulunan ve Bolu Redif Kumandanı Mirliva Mehmed Paşa'ya ait arsa da satın alınarak bu mülke ilave edilmiştir.[849] İçindeki eşyaların satın alınması ve odaların donatılmasına kadar en ince ayrıntılara müdahil olan Abdülhamid, birkaç odanın teşrifatıyla da kendisi ilgilenmiştir. Zaman zaman tadilat ve tamirat geçirmişti.[850] Ayrıca yalının arka tarafında mükemmel bir bahçe yapılmıştır. İki merdivenle çıkılan zemin katta bir seyir salonu, bir yemek salonu ve çeşitli odalar vardır. Boğaz'a nâzır bu yalının yine Boğaz'a bakan tarafında Prens için dizayn

[*] Takova Nişanı, Sırp Prensliğinin 1865 yılında, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan ve Takova'da çıkan ikinci Sırp ayaklanmasının ellinci yılı anısına bastırılmıştır.

845 Raspopović, *a.g.web.* e.t. 17.08.2015; Andrijasevic- Rastoder, *a.g.e*, p. 55

846 Süleyman Kâni İrtem, *Bilinmeyen Abdülhamid Hususi ve Siyasi Hayatı,* Haz: O. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2003, s. 137-138

847 BOA, *İ.HR*, 337/21782, *(Hicri 09.Z.1301-Miladi 29.09.1884)*; BOA, *Y.A.HUS*, 179/111 *(Hicri 29.ZA.1301-Miladi 19.09.1884).*

848 BOA, *İ.DH*, 931/73784 *(Hicri 03.M.1302-Miladi 23.10.1884).*

849 BOA, *İ.HR*, 301/19098 *(Hicri 20.B.1303-Miladi 25.04.1886).*

850 Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Karadağ Siyasi İlişkileri*, TTK, Ankara 2012, s. 185-186.

edilen yazıhane vardır. Mavi ve kırmızı tonların hâkim olduğu, duvarlarının ve tavanının kırmızı çiçeklerle süslendiği yatak odası, son derece zarif ve sanatkârane döşenmiştir.[851] Bilindiği gibi Prens Nikola, 1899 yılında yaptığı ikinci İstanbul ziyaretinde burada ikamet etmiştir. Emirgân Yalısı, Prens'in ikametgâhı olmasının yanı sıra uzun yıllar Karadağ Dersaadet Maslahatgüzarlığı olarak kullanılmıştır. Bugün *Sabancı Müzesi* olarak kullanılan, eski adıyla *Atlı Köşk* olarak bilinen yalı, Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında diplomatik ilişkilerin son bulmasıyla birlikte satılmış ve birkaç kez el değiştirmiştir.[852] Mitar Bakiç görüldüğü gibi mekân olarak bir sıkıntı yaşamamıştı. Çalışma yeri konum itibarıyla İstanbul'un en nadide yerlerinden birisinde bulunuyordu.

---

851 *İkdam*, 31 Ağustos 1899, s 2

852 Bu bina bugün Sabancı Üniversitesine bağlı Sakıp Sabancı Müzesi olarak hizmet vermektedir. Köşkün bulunduğu arazi birçok kez el değiştirmiştir. Köşk 1925'te Hıdiv İsmail Paşa'nın torunu Prens Mehmed Ali Hasan tarafından satın alınacaktır. Mimar Eduard de Nari'nin yeniden dizayn edeceği Köşk'ü Hacı Ömer Sabancı 1951'de satın alarak ikametgâh olarak kullanmıştır. "Atlı Köşk" adı ise yine Hacı Ömer Sabancı'nın Mahmud Muhtar Paşa'nın Moda'daki konağında yapılan müzayededen satın aldığı bronz at heykelinin sahilhanenin bahçesine yerleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Sabancı Üniversitesine devredilmesi ise 2002'de gerçekleşecektir. Nihan Özyıldırım, "Emirgân: 'Emirgüne Bahçesi'nden Bugüne" İstanbul Dergisi, Sayı 50 (Temmuz 2004), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Uğur Özcan, *a.g.e*, s. 185-186.

Prens Nikola'ya hediye edilen ve Karadağ sefarethanesi olarak kullanılan Emirgân Köşkü

Mitar Bakiç sefarethane olarak kullandığı Emirgân Yalısında, görevi müddetince Osmanlı sınırlarında yaşayan Karadağlıların sorunlarıyla yakından ilgilenmişti. Örneğin Karadağlı gençlerin okumaları ve özellikle sınır tespit çalışmaları sonucu Osmanlı sınırları dâhilinde kalan Aşağı Vasajovici ve Berane'de, Karadağlı soydaşları için yeni okullar açılmasına yönelik büyük çaba sarf etmiştir. Osmanlı toprağı olan Aşağı Vasojevici'de 1890-1912 yılları arasında en az 11 okul açıldığı bilinir. Okulların ortak karakteristiği, ders kitapları ve herhangi bir mobilya ve ekipman olmadan, en ilkel koşullarda açılmış olmasıydı. Nitelikli öğretmen eksikliği de söz konusuydu. Bakiç, Osmanlı hükûmeti yetkililerinden izin alarak bütün işleri başarmıştı. Başta Çetine olmak üzere, Kiev, St. Petersburg ve Cenova'da eğitim görmüş birisi olarak vatandaşlarının eğitimine verdiği önem, faaliyetlerine de yansımıştı. Kendi vatanı menfaatine İstanbul'a başarılı işler yaptığı Karadağ kaynaklarınca da kabul görmüştür. Uzun zaman ve sabır isteyen okul açtırma işini başarmıştı. Daha çok Berane'de makamında oturan Osmanlı kaymakamının insiyatifine bırakılan meseleler, yavaş işleyen bürokrasi nedeniyle sürüncemede kalıyordu. Kaymakamdan okullarına onay için herhangi bir yanıt alamayınca Karadağlılar şikâyetlerini, Raska ve Prizren pisko-

posluğu aracılığıyla ya da doğrudan İstanbul'a gelerek iletiyorlardı. Onlarla İstanbul'da bire bir ilgilenen kişi Mitar Bakiç oluyordu. Sadece bir Karadağlı diplomat olarak değil *Karadağlıların evladı* olarak meseleyi sahipleniyor ve çözüm için elinden geleni yapıyordu. Karadağlı birçok genç için Mitar Bakiç'in İstanbul'daki varlığı çok önemli bir faktördü. Çeşitli umutlarla ceplerinde beş parasız ve çoğu zaman hiçbir referansları olmadan İstanbul'a gelen Karadağlı gençlerin kimi zaman Rusya'ya eğitim amaçlı gönderilmesine yardımcı oluyor, pasaport almalarını sağlıyor, kimi zamanda onlara maddi yardımda bulunuyordu. O adeta Karadağlı gençlerin çeşitli ekonomik sıkıntılar ve zor şartlar altında yaşadıkları Karadağ'dan kurtulup dünyaya açılan rehberi ve umudu gibiydi.[853]

Mitar Bakiç, Karadağlı işletmecilerin de haklarını koruyor onlar lehine birtakım girişimlerde bulunuyordu. Örneğin 30 Mayıs 1893 günü Tophane-i Amire müşiriyetine bizzat giderek, *Karadağlılardan birinin Macar kalesinde taht-ı icarında bulunan (kiraladığı) bir taş ocağı fiyatının muvafık usul ve nizam olarak tenzil ve tenkisi (indirilmesi) ricasında* bulunması,[854] vatandaşlarının meseleleriyle ne derece alakadar olduğuna güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Onu en çok uğraştıran meselelerden birisi Osmanlı topraklarında işçi olarak ekmek parası kazanmaya gelen Karadağlı işçilerin durumu olmuştu. Zonguldak, Ereğli'deki kömür madenlerinde, demiryolu hattı döşeme çalışmalarında, tünel kazma, İstanbul'da bekçilik gibi güç gerektiren işlerde istihdam edilen Karadağlı işçilerin zaman zaman çıkardıkları problemlerin çözüm adresi ise Mitar Bakiç oluyordu. Örneğin 1897 yılı Ağustos ayında Ereğli'deki Ereğli Meadin-i Hümayunu demiryolu tünelinde çalışan Karadağlı maden işçilerinin kavga çıkardıkları haberleri üzerine, Bâb-ı Âli ani bir kararla Karadağlı madencilerin oradan alınarak memleketlerine gönderilmeleri talimatını vermişti. Buna göre *Şeref-resan(?)* Vapuru ile İstanbul'a getirilen 200 Karadağlı maden işçisi, gemiden dahi indirilmeden doğruca memleketlerine gönderilecekti.[855] İki ülke arasında başlı başına bir kriz nedeni olabileceğinden, bununla ilgili

853 Dušan Vuletić, *a.g.web. e.t. 18.8.2015.*

854 BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK),* 90/123, (Hicri 14/ZA/1310)

855 BOA*, Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO),* 994/74535; BOA, *İ.HUS,* 55/1315- Ra060.

Karadağ sefiri Mitar Bakiç'in bilgilendirilmesi için Hariciye Nezaretine yazı yazılmıştı.[856]

Bakiç, işçilerin bu şekilde memleketlerine gönderilmesinin mümkün olmayacağını, kaldı ki hepsinin birden suçlu olamayacağını söylüyordu. *Birkaç Karadağlı amelenin* yaptığı uygunsuz davranışın bütün Karadağlılara mal etmenin yanlışlığına vurgu yaparak, kavgayı ilk çıkaranlar ve tahrik edip yönlendirenlerin tespit edilerek cezalandırılmasının daha doğru bir yaklaşım olacağını savunmuştu. Ona göre aç ve sefil hâlde 200 kişinin gemide tutulması,[857] iki ülke ilişkilerine zarar verecek, Prens Nikola bu durumdan fevkalade teessür duyacaktı. Bakiç, bu işçilerin hepsi sınır dışı edildiği takdirde, ayniyle mukabelede bulunulacağını ve Karadağ'da çalışan Osmanlı tebaası işçilerin de sınır dışı edileceği uyarısında bulunmuştu.[858] Sultan Abdülhamid de olaya itidalli yaklaşmış insanların mağduriyeti bir yana bu hadisenin "*Prens hazretlerinin teessürüne mucib olacağı*" düşüncesiyle, 200 Karadağlının topyekûn memleketlerine gönderilmesi kararından vazgeçilmesini istemiştir. Nitekim o da Mitar Bakiç gibi düşünmektedir ve topyekûn cezalandırmak yerine, sadece olayı çıkaran kişiler hakkında işlem yapılmasıyla yetinilmesinin yeterli olacağına kanaat getirmiştir.[859] Sonuçta Mitar Bakiç'in çabaları ve Sultan Abülhamid'in itidalli yaklaşımı, sorunun çözülmesini sağlanmıştı. Bu süreçte gemideki işçilere ihtiyaçları olan yiyecek ve içecek verilmiş, ihtiyaçları karşılanmış,[860] suça karışan 85 kişi hakkında işlem yapılarak diğerlerinin Ereğli'ye dönmeleri sağlanmıştı.

Fakat bu kez de iş bulma sorunuyla karşı karşıya kaldıkları için Karadağlı işçiler İstanbul'a geri dönmek ve orada çalışmak istemişlerdi. İstanbul'a sırf bu nedenle dönüş yapan 150 civarında Karadağlı amele, Sultan Abdülhamid'in özel izni, müsaade-i seniyye ile Ereğli'ye tekrar gitmişler ve işbaşı yapmışlardır.[861] Görüldüğü gibi iki

---

856 BOA*, İ.HUS*, 55/1315/Ra045.
857 BOA*, BEO*, 994/74535; İ.HUS, 55/1315/Ra060.
858 BOA*, Y.A.HUS*, 375/74.
859 BOA*, İ.HUS*, 55/1315RA060.
860 BOA*, BEO*, 994/74535.
861 BOA*, BEO*, 1086/81435; Uğur Özcan, "Sultan Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nde Yabancı İşçiler: Karadağlılar", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi (Motif Academy Folklore Journal)*, Balkan Özel Sayısı, 2012/2, s. 100-101. (83-107).

ülke arasında krize neden olabilecek bir husus Mitar Bakiç'in girişimleri sayesinde Sultan Abdülhamid tarafından durdurulmuş ve büyük bir yanlışlıktan dönülmüştür.

Diğer taraftan iki ülke sınırında meydana gelen hadiselerin bir kısmının çözüme kavuşturulmasında Bakiç'in sınır anlaşmazlıklarının giderilmesine yönelik gösterdiği gayretin etkisi büyüktür.[862] Kimi zaman bir otlak sorunu, kimi zaman sınır ihlalleri nedeniyle sınırda yaşayan iki halk arasında çıkan çatışmalar, önüne geçilmezse daha karmaşık bir hâle gelebiyordu. Nitekim Temmuz 1897'de Karadağlı çobanlar ile Arnavutlar arasında bu tür nedenlerden dolayı çıkan çatışmalar konusu, Karadağlılar tarafından Bakiç'e çekilen bir telgrafla dile getirilerek, saldırıların Osmanlı askerinin yetersizliğinden kaynaklandığına vurgu yapılıyordu. Karadağlıların isteği, Mösyö Bakiç'ten Bâb-ı Âli nezdinde girişimlerde bulunarak ciddi tedbirler alınması ve daha büyük hadiselerin önüne geçilmesinin sağlanmasıydı.[863] Yine 1898'de 449 Vasojeviçi evinin yakılmasıyla sonuçlanan sınır hadiselerinde olduğu gibi Osmanlı-Karadağ sınırındaki bazı çatışmaların sulhla ve diplomasiyle çözümünü ve Osmanlı hapishanelerinde bulunan Karadağ vatandaşlarının bir kısmının Karadağ'a iade edilmelerini sağlaması[864] onun İstanbul'da ifa ettiği sefirlik görevi sırasında başarı hanesine yazılan işler arasındaydı.

Bakiç'in Balkan Slav Birliğine Katkıları

Mitar Bakiç sadece Karadağ-Osmanlı ilişkileri için çalışmıyor aynı zamanda Karadağ-Bulgaristan ilişkilerinin geliştirilmesi için de mesai harcıyordu. Karadağ ile Bulgaristan Prensliği arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulması için ilk adımlar daha 1883 yılında Bulgar hükümdarı Prens Alexander Battenberg'in Çetine'ye yaptığı

---

862 Hiç şüphesiz ki sınır sorunları tam olarak çözüme kavuşturulması ne Bakiç'e ne de haleflerine nasip olmuştu. İki ülke arasındaki sınır sorunları, Balkan Savaşları'na kadar devam edecektir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Abidin Temizer, *Osmanlı-Karadağ Sınır Anlaşmazlıkları ve Çözümü (1878-1912)*, Yayımlanmamış YL Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mucize Ünlü, Samsun 2007; Osmanlı-Karadağ sınır sorunları ve tahdid-i hudud komisyonlarının faaliyetleri için bkz. Özcan, *a.g.e*, s. 241-347.
863 BOA, *Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV)*, 163/230, 28-S-1315.
864 M. Vuksanoviç, a.g.m, s. 372-373.

ziyaretiyle atılmıştır. Fakat esas önemli hamle Bulgar hükümdarı olan ve Mart 1896'da Osmanlı Devleti'nin *Bulgaristan prensi ve Doğu Rumeli valisi* unvanını verdiği *Ferdinand Coburg (Ferdinand Karl Leopold Maria)* (1861-1948) zamanında yapılacaktı. Karadağ hükûmeti, İstanbul sefiri Mitar Bakiç'i Bulgaristan'la diplomatik ilişkilerin tesisiyle ilgili girişimler için görevlendirmişti. 17 Şubat 1896'da Karadağ Dışişleri Bakanı Duke Gavro Vukoviç harekete geçmiş ve İstanbul'daki sefiri Mitar Bakiç'e, yine orada bulunan Bulgar diplomatik temsilcisi Bulgar maslahatgüzarı *Dimitır Makarov* ile görüşerek Karadağ-Bulgaristan resmî diplomatik ilişkilerin kurulması için bir öneri yapması emrini vermişti. Mitar Bakiç gerekli görüşmeleri yapmış ve Gavro Vukoviç'e gönderdiği 20 Şubat 1896 tarihli cevabi telgrafta, Bulgar Hükûmeti'nin Karadağ'ın önerilerini kabul ettiğini belirtmişti. O zamanlar Karadağ'ın Sofya'da bir elçilik açacak finansal kapasitesi yoktu. Bu nedenle Karadağ'ın İstanbul'daki sefiri Mitar Bakiç'in, Sofya'ya akredite olması yönünde bir karar alındı. Buna göre Bakiç yılda üç sefer 15 günlüğüne Bulgaristan'ın başkenti Sofya'yı ziyaret edecek ve ortak çıkarlar konusunda işler yürütecekti.[865]

Diğer taraftan Karadağ-Bulgaristan-Sırbistan'dan oluşan Balkan Slav birliğinin oluşmasında kilit vazifesi gören yine Mitar Bakiç'ten başkası değildir. Karadağ-Bulgar-Rus ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte 1896'da Rus diplomasisi harekete geçmiş ve Balkan Slav Birliği konusunda ilk adımı atmıştı. Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan bu birlik için ilk somut adım İstanbul'daki Rus büyükelçisi *Alexander Nelidov*'dan gelmişti. Nelidov'un bu konuda görüştüğü ve muhatap aldığı kişi Mitar Bakiç olmuş ve onunla birçok kez toplantı yaparak, Karadağ'ın söz konusu birlik konusunda öncülük etmesini teklif etmişti.[866] Bakiç'in bu teklif üzerine yaptığı girişimlere bakılırsa, öneriyi geri çevirmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca hem Rusya hem de Sırbistan tarafından Bakiç'in bu faaliyetleri takdirle karşılanmıştı. İstanbul'daki ilk görevi sırasında Sırbistan'daki

[865] Stoyan Stankulov, "Diplomatic Relations between Bulgaria and Montenegro", *Journal Diplomacy* Diplomatic Institute, V. 8/2012, July/December, Sofia 2012, s. 185 (185-189).

[866] Kiril Valtchev Merjanski, *The Secret Serbian-Bulgarian Treaty of Alliance of 1904 and The Russian Policy in The Balkans Before The Bosnian Crisis*, Unpublished MA Thesis, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofia 2007.

diplomatik temsilcisi ile yakın ilişkiler kurmayı başarmış, ikinci görevi sırasında 1897'de, Sırbistan Kralı tarafından birinci dereceden Takovo Nişanı ile taltif edilmişti.[867]

Mitar Bakiç'in Zevcesi *Madam Filomel Bakiç*'in Harem Ziyareti

Karadağ Prensi Nikola'nın 1899'daki gerçekleştirdiği ikinci İstanbul ziyaretinde onu karşılayanlar arasında Mitar Bakiç ve eşi de vardı. Sultan Abdülhamid'in Prens Nikola'nın onuruna verdiği ziyafette konuk devlet liderinin yanında Prenses Milena, oğulları Prens Mirko, Karadağ Hariciye Nazırı Gavro Vukoviç ve Karadağ'ın Dersaadet maslahatgüzarı Mitar Bakiç de hazır bulunmuştu.[868] Bu tarihî gezi sırasında Prenses Milena'ya Mitar Bakiç'in eşi Bayan Bakiç eşlik etmiş, Avrupalıların büyük merak konusu Harem dairesini birlikte ziyaret etmişlerdi.[869] (Ek 2)

Padişahın aile efradının yaşadığı Harem-i Hümayun'a girip girmemekte kararsız olan Karadağ Prensesi Milena, Sultan'ın davetini yerine getirmenin nezaket icabı gerekli olduğunun farkında olmakla birlikte yalnız girmeye çekinmiyor değildi. Prens Nikola ise onu rahatlatmış, haremde Sultan'ın hanımlarının olduğunu söyleyerek yalnız olmayacağını, Djela Vukoviç (Karadağ Dışişleri Bakanı Gavro Vukoviç'in eşi), Mitar Bakiç'in eşi Madam Filomel Bakiç ve nedimesi Matmazel Naikom'un da kendisine eşlik edeceğini ifade etmişti.[870] Buradan da anlaşılmaktadır ki Mitar Bakiç'in eşi Madam Bakiç, çok nadiren yabancı misafirlerin girebildiği bu "gizemli" mekâna girebilmiş ve tarihî bir ana tanıklık etmiştir. Orada neler yaşandığını Prenses Milena, Prens Nikola'ya anlatmış ve o da günlüğüne kaydetmişti. II. Abdülhamid'in eşliğinde aralarında Madam Bakiç'in de olduğu heyetle 24 Ağustos'ta Harem dairesini giren Milena, *Piristu Valide Sultan* tarafından fevkalade nazik bir şekilde

[867] Raspopović, *a.g.web.* e.t. 17.08.2015
[868] BOA, *DH.MKT*, 2242/95 *(Hicri 28.R.1317-Miladi 4.9.1899)*
[869] Uğur Özcan, "II. Abdülhamid'in Diplomasisinde Yüksek Topuklar: Karadağ Prensesi Milena ve Sultan Abdülhamid" *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 32, Yıl: 2012, s.113-140.
[870] Nikola I. Petrovich Njegosh, Autobiographia *Memoari,* Ed: Dusan Vuksan, Cetinje 1969, s.727.

karşılanmıştır.[871] Şerefine çeşit çeşit meyveler, tatlılar ikram edilmiş, kahveler içilmiştir. Cariyelerden oluşan bir koro tarafından sazlar çalınmış, şarkılar söylenmiştir. Harem dairesinde görevli kızların kimisi saz çalarken kimisi de dans etmiştir. Diğerleri ise muhteşem yemeklerden oluşan Osmanlı mutfağının en güzel örneklerini sunmuşlar ve ardından Türk kahvesi ikram etmişlerdir. Güzel sesli siyahi bir kadından Arapça şarkılar dinlemişlerdir.[872] Karadağ sefiri Bakiç'in eşinin de bu tarihî ziyarette orada bulunması, Bakiç ailesine gösterilen ihtimamın da bir işareti olarak kabul edilebilir.

Bakiç'e ve Eşine Tanınan İstisnai Bir Hak: İstimlak ve Emlak Edinme Hakkı

Osmanlı Devleti'nde Tanzimata kadar yabancıların emlak istimlak hakkı yoktu. Yani hane ya da gayrimenkul sahibi olmaları mümkün değildi. Bu durum Islahat Fermanı'nın öngördüğü kanunlar çerçevesinde değişmişti. 7 *Safer 1284 (1869) Tarihli Tebaa-yı Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun* yayımlandıktan sonra artık yabancıların emlak ve istimlak isteklerinin önündeki engel de kalkmış oldu. Fakat Osmanlı Hükûmeti bu hakkın kullanımını bazı şartlara bağlamıştı. Bunlar arasında, *gayrimenkullerine taalluk eden bütün hususlarda Osmanlı yargısından kurtulmak için kapitülasyonlar rejiminden hiç bir şekilde istifade etmeksizin, Osmanlı kanun ve nizamlarına tâbi olmaları* vardı.[873] Bu izahata bakılırsa ilk etapta Karadağlıların da istimlak emlak hakkını haiz olduğu düşünülebilir. Fakat 7 Safer 1284 Tarihli Kanun'a yapılan ek protokolle durum değişmiş, *"Her bir ecnebi, istimali mülk hakkında icra için Taraf-ı Devlet-i Aliyeden teklif olunan suret-i tanzimiyeye, mensup olduğu devletler tarafından muvafakat olunduğu gibi işbu Kanunname ahkâmı fevaidinden istifade edecektir."* ibaresiyle, konulmuştur. Kısacası bunun anlamı bu hakka

871 Nikola I. Petrovich Njegosh, *a.g.e.*, s. 730; Marco Houston, *Nikola &Milena King and the Quin of The Black Mountain*, Leppi Publication, London 2003, s. 175.

872 Nikola I. Petrovich-Njegosh, *a.g.e.*, s. 730.

873 H. Nedjib Chiha, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", Çeviren Halil Çin, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, C.24, S.1, Anakara 1967, s. 248.

protokole imza koyan devletlerin vatandaşları sahip olabilecekti.[874] Bu noktada Romanya, Sırbistan ve Karadağ Prensliği Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nden ayrıldıkları için bu üç devletin tebaasından olan şahısların, Berlin Antlaşması öncesi Osmanlı topraklarında elde ettikleri gayrimenkullerin durumu, 19 Şubat 1891 tarihinde Kadastro Nezaretinin yayımladığı bir Şûra-yı Devlet kararıyla vuzuha kavuşmuştu. Buna göre aralarında Karadağ'ın da bulunduğu bu üç devlet vatandaşlarının bağımsızlık öncesi elde ettikleri gayrimenkuler, maliklerinin elinde kalabilecekse de, söz konusu devletlerin Berlin Antlaşması'ndan sonra 7 Sefer 1284 Tarihli Kanun'a Ek Protokole katılmamaları, Osmanlı topraklarında herhangi bir gayrimenkul satın alma hakkından tebaalarını yoksun bırakıyordu.[875] Velhasıl Karadağ henüz böyle bir protokole imza atmadığı için Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Karadağ vatandaşlarının ve dahi elçilerinin kanunen böyle bir haktan istifade etmelerine imkân yoktu. Fakat söz konusu Mitar Bakiç olunca, bu konuda bir istisna oluşturmakta bir beis görülmemişti. Aslında Bakiç'in İstanbul'da Beyoğlu'nda bir ev sahibi olduğunu da Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden rahatlıkla çıkarabilmemiz mümkündür. Bunun ise yukarıda izah edilen kurallar çerçevesinde yapıldığı düşünülebilir. Mitar Bakiç evi, her ne kadar kendisine ait olsa da, muvazaalı olarak eşi *Madam Filomel Bakiç* uhdesine geçirmişti. Zira Madam Filomel Bakiç, Yanyalı bir kadındı. Yanya'nın da 1913 yılına kadar bir Osmanlı toprağı olduğu göz önüne alındığında Madam Bakiç'in bir Rum asıllı Osmanlı kadını olduğu görülür. Dolayısıyla Mitar Bakiç, bir Karadağlı olarak emlak istimlak hakkı olmadığı için Beyoğlu'ndaki haneyi anlaşılan o ki eşinin üzerine

---

874 H. Nedjib Chiha, a.g.m, s. 271-272; Ek Protokole imzalayan devletler bu haktan yararlanmaya başlamıştır. Örneğin Amasya'da gayrimenkul edinen Almanlar ancak 7 Haziran 1869 tarihinde ek protokolü imzalayarak bu haktan istifade etmeye başlamışlardır. Geniş bilgi için bkz. Selim Özcan, "Yabancıların Taşınmaz Mal Mülkiyeti Edinimleri: Amasya Örneği" *History Studies*, Volume 2/2 2010, s. 284-285.

875 Chiha bu durumu şu şekilde açıklar: "Adı geçen üç devletin tebaasından olup da Berlin Barışı'ndan önce Türkiye'de gayrimenkul iktisap etmiş olan bir şahıs, adı geçen protokole katılmış olan devletlerden birinin tâbiiyetini haiz olan bir mirasçı bırakmadan ölmüşse, gayrımenkulleri mahlul olur ve aynı tâbiiyetten olan akrabalarına intikal etmez." H. Nedjib Chiha, a.g.m, s. 272-273.

yaptırmıştır. Bu muvazaalı durum Yıldız Sarayı başkitabet dairesinden 16 Ocak 1897 tarihli yazılan bir Padişah iradesiyle[876] düzeltilerek muvazaa kaldırılmış ve Defter-i Hakani kayıtlarında Beyoğlu'ndaki ev eşinin (Madam Filomel Bakiç) namına *tashih-i kayıt* yapılmıştır.[877]

Dolayısıyla istimlak emlak meselesini muvazaalı yollarla halletmektense direkt olarak böyle bir hakka sahip olmak daha kesin çözüm yol gibi gözüküyordu. Bu nedenle Karadağ Sefiri Bakiç, 30 Ekim 1900'de "*kendi namına tasarruf ve istimlak hakkını haiz olmasına müsaade edilmesini*" istemişti. Konu istisnai bir durum arz ettiğinden, çok geçmeden Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya havale edilmiş ve hukuk müşavirlerinin görüşü alınmıştı.[878] 21 Ekim'de Meclis-i Vükela'da görüşülen meselede[879] Karadağlı sefirin emlak ve istimlak etmesine *suret-i istisnaiyede* izin verilmesi konusu müzakere edilmişti. En nihayetinde 18 Şubat 1901 tarihinde Sadaretten Hariciye Nezaretine yazılan yazıda, öncelikle Bakiç'e uygulanacak istisnai bir yöntemin, Osmanlı Devleti sınırları içinde henüz istimlak emlak hakkını haiz olmadıklarından Karadağ ahalisi için bir örnek teşkil etmesi endişesi dile getirilmiş ve daha sonra bunu aşmanın yöntemi tarif edilmişti. Buna göre *Bakiç'in kendisinin ve zevcesinin tasarruf edecekleri emlaktan vergi ve sair tekâlifini tamamıyla yerine getirmek ve tasarruf edecekleri emlak hususunda Osmanlı Devleti vatandaşları gibi Osmanlı kanunlarına ve mahkemelerine tâbi olmak şartlarını içeren bir beyanname vermesi hâlinde, alacakları emlakin kayıtlarının üzerine bu şekilde bir şerh düşülerek*, istisnai bir surette izin verilmesine karar verilmiş ve bu karar ilgili dairelere tebliğ edilmişti.[880]

Öyle anlaşılıyor ki Karadağlı sefir, bahsi geçen beyannameyi vermeyi kabul etmişti. İstişare odasınca tanzim olunan ve Mitar Bakiç tarafından altına imza atılan 22 Şubat 1901 tarihli beyannamenin tercümesinde Karadağ sefiri Mösyö Bakiç aynen şu ifadeleri kullanıyordu. *"Karadağlılar Memalik-i Şahane'de istimlak emlak hakkın-*

---

876 BOA, *İ.HUS*, 51/68, *(Hicri 12/Ş/1314).*
877 BOA, *BEO*, 896/67188, *(Hicri 14/Ş/1314*); BOA, *BEO*, 928/69539 *(Hicri 27/L /1314*); *BOA*, BEO, 936/70181, *(Hicri 17/Za/1314).*
878 BOA, *BEO*, 1573/117945, *(Hicri 06/B /1318).*
879 BOA, *İ.HUS*, 84/1318/C-61 *(Hicri 26.C.1318-Miladi 21.10.1900).*
880 BOA, *İ.HR*, 370/1318L-13 *(Hicri 26.L.1318-Miladi 16.2.1901);* BOA, *BEO*, 1620/121482, (Hicri 28/L/1318)

dan istifade etmediklerinden zat-ı şevketsimat-ı hazret-i padişahi suret-i istisnaide olarak hakk-ı mezkûrdan istifade etmekliğime lütfen müsaade buyurmuşlardır. Binaenaleyh Memalik-i Şahane'de namımıza mukayyet bulunacak bilcümle emlak için kavanin ve nizamat-ı Devlet-i Aliyye'ye uygun hareket etmeyi ve mehakim-i Osmaniye'nin hakk-ı kazasını tanımayı ve bu emlake müteallik vergi ve rüsumu tebaa-i Osmaniye misüllü tediye eylemeyi ve bahsedilen emlakten dolayı laalettayin bir güne muafiyet veya imtiyaz iddiasında bulunmamayı gerek kendi namıma ve gerek zevcem ve veresem namlarına taahhüt eylediğimi mübeyyin işbu beyanname Nezaret-i Celile-i Hariciye'ye ita kılındı."[881]

Bakiç'in İstanbul'da Ölümü ve Yansımaları

Bakiç 13 Ağustos 1903'te 51 yaşındayken halefi Mitar Plamanac gibi İstanbul'da görevi sırasında hayatını kaybetmişti.[882] Mitar Bakiç'in naaşı geçici olarak İstanbul'daki Pangaltı Ortadoks Kilisesi avlusuna gömülmüş, bir müddet sonra da doğduğu yer olan, Vasojeviće'ye nakledilmişti.[883] Onun ölümüyle ilgili Glas Crnagorska gazetesinde haberler çıkmış ve gazete ölüm haberini okurlarıyla paylaşmıştı.[884]

Bu beklenmedik durum karşısında Karadağ sefareti, arşivi ve kodları benzer işlemler yürüttüklerinden Rus sefirine geçici olarak devredilmişti. Birçok Avrupalı lider, sefirin ölümü ile ilgili gerek büyükelçileri gerekse de konsolosları kanalıyla Karadağ Prensi'ne taziye mesajları göndermişlerdi. Örneğin Sırp kralı *Peter Karadjordjevic* taziye mesajında aynen şu ifadeleri kullanmıştı. "*Sefir Bakiç'in ölümü bütün Sırpların hakiki bir temsilcisi olarak kayda değer bir kayıptır.*" [885]

---

881 BOA, *Amedi Dîvan-ı Humâyun Nâme-i Hümâyun (A.DVN.NMH)*, 34/28, s. 3.

882 Raspopović, *a.g.web.* e.t. 17.08.2015; Andrijasevic- Rastoder, *a.g.e*, s. 55.

883 Raspopović, *a.g.web.* e.t. 17.08.2015; Hana Šarkinović, "Diplomatski Odnosi Crne Gore I Turske" *Matica (Časopıs Za Društvena Pıtanja, Nauku I Kulturu)*, Godina Xv, Broj 58, Ljeto 2014, Cetinje-Podgorica2014, s. 189-190; M. Vuksanoviç, "Баки ћ, Митар" *Српски биографски речник (Srpski biografski rečnik)*, v.1, Buducnost, Novi Sad, 2004 s. 372-373.

884 Глас Црногорца (Glas Crnogorca), Year: 32, No:35, 16 Ağustos 1903, s. 4. (Nacionalna biblioteka Crne Gore Đurđe Crnojević, Cetinje)

885 Raspopović, *a.g.web.* e.t. 17.08.2015; Šarkinović, *a.g.m*, s. 189-190.

Bu kadar başarılı bir diplomatın kaybı, Karadağ hükûmetini düşündürmeye başlamıştı. Zira yerine kimin atanacağı sorusuna cevap bulmak kolay gözükmüyordu. Daha önceki deneyimlerde oluşan boşluk genelde Rus Konsolatosunun vekâletiyle çözülmüştü. Hatta Bakiç 1902 yılı başında İstanbul'dan geçici olarak ayrıldığında Karadağ elçiliğinin işlerini Rusya Kançılaryası yürütmüştü.[886] Karadağ elçiliğine Rusya Konsolatosunun vekâlet etmesi Rusya'nın Karadağ'ı koruması ve gözetmesi açısından önemliydi belki ama Osmanlı Devleti'nin menfaatleri açısından da riskli bir durum olarak değerlendirilmekteydi. Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerin çok iyi bir düzeye geldiği bu noktada, elde edilen kazanımların başka bir devletin sefaretine emanet edilerek heba edilmesi riskini göze almak istemeyen Prens Nikola, kısa bir süre sonra Hariciye Nezareti sekreteri *Jovan Matanoviç*'i Hariciye Nazırı Gavro Vukoviç ile birlikte İstanbul'a göndermişti. Daha önce İstanbul'da aynı görevi ifa etmiş biri olarak Gavro Vukoviç'in yeni sefire eşlik etmesi ve ona bazı tavsiyelerde bulunması önemliydi. Yeni sefir için görevi müddetince hem Yıldız Sarayı ile olan ilişkilerinde dikkat etmesi gereken hususlara yönelik hem de Babıali ile olan ilişkilerinde göstereceği tavırın nasıl olması gerektiği ile ilgili 10 ve 13 maddelik iki talimatname hazırlanmıştı.[887] Halef olarak Matanoviç'e verilen bu talimatlar aslında Mitar Bakiç'in ne derece önemli bir görev ve misyon ifa ettiğinin göstergesi olmakla birlikte, onun ölümüyle arkada bıraktığı mirasın devam ettirilmesinin ehemmiyetini de gözler önüne sermektedir.

Karadağ Prensi, Bakiç'in mirasını devam ettirmenin öneminin farkında olsa da yeni maslahatgüzarın tayin süreci yaklaşık bir yıl sürmüş, bu arada elçilik işleri Rusya Kansolatosuna emanet edilmek zorunda kalınmıştı. Karadağ Hariciye Nazırıyla birlikte İstanbul'a gelen Matanoviç'in tayini hakkındaki mektup[888] Karadağ Hariciye Nazırı tarafından Sultan Abdülhamid'e iletilmişti.[889] 1906 yılına kadar görev yapacak olan Jovan Matavoniç'ten sonra 1912

[886] BOA, *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT),* 2573/28 *(Hicri 24.N.1319-Miladi 4.1.1902)*
[887] Raspopović, *a.g.web.* e.t. 17.08.2015
[888] BOA, *Y.A.HUS,* 456/74 *(Hicri 15.C.1321-Miladi 7.9.1903)*
[889] BOA, *İ.HUS,* 110/1321B-004 *(Hicri 02.B.1321- Miladi 24.9.1903)*

yılına kadar bazı kesintilerle dört Karadağlı sefir daha İstanbul'da misyon eda edecekti.[890]

Oğlu *Branko Bakiç*'e Daha Sonra Eşi *Madam Filomel Bakiç*'e Bağlanan Maaş

Mitar Bakiç ve Filomel Bakiç çiftinin bir erkek çocukları vardı. İsmi Branko Bakiç'ti. Belgelerden anladığımıza göre, 1895 yılında İstanbul'da doğmuştu. Babası İstanbul'da memuriyeti esnasında aniden öldüğünde Branko henüz 8 yaşında bir çocuktu.[891] Fakat bu küçük çocuk, g*eleceğin Yugoslavya'sında* [h]*ava albayı olacak, devlet kademelerinde çalışacak ve emekli olduktan sonra Yugoslavya Havayollarında uzman olarak görev yapacaktı.*[892] Yetimlere her zaman sahip çıkan Sultan Abdülhamid'in, yetim kalan Branko'yu sahipsiz bırakması zaten düşünülemezdi. Maliye Nazırı imzasıyla yazılan 1 Kasım 1903 tarihli yazıda, Karadağ eski sefirinin oğluna Hazine-i Celile'den aylık 300 frank maaş tahsisinden bahsediliyordu. Karar, Padişahın 4 Ekim 1903 tarihli 3205 numaralı iradesi gereğiydi.[893] Buna göre *300*

890 İstanbul'da daha sonraki yıllarda sırasıyla Duşan Drecun (1906-1907), Duşan Gregoviç (1907-1909) görev yapmış, 1910 yılında Karadağ elçiliğine Rusya Konsolatosu vekâlet etmişti. 1911'de ise Jovo Popoviç elçilik görevine atanmıştır. Balkan Savaşı arafesinde kısa bir dönem Karadağ Sefaretinin işleri yine Rusya Konsolatosu tarafından yürütülmüştü. 1912'de Petar Plamanac, elçiliği Rus Konsolatosundan devralırken aynı zamanda Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ndeki son sefiri olma özelliğini de taşımış ve Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle İstanbul'u Ekim ayında resmen terk etmiştir. II. Abdülhamid döneminin sona ermesinin ardından bozulan ilişkilerin bir neticesi olarak çıkan savaş sonrası, Kral Nikola tarafından Plamanac, Karadağ'a geri çağrılacaktır. Osmanlı Devleti de Çetine'deki temsilcisini derhâl geri çağırmış ve böylece diplomatik ilişkilere son nokta konulmuştur. BOA, *MV*, 227/239 *(Hicri 26.L.1330-Miladi 8.10.1912).*

891 BOA, *Hariciye Nezareti İdare (HR.İD)*, 2088/77, (Miladi 30/11/1903).

892 Budo Simonović, "Fudbalski klub "Galatasaraj" porijeklom je iz Vasojevića" *Slobodna riječ*, 12 April 2015, http://slobodnarijec.me/reportaze/fudbalski-klub-galatasaraj-porijeklom-je-iz-vasojevica

893 Yıldız Saray-ı hümayunu başkitabetinden yazılan yazıda Padişah iradesi şu şekilde yer alıyordu: "*Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki, Karadağ sefir-i sabıkı müteveffa Bakiç'in oğluna hazine-i celile-i maliyeden şehrî üç yüz frank maaş tahsis ve itası şerefsadır buyurulan irade-i seniyye cenab-ı hilafetpenahi icab-ı âlisin-*

franka karşılık gelen *1320 kuruş* bütçeye ilave edilmişti.[894] Karadağ Sefirinin ölümünden 2 ay gibi kısa bir süre sonra bu işlemlerin gerçekleşmesi, meseleye verilen önemin bir göstergesidir. Ayrıca bununla kalınmamış, durumlarıyla ilgili Çetine Sefareti kanalıyla bilgiler alınmıştı. 30 Kasım tarihi itibarıyla gelen bilgilere göre Madam Filomel Bakiç, Padişah'ın bu ince davranışından son derece memnundur. Gelen raporlarda "*Mahdumu hakkında ika buyurulan (verilen) maaş, lütuf ve atıfet-i (karşılık beklemeden gösterdiği sevgi ve iyilikseverliği) seniyye-i cenab-ı mülukâneden dolayı fevkalade arz-ı şükran ve minnettari etmektedir."* ifadeleri yer alıyordu. Ayrıca aynı raporda Madam Filomel Bakiç'in oğluyla beraber sağlık sorunları nedeniyle *Tirol* (Avusutyra) şehrine gittiği belirtiliyordu.[895]

Söz konusu bu maaş, 25 Temmuz 1904'te Padişah'ın iradesiyle[896] eşine verilmeye başlanmıştı.[897] Fakat bir ayı aşkın bir süre geçmesine rağmen Madam Bakiç, kendisine tahsis edilen maaşı alamamıştı. Bu durumu o yılın eylül ayında yetkililere bildirmiş ve yapılan araştırma sonucu, oğlu Branko Bakiç'e 4 Eylül 1903 gününden itibaren muhtaç oldukları sebebiyle 1300 kuruş maaş tahsis kılındığı ve daha sonra söz konusu maaşın müteveffa sefirin zevcesine tahsis ve itası hakkında irade yayımlandığı tespit edilmişti. Yani bu maaşın 4 Ekim 1903'ten 27 Temmuz 1904'e kadar oğul Branko Bakiç'e, o tarihten sonra da Madam Filomel Bakiç'e tahsis edildiği hatta maaş sirkülerinin dahi oluşturulduğu kayıtlardan anlaşılmıştı. Fakat henüz bir müracaatla bu maaş sirküleri talep olunmadığı için bir aksaklık söz konusu olmuş,[898] Madam Bakiç'in maaşının eline geçmesi yaklaşık iki ay gecikmişti.

Madam Bakiç'e ödemeler düzenli olarak 1911 yılı başına kadar yapılmıştı. Fakat o yılın ocak ayında, bu maaş aniden kesilmişti. Bunda hiç şüphesiz ki Abdülhamid döneminin sona ermesinin etkisi büyüktür. Anlaşılan o ki Madam Bakiç sonraki yıllar St. Pe-

den bulunmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. 12 Receb 1321. Serkâtib-i şehriyari Tahsin". BOA, *İradeler Maliye (İ.ML),* 56/1321/B-06 *(Hicri 12.B.1321-4.10.1903).*

894 BOA, *BEO*, 2187/163955, (Hicri 14/B /1321).

895 BOA, *HR.İD*. 2088/77, (Miladi 30/11/1903).

896 BOA*, İ.HUS*, 119/1322/Ca046, (*Hicri 02.B.1321-Miladi 24.9.1903).*

897 BOA, *İ.HUS*, 119/1322, (Hicri 12/Ca/1322).

898 BOA*, BEO*, 2401/180046, (Hicri 22/C /1322).

tersburg'a gitmiştir. Bunu St. Petersburg büyükelçisi Turhan Paşa'nın, Maliye Nezaretine yazdığı 27 Ocak 1911 tarihli *hususi surette* bir mektubundan anlıyoruz. Turhan Paşa'nın yazdıklarına göre, Madam Filomel Bakiç, büyüelçilik makamına gelerek, maaşının kesildiğinden yakınmıştı. Büyüekelçi, mektubunda eski Karadağ elçisi Mösyö Bakiç'in sekiz-on sene müddet devam eden sefareti esnasında iki devlet arasındaki münasebetin devamı ve artırılması doğrultusunda gösterdiği say ve gayretine mükâfat olarak, vefatının ardından Yanya ahalisinden bulunan zevcesine aylık 1500 kuruş (1320 kuruş olması gerekir) tahsis kılındığını hatırlatmış ve Madam Bakiç'in kendisinden bu maaşın devam ve tediyesi için Sadaret nezdinde teşebbüste bulunmaklığını rica ettiğini yazmıştı. Turhan Paşa, mektubunun sonunda ise Sadaretten bu doğrultuda bir buyuruldu yazılmasını istirham etmişti.[899] Görüldüğü gibi Mitar Bakiç'in eşine ve yetim oğluna bağlanan maaşlar, prosedür gereği değil, bizzat Mitar Bakiç'in memuriyeti esnasında gösterdiği gayretlere karşı bir mükâfat, hatta onun ötesinde vefanın gereğiydi.

Bakiç'in Yeğenleri Milo ve Pavle Bakiç ve Galatasaray Spor Klubü

Mitar Bakiç'in eşine ve çocuğuna gösterilen ilgiliden akrabaları da nasibini almıştı. İki yeğeni Milo ve Pavle Bakiç onun hatrına gözetilen akrabaları arasındaydı. İkisi de Mekteb-i Sultanide Abdülhamid'in bursuyla okumuşlardı. Hatta "*Karadağ sefirinin akrabasından ve Mekteb-i Sultani talebesinden Milo Bakiç namındaki çocuğa maaş tahsis edilmesi*" yönündeki kararı Osmanlı arşiv belgeleri arasında görebilmemiz mümkündür. Bilindiği gibi o dönemde Prens Nikola'nın ricası üzerine Sultan Abdülhamid'in bursuyla eski adı Mekteb-i Sultani olan Galatasaray Lisesinde öğrenim gören Karadağlı birçok öğrenci mevcuttu. 25 Nisan 1899'da Mekteb-i Sultanide bulunan Karadağlı öğrencilerden Jojer Vraskoviç isimli çocuk mektepten ihraç edilince yerine, Karadağ sefiri Mösyö Bakiç'in akrabasından Milo Bakiç isimli çocuğun kayıt ve kabulü Padişah'ın da isteğiyle gerçekleşmişti. İlişiği kesilen çocuktan kalan 100 kuruş maaş da dâhil olmak üzere ve arkadaşlarıyla denklik olması açısından diğer Karadağlı talebelere Hazine-i Celileden verildiği gibi 94'er kuruş maaş verilmesi, kararlaştırılmıştı.[900] Fakat karar Tem-

[899] BOA, *BEO*, 3878/290812, (Hicri 08/R/1329).
[900] BOA, *BEO*, 1301/97516, (Hicri 18/Z /1316).

muz 1899'da tekrar değerlendilerek, bir yıl sonra yani Mart 1900'da maaşın yeniden tesviyesi yönünde düzeltme yapılmıştı.[901] Böylece İstanbul'da öğrenime başlayan yeğenleri, onun himayesinde çok rahat bir dönem geçirmişlerdir. Hatta Bakiç'in bir müddet yeğenleriyle aynı evi paylaştığı da söylenir. Onlara kol kanat olmuş, İstanbul gibi bir metropolde okuyup tutunabilmelerini ve büyük işler başarabilmelerini sağlamıştır.

Görüldüğü gibi Milo ve Pavle Bakiç kardeşlerin[902] Mekteb-i Sultanide eğitim görmelerinde en büyük pay sahibi hiç şüphesiz ki amcaları ve aynı zamanda Karadağ'ın İstanbul ortaelçisi Mitar Bakiç'dir. Ayrıca Milo ve Pavle Bakiç'i diğer Karadağlılardan ayıran özellik, onların 1905 yılında Ali Sami Yen'le birlikte Galatasaray Futbol Kulübünün 13 kurucu üyesi arasında yer almalarıydı. Galatasaray'ın kurucularından Ruşen Eşref Ünaydın, Milo Bakiç'i, "*Karadağlı Milo, bir leylek gibi uzun bacaklı, bir pars gibi atılgan, yanına kimseyi yanaştırmaz, topa tekmeyi kayaya balyoz indirir gibi yapıştırır, topu yerden ziyade havada gezdirir, karşısındakine ürkeklik veren bir oyuncu idi!"* diye anlatmıştır. *Ünaydın,* Milo Bakiç'in daha sonra memleketine döndüğünü ama geri getirildiğini ise *"Galatasaray için o kadar yararlı ve Galatasaraylılığa o kadar bağlı idi ki memleketine döndükten sonra ne yapıldı edildi, gene buraya getirildi. O da hemşehrisi Rako gibi Harbiye Mektebine alındı. İkisi de değerli birer süvari subayı çıktılar. Bir müddet bizim orduda hizmet gördüler.*" ifadeleriyle onun Türk sporu ve dolayısıyla Türkiye için önemini vurgulayarak, savaş nedeniyle ülkeden ayrılmak zorunda kaldığını anlatır.[903] Başka bir kaynakta da onun Galatasaray'ın ilk sağbeki ve lakabının ise *Sütçü Milo* olduğu yera alır. Balkan Savaşı'nın ardından Türkiye'de yükselen milliyetçi cereyanlar neticesinde yakın akrabası Pavle Bakiç gibi Galatasaray'ın kurucuları listesinden çıkarılmıştır. İlk şampiyonluk şildiyle çekilen fo-

901 *BOA,* BEO, 1464/109745, (Hicri 28/Za/1317).

902 Aslında kardeş değillerdir. Yakın akrabalardır. Bkz. Budo Simonović, "Fudbalski klub "Galatasaraj" porijeklom je iz Vasojevića" *Slobodna riječ*, 12 April 2015, http://slobodnarijec.me/reportaze/fudbalski-klub-galatasaraj-porijeklom-je-iz-vasojevica

903 *Cihan Haber Ajansı*, "Karadağ'da Galatasaray Coşkusu, Podgorica, 16.06.2014, http://www.cihan.com.tr/ news/Karadag-da-Galatasaray-coskusu_2018-CHMTQ3MjAxOC8kbmV3c01hcFZhbHVlLntjYXRlZ29ye S5pZH0=

toğrafta yer alan Milo Bakiç (Ek-3), Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra ülkesi Karadağ'a gitmiş, kısa süre sonra geri dönmüş ve Harbiye Mektebine yazdırılmıştır. Harbiye Mektebini de başarıyla bitirip subay olan Milo Bakiç, kısa bir süreliğine de olsa süvari subayı üniformasını giyerek Osmanlı Ordusu'na hizmet vermişti. Balkan Savaşı patlak verince ülkesi Karadağ'a geri dönerek Karadağ ordusunda Janko Vukotić'in komutasında Çetine'de görev yapmıştır. Yine aynı savaşta Makedonya cephesinde çarpışan Milo Bakiç, Koçani yakınlarındaki çarpışmalar sırasında ölmüştür.[904] Pavle Bakiç'in hikâyesi ise Milo'dan biraz farklıdır. Mekteb-i Sultaniyi birtidikten sonra eğitimine Prag ve Paris'te devam etmiş ve futbolla ilgilenmemişti. Kendisini bilime adayan Pavle Bakiç, Finans uzmanı olarak Bijelo Polje'de ve Mitroviça'da çalıştı.[905]

Anlaşılacağı üzere Milo ve Pavle Bakiç'i Galatasaray Futbol Kulübünün kurucusu olabilmeleri ve onların bugün bu denli tarihî bir şahsiyet hâline gelmeleri, onların Mekteb-i Sultanide okumalarıyla, orada okumaları ise amcaları Mitar Bakiç'in Padişah nezdindeki itibarıyla mümkün olmuştur. O olmasaydı akrabalarının İstanbul'a gelip burada okuyacak maddi güçleri ve en önemlisi cesaretleri olabilir miydi sorusuna, dönemin şartları göz önüne alındığında verilebilecek cevabı tahmin etmek zor değildir. Bu maddi sorunun burs yöntemiyle aşılmasını sağlayan unsur, bizzatihi Mitar Bakiç'in Padişah ve Osmanlı Devlet yönetimi nezdinde sahip olduğu krediydi.

Bu iki öğrencinin 1905 yılında Ali Sami Yen ile birlikte Galatasaray kulübünü kuran 13 kişi arasında[906] bulunduğu düşünüldü-

---

904 Budo Simonović, "Fudbalski klub "Galatasaraj" porijeklom je iz Vasojevića" *Slobodna riječ*, 12 April 2015, http://slobodnarijec.me/reportaze/fudbalski-klub-galatasaraj-porijeklom-je-iz-vasojevica

905 Simonović, a.g.web, 12 April 2015.

906 1905'ten 1919'a kadar Galatasaray Spor Kulübü'ne Başkanlık yapan, mektebin 889 numaralı öğrencisi Ali Sami Yen, elyazısıyla tuttuğu Galatasaray Terbiye-i Bedeniye Kulübü ihsaiyat Defteri'nin (Sayım-İstatistik Defteri) 181 ve 182. sayfalarında kurucu 13 üyeyi şöyle sıralar: Ali Sami Yen, Asım Tevfik Sonumut, Emin Bülent Serdaroğlu, Celal İbrahim, Boris Nikolof, Milo Bakiç Pol Bakiç, Bekir Sıtkı Bircan, Tahsin Nahit, Reşat Şirvanizade, Hüseyin Hüsnü Kayacan, Refik Cevdet Kalpakçıoğlu, Abidin Daver. *Cihan Haber Ajansı*, *a.g.web*, e.t. 23.8.2015.

ğünde meselenin ehemmiyeti ve günümüze kadar uzanan etkisi bir kat daha iyi anlaşılacaktır.[907]

Sonuç

Karadağ-Osmanlı ilişkilerine çok ciddi katkıları olmuş önemli bir diplomat olan Mitar Bakiç, Çetine, Petersburg, Kiev ve Cenova gibi önemli şehirlerde alıdığı eğitimle aynı zamanda Karadağ'ın hatırı sayılır enelektüelleri arasında yer almıştır. Hariciyeye adım attığı 1880 yılından itibaren dışişleriyle ilgilenmeye başlamıştır. İstanbul'da ilki 1884-1887 diğeri 1890-1903 yıllar arası olmak üzere iki defa görev yapmış bir isim olarak, Karadağ'ın dış ülkelerde tek *daimî ortaelçisi* olma ünvanını alan Mitar Bakiç, gerek insani ilişkileriyle gerekse diplomasi ilmine olan istidadıyla iki ülke ilişkilerinde müstesna bir yer edinmiştir. 1903 yılında görevi sırasında İstanbul'da genç yaşta ölmüştür. Dört dil bilmesi ve bu yeteneğini Osmanlı hükûmetiyle olan diyaloğuna da yansıtması, çok olumlu bulunmuştur. Karadağ vatandaşlarının haklarını sonuna kadar gözeterek onların Osmanlı Devleti'nde çalışırken yaşadıkları sıkıntıları çözmesi ve belli noktalarda arabulucuk yapması onun Osmanlı yönetimi içinde vazgeçilmez kılmıştır. Sadece Osmanlı Devleti için değil aynı zamanda Rusya, Bulgaristan ve Sırbistan'ın en güvendiği diplomatlar arasında yer alması, onun sefirlikte gösterdiği başarının bir sonucudur. Bulgaristan'ın başkenti Sofya'ya da akredite olan Bakiç, Bulgaristan-Karadağ ilişkilerinin yegâne iletişim noktasıydı. Yine Rusya'nın Slav birliği çalışmalarında öncü olarak Mitar Bakiç'i seçmesi ve onunla toplantılar yapması Sırbistan ve Rusya için Mitar Bakiç'i önemli kılmaktadır.

Diğer taraftan Karadağ sefirine sağlanan kolaylıklar ve aile fertlerine gösterilen yakın ilgi, gayrimenkul sahibi olma ayrıcalığı

---

[907] Šerbo Rastoder ,"Galatasarajci" *Vijesti Online*, 3.2.2013, http://www.vijesti.me/forum/galatasarajci-112103, e.t. 19. 1. 2015; Karadağ tarihçisi Prf. Dr. Şerbo Rastoder, Bakiç'in iki yeğeni hakkında Vijesti Gazetesi'nde 2013 yılı Şubat ayında geniş bir makale yayımlamıştı. Haberle ilgili geniş bilgi ve fotoğraflar için bkz. Tufik Softić, "Braća iz Crne Gore osnivači slavnog Galatasaraja" Vijesti Online, 16.6.2014, http://www.vijesti.me/ vijesti/braca-iz-crne-gore-osnivaci-slavnog-galatasaraja-218658, e.t. 19.1. 2015; Haberle ilgili video için bkz. Vijesti pg, "Galatasaraj" Youtube, Yayımlanma tarihi 16 Haz 2014, https://www.youtube.com/watch?v=g8-AGHOUhwo

verilmesi, yeğenlerine burslu olarak İstanbul'da eğitim alma imkânı tanınması, hiç şüphe yok ki Mitar Bakiç'e verilen değerin yanında Karadağ'ın içinde bulunduğu zor durumdan kaynaklanan yetişmiş eleman eksikliği (kaht-ı rical) doğurduğu, *var olana sahip çıkma* anlayışının bir sonucudur. Bu şeklilde Osmanlı Devleti, gelen Karadağlı elçileri el üstünde tutarak ve maddi anlamda İstanbul'daki görevlerini cazip hâle getirerek, onların yokluğunda oluşacak boşluğun Rusya Kançılaryası tarafından ifa edilmesinin önüne geçmek istemiştir. Ayrıca Mitar Bakiç'in ölümünün ardından önce yetim kalan oğluna daha sonra eşine bağlanan maaş, onun iki ülke ilişkilerinde gösterdiği gayrete karşılık bir mükâfat olarak addedilmişti.

Mitar Bakiç'in Osmanlı Devleti'nde etkili bir sefirlik dönemi geçirmiş olmasına rağmen, bu konuda Türkiye'de hiçbir spesifik araştırma yapılmamış olması dikkat çekici olup Türk tarihçiliği açısından büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Kaynakların büyük bir kısmının Karadağca, Boşnakça, Sırpça olması Türk araştırmacıların dikkatlerini başka yöne çevirmesine yol açarken, Karadağlı tarihiçilerin ise Osmanlı arşiv belgelerini göz ardı etmeleri, bu konuda yapılmış mevcut çalışmaları eksik kılmaktadır. Bu çalışmamız bu eklsikliği bir nebze olsun kapatabilmeyi, tarihçilere önemli bir kaynak olabilmeyi aynı zamanda diplomasi tarihçilerinin ilgisini çekebilmeyi amaçlamaktadır.

Kaynakça

a. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); *Amedi Dîvan-ı Humâyun Nâme-i Hümâyun (A.DVN.NMH), 34/28; Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), 1086/81435, 994/74535, 994/74535, 994/74535, 1620/121482, 928/69539, 3878/290812, 1573/117945, 2187/ 163955, 896/67188, 936/70181, 2401/180046, 1464/109745, 1301/97516; İradeler Husûsi (İ.HUS), 55/1315Ra060, 55/1315/Ra060, 110/1321B-004, 119/1322/Ca046, 51/68, 52/1314/L-34, 55/1315/Ra045, 55/1315RA060, 84/1318/C-61, 52/61, 119/1322; İradeler Dâhiliye (İ.DH), 931/73784, 1061/83252; İradeler Hariciye (İ.HR), 280/17238, 354/1314/N-08, 337/21782, 301/19098, 370/1318L-13; İradeler Taltifat (İ.TAL), 184/1317, 184/1317/R-074, 96/1313/Za-082, 96/23; İradeler Maliye (İ.ML), 56/1321/B-06; Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), 2573/28, 2242/95; Hariciye Nezareti İdare (HR.İD), 2088/77; Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO), 282/42, 282/48, 282/56, 282/57, 48/85, 48/46, 48/41; Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 179/111, 175/76, 180/74, 209/28, 232/3, 375/74, 456/58, 456/74; Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E), 59/41, 63/11, 46/44; Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 163/230; Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK), 90/123; Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayun (Y.PRK.NMH), 1/65*

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, 90831/2.

b. Kitaplar ve Makaleler

Andrıjaşevıç, Zivko M., "Montenegro from Ancient Times to the Balkan Wars" *The History of Montenegro*, CICG, Podgorica 2006, s.126.

Andrıjaşevıç, Zivko -Şerbo Rastoder, *Montenegro And The Great Powers*, The Institute for Textbooks and Teaching Aids, Podgorica, p. 55

Chiha, H. Nedjib. "Osmanlı Devletinde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", Çeviren: Halil Cin,

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD), C.24, S.1, Anakara 1967, s.248.

Cihan Haber Ajansı, "Karadağ'da Galatasaray Coşkusu", Podgorica 16.06.2014 http://www.cihan.com.tr/news/Karadag-da-Galatasaray-coskusu2018-CHMTQ3MjAx OC8kbmV3c01hcFZhbHVlLntjYXRlZ29yeS5pZH0=

Glas Crnogorca (Глас Црногорца), Year: 32, No:35, 16 Ağustos 1903, s. 4. (Nacionalna biblioteka Crne Gore Đurđe Crnojević, Cetinje)

Historical overview of Montenegrin diplomacy, Ministry of Foreign Affairs and European Integration http://www.mvpei.gov.me/en/ministry/Historical-overview/

Houston, M., *Nikola &Milena King and the Quin of The Black Mountain*, Leppi Publication, London 2003.

İkdam, 31 Ağustos 1899

İrtem, Süleyman Kâni. *Bilinmeyen Abdülhamid Hususi ve Siyasi Hayatı,* Haz: O. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2003.

Jovıć, Tatjana, Diplomatic Missions in The Pricipality and The Kingdom of Montenegro, Cetinje 2010.

Karatay, Osman, "Karadağ'ın Bağımsızlık Mücadelesi", *Balkanlar El Kitabı I*, Karam&Vadi, Ankara 2006.

Lainović, Andrija. "Jedna Stranica Iz Diplomatske Istorije Crne Gore" *Istoriski Zapisi*, Yıl 4, S. 7, Çetine 1951, s. 511-512.

Malumat, "Teracim-i Ahval: Karadağ Hükûmetinin Dersaadet Maslahatgüzarı Mösyö Pakiç" Yer Numarası 1960 SB 116, Mikrofilm Numarası 141-149, Cilt 2, S.48, Hicri 11 Rebiyülevvel 1314, s. 1065-1065.

Merjanskı, Kiril Valtchev. *The Secret Serbian-Bulgarian Treaty of Alliance of 1904 and The Russian Policy in The Balkans Before The Bosnian Crisis*, Unpublished MA Thesis, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofia 2007.

Nikola I. Petrovich Njegosh, Autobiographia *Memoari,* Ed: Dusan Vuksan, Cetinje 1969, s.727.

Martinoviç, Dušan J. "Crnogorskoj štampi O Mitar Bakić" *Mitar Bakić Državnik, Diplomata, Istoričar, Teolog (1852-1903),* Ed: Ratko Deletić, Komovi, Andrijevica 2004, s. 26-38.

Özcan, Selim. "Yabancıların Taşınmaz Mal Mülkiyeti Edinimleri: Amasya Örneği" *History Studies*, Volume 2/2 2010, s. 284-285.

Özcan, Uğur. "II. Abdülhamid'in Diplomasisinde Yüksek Topuklar: Karadağ Prensesi Milena ve Sultan Abdülhamid" *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 32, Yıl: 2012, s.113-140.

Özcan, Uğur. "Sultan Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nde Yabancı İşçiler: Karadağlılar", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi (Motif Academy Folklore Journal)*, Balkan Özel Sayısı, 2012/2, s. 83-107.

Özcan, Uğur. *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Karadağ Siyasi İlişkileri*, TTK, Ankara 2012, s. 185-186.

Özcan, Uğur-TEMİZER, Abidin. *Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

Özyıldırım, Nihan. "Emirgân: 'Emirgüne Bahçesi'nden Bugüne" İstanbul Dergisi, Sayı 50 (Temmuz 2004), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004..

Raspopović, Radoslav. "Diplomatska Predstavništva Crne Gore 1879–1918", *Montenegrina, Digital Library of Montenegrin Culture and Heritage*, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/diplomatska_ predstavnistva_cg_1879_1918.htm, e.t. 17.08.2015.

Rastoder, Šerbo, "Galatasarajci" *Vijesti Online*, 3.2.2013, http://www.vijesti.me/forum/galatasarajci-112103, e.t. 19. 1. 2015;

Rtcg - Radio Televizija Crne Gore, "Kalendar-13 Avgust", http://www.rtcg.me/kultura/kalendar/20465/13-avgust.html, e.t. 18.8.2015.

Šarkınović, Hana. "Diplomatski Odnosi Crne Gore I Turske" *Matica (Časopıs Za Društvena Pıtanja, Nauku I Kulturu)*, Godina Xv, Broj 58, Ljeto 2014, Cetinje-Podgorica 2014, s. 189-190;

Sımonovıć, Budo. “Fudbalski klub "Galatasaraj" porijeklom je iz Vasojevića” *Slobodna riječ*, 12 April 2015, http://slobodnarijec.me/reportaze/fudbalski-klub-galatasaraj-porijeklom-je-iz-vasojevica, e.t. 23.8.2015.

Softıć, Tufik. “Braća iz Crne Gore osnivači slavnog Galatasaraja” *Vijesti Online*, 16.6.2014, http://www.vijesti.me/vijesti/braca-iz-crne-gore-osnivaci-slavnog-galatasaraja-218658, e.t. 19.1.2015.

Stankulov, Stoyan. “Diplomatic Relations between Bulgaria and Montenegro”, *Journal Diplomacy* Diplomatic Institute, V. 8/2012, July/December, Sofia 2012, s. 185 (185-189).

Temizer, Abidin. *Osmanlı-Karadağ Sınır Anlaşmazlıkları ve Çözümü (1878-1912)*, Yayımlanmamış YL Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mucize Ünlü, Samsun 2007.

Tahsin PAŞA, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 87

Türkgeldi, Ali Fuad *Mesalih-i Mühimme-i Siyasiyye*, haz: Bekir Sıtkı Baykal, TTK, Ankara 1987, s.77.

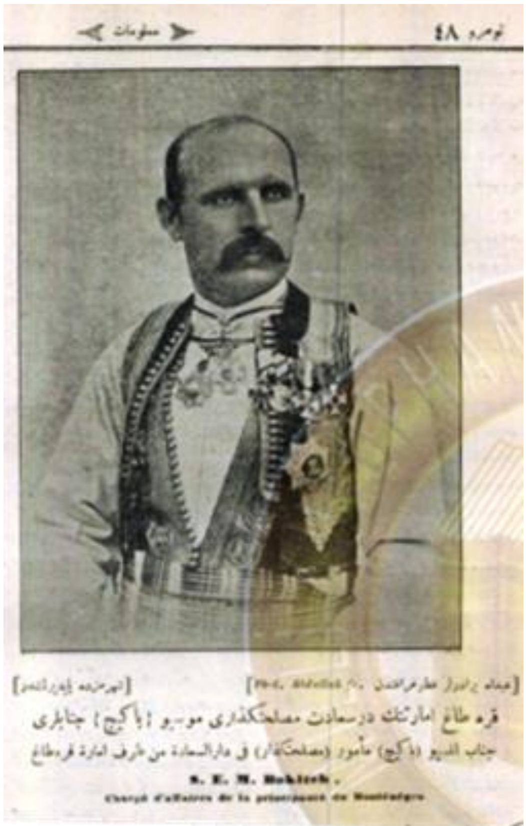
Vıjestı pg, “Galatasaraj” *Youtube,* Yayımlanma tarihi 16 Haziran 2014, https://www.youtube.com/watch?v=g8-AGHOUhwo,

Vuksanovıç, M. “Бакић, Митар” *Српски биографски речник (Srpski biografski rečnik)*, v.1, Buducnost, Novi Sad, 2004 s. 372-373.

Vuletıć, Dušan. *Polimske svjetiljke: razvoj školstva u Gornjem Polimlju (Vasojevićima), bihorskom, plavogusinjskom i rožajskom kraju - do sedamdesetih godina dvadesetog vijeka*, Laser, Kraljevo 2005, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/ dokumenti/polimske svjetiljke dusana vuletica.htm.

Vukadinovic, Ljubomir T. “Zapisi o znamenitim Crnogorcima: Dmitar Z. Bakiç, Crnogorski Opunomoceni ministar u Carigradu”, *Slobodna misao,* Yıl 18, S. 4 (29. 1. 1939), s. 4.

EKLER

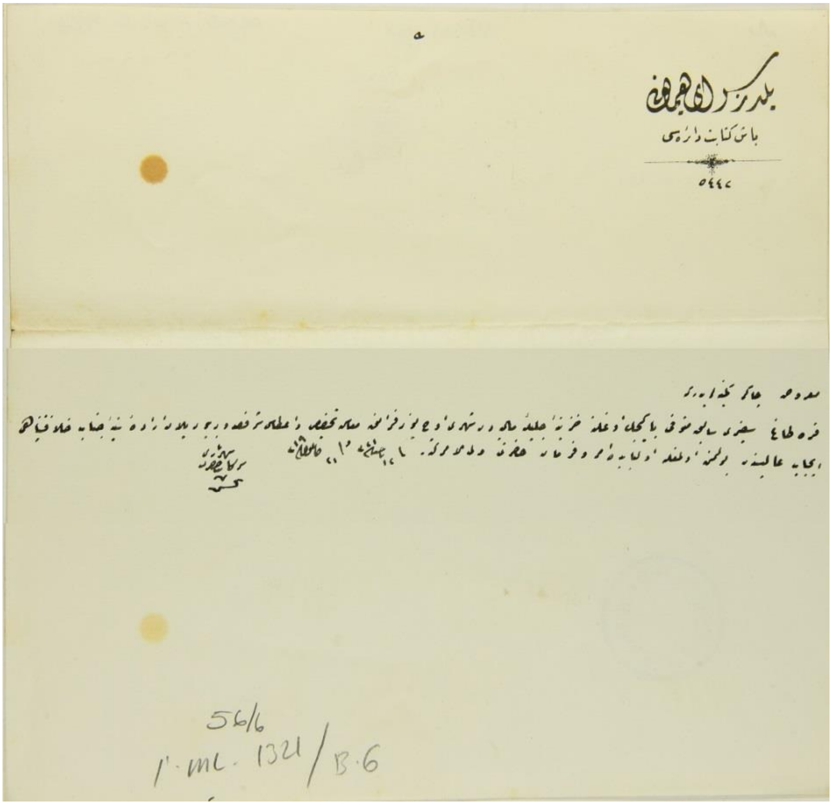
Ek-1. Malumat gazetesinde çıkan, "Karadağ Emaretinin Dersaadet maslahatgüzarı Mösyö Bakiç cenabları" başlıklı tercüme-i hâlde kullanılan fotoğrafı.

Ek-2. Prens Nikola'nın 1899 yılında İstanbul ziyaretinde Emirgân Yalısı'nın önü. Oturanlar Prenses Milena ve Prens Nikola. Daire içindekiler Mitar Bakiç ve eşi Filomel Bakiç

Ek-3. Mekteb-i Sultanide burslu okuyan ve Galatasaray futbol kulübünün ilk kurucuları arasında yer alan Milo Bakiç

56/6
İ.ML. 1321/B.6

Ek. 4. Sultan Abdülhamid'in Maliye Nezaretine gönderdiği Mitar Bakiç'in eşi ve oğluyla ilgili maaşa dair Serkâtibi Tahsin Paşa imzalı iradesi. *BOA,* İ.ML. 56/6.

SELÂNİK VİLÂYETİ MECLİS-İ UMÛMİSİ'NİN 1909 YILI KARARLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation On The Decisions of the General Council of the Province of Thessaloniki

Kerim SARIÇELİK*

Özet

Osmanlı Devleti'nde "Vilâyet Meclis-i Umûmileri", vilâyet teşkilatının kurulduğu 1864 yılında oluşturulan bir yönetim organıdır. Üyeleri vilâyete bağlı kaza ve livalardan seçilen bu meclisler her yıl belirli zamanlarda vilâyet merkezlerinde valinin başkanlığında toplanarak vilâyeti ilgilendiren yol, eğitim, tarım, sanayi ve ticaret ile ilgili çeşitli konuları görüşürdü. Toplantılar kırk günü geçemezdi. Meclislerin aldığı kararları uygulama yetkisi yoktu. Bunları hükümete bildirirlerdi. Hükümet bu sayede vilâyetlerin öncelikli istek ve ihtiyaçlarını belirlemiş olurdu. Selânik Meclis-i Umûmisi, II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk toplantısını 2 Şubat 1909 tarihinde yaptı. Meclis üyeleri Maarif, Nafia, Ziraat ve İdare komisyonlarına ayrılarak vilâyetin çeşitli sorunları üzerinde çalışmaya başladılar. Komisyonların ön çalışmasını tamamladığı konular mecliste 17 oturum boyunca tartışılarak nihai kararlar alındı. Bu kararlar daha sonra hükümete arz edilmiştir. Araştırmada meclisin çalışma sistemi, görev ve yetkileri hakkında bilgiler verildi. Meclisin tespit ettiği ve çözüm yolları önerdiği konuların içeriği üzerinde duruldu. Ayrıca hükümetin, meclisin aldığı kararları dikkate alarak vilâyeti ilgilendiren hususlarda yaptığı icraatlar örneklerle izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Vilayet Meclis-i Umumileri, Mahalli İdareler, II. Meşrutiyet

* (Yrd. Doç. Dr.); Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya/Türkiye, E-mail: ksaricelik@hotmail.com.

Abstract

General Council of the Province (Vilayet Meclis-i Umumisi) was an administrative branch in the Ottoman Empire formed in 1846 in which the "Vilayet" system was organized. Its members whom were elected from the towns and other administrative units of the Vilayet gathered in the center of the province under the presidency of the governor in the particular times of the year and discussed the issues regarding the vilayet like education, agriculture, industry and trade. These gatherings couldn't be over more than forty days. The councils didn't have the authority of execution of their decisions. They used to inform the government about their decisions. By means of these, government had the chance of determining the province's willsand needs of priority. General Council of the Thessaloniki, made its first gathering of the Second Constitutional Period on 2th of February 1909. Members of the council were parted to the commissions as education, public works, agriculture, administration and started to work on the various issues of the province. Subjects which were pre-studied by the commissions were discussed in the councils along the 17 sessions and final decisions were made. Those decisions were offered to the government later. In the study information was given about the working system, duties and authority of the council. It was dwelled on the subjects which were determined and proposed solutions by the council. Furthermore, actions of the government which was made considering the decisions of the councils were explained.

Key Words: Thessaloniki, General Council of the Province, Local Governments, Second Constitutional Period

Giriş

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşmeye bağlı olarak taşra teşkilâtı 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yeniden düzenlendi. Nizamnamede, eyaletlerin yerine vilayetler ikame edilmekte ve bu idarî birimin nasıl yönetileceği belirlenmekteydi. Vilayet yönetimi valinin başkanlığında oluşturulacak İdare Meclislerine bırakılmıştı. Bunun yanında, yerel temsilcilerin yönetime katılımını sağlayan ve yapılacak işlerin önceliğini belirleme görevi olan "*Meclis-i Umumi-i Vilâyet*" adında bir yönetim organı da oluşturulmaktaydı. Tüm ülkede uygulanması öngörülen nizam-

namenin, önce Tuna Vilayeti'nde denenmesine karar verildi. Burası için ilk nizamnamenin benzeri bir nizamname hazırlandı. Yeni uygulamanın kısa sürede Tuna'da başarı sağlanması üzerine ülke genelinde yaygınlaştırılmasına karar verildi.[908]

7 Kasım 1864 tarihli Tuna Vilayeti Nizamnamesi'nin 27-30 ve 82. maddeleri[909] ile bu nizamname esaslarını bağlı kalınarak daha geniş bir şekilde hazırlanan 22 Ocak 1871 tarihli "*İdâre-i Umûmiye-i Vilayât Nizamnamesi*"'nin 62-75. maddeleri[910], Vilayet Meclis-i Umumisinin oluşma, toplanma ve çalışma biçimi ile görev ve yetkilerini belirlemiştir. Buna göre valinin tespit edeceği toplanma gününden bir ay önce her sancaktan dört kişi (nüfus yoğunluğuna göre gayr-i müslimlerden de olmak üzere) meclis üyeliği için seçilecek ve bunlar vilayet merkezinde toplanacaklardı. Üyeler mecliste müzakere olunması istenilen kazalara ait dilekçeleri valiye arz edeceklerdi. Süresi kırk günle sınırlandırılan meclis toplantılarına vali başkanlık edecekti. Vali aynı zamanda görüşme konularını da belirleme yetkisine sahip olacaktı. Vilayeti ilgilendiren yol, köprü, ziraat, ticaret ve vergiye dair meseleler görüşülecek ve kararlar alınacaktı. Meclis alınan kararları hükümete bildirecek ve ancak bunlar hükümetin uygun görmesiyle uygulama alanına konulabilecekti. Bir danışma meclisi niteliğinde olan meclis-i umumilerin kurulmasıyla merkezi otoritenin gücü ve vilayetler üzerindeki kontrolü artırılmış olmaktaydı. Diğer taraftan halk, meclise gönderdikleri üyeleri vasıtasıyla sorunlarını ve beklentilerini yönetime duyurma fırsatını buluyordu. Devlet adamları bu sayede vatandaşları devletin yönetimi ve kaderiyle ilgilendirerek, birlik duygusunu geliştirmeyi ve dağılmayı önlemeyi amaçlamışlardır.[911]

---

908 Veysel Atasoy, *Türkiye'de Mahalli İdarelerin Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1992, s. 23.

909 Nizamnamenin tam adı; "Tuna Vilâyeti Namıyla Bu Kere Teşkîl Olunan Dâirenin İdâre-i Umûmiye ve Husûsiyesine ve Tayin Olunacak Me'murlarının Suver-i İntihâblarıyla Vezâif-i Dâimesine Dâir Nizâmnâmedir." Bakınız; *Takvim-i Vekâyi*, Def'a 773, 7 Cemaziyelahir 1281.

910 *Düstûr*, I. Tertib, C. I, s. 625-651.

911 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 267-268; İlber Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan*

Selanik'te vilayet teşkilatı kurma çalışmalarına ilk nizamnamenin hemen ardından başlanıldığı görülmektedir. Fakat bu işin aşamalı bir şekilde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 3 Ekim 1866 tarihine ait bir belgede[912] artık "Selanik Vilayeti" nden bahsedilmekte ise de, şehirde belediye meclisinin kurulması 1868 yılı sonunda mümkün olabilmiş[913] ve meclis-i umumi de 1870 yılı Ağustos'unda toplanarak müzakerelere başlayabilmiştir.[914]

Vilayetlerdeki meclis-i umumi çalışmalarına ait zabıtnamelerin basıldığı ve ilgili yerlere gönderildiği bilinmektedir. Fakat bunların çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Selanik Vilayeti meclisinin sadece çalışmaya konu edilen 1909 yılına ait zabıtname ve mukarrerat kayıtları bulunmaktadır.

Selanik Vilâyeti

20. yüzyıl başlarında Selanik Vilâyeti, ülkenin en gelişmiş, modern ve zengin vilayetlerinden birisi durumundaydı. Vilâyet, Balkanların güneydoğusunda yer almaktaydı. Kuzeyi Kosova Vilâyeti ve Bulgaristan Prensliği toprakları, doğusu Edirne Vilâyeti, batısı Manastır Vilâyeti ve güneyi Yunanistan ve Ege Denizi ile çevrelenmişti. Yüzölçümü 31 bin kilometrekare civarındaydı.[915] Vilâyetin üç sancağı vardı. Selanik Sancağı merkez olup Aynaroz, Vodina, Ustrumca, Tikveş, Kesendire, Karaferiye, Avrathisar, Gevgili, Doyran, Yenice, Langaza, Katrin, Karacaabad kazaları ile Taşoz Sancağı buraya bağlı idarî birimlerdi. Cuma-yı Bâlâ, Razlık, Nevrekob, Menlik, Demirhisar, Zihne ve Petriç kazaları Siroz Sancağına, Kavala, Sarışaban, Ropçoz ve Preveşte kazaları da Drama Sancağına bağlıydılar.[916]

Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. I, s. 237; Mehmet Seyittanlıoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 573.

912 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri*, 1023/48, 23 Cemaziyelevvel 1283/3 Ekim 1866.

913 BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Belgeleri*, 430/20, 4 Ramazan 1285/19 Aralık 1868.

914 BOA, *İrade Şûrâ-yı Devlet Belgeleri*, 19/794, 4 Cemaziyelevvel 12872 Ağustos 1870.

915 *Sâlnâme-i Vilâyet-i Selanik*, H. 1325, s. 86, 118.

916 *A.g.e.*, s. 210-459.

Vilayette farklı inançtan ve etnik kökenden insanlar yaşamaktaydı. H.1324/M.1906-1907 yılı Selanik Vilâyet Sâlnâmesi'nde toplam nüfus 1.133.730 olarak gösterilmektedir. Bunun 484.334'ü Müslüman, 289.684'ü Patrikhaneye bağlı Ortodoks, 19.344'ü Patrikhaneye bağlı Ulah, 220.366'sı Eksarhhaneye bağlı Ortodoks, 50.729'u Yahudi, 58.465'i yabancı ve geriye kalanlar Katolik, Latin, Protestan ve Ermeni şeklinde kayıtlıdır.[917] Patrikhaneye bağlı Ortodokslar Rum, Eksarhhaneye bağlı olanlar da Bulgar olarak düşünülebilir.

Bölgenin görece zenginliği çıkarılan madenlerden, geniş arazilerde yapılan ziraattan, gelişen iç ve dış ticaretten ve ülkenin diğer bölgelerinde az rastlanan sanayiden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin dış ticareti 1840'lardan sonra gelişme göstermiş ve Selanik hem bir limana sahip olması, hem de bu limanı besleyen bereketli, geniş bir art bölgeyle bütünleşmiş olması sebebiyle Avrupalı tüccarların uğrak yeri haline gelmişti.[918] Bu durum ticaretle birlikte madenciliği ve zirai üretimi de artıran bir etkiye sahip oldu. Çünkü mal getiren gemiler ülkelerine sanayileri için gerekli madenleri ve devletin en önemli ihraç malzemesi olan zirai ürünleri de taşımaktaydılar. Bu nedenle tüccarlar bölgede her türlü üretimi artırmak için ahaliyi teşvik etmekte ve yatırımlar yapmaktaydılar.[919] Bununla birlikte bölgenin zenginleşmesini sadece yabancı etkisine bağlamak elbette devlete ve yerli müteşebbislere haksızlık olacaktır. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın hemen başında vilâyeti kalkındıracak birçok projeyi hayata geçirmişti. Bunlardan en önemlileri Selanik'i bir taraftan İstanbul'a diğer taraftan Manastır'a ve üçüncü olarak da Mitroviçe üzerinden Sırbistan'a bağlayan demiryolu hatla-

917 *Sâlnâme-i Vilâyet-i Selanik*, H. 1324, s. 619. Bir başka istatistikte vilayetin 1906-1907 yılında nüfusu 921.359 olarak verilmektedir. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 206. 6 Rebiyülahir 1327/27 Nisan 1909 tarihli bir belgede vilayette ikamet eden erkeklerin nüfusu 452.202 olarak verilmiştir. BOA, *Yıldız Esas Evrak Belgeleri*, 42/163.

918 Bölgede ticaretin canlanması konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız; Meropi Anastassıadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 92-96.

919 Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. III, s. 644, 650, 651.

rıdır. 225 mil uzunluğundaki Selanik-Mitroviçe hattı 1871-1874 yılları arasında tamamlandı. Bu hat 1888'de Üsküp üzerinden Sırbistan ağına bağlandı. Bu sayede Selanik'in Avrupa pazarlarıyla bağlantısı kurulmuş oldu. 1894 yılında 136 millik Manastır hattı da tamamlandı. Böylece Makedonya'nın batısında bulunan verimli arazilerin ürünleri Selanik'e kolay ve ucuz yoldan gelebilecekti. 1896 yılında Selanik, İstanbul ile 320 millik bir demir yolu hattıyla birleştirildi.[920] Ayrıca devletin yoğun çabaları sonucu 1904 yılında Selanik'e modern bir liman inşa edildi.[921] 1909 yılında demir yolu limana kadar uzatıldı.[922] Artık Sırbistan'dan çıkan mal direkt Selanik limanında gemiye yüklenebilecekti.

Selanik Vilâyeti'nin bereketli topraklarında üretilen hububat, tütün, pamuk, afyon, susam, kırmızıbiber, keten ve kenevir önemli ihraç ürünleriydi. Vilâyette üzümcülük, arıcılık ve ipek böcekçiliği gelişmişti. Bu iş dallarından üretilen şarap, balmumu ve ipek yurt dışına satılmaktaydı. Canlı hayvanla birlikte sadeyağ, peynir, deri ve yün gibi hayvansal ürünler ile kereste, kömür ve krom da ihraç edilmekteydi.[923] Bunun yanında 19. yüzyılın son çeyreğinde Selanik'te sanayi hızlı bir gelişme gösterdi. Sabun, gıda, tuğla, çivi, ahşap ürünler, pamuk ipliği ve dokuma fabrikaları yanında ev eşyaları yapan atölyeler kuruldu. Yeni yüzyılın başında metal, sigara, ayakkabı, ipek, şekerleme ve soda fabrikaları ile dökümhaneler ve küçük birçok işletme iş hayatında yerlerini almışlardı. Bu işletmelerin bazıları yabancı sermaye ile kurulmuştu fakat önemli bir kısmı Mizrahi, Fernandez ve Alatini gibi yerli Yahudi ailelerinin kuruluşlarıydı.[924]

---

920 Selahattin Bayram, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı:1869-1912*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. 27, 30; Özlem Yıldız, "20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24, (2012/Bahar), s. 28; İbrahim Yılmazçelik-Sevim Erdem, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Selanik Manastır, Selanik-İstanbul Demiryolları Güzergâhlarında İşletilen Madenler", *Türkish Studies*, Volume 9/1, Winter 2014, s. 163.

921 Bayram, *a.g.t.*, s. 165.

922 Donald Quataert, "Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar", *Selânik 1850-1918,* (Hazırlayan: Gilles Veinstein), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 187.

923 *Sâlnâme-i Vilâyet-i Selanik*, H. 1324, s. 575.

924 Quataert, *a.g.m.*, s. 189-196.

Selanik Vilâyeti Meclis-i Umumisinin 1909 Yılı Çalışmaları

Selanik Meclis-i Umumisi üyeleri liva merkezlerinde yapılan gizli oylama ile kaza meclis-i idare azaları tarafından seçilerek belirlenmişti. Meclisin 12 üyesinin yarısı Müslüman, yarısı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Fakat bunlardan Yorgi Torbalı Efendi hastalığı nedeniyle toplantılara katılamamış ve meclis 11 üye ile çalışmalarını tamamlamıştı. Gayrimüslim olanların milliyetleriyle ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Müderris Mustafa Efendi dışındakilerin meslekleriyle ilgili de herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Meclis üyeleri, haftada beş gün çalışmış; Cumartesi, Salı ve Çarşamba günleri içtimalarda müzakereler yapmış, Pazartesi ve Perşembe günleri de komisyonlarda evrakları tetkik etme ve layiha hazırlama işleriyle uğraşmıştır.[925]

Meclis-i umumiye sunulan ve valinin süzgecinden geçen dilekçeler öncelikle mecliste görüşülmekte, ardından tetkik edilmek üzere meclis üyelerinden oluşturulan Ziraat, Maarif, Nafia ve İdare komisyonlarına gönderilmekteydi. Burada hazırlanan layihalar bir kez daha meclis içtimalarında müzakere edilmekte, bazen bu toplantılara ilgili dairelerin müdürleri davet edilerek onların da görüşü alınmakta ve nihai karar verilmekteydi. Ziraat ve Maarif Komisyonu; Müderris Mustafa Efendi (Başkan), Derviş Bey, Hayrullah Bey, Doktor Tençof Efendi, Mihail Efendi, Noşka Efendi'den, Nafia ve İdare Komisyonu; Osman Said Bey (Başkan), Raif Efendi, Adil Bey, Kostaki Komanos Efendi ve Temleko Efendi'den oluşturulmuştu.[926]

Meclis, ilk toplantısını Vali Ali Daniş Bey başkanlığında 2 Şubat 1909 tarihinde yapmış toplam 17 içtima akdederek 10 Mart 1909 tarihinde çalışmalarını sonlandırmıştır. Bu süreçte tartışılan konularda bilgi almak için gerek vilayete bağlı idari birimlerden görüş istendiği gerekse ilgili nezaretlerle yazışmalar yapıldığı görül-

[925] *Selânik Vilâyeti Meclis-i Umûmisi Mukarrerât ve Müteferriâtını Hâvî Mecmûadır* (Kısaltma: *Meclis-i Umûmi*), R. 1324, s. 6. Bu mecmuada Selanik Meclis-i Umumisinin içtima kayıtları yanında, meclis üyelerinin takrirleri ile meclisin vilayete bağlı birimlerle ve nezaretlerle yaptığı yazışmalarda bulunmaktadır.
[926] *A.g.e.*, s. 14.

mektedir. Bu şekilde nihai kararlarını oluşturan meclis bunları Bab-ı Ali'ye arz etmiştir. 1909 yılı boyunca nezaretlerin vilayetin aldığı kararlardan bazılarını uygulama alanına koyduğu bazılarını ekonomik nedenlerden dolayı sonraki yıllara bıraktığı bir kısmını ise meclisin görev alanı dışında görerek reddettiği anlaşılmaktadır. Çalışmada bundan sonra Bayındırlık, Eğitim, Ziraat ve İdare alanlarında meclisin aldığı kararlar ve bunların ne derece uygulandığı üzerinde durulacaktır.

Bayındırlık Alanındaki Çalışmalar

Selanik Vilayeti Meclis-i Umumisinin 1909 yılı toplantılarında söz konusu edilen bayındırlık konuları yolların ve köprülerin tamiri ve inşası hizmetleri üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Meclis, çalışmaları boyunca mülhakattan gelen onlarca istek arasında öncelikli olanlarını belirlemeye odaklanmıştı. Çünkü bu işlerin tamamının o yıl içerisinde yaptırılabilmesi olanaksızdı. Esasen önceki yıllardan yarım kalan işlerin bitirilmesi meselesi önemliydi. Bununla birlikte yıkılma tehlikesi gösteren köprüler tehlikeli sonuçlar doğurabileceğinden ve bozulan yollar, bölgeler arası her türlü ulaşımı imkânsız hâle getirdiğinden bu sorunların çözümünde öncelikli davranılmıştı. Tüm bunların dışında askerî ve ekonomik gerekçeler de kararların alınmasında dikkate alınmıştır.

Vilayette 1909 yılı içerisinde inşası ya da tamir ettirilmesi istenen yollar 37 parçadan ibaretti. Meclis-i Umumi, Vilayet Nafia Müdürü'nün de katılımıyla bunlardan Ustrumca-Osmaniye, Selanik-Kesendire, Menlik-Cuma-yı Bâlâ, Kovadar-Demirkapı, Gevgili-Doyran, Kavala-Nevrekop, Kavala-Sarışaban yollarıyla Langaza yolu üzerindeki setlerin yapımının öncelik arz ettiklerini tespit etmişti. Bu yollardan Selanik-Kesendire, Kovadar-Demirkapı ve Gevgili-Doyran yollarının inşası acil olmalarına rağmen büyük paralar gerektirdiğinden 1910 yılına bırakılmıştı. Menlik-Cuma-yı Bâlâ, Kavala-Nevrekop ve Kavala-Sarışaban yolları ve Langaza setleri için ise Nafia bütçesinde bulunan 17 bin liranın kullanılmasına izin verilmişti.[927] Nevrekop'tan sahilde bulunan Kavala'ya kadar uzanan hat, Drama üzerinden geçmekteydi. Bu yolun Kürecik Boğazı kısmı dar bir vadiyi takip ederdi. Üstelik kayalık ve dik meyilli olan bu bölgede ulaşım zorlukla sağlanmaktaydı. Bu nedenle

[927] *A.g.e.*, s. 43.

işin bu noktada yoğunlaştırılması uygun görüldü. 18 Haziran 1909 tarihinde diğer hatlarda çalıştırılmakta olan 800 işçi buraya aktarılarak çalışmalara başlanmıştır.[928]

Ustrumca-Osmaniye yolunun yapım işi ise önceki yıllarda başlamış bulunmaktaydı. Burası ihaleyle Emil Soşerman adlı birine verilmiş, bu kişi işi bitiremeyince feshedilen ihale müteahhit Nikola Kostapinayati tarafından kabul edilmişti. Ancak bu da bir süre sonra ihaleden vazgeçmiş ve yolun yapımı üçüncü bir kişiye kalmıştı. Bu sırada vilayet müfettişlerinin yolun güzergâhının değiştirilmesi hakkında verdikleri bir rapor işi, içinden çıkılmaz bir hâle getirmişti.[929] Neyse ki bu durum çok sürmemiş, askerî ve mülkî erkân ile halkın katılımıyla kurbanların da kesildiği bir törenle 12 Haziran 1909 tarihinde yolun inşaatına girişilmiştir.[930]

Yol yapım çalışmaları dışında özellikle taşrayı vilayet merkezine ya da diğer vilayetlere bağlayan ana arterlerin tamiri işi de ele alınmıştı. Selanik-Manastır yolu üzerinde henüz tamir edilmemiş olan Topçu-Yaylacık arasındaki yolun tamiratı[931] ile Selanik-Vasilika yolundaki bazı kısımların tamiratına gerekli paralar ayrılmıştır.[932]

Selanik Vilayeti sınırları içinde İncekara, Karaazmak, Vardar, Galik, Ustrumca Karasu ve Mesta Karasu adlarını taşıyan altı nehir akmaktaydı.[933] Bunlara ilaveten vilayette onlarca büyüklü küçüklü dere bulunmaktaydı. Ulaşımı sağlamak için bu nehir ve dereler üzerine çok sayıda köprüye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bir kısmı önceden yaptırılmış olan köprülerin harap olanlarını tamir ettirmek ve yenilerini yaptırmak meclisin üzerinde durduğu bir başka önemli konuydu. Fakat gerekli olan paralar nereden sağlanacaktı? Sadece vilayette bulunan 12 büyük köprünün tamiri için 100 bin liraya ihtiyaç duyulmaktaydı. Ayrıca Selanik-Manastır ana arteri üzerine 27 küçük köprünün yeniden inşa ya da tamir edilmesi ve diğer bölgelerde onlarca küçük köprünün onarılması gerekmekteydi. Tüm

---

928 BOA, *Rumeli Müfettişliği Selânik Belgeleri (TFR.1.SL.)*, 211/21007, 5 Haziran 1325/18 Haziran 1909.
929 BOA, *TFR.1.SL.*, 206/20520, lef. 1, 15 Mart 1325/28 Mart 1909.
930 BOA, *Rumeli Müfettişliği Kosova Belgeleri,* 222/22121, 30 Mayıs 1325.
931 BOA, *TFR.1.SL.*, 203/20269, 17 Kanun-ı Sânî 1324/30 Ocak 1909.
932 BOA, *TFR.1.SL.*, 204/20342, lef. 2, 8 Şubat 1324/21 Şubat 1909.
933 *Sâlnâme-i Vilâyet-i Selanik*, H. 1325, s. 91-93.

bunlar için müruriye resmi ihdas edilmesi ve bazı gelirler karşılık gösterilerek istikraz yapılması meseleleri tartışılmış ve hükümete iletilmişti.[934] 1909 yılında müruriye resmi konulduğu ya da istikraz yapıldığına dair bir kayıt yoktur. Bu yıl içinde hükümet yalnız Ustrumca-Osmaniye yolu üzerinde yapılacak köprüler için 40 bin kuruşluk bir tahsisat ayırmış[935] ve yıkılma derecesine gelen vilayet köprülerinin de tamir ettirilmesine izin vermiştir. Nitekim yılın hemen başında hükümet Gevgili'de Vardar Nehri üzerinde bulunan köprünün tamir ve tahkimi için 14.189 kuruş[936] ve Selanik'te topçu kışlası yanındaki harap köprü için 2 bin kuruş göndermiştir.[937] Ayrıca Menlik'in köylerle irtibatını sağlayan köprü ile Karacaabad'da Kara Dere adındaki köprünün tamirleri için 2'şer bin kuruş ve Hadve-Ustrumca yolu üzerinde yapımı süren üç adet demir köprünün beton ve şose ameliyatı için de 7.341 kuruş tahsis edilmiştir.[938] Mesta Karasu Nehri üzerinde bulunan eski köprünün de tamiri düşünülürken, harap olan bu köprü aniden yıkılmış ve hükümet buraya bir geçit yeri yaptırılması için 5 bin kuruş ayırmıştır.[939]

Meclisin yol ve köprülerin inşa ve tamiratıyla ilgili kararları dışında gerekli yerlere şimendifer hattı döşenmesi ya da telgraf hattı temdidi gibi meseleleri de tartıştığı görülmektedir. Nitekim Demirhisar-Cuma-yı Bâlâ arasına bir şimendifer hattının yapılması hususu meclisçe uygun görülmüş ve gereği Nafia Nezareti'ne yazılmıştı. Meclis-i Umumi'nin bununla yetinmediği ve işin peşini bırakmadığı anlaşılıyor. Öyle ki müteşebbislerin ön tekliflerini değerlendirmiş, Deavi Vekili Mustafa Efendi ile ortağı Fransız Jan Martin De Ba-

934 *Meclis-i Umûmi*, s. 42-43.
935 BOA, *TFR.1.SL.*, 218/21789, 25 Ağustos 1325/10 Eylül 1909.
936 BOA, *TFR.1.SL.*, 203/20286, 8 Kanun-ı Sani 1324/21 Ocak 1909.
937 BOA, *TFR.1.SL.*, 204/20340, 7 Şubat 1324/20 Şubat 1909.
938 BOA, *TFR.1.SL.*, 218/21736, 19 Teşrîn-i Evvel 1325/1 Kasım 1909.
939 BOA, *TFR.1.SL.*, 206/20597, 26 Mart 1325/8 Nisan 1909. Buraya yeni bir köprünün yaptırılması işi 1907 yılında söz konusu edilmiş, gerekli olan 5.990 liranın istikraz ile elde edilmesi planlanmıştı. Fakat tüm uğraşlara rağmen bu gerçekleştirilememiştir. BOA, *Şûrâ-yı Devlet Nafia*, 1943/40, lef. 8, 25 Şubat 1323/9 Mart 1908.

lir'in teklifini uygun bularak son kararın verilmesi için nezarete başvurmuştu.[940]

Telgraf hatlarıyla haberleşme ağının kurulması vilayetin önemli meselelerinden birisiydi. Bölgenin çeteciliğin merkezi olması nedeniyle asayişin sağlanmasında hızlı haberleşmek son derece gerekliydi. Bundan dolayı özellikle ana hatların telgraf bağlantısı bazen iki hat döşenerek sağlanmaya çalışılmaktaydı. Selanik-Yanya arasındaki telgraf hattına önemine binaen 1909 yılı içerisinde bir hat daha ilave edilmesine karar verildi. İzmir'de bulunan 45 bin kilogram tel ile 6.800 demir fincan getirilerek çalışmalara başlandı.[941]

Meclis görüşmelerinde söz konusu edilen Selanik rıhtımına yolcu salonu yaptırılması ve Kavala'ya bir liman inşası meseleleri hakkında da 1909 yılı içerisinde bazı gelişmeler olmuştu. Modern bir limana sahip olan Selanik'te buna yakışır bir yolcu salonu bulunmamaktaydı. 1907 yılında rıhtımda bulunan iki ambar kiralanmış ancak bunların içleri tezyin edilmemişti. 24 Şubat 1909 tarihinde bu iş için gerekli para ayrılarak ambarların modern bir yolcu salonuna dönüştürülmesi işine girişilmiştir.[942] Aynı yıl içinde henüz bir limana sahip olmayan Kavala'ya da bir tesis yaptırılması için verilen teklifler Bab-ı Âli tarafından değerlendirilmeye başlanmıştır.[943]

Eğitim Alanındaki Çalışmalar

Meclis-i Umumi toplantılarında kazalardan verilen takrirlerde, çoğunlukla bölgelerinde ibtidai mekteplerin yokluğundan ya da mevcut ibtidai ve rüştiye mekteplerinde öğretmene duyulan ihtiyaçtan bahsedilmekteydi. Halkın okul açılması için yoğun talepleri olduğu, ekonomik olarak yardım da edebilecekleri, maarifin hiç olmazsa masrafların yarısını karşılaması istenmekteydi. Ayrıca idadi mekteplerin yaygınlaştırılması ve mevcut olanların yatılı hâle getirilmesi bir başka istekleriydi. Meclis bu tür talepleri inceleyerek Maarif Müdürü Abdullah Bey'in de katılımı ile Maarif Nezareti'ne takdim etmek üzere bir layiha hazırladı. Layihada vilayetin ne kadar

940 *Meclis-i Umûmi*, s. 24, 38.
941 BOA, *Babıâli Evrak Odası (BEO)*, 3633/272430, 12 Ağustos 1325/25 Ağustos 1909.
942 BOA, *BEO*, 3501/262530, 11 Şubat 1325/24 Şubat 1909.
943 BOA, *BEO*, 3602/270120, 7 Temmuz 1325/20 Temmuz 1909.

okula ve öğretmen ihtiyaç duyduğu, bunun için ne kadar paraya gereksinim duyduğu, mevcut gelirinin ne miktar olduğu hususlarına ayrıntılarıyla değinilmiştir.[944]

Selanik Vilayeti'nin maarif gelirleri kazaların ihtiyaç duyduğu okulların ve öğretmenlerin masrafını karşılamaya yetmemekteydi. Bu durumda vilayet çeşitli gelir kaynakları bulmalı ya da elindeki imkânları verimli kullanmalıydı. Bu nedenle meclis, yeni okul inşası için vilayette boş duran değerli arazileri kullanmaya karar verdi. Kavala'da hükümet civarındaki bir arsa, ibtidai ve rüşdi binası yapılması için tahsis edildi. İki okulun değerli olan eski arsaları satılarak, binaların inşa masraflarına kullanılacaktı.[945] Benzer şekilde Selanik'te yapılması planlanan İttihat ve Terakki Mektebi için hazine-i hassanın mülkünde olan genişçe bir arazinin ayrılmasına karar verildi. Yapılan yazışmalar neticesinde bu değerli arazi 14 Ağustos 1909 tarihinde çıkan irade-i seniyye ile maarife devredildi.[946]

Meclis, vilayette bulunan bazı okulların ıslah edilmesi meselesini de görev saymıştı. Bu minvalde Selanik'te bulunan Sanayi Mektebi'nin maarife bırakılarak bir komisyon marifetiyle modernleştirilmesine ve vilayetteki medreselerin kurulacak ayrı bir komisyon tarafından ıslah edilmesine karar vermiştir.[947]

Ziraat Alanındaki Çalışmalar

Selanik Meclis-i Umumisi'nin vilayette ziraatı geliştirmek için yoğun çaba harcadığı görülmektedir. Meclis toplantı tutanaklarında tarımda verimliliğin sağlanması, bataklık alanların kurutularak ziraata açılması, tarımsal kredi kullanımı, pazarlamada ve tarım makinalarının ithalinde devlet desteği sağlanması gibi konularda birçok bilgiye rastlanmaktadır.

Meclis, tarımsal verimi artırmak için ürünlere musallat olan böcek hastalığıyla mücadeleyi bir ilke olarak kabul etmiş ve ihtiyaç

[944] *Meclis-i Umûmi*, s. 87-89.
[945] *Meclis-i Umûmi*, s. 38.
[946] BOA, *BEO*, 3652/273863, 10 Teşrîn-i Evvel 1325/23 Ekim 1909. Bu okulun inşası sırasında lazım olan keresteler için Katrin Kazası ormanlarından gümrüksüz ağaç kesilmesine müsaade olunduğuna dair; BOA, *Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri*, 45-1/11, 1 Kanun-ı Evvel 1325/14 Aralık 1909.
[947] *Meclis-i Umûmi*, s. 18, 19, 39.

duyulan mahallere ziraat memurları gönderme kararı almıştı. Bunun yanı sıra herhangi bir çekirge istilasında harcanmak için Ziraat Bankası'nda tutulan paraların bölgede ürünlere zarar veren karga sürülerine karşı tedbirler almak için kullanılmasını uygun bulmuştu. Ayrıca mahsullerin hayvan sürülerinin zararlarından korunması için de cezai bazı tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir.[948]

Tarım bölgelerinin su taşkınlarından korunması, bataklık alanlarının kurutularak ziraata açılması, dolan su kanallarının temizlenmesi meselelerinde de meclise gelen teklifler değerlendirilmişti. Vilayette bulunan Preveşte ve Yenice göllerinin temizlenmesi ve bataklık alanlarının kurutulması ile Vardar, Karaazmak ve İnce Kara nehirlerinin mecralarının temizlenmesi oldukça acil görülmekteydi. Bu gerçekleştirilirse hem tarım alanları su baskınlarından korunacak hem de bol miktarda ekilebilir arazi ortaya çıkarılacaktı. Meclisin bu yöndeki kararları hükümetçe de uygun görülmüş ve Preveşte Gölü civarındaki bataklıkların kurutulması imtiyazı18 Kasım 1909 tarihli irade ile Dramalı Mehmet Bey-zâde Agâh ve Selanikli Hafız beylere verilmiştir.[949] Yenice Gölü ve Vardar Nehri'nin temizlenme ve bataklıklarının kurutulması imtiyazı ise önceki yıllarda Selanik eşrafından Hamdi Bey ile oğlu Adil Bey'e ita edilmiş bulunmaktaydı. Fakat müteşebbislerin şartları yerine getirmemeleri nedeniyle iş sekteye uğramıştı. Selanik Mebusu Rahmi Bey'in girişimleriyle mevcut imtiyaz feshedilmiş ve 5 Aralık 1909 tarihinde bu işin devletçe yapılmasına karar verilmiştir.[950]

Liva ve kazalarda ticaret ve ziraat odalarıyla ziraat depoları kurulması, çiftçilerin kredi ihtiyaçlarının karşılanmasında ve modern tarım usullerinin çiftçiye öğretilmesinde yardımları olacağından ısrarla istenmekteydi. Ayrıca odalar ve depolar aracılığıyla ürünlerin pazarlanmasının ve tarım alet ve makinalarının ithalinin kolaylaşacağı da öngörülmekteydi. Bu nedenlerle özellikle ziraat depolarının vilayette yaygınlaştırılmasına karar verildi. 1909 yılı içinde yeni kurulan ziraat depoları için Avrupa'dan tarım alet ve makinalarının alımına da başlanmıştı. 25 Ağustos 1909 tarihinde Avrupa'dan meyve kurutma makinası, arı kovanları ve orak maki-

---

948 *Meclis-i Umûmi*, s. 44, 46.

949 BOA, *İrade İmtiyaz ve Mukâvelât Belgeleri*, 8/5, 5 Teşrîn-i Sânî 1325.

950 BOA, *BEO*, 3678/275835, 22 Teşrîn-i Sânî 1325.

nasına mahsus parçaların bulunduğu bir miktar ziraat alet ve makinası gümrüksüz ithal edilmiştir.[951]

İdarî Alandaki Çalışmalar

Selanik Vilayeti Meclisi'nin idarî alandaki iş yoğunluğunu vergi meselleri, kanun layihası hazırlama girişimleri ve yeni idarî düzenleme talepleri oluşturmaktaydı. Vatandaşların çeşitli adlarla ödemek zorunda oldukları vergilerin miktarının azaltılması, bir kısmının iptali ya da hiç olmazsa taksitle ödenmesi konusundaki istekleri, meclisçe değerlendirilerek ilgili makamlara sunulmuştu. Buna karşın bazı belediyeler gelirlerinin yetersiz olmasından dolayı duhuliye resmi adıyla vergi koymak için meclise müracaat etmişlerdi. Meclis yeni vergi koymak yerine aslında belediyelere ait olan ve bir kısmı maliyece kullanılmakta olan "*rüsum-ı erbaa*"nın tamamen belediye bırakılmasını Maliye Nezareti'nden talep etmişti. Nezaretin gelen şikâyetler nedeniyle bu gelirleri 1909 genel bütçesinde göstermeyerek tamamen belediyelere bıraktığı görülmektedir.[952]

Meclis çalışma dönemi boyunca biri ziraat kanunu diğeri meclis-i umumilerin yetkilerinin genişletilmesi hususunda iki kanun layihası da hazırlamıştı. Hükümete politika belirlemede yardımcı olmak amacıyla hazırlanan bu metinler, nezaretlerce olumlu karşılanarak dikkate alınacağı bildirilmiştir.[953]

Vilayette duyulan ihtiyaca binaen bazı yeni idarî düzenlemelere gerek duyulmaktaydı. Meclis özellikle bazı kazaların liva hâline dönüştürülmesi ve gerek duyulan mahallerde belediye teşkili konularında yoğun mesai harcamıştı. Bu arada eski durumdan memnun olan ve yeni düzenlemelerle menfaati sarsılan grupların dilekçeleri de değerlendirilmiş ve sonuçta Gevgili ve Kavala'nın bazı kazaların katılarak liva olmasına karar verilmişti. Oysa bu kararlar yeterli kaynağın aktarılamaması nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Öte yandan Meclisin belediye teşkilini uygun bulduğu Preveşte[954],

951 BOA, *BEO*, 3626/271917, lef. 1, 12 Ağustos 1325.
952 Maliye Nazırı Mehmet Rıfat Bey'in 9 Mart 1325 tarihli yazısı. *Meclis-i Umûmi*, s. 138-139.
953 Orman ve Maden ve Ziraat Nazırı Aristidi'nin yazısı. *Meclis-i Umûmi*, s. 142.
954 BOA, *TFR.1.SL.*, 214/21307, 7 Temmuz 1325/20 Temmuz 1909.

Pürsıçan[955] nahiyeleriyle Nikotin[956] köyünde yeterli kaynak sağlanarak 1909 yılı içinde belediye daireleri kurulmuştur.

Sonuç

Selanik Meclis-i Umumisi 1909 yılı çalışmalarına 2 Şubat Salı günü başladı. 17 toplantı yaparak 10 Mart Çarşamba günü çalışmalarını sonlandırdı. Bu sürede eğitimden bayındırlık hizmetlerine, ziraattan idarî konulara birçok mesele görüşüldü ve karara bağlandı. Meclisin çalışma sisteminde dikkati çeken en önemli nokta, mülhakattan gelen sayısız istekleri değerlendirip, önem sırasına koymasıdır. Hangi yolların yapımı ya da tamiratı önceliklidir? Nerelere okul yapılmalı ya da belediye teşkilatı kurulmalıdır? vb. birçok sorunun cevabı meclis çalışmalarında aranmıştır. Neticede vilayet meclisleri her yıl toplanan ve vilayetin bir yıllık işlerini planlayan kurullardır. Bunun için zaman ve paranın o yıl için nelere harcanacağının belirlenmesi önemlidir.

Hemen belirtilmelidir ki vilayet meclis-i umumileri alınan kararları gereğinin yapılması için hükümete arz ederler. Yani meclisin icrai bir gücü yoktur. Fakat Selanik Vilayeti Meclis-i Umumisinin 1909 yılı kararlarının önemli bir kısmının hükümetçe o yıl uygulandığı görülmektedir. Çalışmada bunu doğrulayan onlarca örnek verilmiştir.

[955] BOA, *Şûrâ-yı Devlet*, 2064/3, 4 Mayıs 1325/17 Mayıs 1909.
[956] BOA, *TFR.1.SL.*, 208/20759, 22 Mart 1325/4 Nisan 1909.

Kaynakça

A) Arşiv Belgeleri

Babıâli Evrak Odası Belgeleri:3501/262530; 3602/270120; 3626/271917; 3633/272430; 3652/273863; 3678/275835

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri: 45-1/11

İrade İmtiyaz ve Mukâvelât Belgeleri: 8/5

İrade Şûrâ-yı Devlet Belgeleri: 19/794

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri: 1023/48

Rumeli Müfettişliği Kosova Belgeleri:222/22121

Rumeli Müfettişliği Selânik Belgeleri:203/20269; 203/20286;204/20340; 204/20342; 206/20520; 206/20597; 208/20759; 211/21007; 214/21307; 218/21736;218/21789

Sadaret Mektubî Kalemi Belgeleri: 430/20

Şûrâ-yı Devlet Nafia: 1943/40

Şûrâ-yı Devlet: 2064/3

Yıldız Esas Evrak Belgeler: 42/163

B) Kitap ve Makaleler

Anastassiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Atasoy, Veysel, *Türkiye'de Mahalli İdarelerin Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1992.

Bayram, Selahattin, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı:1869-1912*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Düstûr, I. Tertib, C. I, s. 625-651.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Keyder, Çağlar, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. III, s. 642-652.

Ortaylı, İlber, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. I, s. 237.

Quataert, Donald, "Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar", *Selânik 1850-1918,* (Hazırlayan: Gilles Veinstein), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 186-204.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Selanik, H. 1324.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Selanik, H. 1325.

Selânik Vilâyeti Meclis-i Umûmisi Mukarrerât ve Müteferriâtını Hâvî Mecmûadır, R. 1324.

Seyittanlıoğlu, Mehmet, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 573.

Takvim-i Vekâyi, Def'a 773, 7 Cemaziyelahir 1281.

Yıldız, Özlem, "20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24, (2012/Bahar), s. 27-46.

Yılmazçelik, İbrahim-Sevim Erdem, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Selanik Manastır, Selanik-İstanbul Demiryolları Güzergâhlarında İşletilen Madenler", *Turkish Studies*, Volume 9/1, Winter 2014, s. 157-184.

DOSTLUĞUNUN BİR GÖSTERGESİ: TÜRKİYE-ROMANYA ARASINDA İMZALANAN MEZARLIKLARIN MUHAFAZASINA DAİR ANLAŞMA

(18 EYLÜL 1930)

An Argue of Friendship: "Conservation of the Cemeteries Agreement" Signed By Turkey-Romania (18th of September, 1930)

Şaban ORTAK*

Özet

Kurtuluş Savaşı sırasında çok gelişme gösteremeyen Türk-Rumen ilişkileri savaştan sonra gelişmeye başlamıştır. Balkanlarda mevcut statükonun ve barışın korunması politikasını benimsemiş olan iki devlet arasındaki ilişkiler iyi bir seyir izlemiştir. 6 Haziran 1924'te Ankara ve Bükreş'te karşılıklı olarak elçilikler oluşturulmuştur. Bundan sonra Türkiye ile Romanya arasında ikili ve uluslararası birçok anlaşma imzalanmıştır. Lozan Anlaşması'nın 126. Maddesinde, 27 Ağustos 1916 tarihinden sonra Romanya sınırları içinde vefat eden askerlerin mezarlarının korunmasıyla ilgili olarak Türkiye ve Romanya arasında özel bir anlaşma yapılması kararlaştırılmıştı. Bu çerçevede 18 Eylül 1930 tarihinde Bükreş'te Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Krallığı arasında "Mezarlıkların Muhafazasına Dair Anlaşma" imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; karşılıklılık ilkesi çerçevesinde 27 Ağustos 1916 tarihinden sonra iki ülke topraklarında ölen asker ve sivillerin mezarlıklarının korunması için alınacak tedbirler şunlardır:

- Mezarlıkların tespiti, nakli ve yönetimi için iki Türk ve iki Rumen'den oluşan dört kişilik bir komisyon kurulacaktır.
- Her iki ülkedeki diğer ülke vatandaşlarının kabirlerinin bulunduğu mezarlıklar tespit edilecektir.
- Romanya'daki Türklerin mezarlıkları Bükreş, İbrail, Kalas ve Mecidiye'de, Türkiye'deki Rumenlerin mezarlıkları İstanbul'da birleştirilecektir.
- Her iki ülke bu mezarlıkların arazisini diğer ülkeye bırakacaktır.
- Mezarlıkların yönetimi ilgili ülke tarafından gerçekleştirilecektir.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar/Türkiye, E-mail: sortak@yahoo.com

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Romanya, Lozan Anlaşması, mezarlık.

Abstract

Turkish-Romanian relations couldn't improve during the Turkish Indepence War. After the war, relations started developing. Relations between two governments, which had the same policy about the status quo and peace in the Balkans, have developed. Embassies of two countries were formed mutually on 6th June 1924. Then, a lot of bilateral and international treaties have been singed by Turkish and Romanian governments.In 126th article of Lausanne Treaty, Turkish and Romanian governments decided to sign a specific treaty which was about graves of Turkish soldiers that was martyred in Romanian borders after 27th August 1916.In this context, on 18th of September 1930, " Conservation of the Cemeteries Agreement" was signed by Romanian Kingdom and Republic of Turkey. According to this agreement, in mutualness context, precautions of the protecting of military and civilian cemeteries in Turkey and Romania are:

-A committee, which compose of two Turkish and two Romanian officers, will be formed in order to detect, transport and conduct these cemeteries.

-In both countries, graves of the other country citizens will detected.

-Turkish cemeteries in Romania will get together in Bucharest, Kalas, Ibrail and Mecidiye; Romanian cemeteries in Turkey will get together in Istanbul.

-Both countries will give up areas of these cemeteries.

-Both countries conduct these cemeteries.

Key Words: Turkey, Romania, the Treaty of Lausanne, the cemetery.

Giriş

Dünya siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olan I. Dünya Savaşı devletler arası ilişkilerde de etkisi uzun sürecek değişikliklere neden olmuştur. Osmanlı Devleti tartışmalı olaylar neticesinde bu dünya savaşına İttifak Devletleri safında girmiştir. Romanya ise bu dönemde hangi tarafta savaşa gireceğini tartışmaktadır. Aslında hem Rusya ve hem de Almanya, Romanya'yı kendi saflarına çekebilmek için yoğun diplomatik girişimlerde bulunmuş-

lardır. Tanenberg zaferinden sonra Alman Kayseri II. Wilhelm, akrabası olan Romanya Kralı Karol'a İttifak Devletleri'ne katılma yönünde teklifte bulunmuşsa da olumlu cevap alamamıştır. Rusya Avusturya'ya karşı kazandığı başarılardan sonra Romanya'ya Avusturya'nın elindeki Bukovinya ve Transilvanya'yı teklif ederek savaşa girmeye teşvik etmişse de Romanya olumlu cevap vermemiştir. Yapılan pazarlıklar sonucunda Rusya ve Romanya arasında bir mutabakata varılmıştır (1 Ekim 1914). Buna göre, Romanya savaşın sonuna kadar tarafsız kalacak ve savaşın sonunda Rusya ahalisi Rumen olan Avusturya topraklarının Romanya'ya verilmesini destekleyecektir.[957]

Kral Karol'un 10 Ekim 1914'te ölümünden sonra I. Ferdinand tahta geçmiş ve Romanya iki blok tarafından savaşa girmeye ikna edilmeye çalışılmıştır. 25 Mart 1915'te Romanya savaşa gireceğine dair kararını İngiltere'ye bildirmiş olmasına rağmen bunun uygulamaya konulması gecikecektir.[958]

Savaşın başından itibaren her iki tarafı idare etmeye çalışan ve yine her iki tarafa tahıl satışı için anlaşmalar imzalayan Romanya, Rusların başarıları ve baskıları sonucunda 17 Ağustos 1916 tarihinde Başbakan Bratiano ittifak anlaşmasını imzalamak durumunda kalır. Neticede Romanya 27 Ağustos'ta Avusturya'ya savaş kararı alıp, 28 Ağustos 1916'da seferberlik ilan etmiştir. Bunun üzerine Almanya 28 Ağustos, Osmanlı Devleti 30 Ağustos ve Bulgaristan 1 Eylül 1916'da Romanya'ya savaş ilan etmiştir.[959]

Romanya'nın savaşa girişinden sonra Osmanlı Devleti, Romanya Cephesi'ne destek için bir kolordu büyüklüğünde bir kuvveti gönderecektir. Enver Paşa'nın emri ile Çanakkale Cephesi'nde serbest kalan 25. Tümen ve İzmir-Ayvalık Kıyı şeridini koruyan 15. Tümenden oluşan VI. Kolordu, Mirliva Mustafa Hilmi Paşa kumandasında Romanya cephesine gönderilmiştir. İlk birlikleri 4 Ey-

957 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. III, Kısım: I, (1914-1918 Genel Savaşı), TTK.Yay. Ankara, 1991, s. 117-121.

958 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, c. III, Kısım: II, (1914-1918 Genel Savaşı),* TTK.Yay. Ankara, 1991, s. 239-248.

959 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, c. III, Kısım: III, (1914-1918 Genel Savaşı)*, TTK.Yay. Ankara, 1991, s. 543-550.

lül 1916'da Pravadi tren istasyonuna ulaşan Osmanlı Kolordusu cephede savaşa katılmıştır.[960]

Bu cephe için görevlendirilen Osmanlı VI. Kolordusu 408 subay ve 25.302 erden oluşmaktaydı. Romanya'ya karşı hazırlanan taarruz planında; Alman ve Avusturya orduları kuzeyden, Osmanlı ve Bulgar orduları güneyden saldıracaklar ve kesin netice Karpatlar'da alınacaktır. Dobruca ve Tuna bölgelerinde Bulgarlarla birlikte savaşan Osmanlı birlikleri 25 Ekim 1916'da Çernovada'yı ele geçirmişlerdir. Aralık 1916'da August von Mackensen komutasındaki Tuna Ordusu emrine verilmiştir. 6 Aralık 1916'da Bükreş İttifak Ordularının eline geçmiştir. 1917 yılı boyunca Romanya Cephesi'nde İttifak Devletleri orduları ile çeşitli harekâta katılan Osmanlı birliklerinden 25. Tümen Aralık 1917'de trenle İstanbul'a geri dönmüştür. 15. Tümen ise önce Köstence limanına sevk ve gemilerle (Akdeniz, Reşit Paşa ve Olga vapurlarıyla) Mayıs 1918'de Batum'a nakledilmiştir.[961]

Harp tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi veren eserlerde bile VI. Kolordu'nun kayıpları ile ilgili net bir rakam yoktur. Sadece 25. Tümenin 1 Ekim 1916 tarihinde yapılan Amuzaca Muharebelerindeki zayiatı şöyledir: Subaylardan 18 şehit, 39 yaralı, 8 kayıp, erlerden 794 şehit, 2854 yaralı, 944 kayıp.[962] Romanya Cephesi'nde iki yıldan fazla devam eden savaşlarda Osmanlı VI. Kolordusunun kayıtları yaklaşık olarak 17.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[963]

Diğer taraftan I. Dünya Savaşı sırasında Romanya cephesinde 600 civarında Türk askeri esir düşmüştür. Bunlardan 218'iyle ilgili kayıtlar Romanya arşivlerinde mevcuttur. Bu askerlerden bazıları götürüldükleri esir kamplarında şehit düşmüşlerdir. Şipote Esir Kampı'nda 13, Mastacani Kampı'nda 20, Barland Kampı'nda 3

960 Şefik Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yay., İstanbul, 1992, s. 213-222.

961 *Birinci Dünya Harbi c.VII (Avrupa Cepheleri), Kısım: 2 (Romanya Cephesi),* Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara, 1967, s. 26, 32, 38-161; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri (Özet)*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Dairesi Yay., Ankara, 1996, s. 90-209.

962 *Birinci Dünya Harbi c.VII (Avrupa Cepheleri), Kısım: 2 (Romanya Cephesi)*, s. 171

963 Şefik Ertem, *a.g.e.*, s. 301.

askerimiz şehit olmuştur. Ancak bu şehitlere ait kayıtlar mevcut olmadığından mezarları da belli değildir.[964]

İhtilal çıkıp Rusya savaştan çekildikten sonra Romanya'nın savaşa devam etmesi pek mümkün gözükmüyordu. Alman komutan August von Mackensen'in ültimatomu üzerine 5 Mart 1918'de ön barış anlaşması ve 7 Mayıs 1918'de Bükreş Barış Anlaşması'nı imzalayan Romanya I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Romanya Güney Dobruca'yı Bulgaristan'a, Karpatlar Bölgesinde bir kısım yerleri Avusturya-Macaristan'a bırakarak savaştan zararla çıkmıştır. Ayrıca Dobruca'nın kalan kısmı dört devlet (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgaristan) tarafından yönetilecekti.[965] Gerçi İtilaf Devletleri savaşı galip bitirdiklerinde bu anlaşma geçersiz kaldığı için Romanya bu kayıplardan kurtulmuştur.

Kurtuluş Savaşı sırasında çok gelişme gösteremeyen Türk-Rumen ilişkileri savaştan sonra gelişmeye başlamıştır. 1 Ocak 1923 tarihinde "Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı" unvanı ile kurulan Futbol Federasyonu FİFA tarafından onaylanmıştır. Türkiye Futbol Takımı ilk resmî maçını 26 Ekim 1923 tarihinde (cumhuriyetin ilanından önce) İstanbul'da Taksim Stadı'nda Romanya Millî Takımı ile oynamıştır. Maç iki ülke arasındaki ilişkilerinin bir yansıması gibi 2-2 beraberlikle sonuçlanmıştır.[966]

Balkanlar'da mevcut statükonun ve barışın korunması politikasını benimsemiş olan iki devlet arasındaki ilişkiler iyi bir seyir izlemiştir. 6 Haziran 1924'te Ankara ve Bükreş'te karşılıklı olarak elçilikler oluşturulmuştur. Bundan sonra Türkiye ile Romanya arasında ikili ve uluslararası birçok anlaşma imzalanmıştır.

---

964 Cengiz Dönmez, "I.Dünya Savaşıyla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri", *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Gazi Akademik Bakış Dergisi*, c.VII, Sayı: 14 (Yaz 2014), s. 155-156.

965 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi c. III, Kısım: IV, (1914-1918 Genel Savaşı)*, TTK.Yay. Ankara, 1991, s. 142-147.

966 *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)*, c.I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002, s. 25.

1) Lozan Anlaşması'nda Mezarlıkların Korunmasına Dair Hükümler

Lozan Anlaşması'nın "Çeşitli Hükümler" başlıklı 5. kısmında ele alınan konulardan birisi de mezarlıkların korunmasıdır. Anlaşmanın bildirimizin konusuyla ilgili maddeleri özetle şu hükümleri içermektedir:[967]

- Anlaşmanın 126 maddesindeki özel hükümler istisna olmak üzere Anlaşmayı imzalayan devletler 29 Ekim 1914'ten (Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girdiği tarih) itibaren kendi topraklarında; savaş meydanlarında, yaralanma sonucunda, kaza veya hastalık sebebiyle ölen askerler, esirler ve sivil tutuklulardan vefat edenlerin mezarlıklarına, metfenlerine, mahzenlerine ve abidelerine saygı göstermeyi ve muhafaza etmeyi yükümlenirler. İmzacı devletler bu mezarlıklar, metfenler, merkatler, mahzenler ve abidelerin tespiti, kaydı ve idaresi için diğer devletlerce görevlendirilecek komisyonların çalışmalarına bütün kolaylıkları göstereceklerdir. Komisyonlar sivil özellikte olacaktır. Askerlerin cesetlerinin vatanlarına iadesi için gerekli kolaylıklar gösterilecektir (Madde 124).

- Taraflar esarette vefat eden asker esirlerin ve sivil tutukluların kimliklerinin belirlenmesi için ayrıntılı listelerini ve kimlikleri tespit edilmeden defnedilen cesetlerin sayılarını ve defnedildikleri yerlerle ilgili bilgileri yekdiğerlerine vermeyi taahhüt ederler (Madde 125).

- Romanya arazisinde 27 Ağustos 1916'dan (Romanya'nın fiilen savaşa girdiği tarih) sonra vefat eden Türk askerleri ve savaş esirlerinin metfen, mezarlık, mahzen ve abidelerinin iyi bir şekilde muhafazası ile sivil tutuklulara dair 124. ve 125. maddelerden doğacak zorunluluklar için Romanya Hükûmeti ile Türkiye Hükûmeti arasında bir Anlaşma imzalanacaktır (Madde 126).

---

967 http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/ kanuntbmmc00200340.pdf (12.03.2015).

2) Türkiye ile Romanya Arasında Mezarlıkların Muhafazasına Dair Anlaşmanın İmzalanması ve Onaylanması Süreci

Lozan Anlaşması'nın 126. maddesinde; 27 Ağustos 1916 tarihinden sonra Romanya sınırları içinde vefat eden askerlerin mezarlarının korunmasıyla ilgili olarak Türkiye ve Romanya arasında özel bir anlaşma yapılması kararlaştırılmıştı. Bu çerçevede 18 Eylül 1930 tarihinde Bükreş'te Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Krallığı arasında "Mezarlıkların Muhafazasına Dair Anlaşma" Türkiye adına Bükreş Maslahatgüzarı Memet Ali Tevfik Bey ile Romanya adına Dışişleri Bakan Vekili Alexander Vaida-Voevod arasında imzalanmıştır.[968]

İmzalanan bu anlaşma onaylanmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti (Dışişleri Bakanlığı) tarafından hazırlanan kanun layihası ile birlikte İcra Vekilleri Heyeti'ne (Bakanlar Kurulu) takdim edilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 30 Kasım 1930 tarihli toplantısında görüşülen tasarı Başvekil İsmet Paşa imzalı 6/4279 sayılı Başvekâlet yazısı ile TBMM Başkanlığı'na gönderilmiştir. Bu yazıya eklenen kanun tasarısının gerekçesinde; 27 Ağustos 1916 tarihinden sonra savaş ve savaşa bağlı sebeplerden dolayı vefat etmiş olan askerlere, asker ve sivil esirlere ait mezarların belirlenecek yerlerde toplanması ve korunması ve bu arazilerin karşılıklı olarak ve süresiz olarak diğer devlete bırakılması amacıyla bir anlaşma imzalandığı belirtilen gerekçenin devamında şu görüşlere yer verilmiştir: "İşbu itilafname Romanya'daki harp mezarlıklarımız için şerefli ve mümtaz bir mevki temin etmekte ve memleketimizdeki Romanya mezarlıklarının da bizim için az külfetli ve her cihetten elverişli bir surette muhafazalarına amil olmaktadır."[969]

968 *Düstur*, Üçüncü Tertip, c.XII, s. 119-121.

969 http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c026/tbmm03026039.pdf

Hükûmet tarafından hazırlanıp TBMM Başkanlığına sunulan kanun tasarısı Meclisin 8 Aralık 1930 tarihli toplantısında Millî Savunma, İçişleri ve Dışişleri Komisyonlarına havale olunmuştur.[970]

İlgili komisyonlarda görüşülen ve kabul edilen [Millî Savunma Komisyonu (15.12.1930 tarihinde), İçişleri Komisyonu (22.12.1930 tarihinde), Dışişleri Komisyonu (21.03.1931 tarihinde)] kanun tasarısı 23 Mart 1931 tarihinde Meclis Genel Kurulu gündemine alınmıştır.[971]

Romanya ile imzalanmış olan anlaşmanın onaylanmasına dair 1/773 sıra sayılı kanun tasarısı TBMM'nin 23 Mart 1931 tarihli toplantısında görüşülmeye başlanmıştır. Kanun tamamı hakkında söz talebi olmayınca maddelerine geçilmesi oylanmış ve kabul edilmiştir. Kanunun "Lozan Muahedesi'nin 126'ncı maddesinde münderiç mezarlıkların muhafazasına mütedair hükümlere tevfikan Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Krallığı arasında 18 Eylül 1930 tarihinde Bükreş'te imza edilmiş olan itilafname kabul ve tasdik edilmiştir." şeklindeki 1. maddesi okunmuş ve yapılan oylamada kabul edilmiştir. Daha sonra "İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir." şeklindeki 2. maddesi ve "İşbu kanunun icrasına Millî Müdafaa, Dâhiliye, Hariciye ve Maliye Vekilleri memurdur." şeklindeki 3. maddesi de aynı şekilde üzerinde konuşulmaksızın oylanmış ve kabul edilmiştir. Kanunun tamamı da oylanmış ve oylamaya katılan 195 milletvekilinin tamamının olumlu oyları ile kabul edilmiştir.[972]

1780 Sayılı Kanun olarak "Türkiye Cumhuriyeti İle Romanya Krallığı Arasında Aktedilen (Mezarlıkların Muhafazasına Dair) İtilâfnamenin Tasdiki Hakkında Kanun" başlığıyla kabul edilen bu kanun 2 Nisan 1931 tarihli ve 1764 nolu Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.[973]

---

970 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Dönem: III, c. 23, s. 14. (Eser bundan sonraki dipnotlarda "TBMM.ZC." şeklinde kısaltılarak verilecektir.)

971 *TBMM.ZC.*, Dönem: III, c. 26. 23.03.1930 tarihli Zabıt Ceridesi Ekinde yer alan 107 sıra numaralı Millî Müdafaa, Dahiliye ve Hariciye Encümeni Mazbataları, s. 1-6.

972 *TBMM.ZC.*, Dönem: III, c. 26, s. 86, 93-95.

973 *Resmi Gazete*, No: 1764 (2 Nisan 1931), s. 1.

3) Mezarlıkların Muhafazasına Dair Anlaşmanın Hükümleri

Türkçe başlığı "Lozan Muahedesinin 126'ncı Maddesinde Münderiç Mezarlıkların Muhafazasına Mütedair Hükümlere Tevfikan Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Krallığı Arasında Münakit İtilâf" olan bu anlaşmanın hükümleri özetle şöyledir:[974]

- Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Romanya Krallığı Hükûmeti Lozan Anlaşması'nın 126. maddesindeki hükümlere uygun olarak, mütekabiliyet (karşılıklılık) esası üzerine ve aynı anlaşmanın 124. ve 125. maddelerinin konusun teşkil eden hükümlere aykırı olmaksızın her iki ülkede 27 Ağustos 1916 tarihinden sonra savaş alanlarında ölmüş veyahut yaralanmış, kaza veya hastalık sonucunda vefat etmiş olan kara ve deniz askerleriyle aynı tarihten sonra esir iken vefat etmiş olan savaş esirleri ile sivil tutukluların merkadlerinin, mezarlıklarının ve medfenlerinin idare ve muhafazası amacıyla bir Anlaşma imzalamaya karar vermişlerdir (Madde 1).

- Türkiye ve Romanya Hükûmetleri tarafından merkadler, mezarlıklar ve medfenlerle âbidelerle ilgili sorunları yerinde çözmek amacıyla ortaklaşa bir komisyon kuracaklardır.

- Her iki taraftan ikişer kişi olmak üzere toplam dört kişiden oluşacak komisyon bu Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden üç ay sonra görevine başlayacaktır.

- Bu Komisyona; Türkiye Hükûmeti'nin iki temsilcisinden birisi, Romanya'da Romanya Hükûmeti temsilcisinden birisi başkanlık edecektir.

- Komisyon; cenazelerin defnedildiği ve defnedilmiş olabileceği tahmin edilen yerleri keşif, tayin ve mevcut merkadleri, medfenleri, mezarlıkları ve âbideleri tespit etmek,

- İcabında mezarlıkların birleştirilmesine ilişkin şartları tespit, birleştirilen mezarlıkların ve medfenlerin ve dikilecek âbidelerin yerlerini ve sınırlarını belirlemek,

---

974 http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc009/kanuntbmmc009/ kanuntbmmc00901780.pdf (12.03.2015).

- Kimlikleri belirlenmiş ölülerle esarette vefat etmiş savaş esirlerinin ve sivil tutukluların kimliklerini belirlemek için gerekli ayrıntılı listeler hazırlamak,

- Merkadler, mezarlıklar, medfenler ve dikilmiş veya dikilecek âbidelerin planlarını onaylatmak üzere bağlı bulundukları Hükûmetlere tebliğ etmekle yükümlü olacaklardır (Madde 2).

- Önceden birleştirilen ve yukarıda belirtilen Komisyon tarafından birleştirildiği onaylanan merkadler istisna olmak üzere; 27 Ağustos 1916 tarihinden beri Romanya'da vefat etmiş olan Türk askerlerinin merkadleri gerektiğinde Türkiye tarafından belirtilecek isteğe uygun olarak Bükreş İbrail, Kalas ve Mecidiye şehirlerinde veya bu şehirlerin yakınlarında oluşturulacak dört mezarlıkta birleştirilecektir (Madde 3).

- Bükreş'te mezarlıklar, merkadler, medfenler ve dikilecek âbideler halen mevcut olan Müslüman mezarlığında; Türkiye'de defnedilmiş olan Romanyalıların merkadleri, mezarlıkları, medffenleri ve âbideleri İstanbul'da birleştirilecektir (Madde 4).

- Her iki taraf, kendi ülkelerinde devlete ait ve 3. ve 4. maddelerde belirlenen yerlerde Komisyonlar tarafından birleştirme mezarlıkları, medfenler ve âbideler için gereken arsaları karşı taraf Hükûmetine ebediyen terk etmeyi yükümlenirler. Diğer devlete bırakılan bu arsalar için Türkiye'de Romanya'ya bırakılan arsalar üzerindeki Türk hâkimiyetine, Romanya'da Türkiye'ye bırakılan arsalar üzerinde Romanya hâkimiyetine zarar vermez (Madde 5).

- Anlaşmayı imzalayan devletler kendilerine terk olunan arsaları bu anlaşmada tahsis olunduğu amaç dışında kullanmamayı ve kullanılmasına müsaade etmemeyi yükümlenirler. Tahsis işlemi kaldırılacak ve mezarların birleştirilmesi veya âbide dikilmesi için kullanılmayacak olan arsalar Türkiye ve Romanya Hükûmetlerine geri verilecektir (Madde 6).

- Taraflar yukarıdaki maddelerde belirtilen arsaları, mezarlıklar da dâhil olmak üzere her zaman teftiş ettirmek hakkına sahip olacaklardır (Madde 7).

- Taraflar, Türkiye ve Romanya'da bulunan merkadlerin, mezarlıkların, medfenlerin ve âbidelerinin kendi vatandaşları arasından belirlenecek sivil bekçilerle muhafaza ettirme hakkına sahip olacak-

lardır. Bekçilerin adedi her mezarlık için bir adet olacaktır. Bekçiler her iki Hükûmet tarafından tanınacaktır (Madde 8).

- Yukarıda belirtilen arazinin içinde ve dışında bekçilerin kullanmaları için belirlenen binalardan başka bir bina veya inşaat yapılamayacaktır (Madde 9).

- Yukarıda belirtildiği üzere diğer ülkelere terk olunan arazilerden hiçbir vergi, resim ve harç alınmayacaktır. Merkadler, mezarlıklar, medfenler ve âbideler yetkili temsilciler ve diğer ziyaretçiler tarafından serbestçe gezilebilecektir (Madde 10).

- Taraflar bu anlaşmanın tamamının mükemmelen uygulanması hususunda her türlü yardım ve kolaylığı sağlayacaklardır (Madde 11).

- Her iki Hükûmet merkadler, mezarlıklar ve âbidelerin ikinci maddede belirtilen Komisyon tarafından hazırlanacak planlarını bu Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde tasdik edeceklerdir (Madde 12).

- Bu Anlaşma iki Hükûmet tarafından tasdik olunacak ve mümkün olan en kısa zamanda Ankara'da teati edilecektir. Bu Anlaşma, tasdiknameler teati edildikten sonra yürürlüğe girecektir (Madde 13).

4) Mezarlıkların Muhafazasına Dair Anlaşmanın Uygulanması

Türkiye ile Romanya arasında imzalanan bu anlaşmaların hükümleri hayata geçirilmiş ve mezarlıklar koruma altına alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Romanya'da üç yerde Türk Şehitliği oluşturulmuştur.

a) Bükreş Şehitliği: Bükreş yakınlarında Gençağa Bölgesi'nde 1930 yılında oluşturulan şehitlikte 935 şehit yatmaktadır. 27 Ağustos 1916 tarihinden itibaren Romanya Cephesi'ndeki savaşlarda şehit olan Türk askerlerinin cesetleri, gömülü bulundukları Bükreş DRO-Patriya Mezarlığı'ndan Gençağa'daki bu şehitliğe nakledilmişlerdir. İki ülke arasında imzalanan 18 Eylül 1930 tarihli anlaşma gereğince 1930 yılında oluşturulan şehitlikte 400 adet tek kabir ve 535 kişinin topluca defnedildiği bir kabir bulunmaktadır. Şehitlikte toplam 935 şehidin kabri bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Bükreş Askerî Ataşeliğinin sorumluluğundaki bu şehitliğe

son zamanlarda Büyükelçiliğin izni ile Türk olmayan Müslümanlar da defnedilmektedir.[975]

b) Slobozia Şehitliği: I. Dünya Savaşı sırasında Romanya cephesinde şehit olan Osmanlı askerleri için Türkiye ile Romanya arasında imzalanan 18 Eylül 1930 tarihli anlaşma gereğince 18 Eylül 1932 tarihinde Slobozia Belediyesi'ne yaptırılmıştır. Şehitlikte 32 adet tek kabir ve 1461 kişinin topluca defnedildiği toplu bir kabir bulunmaktadır. Toplam 1493 şehidin yattığı bu şehitlik Türkiye Cumhuriyeti Bükreş Askerî Ataşeliğinin sorumluluğundadır.[976]

c) Braila (İbrail) Şehitliği: I. Dünya Savaşı sırasında Romanya cephesinde şehit olan askerlerimiz için yukarıda bahsedilen Anlaşma uyarınca 1935 yılında oluşturulmuş olan bu şehitlik 1970 yılında Foksani Caddesi üzerindeki şu andaki yerine nakledilmiştir. Şehitlikte ismen tespit edilen 12 şehit için tek kabir yapılmış olup ismi tespit edilemeyen 742 şehidimizin topluca defnedildiği bir kabir mevcuttur. Askerî şehitlik statüsündeki Braila Şehitliği Türkiye Cumhuriyeti Bükreş Askerî Ataşeliğinin sorumluluğundadır.[977]

Romanya'daki Müslüman mezarlıkları içerisinde Mangalya'daki Esma Han Sultan Camii'nin yanında yer alan Müslüman mezarlığı, Maçin'de Mestanağa Camii bahçesindeki Müslüman mezarlığı ve Tulça Sulina'da Hıristiyan ve Yahudi mezarlıklarıyla yan yana yer alan Müslüman mezarlığı "A" kategorisindeki tarihî eser kapsamındadır. Braila Türk Şehitliği ise "B" kategorisinde yer almaktadır. Romanya Kültür ve Ulusal Tarih Bakanlığı'nın tarihi eser listesinde yer almamakla birlikte, Köstence'nin Hırşova kasabasından önemli ölçüde kaybolmuş ve halk arasında "Osmanlı mezarlığı" olarak bilinen bir mezarlık mevcuttur.[978]

---

975 *Yurtdışı Şehitlikler*, Yayına Hazırlayanlar: Hülya Yarar, Cengiz Eroğlu, Musa Türker, Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 76.

976 *Yurtdışı Şehitlikler*, s. 77.

977 *Yurtdışı Şehitlikler*, s. 78.

978 http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=215270 (14.03.2015).

Sonuç

Uzun yıllar Osmanlı Devleti yönetiminde bulunan ve sonra bağımsız olan Romanya ile Türkiye arasındaki ilişkiler I. Dünya Savaşı dönemi hariç genelde olumlu seyretmiştir. Türk Millî Futbol Takımı ilk resmî maçını Romanya ile yapmış ve 2-2 beraberlikle sonuçlanmıştır. Ayrıca iki ülke arasında dostane gelişen ilişkiler 1934 yılında Balkan Paktı'nın imzalanması ile çok önemli bir aşama kaydetmiştir.

I. Dünya Savaşı döneminde ise Türk ve Rumen orduları arasında savaşlar yaşanmıştır. Romanya cephesinde İttifak Devletleri ordularına yardım için görevlendirilen Osmanlı VI. Kolordusu yaklaşık 25 civarında mevcudu ile bu savaşlara katılmıştır. Daha sonra gelen destek birlikleri ile bu sayı daha da artmış savaşın son aşamasında 25. Tümen Aralık 1917'de trenle İstanbul'a geri dönmüş, 15. Tümen ise Mayıs 1918'de Batum'a nakledilmiştir. Yaklaşık olarak 17.000 civarında zayiatla neticelenen bu Harekât sırasında şehit olan veya esir olduktan sonra hayatını kaybeden askerlerimiz için iki ülke arasında 18 Eylül 1930 tarihinde yapılan anlaşma ile şehitlikler oluşturulmuştur.

Kaynakça

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi c. III, Kısım: IV, (1914-1918 Genel Savaşı)*, TTK.Yay. Ankara, 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi, c. III, Kısım: I, (1914-1918 Genel Savaşı)*, TTK.Yay. Ankara, 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi, c. III, Kısım: II, (1914-1918 Genel Savaşı)*, TTK.Yay. Ankara, 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi, c. III, Kısım: III, (1914-1918 Genel Savaşı)*, TTK.Yay. Ankara, 1991.

Birinci Dünya Harbi c.VII (Avrupa Cepheleri), Kısım: 2 (Romanya Cephesi), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara, 1967.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri (Özet), Genelkurmay Başkanlığı ATASE Dairesi Yay., Ankara, 1996.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), c.I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002.

Dönmez, Cengiz, "I.Dünya Savaşıyla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri", *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Gazi Akademik Bakış Dergisi,* c.VII, Sayı: 14 (Yaz 2014), s. 137-162.

Düstur, Üçüncü Tertip, c.XII.

Ertem, Şefik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yay., İstanbul, 1992.

http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=215270 (14.03.2015).

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR /kanuntbmmc002/ kanuntbmmc002/ kanuntbmmc00200340.pdf (12.03.2015).

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR /kanuntbmmc009/ kanuntbmmc009/ kanuntbmmc00901780.pdf (12.03.2015).

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c026/tbmm03026039.pdf

Resmi Gazete, No: 1764 (2 Nisan 1931), s.1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem: III, c. 23.

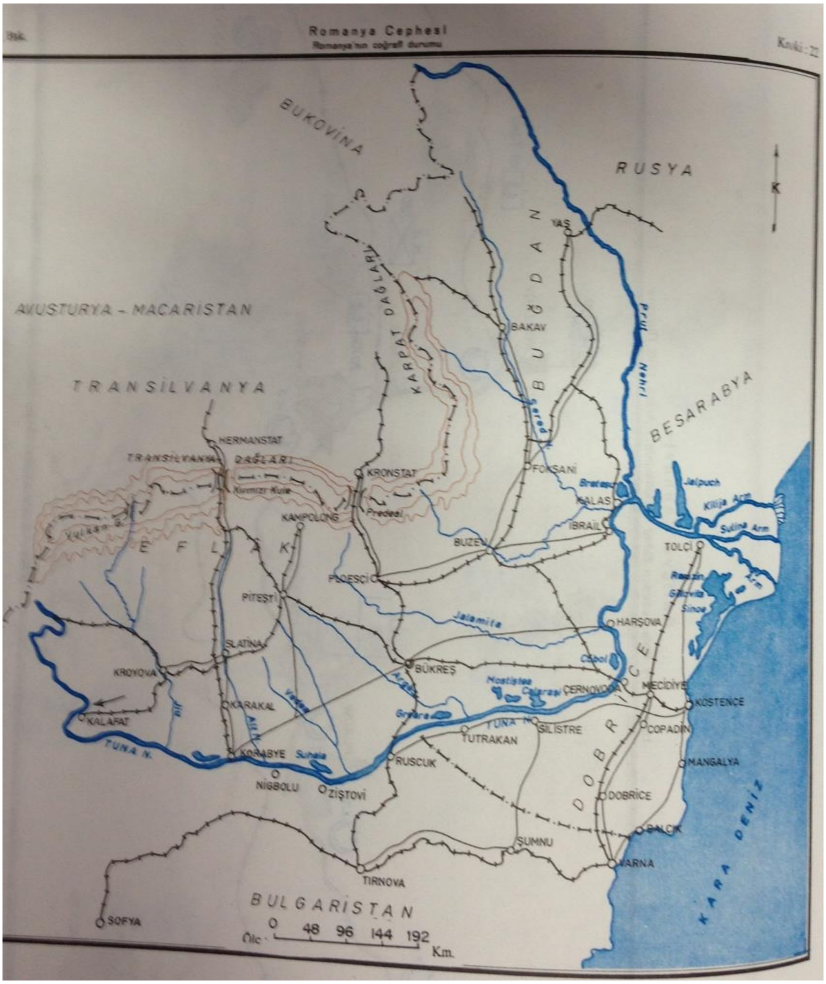
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem: III, c. 26.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem: III, c. 26. 23.03.1930 tarihli Zabıt Ceridesi Ekinde yer alan 107 sıra numaralı Milli Müdafaa, Dahiliye ve Hariciye Encümeni Mazbataları, s. 1-6.

Yurtdışı Şehitlikler, Yayına Hazırlayanlar: Hülya Yarar, Cengiz Eroğlu, Musa Türker, Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.

EKLER

Ek 1: Osmanlı VI. Kolordusu'nun da Savaştığı Romanya Cephesi Haritası

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri (Özet), Genelkurmay Başkanlığı ATASE Dairesi Yay., Ankara, 1996.

Ek 2: Romanya Cephesi'nde Savaşa Katılan Osmanlı Birlikleri Başkumandan Vekil Enver Paşa'nın Katıldığı Geçit Töreninde (Aralık 1916)

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri (Özet), Genelkurmay Başkanlığı ATASE Dairesi Yay., Ankara, 1996.

Ek 3: Romanya Cephesi'ne Sevk Edilen Trenden İndirildikten Sonra

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri (Özet), Genelkurmay Başkanlığı ATASE Dairesi Yay., Ankara, 1996.

Ek 4: Braila (İbrail)'deki Türk Şehitliği Girişi

http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/Yurtdisi/yurtdisi.html

Ek 5: Braila (İbrail)'deki Türk Şehitliği'nden Başka Bir Görüntü

http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/Yurtdisi/yurtdisi.html

Ek 6: Bükreş'teki Türk Şehitliği'nin Girişinden Bir Görüntü

http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/Yurtdisi/yurtdisi.html

Ek 6: Slobozia'daki Türk Şehitliği'nin Girişinden Bir Görüntü

http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/Yurtdisi/yurtdisi.html

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA BALKANLAR'DA ALMAN İŞGALİ: TÜRKİYE'NİN TUTUMU VE İSTANBUL BASININA YANSIMALARI

The German Occupation in the Balkans in World War II: The Attitude of Turkey and Its Reflection to Istanbul Press

Zeki ÇEVİK*, Emirhan YIKILMAZPEHLİVAN**

Özet

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırısıyla başlayan II. Dünya Savaşı, 7 Mayıs 1945 tarihinde Almanya'nın teslim olmasıyla Avrupa'da sona erdi. Bu savaşta Almanya'nın amacı, Berlin-Roma ekseninde toplanan ve ağırlık merkezini Büyük Almanya'nın teşkil edeceği bir Avrupa oluşturmaktı. Buna, Kuzey Afrika ile Doğu ülkeleri de hammadde kaynağı olarak eklenecekti. Diğer yandan, Uzak Doğu'da da Japonya ile ittifak edilerek büyük bir blok kurulacaktı. İşte bu amaçlar doğrultusunda, Hitler, 27 Ağustos 1940'ta Almanya, İtalya ve Japonya arasında Üçlü Pakt'ı gerçekleştirdi. Daha sonra da, başta Sovyet Rusya olmak üzere, İspanya, Vichy Fransası, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'ı bu ittifaka sokmaya çalıştı. 1940 yılında Almanya ile Sovyet Rusya'nın arası Balkanlar üzerindeki çıkar çatışmaları yüzünden açıldı. İngiltere'yi adalarda yenemeyeceğini anlayan Almanya, Balkan devletlerine yöneldi ve önce güneydoğusunu emniyete almak istedi. 1940 yılı kasım ayının 20'sinde Macaristan'ı, 23'ünde Romanya'yı, 24'ünde Slovakya'yı Üçlü İttifak'a aldı. 1 Mart 1941'de başta direnen Bulgaristan, sonunda Üçlü Pakt'a girmek zorunda kaldı. Böylece, Balkanlar'da başlayan Alman işgali, 17 Nisan 1941'de Yugoslavya'nın teslim olmasıyla devam etti. 28 Ekim 1940'ta Yunanis-

* (Doç. Dr.); Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir-Türkiye, e-mail: zcevik41@hotmail.com

** (Yüksek Lisans Öğrencisi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Balıkesir-Türkiye, e-mail: emirhan@balikesir.edu.tr

tan'a saldıran İtalya başarısız olmuştu. Bunun üzerine Bulgaristan'da toplanan Alman kuvvetleri 6 Nisan 1941'de Yunanistan'a girdiler, 25 Nisan'da Atina, 31 Mayıs'ta da Girit düştü. Bu bildiride, Türk sınırına dayanan Almanlara ve Müttefiklere karşı Türkiye'nin izlediği dış politika, basına yansımalarla birlikte değerlendirilip tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, II. Dünya Savaşı, Balkanlar, Almanya

Abstract

The World War II starting with the attack of Germany to Poland on 1 September, 1939 ended with the surrender of Germany on 7 May, 1945 in Europe. The aim of Germany in this war was to create a Europe which would gather in the axis of Berlin-Rome and the gravity centre of which would be constituted by the Greater Germany. Also, North Africa and East countries would be added to this purpose as a source of raw materials. At the same time, a large block would be established by an alliance with Japan in the Far East. In accordance with these purposes, Hitler made the Tripartite Pact between Italy and Japan on 27 August, 1940. Subsequently, it attempted to put Russia in particular, Spain, Vichy France, Yugoslavia, Romania and Bulgaria into this alliance. Germany and Russia were on strained terms due to the interest conflicts in the Balkans. Upon realizing that it would not defeat England in the islands, Germany headed for the Balkan States and first wished to get its Southern-Eastern side into safety. Germany took Hungary on 20 November, 1940, Romania on 23 November and Slovakia on 24 November into the Tripartite Pact respectively. Bulgaria that initially resisted had to enter the Tripartite Pact in March 1941. Thus, the German occupation that began in the Balkans continued with the surrender of Yugoslavia on 17 April, 1941. Italy that attacked Greece on 28 October, 1940 failed. Accordingly, German forces that gathered in Bulgaria invaded Greece on 6 April, 1941 and occupied Athens on 25 April and Crete on 31 May. In this paper, the foreign policy Turkey followed against the Allies and Germany that leaned upon the Turkish bor-

der will be evaluated and discussed with the reflections to the press.

Key Words: Turkey, The World War II, The Balkans, Germany

Giriş

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarındaki dış politikasının temeli Mustafa Kemal Atatürk tarafından atılmıştır. Yaklaşan savaş tehlikesinin farkında olan Atatürk, 1937 martında İngiliz elçisi Percy Lorrainn'e, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki politikasının yanlış olduğunu belirterek, *"Büyük bir savaş çıkacak olursa, Türkiye, yine aynı hatayı işlemeyecek ve yanlış tarafta olmayacaktır."*[979] demiştir.

Savaş döneminde ise İnönü'nün izlediği Türk dış politikasının en önemli özelliği, belki de, Atatürk dönemi izlenen politikadan farklı olmayışıdır. Temelde savaş dışında kalma politikasını benimseyen Türkiye, bu amaca yönelik olarak çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bütün savaş boyunca deyim yerindeyse ip cambazlığı yapmıştır.[980]

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda jeopolitik öneminden dolayı, müttefiklerin ve mihver devletlerin yoğun baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu baskılara rağmen Türkiye savaş dışı tutumunu devam ettirmek, toprak bütünlüğünü korumak ve bağımsızlığından hiçbir taviz vermeyecek şekilde bir dış politika takip etmiştir. Savaş başladığında İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzaladığında

---

979 Yuluğ Tekin Kurat, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri" *Belleten*, Cilt XLVII, Sayı: 185, (Ocak 1983), s. 296.

980 Gökhan Koçer, "İnönü ve CHP'nin Dış Politika Anlayışı", *Türk Dış Politikası(1919-2012), (Editör: Haydar Çakmak),* Ankara 2012, 2. Baskı, s. 25-255.

ve hukuken tarafsız bir devlet olmaktan çıkmasına rağmen etkin tarafsızlık politikasını devam ettirmiştir.[981]

Savaşa katılan devletler, karşılaştıkları yıkımın, tehlikenin ve izledikleri politikaların zorlukları altında, siyasi ve askerî planlarını uygulamaya çalışıyorlardı. Türkiye ise savaşan ve savaşın dışında kalan bütün devletlerin hesaplarındaki yerini biliyordu ve savaşan tarafların baskılarına göğüs germeye çalışıyordu. Bu yoğun baskılara rağmen Türkiye'nin politikası, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü hiçbir taviz vermeden koruma amacına yönelik idi. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasının ardından Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalıyordu. Türk Hükûmeti savaşın ilk yıllarında İngiltere ve yandaşlarının olduğu *"Müttefik"* grubuna sempati beslemekle birlikte *"savaş dışı"* bir politika izliyordu.

Savaş Akdeniz'e yayılmadığı için üçlü antlaşmaya eklenen çekinceye göre savaşa girme zorunluluğu da yoktu. Savaş yıllarında Türkiye'yi yönetenler, ülkeyi savaşın dışında bırakabilmek ve savaş yıkıntılarından korumak amacının gerçekleştirilmesinde önemli başarılar kazanmışlardı.[982] Deringil'in ifadesiyle bu dönem Türkiye için bir "Denge Oyunu"dur.[983] Bu oyunun baş aktörü de İsmet İnönü'dür.

Bu çalışmada II. Dünya Savaşı öncesi ve Balkanlar'da Alman işgali sırasında Türkiye'nin izlediği politika ile bu dönemlerin İstanbul basınına yansımaları incelenmiştir. Savaş yıllarında Türkiye'nin yüreğinin nasıl attığını, beyninin nasıl çalıştığını derinliğine yansıtan bir kaynak da Türk basınında çıkan yazılar ve yorumlardır.

---

981 Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi*, İstanbul 1998, s. 276.

982 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt I: 1914-1980),* Ankara 1983, s. 407.

983 Selim Deringil, *Denge Oyunu, (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası),* İstanbul 2003.

Savaş boyunca basın, gelişen olaylar ve savaşan devletlerin baskıları karşısında ülkenin tepkisini yansıtmıştır.[984]

Balkanlar'da Alman İşgali Öncesinde Türkiye'nin İzlediği Politika ve Basının Yaklaşımı (1939-1940)

Balkan Antantı, 1934 yılında Türkiye'nin öncülük etmesiyle Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında sınırların korunması amacıyla kurulmuştu. Revizyonist devletlere karşı alınmış bir tedbir olan Antant, 24 Ocak 1937'de Yugoslavya'nın Bulgaristan'la dostluk antlaşması imzalaması ile temelden sarsılmış, daha sonraki yıllarda üye ülkelerin değişik politik oluşumlara girmesi ve Balkan devletleri arasında görüş ayrılıklarının çıkması ile yıkılmıştır.[985]

Türkiye'nin Mihver'in yayılma hedeflerine karşı ortak bir güvenlik sistemi olarak gördüğü Balkan Antantı, 1930'lu yılların sonlarına doğru yayılmacı devletlerin yoğun baskıları altına girmeye başlamıştı.[986] Bu arada Türkiye, Almanya'nın Polonya'yı yıldırım savaşı gibi ele geçirmesini ve Polonya'nın iki otoriter devlet arasında paylaşılmasını kaygı ile izliyordu. Türk Hükûmeti kendisine Balkanlar tarafından gelebilecek bir tehlikeyi önlemek ve Balkanlar'da güçlü bir birlik kurmak amacı ile Balkan Antantı'nı yeniden canlandırma çabalarına girişti.[987]

1939 yılı itibarıyla Antant'ın Türkiye'nin arzuladığı gibi yeniden güçlenmesi için girişimlerine başlandı. Ancak Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu'ndan sonra Balkan devletleri bildirinin kendilerini ilgilendiren maddelerine karşı çıktılar. Çünkü Almanya ve yandaşlarını daha da kışkırtacağını savunuyorlardı. Olayların pek de

---

984 Edward Weisband, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye,* (Çevirenler: M. A. Kayabağ, Örgen Uğurlu), İstanbul 2002, s. 58.

985 Armaoğlu, *20 Yüzyıl….,* s. 340.

986 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945),* Ankara 1986, s. 100.

987 Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara 1989, 7. Baskı, s. 144-145.

olumlu cereyan etmediği bir sırada Türkiye için önemli bir gelişme meydana geldi. İlişkilerin yumuşatılması için daha önceden başlayan görüşmeler 13 Ocak 1940 tarihinde Türk-Bulgar Ortak Bildirgesi'nin kabul edilmesiyle sonuçlandı. Buna göre her iki devlet Balkanlar'da barışın korunması için iyi niyetlerini açıklıyor ve karşılıklı olarak tarafsızlığa saygı göstereceklerini garanti ediyorlardı.[988]

İstanbul gazeteleri Türk-Bulgar Ortak Bildirgesi'ne geniş yer veriyordu. 14 Ocak 1940 tarihli Yeni Sabah, haberi "*Türk Bulgar Münasebetlerinde İnkişaf: Her iki devlet arasında tam bir anlaşma mevcut*" başlığı ile veriyordu. 20 Ocak 1940 tarihli baskısında Türk-Bulgar dostluğuna yer vererek, iki ülke liderlerinin karşılıklı telgraflarını yayımlıyordu. Diğer gazetelerde de benzer yayınlar göze çarpıyordu.

İkdam gazetesi ise Bulgaristan'ın tarafsızlığını kesin olarak koruyacağını ilk haber olarak veriyordu. Aynı gazetenin başyazarı Abidin Daver, Balkan ve Tuna devletlerinin özveriyle birbirlerine yakınlaşıp bir blok oluşturduğu zaman, Avrupa'nın bu bölümünde barışın korunabileceğine işaret ediyordu. Bulgaristan'la yapılan ortak bildirgenin önemini vurgulayan Daver, şubat ayında yapılacak olan Balkan Antantı toplantısının Tuna ve Balkanlar barışını güçlendirecek bir sonuç vermesini isteyen Türkiye'nin bu amaç uğrunda bütün gücüyle çalışacağını belirtiyordu.[989]

"*Yine Harp ve Balkanlar*" başlıklı yazısında E. İzzet Benice; Bulgaristan'ın kendi varlığı ve bağımsızlığını korumak için özellikle Balkan birliği içinde kalmasının gerekliliğini hatırlatıyordu.[990] İstanbul gazetelerinde Türk dış politikası ile ilgili konularda, zaman zaman Ankara "Ulus" gazetesi yazarlarının yazıları yayımlanıyordu. Bu yazarlardan özellikle Falih Rıfkı Atay ve Ahmet Şükrü Esmer dikkati çekiyordu.

---

988 Koçak, *Türkiye'de Millî Şef…,* s. 101.

989 Abidin Daver, "Tuna ve Balkanlar'ın Sulhu İçin"*, İkdam*, 14 Ocak 1940.

990 E. İzzet Benice, "Yine Harb ve Balkanlılar"*, Son Telgraf*, 14 Ocak 1940.

Son Telgraf gazetesi dış politika köşesindeki yazısında, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun Londra ve Paris'ten dönerken Sofya'da kalarak Bulgar yetkilileri ile görüşmelerini aktarıyordu. Türk heyeti ve Bulgar Kralı'nın görüşmelerinden sonra yayımlanan ortak bildiride iki komşu devlet arasındaki görüş birliğini bir kez daha vurgulanıyordu. Balkanlar'daki sınırların korunması noktasında görüş birliğine varıldığını belirten Esmer, barışın aynı ölçüde etkilendiği iki devletin, aynı hedeflerle, aynı yolda yürüdüğünü, birbirlerine saygı gösterdiklerini kaydediyordu.[991]

2 Şubat 1940 tarihinde başlayacak olan Balkan Antantı Yıllık Bakanlar Konseyi toplantısına katılacak olan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, İstanbul'dan hareketinden önce yaptığı açıklamada Antant'ın barış zamanında olduğu kadar, savaş tehlikesi zamanında da sonsuz fayda sağladığını hatırlatarak, yapılacak olan toplantıdan biraz daha güç alınarak çıkılacağına inandığını belirtiyordu. Saraçoğlu; tarafsız olmanın ya da savaş dışı olmanın, kadere boyun eğer gibi sonuç beklemek olmadığını ve bu sebeple "*savaş kıvılcımları her yeri kaplamadan*" gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini hatırlatıyordu.[992]

Saraçoğlu'nun sözleri ve Türk dış politikasında Balkan Antantı'nın yeniden canlandırma çabaları basında olumlu karşılanıyordu.

"*Türkiye'nin Siyaseti Açıktır*" başlıklı yazısında Abidin Daver, son günlerde herkesin "*İlkbaharda biz de savaşa giriyor muyuz?*" diye sorduğunu, bu soruya en güzel cevabı Saraçoğlu'nun Belgrat'a giderken gazetecilere yaptığı açıklama ile verdiğini söylüyordu. Saraçoğlu'nun sözlerini hatırlatan Daver, Dünya'nın her köşesinde barış için çalıştığımızı, savaşmaya mecbur olursak bunu yalnızca ba-

---

991 A. Şükrü Esmer, "Türkiye-Bulgaristan", *Son Telgraf*, 17 Ocak 1940, İstanbul.

992 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 144-145.

ğımsızlığımızı, varlığımızı ve yurdumuzun çıkarlarını korumak için yapacağımızı kaydediyordu.

Daha sonra Daver, İngiltere'ye ve Fransa'ya olduğu gibi Balkan devletlerine de garanti verdiğimizi belirterek, Türk'ün dostluğuna sadık ve sözünde duran bir millet olduğunu, imzasını asla inkâr etmeyeceğini, gerektiğinde savaşa girebileceğini söylüyordu.[993]

Bu arada Balkan Konseyi toplantısına devam ederken, Almanya'nın Avrupa'daki, Sovyetlerin de Finlandiya'daki savaşları, Balkanlar'ın kaderini yavaş yavaş belirlemeye başlamıştı. Saraçoğlu, tam bu sırada diğer üyelere ortak tehlike karşısında ortak tutum ve karar alınması gerektiğine inandırmaya çalışıyordu. Üye devletlerin genelkurmay başkanlarının ortak savunma planları hazırlamalarını teklif etmiş, ancak bir sonuç alınamamıştı. Çünkü bu ülkeler Almanya'dan çekiniyorlar ve onu kızdırabilecek her türlü davranıştan kaçınıyorlardı. Türkiye'nin çabalarını, Balkan ülkelerini İngiltere ve Fransa safına çekmek amacıyla yaptığı kışkırtıcı manevra olarak yorumlamışlardı. Hatta daha da ileri giderek Türk tehdidine karşı Bulgaristan'ı da içine alan yeni bir Balkan Antantı kurulmasını bile düşünmüşlerdi.[994] Böylece Konsey toplantısında bir sonuç alınamamış ve Türkiye Balkanlar'da yayılmacı devletlere karşı güvenlik alanı oluşturma girişimlerinde yalnız kalmıştır.

Türk Hükûmeti'nin Balkan Antantı'nı yeniden canlandırma çalışmalarına İstanbul gazeteleri geniş ve özel bir yer veriyordu.

Yunus Nadi başyazısında, Balkanlar'ın büyük devletlerin politik çıkarlarına uygun entrikalı nüfuz oyunlarına sahne olduğunu hatırlatıyordu. Balkan Antantı'nın, Balkanlar barışını dışarıya karşı da güçlü bir adım atılmasının zamanının geldiğini söylüyordu. 1939 yılı Balkan Antantı Konsey Toplantısı o günlerde Bükreş'te yapıla-

---

993 A. Daver, "Türkiye'nin Siyaseti Açıktır", *İkdam*, 2 Şubat 1940, İstanbul.

994 Fahir Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye", *Ankara Üniversitesi, SB. Dergisi*, C. XIII, No: 2, Haziran 1958, s. 154; Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 145.

caktı. Buna dikkat çeken Nadi, yapılacak işin Balkanlar'daki barışın Balkanlar çevresine yayılmasını sağlamak olduğunu, böyle bir antantın karışık dünya durumu için de insanlığa örnek olacağını belirtiyordu.[995]

H. Cahit Yalçın ise Yeni Sabah'taki başyazıda Balkan bloğunun iki bakımdan önemli olduğunu, bunların da Balkanlıların birbirleri ile olan ilişkileri ve Balkanlıların diğer devletlere karşı korunmaları olduğunu söylüyordu. Bulgaristan'ın bu birliğe katılmamasının mesele yaratmayacağını, ancak Balkan blokunun dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı birlik kurması gerektiğine dikkat çekiyordu. Buna göre Avrupa barışında önemli bir adım atılmış olacaktı.[996]

Asım Us, "*Balkanlar'da Bir Değişiklik Yoktur*" başlıklı yazısında Bükreş'te yapılacak olan Balkan Antantı Konferansı'na dikkat çekerken, Saraçoğlu'nun Bükreş'e giderken gazetecilere söylediği sözleri hatırlatıyordu. Us, Bulgaristan'ın Balkan Antantı'na girmediği hâlde politikasını ona uydurduğunu belirtiyor, Saraçoğlu'nun söylediği gibi Balkanlar'ın dünya yüzünde en rahat yer alacağını söylüyordu.[997]

Bulgaristan'ın Balkan Antantı'nın dışında kalmasının antantın büyük ölçüde eksik kaldığını kaydeden Emir Erkilet, Bulgaristan'ın tarihî emellerini anlatıyor, bu ülkenin Balkan Antantı'ndan nasıl olsa zarar gelmeyeceği için serbestçe hareket ettiğini söylüyordu.[998]

"*Balkanlar'la Hudutları Kaldırmalıyız*" diyen Zekeriya Sertel, Balkan devletleri arasındaki sınırların kaldırılarak bir Balkan Birleşik Devletleri oluşturmanın zamanının geldiğini, böylece Avrupa'daki politik hedefler ve akımlar karşısında safların sıklaştırılması için kaybedilecek zamanın kalmadığını söylüyordu. Beş yıldan beri Bal-

---

995 Yunus Nadi, "Balkan Antantı'nın Hâl ve İstiklali", *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1939; *Ayın Tarihi*, 0/90-6 Şubat 1939, Ankara, s. 78.
996 H. Cahit Yalçın, "Balkan Misakı"*, Yeni Sabah*, 20 Şubat 1939.
997 Asım Us, "Balkanlar'da Bir Değişiklik Yoktur", *Vakit*, 20 Şubat 1939.
998 Emir Erkilet, "Bulgaristan ve Balkanlar"*, Son Posta*, 20 Şubat 1939.

kan Birliği'nin Atatürk'ün çizdiği hedefe doğru ilerlediğini kaydeden Sertel, Balkan devletlerinin sınırlarını kaldırmalarının gelişen olaylar karşısında bir zorunluluk olduğunu söylüyordu. Balkan devletleri arasındaki birliğe engel olan tek devletin Bulgaristan olduğunu vurgulayan Sertel, ancak Bulgaristan'ın da bir büyük devlete yaslanarak komşu devletlerden istekte bulunmasının fayda sağlamayacağını anlamış olacağının altını çiziyordu.[999]

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 13 Ocak 1940'ta Türkiye'nin "*bitaraf*" değil, "*harp harici*" olduğunu ilan ediyordu.[1000] Şubat 1940 tarihli İstanbul gazeteleri Bakan'ın Belgrat Konferansı'na giderken Türk gazetecilerine verdiği demeci değerlendiriyorlardı.

1 Şubat 1940 tarihli Vakit gazetesinde; *"Hariciye vekilimizin dünkü mühim beyanatı: Bitaraf değiliz, harp hariciyiz!"* sözlerini manşetten veriyordu. Vakit gazetesine göre bu, herhangi bir savaş kıvılcımının sınırlarımıza sıçramadan gereken tedbirleri almak demekti.

Vakit gazetesinin başyazısında, Saraçoğlu'nun *"Bitaraf değil harp hariciyiz."* sözünün aydın kesim arasında bile *"Ne demek istedi?"* diye soruşturulduğunu belirtiliyor, Avrupa'da gelişen olaylar karşısında tarafsızlığın ancak hukuki anlamda olabileceği, yoksa gerek insani gerekse millî duygularla kayıtsız ve tarafsız kalmanın mümkün olamayacağı ifade ediliyordu.[1001]

Hüseyin Cahit Yalçın Belgrat'tan geçtiği haberde, yalnız Türk matbuatının değil Dışişleri Bakanının da Alman gazetelerinin saldırısından kendisini kurtaramadığını belirtiyordu. Bakan'ın İstanbul'da iken, *"Türkiye'nin bugünkü savaşta tarafsız değil, savaş dışı olduğunu"* söylemesinin Berlin'in hiç hoşuna gitmediğini, Alman gazetelerinden anlaşıldığını belirten Yalçın, Türkiye'nin dış politikasının Balkanlı dostlarının bütün haklarının, bağımsızlık ve hürriyetlerinin

[999] M. Zekeriya Sertel, "Balkanlar'da Hudutları Kaldırmalıyız", *Tan*, 22 Şubat1939; *Ayın Tarihi*, 0/90-96 Şubat 1939, Ankara, s. 84-85.
[1000] *Ayın Tarihi*, No: 74, (Ocak 1940), Ankara, s. 252.
[1001] Asım Us, "Bi Taraf Değiliz, Harp Hariciyiz", *Vakit*, 4 Şubat 1940.

her türlü işgalden korunmasını kendisi için en büyük güvenlik garantisi saydığını söylüyordu.[1002]

Yalçın, başyazısında ise Balkanlar'ın çiğnenmesine izin vermek ve yenilgiye uğramak için sıra beklemenin Türkiye'nin düşmeyeceği bir gaflettir diyordu. Türkiye'nin ancak Balkanlar üzerinde bir işgal başladığı zaman savaşa gireceğini kaydeden Yalçın, Balkanlar'ın çok iyi bir garanti altında olduğunu ve işgal hayalleri kuranların boşuna düşlediğini söylüyordu.[1003]

2 Şubat 1940 tarihinde yapılan Balkan Antantı yıllık Bakanlar Konseyi Toplantısı'nın Belgrat'ta yapılmasının ardından ise İstanbul basını konuya geniş yer vermiş, resmî tebliğin bütün maddelerini sütunlarına taşımıştır.

Vakit gazetesinden Asım Us, Balkanlar'daki barışın hoşnutluk uyandırdığını, Balkan Antantı'nın bugünkü gelişmeler karşısında yeni görevinin dışarıdan gelecek tehlikelere karşı ortak savunmayı genişlemek ve teşkilatlanmak olduğunu söylüyordu.[1004]

Yeni Sabah 28 Mart 1940 tarihli gazetesinde Dışişleri Bakanı'nın Balkanlar hakkındaki açıklamasını veriyordu. Bakan'ın açıklamasına göre Türkiye'nin hiçbir büyük devletin Balkanlar'a girmesine izin vermeyeceği ve böyle bir girişimde bulunacak olanların Türkiye'yi karşılarında bulacaklarına emin olmaları gerektiğini kaydediyordu.

Türkiye, Çekoslovakya, Arnavutluk ve Polonya gibi ülkelerin İtalyan ve Almanlar tarafından işgal edilmeleri üzerine Batılı devletlerle deklarasyon ve ittifaklar imzalayarak, kendisini garanti altına almış, böylece II. Dünya Savaşı içindeki konumunu da yavaş yavaş belirlemiştir. İmzaladığı bu deklarasyon ve ittifaklar onu bir maceraya sürüklemek yerine tarafsızlığını sürdürmek için uyguladığı dip-

[1002] H. Cahit Yalçın, "Balkanlar ve Türkiye", *Yeni Sabah*, 7 Şubat 1940.
[1003] H. Cahit Yalçın, "Harbe Karışacak mıyız?", *Yeni Sabah*, 20 Şubat 1940.
[1004] Asım Us, "Balkan Antantı'nın Yeni Vazifeleri", *Vakit*, 5 Şubat 1940.

lomatik manevraların temelini oluşturmuştur. Savaşın gösterdiği gelişmelere göre Türkiye tutumunu hemen gözden geçirmiş, savaşa bulaşmamak için her türlü çabayı göstermiştir. Hatta Almanya ve Sovyetler Birliği ile de saldırmazlık paktı imzalamıştır.

İtalya'nın savaşa girmesi (Haziran 1940) ve Fransa'nın yenilerek savaştan çekilmesi (Haziran 1940) üzerine Türkiye daha dikkatli davranması gerektiğinin şuurunda olarak hareket ediyordu.

Almanya'nın 1940 Mayıs'ında Belçika, Hollanda ve Fransa'ya saldırması, İtalya'nın Mihver'de yerini alıp Fransa'ya savaş ilan etmesi üzerine ateş Akdeniz bölgesine yayılmıştı. Bu durumda Türkiye'nin, Karşılıklı Yardım Antlaşması'na göre savaşa girmesi gerekiyordu. Nitekim beklenen gerçekleşmiş, İngiliz Büyükelçisi ve Fransız Büyükelçisi, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nu ziyaret ederek Üçlü Antlaşma'nın ikinci maddesinin uygulanmaya başlanmasını istemişlerdi. Büyükelçiler, Türkiye'nin İtalya ile ilişkisini kesmesini, genel seferberlik ilan etmesini, deniz ve hava üslerinden yararlanabilmeleri için açılmasını ve İtalya'ya savaş ilan etmesini istemişlerdir.[1005]

Türkiye'nin savaşa girmesi tehlikesiyle burun buruna geldiği düşünüldüğü günlerde Cumhuriyet gazetesinin 3 Haziran 1940 tarihli nüshasında Başbakan Dr. Refik Saydam'ın radyo konuşmaları yer alıyordu. Başbakan "*Vatanı müdafaaya hazırız, bundan hariçte kimsenin tereddüdü olmamalıdır, her an silaha sarılabiliriz. Dışarıda ne vakit ve nereye karşı kullanılacağı belirsiz tedbirler alınmaktadır.*" diyordu.

TBMM'deki bazı çevreler ise Türkiye ile İtalya arasında bir savaşın kaçınılmaz olduğunu ileri sürüyorlardı. Ancak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve onun gibi düşünenler son derece temkinli politika izleyerek, savaşın dışında kalmanın yollarını araştırıyorlardı. Üçlü Anlaşma'ya ek ikinci maddeye göre Türkiye, Sovyet Rusya ile savaşa yol açabilecek hiçbir eyleme katılmama hakkına sahipti. Oy-

[1005] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946),* Ankara 1973, s. 8; Armaoğlu, *İkinci Dünya Harbi'nde…,* s. 150.

saki İngiltere ve Fransa, *"Sovyet tehdidi"*nin abartıldığını ileri sürüyor ve Türkiye'yi savaşa sokmak amacıyla baskılarını sürdürüyorlardı.[1006]

İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin Türkiye'ye baskıları devam ederken Fransa çoktan yenilmiş, 22 Haziran'da Almanya ile ateşkes imzalamaya hazırlanıyordu. Bu aşamada elçilerin tekliflerine uyarak savaşa girmenin olumlu bir açıklaması olmayacağını düşünen Türk Hükûmeti, bu isteklere olumsuz cevap verilmesini kararlaştırdı. Çünkü savaş dışı kalmış bir Fransa, Türkiye'nin savaşa girmesini nasıl isteyebilirdi? 13 Haziran 1940'ta Saraçoğlu, elçileri davet ederek bu kararı bildirdi.[1007]

İsmet İnönü ise 14 Haziran 1940'ta İngiltere Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, böyle bir durumda Sovyetleri kışkırtmanın gereksiz olduğunu, çünkü Sovyetlerin eninde sonunda Müttefiklerin yanında yer alacağını söylüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Halifax ise 15 Haziran'da Büyükelçiye verdiği emirde, Türkiye'nin bu kararının müttefik hükûmetler için üzüntü verici olduğunu ve ileride pişman olabileceğini Ankara'ya hatırlatmasını istiyordu. Ancak kararlı tutumundan vazgeçmeyen Türk Hükûmeti, savaşın başından beri koruduğu *"savaş dışı"* politikasına göre 26 Haziran'da savaş dışı kalacağını Müttefiklere resmen bildirmişti.[1008]

Türkiye'nin savaşa girmemek için ileri sürdüğü bir konu da 1939 Antlaşması ile söz verilen silahların verilmemiş olmasıydı. Üstelik savaşa girmesi durumunda savaş Orta Doğu'ya da yayılabilirdi. Fransa'nın çekilmesiyle yalnız kalan İngiltere'nin Türkiye'ye yardımda bulunması çok zordu. Bu ortamda Türkiye'nin savaş dışı

[1006] Cemil Koçak, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye", *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000)*, C. 1, 4. Basım, İstanbul 2002, s. 347.
[1007] T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye…,* s. 9; Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 147.
[1008] Koçak, *İkinci Dünya Savaşı…,* s.347; Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 146.

kalması hem müttefiklerin hem de kendi güvenliği için daha elverişliydi.[1009]

E. İzzet Benice Son Telgraf gazetesindeki başyazısında, Avrupa'daki savaş karşısında Türkiye'nin kendine özgü bir tutumu olduğunun altını çizerken, Türkiye'nin "*savaş dışı*" olduğunu ve bu tutumunu koruyacağını söylüyordu. Benice'nin Başbakan'ın 26 Haziran tarihli Meclis konuşmasından aktardığına göre *"Türkiye'nin genel politikası antlaşma ve garantilerinin dayandığı ana nokta içinde bulunduğu koşulları en olgun şekli ve ruhu ile açıklayan ve gösteren diplomatik bir belge"* olduğunu söylüyordu. Benice yazısının sonunda ise *"Türkiye'nin Millî Şef'inin etrafında kendi durumunu millî zekâsı, kendi alın teri ve kendi enerjisi ile hak ettiği yerde tutan ve bunun devamı için gereken bütün önlemleri almış bir millet ve devlet olduğunu, bu nedenle de geleceğe güvenli bakabileceğimizi"* söylüyordu.[1010]

Milletvekili ve Ulus gazetesi yazarlarından A. Şükrü Esmer'e göre İtalya'nın savaşa girmesiyle, Türk dış politikasında bir değişme yoktu. Esmer, Üçlü Antlaşma'ya göre Türkiye'nin hangi şartlarda savaşa gireceğini hatırlatırken, Sovyetler Birliği ile geleneksel dostluk bağlarına verdiği önemi açıklıyordu. Başbakanın açıklamasından da anlaşıldığı üzere Türkiye bir yandan savaş dışı durumunu korurken diğer taraftan, askerî hazırlıklarına devam ediyordu. Bu hazırlıkların sebebi ise ülkenin korunmasını sağlamaktan başka bir şey değildi. Esmer'e göre Türkiye uyanık olmaya ve her türlü tahrikten uzak kalmaya çalışacaktı. Türkiye örneği görülmemiş bir birlikle candan bağlı bulunduğu *"Millî Şef"*inin etrafında toplanmış bir durumda kendi vatanını savunmaya ve Yakın Doğu barışının bekçiliğini yapmaya devam edecekti. [1011]

Bu olaylar gelişirken İstanbul gazeteleri Türkiye'nin savaş karşısında tutumunu, değerlendiren yazılar yazıyorlardı. Yunus

---

1009 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…*, s. 147.
1010 E. İzzet Benice, "Türkiye'nin Vaziyeti", *Son Telgraf*, 27 Haziran 1940.
1011 A. Şükrü Esmer, "Harb Karşısında Türkiye"*, Son Telgraf*, 29 Haziran 1940.

Nadi *"Türkiye Gizli Oyunlara Alet Olamaz ve Olmamıştır"* başlıklı yazısında; *"Türkiye, gereğinde sözle ve silahla savunamayacağı hiçbir politikayı tutmaz ve tuttuğu politikalarda ise gerçekçi olduğu kadar dürüst olur."* diyordu. Nadi'ye göre Türkiye'nin yeni dünya savaşında aldığı tedbirler iki temel hedefi göz önünde bulunduruyordu. Bunlar: Türkiye'nin geleceği, güvenliği ve Türk-Rus dostluğunun korunmasıydı.[1012]

Cumhuriyet gazetesi 13 Temmuz 1940 tarihli nüshasında, "*Türk Siyaseti Her Zaman Açıktır"* diye manşet atıyordu. Başbakan Refik Saydam'ın 12 Temmuz'da Meclis'te yaptığı konuşmayı yayımlayan gazete, Türk-Sovyet dostluğunu bozmak isteyenlere karşı milletvekillerinin *"Biz Millî Şefin etrafında bölünmez bir kütleyiz!"* dediğini ve Hükûmet'e oybirliği ile güvenoyu verildiğini kaydediyordu.

Aynı gün Cumhuriyet gazetesinin başyazısı da Başbakan'ın Meclis konuşmasını değerlendiriyordu. Aynı yazı Başbakan'ın belirlediği ve yayımladığı gerçeklere dikkati çekerken, Türkiye'nin barış politikasına ve özellikle iyi komşuluk ilişkilerine son derece önem verip, özen göstermekten çekinmediğini söylüyordu.[1013] Gazetelerde dikkati çeken diğer bir konu da Türk-Sovyet dostluğundan sıkça bahsedilmesi idi. Bunun sebebi ise Alman radyo ve haber ajansının Türk-Sovyet ilişkilerini bozucu yayınlar yapmasıdır.

E. İzzet Benice de başyazısında Başbakan'ın TBMM'deki konuşmasını ve Türk dış politikasını değerlendiriyordu. Benice, Türk millî egemenliğinin ve bağımsızlığının kaynağı ve dayanağı olan TBMM'nin 12 Temmuz tarihli toplantısında Başbakan'ın açıklamalarının önemini vurguluyor, *"Türkiye'de herhangi bir kabinenin değil ancak milleti temsil eden Meclis'in millî ve ortak politikasının bulunduğunu ve bu politikanın da bir bütün hâlinde milleti şahsına bağlayan yüksek Millî Şef'in emirleri doğrultusunda uygulanan politikayı koruyan kabineye*

1012 Yunus Nadi, "Türkiye Gizli Oyunlara Alet Olamaz ve Olmamıştır", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1940.

1013 Yunus Nadi, "Başvekilin Tespit ve İlan Ettiği Hakikatler", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1940.

geçtiğini" söylüyordu. Benice'nin tespitlerine göre Başbakan'ın konuşmasında dört ana unsur vardı, bunlar:

1. Türkiye'nin millî politikası ve Türkiye'nin ileri gelenleri aleyhinde dışarıdaki yayınlar,

2. Savaşın son gelişmeleri karşısında Türkiye,

3. Türkiye ve komşuları,

4. Gidiş yolumuz.

Dünyanın bu kararsız durumuna rağmen Türkiye yakın bir tehlike ile karşılaşacak gibi görünmemekte ve bütün devletlerle ve özellikle komşuları ile iyi ilişkiler kurma konusundaki tutarlılığı devam etmesi gerekiyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına ve Türk vatanının bütünlüğüne zarar verecek herhangi bir harekete karşı Türk Milleti'nin vereceği tek cevap silaha sarılmak ve sonuna kadar vatanı savunmak olacaktı.[1014]

Son Telgraf gazetesi bir başka başyazısında ise bazı gazeteleri eleştiriyordu. Burada en çok birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyduğumuz, sınırlarımızı elimizde silahla beklediğimiz bir sırada, bu şekilde milletin aklını karıştıran düşüncelerin yayın alanının Türkiye olamayacağı belirtiliyordu.[1015]

Tan gazetesi 3 Haziran 1940 tarihli nüshasında Başbakan'ın bir gün önceki açıklamasını manşetine taşıyordu: *"Harp Hariciyiz ve Öyle Kalmak İsteriz."* Başbakan, Türk güvenlik havasını bulandırmak isteyenlere karşı hassas bulunduklarını söylüyor, politikamızın vatanın refahı için en isabetli yol olduğunu belirtiyordu. Balkanlar'da savaş ihtimalini değerlendiren gazete, İtalya'nın da hazırlıklarını fotoğraflarla destekleyerek gösteriyordu. Gazete, *"Asılsız Haberler"* köşesinde ise Yunanistan'dan üs istediğimiz haberini yalanlıyordu.

1014 E. İzzet Benice, "Başvekilin Nutku ve Türk Millî Siyaseti", *Son Telgraf*, 13 Temmuz 1940.
1015 E. İzzet Benice, "Bozguncu Fikirlerin Neşir Sahası Türkiye Ve Türk Milleti Değildir?", *Son Telgraf*, 1 Ağustos 1940.

Vakit gazetesi de diğerleri gibi 3 Haziran 1940 tarihinde Başbakan Refik Saydam'ın radyodan verilen açıklamalarını büyük puntolarla manşetine taşımıştı. *"Uydurma Haberler"* köşesinde ise *"Yunan Adalarına Asker Çıkarmak için İzin İstemişiz"* başlığını kullanarak haberin tamamen uydurma olduğunu belirtiyordu.

Vakit gazetesi yazarlarından, Asım Us, başyazısında, Dünya Savaşı'nın çok buhranlı bir döneminde yaşadıklarını belirterek, böyle zamanlarda insanın yolunu şaşırmaması için mantık ve muhakemesini koruyacak bir yönetime sahip olmasının önemini vurguluyordu. Savaşın kıvılcımlarının her tarafa yayılmasına rağmen Balkanlar'da ve Yakın Doğu'da barışın bozulmadığına dikkati çeken Us, bunun Türkiye'nin hiçbir memlekete karşı olmayan ve yalnızca milletler arasında iyilik elemanı olmaya çalışan millî politikasının büyük bir rol oynadığını söylüyordu.[1016]

"İtalya'nın Harbe Girişi" başlıklı yazısında Necmeddin Sadak, Türkiye'nin dış politikasının hangi sebeple olursa olsun her çeşit haklara ve sınırlara saldırı hareketini asla kabul etmediğini, başkası ile savaşan yaralı komşusunu arkadan vurmanın Türk ahlak ve soyluluğuna hiçbir zaman uymayan bir hareket olduğunu söylüyordu. Mussolini'nin nutkunda, Türkiye'ye karşı kötü bir amacının olmadığını garanti eden sözler söylediğini hatırlatan Sadak, ancak bu şekilde sözlere inanıp da hazırlıksız duranların sonunu gördüklerini ve Türkiye'nin asla bunlardan biri olmadığını ve olmayacağını söylüyordu.[1017]

Asım Us, *"Türkiye'nin Hadiseler Karşısında Tutacağı Yol"* başlıklı yazısında, *"İtalya'nın savaşa girmesi ve savaşın Akdeniz'e sıçraması durumunda Türkiye'nin savaşa girecek mi yoksa savaş dışı politikasını devam ettirecek mi?"* diye soranlara cevap veriyordu. Us'a göre Türkiye

1016 Asım Us, "Her İhtimale Karşı...", *Vakit*, 12 Haziran 1940.
1017 Necmettin Sadak, "İtalya'nın Harbe Girişi", *Akşam*, 13 Haziran 1940.

olaylar karşısında Akdeniz ve Balkanlar'ın barışı için imzaladığı üçlü yardım antlaşmasına bağlı kalacaktı.[1018]

Tan gazetesi ise manşet olarak *"Türkiye, Gayri Muharip"* başlığını atarken, İtalya'nın savaşa girmesi karşısında bizim durumuzda değişiklik olmadığını yazıyordu. Başbakan'ın meclis konuşmasını aynen aktaran gazete "*Her zamankinden daha fazla uyanık durmak zorundayız."* sözünün altını çiziyordu. Aynı tarihli gazetenin başyazısında, Türkiye'nin sadece sözünü yerine getirmiş olmak için İngiltere ve Fransa'dan yardım gelmeyeceğini bile bile savaşa girmesinin hem antlaşmanın anlamına karşı olacağı hem de bu hareketin, savaşın Balkanlar'a ve Yakın Doğu'ya sıçramasına sebep olacağı belirtiliyordu.[1019]

Vakit gazetesinin 6 Temmuz 1940 tarihli nüshasında Türk-Sovyet dostluğunu bozmak için Alman Ajansı'nın *"Bakü petrol kuyularını bombalamak için topraklarımız üzerinden Fransız uçaklarının uçurulmasına izin verdiğimiz"* haberini asılsız olduğunu hatırlatıyordu.

İkdam gazetesi, Başbakan'ın *"Türkiye Gayri Muharip Vaziyette Kalacaktır*" sözlerini manşetine taşıyordu. Aynı gazetenin başyazarlarından Abidin Daver, 27 Haziran 1940 tarihli yazısında Başbakanın açıklamasını değerlendirirken, bu açıklamayı dört bölüme ayırıyordu:

1. İtalya'nın savaşa girmesi üzerine ortaya çıkan durum karşısında kararımız.

2. Türkiye'nin savaş dışı olması kalıcıdır.

3. Memleketin güvenliği ve savunması için hazırlanıyor ve her zamankinden daha fazla uyanık bulunuyoruz.

1018 Asım Us, "Türkiye'nin Hadiseler Karşısında Tutacağı Yol", *Vakit*, 16 Haziran 1940.
1019 M. Zekeriya Sertel, "Türkiye'nin Vaziyeti", *Tan*, 27 Haziran 1940.

4. Her türlü tahrikten sakınarak koruduğumuz bu tavrımızla çevremizde barışa hizmet ediyoruz.[1020]

Asım Us bir gün sonra Vakit gazetesinde, Türk dış politikasını ve Başbakanın açıklamalarını değerlendirdiği yazısında ise Türkiye'nin aldığı garantilerin Sovyetler Birliği ile muhtemel bir anlaşmazlığa sebep olmayacağını kaydediyordu. İtalya'nın savaşa girmesi durumunda antlaşmanın iki numaralı protokolüne göre yine savaş dışı kalacağını, bu kararını da ilgili devletlere bildirdiğini söylüyordu. Us'a göre gelişen olaylar karşısında Türkiye rastgele serüvenler peşinde koşmayacaktı.[1021]

Asım Us, "*Türkiye'nin Harici Siyaseti Güneş Kadar Aydınlıktır*" başlıklı yazısında da Alman Ajansı'nın yayımladığı gerçek dışı haberleri değerlendiriyordu. Türkiye'nin millî sınırları dışında en küçük bir emelinin olmadığını belirtirken, Üçlü Anlaşma'nın hiçbir devlete karşı olmadığını, tamamen savunma amaçlı olduğunu söylüyordu.[1022]

Nihayet beklenen gerçekleşti: Almanlardan önce Balkanlar'a inmek isteyen İtalya, 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırdı. Oysa Mussolini savaşa girerken komşu ülkelere garanti vermiş ve hiçbiri ile savaşmak istemediğini söylemişti. Türkiye kendisini yakından ilgilendiren bu durum karşısında kaygıların artmasına rağmen *"savaş dışı"* durumunu bozmadı. Aslında 19 Ekim 1939'da imzalanan Üçlü Anlaşma'nın üçüncü maddesine göre Türkiye'nin savaşa girmesi gerekiyordu. Ancak bu sırada Almanya'nın Romanya ve Bulgaristan'a yerleşmeyi hedefleyen çalışmaları ve Von Papen'in, Ankara Hükûmeti'ne, Hitler'in Balkanlar'ı yeniden düzene sokmak üzere

1020 Abidin Daver, "Türkiye'nin Siyaseti ve Harp Karşısında Vaziyeti", *İkdam*, 27 Haziran 1940.
1021 Asım Us, "Türkiye'nin Harp ve Sulh Siyaseti", *Vakit*, 28 Haziran 1940.
1022 Asım Us, "Türkiye'nin Harici Siyaseti Güneş Kadar Aydınlıktır", *Vakit*, 6 Temmuz 1940.

olduğundan bahsetmesi, Türkiye için kaygı verici olmuştur. Bu sebeple Türkiye savaşa katılmamaya karar verdi.[1023]

Ahmet Şükrü Esmer, 30 Ekim 1940 tarihli yazısında Yunanistan işgalinin İtalya'nın *"zorbalık politikasının"* beklenilen bir gelişmesi olduğunu vurguluyordu. Basın, İtalya'yı şiddetle kınarken, Yunanistan'ı destekliyordu. Falih Rıfkı Atay ise *"Birçok devletin yaşamakta olduğu koskoca bir denize 'bizim' demek için bin türlü sebep ve mazeret icat edenler, hür bir memleket halkına kendi hudutları içindeki ana baba toprağına 'benim vatanım' demeyi çok görmemeli idiler."* diyordu.[1024]

Yirmi yedi yıllık aradan sonra 2 Mayıs 1940'ta yayın hayatına yeniden başlayan Tasvir-i Efkâr gazetesi,*"17. Yıl İlavesi"* olarak verdiği ekte *"Mihver'in Harp Kurbanları"* başlığı altında devrilen taçları, düşen devlet başkanlarını değerlendiriyordu. Aynı gazetede Muharrem Feyzi Togay ise Türk dış politikasını değerlendirdiği yazısında yalnızca Balkanlılara ait olan Balkan Yarımadası'nın stratejik bir noktasına yerleşen İtalya'nın, yarımadada oluşturduğu tehlikenin Yakın Doğu'daki devletler tarafından da kaygı verici olduğunu belirtiyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün olanlara rağmen savaş dışı konumunu koruduğunu ve bu durumunun bütün savaşan devletler tarafından onaylandığına işaret ediyordu.[1025]

Avrupa'da ve Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken hükûmet basının savaşla ilgili aşırıya kaçan yorumlarını hoş karşılamıyordu. Bu sebeple 11 Ağustos 1940'ta Cumhuriyet gazetesi üç ay, 11 Eylül 1940'ta Tan ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri yedişer gün süreyle kapatıldı. Avrupa'nın faşizm ve demokrasi doğrultusunda ikiyi bölünmesi Türk basınına da yansımıştı. Tasvir-i Efkâr ve Cumhuriyet

---

[1023] Armaoğlu, *İkinci Dünya Harbi'nde…,* s. 151; Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 148.

[1024] Deringil, *Denge…,* s. 128.

[1025] Muharrem Feyzi Togay, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh, Yeni Büyük Harple Türk Politikası", *Tasvir-i Efkâr*, 29 Ekim 1940.

Almanlarla, Akşam ve Vatan, Müttefiklerle işbirliğini savunuyordu.[1026]

Son Telgraf gazetesinde, Türk-Sovyet dostluğunun yeniden önem kazandığını belirtirken Cumhurbaşkanı İnönü'nün konu ile ilgili sözlerine yer veriyordu. İnönü; *"Sovyet Rusya ile aramızda yirmi yıla yakın bir geçmişi olan güvenilir ilişkiler, her ikimize de birbirimize yüklenmeyecek buhranlar geçirdikten sonra asıl olan dostluk aslına yeniden dönmüştür."* diyordu. Türkiye'nin savaş dışı tutumunda bir etken olan Sovyet Rusya komşuluğuna ve dostluğuna her zaman bağlı ve dürüst kaldığını hatırlatılıyor, Moskova'nın bir an bile olsa Türk dışı politikasından kendi güvenliği adına kaygı duymasının haksızlık ve hata olabileceğini kaydediliyordu.[1027]

Türk Hükûmeti, Balkanlar'da savaş ihtimalinin artması üzerine, İstanbul ve bazı illerde sıkıyönetim ilan ederek, sınır boyunca güvenlik önlemlerini arttırmaya başladı. İstanbul Basını *"Altı Vilayette Örfi İdare"* şeklinde başlık atarak hükûmetin aldığı önlemleri vatandaşa duyurmaya çalışıyordu.

Cumhuriyet gazetesi "*Dün Akşam Bütün Türkiye'de Işıklar Söndürüldü"* başlıklı haberinde, hükûmetin aldığı bu tedbirlerin her yerde özenle uygulandığını ve halkın sakinlikle görevini yerine getirdiğini yazıyordu.[1028]

Nadir Nadi ise başyazısında, Hükûmet tarafından alınan güvenlik önlemlerinin, savaşın başından beri uygulanan gerçekçi politikanın doğal bir sonucu ve devamı olduğunu hatırlatıyordu. Türk dış politikasının parolasını *"kimseye saldırmamak, fakat bize biri saldıracak olursa gafil avlanmamak"* şeklinde açıklayan Nadi, savaşa doğru gitmediğimizi, savaştan zevk alan bir millet olmadığımızı, ancak

1026 Koçak, *İkinci Dünya Savaşı…,* s. 231.
1027 E. İzzet Benice, "Türk-Sovyet Dostluğunun İhyası", *Son Telgraf*, 4 Kasım 1940.
1028 *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1940.

savaş bize gelirse bağımsızlık uğruna hazır olduğumuz yorumunu yapıyordu.[1029]

Türkiye 1934 Balkan Antantı gereğince Bulgaristan Yunanistan'a saldırdığı takdirde ve İtalya'nın da Selânik'i alması durumunda tehdit unsuru olacağını ve sonuçta savaşa katılacağını, İngiltere ve Yunanistan'a bildirmiştir. Ayrıca Bulgaristan'a da uyarıda bulunarak, Yunanistan'a saldırdığı takdirde kendisinin de Bulgaristan'a karşı harekete geçeceğini bildirmişti.[1030] Böylece Türkiye Bulgaristan'ın hareketini engelleyerek savaş dışı kalmasına sebep olurken, Yunanistan da Bulgaristan sınırındaki askerlerine çekerek İtalya'ya karşı direnebilir duruma geldi.

İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı karşısında İngiltere, Türkiye'den savaşa girmesi isteğinde bulunmadı. Çünkü Türkiye'nin Yunanistan'a ordu göndermesi, kendi savunma güçlerinin zayıflamasına yol açacak, İngiliz donanması da gereken desteği sağlayamayacaktı. Gelişmeler karşısında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1940'ta TBMM'de yaptığı konuşmada, *"Savaş dışı durumumuz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın savaşan devletler tarafından birbirlerine karşı kullanılmasına kesinlikle engeldir ve biz savaşa girmedikçe kesin ve ciddi olarak engel olacaktır."* diyordu. Türkiye savaş başladığı andan itibaren koruduğu savaş dışı konumunu sürdürmekte kararlı görünüyordu.[1031]

Balkanlar'da Alman İşgali Karşısında Türkiye'nin İzlediği Politika ve Basına Yansımalar (1941)

İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasının ardından Von Papen, Şükrü Saraçoğlu'na Almanya'nın bu plandan haberi olmadığını söylese de İtalya'nın Almanya'nın işbirlikçisi olduğu gerçeği göz ardı edilemezdi. Dolayısıyla Balkanlar'ın kısa zamanda Mihver'in denetimine girmesi, beklenen bir gelişmeydi. Mihver'in Balkanlar'ı

1029 Nadir Nadi, "Hazırız", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1940.
1030 Armaoğlu, *İkinci Dünya Harbi'nde…,* s. 151.
1031 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 148.

tehdit etmesi, İngiltere'nin Balkanlar'da bir savunma çizgisi kurulması konusundaki düşüncelerini yeniden gündeme getirmiştir.[1032]

Almanya'nın Romanya'ya ulaşması, İngiltere ve Sovyetler Birliği kadar Türkiye için de kaygıya sebep oldu. İngiltere, Almanya'nın Romanya'ya girmesi hâlinde askerini Bulgaristan'dan geçirerek Yunanistan'ı işgal eden İtalya'ya yardım etme bahanesiyle bütün Balkanlar'ı ele geçirmesinden korkuyordu. Çünkü böyle bir durum Almanya'ya, Orta Doğu ve özellikle İran ve Irak petrolleriyle Süveyş yolunu açabilirdi.[1033]

Almanya, Fransa'nın 1940 Haziran'ında yenilmesinden sonra Balkanlar'da tehlike oluşturmaya başlamıştı. Türkiye bu durumda yalnız kalan İngiltere'ye ve dolayısıyla yaptığı antlaşmaya sadık kaldı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1940 Kasım'ında İngiltere için şöyle diyordu. *"İngiltere zor şartlar altında kahramanca bir var olma savaşı içinde bulunduğu bir zamanda, onunla ittifak bağlarımızın sağlam ve sarsılmaz olduğunu söylemek benim için bir borçtur."* İnönü'nün bu sözleri İngilizler tarafından hoşnutlukla karşılandı. Churchill ise İnönü'nün sözlerine karşılık "*iki milletin felaketli zamanların sınavlarından başarıyla çıktığını"* söylüyordu.[1034]

Churchill, Balkanlar'da oluşturulacak yeni bir pakt içine Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı almak istiyordu. Almanya'nın Türkiye'yi Ege Denizi'nden çevreleyerek, Yakın Doğu'ya giden köprüyü baskı yolu ile açmak isteyebileceğinden korkuluyordu. Ancak Mihver'in etkisinin hızla yayıldığı bir dönemde böyle bir paktın kurulması zor bir ihtimaldi. Türkiye bundan dolayı bu teklife fazla ilgi göstermedi.[1035]

Sovyetler Birliği ise Bulgaristan ve Boğazları kendi güvenlik bölgeleri olarak görüyordu. Balkanlar'daki Alman tehlikesi Sovyet-

---

1032 Koçak, *Türkiye'de Millî Şef…,* s. 136.
1033 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 151; Armaoğlu, *20. Yüzyıl…,* s. 408, Armaoğlu, *İkinci Dünya Harbi'nde…,* s. 152.
1034 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 151.
1035 Koçak, *Türkiye'de Millî Şef…,* s. 136.

ler Birliği ile Almanya arasında nüfuz çatışmalarını yol açıyor, bu durum ise Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmeye başlamasına sebep oluyordu.

Türkiye'nin Alman baskısına dayanamamasından ve petrol bölgelerine geçmesine izin vermesinden korkan Churchill, Balkan devletlerinin Batılı devletlerin de yardımıyla harekete geçmesi amacıyla 31 Ocak 1941'de Cumhurbaşkanı İnönü'ye mektup yazdı. Mektubunda Almanların Bulgaristan'daki durumlarının sağlamlaştığını, bir süre sonra şartlarını Türkiye'ye de kabul ettirebileceklerini ve Selânik'i ele geçirebileceklerini belirterek, Türkiye'de İngiliz hava üsleri kurulmasını istiyordu. Bu, Türkiye'nin savaşa katılması demekti. İngiltere Türkiye'ye her türlü askerî ve teknik yardımı yapacaktı. Churchill, 14 Şubat 1941'de General Wavell'a yazdığı bir mektupta, Türkiye ve Yugoslavya'nın Alman tehdidine karşı Bulgaristan'ı da yanlarına almaları gerektiğini, ancak bu şekilde Almanya'nın ilerlemesine engel olunabileceğini hatırlatıyordu.[1036]

Bütün bu baskılara karşı Türk Hükûmeti, kendisi savaşa girmedikçe İngiliz silahlı güçlerinin de Türkiye'ye girmesine asla izin vermeyeceğini İngiltere'ye bildirdi. Balkanlar'da durumun gittikçe kötüleştiğini gören İngiltere Balkan Antantı'nı canlandırmak amacıyla girişimlerde bulundu. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden 26 Şubat 1941'de Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile görüşmüş fakat bir sonuç alamamıştı.[1037] Çünkü Türkiye, Alman tehlikesini kabul etmekle beraber, savaşa girecek olursa İngiltere'nin yapacağı yardımın etkili olacağına inanmıyordu. Eden, Türkiye'nin Bulgaristan'ın işgali durumunda bile Almanya'ya savaş ilan etmeyeceğini açıkça anlamış bulunuyordu. Her şeye rağmen Balkan Bloğu düşüncesine olumlu bakan Türkiye, Yugoslavya'ya teklif götürerek, bir tehlike karşısında ortak karar ve tutumun gerekliliğini bildirmiş fakat buna cevap bile alamamıştı. Bunun sebebi ise Yu-

1036 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 152.
1037 Armaoğlu, *20. Yüzyıl…,* s. 409.

goslavya'nın Almanya'dan çekinmesidir. Nitekim 1941 Martı'nda Yugoslavya Mihver'e katılacaktır.[1038]

Balkanlar'da Alman tehlikesi artıp bütün Balkanlar'a yayılma belirtisinin ortaya çıkması üzerine ABD, İngiltere'nin yanında yer alarak Balkanlar'la ilgilenmeye başladı. Başkan Roosevelt, Balkan devletlerinin direnme gücünü arttırmak amacıyla Albay William Danovan'ı bölgeye gönderdi. İngiltere'nin Balkan birliği fikrini desteklemek amacıyla Balkan başkentlerini dolaşan Danovan, Türk yetkililerle yaptığı görüşmede Amerika'nın İngiltere'ye yardım etmekle kararlı olduğunu, aynı yardımın Almanya'ya direnecek bütün ülkelere de yapılacağını bildirdi.

Türk hükûmeti ise ABD ve İngiltere'nin ideallerini desteklediğini fakat buna rağmen Almanya'yı kışkırtmamak için herhangi bir girişimde bulunmayacağını ABD'ye bildiriyordu.[1039]

Ahmet Emin Yalman, Vatan gazetesindeki yazısında, İngiliz yanlısı tutumunu hükûmetin çizgisini aşmayacak bir şekilde savunuyordu. İngiliz politikasını övdüğü yazısında Yalman, İngiltere'nin savaşa güvenliği sağlamak için girdiğini ve dünyada zorbalık tehlikesi kalkmadıkça İngiliz milletinin kılıcını kınına koymayacağını söylüyordu. Yalman'ın değerlendirmesine bakılırsa Türkiye, İngiltere'nin hedeflerini herkesten önce görmüş ve en küçük bir şüphe duymadan "*müttefik*" sıfatı ile demokrasinin yanında yer almıştı.[1040]

1941 Yılında Türkiye'nin İmzaladığı Saldırmazlık Paktları ve Basına Yansımaları

1. 17 Şubat 1941 Tarihli Türk-Bulgar Saldırmazlık Paktı ve Basına Yansımaları

Balkanlar'da Almanya'nın yayılmasından ve Sovyetler Birliği'nin niyetlerinden kaygı duyan Türkiye, topraklarına yönelebilecek

[1038] Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 153.
[1039] Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 154.
[1040] A. Emin Yalman, "İngiltere ile Gaye ve İdealde Beraberliğimiz", *Vatan*, 14 Şubat 1941.

olası bir saldırıya karşı Trakya'da tedbirler almaya başladı. Daha önce de belirttiğimiz üzere İstanbul'la birlikte altı ilimizde sıkıyönetim ilan edilmişti. Ancak bu tedbirlerin kendisine karşı alındığını düşünen Bulgaristan'ın kaygılarını gidermek üzere yine onların teklifiyle 17 Şubat 1941 tarihinde Ankara'da Saldırmazlık Bildirisi imza ve ilan edildi.[1041] Bu bildiriye göre Türkiye ve Bulgaristan birbirlerine saldırmamayı garanti ediyorlardı.

Türkiye'nin kaygısı, olası bir Bulgar saldırısı değil, Bulgaristan'ı işgal edeceğine kesin gözüyle bakılan Almanya idi. Bu durumda Türkiye, Bulgaristan'ın Türkiye'den çekinmesiyle Mihver'e katılmasını engellemeyi amaçlıyordu. Türkiye'nin temel politikası, savaşın en başından beri sürdürdüğü savaş dışı durumunu korumak için Almanya'nın sınırlarına kadar gelme tehlikesi ihtimalini hafifletmekti.[1042] Bu ortak bildiri ile Türkiye biraz olsun rahatlamıştı. Bu durum Hitler'in 4 Mart 1941'de İnönü'ye yolladığı mesajda, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmaya niyeti olmadığını bildirmesiyle daha da iyileşecekti.[1043]

Türk-Bulgar Ortak bildirisinde iki ülkenin her türlü saldırıdan kaçınmasını, iyi komşuluk ilişkilerinde karşılıklı güveni, toprak bütünlüklerine saygı göstermeyi öngörüyordu. Bildirinin son maddesi ise iki ülkenin matbuatı ile ilgiliydi. Haklı olarak iki hükûmet de kendi matbuatlarında çıkacak yazıların dostluk ve karşılıklı güveni perçinleyecek nitelikle olmasını diliyordu.[1044]

1041 Akdevelioğlu, Atay-Oran, Baskın-Erhan, Çağrı-Tellal, Erel-Alpkaya, Gökçen-Uzgel, İlhan-Özersay, Kudret-Fırat, Melek-Aydın, Mustafa-Kürkçüoğlu, Ömer-Baykal, Sanem-Arat, Tuğrul, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (1919-1980)*, C. I., Yay. Haz.: Baskın Oran, İstanbul 2002, s. 436; Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 152; Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları…*, s. 639.

1042 Akdevelioğlu (vd), *Türk Dış Politikası…,* s. 436.

1043 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)* C. 1, Ankara 2000, s. 639.

1044 Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları...,* s. 641.

Bildiri, ne Müttefikleri ne de Sovyetler Birliği'ni tatmin etmişti. Türkiye'nin Bulgaristan'ı İngiliz politikasına doğru götürdüğü, ya da Bulgaristan'ın Türkiye'yi Mihver'e doğru sevk ettiğine ilişkin spekülasyonlar yapılıyordu. Bütün bunlar Bulgaristan'ın 1 Mart 1941'de Mihver'e katılması ve Almanya'nın bu ülkeyi işgal etmesiyle son buldu.[1045]

Genel olarak bakıldığında Bulgaristan'ın Alman-Japon Paktı'na katılması Türkiye ile imzalayıp yayımladığı ortak bildirinin sonu olmadı. Zaman zaman iki ülke arasında gerginlik artsa bile, ilişkiler hiç kesilmemiş hatta Bulgaristan Trakya üzerinde hiçbir emeli olmadığını sık sık Türk Hükûmeti'ne bildirmişti.

Tan gazetesi, Times'tan aktardığı haberinde, Türkiye Bulgaristan arasındaki görüşmelerin Almanların dediği gibi Alman isteği üzerine Bulgarların teklifi ile değil, son dakikada bir şey kurtarılabileceği ümidi ile Türkler tarafından başlatıldığını yazıyordu.[1046]

Tan gazetesi "*Türk-Bulgar Beyannamesi*" başlıklı manşet haberinde, Türkiye ve Bulgaristan'ın her türlü saldırıdan kaçınacaklarını belirtiyordu. Şükrü Saraçoğlu'nun; "*Bu mütevazı eser Balkanlar'da yeni karışıklıklara belki de mâni olacaktır.*" sözlerine yer veren gazete, bildirinin başka devletlerle yapılan antlaşmaları etkilemeyeceğini hatırlatıyordu.[1047]

Zekeriya Sertel "*Balkanlar'da Sulhu Temin Eden Bir Anlaşma*" başlığını kullandığı yazısında, yeni anlaşma ile Türkiye ve Bulgaristan arasında her türlü anlaşmazlığın ve yanlış anlaşmanın son bulacağını, iki komşu hükûmetin birbiriyle daha yakın bir dostluk ve güven içinde, ilişkilerini geliştirme fırsatı bulacaklarına şüphe olmadığını söylüyordu. Türkiye ve Bulgaristan bu anlaşma ile Balkan-

1045 Akdevelioğlu (vd), *Türk Dış Politikası…*, s. 436.
1046 *Tan*, 16 Şubat 1941.
1047 *Tan*, 18 Şubat 1941.

lar'da barışa katkıda bulunabilecekti. Bu sebeple "*yalnız iki millet değil bütün Balkanlılar müteşekkir olmalıydı.*"[1048]

Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, bazı zamanlarda küçük sebeplerin büyük işler ve iyilikler yarattığını, bugün imzalanan küçük eserin de Balkanlar'da yeni karışıklıklara belki de engel olacağını söylüyordu. Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi Kirof ise hükûmeti namına, iki ülke arasında karşılıklı güven ve dostluğun bir delili olan bu bildiriyi imzalamaktan mutlu olduğunu belirtiyordu. Son olarak Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ise bu bildiriyi "*yakıcı bir yangın havası arasında esen hafif ve serin bir rüzgâr*" olarak tanımlıyordu.[1049]

Tasvir-i Efkâr gazetesi ortak bildirinin imzalandığı gün Başbakan Dr. Refik Saydam'ın resminin yanında Türkiye'nin büyük bir gayretle savaşın Balkanlar'a yayılmasını önlemeye çalıştığını yazıyordu. Yeni bir Balkan Paktı kurmak için Türkiye'nin çabalarının İngiltere tarafından olumlu karşılandığını İngiliz gazetelerinden aktaran gazete "*Türk'ün kat'i kararı*" başlığı altında, Trakya sınırındaki çelik duvarı bekleyen Türk Ordusu'nun güvenlik ve bağımsızlığımızı tehdit edecek her türlü düşmanı ezmeğe hazır olduğunu belirtiyordu.

18 Şubat 1941 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesi ise "*Saraçoğlu'nun Beyanatı*" manşetini haber olarak veriyordu. Haberin alt başlığında Saraçoğlu'nun imzadan sonraki sözlerine yer veren gazete, bildirinin tam metnini yine birinci sayfasında veriyordu.[1050]

"*Türkiye-Bulgaristan arasında dün Ankara'da Dışişleri Bakanlığında bir bildiri imzaladı.*" şeklinde manşet atan Vakit gazetesi, bildirinin tam metnini de veriyordu.

1048 M. Zekeriya Sertel, "Balkanlar'da Sulhu Temin Eden Bir Anlaşma", *Tan*, 18 Şubat 1941.
1049 *Tan*, 18 Şubat 1941.
1050 *Tasvir-i Efkâr*, 17 Şubat 1941.

Aynı gün gazetedeki başyazısında Asım Us, Ankara'da imzalanan bildiriyi, Bulgaristan'ı da içerisine almak kaydıyla yeni bir Balkan Antantı'nın ilk temel taşının atıldığı şeklinde değerlendiriyordu. Türk-Bulgar işbirliğinin Balkan barışına yaptığı katkıyı belirten Us, gerek Türkiye'nin gerekse Bulgaristan'ın başka devletlerle olan antlaşmalarının korunduğunu söylüyordu.[1051]

Vatan gazetesi ise Numan Menemencioğlu'nun sözlerini manşetine taşıyordu: *"Yakıcı Bir Yangın Havası Arasında Esen Hafif ve Serin Bir Rüzgâr..."* Gazete Bulgar Kralı Boris ve ailesini gösteren fotoğrafı altında bildirinin tam metnini veriyordu.[1052]

Ahmet Emin Yalman ise başyazısında, saldırının ve işgalin millî politikaların yasal bir aracı olduğuna bizim gibi Bulgarların da inanmadığını söylüyordu. Ortak bildirinin memlekette barış haberi olarak olumlu karşılandığını kaydeden Yalman, atılan adımın zararı olmadığını hatta belki de faydası olabileceğini belirtiyordu.[1053] Vatan, manşetten verdiği haberde, Türkiye'nin bütünlüğüne ve bağımsızlığına karşı her türlü saldırıya silahla karşılık vereceğini hatırlatıyordu. Bu sözlerin kaynağı ise Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Ankara basınından Ulus'a verdiği demeçti. Saraçoğlu, Türkiye'nin dış politikasının değişmediğini, antlaşmalarına bağlı kaldığını, herkesle iyi geçinmek amacında olduğunu, güvenlik alanındaki yabancı hareketlere asla ilgisiz kalamayacağını söylüyordu.

Saraçoğlu'nun bu açıklamasındaki amaç, Türk-Bulgar ortak bildirisiyle ilgili içte ve dışta, özellikle İngilizler tarafından şüphe ile karşılaşılabilme ihtimaliydi. Aynı günkü gazetede, İngilizlerle dostluğumuzu değerlendiren Yalman, iki ülke arasındaki gerçek dostluğun yeryüzündeki en önemli güvenlik unsurlarından biri olarak kalacağını söylüyordu. Bu dostluğun yanlış anlamalar, kötü niyetler ve özel çıkarlar yüzünden güzel geleceğinin korunmasında herkesin

---

1051 Asım Us, "Ankara Beyannamesi", *Vakit*, 18 Şubat 1941.
1052 *Vatan*, 18 Şubat 1941.
1053 A. Emin Yalman, "Bulutlu Havada İlk Açık Nokta...", *Vatan*, 18 Şubat 1941.

görevli olduğunu söylerken, "*Hedef dostluğu sarsmak değil, korumaktır.*" diyordu.

Hüseyin Cahit Yalçın, "*Türk-Bulgar Anlaşması*" başlıklı yazısında, "*Ankara vesikası*" olarak söz ettiği bildirinin savaşın başından beri yapılmış politik antlaşmaların en hayırlısı ve en faydalısı olduğunu bildiriyordu. Türk ve Bulgar hükûmetlerinin gerçek barışseverliği olarak değerlendiren Yalçın, *"fırtınadan sonra bir sükûnet"* diyordu. Yalçın'a göre bu bildiri yalnız iki ülke için değil Balkan barışına da hizmet edecekti.[1054] Hüseyin Cahit Yalçın ayrıca Türkiye'nin Mihver'e yöneldiğini düşünenlerin yanıldığını söylerken, Von Popen'in Türkiye'deki Bulgar elçisine ve Türk heyetine ziyafet verdiğini ve tebrik ettiğini açıklamaktan geri kalmıyordu.[1055]

2. 25 Mart 1941 Tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı ve Basına Yansımaları

Balkanlar'daki Alman yayılışının artması Türkiye ve Yunanistan üzerinde ani bir saldırı ihtimalini de arttırmıştı. Bulgaristan'da bulunan motorize Alman birlikleri İstanbul ve Boğazlara yönelik bir harekâtı her an başlatabilirdi. 3 Mart 1941'de Sovyetler Birliği, Bulgar harekâtının kabul edilemez olduğunu açıklıyordu. 5 Mart 1941'de ise İngiltere Bulgaristan ile her türlü ilişkisini kesti. Gelişen olaylar Sovyetler Birliği'nin Türkiye politikasını yeniden gözden geçirmesine yol açtı. Almanya'nın Balkanlar'da ilerlemesine karşılık kendisiyle aynı kaygıyı paylaşan Türkiye ile işbirliği yollarını armaya başlayacaktır.[1056]

Balkanlar'ın Almanya'nın eline geçmesinden sonra Boğazların da Alman kontrolüne girmesinden çekinen Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmişti. Türk Hükûmeti ise Almanya'nın muhtemel bir saldırısından çekindiği için, anlaşma içinde

---

1054 H. Cahit Yalçın, "Türk-Bulgar Antlaşması", *Yeni Sabah*, 18 Şubat 1941.
1055 H. Cahit Yalçın, "Türk-Bulgar Beyannamesinden Sonra", *Yeni Sabah*, 24 Şubat 1941.
1056 Akdevelioğlu (vd), *Türk Dış Politikası…*, s. 436-437.

olduğu Sovyetler Birliği'nin de saldırabileceğinden kaygılanmakta idi. Bu yüzden Sovyetler Birliği ile güven ortamı oluşturmak Türkiye için son derece önemli idi.[1057]

Türkiye'nin Almanya ve Rusya'nın saldırma ihtimali tehlikesi karşısında İngiltere'ye yakınlaşmasından çekinen Von Papen'in girişimiyle Hitler, 4 Mart 1941 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup gönderdi. Mektupta, Almanya'nın Türkiye'ye karşı saldırıda bulunmak amacında olmadığını ve Alman ordularının Türk sınırından altmış kilometre uzakta kalacağı bildiriliyordu.[1058] Hitler'in bu güvencesine karşılık İnönü, 12 Mart 1941 tarihli cevabında bir Türk-Alman çatışmasından kaçınılacağını umduğunu belirttikten sonra, Türk dış politikasına bir kez daha vurguda bulanarak "*Yan yana savaştığımız ve bunun sonucu övgü ve güçlüklerini paylaştığımız son büyük savaştan sonra yeni Türkiye'nin politikası ulusal savaşımızın başında yatan davranış çizgilerini izlemektir: Türk bağımsızlığını tam ve mutlak anlamında ve diğerlerinin haklarını ihlal etmeksizin korumak ve barışçı kalkınmak... Türkiye ülkesini ve bütünlüğünü devletlerden biri ya da diğeri ile siyasi ve askerî kombinasyonlar kurarak sağlamayı düşünemez.*" diyordu.[1059]

Bu arada Bulgaristan'ın Türkiye'ye güvenerek sınırlarını Almanlara açması, savaşı sınırlarımıza yaklaştırması ve bildiriye sadık kalmaması sebebiyle basında sert eleştiriler yer almaya başladı. Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki başyazısında, Bulgaristan'ın Balkanlar'ın barışını bozma niyetlerine aletlik etmeyi kabul ettiğini, ortak bildiriyi etrafı yatıştırmak, uyutmak amacıyla ve Balkanlar'daki yeni oyunu akıllarınca daha iyi yürütülmesi için oynadıkları kurnazca bir rol olduğunu savunuyordu.[1060]

1057 Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları…*, s. 642.
1058 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 154.
1059 Akdevelioğlu (vd), *Türk Dış Politikası…,* s. 439.
1060 Yunus Nadi, "Balkanlar'ın Büyük Karışıklığı", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1941.

Almanya, Türkiye'ye garanti vermesinin ardından, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaması için F. Von Papen aracılığı ile Sovyetlerin Almanlarla 1940 Kasımında Boğazlar üzerinde yaptığı pazarlıktan bahsediyordu. Almanya'nın amacı Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden duyduğu korkuyu arttırıp, onu Sovyetlerden uzaklaştırmaktı. Çünkü ileride Sovyetler Birliği'ne karşı girişeceği savaşta Türkiye'nin en azından tarafsız olmasını sağlamak gerekiyordu.[1061] Almanların Türk-Sovyet görüşmelerinden ve ortak bildiri hazırlıklarından haberi olması da unutulmamalıydı.

İngiltere'nin Türk-Sovyet yakınlaşmasını istemesinin sebebi ise Türkiye'yi savaşa girmesi konusunda ikna etme çabalarına, Türkiye'nin Sovyet çekincesini öne sürmesini ortadan kaldırmaktı.

Bu amaçla İngiltere, Moskova Büyükelçisi Sir Starfford Crips'i Ankara ile Moskova arasında bir aracı gibi kullanıyordu. Moskova Büyükelçisi, İngiltere Dışişleri Bakanı A. Eden'in 28 Şubat 1941'de Ankara'da yaptığı görüşmelerde hazır bulunuyordu.[1062]

İstanbul Basını A. Eden'in Ankara ziyaretine ve Türk-İngiliz görüşmelerine geniş yer veriyordu. Eden'in Ankara'ya gelişini; "*A. Eden'in İlk Temasları, Misafirlerimiz Ankara'da Halkın Coşkun Gösterileri ile Karşılandı*" manşeti ile veriliyordu.[1063] "*Mr. Eden'in Ziyareti Etrafında*" başlıklı yazısında, İngiltere Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın Çankaya'da yaptığı görüşmelerin Türk-İngiliz Antlaşması'nın zayıfladığı hakkındaki dedikoduların sonu olduğunu söylüyordu. İngiliz-Türk Antlaşması'nın memleketler fethetmek, başkalarının bağımsızlıklarını ve özgürlüklerini ellerinden almak gibi bir düşünce ve emperyalist amaçlar taşımadığını hatırlatan Sertel, bu birliğin amacının Balkanlar ve Yakın Doğu'da barışı sağlamak olduğunu belirtiyordu.[1064]

1061 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 154.
1062 Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları…*, s. 642.
1063 *Tan*, 27 Şubat 1941.
1064 Zekeriya Sertel, "Mr. Eden'in Ziyareti Etrafında", *Tan*, 28 Şubat 1941.

"*Türk-İngiliz Görüş Birliği Tamdır"* haberini veren 1 Mart 1941 tarihli Tan gazetesi ise Türk Hükûmeti'nin yaptığı resmî tebliği yayımlıyordu. Buna göre her iki hükûmet de antlaşmaya tam bağlılıklarını yeniden onaylıyorlardı.

Zekeriya Sertel dikkat çeken yazısının giriş bölümünde, ziyaretin ve görüşmelerin iki önemli konuyu aydınlattığını ileri sürüyordu. Sertel, bunlardan birinin Türkiye'nin antlaşmalarına ve garantilerine bağlı kaldığı, diğerinin ise İngilizlerin Türkiye'den Balkanlar konusunda faydalanmak istemedikleri olduğunu söylüyordu. Buna göre Türkiye antlaşmalarına bağlı kalacaktı, ancak dış politikasında kendine özgü kararlar alabilirdi.[1065]

Asım Us'un Vakit'te yazdığı yazılar, Sertel'in yazılarıyla örtüşüyordu. Vakit "*Büyük Britanya, Müttefiki Türkiye ile İftihar Ediyor"* haberinin altında İngiliz Dışişleri Bakanı'nın Saraçoğlu'na çektiği veda telgrafını yayımlıyordu.[1066]

H. Cahit Yalçın da yazılarında Ankara'ya gelen İngiliz heyetine ve Saraçoğlu-Eden görüşmelerine yer veriyordu. Yalçın, gelişen olaylar karşısında, Mr. Eden'in ve Saraçoğlu'nun baş başa vererek gerekli tedbirleri konuşmak için görüştüklerini belirtiyordu. Eden'in Yakın Doğu ve Orta Doğu gezisinin bir parçası olduğuna değindiği Ankara ziyaretinin, olumlu sonuçlarından bahsediyordu.[1067]

Diğer İstanbul basınının gazetelerinde de benzer yazı ve yorumlar vardı. Ancak Sovyetler Birliği ile ilgili konuşulup konuşulmadığından söz edilmiyordu.

Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Vişinski'nin 9 Mart 1941'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay'a, Sovyet-

---

1065 Zekeriya Sertel, "Mr. Eden'in Ankara Ziyaretinin Neticesi", *Tan*, 1 Mart 1941.
1066 *Vakit*, 1 Mart 1941.
1067 H. Cahit Yalçın, "Saraçoğlu-Eden Mülakatı", *Yeni Sabah*, 21 Mart 1941.

ler'in Türkiye'nin zor durumdan faydalanarak ona saldırmasının söz konusu olmadığını söylüyordu. Hatta Yeni Sovyet politikasına göre Türkiye'ye bir saldırı olursa, 1925 Saldırmazlık Paktı gereği Sovyetler'in anlayışlı dostluğuna güvenilebilirdi. Türk Hükûmeti Vişinki'nin sözlerinin resmî olarak açıklanmasını isteyince, 25 Mart 1941 tarihinde Türk-Sovyet ortak demeci yayımlandı.[1068] 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nın yeniden onayı ve güçlendirilmesi anlamına gelen demecin metni şöyle idi:

Türkiye, savaşa girmek zorunda kalırsa, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin sıkıntılı durumundan yararlanarak ona saldıracağı yolunda yabancı basında çıkan haberler üzerine bu konuda bilgi edinmek girişimde bulunan Türk Hükûmeti'ne, Sovyet Hükûmeti şunları bildirmiştir:

1. Bu gibi haberler Sovyet Hükûmeti'nin tutumuna kesinlikle uymamaktadır.

2. Eğer Türkiye gerçekten saldırıya uğrar ve topraklarını savunmak için savaşa girmek zorunda kalırsa, o zaman Türkiye, Sovyetler Birliği ile arasındaki Saldırmazlık Antlaşması'na (1925) dayanarak, Sovyetler Birliği'nin en geniş ölçüde anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir.

Bu demeç sebebiyle Türk Hükûmeti, Sovyet Hükûmeti'ne içten teşekkürlerini sunmuş, Sovyetler Birliği de karşılık olarak böyle bir durumla karşılaşırsa, Türkiye'nin tam anlayışına ve tarafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir.[1069]

Ancak Türk Hükûmeti bu ortak demece rağmen Sovyet tehdidinin tam anlamıyla ortadan kalkmadığını düşünüyordu. Beklenildiği gibi Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı takındığı dostça tavır, Sovyetlerin Stalingrad yengisine daha doğrusu Mihver'in ye-

---

1068 Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları…*, s. 642; T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye…,* s. 73.

1069 T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye…,* s. 73; Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları…*, s. 644; *Ayın Tarihi*, No: 88, Mart 1941, s. 49.

nilmeye ve Müttefiklerin ilerlemeye başlamasına kadar sürecek ve Türkiye'den toprak isteğinde bulunacaktır.

Türk-Sovyet ortak demeci, İstanbul basınında olumlu yankılar buldu. Tasvir-i Efkâr "*S. Rusya'nın Türkiye'ye Teminatı*" başlıklı manşet haberinde, Ankara'da ve Moskova'da yayımlanan ortak demecin tam metnini veriyordu.[1070] Gazetenin "*Günün Yazısı*" köşesinde ise Balkanlar'ın karışık ve kanlı durumu karşısında Türkiye'nin durumunu değerlendiren ve belirleyen yazısı yorumlanıyordu. Tasvir-i Efkâr imzalı yazının son bölümünde ise çok yakın memleketlerin havalarını bozan bu fırtına karşısında kendimizden ve hakkımızdan emin olarak dimdik durduğumuzu belirtilerek halkın ve hükûmetin bu telaşsız fakat aynı zamanda hazırlıklı olmasının önemi vurgulanıyordu.[1071]

M. Zekeriya Sertel, bu ortak demecin Türkiye-Sovyetler Birliği dostluğunun devamından başka bir şey olmadığını belirterek, zaten iki komşu ülkenin 1925'te imzaladıkları Saldırmazlık Paktı ile birbirlerine karşı garantilerde bulunduklarını hatırlatıyordu. Sertel, bazı yabancı basının Sovyet Rusya'nın politikası konusuna hataya düştüklerini, Çarlık Rusyası ile arasındaki farkı göremediğini, bu yüzden savaşın Balkanlar'a yayılması karşısında Sovyetler'in harekete geçeceğini ve Türkiye savaşa girmek zorunda kalırsa, Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi arkadan vuracağı haberlerini yazdıklarını, hâlbuki Sovyet Rusya'nın barışçı bir politika izlediğini söylüyordu. Sertel'e göre bu ortak demeçle hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği barışçı ve tarafsız politikalarından ayrılmıyordu. Türk-Sovyet ortak demecinin maddelerini değerlendiren Sertel yazısının sonunda, artık dışarıda kasıtlı yapılan dedikoduların öneminin kalmadığını söylüyordu.[1072]

Aynı gün gazetenin *"Türk-Sovyet Deklarasyonu"* başlıklı haberinde, olayın İngiltere ve Amerika'da iyi karşılandığı, hatta bir İngi-

---

1070 *Tasvir-i Efkâr*, 25 Mart 1941.
1071 *Tasvir-i Efkâr*, "Türkiye Sulha Sadık Kalacaktır", 14 Nisan 1941.
1072 M. Zekeriya Sertel, "Türk-Sovyet Deklarasyonu", *Tan*, 27 Mart 1941.

liz gazetesinde *"Stalin nihayet Türkiye'nin ellerini serbest bıraktı."* haberi yer alıyordu.

Vakit gazetesindeki *"Ankara-Moskova Bitaraflık Deklarasyonu"* başlıklı yazı Asım Us imzalıydı. Us, *"Balkan ufukları savaş bulutları ile karardığı bir sırada Karadeniz ve Kafkas ufuklarında bir ışık belirdi."* benzetmesiyle başladığı yazısında, bu ışığın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında daha önce yapılan Saldırmazlık Paktı'nın bir devamı niteliğinde olan Ankara-Moskova Tarafsızlık Demeci olduğunu söylüyordu. Bu demecin Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı dostluk politikasını şüpheli göstermek isteyenlere bir cevap olduğunu belirten Us, Yakın Doğu'nun barışı için gerekliliğini ve Türk-Sovyet dostluğunun yeniden güçlenmesine bir aracı olduğunu söylüyordu.[1073]

26 Mart 1941 tarihli Yeni Sabah gazetesinde dikkati çeken bir manşet yer alıyordu: *"Emniyetimiz ihlâl edilmek istenildiği gün yakınşark bir harp sahası olacaktır."*

Bu değerlendirmenin kaynağı Meclis Başkan Yardımcısı Şemsettin Günaltay'ın verdiği konferanstı. Haberin devamında millete güç ve güven veren: *"Millî Şefimizin etrafında sarsılmaz bir kale hâlindeki topluluğumuzu bir kat daha sıklaştıralım."* sözleri de yer alıyordu. Aynı tarihli gazetenin başyazısında ise H. Cahit Yalçın *"Türk-Rus Beyannamesi"* başlığını kullanırken diğer İstanbul gazeteleri gibi, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği için olduğu kadar Balkanlar ve Yakın Doğu için önemli olduğunu belirtiyordu.[1074]

3. 18 Haziran 1941 Tarihli Türk-Alman Saldırmazlık Paktı ve Basına Yansımaları

Bu pakt, İkinci Dünya Savaşı'nda, Türkiye'nin savaşın dışında kalabilmesini sağlayan etkenlerden biriydi. En azından bir süre daha Türkiye'nin "savaş dışı" politikasını sürdürmesini sağlıyordu.

[1073] Asım Us, "Ankara-Moskova Bitaraflık Deklarasyonu", *Vakit*, 26 Mart 1941.
[1074] H. Cahit Yalçın, "Türk-Rus Beyannamesi", *Yeni Sabah*, 26 Mart 1941.

Aslında Hitler, Ankara Büyükelçisi Von Papen'in girişimiyle 4 Mart 1941'de Cumhurbaşkanı İnönü'ye gönderdiği mektupta, Türkiye'ye saldırmak niyetinde olmadığını ve Alman ordularının Türk sınırından altmış kilometre uzakta kalacağını bildirmişti. Ancak İngilizlerin tam tersi uyarıları ile Türk Hükûmeti'nin kaygısı devam ediyordu. Üstelik 1941 Haziranında Alman orduları Türk sınırına yaklaşmış bulunuyordu.[1075]

Sovyetler Birliği'ne saldırmayı planlayan Hitler böyle bir durumda Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak istiyordu. Almanya'nın tutumuna göre hareket edileceği idi. Hitler de bunun üzerine zor durumda kalmadıkça Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını, hatta yanlış almalara fırsat vermemek için de Alman ordularının Türk sınırlarından uzakta tutulmasını emrederek saldırmazlık paktı teklifinde bulundu. Çünkü hemen Sovyetler'e saldırmak niyetinde olan Hitler, sağ kanadını güvenceye almak istiyordu.[1076]

Bu gelişmeler yaşanırken İstanbul basını da 1941 bahar ayları itibarıyla Almanya ve İngiltere'ye eşit ve dengeli yaklaşımlar sergiliyordu. Pek çok yazıda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye övgüler yağdırılıyordu. Mesela Yunus Nadi *"Türk Milleti işte bu kadar masum ve ondan dolayı da çok ulvi bir kararla Millî Şefinin ve Büyük Millet Meclisi'nin etrafında kenetlenmiş bulunuyor."* diyordu.[1077]

1941 yılı mayıs ayının sonlarına doğru Avrupa'da ortam iyice gerilmişti. Alman uçakları Irak'ta yaşanan Alman yanlısı Raşid Ali Geylani darbesi sebebiyle Türkiye üzerinden müdahale konusu gündeme gelmişti. Türkiye bu isteğe toprak bütünlüğünün dokunulmaz olduğu gerekçesiyle karşı koyuyordu. Türkiye'nin kararlılığının örneği, 23 Nisan'da Türk hava sahasına giren bir Alman uçağının ateş açılarak yere düşürülmesi olmuştur.[1078]

1075 Koçak, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 2; Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları…*, s. 645.
1076 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 156.
1077 Yunus Nadi, "Türkiye'nin Siyaseti", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1941.
1078 Koçak, *Türkiye'de Millî Şef…,* s. 159.

Bu durum üzerine Yunus Nadi Cumhuriyet gazetesindeki başyazısında, basına da biraz sert çıkarak "*Yeni dünya savaşına karışalım mı?*" sorusuna cevap vermeden önce "*Bu kadar ortadan ve hayati bir konuyu sokakta mı halledelim?"* sorusuna cevap vermenin daha doğru olacağını belirtiyordu. Bu konuda uluorta ileri sürülen iddianın, Türkiye'de basın hürriyetinin, olgun varlığının, en hür memleketlerde bile olmayacak şekilde işi tesadüflere bıraktığını ileri sürüyordu. Türkiye'nin savaşa girip girmeyeceği konusunda Türk basınından alıntılar yapan Nadi, Türkiye'de basının hür olmakla beraber her şeyin yazılmaması gerektiğini savunuyordu.[1079]

Anadolu Ajansı'nın verdiği bilgilere bakılırsa, Almanya'nın, Türk topraklarından geçme isteği yalandı. Üstelik Türkiye'ye karşı dostça bir tavır içindeydi. Berlin'in açıklamasının Almanya'nın Türkiye'ye karşı herhangi tarafsız bir devlete karşı beslediğinden çok daha güçlü ve özel bir sempati beslediği anlaşılıyordu.[1080]

Balkanlar'da savaşın başladığı günden beri Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkiler, uluslararası politikada çok önemli bir güvenlik sistemini oluşturuyordu. Bazı yabancı basında yer aldığı üzere Almanya'nın Orta Doğu'ya geçmek için Türkiye'yi bir köprü gibi kullanacağı haberi yalandı. Sertel'e bakılırsa orduları Türk sınırından uzak durduğu gibi Almanya'nın Türkiye hakkında hiçbir işgal niyeti yoktu.[1081]

Kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'ne saldıracak olan Almanya'nın dostluk paktı teklifine karşılık Türk Hükûmeti, İngiltere'ye danıştıktan sonra ve antlaşmanın hükümleri saklı kalmak şartıyla bir dostluk paktı değil, fakat daha sınırlı bir anlaşma imzala-

---

1079 Yunus Nadi, "Yeni Dünya Harbi Karşısında Türkiye", *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1941.
1080 Yunus Nadi, "Bir Alman İzahı", *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1941.
1081 Zekeriya Sertel, "Almanya Türkiye Münasebetlerine Bir Bakış", *Tan*, 14 Haziran 1941.

maya hazırdı.[1082] Türkiye bu teklifi kabul etti. Çünkü önemli bir tehlike Türk sınırlarından uzaklaştırılmış olacaktı.

18 Haziran 1941'de on yıl süreli bir Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalandı.[1083] Antlaşmanın giriş bölümünde yer alan bir hükümle, Türkiye'nin daha önceki uluslararası yükümlülükler, özellikle İngiltere ile olan antlaşması ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı saklı tutuluyordu. Pakt özetle şöyle idi: Her iki devlet de birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi ve birbirlerine saldırmamayı garanti ediyorlardı. İki devletin de ortak yararlarına ait olan meselelerin çözümünde aralarında dostça danışmalarda bulunacaklardı. On yıl süreyle geçerli olacak olan bu antlaşmadan dört gün sonra Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırıyordu. Böylece Alman-Sovyet savaşında rahatlayan Türk diplomasisi, her iki ülkeye karşı tarafsızlığını ilan etmiştir. İngiltere'yi destekleyen ABD ise hoşnutsuzluğunu belli etmiş ve Türkiye'ye yeni başlayan "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarını bir süre için durdurmuştur. ABD daha sonra, Türkiye'nin Almanya'ya krom satmasına da tepki gösterecekti. Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'na en büyük tepki doğal olarak Sovyetler Birliği'nden gelmiştir. [1084]

Bu anlaşma ile Türkiye, Mihver karşısında tamamen yalnız kaldığı bir sırada *"savaş dışı"* kalmayı ve zaman kazanmayı bir kez daha başarmıştır. Üstelik Almanya'nın Orta Doğu'ya geçmek için Türkiye'yi bir köprü gibi kullanma ihtimali de sona ermiş oluyordu.

İngiltere, Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'na her ne kadar ses çıkarmasa da, durumdan hoşnut değildi. 1939 antlaşması gereğince Türkiye'ye yardıma devam etme niyetinde idi. Çünkü

1082 Koçak, *İkinci Dünya Savaşı…*, s. 3.

1083 Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın tam metni için bkz. *Düstur,* III. Tertip, C. XXII, s. 1355; Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları…*, s. 647.

1084 T.C. Dışişleri Bakanlığı*, Türkiye…,* s. 122; Koçak, *İkinci Dünya Savaşı…*, s. 3.

İngiltere, Almanya'yı cesaretlendirecek ve Türkiye'yi kızdıracak bir harekette bulunmak istemiyordu.[1085]

Aslında ABD tepkisinde haksızdı. Çünkü Türkiye, ABD'nin ifade ettiği gibi müttefik davasına ihanet etmemişti. Üstelik bir hayli toprak tavizi ve baskıya rağmen Almanya'ya Orta Doğu için geçiş vermeyerek Süveyş, Irak ve İran petrollerine giden yolu kapatmıştı. Saldırmazlık paktı imzalayarak kendi güvenliğini garanti altına alması ise en tabii hakkıydı.

İngiltere ise Türk-Alman Antlaşması ve Almanya'nın Sovyetlere saldırmasını birbiriyle ilişkili konular olarak görmektedir. Foreign Office belgelerine göre: *"Türk Hükûmeti kendi kendini kutlamaktadır… Gönül rahatlığı içindedir…"*[1086]

Antlaşmadan sonra, gazetecilere demeç veren Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, bu paktın, Türkiye'nin daha önce var olan yükümlülüklerine zarar vermediğini, Türkiye'nin sorumluluklarının aynen devam ettiği konusunda ısrarla duruyordu. 25 Haziran 1941'de Saldırmazlık Paktı'nın TBMM'deki görüşmelerinde ise bu antlaşmanın öncesinde her iki taraf içinde geçerli olan garantilerin saklı kaldığını gösteren açık bir kaydın olduğunu, bu kaydın bizim tarafımızdan anlamının en başta Türk-İngiliz Antlaşması ve diğerler bağlı olduğumuz antlaşmalar olduğunu söylüyordu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise 1 Kasım 1941'deki TBMM'nin açılış konuşmasında Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'ndan söz ederken, Almanya ile ilişkilerimizin Balkanlar'daki gelişmeler sırasında en zor imtihanını verdiğini, Hitler'in özel bir mektubuna atfen vurguluyordu. Anlaşılan bu bir dostluk mektubuydu, karşılığında da dostluk görülmeliydi.[1087]

1085 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 157.
1086 Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", *Türkler*, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Cilt 16, Ankara 2002, s. 710.
1087 Esmer-Sander, *İkinci Dünya Savaşı'nda…,* s. 157.

İstanbul basını, Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'nı manşetten verdiği gibi antlaşma maddelerinin tam metni gazetelerin ilk sayfalarında yer alıyordu.

Antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Cumhuriyet gazetesi *"Türk-Alman Paktı imzalandı."* haberinin devamında antlaşmanın on yıllık olduğunu ve iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğüne karşı saygılı olacaklarını garanti ettiklerini belirtiyordu. Gazete aynı zamanda CHP Meclis Grubu'ndaki toplantıdan alıntılar yapıyordu. 18 Haziran 1941 tarihli toplantıda Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Antlaşma ile ilgili açıklamalar yapıyor, Başbakan Refik Saydam ise yöneltilen soruları cevaplandırıyordu. Böylece oylamaya sunulan Antlaşma oybirliği ile kabul ediliyordu.[1088]

Neredeyse on gün boyunca Türk-Alman dostluğundan bahseden gazeteler, manşet haberlerini de hep bu konuya ayırıyordu. Cumhuriyet gazetesinin ilk sayfasında İsmet İnönü ile Hitler arasındaki kutlama mesajları yer alıyordu. Gazetenin başyazısında ise Yunus Nadi, Türk Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın beklendiği gibi dünyada derin yankılar uyandırdığını söylüyordu. Ankara Antlaşması diye bahsettiği Saldırmazlık Antlaşması ile daha önceki anlaşmalarımızın yıkıldığını söyleyenlerin yanıldığına dikkat çeken Nadi, bu antlaşmayı koruma görevinin Türkiye'ye düştüğünü belirtiyordu.[1089]

Yunus Nadi bir gün önceki yazısında ise "*Siyasetimizde Hiçbir Değişiklik Yok"* başlığını kullanırken, sınırlarımıza yapılacak olası bir saldırıya nereden gelirse gelsin, silahla karşı konulacağını söylüyordu. *"İngiltere ile müttefikiz Almanya ile de dost."* derken de İngiltere'nin tepkisini çekmemek ve Hükûmetin tarafsızlık politikasına uygun davranmak amacında olduğunu gösteriyordu. Yazısının giriş bölümünde de Türk Hükûmeti'ni içtenlikle kutlarken, milletçe kendisi

---

1088 *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1941.
1089 Yunus Nadi, "Milletlerle İktisadi İşbirliği Zaruretini Takdir Ettik", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1941.

ile birlikte olunduğunu bir kez daha vurguluyor, bunun bir görev olduğunu savunuyordu.[1090]

Cumhuriyet gazetesi, *"Alman-Rus savaşı karşısında hükûmetimizin tarafsızlığını ilan ettiği"* haberini *"Bitarafız"* başlığı ile geçiyordu.[1091]

Tan gazetesi ise antlaşmayla ilgili *"Türk-Alman Paktı, Hükûmetimizin Takip Ettiği Dürüst ve Açık Siyasetin Sonucudur"* başlığını kullanıyordu. Zekeriya Sertel, Türkiye'nin bu savaşta kimse ile bir davası olmadığını, topraklarında gözü olmayan, barış içinde kendisiyle dost olacak devletlerin hepsiyle dost olacağını söylüyordu.[1092]

"Türk Alman Dostluk Antlaşması" başlığını atan Vatan gazetesi konuyu tam sayfa işliyordu. A. Emin Yalman ise antlaşmanın, savaşı topraklarımızdan uzak tutmak için görevimizi gerçekleştirmeyi kolaylaştırdığını belirtirken, bunun takip edilen politikanın devamı olduğunu, yön değiştirilmediğini söylüyordu. Türkiye'nin kendi topraklarına yapılacak her türlü saldırıya silahla karşılık vereceğini kaydeden Yalman, bağımsızlığımıza hiçbir şekilde karışılmasına izin vermeyeceğimizi ve bu politikamızın sonuçlarına hazır olduğumuzu savunuyordu.[1093]

Vakit gazetesinde diğer İstanbul gazeteleri gibi antlaşmayı bütün ayrıntılarıyla veriyordu. Gazetenin başyazarı Asım Us, Türk-Alman Dostluk Antlaşması'nı bir çeşit mucize olarak değerlendirirken, Türk-İngiliz Antlaşması'nın nasıl Yakın Doğu'da barışın korunmasına hizmet ediyorsa, Türk-Alman dostluk anlaşması da yine bu alan içinde aynı amaçla hizmet edeceğini söylüyordu. Antlaşmanın imzalandığı sırada Ankara'da bulunan ve yazısını telefonla ile-

---

1090 Yunus Nadi, "Siyasetimizde Hiçbir Değişiklik Yoktur", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1941.
1091 *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1941.
1092 Zekeriya Sertel, "Muahedenin Aydınlattığı Hakikatler", *Tan*, 20 Haziran 1941.
1093 A. Emin Yalman, "Türk-Alman Muahedesinin Manası", *Vatan*, 19 Haziran 1941.

ten Us, Almanya ve Türkiye arasındaki içten dostluk ilişkilerine olumlu bir ortam hazırladığını söylediği antlaşmayı bir açıdan "*ateş ile suyu birleştirmek*" olarak değerlendiriyordu. İngiliz antlaşmasına birçok defalar yer verdiği yazısında Us, anlaşma "*tezat*" gibi görünse de tabii bir sonuç olduğunu vurguluyordu.[1094]

Asım Us, bir gün sonraki yazısında ise Türkiye'nin savaşan devletlerden birinin müttefiki diğerinin dostu olarak Yakın Doğu'da alacağı yeni durumda, gelecek barışı için hayırlı bir başlangıç olacağını söylüyordu.[1095]

Necmeddin Sadak *"Barışa yardım eden bir belge"* olarak değerlendirdiği anlaşmanın dünyanın karışık ortamı içinde olağanüstü sayılabilecek bir gelişme olduğunu, kısa ve gerçekçi metninin iki devlet arasındaki ilişkilerde şüphelere yer vermeyecek kadar açık olduğunu söylüyordu. Antlaşmanın en önemli noktasının her iki devletinde daha önceki yükümlülüklerinin devamı olduğuna dikkati çeken Sadak, bir tezatlık var gibi görünse de Türkiye'nin politikasının değişmediğini, İngiltere ile bir mesele olmadığını belirtiyordu.[1096]

Son Posta gazetesi de antlaşmaya bütün ayrıntılarıyla geniş yer veriyordu. Dostluk antlaşmasının her tarafta güvenle karşılandığını belirten gazetede haberin Londra ve Berlin'deki yankıları yer alıyordu. Aynı gün gazete Ulus başyazarlarından F. Rıfkı Atay'ın bir yazısına da yer veriyordu. Atay, bu antlaşmayla Almanya ile yeniden dost olmak ya da dostluğu onarmak amacında olmadığımızı çünkü aramızda aslında bir anlaşmazlığın olmadığını söylüyordu. Atay, millî özgürlüğümüzün, millî hak ve bağımsızlığımızın bütünlüğü içinde Türk barışını koruyan bir belge olduğunu belirttiği antlaşma

1094 Asım Us, "Türk-Alman Dostluk Muahedesinin Manası", *Vakit*, 20 Haziran 1941.

1095 Asım Us, "Türk-Alman Anlaşması Karşısında İngiltere-Türkiye", *Vakit*, 21 Haziran 1941.

1096 Necmettin Sadak, "Türkiye-Almanya Dostluk Muahedesi", *Akşam*, 19 Haziran 1941.

gereken değeri milletin vereceğini söylüyordu.[1097] Gazete ertesi gün yine F. Rıfkı Atay'ın bu kez *"Türk-Alman Muahedesi, Samimi ve Hakiki Bir Dostluk Muahedesidir"* başlıklı yazısına yer veriyordu. İçinde yaşadığımız bölgenin barış ve düzenine sebep olmakta devam edeceğimizi söyleyen Atay, bu görevi yapmak için Alman-Türk dostluğunun çok önemli olduğunu savunuyordu.[1098]

Gazetenin "Hergün" adlı köşesinde yazılar yazan Ekrem Uşaklıgil ise antlaşmanın Türk politikasında yeni bir dönem başlattığını söyleyenlerin yanıldıklarını, Türk politikasının değişmediğini, yürünen yolun barış yolu olduğunu söylüyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan, Sevr Anlaşması ile ölüme mahkûm olarak çıktığımızı hatırlatan Uşaklıgil, Millî Mücadele sonunda Lozan Anlaşması'nı imzaladığımızı, savaşın kötü sonuçlarını her milletten fazla çekmiş olarak barış yolunda kalmakta ısrarlı olduğumuz belirtiyordu.[1099]

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye, "Non-belligerent Ally" denen savaşmayan ülkelerdendi. Bu terim, tarafsız müttefik anlamına geliyor. Türkiye, bir dizi saldırmazlık paktı ve antlaşmalarla tarafsız ülke konumunu başarıyla sürdürmüştü. Türkiye, dünya tarihinin yaşanan en geniş çaplı savaşı olan İkinci Dünya Savaşı'ndan, toprak bütünlüğünü koruyarak kurtulmayı başarmıştır. 1939-1941 yılları arasında üç büyük gücün, İngiltere, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin baskısına maruz kalan Türkiye Cumhuriyeti devlet adamları, hareket serbestliklerini korumayı da bilmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında Türk dış politikasının hedefi, ne olursa olsun savaş dışı kalmak olmuştur. Gelişen olaylar karşısında savaşın getireceği sonuçları beklemek yerine, yerinde uyguladığı yöntemlerle zaman kazanmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, hedefine uygun siyasi tedbirler almıştır.

[1097] F. Rıfkı Atay, "Türk Siyaseti", *Son Posta*, 20 Haziran 1941.
[1098] F. Rıfkı Atay, "Türk Alman Muahedesi Samimi ve Hakiki Bir Dostluk Muahedesidir", *Son Posta*, 21 Haziran 1941.
[1099] Ekrem Uşaklıgil, "Türk Siyaseti", *Son Posta*, 23 Haziran 1941.

Bütün ülkelerle diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür. O sırada Ankara, birbirleriyle zıtlaşan, selamlaşmayan ülke diplomatlarının faaliyet gösterdiği nadir başkentlerden biriydi.[1100]

Türkiye'nin imzaladığı bildiri ve antlaşmalar onu bir maceraya sürüklemek yerine, tarafsızlığını sürdürmek için uyguladığı diplomatik manevraların temelini oluşturmuştur. Savaşın seyrine göre Türkiye tutumunu hemen gözden geçirmiş ve savaşa bulaşmamak için her türlü çabayı göstermiştir.

Türkiye'nin jeopolitik öneminin farkında olan Türk Hükûmeti, baskı ve tehditlerle karşılaşmış olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü hiçbir taviz vermeden korumayı başarmıştır. Şüphesiz bu başarıda Atatürk'ün dış politikasını harfiyen yürüten ve Birinci Dünya Savaşı felaketini yaşamış asker, sivil bürokratlar ve onların başındaki Millî Şef İnönü'nün rolü inkâr edilemez. Türkiye'nin fiilî olarak savaşın içinde yer almamasının, ülkeye kaybettirdiği şeyler ve kaçırdığı fırsatlar bulunduğu yönünde, -çok sınırlı-eleştiriler olsa da, genç bir devlet olarak Türkiye, İnönü'nün uyguladığı politikayla, dünyanın diğer devletlerinin yaşadığı acıları yaşamamıştır. Fakat Türk Hükûmeti ve halkının savaşın güçlü etkisini hissettiği de kaçınılmaz bir gerçektir.

Bu dönemde, tüm yurtta etkili olan İstanbul basınına büyük bir görev düşmüştür. Çünkü savaş döneminde her ülkede olduğu gibi Türkiye'nin İstanbul basını, dış kamuoyuna gelişmeler karşısında Türk Hükûmeti'nin politikasını ve tutumunu ifade eden temel bir kaynak oluşturmuştur.

Basın hiç şüphesiz bu dönemde yönetimin işleyişi açısından son derece önemli bir görev üstlenmiştir. Yönetimle halk arasında âdeta bir iletişim köprüsü gibidir. Yönetimin halka iletmek istediği konularda olduğu gibi bazen de halkın sesi olarak yöneticilere seslenmiştir. Gazetelerdeki haber ve yorumların amacı; savaşla ve

1100 İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İstanbul 2010, s. 89.

Türk dış politikasıyla ilgili bilgiler verirken, milleti panik havasına sokmadan, hükûmete ve orduya güven telkin etmektir.

Türk Basını savaş boyunca genelde Hükûmet'in politikasına uygun hareket etmiştir. Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü gazeteleri dikkatle izlemiş ve denetlemiştir. Buna rağmen gazeteler farklı siyasi görüşlerini yansıtan ve dış politikayı eleştiren yazılar da yazabilmeleri basının denetlenmesinin çok da sert olmadığını göstermektedir. Hükûmet'in basın politikasındaki amaçlarından birisi de dış politikada tarafsızlığını belirtmek, iç politikada ise kamuoyunda dengeyi sağlamaktır. Ancak hükûmet dış politikadan eleştiriyi aşırıya kaçıran gazeteleri millî çıkarları düşünerek bazı dönemlerde kapattırmıştır.

3 Aralık 1940 tarihinde Türkiye Almanya ile bir antlaşma imzalayarak hem mihver devletleri ile anlaşmış ve sınırlarına bir saldırı yapılmasına engel olmuş, hem de İngiltere ile mevcut antlaşmasını devam ettirerek muhtemel bir saldırıya karşı güçlü bir devletin devam ettirmiştir.[1101]

İkinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkiler incelendiğinde iki tarafın çıkarları doğrultusunda bir dış politika yürüttüğü görülmektedir. Alman orduları Bulgaristan'a girdikten sonra Türkiye endişelerini açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu endişeleri ortadan kaldırmak için Hitler 1 Mart 1941 tarihinde İnönü'ye bir mektup yazarak Alman birliklerinin Türk sınırına elli kilometre kala duracaklarının sözünü vermiştir.[1102]

Bu dönemde, tüm yurtta etkili olan İstanbul basınına büyük bir görev düşmüştür. Çünkü savaş döneminde her ülkede olduğu gibi Türkiye'nin İstanbul basını, dış kamuoyuna gelişmeler karşısında Türk Hükûmeti'nin politikasını ve tutumunu ifade eden temel bir kaynak oluşturmuştur.

[1101] Ackermann Joseph, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman İlişkileri, *Atatürk Konferansları VI (1973-1974),* Ankara 1977, s. 65-66.
[1102] T.C. Dışişleri Bakanlığı*, Türkiye…,* s. 96.

Atatürk'ün gösterdiği çizgide, *"Yurtta sulh, cihanda sulh"* ilkesiyle hareket eden Türkiye, Atatürk'ten devralınan mirası koruyup geliştirmeye her zaman özen göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'nün uygulamaya devam ettiği çok yönlü ve görüşmelerde barışı esas alan Türk dış politikasının sürdürülmesi en akılcı yol olmuştur. Bu konuda Türk basını da görevini başarıyla yürütmüştür.[1103]

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Ackermann, Joseph, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman İlişkileri", *Atatürk Konferansları VI (1973-1974),* Ankara 1977.

Akandere, Osman, *Millî Şef Dönemi,* İstanbul 1998.

Akdevelioğlu, Atay-Oran, Baskın-Erhan, Çağrı-Tellal, Erel-Alpkaya, Gökçen-Uzgel, İlhan-Özersay, Kudret-Fırat, Melek-Aydın, Mustafa-Kürkçüoğlu, Ömer-Baykal, Sanem-Arat, Tuğrul, *Türk Dış Politikası -Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (1919-1980),* C. I, (Yay. Haz.: Baskın Oran), İstanbul 2002.

Armaoğlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, C. XIII, No: 2, (Haziran 1958).

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt-I:1914-1980),* Ankara 1983.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu-(İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası),* İstanbul 2003.

Ekinci, Necdet, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", *Türkler*, Cilt 16, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara 2002, s. 703-745

[1103] Bu konuda geniş bilgi için bkz., Asuman Soykan, *İkinci Dünya Savaşı Başlarında (1939-1941) Türk Dış Politikası'nın İstanbul Basınına Yansıması,* Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2005, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Esmer, Ahmet Şükrü-Sander, Oral, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 7. Baskı, Ankara 1989.

Koçak, Cemil, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye", *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000)*, C. 1, 4. Basım, İstanbul 2002.

Koçak, Cemil*, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945),* Ankara 1986.

Koçer, Gökhan, "İnönü ve CHP'nin Dış Politika Anlayışı", *Türk Dış Politikası (1919-2012), (Editör: Haydar Çakmak),* Ankara 2012, İkinci baskı, s. 25-255.

Kurat, Yuluğ Tekin, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", *Belleten*, Cilt XLVII, Sayı: 185, (Ocak 1983), s.295-338.

Ortaylı, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İstanbul 2010.

Soykan, Asuman, *İkinci Dünya Savaşı Başlarında (1939-1941) Türk Dış Politikası'nın İstanbul Basınına Yansıması,* Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945),* C. 1, Ankara 2000.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Ankara 1973.

Weisband, Edward, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye,* (Çevirenler: M. A. Kayabağ -Örgen Uğurlu), İstanbul 2002.

Dergi ve Gazeteler

Akşam, İstanbul, (1939-1941)

Ayın Tarihi, Ankara, (1939-1941)

Cumhuriyet, İstanbul, (1939-1941)

İkdam, İstanbul, (1939-1941)

Son Posta, İstanbul, (1939-1941)

Son Telgraf, İstanbul, (1939-1941)

Tan, İstanbul, (1939-1941)

Tasvir-i Efkâr, İstanbul, (1940-1941)

Vakit, İstanbul, (1939-1941)

Vatan, İstanbul, (1940-1941)

Yeni Sabah, İstanbul, (1939-1941)